

**РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ**

**51. МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
ПРИ УКИМ ВО СКОПЈЕ**

Охрид, 30 – 31.8.2024 година

СКОПЈЕ, 2025

Република Северна Македонија

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

**51. МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
ПРИ УКИМ ВО СКОПЈЕ**

Охрид, 30 – 31.8.2024 година

Ректор

проф. д-р Биљана Ангелова

За издавачот:

проф. д-р Биљана Ангелова,
ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

51. Меѓународна научна конференција на Меѓународниот семинар
за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Скопје

Меѓународен уредувачки одбор:

академик Ала Шешкен
проф. д-р Макеј Кавка
проф. д-р Данијела Костадиновиќ
проф. д-р Александар Скепаровски
проф. д-р Кристина Николовска
проф. д-р Веселинка Лаброска, дописен член на МАНУ
проф. д-р Биљана Рајчинова-Николова
м-р Евдокија Илијевска

Јазична редакција:

Дијана Ристова

Компјутерска обработка:

МАР-САЖ, Скопје

Печати:

МАР-САЖ, Скопје

Тираж:

150 примероци

СОДРЖИНА

ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА

ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ НА ПРОФ. Д-Р КРИСТИНА НИКОЛОВСКА, ДИРЕКТОР НА МСМЈЛК ПРИ УКИМ.....	13

ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ НА ПРОФ. Д-Р АЛЕКСАНДАР СКЕПАРОВСКИ, ПРОРЕКТОР ЗА МЕЃУНАРОДНА СОРАБОТКА НА УКИМ ...	19

ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ НА ПРОФ. Д-Р ЛУЛЗИМ АЛИУ, ЗАМЕНИК-МИНИСТЕР ЗА ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА	23

ПЛЕНАРНА СЕДНИЦА

проф. д-р Димитар Пандев МИСИРКОВ МЕЃУ СВОИТЕ ПРОФЕСОРИ.....	27

академик Марјан Марковиќ ФОРМАЛНА И СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НА *ED-BNЪ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	35

академик Ала Шешкен ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ ПОЕТ И РОМАНСИЕР ВО РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК	45

проф. д-р Макеј Кавка ПОЕТИКАТА НА СТРАВОТ ВО РАСКАЗИТЕ НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ	51

ЈАЗИЧНА СЕСИЈА

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска д-р Македонка Додевска МЕСТОТО НА ФЕМИНАТИВИТЕ ВО ДВА ТОЛКОВНИ РЕЧНИЦИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК.....	67
проф. д-р Звонко Никодиновски КОМУНИКАТИВНИ ЕДИНИЦИ СО ЗАМЕНКИТЕ <i>КОЈ, НЕКОЈ, НИКОЈ, СЕКОЈ</i> ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК... 77	77
проф. д-р Силвана Симоска проф. д-р Николче Мицкоски ФРАЗЕМСКИТЕ КОНСТРУКЦИИ [X Е Y] И [X ЗА Y] ВО ПРЕВОДОТ НА „ПИРЕЈ“ НА ГЕРМАНСКИ ЈАЗИК	95
проф. д-р Радица Никодиновска ПТИЦИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА И ВО ИТАЛИЈАНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА	111
проф. д-р Веселинка Лаброска МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ОД МИСИРКОВ ДО ДЕНЕС ИЛИ ШТО ТРЕБА ДА НАПРАВИМЕ ЗА ОДНАПРЕД	147
проф. д-р Лилјана Макаријоска ЈАЗИЧНИОТ ИЗРАЗ НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ КАКО ОГЛЕДАЛО НА НАРОДНИОТ БИТ	157
проф. д-р Симона Груевска-Маџоска д-р Емил Ниами ЛЕКСИЧКА СИНОНИМИЈА ВО ПОЕЗИЈАТА НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ.....	177
проф. д-р Марина Спасовска ЗА КОВАНИЦИТЕ СОЗДАДЕНИ ВО УМЕТНИЧКАТА РАБОТИЛНИЦА НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ.....	185
д-р Александра Гецовска ПОТЕКЛОТО НА НЕПОКОРНИОТ <i>ПИРЕЈ</i>	199
проф. д-р Снежана Петрова-Џамбазова ЈАЗИКОТ ВО СОВРЕМЕНОТО ПРОЗНО ТВОРЕШТВО	209

проф. д-р Октај Ахмед ФЕНОМЕНОТ РЕДУНДАНТНОСТ: Примери во македонскиот јазик	215
м-р Сунчица Трифуновска-Јаниќ ЕТИМОЛОШКА АНАЛИЗА НА НАЗИВИТЕ ШТО ГО ОЗНАЧУВААТ ‘МЕСТОТО КАДЕ ШТО ИЗВИРА ВОДА’ СО ИНТЕРВЕНЦИЈА НА ЧОВЕК	235
м-р Антоанета Тримчевиќ проф. д-р Лилјана Макаријоска ЛЕКСИКАТА ВО РАСКАЖУВАЧКАТА ПРОЗА НА ВЛАДИМИР КОСТОВ	245
проф. д-р Снежана Вучковић ЈОШ НЕКА ЗАПАЖАЊА О ОСОБЕНОСТИМА МОРФОЛОШКО-ТВОРБЕНЕ СТРУКТУРЕ И НОМИНАЦИОНИМ ОБРАСЦИМА СЛОВЕНСКИХ NOMINA ATTRIBUTIVA PERSONALIA	257
проф. д-р Мери Јосифовска ВЛИЈАНИЕТО НА ТУЃИТЕ ЈАЗИЦИ ВРЗ МАКЕДОНСКИОТ АНТРОПОНИМИСКИ СИСТЕМ.....	275
д-р Зоран Спасовски ЗА МОДЕЛОТ ЛИЧНО ИМЕ + ЛИЧНО ИМЕ КАКО ДИНАСТИЧКИ МОДЕЛ НА ИМЕНУВАЊЕ ВО САМУИЛОВАТА ДИНАСТИЈА.....	283
проф. д-р Михајло Марковиќ ЗА НЕКОИ УРБАНИ ТЕТОВСКИ ПРЕКАРИ.....	299
проф. д-р Радомир Виденовиќ ТОРЛАЧКИОТ ГОВОР ВО БАЛКАНСКОТО СЛОВЕНСКО ЈАЗИЧНО ПОДРАЧЈЕ.....	309
д-р Дарко Томовски м-р Мирјана Вељаноска-Томовска БАЛКАНИЗМИТЕ ВО ГОРАНСКИОТ ГОВОР	321

д-р Македонка Долевска СЕМАНТИКАТА И ЕТИМОЛОГИЈАТА НА ЛЕКСЕМИТЕ НИШКИ, СКРИПЦИ И ПОДНОШКИ ВО ОВЧЕПОЛСКИОТ ДИЈАЛЕКТ, ВО ГОВОРОТ НА СЕЛО ЃУЃАНЦЕ И ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК.....	329
м-р Ђорђе Геновић ПОСЕСИВНИ ПЕРФЕКАТ У ПРИЗРЕНСКО- ЛУЖНОМОРАВСКИМ ГОВОРИМА: ЗАСТУПЉЕНОСТ, ЗНАЧЕЊЕ, ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА.....	337
д-р Давор Јанкулоски УЛОГАТА НА АКАДЕМИК БОЖИДАР ВИДОЕСКИ ВО РАЗВОЈОТ НА СЕМИНАРОТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА	353
проф. д-р Лилјана Гушевска ЗА ЈАЗИКОТ НА ДОКУМЕНТИТЕ НА ОХРИДСКАТА МИТРОПОЛИЈА (КРАЈ НА XIX – ПОЧЕТОК НА XX ВЕК) ...	363
проф. д-р Соња Новотни, проф. д-р Михајло Марковиќ ЗА НАЈСТАРИОТ ЛЕКСИЧКИ ФОНД ВО ТРЕСКАВЕЧКИОТ ЕУХОЛОГИУМ И СИНАЈСКИОТ ПАЛИМПСЕСТ	377
проф. д-р Никита Шекутковски МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК Е НАСЛЕДНИК НА СТАРОМАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	391
м-р Душко Деспотовски ЛЕКСЕМИТЕ <i>ПЛАНИНА</i> , <i>ГОРА</i> , <i>ТУМБА</i> ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ДИЈАХРОНИСКА АНАЛИЗА...	401

ЛИТЕРАТУРНО-КУЛТУРОЛОШКА СЕСИЈА

проф. д-р Кристина Николовска ГАНЕВОТО МАКЕДОНСТВУВАЊЕ	421
проф. д-р Ерол Туфан КОМПАРАТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ ВО БИО-БИБЛИОГРАФИИТЕ И ДЕЈНОСТА НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ И ЈАХЈА КЕМАЛ – ФАКТИ И АРГУМЕНТИ	429

проф. д-р Ана Мартиноска ВЛОГОТ НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ ВО МАКЕДОНСКАТА ФОЛКЛОРИСТИКА	451
проф. д-р Искра Тасевска-Хаџи-Бошкова ГАНЕ ТОДОРОВСКИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ 19 ВЕК	469
проф. д-р Марија Ѓорѓиева-Димова МЕТАЛИРСКИТЕ ВАРИЈАЦИИ ВО ПОЕЗИЈАТА НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ.....	481
проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ КАКО СОВРЕМЕН „ЗАПИШУВАЧ“ НА ТАЖАЛЕНКИ	501
проф. д-р Славица Србиновска <i>ПИРЕЈ</i> НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ ВО КОНТЕКСТ НА ПОЛИТИКАТА НА РЕЦЕПЦИЈА И ЕТИКАТА НА СОВРЕМЕНАТА КУЛТУРА.....	511
проф. д-р Ана Витанова-Рингачева МИТСКО-РИТУАЛНИТЕ ПРЕТСТАВИ ВО ПРОЗНИОТ ГОВОР НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ (ВРЗ ПРИМЕРИ ОД РОМАНОТ „ПОСЛЕДНИТЕ СЕЛАНИ“)	531
проф. д-р Биљана Рајчинова-Николова ИДЕНТИТЕТОТ И ВРЕДНОСТИТЕ УСЛОВЕНИ ОД ВЛАДЕЈАЧКИОТ ДИСКУРС НА МОЌ (ПРЕКУ РОМАНИТЕ <i>ПИРЕЈ</i> И <i>СКАКУЛЦИ</i> ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ	547
д-р Габриела Ивановска КАКО СЕ САКА ТАТКОВИНАТА – За Петре М. Андреевски, национализмот и патриотизмот во женски род –	575
д-р Ана Јовковска ЖЕНСКИ ПЕРСПЕКТИВИ НА ТРАУМАТА И НАСИЛСТВОТО ВО МАКЕДОНСКИОТ РОМАН <i>ПИРЕЈ</i> ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ	589
проф. д-р Елизабета Шелева НИКОЛА МАЦИРОВ ВО КОНТЕКСТ НА ПОЕТИКАТА НА (НЕ)ВДОМЕНОСТА.....	599

проф. д-р Зона Мркаљ д-р Ивана Ковачевић ПИСМО У НАСТАВИ СЛОВЕНСКИХ КЊИЖЕВНОСТИ	613
д-р Ема Лакинска БОГОМИЛСКАТА ДУАЛИСТИЧКА МИСЛА КАКО ПРЕДВЕСНИК ЗА ПОЈАВАТА НА МАКЕДОНСКИОТ РОМАН	629
d-r Kristýna Dufková НАРАТИВ НА МАКЕДОНСКИОТ ИДЕНТИТЕТ И ПРИКАЖУВАЊЕ НА „ЈАС“ И „ДРУГИОТ“ ВО ИЗБРАНИ МАКЕДОНСКИ ФИЛМОВИ	651
д-р Милан Д. Вурдеља проф. д-р Наташа Б. Станковић Шошо ТРИ „БАЛКАНСКА КАБАРЕА”: ПОЕТИЧКА ОГЛЕДАЊА ИЗМЕЃУ <i>БУРЕТА</i> <i>БАРУТА</i> Д. ДУКОВСКОГ, ИСТОИМЕНОГ ФИЛМА Г. ПАСКАЉЕВИЋА И ПОЗОРИШНЕ ПРЕДСТАВЕ С. УНКОВСКОГ	665
проф. д-р Драгана Вукићевић АПЛИКАТИВНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ВАН ГЕНЕПОВЕ ТЕОРИЈЕ ОБРЕДА ПРЕЛАЗА У ТУМАЧЕЊУ КЊИЖЕВНОГ ТЕКСТА	679
м-р Жарко Иванов КРИТИЧКАТА РЕЦЕПЦИЈА И ВЛИЈАНИЕТО НА ДОКУМЕНТАРНИОТ ФИЛМ МЕДЕНА ЗЕМЈА	693

ФОТОГРАФИЈА ОД СВЕЧЕНОТО ОТВОРАЊЕ НА
51. МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА НА МСМЈЛК
ПРИ УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ

ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА

**ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ
НА ПРОФ. Д-Р КРИСТИНА НИКОЛОВСКА,
ДИРЕКТОР НА МСМЈЛК ПРИ УКИМ**

Почитуван проф. д-р Лулзим Алиу, заменик-министер за образование и наука,

Почитуван проф. д-р Александар Скепаровски, проректор за меѓународна соработка на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје,

Почитувани членови на Советот на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура,

Почитувани академици, емеритуси, професори, научни истражувачи, директори, декани, предавачи, лектори,

Македонисти, филолози, слависти, балканолози, културолози, филозофи, преведувачи, афирматори на македонистиката, учесници на 51. Меѓународна научна конференција,

Дами и господа,

Под мото „Македонистички гордорек“, 150 македонисти од целиот свет - семинаристи на 57. Летна школа и научни истражувачи на 51. Меѓународна научна конференција, раскошно ја развиваат македонистиката преку грандиозната мисија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, во древниот град Охрид.

Со импресивно богата, квалитетна и раскошна програма, која се преточи во прекрасна реалност, под мотото „Македонистички гордорек“ вчера заврши 57. Летна школа на која учествуваа 65 македонисти од 17 земји. Досега најуспешното и програмски најбогатото издание на Летната школа, високо го покрена интересот за македонистиката и го повиши нивото на квалитетна понуда. Наставата од клупите на Конгресниот центар на УКИМ, се пресели и на повеќе локалитети и објекти, почнувајќи од изворите на сесловенската и македонска писменост и култура – Плаошник, јадрото на древниот град Охрид и на поширокиот регион.

Со подновен концепт со цела лепеза новитети 57. Летна школа овозможи ракошен „мозаик“ содржини. Покрај редовната лекторска настава и пленарните предавања на реномираната филолошка школа на УКИМ, од оваа година започна инвентивна интерактивна и прекрасна амбиентална перипатетичка настава во срцето на

древниот град Охрид, на изворите на сесловенската и македонската писменост, под наслов „По стапките на Свети Климента“.

Врвната културно-уметничка програма на најеминентни уметници, музички виртуози и писатели, ја красае промоции и настани како незборавните „Ганева вечер“, „Петрева вечер“, на која семинаристите, со невиден ентузијазам и љубов кон поезијата, ги интерпретираа своите препеви на „река од јазици“.

Македонистички гордорек - како правилно изучување на македонскиот јазик,

Македонистички гордорек - како гордо, правилно говорење на македонската реч

Македонистички гордорек - како горда „река“ македонисти,

Македонистички гордорек - како недотек од македонистичка наука.

Македонистичката мисијата сè повеќе расте, и како што вели нашата мудроносна претседателка Гордана Сиљановска-Давкова македонистичкото „семе“ веќе е посеано и како светлина се умножува во светот.

Во годината на големите јубилеи – 75 години од основањето на најстариот и најреномиран државен универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, 150 години од раѓањето на Крсте Мисирков, 95 години од раѓањето на Гане Тодоровски и 90 години од раѓањето на Петре М. Андреевски, великани на македонската култура, Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, свечено отвора врата за 85 истакнати научни истражувачи, учесници на 51. Меѓународна научна конференција.

Конференцијата успеа да поттикне цела плејада реномирани македонисти, филолози, слависти, балканолози, културолози, академици, емеритуси, раководители на Катедри на лекторатите, професори, научни истражувачи, лектори, преведувачи и афирматори на македонистиката. Слоганот на конференцијата „75 за 75“ се однесува на „75 реферати за 75 години УКИМ“. Конференцијата ќе работи во две секции: јазична и литературно-културолошка, под водство на истакнатите проф. д-р Веселинка Лабровска, дописен член на МАНУ, координатор на јазичната секција, и доц. д-р Билјана Рајчинова-Николова, координатор на литературно-културолошката секција.

По одржувањето на конференцијата, ќе следува публикување на Зборник предавања од 57. Летна школа и Зборник на трудови од 51. Меѓународна научна конференција.

Целокупната манифестација и дејност на Меѓународниот семинар при УКИМ се одржува со вонсериски заложби и голема поддршка од ректорката на УКИМ проф. д-р Биљана Ангелова, која истакнува: „Дејноста на овој Семинар е висок приоритет на УКИМ на кој се дава максимална поддршка и афирмација, поаѓајќи од значењето на овој Семинар за македонистиката, Универзитетот и државата 2024 година ја прогласивме за година на македонистиката, сметајќи дека значењето на овој семинар е многу пошироко, интернационално“.

Финансиски поддржувач на манифестацијата е Министерството за култура и туризам, а дел од програмските активности се реализираат и со поддршка од Општина Охрид, и со други поддржувачи.

Ова е голем проект, проект од национален интерес со пошироко интернационално значење, ова е значаен мост меѓу културите на светот кои водат разговор преку врвна наука, како што е македонистиката, и покренуваат културна дипломатија, која отвора нови хоризонти и гради мостови. Ние сме култура на градење на мостови, соработки и пријателства.

Овој проект е важна актуелизација.

Ова е важна научна светлина.

Онаа иста светлина која Блаже Конески ја препозна во Светиклиментовиот Охридски центар како: „почеток на едно моќно раздвижување“.

Онаа светлина која, според Конески создава „воздејства“, трајни влијанија, траен влог во иднината.

И знам дека ова е истата светлина, онаа Светиклиментова, оти факелот на науката како врвно осветлување – го расеаја токму тие – епохалните Свети Кирил и Методиј, патрони на УКИМ и духовни патрони на Европа.

Такво „моќно раздвижување“ – е македонистиката.

Така и ние, низ вековите, поведени од првоучителите – „светлина пиеме“ како што низ стих вели поетот Стојан Тарапуза, оти нам - светлина ни е словото, науката, просветата.

И оти нам – мисијата и заветот ни е се свети.

Оти ние сме –

Оние за кои - *сонце* ни е Климентовиот завет, оние за кои аманетите на големите предци – се патоказ.

Оние – за кои зборот – е храм

Оние за кои речта – е рудник

Оние за кои јазикоучението е врвна убавина и највисоко откровение

Оние за кои книгоучението е „златоврв“

Оние за кои макотрпниот и студиозен пат на науката – е најслатка наслада, животна посветеност и љубов.

Оние – кои ги интересира „животот“ на јазикот. Растот на јазикот,

Оние – кои се вљубени во „музиката“ на раскошните ни дијалекти,

Оние – кои му се радуваат на зборораѓањето како на новороденче

Оние – кои го сакаат „танцот“ на изгрозборието, итрозборието

А има ли посветлина – од јазикот ни, словото ни, мислата ни?

Оти - односот кон јазикот ни е сакрален,

и оти великанот на македонската култура Крсте Мисирков ќе рече: „јазикот на еден народ е негово духовно богатство и наследство во кое се заклучуваат отпечатени во гласовни знакови или зборови сите народни мисли, чувства и желби со коишто има жевеано и живее еден народ и коишто се предаваат како нешто свето од ено поколение на друго.“ Зачувањето на својот народен јазик, неговата одбрана „како светиња“, верноста наша на духот на претците – се суштина на Мисирковата мисија, а наш вечен завет.

Дејноста на Меѓународниот семинар при УКИМ континуирано гради стабилна македонистичка високообразовна дејност и студиозна наука, која треба да се негува и поддржи.

Мисијата на Светите Кирил и Методиј и Светиклиментов факел на науката, просветата, филологијата, културата и уметноста – како светлина растат од генерација до генерација посветеници - македонисти. Овој празник на светската и домашна македонистика - најголемиот македонистички собир, „златоврв“ на македонистиката и филологијата докажува дека: „(...) нам единствена татковина ќе ни биде јазикот. Тој ќе не обединува, низ него ќе шетаме, низ него ќе проповедаме, низ него ќе откриваме нови светови, јазикот значи, ни е нам таа татковина.“ - како што ќе рече Анте Поповски.

Ние сме отворени за сите македонисти, филолози, слависти, балканолози, културолози, итн. Тој проток, таа „река“ од македонисти, низ децениите се гледа како континуиран раст и подем, како стабилна, студиозна и аргументирана наука која, веќе, со гордост можеме да кажеме дека е наука од светски ранг, со врвни вредности и достигнувања.

Денес сите ние сме – *ѝисмо, македонистѝичко ѝослание* – ние сме порака за подем на македонистичката наука, која своите достигнувања и резултати ги гради студиозно по скалилата на светските достигнувања.

Нашата мисија е голема – доследно и континуирано да ја развиваме македонистиката, кон успешен континуиран раст, развој и подем.

Важно е постојано да се повишува односот кон јазикот, да се афирмира, актуелизира и покрене цел океан прашања, кои токму на оваа конференција очекуваме да бидат покренати.

Така великанот Гане Тодоровски нè учеше *да го дојреме недојреноѝо*, така нè поучуваше да осветлуваме, разбиструваме, но и „така да убавееме“, оти нашето срце чука во ритамот на музиката и оти стихот нам ни е како првиот мајчин подој, и оти се раѓаме и прераѓаме во јазикот, науката и уметноста.

На оваа конференција, преку повеќе научни пристапи, методологии, дисциплини, како посветени „разбиструвачи“, „толкувачи“, „размудрувачи“ – ќе истражуваме, ќе „осветлуваме“, што е еден од идеалите на врвната наука.

Така нè учеа и поведоа нашите драгоцените учители - Мисирков, Конески, Тодоровски, Андреевски

Таа тој исконски прозбор е длабоко во нас, во секој просветителски, поучен, менторски, учителски зафат, оти сме жив процес, жива „река“ недотек, и оти се обидуваме – да го „допреме недопреното“.

Да се препуштиме на јазикот на науката – да се сослушаме, разбереме, разјасниме со студиозна аргументирана наука, да се извишиме кон нови научни сознанија. Студиозно и посветено.

Науката - е врвен придвижник на човештвото. Океани посветеници и веревници – понесува, возвишува. Таа секогаш – е чекор напред, пробив во иднината.

Денес сите сме писмо, македонистичко послание, јасна и голема порака до светот – дека нè има, и дека ете, разбиструваме и научно македонствуваме...

И во духот на Мисирковото: „Што направивме и што треба да направиме за однапред“

И секако, во духот на Ганевото: „Ќе не има ли тогаш кога ќе не нема – ако не немаше токму тогаш кога требаше да не има?“

И во духот на Петревото: „„Племето наше е пиреј,“

Оној Петре кој нашата историја ја запиша дури и на сонцето ни, та да огрејува вечно и сите народи и времиња – на нас да ги сети и да ги свети.

Дури и сонцето го посака како книга, и нему му го остави – заветот наш,

И горди нè виде, во вечно векување

Во вечен *македонистичкии гордоооо...*

проф. д-р Кристина Николовска,
директор на МСМЈЛК при УКИМ

**ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ
НА ПРОФ. Д-Р АЛЕКСАНДАР СКЕПАРОВСКИ,
ПРОРЕКТОР ЗА МЕЃУНАРОДНА СОРАБОТКА НА УКИМ**

Почитуван заменик министер за образование и наука, г-дин
Лулзим Алију,

Почитувана директорке на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, проф. Кристина Николовска,

Почитувани пленарни предавачи, почитувани и драги колеги,
учесници на 51. Меѓународна конференција за македонски јазик,
литература и култура...

Ми претставува чест и задоволство, во име на управата на универзитетот Св. Кирил и Методиј во Скопје, да ви се обратам на отворањето на оваа конференција и да ви посакувам срдечно и топло добредојде.

Годинава по 51 пат Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ ја организира оваа научна конференција. Имајќи предвид, дека првата конференција од овој серијал била одржана во далечната 1974 година, на иницијатива на тогашниот директор на Семинарот, академикот Божидар Видоески, а денес започнува со работа 51-то издание на оваа конференција, може да се забележи дека нејзиното одржување во сите овие години, независно од условите и збиднувањата, кои секако биле различни и не секогаш благонаклонети, не било доведено во прашање ниту еднаш. Оттука, може да зборуваме за континуитет и традиција која за нас е исклучително важна, со која се гордееме и која ќе продолжиме да ја негуваме и развиваме.

Денес во светот се зборуваат околу 7000 јазици, ама како резултат на глобализацијата голем дел од нив се соочуваат со опасноста од изумирање. Паралелно, расте свеста за улогата на јазиците во сложените форми на интеракција помеѓу различните социо-економски, општествени и природни процеси на глобално ниво, што јазиците ги позиционира како еден од стратешките фактори за одржлив планетарен развој. Согласно препораките на УНЕСКО грижата за јазиците е од суштинско значење за постигнување на најмалку четири од осумте милениумски развојни цели, кои во 2015 година беа проширени и надградени во 17 цели за одржлив развој

на Организацијата на обединети нации. Во таа смисла, оваа научна конференција претставува своевиден придонес кон светските настојувања да се зачува и развива јазичната разноликост и да се постигнат зацртаните цели.

Од друга страна, оваа конференција е посветена, конкретно на македонскиот јазик, кој и покрај долгиот развоен пат, уште од старословенскиот период, документиран во црковнословенските ракописи, а подоцна кодифициран и стандардизиран, сè уште се соочува со многу предизвици. Затоа, ајде нека оваа меѓународна конференција биде местото, научната арена за соочување на аргументите од каде што ќе произлезат патокази за надминување на некои од тековните предизвици.

Сите нас не радува фактот дека конференцијата го привлекува вниманието како на домашните, така и на странските македонисти, слависти и балканисти. Оваа година на неа ќе учествуваат 85 автори, а ќе бидат претставени 75 научни труда во облик на усни излагања. Посебно е важно да се напомене дека околу дваесетина проценти од овие научни трудови се авторство на наши колеги кои доаѓаат од универзитетите во други држави, како што се: Србија, Турција, Полска, Чешка и Русија. Освен тоа што нивното присуство може да послужи како мерило за интересот за македонскиот јазик во странските лингвистички центри, што за нас е секако од големо значење, тоа истовремено претставува и можност за зацврстување и градење на нови релации во научната и културната дипломатија, која во овие времиња на сложени гео-политички односи е и тоа како важно.

Одржувањето на ова, 51 издание на конференцијата, се совпаѓа со годишнините од раѓањата на неколку истакнати имиња во македонската литература и култура: 150 години од раѓањето на Крсте Мисирков, 95 години од раѓањето на Гане Тодоровски и 90 години од раѓањето на Петре М. Андреевски. Во знак на сеќавање на нив и на нивните дела, дел од сесиите, како во јазичната, така и во литературно-културолошката секција ќе бидат посветени на нивното творештво и на двонасочната врска помеѓу јазикот и писателот, јазикот како изразно средство на писателот, од една страна, и писателовата имагинација како негов обликувач од друга.

Следните два дена ќе бидат исполнети со предавања и дискусии на искусни истражувачи и експерти, лингвисти, македонисти, слависти, ама и на млади луѓе, колеги кои допрва зачекоруваат во овие научни области. Тоа ќе биде можност да се разменат мислења, да се спротистават аргументи, да учиме едни од други, но исто така и можност да се воспостават контакти и познанства кои ќе резултираат со идни научни соработки и нови проекти.

За крај, да не заборавиме, дека сите ние денес сме дојдени во македонскиот бисер, прекрасниот Охрид, кој во овие топли летни денови е вистинско место за опуштање. Да го искористиме тоа и оваа научна конференција да ја дополниме со уште една убава димензија.

Уште еднаш, драги колеги, ви упатувам срдечно добродојде и ви посакувам да имате пријатна, плодна и успешна работа.

проф. д-р Александар Скепаровски,
проректор за меѓународна соработка
на УКИМ

**ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ
НА ПРОФ. Д-Р ЛУЛЗИМ АЛИУ,
ЗАМЕНИК-МИНИСТЕР ЗА ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА**

Почитувани гости, колеги и пријатели,

Дозволете ми, најпрво, да изразам длабока благодарност за можноста да бидам дел од оваа значајна и долгоочекувана 51-ва Меѓународна научна конференција, која се одржува во прекрасниот и историски Охрид, во рамките на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Навистина ми претставува чест да бидам овде, меѓу толку почитувани научници, македонисти, филолози и културолози, чие присуство сведочи за огромната љубов и посветеност кон македонскиот јазик и неговото богатство.

Оваа година, собирот има особено значење за сите нас, бидејќи одбележуваме три важни јубилеи: 150 години од раѓањето на Крсте Мисирков, 95 години од раѓањето на Гане Тодоровски и 90 години од раѓањето на Петре М. Андреевски. Нивното дело и оставнина имаат длабоко влијание врз нашиот културен и интелектуален живот и се постојан извор на инспирација за нови научни истражувања. Верувам дека презентираниите студии на оваа конференција ќе ја збогатат нашата колективна свест и ќе придонесат за понатамошно изучување и промоција на македонската литература, култура и историја.

Со децении наназад, оваа конференција служи како столб на македонистиката, поттикнувајќи дијалог меѓу традицијата и современите текови. Нејзиното значење во зачувувањето и промоцијата на македонскиот јазик, особено на меѓународно ниво, е непроценливо. Ова е извонредна можност за размена на знаења и искуства, за јакнење на меѓународната соработка и за афирмација на нашата богата културна оставштина.

Министерството за образование и наука, како и Владата на Република Северна Македонија, ја поддржуваат оваа Меѓународна научна конференција како исклучително важен настан во академската и културната сфера. Нека оваа конференција биде инспиративен форум за размена на идеи, за славење на нашата заедничка љубов кон македонскиот јазик, литература и култура, и за градење нови, трајни пријателства.

На крај, би сакал искрено да им се заблагодарам на организаторите за нивната неуморна работа и посветеност во подготовката на овој важен настан.

Ви посакувам на сите успешна, плодна и инспиративна конференција!

проф. д-р Лулзим Алиу,
заменик-министер за образование и
наука

ПЛЕНАРНА СЕДНИЦА

проф. д-р Димитар Пандев
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ
d.pandev@flf.ukim.edu.mk

МИСИРКОВ МЕЃУ СВОИТЕ ПРОФЕСОРИ

Во „Мисирков и македонистите“ посебно се задржав на странските македонисти во тоа време, од 1900 до 1905 година, како што биле Борис Љапунов и Михаил Попруженко, кои веќе солидно го знаеле македонскиот јазик и можеле дури и да редактираат текстови на тој јазик; го имаме тука и Петар Лавров којшто објавувал текстови на македонски што ги користел на часови по споредбена граматика на словенските наречја. Од друга страна го имаме предвид славистичкото окружение на Мисирков каде што спаѓаат најзначајните имиња од славистиката во тоа време. И секако онаа тема поради којашто според мое мислење Мисирков ќе биде заборавен до 1944 година, а тоа е „Дворјанското окружение на Мисирков“, зашто Мисирков сепак бил во друштво со најдобрите, најблиските приврзаници на царот император, меѓу нив и со кнезот Иван Михаилович. Кога сето ова го зборуваме можеме сега овој термин окружение да го замениме и со терминот епоха или време чисто етимолошки и секако да додадеме еден заклучок дека Мисирков треба да се проучува на фонот на времето во коешто создава. А тоа време е од Младограматичарската до Прашката школа кога буквално сè е кажано во лингвистиката само за сето тоа треба да се најдат соодветни примери (особено од миксоглотијата, како едно клучно прашање во лингвистиката на преминот од XIX во XX век), а тие примери во грски едно по друго доаѓале во лингвистиката, особено до 1933 година, меѓу другото и со објавувањето на јужномакедонските приказни на веќе покојниот професор Петар Лавров во соработка со Јиржи Поливка врз основа на материјалите од Стефан Верковиќ.

Не случајно ја споменуваме 1933 г., зашто таа не е поволна ни за словенската филологија, како што не е поволна ни германската. А во словенската се развивала евроазиската, а во германската – европоцентричната лингвистика.

Од друга страна, меѓу младограматичарското учење и прашкиот функционализам ни се отвора една широка лепеза на теми меѓу кои своевидно место покрај другите теории скоро најрано за-

зема и теоријата на „стилски синтези“, којашто во фонетиката е поставена во 1874 година, а тоа е годината на раѓањето на Мисирков. Според оваа теорија предмет на интерес на фонетиката треба да биде говорот на интелигенцијата како основа на литературните јазици, нешто што лингвистот Олаф Брок го дефинира во 1910 година во „Словенска енциклопедија“ под редакција на Ватрослав Јагиќ.

Мисирков нема да ја одмине оваа тема, од особено значење за развојот на литературните јазици, имено, за издигнувањето на едно наречје на степен на литературен јазик, токму преку префинето синтетизиран изговор, меѓу народниот и интелектуалниот, меѓу јазикот на секојдневната комуникација и јазикот на науката.

И сега тоа значи дека можеме да имаме и една друга тема од којашто ѝ пристапуваме на ова наше разгледување на Мисирков, а тоа е темата „меѓу“, значи „Мисирков меѓу своите професори“ што само по себе ја подразбира фреквенцијата, односно честотата на средбите. Би рекле од минимум една средба меѓу студент и професор до бесконечно множество средби од коишто се развиваат нови статии и нови идеи, што нас нè води во методологијата на еден прагматичен бихевиоризам, не без поддршка на книжевната археологија или патологија. Како перипатетика (што вклучува и форензика). Имено, да одиме по стапките на Мисирков, кај бил Мисирков да одиме и ние, тргнувајќи од Постол до Белград. Сите ја знаеме зградата на Факултетот за физика во Белград. Своевремено тоа било зграда на Друштвото „Свети Сава“, каде што бил Мисирков интернатски воспитаник, па да одиме во Полтава (каде што сме биле заедно со професорот Блаже Ристовски и други македонисти, на убава средба со украински научници, а потем меѓу другото и во семинаријата кај што престојувал Мисирков, или пак да бидеме во Харков токму онаму каде што своевремено бил закопан неговиот воспитувач Иван Пичета (а Духовните семинарии во Полтава, Киев и Харков биле меѓусебно поврзани, што упатува дека Мисирков сè така бил и во нив, ако ништо друго, тогаш на – заедничко сослужение). А ако навистина бил во контакт со Пичета, макар и на кратко, тој бездруго извршил своевидно влијание врз самиот Мисирков. Не е исклучено дека токму тој, Пичета, и го пречекал, а може тоа и да му било задача – да згрижува воспитаници дојдени од православните земји, преку некоја српска врска. И сега можеме да ја додадеме и форензичката лингвистика во смисла сега и овде, од-

носно некогаш и некаде. Каде бил Мисирков, со кого се среќавал и едноставно што произлегло од тоа? А еден од резултатите е „За македонските работи“.

Во 1966 година академик Далибор Брозовиќ ќе каже: „Мисирков сепак не е професионалец, иако ја напишал „За македонските работи“. А: Гане Тодоровски во негов восхит ќе каже: „Мисирков не цитира кои се неговите извори, од каде му е тоа што го напишал“. Се разбира и Блаже Ристовски и Гане Тодоровски секогаш цитирале. Но, убаво е да се тргне по сите тие фусноти, да се препроверат уште еднаш и да се најде Мисирков меѓу своите професори.

Оваа тема „Мисирков меѓу своите професори“ може да се деталзира, а тоа значи – меѓу своите професори, ментори, воспитувачи. Многумина си ги знаат воспитувачите, но ги заборавиле професорите. Понатаму, Мисирков меѓу своите соученици и студенти од коишто некои станале водечки имиња во македонската револуционерна борба, а други станале значајни имиња во лингвистиката – поголеми од своите професори. И да го ставиме Мисирков меѓу своите публицисти, бидејќи сепак во основа Мисирков најмногу ѝ се посветил на публицистиката кога немал на што друго да се посвети. И сега во оваа фреквенција *меѓу своите професори* јас ќе Ви спомнам две имиња коишто претпоставувам на некои од вас Ви се познати. Многумина се обиделе да ги избришат дури и физички, но сега повторно ги враќаат и повторно го добиваат она место што го имале своевременно во науката. Имено, во современата српска историографија и, особено, во современата руска славистика и во современата богословска мисла во Русија.

Значи, Мисирков меѓу Панта Среќковиќ и Тимофеј Флорински.

Панта Среќковиќ е еден од претставниците на српската романтичарска историографија. А значаен дел од неа се оние шестмина коишто го основаат Друштвото „Свети Сава“ и ги преземаат учениците од Солунската и од другите македонски гимназии во Македонија, во Белград, да бидат нивни воспитаници, односно да ги посрбат, а во таа група е и Крсте Петков Мисирков. Тимофеј Флорински е професор на Мисирков уште во Санкт Петербург и Мисирков ја има последната средба со Тимофеј Флорински во 1914 година. Блаже Ристоски пишува „Не знам што се разговарало на таа средба“, но секако го интересирало. Според моите податоци

Мисирков отишол на прославата на јубилејот 35 години наставна дејност на својот професор Тимофеј Флорински, на којашто Тимофеј Флорински е особено величан како еден од најзначајните лингвисти во руската лингвистика. Дали Мисирков бил на јубилејната прослава, или само се видел во тој период со својот професор е друго прашање, но не е исклучено и дека бил.

Што можел Мисирков да научи од Панта Среќковиќ и од Тимофеј Флорински, имено од еден од првите воспитувачи со кого што се сретнал и од оној професор со кого што останал докрај да соработува. Темата е една: „Крале Марко“. Панта Среќковиќ бил воодушевен од епискиот лик на Крале Марко, но и од Марковиот манастир. Сакам да истакнам дека името на Панта Среќковиќ се среќава меѓу претплатниците на Зборникот на Миладиновци. Добар дел од тие песни Панта Среќковиќ ги знаел, како што и добро го знаел циклусот песни за Крале Марко. Јас само ќе ви спомнам дека Панта Среќковиќ во српската историографија е отфрлен заедно со сета српска романтичарска историографија од претставникот на реалистичката, односно позитивистичката историографија Иларион Рубарац. А Мисирков во својот дипломски труд за Крале Марко се повикува на двајцата, но повеќе на Иларион Рубарац – бездруго такво било времето.

Сакам да ја отворам сега и темата Мисирков меѓу своите ученици, соученици и состуденти, затоа што оваа тема е особено значајна за Мисирков. Ако имаме предвид дека најблиските соученици на Мисирков во Друштвото „Свети Сава“ биле Дамјан Груев и Петар Поп Арсов, а еден од состудентите е Лев Шчерба, студент Бодуен де Куртене и најверојатно Мисирков студирал со него или бил во контакт.

Но сега да му се вратиме на Петар Поп Арсов, којшто е автор на книгата „Стамболовштината во Македонија“, излезена во 1894 година. И може да се направи една контрастивна анализа на ставовите во „Стамболовштината во Македонија“ и првите четири поглавја „За македонските работи“. Да се види што е заедничко во тие книги и на кој начин она што произлегло од Петар Поп Арсов, инаку студент на Александар Балан, и она што произлегло од Мисирков, значи студент на најголемиот лингвист на светот во тоа време Бодуен де Куртене, и што е внесено во книгата „За македонските работи“. Но секако треба да го имаме овдека предвид и Лев Шчерба којшто меѓу другото е познат со една теорија

што до ден-денес докрај не е разјаснета во лингвистиката. А тоа е граматика на зборуваачот и граматика на слушателот. Една теорија што сè уште бара свои доразгледувања токму во онаа смисла во којашто Лев Шчерба и ја поставил. А меѓу другото врз основа на оваа теорија сакал да го подобри правописот на рускиот јазик. Со други зборови, читајќи го Шчерба: нема добар правопис без добра граматика! Мисирков без да навлезе во оваа теорија (а можеби и навлегол, следејќи го Куртене, го направил тоа со правописот на македонскиот јазик. Ние оваа теорија за граматика на зборуваачот и граматика на слушачот кај професорот Конески ја учевме преку Ото Јеспersen, но сепак мора да споменеме дека Бодуен де Куртене, Крсте Мисирков и Јеспersen се залагаат за идо јазикот, и меѓу нив постоело едно блиско пријателство, кое ја отвора темата за правописот на меѓународните јазици, со што не сме далеку од темата за меѓународната фонетска транскрипција.

Водејќи се по овие прашања пред нас се отвора уште една клучна тема со којашто не излегуваме надвор од темата за „Мисирков меѓу своите професори“, а тоа е „Мисирков меѓу своите публицисти“. Јас повторно ќе ја поставам фреквенцијата, бидејќи е особено интересна.

Првиот (руски) публицист со којшто Мисирков се сретнал е Владимир Ламански, значи протежето на панславизмот, клучното име во панславизмот, но и еден од најзначајните руски професори и публицисти, истовремено. А последниот публицист со кого Мисирков се сретнал е охриданиецот Ѓорѓи Киселинов. Во 1914 повторно и уште еднаш во 1916. Зошто е значаен Владимир Ламански? Владимир Ламански се залага за општословенски јазик, а тоа е рускиот за сите Словени. И се залага за општо образование на сите словенски народи, се разбира тоа образование треба да е руското. И во една таква шема се вклучуваат добар дел и од бугарската и од македонската и воопшто од јужнословенската средина. Се разбира Владимир Ламански сето она мошне прецизно го образложува, па денес, потем сите можни рехабилитации, се смета за основач на геополитиката од којашто произлегува, се разбира, и геопоетиката.

Но да му се вратиме уште еднаш на Ѓорѓи Киселинов во една позитивна смисла, затоа што во 1926 ја издал „Охридско-преспанска лира“. Тоа е годината кога умира Мисирков, а во 1937 во скопското списание „Луч“ ги преобјавува статиите на Ватрослав Јагиќ за Кирил и Методиј и за Климент Охридски. Тоа е годината

кога излегуваат и „Бели мугри“ на Кочо Рацин. На тој начин ние уште еднаш ја заокружуваме приказната за кирилометодиевистиката водејќи сметка дека меѓу професорите на Крсте Петков Мисирков имало значајни кирилометодиевисти, ќе го споменам најпрво Владимир Ламански, но ќе го потврдам и Петар Лавров, значи менторот на Мисирков, со кого и се заокружува кирилометодиевистиката во руската императорска славистика. Кога велам *и се заокружува* сакам да истакнам дека руската императорска славистика и воопшто славистиката е тргната надвор од универзитетите во 1933 година. И тогаш почнуваат систематски чистките против славистите, а тие чистки започнале уште со Флорински, веднаш по Октомвриската револуција. Флорински е еден од првите што е физички ликвидирани во тие чистки, а меѓу оние што заглавиле во тие чистки е и Афанасиј Матвеевич Селишчев, меѓу нив и Сергеј Платонов ректорот на универзитетот. Меѓу последните е Григориј Илински. А некои ќе речат *среќа што Лавров умре навреме*, па не беше интерниран. Се разбира и тоа е некаква иронија на филологијата.

Отворивме овдека повеќе теми со коишто постепено го привршуваме нашето излагање и секако колку и да спомнувам уште еднаш ќе му се навратам на Флорински, Тимофеј Флорински. Меѓу другото зошто инсистирал Мисирков да биде во друштво со Флорински? Флорински всушност е најголемиот егзекутор на украинскиот јазик и вели дека украинскиот јазик никогаш нема да добие статус на јазик, туку ќе остане на статус на наречје. На Мисирков очигледно му биле неопходни знаењата на самиот Флорински за да може да се спротивстави во онаа смисла во којашто еден од украинските лингвисти Науменко му се спротивставува на самиот Флорински. И секако да му се навратиме на Бодуен де Куртене и да ја имаме предвид онаа опозиција со која се надоврзува на Хумболт „јазик на поединец – јазик на колектив“, она што кај Мисирков едноставно се претставува како *член – оишѣсѣтво*, водејќи сметка дека според Бодуен де Куртене развојот на јазикот е во јазикот на поединецот. А според Хумболт, тоа се писателите. Додека историјата на јазикот му припаѓа на општеството, па до историјата на јазикот се доаѓа преку комуникација. Тоа се ставови во лингвистиката што Бодуен де Куртене ќе ги изнесе уште во 1870 година, а потоа и ќе ги предава на своите студенти речиси до крајот на својот живот – 1929 година.

Мисирков се вживува во тие теории. Впрочем, неговите реферати изложени пред членовите на Македонското научнолитературно другарство во Петроград се беспрекорен пример за комуникација меѓу македонската интелигенција. А тоа не е ништо друго, туку значајна фаза во историскиот развој на македонскиот литературен јазик.

Охрид, 30.VIII 2024 (транскрипт од излагањето)

Литература

ПРЕТПОЧИТАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бернщейн С. Б. (1958) Борис Михайлович Ляпунов // Вопросы языкознания, 1958, № 2. 67–75.
- Бодуен де Куртене, Жан (1988) Лингвистички списи, превео и приредио Предраг Пипер, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 241 с.
- Брокъ. Олаф (1910) Очеркъ физиологii славянской рѣчи. Энциклопедiя славянской филологii. Выпуск 5. Под ред. Ягича И. В. Изданiе отдeленiя русскаго языка и словесности Императорской академii наукъ. – Спб.: Тип. Имп. Акад. наукъ,
- Десницкая, А. В. (1955). Вопросы изучения родства индоевропейских языков, Издательство Академии наук СССР, Москва – Ленинград.
- Иљоски, Васил (1974) „Националната програма на Крсте П. Мисирков (предавање на свечениот собир што го одржа МАНУ по повод 70-те години од излегувањето на книгата „За македонските работи“), Литературен збор, година XXI, кн. 2, Скопје 1974 година, с. 8–72.
- ИНИ (1968), Македонски глас, Скопје.
- ИМЈ (1966) *Крстиѐ Мисирков*, научен собир посветен на 40-годишнината од смртта, Скопје, 24-25 јуни 1966, Скопје.
- Корубин, Благоја (1965), „За стихијата и свеста во развитокот на литературниот јазик“, Македонски јазик.
- Корубин, Благоја (1975), „Крсте Мисирков и прашањето за македонскиот литературен јазик во неговото време (по повод стогодишнината од неговото раѓање), реферати за Осмиот конгрес на југословенските слависти, Литературен збор, година XXII, кн. 1, с. 1–12.

- Лавров П. А. (1966) Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности (Photomeshanic Reprint), Mouton & SO., The Hague. Paris.
- Матковски, Александар редактор: академик (2007) Македонија во делата на странските патописци, 1903, Ѓурѓа, Скопје.
- Миљовска Деса (1963) „Крсте Мисирков – борец за признавањето посебнота на македонскиот јазик и македонската националност“, *Литературен збор* X, 4-5, Скопје.
- Мисирков, К. П. (1974) За македонските работи, јубилејно издание по повод стогодишнината од раѓањето на авторот, репринт-издание, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ Скопје.
- Ристески, Димитрија (2005) „Крсте Мисирков и руската славистика“, Делото на Крсте Мисирков, том I, МАНУ Скопје, 205–212.
- Ристовски Б. (1965) *Крсте Мисирков*, Мисла, Скопје.
- Ристовски Б. (1966) „Вардар“ – научно-литературно и општествено-политичко списание на К.П. Мисирков, ИМЈ, Скопје.
- Ристовски, Б. (2008) *Собрани дела I-IV*, Матица македонска, Скопје.
- Ристовски Б. (2011) Мисирков, Избрани дела во десет тома 1, Матица, Скопје.
- Тодоровски, Г. (1968) *Прейходниции на Мисирков*, Мисла, Скопје.
- Конески. Б (1956) „К.П. Мисирков (по случај 30-годишнината од смртта), Македонски јазик 1956/1.
- Конески. Б (1963) „Крсте П. Мисирков“, Литературен збор 1963/4-5.
- Ламанский В. И. (2010) *Геополитика панславизма*. / Сост., предисл., комментарии Ю. В. Климаков / Отв. ред. О. А. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, – 928 с.
- Мисирков, К (1974) За македонските работи, јубилејно издание по повод стогодишнината од раѓањето на авторот, предговор на Блаже Конески, прилози на Тодор Димитровски, ИМЈ „Крсте Мисирков“ – Скопје.
- Saprikina, O.V., 2010. Interpretation of the Slavic idea by V. V. Lamansky on the pages of the journal of the Ministry of Public Education. *Bulletin of the Russian State University for the Humanities. Series: Literary criticism. Linguistics. Cultural studies*, (18 (61)), pp. 258–269.

академик Марјан Марковиќ

Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје при УКИМ

Македонска академија на науките и уметностите – МАНУ

markovic@ukim.edu.mk

ФОРМАЛНА И СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НА *ED-ЪНЪ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој текст се разгледува формалната и семантичката анализа на прасловенскиот корен *ed-ънъ и неговите деривати во македонскиот јазик. Преку механизмите на семантичка деривација ќе бидат разгледани дериватите на двата елемента на оваа сложенка - *еден, единствено, еднаш, веднаш, заедница*, - како и: *инаку, инаков, поинаку...* Семантичката деривација претставува процес во јазичната еволуција преку кој може да се набљудува системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот. Семантичката деривација овозможува анализа на хронолошкиот развој на семантичките компоненти вградени во лексичките единици. На тој начин можеме да утврдиме како од појдовната семантика (значење) на дадениот корен до значењето на анализираниот назив нараснуваат поттикнути од амбиенталното окружување асоцијативни низи во кои се содржани основните семантички компоненти, а често и цели семантички концепти кои претставуваат нераскинлива врска со формалните деривати од соодветниот корен.

Клучни зборови: македонски јазик, семантичка деривација, антропоцентрично-спацијална јазична теорија, етимолошко-семантичка анализа.

Вовед:

Прифаќајќи ја тезата дека јазичната еволуција е мотивирана од семантичкиот континуум кој се труди верно да ја отслика постојано променливата концептуализација на светот, во оваа формална и семантичка анализа на прасловенскиот корен *ed-ънъ еден се потпираме и на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот. Во основата на оваа теорија (Topolińska 1996, 2014) е човекот и неговото кодирање во јазикот, односно пренесувањето информација за човекот од семантичкиот континуум на граматичко ниво. Во тој контекст го ставаме и просторот, односно прототипниот однос човек-простор, кој е меѓу првите односи кои имале највисока потреба да бидат изразени преку човековиот јазик.

Доколку се набљудува јазичната еволуција на македонскиот јазик, може да се забележат две тенденции: едната оди во правец на зачувување и континуирање на наследените словенски карактерис-

тики (како во граматичкиот, така и во лексичкиот систем), а другата тенденција оди во правец на постојана адаптација на јазичната структура мотивирана од непосредниот контакт со другите балкански јазици. Граматичкиот систем се модификува и се појавуваат поттранспарентни граматички показатели за оние семантички категории кои се најважни за воспоставување поеднозначна и појасна комуникација. Лексичкиот систем постојано се надополнува со нови елементи и се прилагодува на непосредните културни и општествени влијанија, што го прави извонредно богат и интересен за проучување во пошироки рамки.

Етимолошка анализа

Според Скок (Skok 1971) сесловенскиот корен **ed-ънъ* е прасловенска придавска и бројна форма којашто се јавува во форма на сложенка уште од прасловенскиот период. Се состои од два елемента: заменската емфаза / форма за засилување **ed-* (којашто може да се спореди со латинското *id* - среден род еднина на показната заменка) и *-ънъ* што претставува понизок превоеен степен од *формата inъ* со значење 1. *unus*, 2. *alius* (некој, друг). Засилувањето со **ed-* се наложило кога хомонимијата на *unus* и *alius* почнала да го замаглува формалното и семантичкото разграничување. Инаку, формата *-inъ* (*друг, туѓ, различен*) потекнува од индоевропската заменска основа **oi-no-* со првобитно значење ‘еден, некој, одреден’ - односно *unus*, кој во повеќето индоевропски јазици го задржал своето основно значење ‘еден, единствен’. Така, во повеќето индоевропски јазици, старата заменска форма **oi-no-* се развила на следниов начин: грч. *oinos, eis* грч. *enas*; лат. *unus, unicus*; ит. *uno*; фр. *un*; ром. *un*; анг. *one, unit, unique, union*... герм. *ein*; дан. *en*, шведски *en*...

Од друга страна, како што спомнавме, во словенските јазици формата засилена со **ed-* го презела значењето на ‘еден, некој, одреден’ (*unus*), додека формата **in-* го презела значењето на ‘друг, туѓ, различен’ (*alius*). Ќе наведеме неколку примери од другите словенски јазици. Така, самостојната форма во полскиот јазик *inny/inna* значи ‘друг, не тој, различен’, а формата *innaczej* значи ‘на друг начин, различно’. Во хрватскиот јазик придавката: *înī, îñā, îñō* го означува оној кој не ѝ припаѓа на групата - ‘друг, различен’. Покрај формите *inostranstvo / inozemstvo*, во хрватскиот јазик се

јавува и именката *inàčisa* со значење ‘друг облик на иста работа кој ги задржува својствата на изворниот облик’ (варијанта, верзија).

Формална анализа на дериватите на *ed-ъпъ во македонскиот јазик

Во овој дел ќе ги наведеме формалните деривати во македонскиот јазик во однос на редувањето на полувокалот. Интересно е што во македонскиот јазик се јавуваат сите три можни форми – вокалното редување во *е*, (*еден*), испаѓање на полувокалот (*еднаш*), и основната форма со *и* (*единица*, *единствено*).

Како што спомнавме погоре, компонентата -ъпъ претставува понизок превоеен степен од формата -ипъ, а во македонскиот јазик се јавуваат само неколку форми со вокализација на ъ во е. Тоа се основната форма еден, како и ниеден, *ни* за *еден*.

Во македонскиот јазик се јавуваат голем број форми каде што полувокалот ъ е испуштен. Па така, ги имаме следниве форми: *веднаш*, *одеднаш*, *наеднаш*, *едноствено*, *еднокрајно*, *еднодушен*, *едностворан*, *еднороден*, *воедно*, *заедно*, *заедница*, *ниедно*, *сеедно*, *еднина*, *еднаков*, *еднаквост*, *нееднаквост*, како и глаголските форми: *едначи*, *изедначи*, *воедначи*...

Исто така, бројни се и формите каде што се задржала основната форма со *и*, односно се задржала основната компонента -ипъ. Такви се примерите: *единец*, *йоединец*, *единично*, *йоединечно*, *единица*, *единаесет*, *единка*, *единство*, *единствен*

неединство, *еднина*, како и глаголските форми: *обедини*, *соедини*, *разедини*...

Од прасловенската основа *ipъ- се развиле неколку деривати во македонскиот јазик, при што го задржале основното значење на компонентата - ‘друг, туѓ, различен’. Такви се: *инаков*, *йоинаков*, *инаку*, *инаквост*, *иновец*, *инороден*, *инокосен*...

Семантичка анализа на дериватите на *ed-ъпъ во македонскиот јазик

Како што е спомнато погоре, преку семантичка деривација може да се набљудува системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот, што овозможува да се разгледуваат истите семантички компоненти и/или концепти

кои се вградени во формалните деривати на анализираната прасловенска сложенка **ed-ьnъ*. За полесно анализирање на основните семантички концепти кои се вградени во **ed-ьnъ* и се прототипно поврзани со човекот (*некој, одреден, исти, друг, ѿруг*) ги наведуваме толкувањата на основните значења на дериватите според Толковниот речник на македонскиот јазик, а во овој текст преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://drmj.eu/>).

Примери:

-Е-

еден (придавка)

1. **Ист, еднаков** со некој или со нешто.
2. единствен, сам
3. За означување однос еден спрема друг.
4. Означува приближна вредност во спој со бројот два (еден-два).

еден (заменка)

Вид збор: Заменка

1. **Неопределено кој, некој**, неопределено кога, некогаш во минатото или во иднината.
2. За потцртување, за истакнување на именката.

еден (број)

Најмал основен број за определена бројност, кој се бележи со бројката 1.

-Ø-

едно

1. **исто**

Примери:

И луѓето се сити едно, и ѿрудот им е исти на сити.

2. На прво место, како прво.

Примери: *Не сакам да одам, едно, зашто не ми се оди, а друго, зашто немам време.*

3. приближно

Примери: *Јас досега едно десетипати сум ѿапувал со шебе.*

4. Во составот *едно време* - некогаш.

Примери: *Беше едно време.*

5. Во составот *едно време* - кратко, извесно време.

Примери: *Тоа ѝотпраја едно време.*

еднаш

1. Еден пат, еднократно.

Примери: *Само еднаш му се случи.*

2. Едно време, **некогаш**.

Примери: *Еднаш ѝоминував оѝѝаму.*

Има еден рид каде еднаш ќе се вратиам.

веднаш

1. Во овој час, во овој момент.

Примери: *Не можеше веднаш да се реши да оди кај него иако неговите очи го викаа.*

2. Многу брзо, наскоро.

Примери: *Неговиот дедо веднаш ѝо ослободувањето се ѝресели в град.*

3. Непосредно до нешто, сосем блиску.

Примери: *Веднаш до него седеа две девојки. Веднаш зад него чекореше еден сѝарец.*

заедница

1. Здруженост на луѓе или на друштва, организации, установи **во една целина** заради определени причини и цели.

Примери: *работна заедница, брачна заедница, семејна заедница, месна заедница*

државна заедница

2. Тоа што е заедничко, што ги поврзува луѓето во **една целина** (живот, чувства, интереси).

заеднички

1. Што им припаѓа на сите, што е **општ**, колективен.

2. Што им припаѓа на две или повеќе лица.

заедништво

Состојба и чувство на припадност во определена заедница.

заедно

1. Во заедница, во друштво со некого.

2. Во исто време.

-И-

единец

1. Единствен син на родителите.
2. **сам**, осамен

единица

1. Бројка со која се бележи природниот број еден.
2. Последната цифра во повеќецифрените броеви, класа на единици.
3. Најниска, слаба оценка во образованието.
4. Тој или таа што е означено со бројката еден (играч во спор-
тот натпреварувач, превозно средство, просторија).
5. Големина, мерка според која се мерат други големини (за
тежина, должина итн.)
6. **Дел од некаква целина**, изделен поради **посебноста** на
делокругот на дејноста, неговите специфични задачи, цели
и сл.

Примери: *воена единица, ѝешадиски единици, ѝроѝивѝожар-
на единица, ѝпроизводсѝвена единица*

7. **Определен составен дел**, елемент од некој систем, множе-
ство, збир.

Примери: *јазична единица, методска единица, речничка еди-
ница, библиографска единица*

8. единствена ќерка

единство

1. обединетост, здруженост, согласност
2. Заемна поврзаност, меѓусебна обусловеност.

единствено (сврзник)

само што, освен што

Двојноста во значењата најдобро може да се согледа од при-
мерите *единсѝвено (ѝприлог)* и *единсѝвен*, при што овие два
деривати се јавуваат со следниве (спротивни) значења:

единствено (прилог)

1. **само**
2. **обединето**, здружено

единствен

1. **само еден**, само тој
2. **обединет**, здружен

Деривати од основата **inъ-*

Според Дигиталниот речник на македонскиот јазик, дериватите од прасловенската основа **inъ-* се јавуваат со следниве значења: **инаков** - Што е различен, што не е како некого или како нешто.; **поинаков** - Што е малку инаков, поразличен.; **инаку** - На друг начин; не така.; **поинаку** - Малку различно, инаку, на друг начин.; **инаквост** - Различност, различитост.; **преиначи** - Преправи, промени, измени нешто.; **иноверец** - Лице што припаѓа на друга вера, на друга религија.; **инороден** - Што припаѓа на друг народ, што е туѓ. Како што може да се види од примерите, во сите е вграден семантичкиот концепт на ‘друг, не тој, различен, туѓ’.

Од аспект на процесите на семантичка деривација, примерите јасно покажуваат дека основниот семантички концепт прототипно поврзано со човекот се однесува на неговата посебност, својственост, она што го прави посебен, еден и единствен, а истовремено, гледано од обратната перспектива, вградениот семантички концепт се однесува на таа посебност како нешто друго, туѓо, различно. Ако го прошириме тој семантички концепт, би можеле да зборуваме за нешто што би го опишале како **целост** составена од **еден/посебен** елемент (*еден, единсѝвен*), но истовремено и целост составена од **различни** елементи (*заедница, заедниѝтво, единсѝво*). Тој концепт може да ни долови како во нашата концептуализација на светот оној што е сам, посебен, некој, може да се толкува и како друг, туѓ, различен.

Антропоцентрична поставеност на јазикот

42

проучувањата на општата јазична типологија во многу пошироки рамки.

Токму затоа и се налага сè поголема потреба јазикот, а посебно лексиконот, да го проучуваме во поширок контекст кој ќе ни овозможи подлабоко да ја разбереме човековата концептуализација на светот артикулирана преку јазикот.

Користена литература:

- Велева Славица 2006: *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Видоески Божидар 1994: „Модели на имперфективни глаголи“, *Зборник на XX научна дискусија на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30.VII - 13.VIII 1993 година*, 29–44, препечатено во *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 3, изд. МАНУ, 1999.
- Голомб, Збигњев 1970: „За ‘механизмот’ на словенско-романските односи на Балканскиот Полуостров“, *Македонски јазик* XXI, Скопје, 115–132.
- Конески Блаже (ред.). 1986: *Речник на македонскиот јазик со српско-хрватски толкувања*. Скопје: Македонска книга.
- Конески Блаже 1981: *Грамматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Кирил 2003: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Марковиќ Марјан, Тополинска Зузана: 2019, *Македонски ~ толски: Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*, МАНУ, Скопје.
- Мургоски Зозе 2011: *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје.
- Тополинска Зузана 2017: “Derywacja sematyczna“ *Пушевимa речи, Зборник радова у часті Даринки Горішан Премк*, Београд: Универзитет у Београду, 341–344.
- Фасмер Макс 1986: *Этимологический словарь русского языка*, Москва.
- Фридман Виктор 2011: *Македонистички студии*, МАНУ, Скопје.

- Alinei Mario 1991, 1992: "New hypotheses on the linguistic origin of Europe: the contribution of semantics and dialectology", *Quaderni di semantica* XII/2, XIII/1, Bologna.
- Boryś Wiesław 2006: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Kittila, S., Vasti K., Ylikoski J. (ed.). 201: *Case, Animacy and Semantic Roles*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Lyons John 1977: *Semantics*. Volumes I, II. Cambridge University Press, Cambridge, England.
- Mallory J.P, Adams D.Q. (ed.). 2006: *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York.
- Markovikj Marjan 2017: „Околу реструктурирањето на глаголскиот систем во македонскиот јазик (во балкански контекст)“, *Balkanistica: Macedonia past and present : proceedings from the Ninth Macedonian - North American Conference on Macedonian Studies* Vol. 30, issue 2, University, MS : South East European Studies Association, 175–185.
- Miklosich Franz 1886: *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien.
- Skok Petar 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Sławski Franciszek 1974: *Słownik prasłowiański I*. Ossolineum, Wydawnictwo Naukowe DWN, Warszawa.
- Topolińska Zuzanna 1996: "Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System," *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*," 52, 57–72.
- Topolińska Zuzanna 2014: *Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Discourse?*, The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6, Beech Stave Press, New York, USA.
- Topolińska, Zuzanna 2015: "Kręte drogi prasłowiańskiego dziedzictwa", *Zmiana Perspektywy*, PAU, Kraków, 95–133.
- Topolińska Zuzanna, Markovikj Marjan 2016: "An insight into the history of Balkan Slavic languages. Macedonian perspective". *Linguistica Copernicana*, Vol. 13, Toruń, 35–65.
- Wierzbicka Anna 1972: *Semantic Primitives*, Athenäum Verlag, F.

академик Ала Шешкен
Универзитет «Ломоносов» во Москва
asheshken@yandex.ru

ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ ПОЕТ И РОМАНСИЕР ВО РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК

Апстракт: Петре М. Андреевски и како поет и како прозен писател зазема извонредно значајно место во македонската литература во втората половина XX-тиот век. Присутен во националната литература повеќе од четириесет години тој сестрано го збогатил уметничкиот збор, и тоа на повеќе рамништа: тематско-мотивското, жанровското, стилското, националните типови (во проза) и др. Народното творештво за П. М. Андреевски е неисцрпен извор на митолошки мотиви и на севозможни архетипски форми. Андреевски во циклусот «Дениција» (може да се смета и за поемата) на впечатлив начин користи «надреалистичка» метафора. Во исто време циклусот е цврсто поврзан со фолклорот. Дениција – Деница е божица на светлоста кај Словените, синоним на убавината и на љубовта. Во митологијата на Словените таа има огромна моќ. Во врската со «Пиреј» се поставува прашањето зошто на Јон не му е дадена функцијата на «спасител на народот», зошто е тој «помал јунак» од Велика? Зошто е главниот лик на романот имено балканската Пенелопа, а не балканскиот Одисеј. Може да се претпостави дека историската задача за Македонците во Балканските војни и во Првата светска војна била да се сочуваат како нација. Велика е прикажана како жена, мајка и хранител на традицијата.

Клучни зборови: надреализам, магичен реализам, македонска литература, П. М. Андреевски, «Дениција», «Пиреј».

Поминувајќи низ долг и макотрпен процес на своето создавање, потоа низ бурна еволуција за краток историски период (приближно половина век) македонската литература се претвора во современа појава со сложена синтеза од разни „поетики“, вклучувајќи го и надреализмот во 1960–1970 години, и фантастичниот (магиски) реализам во 1970–1980 години. Петре М. Андреевски и како поет и како прозен писател зазема извонредно значајно место во македонската литература на втората половина XX-тиот век. Присутен во националната литература повеќе од четириесет години тој сестрано го збогатил уметничкиот збор, и тоа на повеќе рамништа: тематско-мотивското, жанровското, стилското, националните типови (во проза) и др.

Влезен во литературата во почетокот на 1960-тите со првите стихозбирки «Јазли» (1960), «И на небо и на земја» (1962) П. М. Андреевски бил претставник на целата генерација млади творци што барала нови ориентири, нурнувајќи во експерименти, доживувајќи зголемен интерес кон надреализмот. Интересот кон надреализмот во повоената деценија претставувал општоевропска појава (Лесли, 1997; Капушевска-Дракулевска Л., Урошевиќ В., 2023). Тој имал свои следбеници и во Југославија, пред сè, во српската литература (предвоените надреалисти О. Давичо и М. Ристиќ, младиот В. Попа и др.). Значењето и привлечноста на оваа струја за македонските автори се состојат, пред сè, во оние радикални можности кои таа ги отвора во сферата на обновувањето на поетскиот збор. За «голема љубов» кон надрелизмот зборува, на пример, В. Урошевиќ. (Капушевска-Дракулевска Л., Урошевиќ В. 2023: 289).

Култот на ирационалното, сонот, психолошкиот автоматизам, негирањето на владеењето на разумот, барањето на нови извори за инспирација способни да ја променат претставата за светот – сето ова било ново и интересно за младата македонска поезија. „Да се ослободи фантазијата“, „да се открие чудесното во секојдневно-то“, „да се раскрепостат сите скриени духовни стремежи“ преку „чист психолошки автоматизам“, се чинело дека патот бил најден. Во револуционерниот хаос на надреализмот младите поети гледале неисцрпен извор на творечка енергија. Лириката, лишена од потпората на реалноста, „надреалистичкиот сон“ со натрупување на несврзливи предмети и поими, апсолутната власт на фантазијата – ваквото ослободување од шаблони и клишеа било предизвик пред кој не издржале ни веќе признатите поети, ни литературната младина. Творечкиот пат на многу стихотворци од 1950 до 1960 година покажува дека усвојувањето на уметничкото искуство на надреализмот претставува важен меѓник во развитокот на македонската лирика.

Совпаѓајќи се во општи црти со надреалистички поетски експерименти на другите литератури на Југославија (српската, хрватската, словенечката) македонската «надреалистичка поезија» и конкретно П. М. Андреевски создаваат своја македонска «редакција». Во тоа може и треба да се гледа внатрешната логика на националниот литературен развиток. Македонската литература постојано бара нови ориентири кои би ѝ овозможиле побрзо темпо за сопствениот развиток. П. М. Андреевски заедно со поетите

од 1960-тите години (Р. Павловски, Б. Ѓузел, В. Урошевиќ и др.) изврши вистинска поетска револуција обединувајќи ги дрскоста и необичноста на надреалистичката метафора со длабинскиот интерес кон националните митови и преданија (забележливо не само во «Смртта на бабарот» туку и во «Дениција»).

Поезијата на П. М. Андреевски претставува оригинална синтеза на принципите на надреализмот и на народната традиција (Шешкен 2018: 145–162). Народното творештво станува неисцрпен извор на митолошки мотиви и на севозможни архетипски форми. Андреевски во циклусот «Дениција» (може да се смета и за поемата) на впечатлив начин користи «надреалистичка» метафора. Циклусот е метафоричен (да парафразирам «Епското на гласање») «до самото дно» и во исто време циклусот е цврсто поврзан со фолклорот. На тоа упатува и насловот, бидејќи Дениција – Деница – Даница (Аврора) – божица на светлоста кај Словените е синоним на убавината и на љубовта. Во митологијата на Словените таа има огромна моќ, речиси епска сила. Да не заборавиме дека циклусот има асоцијативна врска и со Библијата, поточно со Соломоновата песна над песните. «Дениција» на Андреевски спаѓа во најубавите обрасци на љубовната поезија, со што се збогатува жанровската структура на националната лирика. Зрелоста и вештината на љубовната лирика покажуваат во истите 1960–1970 години и «принцот на метафората» Радован Павловски («Маја») и приврзаникот на европската класична традиција Чедо Јакимовски.

Поезијата на Андреевски се манифестира во ирационалната сила на љубовта, во нејзиното соединување со други сили на природата, во дрската хиперболичност на нејзиното прославување: «кога ја љубев Дениција како да учествував во создавањето на првата македонска држава». Заедно со другите поети-бунтовници Андреевски ја исполнува својата естетска задача: придонесува за брзиот развој на изразните можности на литературен јазик, за раѓањето на метафорички наполнета и асоцијативно богата поетска фраза, за појавата на композициски сложени структури во поезијата.

Кон крајот на 1970-тите години мошне успешно се развива и прозата. Процесот на формирањето на македонското модерно книжевно искуство се одвива извонредно интензивно. Пред македонската литература од 1970–1980 години во сета целост и сложеност стои задачата за развој на историската свест на народот, умет-

ничко осмислување на историското минато и сегашноста и на националниот карактер. Историјата на македонскиот народ, полна со драматизам – постојана тема во уметноста во втората половина на XX век – станува особено актуелна во 1980-тите години. Поетите, прозаистите, драматурзите се свртуваат кон пресвртните, трагични настани во животот на нацијата, внимателно вгледувајќи се во самобитниот цврст карактер на својот народ, кој не му дозволил да се раствори низ времињата. „Македонскиот писател што со самиот свој статус беше предодреден да кореспондира и со историјата, со митот и легендата, само ја потврдува тезата за неговата специфична улога во овој културен простор“. Тој е „фанатичен истражувач на националната судбина, собеседник со вековите низ чие сито и решето се потврдувал идентитетот на неговиот народ“ (Друговац М. 1990: 350–351).

Интересот кон народната традиција (фолклорот) се обединува со интересот кон митот. Може да се зборува за плодноста на «магичниот реализам» во македонската проза (уште од новелистичката збирка на Чинго «Пасквелија», 1962). Тука важно да се нагласи и придонесот на «Андриќевска линија», присутна и во македонската литература. Во митот македонските писатели виделе можност за обновување и збогатување на реалистичката постапка. За митот како начин на претворањето на историјата во приказна, во легенда интересна за прозаистите. Интересот кон историските корени, кои го формирале карактерот на Македонецот, ги обединува лириката и епосот (прозата) на П. М. Андреевски. „Литературата е само еден вид воспоставување на врска со минатото“ (Смилевски В. 1992: 299), смета тој. Неговиот роман „Пиреј“ (1980), еден од најдобрите во македонската проза, има нешто заедничко со „кукулиновскиот циклус“ на Јаневски во стремежот да се разбере и да се објасни карактерот на народот. Насловот на романот придобива симболичко значење: Пиреј е трева што не се искоренува.

Писателот слика еден од најтрагичните периоди од животот на Македонците кога, поделени на три дела по Балканските војни, се нашле на разни страни од фронтот во Првата светска војна. „Пиреј“ има внатрешен епски потенцијал што му го даваат преплетувањето на судбината на личноста со судбината на нацијата, „народниот“ приказан наративен манир и големината на карактерот на трагичната хероина Велика. Истовремено, писателот свесно го избегнува епскиот ракурс во сликањето на вистинските истори-

ски настани, чиј учесник бил Јон – вистински војник и воин, учесник во крвавите битки и награден со медали за храброст. Можно е да се постави прашање зошто на Јон не му е дадена функцијата на «спасител на народот», зошто е тој «помал јунак» од Велика? Зошто е главниот лик на романот имено балканската Пенелопа, а не балканскиот Одисеј? (Шешкен 2017: 74–89). Јон многу ги сака својата земја и семејството, смртта на петте деца го страшно погоди (главата му побеле и нозете не го држат). Не може да се помири со ударот на судбината. Неговата трагедија – тоа е трагедијата на Одисеј кој ја осознава бесмисленоста на своите странствувања, патувања и подвизи. Не е награден од вишата сила како во митот за античкиот херој. Тоа е причината за неговата опустошеност и морална деградација по враќањето дома. Јон не се бори за татковината (за разлика од срските војници). Тој воопшто не разбира зошто се војува, му се открива бесмисленоста на војната. За Андреевски (тука, можеби, одговорот) во тие времиња кога Македонците немале своја држава, херој како што е храбриот Јон, не можел да стана «спасител», тој можел да биде само несреќник, принуден да го даде животот за туѓи интереси. Затоа главен лик на романот е Велика.

Андреевски во овој роман создал еден од најколоритните и најсилни во македонската литература народни карактери – ликот на жената, мајка Велика Мегленоска, која со очаен напор се бори за животот на своите деца, која има широка душа и бистар ум, способна да ги издржи најстрашните навреди, горчини и маки. Токму со Велика е поврзан главниот симбол на истрајност на народот – «троскотна трева» пиреј. Основната задача во лошите за македонскиот народ времиња е да се истрае, да се издржи, да се сочува. Велика ги сочувала душата и љубовта, таа е носител на традицијата и духот на истрајноста. Романот завршува на почетокот на Втората светска војна со сцената на погребот на Велика. Авторот е уверен дека новиот ураган не ќе може да го искорне цврстиот народ. Олицетворение на колективната народна свест претставува ликот на Лазар Ночески. Имено, овој херој помага да се најдат смислата во бесмисленото, жестокоста, гладот, смртта, бедата, помага да се разберат добрината и великодушност на обичниот човек. Историјата, смета писателот, е појдовна точка на размислување, за современата судбина на македонскиот народ, за современиот живот – „е само едно продолжено ехо на минатото“.

Со «Дениција» во поезијата и «Пиреј» во прозата Петре М. Андреевски даде врвен придонес на македонската литература.

Користена литература:

- Друговац М. 1990: *Историја на македонската книжевност, XX век*. Скопје. Мисла.
- Капушевска-Дракулевска Л., Урошевиќ В. 2023: *Птици во аквариум. Надреализам 1924–2024*. Скопје. Конгресен сервисен центар, Полица.
- Лесли Р. 1997: *Сюрреализм. Мечта о револуции*. Минск, Белфакс.
- Смилевски В. 1992: *Процеси и дела*. Скопје. Македонска книга.
- Шешкен А. Г. 2017: Балканские Одиссей и Пенелопа в вихре Балканских и Первой мировой войн (роман «Пырей» П.М.Андреевского), *Букурешкиот мировен договор и неговите долгорочни последици за Македонија и Југоисточна Европа. Материјали од Македонско-рускиот научен собир, одржан во Скопје на 27 и 28 јуни 2013*. Скопје. МАНУ. с. 74–89.
- Шешкен А. Г. 2018: Импулс европейского авангарда в македонской поэзии 1950-1960-х гг. и национальные традиции, *Сражения и связи в программах и практике славянского литературного авангарда*. М., Индрик. с. 145–162.

проф. д-р Макеј Кавка
 Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej
 w Krakowie

ПОЕТИКАТА НА СТРАВОТ ВО РАСКАЗИТЕ НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

Апстракт: Овој труд ги анализира мотивите на стравот во прозата на Петре М. Андреевски, со фокус на збирките *Незнаен страв* (1988) и *Ситије лица на смртта* (2007). Преку детална методолошка рамка, трудот испитува како стравот функционира како основен наративен и поетски принцип, интегрирајќи историски, социјални и психолошки димензии. Стравот не е само мотив, туку и структурална основа на раскажувањето, која создава специфична поетика – „поетика на стравот“ – присутна во македонската книжевност и пошироко. Анализата се заснова врз неколку клучни пристапи: лингвостилистички, симболички, наратолошки и психолошко-историски. Главните аспекти што се истражуваат вклучуваат: историско-колективен страв – војни, немирни времиња, присуство на непознати сили кои ги загрозуваат луѓето; личносен (психолошки) страв – мотиви на предавство, вина и егзистенцијална несигурност; простор и симболика – улогата на пејзажот, маглата и просторот како извор на nelaгодност и неизвесност; ритуали и страв – сцени на општествени собири кои наместо обединување, создаваат паника и насилство.

Клучни зборови: архетипски симболи, семантички полиња, поетика на стравот, идентитетски код.

1. Вовед

Петре М. Андреевски (1934–2006) е еден од најпроминентните македонски писатели, препознатлив по својата поезија, проза и драмски текстови, кои на комплексен начин го прикажуваат руралниот свет, историските превирања и трауматското искуство на македонскиот човек. Во неговата уметничка визија, стравот зазема централно место, не само како психолошка состојба, туку и како културно-историски конструкт што ги обединува (но и разединува) ликовите. Во расказите на Петре М. Андреевски, стравот се јавува како централна тема, која ги истражува човечките емоции и состојби. Неговите приказни често се необични и сложено испреплетени, но преку нив тој открилува познат и близок свет, кој го препознаваме како ехо на дамнешни, понекогаш темни кажувања.

Во овој труд, врз основа на расказите поместени во збирките: Незнаен страв (Андреевски 1988) и Сите лица на смртта (Андреевски 2007) се настојува да се изгради теориска и методолошка рамка за анализа на главните мотиви на стравот и начините на нивната реализација во нарацијата на Андреевски.

Методологијата опфаќа неколку клучни чекори:

- идентификација на мотивите на стравот (социокултурни, историски, психолошки),
- структурна анализа на раскажувачките стратегии,
- вкрстување со теориски концепти од полето на поетиката и книжевната теорија,
- интерпретација на симболиката и ефектот врз читателот, со вградување на поимот на колективната траума и индивидуалната вина.

Главната цел е да се прикаже како стравот функционира како клучен „код“ во наративниот систем на Андреевски, создавајќи специфична поетика – „поетика на стравот“ – која не само што е значајна во македонскиот книжевен контекст, туку има и пошироки импликации.

2. Преглед на научната литература

Творештвото на Петре М. Андреевски е предмет на бројни книжевно-теориски анализи кои ја истакнуваат неговата уникатна употреба на јазикот и стилот. Тука ќе споменеме само неколку кои се неодминливо важни за оваа проблематика.

Во 1988 година, во поговорот на збирката *Незнаен страв*, Слободан Мицковиќ напиша: „Во творештвото на Петре М. Андреевски, расказите имаат специфично место: тие се сублимација на неговото прозно и поетско дело“ (Мицковиќ, 1988: 167). Оваа теза може да се смета за клучна во анализата на целокупното творештво на Петре М. Андреевски.

Во својата книга Лицето на зборовите, Весна Мојсова-Челишевска (2004) ја истражува поезијата на Андреевски, фокусирајќи се на неговата употреба на јазикот и начинот на кој тој ги обликува зборовите за да создаде специфични слики и емоции. Ситуацијата ја анализира односот меѓу јазикот и идентитетот во

нејовојто творештво, истакнувајќи ја улогата на зборовите во конструирањето на реалноста и културната меморија.

Наташа Аврамовска во 1999 година објави „Травестија на усната историја: Раскажувачки криптограм на Петре М. Андреевски“. Во оваа студија, Аврамовска го анализира користењето на усната историја во прозата на Андреевски, истакнувајќи како тој ги трансформира народните преданија во сложени книжевни структури. Авторката ја истражува интеракцијата меѓу усната традиција и книжевната форма, нагласувајќи го значењето на раскажувачките техники во делата на Андреевски.

Во 2011 година, словенечката издавачка кука „Literarno-umetniško društvo Literatura“ ја објави книгата „Vsi obrazi smrti“ („Сите лица на смртта“) од Петре М. Андреевски. Во ова издание, на страници 171–183, е вклучен есејот на Нина Суботиќ со наслов „Spekter smrti, strahu in smeha“ („Спектар на смртта, стравот и смејот“). Во својот есеј, Суботиќ ја анализира темите на смртта, стравот и хуморот во делата на Андреевски, истражувајќи како овие елементи се интерлекуваат и придонесуваат за длабочината на нејовото литературно творештво.

Макеј Кавка, во статијата „За јоевските антоними во нејовата ‘Отној не знае. Пеејта не знае’ од Петре М. Андреевски“ (2012), се фокусира на употребата на јоевски антоними во сѐмената нејова, анализирајќи како контрастните поими создаваат длабочина и комплексност во поезијата на Андреевски. Студијата ја истражува стилскиот и семантичкиот аспект на антонимите и нивната улога во пренесувањето на емоционалната состојба и филозофските размислувања на јоевот.

Лилјана Макаријоска (2024), во својот труд „Јазично-стилските особености во прозата на Петре М. Андреевски“, ја истражува јазичните и стилските карактеристики на нејовата проза, вклучувајќи ја употребата на дијалектизми, метафори и симболи. Авторката ја нагласува уникатноста на стилот на Андреевски и нејовата способност да создаде автентични и живописни описи на македонскиот рурален живот.

3. Архетипи и ритуали, Клучни симболи

Во делата на Петре М. Андреевски, особено во неговите раскази, се забележува длабока симболика преку употребата на мо-

тивни како „сол“, „несолена храна“ и „празно отниште“. Студијата ги истражува стилските и семантичките аспекти на антонимите и нивната улога во пренесувањето на емоционалната состојба и филозофските размислувања на поетот. *Овие елементи се поврзуваат како рефрени, напласувајќи ја колективната болка и сиромаштија на заедницата, како и нивната заедничка желба за спас.*

Андреевски вејќи ги интенирира архетипските симболи и ритуали во својата проза. Крстои, водата (особено при фаќањето на крстои) и ликои на предавнички Јуда се присутни како симболичко-структурни елементи, поврзувајќи ги со архаични и социолошки претстави. Овие симболи ја проглаголуваат нарастивната структура, додавајќи слоеви на значење и поврзувајќи ја современата приказна со древните ритуали и верувања.

Трагичната композиција на расказот се истакнува преку повторувањето на извиците, присуството на предавникот, недостигот на деца и празните огништа. Овие елементи создаваат трагичен круг од кој ликовите не можат да излезат, симболизирајќи цикличен процес на вина, насилство и беспомошност. Рефрените како „Сол!“ и „Смрт!“ функционираат како кулминациски емоционални точки, преку кои се изразуваат колективниот страв, глад или гнев. Клучните симболи како *крстои, водата* и *Јуда* се архетипски носители на приказната, структурирајќи го дејството кон трагичен крај без конечно ослободување. Повторливите мотиви на предавство, семејна несреќа и сиромаштија ја потенцираат длабочината на руралното битие, прикажувајќи го историскиот и митскиот хоризонт на македонското село, со што се создава моќен книжевен космос, карактеристичен за неговиот стил.

4. Појдовни теориски и методолошки принципи

Под методологија подразбираме постапен процес на анализирање на литературниот текст низ следниве компоненти:

- јазична (лингвистичка) димензија: испитување на лексиката, синтаксата и нараторските механизми,
- симболичко-структурна димензија: извлекување на рефрени, симболички јадра, тематски повратно-рефренски елементи и мотиви,
- психолошко-историска димензија: како стравот се поврзува со конкретната историска или културна ситуација,

- рецепциска димензија: на кој начин овие елементи влијаат врз читателот, создавајќи ефект на вознемиреност, тишина, недоверба или колективен потрес.

Во оваа статија, поаѓаме од феноменолошкиот и структуралистичкиот пристап. Најнапред го идентификуваме значењето на стравот (феноменолошки) како доживување на ликовите и заедницата, а потоа структурално го разгледуваме како мотив и како наративен принцип во расказите. Притоа ги вкрстуваме идеите на Карут (Caruth 1996) за траумата, на Башлар (Bachelard 1969) за просторот и на Киркегор (Kierkegaard 1980) за егзистенцијалниот страв, со македонскиот контекст каде што руралниот живот, историските превирања и митскиот слоевит фолклор се спојуваат во едно.³

5. Материјал и извори

Анализата се заснова на извадени фрагменти од следните збирки: *Незнаен страв* (Андреевски 1988): каде што преовладува атмосфера на колективен страв (луѓето трчаат, цвакаат, опкружени со воени трауми и непознати закани); *Сиие лица на смртта* (Андреевски 2007): примерот со Стојан Сираковски и водачот Ракип, како и приказната за фаќањето на крстот и убиството на Ванчо, ја рефлектираат индивидуалната и колективната вина/страв поврзани со предавство, крвна одмазда, сиромаштија, митско размислување за „тешки времиња“.²

6. Детална анализа на мотивите на стравот во расказите на Петре М. Андреевски

Историско-колективен страв. Воен контекст и општествена немирност.

Во расказите поместени во збирката *Незнаен страв* се забележува дека ликовите се движат низ село или град каде што „од црквата на Пролетните богови слегуваат неколку жени и селскиот поп“, а луѓето се плашат „од нова војна, од непознати војници“. Овој контекст на поствоена или воена атмосфера алудира на трајни последици што ги проживува заедницата. Стравот се шири како зараза: при опишување на жените и мажите во толпата, се вели:

„Луѓето се поднагалија, се подзанишаа и лицето од Евдокија им заприлега на снег...“ (*Незнаен страв*, стр. 31)

Овој опис упатува на страв од физичко уништување, но и на срам (луѓето се кријат, „се нишаат“, „се подзанишаа“) – срам што можеби не успеале да се спротивстават на непријателот, или срам што долго време живееле под окупација и морале да прават компромиси.

Стравот како хронична состојба.

Забележлив е еден хроничен страв – не завршува со завршувањето на војната, туку натаму ја „гуши“ заедницата, се наоѓа во секојдневната комуникација, во просторот и времето. Дури и барањето обична сол (како што стои: „Кај е солта што ни се ветуваше?!“) го добива контекстот на колективна агонија – несолената храна симболизира живот кој е „без вкус“, „без радост“, заробен во траума. Кога луѓето извикуваат:

„Сол, сол!... Не јадеме веќе несолена храна, не јадеме веќе помии...“ (*Незнаен страв*, стр. 28)

освен што бараат материјална помош, бараат и излез од стравот.

Личносен (психолошки) страв. Предавство и вина.

Во разказите поместени во *Сиие лица на смртта* трагичниот случај на Стојан Сираковски укажува на его-идентитетската димензија на стравот. Ликот е киднапиран од качаци, пораснат меѓу нив и станал „истакнат разбојник“. Тој се плаши да признае дека познал родител, плашејќи се од водачот Ракип, но и се срами дека е „туѓинец“ во сопственото семејство:

„Од тебе ми беше страв, рече Сираковски, а од него ми беше срам.“ (*Сиие лица на смртта*, стр. 38)

Водачот, без многу објаснувања, „пали оган“ и го убива со пушката на Стојан, казнувајќи го веројатно за пројавената човечност кон татка му. Тука се преплетуваат:

- стравот од авторитет (Ракип);
- стравот да се напушти насилничката заедница (качачката дружина);
- стравот од неприфаќање од таткото (идентитетско предавство).

Андреевски во расказите ја покажува неизбежноста на трагичниот крај: кога стравот ќе достигне кулминација, се случува мотивот на крајна казна – извршена сè до „корен“ (убиство). Ова кореспондира со теоријата на Киркегор (Kierkegaard, 1980) за „стравот како темелна егзистенцијална состојба“, каде што нема лесен пат за избавување – особено во услови на колективен притисок и закон на насилство.

Траума поврзана со телесното страдање.

И во *Незнаен страв* и во *Сийе лица на смртта* има моменти кога ликовите страдаат физички (многу од нив се ранети, болни, се движат низ кал или снег). Во *Сийе лица на смртта* (примерот со Ванчо и фаќањето на крстот), стравот од смрт исто така се надоврзува со ритуалната надеж (крштевање на вода, фаќање крст), но завршува со злочин (убиството на Ванчо). Значи, празничниот чин се претвора во трагедија:

„Кога го удрих со секирата, нешто силно пукна и како мраз ми се расцепи во градиве. Јас го удрих него, ... Си помислив: сигурно секирата удрила во крстот што ми остана во градиве. ... Како да помина некој ветар и како да ми зеде сè. И душата и чувството за грев ми ги зеде. Ми ја остави само раката и секирата в рака. И така, на незнаење, го убив.“ (*Сийе лица на смртта*, стр. 43)

Насилството станува средиште на страв, а агресорот (Славе Боздов) носи исто толку голем страв (страв од обезвреднување, од „крадење на крстот“) како што и жртвата го доживува стравот од смрт. Така, се потврдува дека „заразата“ на стравот се шири: од обична лутина или љубомора – до убиство.

Простор, магла и природни метафори.

Просторот е опишан како „нишање на кисели чадори“, „магла“, „матна вода“ – елементи кои ја нагласуваат неизвесноста и лебдечката несигурност. Башлар (Bachelard, 1969) би рекол дека имагинарното опкружување, куќи, ридови, кал, се „проекции на внатрешниот немир“. Кај Андреевски, историскиот реализам (село, сиромаштија, војна) постојано се меша со надреални или со симболични слики (*замашени ѝици, чудни звуци, сенишни магли*). Така, стеснетоста и нелагодноста се прикажуваат преку онеобиченост на просторот, што дополнително ја засилува психолошката доживеаност на стравот. Луѓето не само што бегаат од некој конкретен непријател – туку се плашат и од самите пејзажи, од небото,

од тишината пред бура итн.

Ритуали и страв: парадоксално заедништво.

Различните сцени на општествени ритуали (театарски претстави, селски собири, фаќање крст, благослови од свештени лица) кај Андреевски често се изобличени од паника или агресија. Ова е парадокс: ритуалите всушност треба да ја обединат заедницата и да ја ослободат од стравот, но тука дејствуваат спротивно – го потхрануваат стравот, бидејќи во нив се вмешани трауми, предавства, агресори. На пример, во *Незнаен сѝрав*, кога луѓето се собрани да слушаат говор, набргу кулминираат викотници: „Да живее УНДРА!“ (стр.32) и наеднаш се појавува масовна хистерија околу поделбата на облека и храна. Солта и алиштата стануваат своеобразен ритуал за преживување, но истовремено ја откриваат зависноста на луѓето од странските или од внатрешните „моќници“. Ова доаѓа како нешто што доаѓа однадвор, што може да ги ослободи или, обратно, да ги држи во покорност. Токму оваа зависност е централната точка на колективниот страв.

„Јуда“: симболика на предавникот и универзалната вина.

Во *Незнаен сѝрав* (расказот *Прогонсѝвајќи на Бога и Јуда*) се појавува ликот „Јуда“ (предавникот):

- Јас само ви помагав – велеше Јуда – јас само им овозможував на луѓето да станат херои. Оти предавајќи ги луѓето јас работев само против мене, но вие на можете да го разберете тоа.
- Смрт за него – викна некој – (стр. 34)

Ова е култна библиска претстава на предавникот, но и нејзина локална, балканска варијација – каде што сите се плашат од улогата на „Јуда“ (бидејќи тоа значи да бидеш омразен од заедницата), а истовремено присутен е сомнежот: „сите сме потенцијални Јуди“. Стравот од „јудаизација“ (да бидеш сметан за предавник) се меша со стравот од „бесилка“ (Јуда го обесуваат). Ликот Јуда станува колективен страшен пример сите се плашат „да не излезат Јуда“, а истовремено го мразат оној што е прогласен за „предавник“. При сцена на линч, луѓето го обесуваат под јаболкницата. Имено, местото на овој лик е „под јаболкницата... како плашило“:

И луѓето го одведоа во нивјето, под јаболкницата на крајот од полето. Од јаболкницата на која префрлија јаже, избегаа сојки и летнаа коп селото. Многу раце го поткренаа Јуда, го поткачија. (...) Веќе се смрачуваше и луѓето се оддалечуваа низ гнилите стр-

ништа. Зад нив висеше Јуда како плашило исцедено од околните магли, како сениште загрудено во примракот.

- Да му ги искршиме и нозете – рече друг – требаше да му ги искршиме и нозете, за да не може да се врати ни како мртовец. (стр. 35–36)

Плашилото ги штити нивите од штетници, но истовремено претставува штетник за предавникот. Така, кружниот тек на страв ја потенцира двосмисленоста: предавникот завршува како укор, но истовремено и предупредување за сите останати.

7. Методологија: чекори на анализа.

Врз основа на веќе идентификуваните мотиви, можеме да предложиме систематска методологија за анализа на поетиката на стравот кај Андреевски:

Чекор 1: Лингвостилистичка анализа на описите.

Семантички полиња на „темно“, „сенка“, „крв“, „магла“, „сол“, „страв“: нивната фреквенција во текстовите упатува на одредени „собирачки јадра“ на страв. На пример, поимите „вода“, „магла“, „жабјаци“, „ужас“, „лажен мир“ се повторуваат и упатуваат на асоцијации со отров, смрдеа, распаѓање или загаденост.

Обрасци на придавки: честопати се користат придавки со негативна конотација („нечиста вода“, „одамнешна вода со раски и удавени животинки“, „модрикави правови“, „отровни мрморци“...). Тоа создава наталожување на страв, бидејќи јазикот е преполн со знаци на распад и небезбедност.

Чекор 2: Тек на наратијата (од мир кон хаос).

Во расказите е забележително бавно, периодично градење на вознемиреност, додека клучните сцени (обесувањето на Јуда, убиството на Стојан, фаќањето на крстот) експлодираат наеднаш, без долго „намирисување“ на катастрофата. Тоа ја зголемува драматичноста и го одржува читателот во континуиран страв – никогаш не е сигурен кога ќе избие трагедијата.

Чекор 3: Ликовите како збирни носители на историја.

Ликовите кај Андреевски немаат целосно изграден психологизам, но во нив се рефлектира колективната судбина. Кога Водачот Ракип го убива Стојан, не гледаме детално што „осеќа“ убиецот, но гледаме дека „повисоките“ историски и насилнички сили (арамиство, минато време) го диктираат чинот. Ова отвора

поле за анализа со психоисториски пристап: колективниот наратив презема примат над индивидуалните доживувања.

Чекор 4: Вкрстување со теоретски концепти.

Во овој чекор, собраните лингвостилистички, наративни и симболички елементи се вкрстуваат со:

Теоријата на траума (Caruth 1996): стравот е поврзан со минати, нерешени настани (воени трауми, етнички или верски судири), кои се повторуваат како фантомска болка.

Поетиката на просторот (Bachelard 1969): „матните полиња“, „црни јади“, „разрушени плотови“ стануваат архетип на загубениот дом, низ кој херојот (или антихеројот) талка.

Егзистенцијалниот страв (Kierkegaard 1980): ликовите чувствуваат не само историско-материјална закана, туку и духовна празнина – дека „бог е мртов“ или „никој не може да те спаси освен ти самиот“. Ова е очигледно кога попот цитира од Библијата, но луѓето не веруваат дека е тоа решение.

Чекор 5: Рецептиска интерпретација.

Емоционален ефект врз читателот: преку богатството на симболички и надреални описи, читателот е вовлечен во дистопискиот, истрошен свет. Ова поттикнува сочувство, но и специфичен ужас, како еден вид интимна катарза: „Може ли ова да ни се случи и нам?“

Обновена историска свест: читајќи ги овие раскази денес, современиот читател може да препознае траги на повторливи конфликти во регионот (и надвор од него). Стравот станува универзален, но „македонски“ обоен, поврзан со провинциско село, со митски претстави и поствоени трауми.

8. Интерпретација на клучните мотиви

Врз основа на гореизложеното, ги сумираме најзначајните мотиви на страв:

- мотив на „ваншна“ (надворешна) закана: туѓи војски, качачки дружини, поробувачи,
- мотив на „внатрешна“ (индивидуална) вина/страв: предавство (Јуда), двоен идентитет (Стојан), злостор (Славе го убива Ванчо, убиец кој се плаши од пораз),
- мотив на сиромаштија и немоќ: „несолена храна“, луѓе кои очајнички бараат облека или лекари, но остануваат заглавени во болката,

- мотив на ритуал што се изобличува: традиционални обреди (фаќање на крстот, молење в црква) што продуцираат дополнителна траума,
- мотив на просторна несигурност: магли, пусти и ризични патеки, кал, студенило, снег – постојано придружена од потенцијална опасност.

Сите овие мотиви заедно градат „поетика на стравот“ – не само како еден едноставен тематски акцент, туку како структура што влијае врз целокупниот светоглед на ликовите.

Поетиката на стравот во расказите на Петре М. Андреевски открива сложен, повеќеслоен уметнички дискурс, каде што секојдневните манифестации на животот (село, верски ритуали, семејни релации) се континуирано „обојувани“ со сенката на стравот, која никогаш не исчезнува целосно. Ликовите живеат во „простор на загуба“, при што: повторно се открива митското мислење (соодветно на руралниот фолклор); покажите на историска траума насобрана во колективното сеќавање, која човекот ја носи како клетва/обврска; ритуалите – радосни по своја суштина – се „зарази“ со насилство или со одмазда.

Естетски анализи на стилот на Андреевски, вклучувајќи ги и неговите поетски текстови каде што стравот можеби се пројавува како соединителна црта помеѓу поезијата и прозата. На овој начин, продолжува да се надградува спознанието за уникатната уметничка визија на Андреевски, чија длабока вкоренетост во македонската традиција му дава моќ да говори за универзалните прашања на човечкиот страв и траума. Трудот демонстрира како истите можат да се издвојат, анализираат и интерпретираат низ мултидимензионален објектив, користејќи средства од поетиката, наратологијата, психологијата и компаративната книжевна наука. Така, поетиката на стравот не само што е идентитетски код на македонската литература, туку е и прозорец кон човековата состојба, универзална и постојано присутна.

Заклучок

Во расказите на Петре М. Андреевски, стравот се јавува како синтеза на историски (воени, колонијални, качачки) трауми и длабоко лични, психолошки пропасти. Неговата поетика на стравот почива врз континуирано ментално и физичко загрозување, во кое

ликовите се плашат едни од други, но и сами од себе, од „сметање за Јуда“, од сопственото минато, па дури и од природните феномени. Стравот ги поврзува историските трауми со личните несреќи. Целиот нивен свет е на работ меѓу безнадежноста и надежта, што ја прави атмосферата тензична и вознемирувачка.

Просторот е амбивалентен: изгледа како „дома“, но е исполнет со поствоен отров (метафорички и буквално). Просторот (магли, кал) добива кошмарна димензија, па руралниот свет делува „загорчен“ и „исцепен“. Ритуалите и обредите (црква, колективни собири, празници) завршуваат во апсурд и дополнително насилство. Колективните ритуали не носат мир, туку отвораат можности за нова паника. Ликовите (Јуда, Стојан, Славе) стануваат симболични архетипи: предавник, киднапиран „син“, убиец кој носи вина, со што стравот се покажува како мрежа на психолошки и социјални условености. Егзистенцијалната неизвесност ги прави ликовите нестабилни и лесно подложни на паника, насилни решенија, спирала на вина.

Методолошки, преку детална лингвостилистичка и структурална анализа, како и преку вкрстување со теориските концепти за траума и егзистенцијален страв, можеме да заклучиме дека: стравот е основен мотор на нарацијата (го придвижува дејството и ги условува психолошките состојби). Овој „страв“ кај Андреевски не е ограничен само на конкретен историски период (балканските војни, или конфликтите од средината на 20 век), туку претставува парадигма на „непребол“: колективна „рана“ што не е залечена и се повторува во нови форми.

Фусноти

Фуснота 1: Понекогаш македонската книжевност е читана низ националната призма на страдање, особено прикажувајќи ги војните и немаштијата. Овде, сепак, правиме обид стравот да се лоцира како универзално-егзистенцијален и истовремено како локално-историски феномен.

Фуснота 2: Иако податоците за конкретни историски времиња (пример, окупација или помала „граѓанска“ војна) не се докрај артикулирани во приложените фрагменти, сепак контекстот на „туѓи војници“, „дандари“, „предавници“ упатува на историска динамика, типична за првата половина и средината на 20 век на Балканот.

Фуснота 3: Кај Киркегор (Kierkegaard 1980) се среќава „анксиозноста“ (стрештеноста) како егзистенцијален предизвик, што човекот го ослободува или го парализира. Кај Андреевски, парализата и агесијата се главни реакции.

Користена литература

Примарни извори

Андреевски, Петре М. 1988: *Незнаен сѝрав*. Мисла, Скопје.

Андреевски, Петре М. 2007: *Сиѝе лица на смрѝѝа*. Табернакул, Скопје.

Секундарни извори

Аврамовска Наташа 1999: *Травесѝѝја на уснаѝѝа исѝѝѝрија: Раскажувачки*

криѝѝѝограм на Пеѝѝре М. Андреевски, Институт за македонска литература, Менора, Скопје.

Кавка Макеј 2012: „За поетските антоними во песната *Огноѝ не знае. Пеѝелѝа не знае* од Петре М. Андреевски“, XXXVIII Научна конференција на Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид 14–15 јули 2011). Лингвистика, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 171–176.

Макаријоска Лилјана 2024: „Јазично-стилските особености во прозата на Петре М. Андреевски“, Спектар, год. XLII, бр. 84, 49–66.

Мицковиќ Слободан 1988: *Расказиѝѝе на Пеѝѝре М. Андреевски, Незнаен сѝрав*, Мисла, Скопје, 167–171.

Мојсова-Чепишевска Весна 2004: *Лицеѝѝо на зборовиѝѝе*, Култура, Скопје.

Bachelard Gaston 1969: *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press.

Caruth Cathy 1996: *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Kierkegaard Søren 1980: *The Concept of Anxiety*. Princeton: Princeton University Press.

Subiotto Namita. 2011: „Spekter smrti, strahu in smeha“. Petre M. Andreevski, *Vsi obrazi smrti*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, s. 171–183.

ЈАЗИЧНА СЕСИЈА

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
elenajovanovagrujovska@yahoo.com

д-р Македонка Додевска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
makedonkadodevska@yahoo.com

МЕСТОТО НА ФЕМИНАТИВИТЕ ВО ДВА ТОЛКОВНИ РЕЧНИЦИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Предмет на истражување во овој научен прилог ќе бидат феминативите ексцерпирани од Толковниот речник на македонскиот јазик и од Речникот на македонската народна поезија. Феминативите ќе бидат разгледувани од зборообразувачки и од семантички аспект во македонскиот стандарден јазик. Според македонските лингвисти феминативите претставуваат именки од женски род што, ексклузивно или со едно од своите значења, означуваат лица од женски пол. Во групата на феминативи се среќаваат сите именки од женски род што означуваат лица од женски пол, без разлика дали во македонскиот стандарден јазик имаат значенски корелатив од машки род, и дали тој значенски корелатив е истокоренски или не, или пак воопшто немаат таков корелатив, од традициски, биолошки и од други причини. Во коавторскиот прилог ќе се стави акцент на општите именки во два толковни речници на македонски јазик. Целта ни е да се проучи статусот на феминативите во македонскиот стандарден јазик, односно женскиот род како граматичка категорија и женскиот пол како биолошка категорија. Преку разгледувањето на феминативите од зборообразувачко и од семантичко јазично рамниште ќе формираме јасна слика за нив. На зборообразувачко јазично рамниште ќе ги разгледаме начините на образување на феминативите, а на семантичко јазично рамниште ќе го објасниме односот меѓу самите феминативи, односот меѓу феминативите и соодветните именки од машки род, како и низа други односи кои се поврзани со значењето на феминативите.

Клучни зборови: феминативи, зборообразувачки аспект, семантички аспект, толковен речник, речник на македонска народна поезија.

Вовед

На свеченото отворање на Летната школа се обратија: **Претседателката** на државата, **министерката** за образование, **министерот** за култура, **ректорката** на Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, тогаш и денес **директорката** на Семинарот. Вака кажуваме во 2024 година, а пред децении ќе слушневме само: Претседател, министер / -три, ректор и директор.

Зборовите го отсликуваат односот на општеството кон она што го именуваат. Тие честопати ја сигнализираат јазичната и културната состојба во даден временски период. Ова особено може да се прикаже преку положбата на феминативите.

За употребата на феминативите во македонскиот јазик, во лингвистичките кругови се полемизира уште од педесеттите години на 20-тиот век како неминовен процес во јазикот, предизвикан од општествено-политичките промени.

Во современиот македонски јазик, и покрај еманципацијата на жените преку образованието, сепак остануваат некои неодоливи прашања во однос на феминативите. Но факт е дека денес постои сосема друг јазичен поглед за феминативите во однос на минатото. Во минатото, од социолошка гледна точка, постоеја именувања коишто најчесто беа во „машкиот домен“. Општествениот развој, поттикнат од сеприсутната интелектуална дејност, го промени статусот на жената во нашето опкружување. Па така, социолозите велат дека постоењето на феминативите претпоставува една силна родова самосвест. Лингвистите велат дека употребата на феминативите е неопходна за сигнализирање на полот и соодветно за согласување по род со другите реченични членови.

Предмет на истражување во овој научен прилог се феминативите што се застапени во Толковниот речник на македонскиот јазик и во Речникот на македонската народна поезија, разгледувани од зборообразувачки и од семантички аспект. Според нашите лингвисти, феминативите претставуваат именки од женски род што, ексклузивно или со едно од своите значења, означуваат лица од женски пол. Во групата феминативи спаѓаат сите именки од женски род што означуваат лица од женски пол, без разлика дали во македонскиот стандарден јазик имаат значенски корелатив од машки род, и дали тој значенски корелатив е истокоренски или не, или пак воопшто немаат таков корелатив, од традициски, биолошки и од други причини.

Ги земаме овие два речници затоа што едниот претставува своевиден пресек на македонскиот народен јазик во XIX и првата половина на XX век (РМНП), а другиот ја покажува лексиката на македонскиот јазик на почетокот од XXI век (ТРМЈ).

Феминативите во македонскиот јазик се сè поактуелна тема на пошироката јавност. Во периодот од стандардизирањето на јазикот, па до денеска, добиваат еден сосема адекватен пристап при

развојниот процес. Родовата рамноправност создаде простор за рамноправност на жената во однос на професиите и функциите. Сè помалку се применува ексклузивноста што социолошки е дефинирана како „машки домен“ во однос на именките што означуваат професија и функција, а што се употребуваат во женски род.

За местото и состојбата на феминативите во современиот македонски јазик имаат пишувано повеќе наши лингвисти. Во не така далечната 2000 година постхумано излезе петтата книга од „Јазикот наш денешен“ од Благоја Корубин. Во неа Корубин (петнаесетина години пред објавувањето) ја разгледува женската јазична форма на професиите како нова појава во македонскиот општествен живот што ја прифаќа во разговорниот стил и ја смета за „стилски обоена, модална, маркирана употреба“. Корубин дава предност на машкиот граматички род како неутрален без оглед на полот.

Лилјана Минова-Ѓуркова во 1994 година препорачува употреба на феминатив кога станува збор за лица од женски пол, „со што ќе се одбегне судирот меѓу природниот и граматичкиот род“ (Минова-Ѓуркова 1994: 183) и ќе се оствари согласување на именката по род со заменските и со глаголските форми во реченицата.

Симон Саздов од 1996 година континуирано ја следи состојбата со феминативите во македонскиот јазик и стои на ставот дека „на феминативите не треба да се гледа како на пожелни, туку како на неопходни јазични единици во рамките на македонскиот јазичен систем“.

Лидија Тантуровска во јуни годинава изјави дека „со самото тоа што жените сè повеќе се вклучени, меѓу другото, и во општествено-политичкиот живот, е потребно и нивното именување, за што имаат свое место во зборообразувачкиот систем на македонскиот јазик“.

Јас и колешката Македонка Додевска со овој труд го анализираме статусот на феминативите во современиот македонски стандарден јазик (споредбено со оној од минатото), односно женскиот род како граматичка категорија и женскиот пол како биолошка категорија, од зборообразувачки и од семантички аспект.

Феминативите од зборообразувачки аспект ги анализираме во рамките на морфолошкиот начин на зборообразување.

Преку анализа на ексцерпирани примери на феминативите од ТРМЈ и од РМНП, од зборообразувачки аспект, најдоминантни се суфиксните образувања. Пред сè, станува збор за модификаци-

ски деривати во кои формантот (суфиксот) внесува дополнителна информација за полот на лицето именувано со основата (*директорка, министерка, претседателка, ректорка*).

примери:

Министерка за образование. (ТРМЈ 2006: 138)

Претседателка на младинска организација. (ТРМЈ 2008: 529)

Ректорката на Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ одржа состанок.

о минатото чести, сега сè поретки се мутациските промени преку кои феминативниот дериват добива значење „сопруга или ќерка на лицето именувано со основата“. Такви се примерите: *агинка, бежица / бегинка, војвојка* (ќерка на војвода), *грофица* (ќерка на гроф), *министерка* (во минатото „госпоѓа министерка“ – сопруга на министер), *сулџана / сулџанка*.

пример:

агинка ‘жена на ага, госпоѓа’; чорбацике млада, ти, моја

агинке, / уф книга ми пише мома да не земам. (РМНП: 9)

Во оваа група на мутациски деривати влегуваат и феминативите за кои не постојат машки корелативи, а се изведени од глаголска, придавска или од именска основа: *алајка, анама / анамка, белјарија / белјарица / белјарка, дева, девица, доилка / дојница*.

примери:

алајка ‘слугинка’ (ТРМЈ I: 27)

алајка ‘робинка, слугинка’; цар му велит: – Ак’ сакаш невести /.../ јас имам до триста **алајки**, / одбери си, Симон, која сакаш! (РМНП I: 21)

анамка, анамка ‘госпоѓа, жена, сопруга (кај Турците)’; ајде слушај, слушај, калеш бре Анѓо, / што тамбура свири / тамбурата свири, калеш бре Анѓо, / **анамка** да бидеш. Јаглико, јаглен на цело село /.../ поубо јаглен да сториш / отколку **анамка** да бидеш! (РМНП I: 29)

белјарија, белјарица, белјарка ‘мома или жена што бели платно’; куга била крај белијо Дунав, / тамо најде сосем малки моми / дека бељат това тенко платно; / кралица им вели ем говори: / Е вијека, (в)осем **белјарији**, / а бидете до осем етрви! (РМНП I: 98)

дева ‘девица, девојка, само како составен дел од името на христијанската Богородица’ (ТРМЈ I: 408)

дева ‘девица, девојка, само како составен дел од името на христијанската Богородица’; надвила се Света Гора над море! / Не ми била

Света Гора над море, тук' ми била света **дева** Марија! (РМНП II: 36)

девица 'девојка што немала сексуални односи, невина девојка, девственица' (ТРМЈ I: 410)

девица 'девојка, мома'; **девица** вива, превива, / моме се с мајка прошчава. (РМНП II: 40)

дојница – в. доилка (ТРМЈ I: 495)

доилка 'жена што дои дете (свое или туѓо)'; Агу ле, море бегу ле...! / пушти нè да си одиме...! / водиме жени **доилки**... (РМНП II: 116)

доилка 'жена што дои свое дете' (ТРМЈ I: 489)

дојница – в. доилка; Стојана ми го носеа / на позлатени носила, / калеши овни пред него, / сугаре јагне блееше: / – Оф, леле, леле, Стојане / кој ќе ме мене подоит / на девет мајки **дојници**, / десетта мајка родена. (РМНП II: 117)

Според Саздов, во создавањето на феминативите учествуваат 29 суфикси. На современ план продуктивни се четири, односно осум заедно со проширените суфикси, меѓу кои: -ка, -ица / -ница / -ничка, -ија, -инка, -истка (*ѝијанисѝ*) и без формант, т.е. суфикс, а само со родова наставка (*браѝучеда, внука, кума, соѝруга*).

Меѓу феминативите бележиме именки од женски пол што немаат значенски корелатив од машки пол (*алајка; анама и анамка; башименка; белойеѝица; босиљарка; бргозборница, брзозборница; брошѝарка; вайсарка и вайцарка; везарија, везарка, везарица, везачка, везилка; врѝокалчиница; гледаница; гаденица; дева; девица; доилка, дојница; ѓувендија; земјаѝарка; љубезница; мажовница*).

примери:

башименка 'таа што има убаво име (обично во форма за обраќање)'; ти, Тодоро **башименко**, /од баш града изведена, / в Цариград воведена. (РМНП I: 78)

белопетица 'мома или жена што е со бели петици'; низ турско село врвиме, / убави моми водиме: / сè калешвици невести, / **белопетици** вдовици. (РМНП I: 100)

босиљарка 'таа што бере босилек'; ресенски моми – тие се брошчарки; / охрицки моми – тие **босиљарки**, / струшките моми – тие се рибарки. (РМНП I: 161)

бргозборница 'таа што е брза во кажувањето'; дегиди сџанце, а јасно сџанце! / убав Јана ни онемела; / да оставиме убав Јана, / да ја

зеиме Свездоденица, / Свездоденица **бргозборница**. (РМНП I: 182)
брзозборница – в. бргозборница; турат Марко млада Маркоица, / ја завртил тој свезда Деница, / свезда Деница јем **брзозборница**... (РМНП I: 186)

броштарка ‘мома или жена што бере брошт, бростур’; ресенски моми – тие се **брошчарки**, / охрицки моми – тие босиљарки, / струшки моми, тие се рибарки. (РМНП I: 192)

вапсарка, вапцарка ‘таа што вапцува’; – Дека седи калеш Грозда, / бајнарката, **вапсарката**, / да му реча два лафови, / да му реча два зборови. (РМНП I: 220)

везарија – в. везачка, везилка ‘жена што везе’ (ТРМЈ I: 219–220)

везарка ‘мома или жена што везе’; има мајка мила ќерка, / си ја бело испромени, / си ја пушти на **везарки** / да си учи три години. (РМНП I: 230)

везарница – в. везарка; врати ми се, мила сестро, / тебе и рај на пушачот, / си ми било **везјарница**, / чуждо вези, чуждо шарај, / шчо ти конци престанвале, / назад си ’и не врашчало. (РМНП I: 230)

везарија – в. везарка; калесала Елица царица, / калесала ситна **везарија**, / турила с горе на дивани / да ѝ везе ситно на ѓерѓево (РМНП I: 229)

везарица – в. везарка; собрала ми бе Милица кралица / девет моми, девет **везарици**, / да ми везат на шарен ѓерѓеф. (РМНП I: 229)

вртокалчиница ‘пејор. жена вртокалец’; мори сваке Јоанице, / мори на кјлк соканице, / мори **вртокалчинице**! / имаш калци од кјлчишта... (РМНП I: 339)

гледаница ‘љубовница, драга мома’; а бре **гледанице**, ти што ќе ми дадеш? / – А бре гледанику, ти да ме целувнеш! (РМНП I: 376)

даденица ‘мома што (ќе) се мажи со согласност на родителите’; бог да бије тетоске кадије / што собрале деца ацамије, / ге собрале нока глуа доба; / останале дејке **даденице**, / останале дејке немужене. (РМНП II: 17)

ѓувендија ‘распашана жена, блудница; танчарка’ (ТРМЈ I: 566)

ѓувендија ‘распашана девојка или жена, играчица’; проговара Стефан младожења: / Стани, Магдо, стани, **ѓувендијо**! (РМНП II: 224)

земјатарка ‘(пејор.) таа што обработува земја, што е постојано во допир со земјата’; ој ви вие, мои другачки, / мои другачки **земјатарки**, / зошто вије сè за илје гледате? (РМНП II: 447)

љубезница 1. ‘драга мила сопруга’; па ојде Јаниното момче, / та

на Јана говореше: / Стани, Јано, стани **љубезнице!** 2. 'љубовница';много мене ми је досадило, / ја да му земам негов русу главу, / па ќе биднем твоја **љубезница**. (РМНП IV: 119)

мажовница 'мажена жена'; тељал викал, лицба личит, /.../ вонка мома да н' излезе, / ни па млада **мажовница**. (РМНП IV: 150)

Префиксно-суфиксните образувања на феминативите се исклучително ретки во ТРМЈ и во РМНП. Најчест префикс е без-: *безгревница, бездушка, бездушница*.

примери:

безгревница 'жена што е безгревна, бездушна' (ТРМЈ I: 105)

безгревница 'мома или жена што е без грев';кога засвирело, гора засунело, / гора засунело, листот затрепетел: / Ѓурѓо **безгревнице**, / Ѓурѓо **бездушнице!** (РМНП I: 87)

бездушница 'таа што е бездушна, нечовек' (ТРМЈ I: 107)

бездушка – в. бездушница; ага бех млада, млада, зелена, / млада, зелена, млада **бездушка**, / та си запалих до три јагнила, / до три јагнила с млади јагненца. (РМНП I: 87)

бездушница 'мома или жена бездушник' кога засвирело, гора засунело, / гора засунело, листот затрепетел: / - Ѓурѓо **безгревнице**, Ѓурѓо **бездушнице!** (РМНП I: 87)

Сложените феминативи не се многу застапени во ТРМЈ, иако ги има во народната традиција (во РМНП). Најчест зборообразувачки интерфикс е -о-: *белойейица, берокуќница, вишоранка*.

примери:

белопетица 'мома или жена што е со бели петици'; низ турско село врвине, / убави моми водиме: / сè калешвици невести, / **белопетици** вдовици. (РМНП I: 100)

берокуќница 'таа што бере куќа, што печали; добра, вредна домаќинка' (ТРМЈ I: 122)

берокуќница 'добра домаќинка'; Никола море будала, / ај фрлај камен, не фрлај, / не земаш мома Билјана, / туку ќе земаш вдовица **берокуќница**. (РМНП I: 105)

вишоранка – в. ранобудница; кинисале две девојки, / две девојки **вишоранки**, / да ми одет кладенец, / на кладенец Дабои. (РМНП I: 278)

Од семантички аспект феминаивите ги среќаваме како:

1. **Занимање, професија:** *аргајка, афионарка, беларка, вавичарка, вайсарка, земјайарка, масларка.*
2. **Функција:** *главайарка, директорка, координаторка, министерка, ѝрејседајелка, ректорка.*
3. **Вршителка на дејство:** *босилјарка, брошайарка, вайсарка, везарка, водарија, гледачка, гроздоберка, дадилка, доилка, желедарка, леноберка.*
4. **Носителка на особина:** *берокуќница, бргозборница, брзозборница, вишоранка, мераклика.*
5. **Припадност и однос кон религијата и вишите сили:** *вамйирица, вамйирка, вражалка, дева (Марија), егуменница, егуменка.*
6. **Место на потекло или на живеење:** *горноземка, горноселка, долноземка, земјанинка.*
7. **Финансиска состојба:** *алајка, богайашка, богайница, миразџика.*
8. **Физички изглед, карактерни и психички особини:** *безгrevница, бездушка, бездушница, белојейица, вршокалчница, гиздавица, долгоклејка, левенка.*
9. **Брачен и интимен статус во однос на мажот:** *агинка, анамка, армасаница, гледаница, годеница, гелинанка, гаденица, љубезница, мажовница.*
10. **Морални квалитети:** *блудница, берокуќница, дева, девница, гувендија.*
11. **Однос кон потомството:** *зломајка, зломакеа.*
12. **Социјален статус:** *геројка, ергенка.*

Заклучок

Од ексцерпираните примери од Толковниот речник на македонскиот јазик и од Речникот на македонската народна поезија може да се заклучи дека феминативите активно живеат во народниот и во стандардниот македонски јазик. Видливи се разликите и промените во лексиката соодветно на општествените и социјалните промени. Во Речникот на македонската народна поезија се среќаваат феминативи што не се среќаваат во Толковниот речник на македонскиот јазик затоа што се историзми, архаизми и ретки локални дијалектизми (*анама* и *анамка*; *башименка*; *белјарка*, *белјарија* и

белјарица; босилјарка; броштарка; вайсарка и вайцарка; главеница и годеница; гледаница; даденица; дервенџика; ѓелинанка; ергенка; земјанинка; земјатарка; левенка; љубезница; мажовница).

На тоа место се појавуваат нови феминативи произлезени од општествените промени и еманципацијата на жените.

Веруваме дека во новиот Правописен речник на македонскиот јазик феминативите ќе бидат оптимално застапени, затоа што вклученоста на жените во општествено-политичкиот живот е видлива и затоа што постои жив зборообразувачки процес во јазикот.

Скратеници:

РМНП – Речник на македонска народна поезија

ТРМЈ – Толковниот речник на македонскиот јазик

Користена литература:

Аризанковска Лидија, Додевска Македонка 2020: „Сложени-те именски и придавски деривати во романот „Сестрата на Зигмунд Фројд“ од Гоце Смилевски“, *Денови на Благоја Корубин, Јазикот во уметничката литература*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје (во печат).

Аризанковска Лидија 2024: „Глаголите на -ира/-изира во македонскиот јазик како дел од современите зборообразувачки тенденции во публицистичкиот и во разговорниот функционален стил“, *Тенденции во зборообразувањето на глаголите во словенските јазици (29 мај – 3 јуни 2023 г.)*, Конгресен центар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје во Охрид, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик, Комисија за словенско зборообразување при Меѓународен славистички комитет, Скопје.

Велева Славица 2006: *Тенденции во зборообразувањето на македонскиот јазик*, Скопје.

Додевска Македонка, Аризанковска Лидија 2024: „Сложените именски и придавски деривати во книгата „За македонските работи“ од Крсте П. Мисирков“, *Крсте Мисирков и македонскиот јазик – извор на научни истражувања I–II*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Бона, Скопје.

- Јованова-Грујовска Елена 2012: *Лексичко-семантичка анализа на именките сосубјективна оценка во македонскиот јазик*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје.
- Симоска Силвана, Аризанковска Лидија 2023: „Конески и современите развојни тенденции во македонскиот јазик“, *Меѓународен научен собир 100 години Блаже Конески и 75 години Филолошки факултет (Скопје, 13–14 декември 2021 г.)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Саздов Симон 1996: *Феминативите во македонскиот стандарден јазик*, магистерски труд, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Саздов Симон 2007: *Феминативите во македонскиот јазик*, Менора, Скопје.
- Тантуровска Лидија 2024: „Феминативите се реалност во македонскиот јазик“, *Македонскиот јазик во светлината на семантичките истражувања, Денови на Благоја Корубин (30–31 мај 2024 г., Делчево)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков, Скопје (во печат).

Речници:

- Речник на македонската народна поезија I–IV*, 1983, 1987, 2001, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

проф. д-р Звонко Никодиновски
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ
 nikodinz@gmail.com

КОМУНИКАТИВНИ ЕДИНИЦИ СО ЗАМЕНКИТЕ КОЈ, НЕКОЈ, НИКОЈ, СЕКОЈ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во трудот се проучува употребата на заменките *кој, некој, никој и секој* во четири видови на комуникативни единици во македонскиот јазик: интерактивни единици, пословици, афоризми и вицери. Анализата на значенската страна на комуникативните единици се потпира врз поставките на **семиолошката семантика** како дисциплина која се занимава со системско проучување на изведените значења на јазичните единици и со нивна вредносна систематизација. Корпусот за истражувањето го сочинуваат комуникативни единици ексцерпирани од разни печатени и електронски речници, како толковни, така и специјализирани речници и зборници / книги на пословици, на афоризми и на вицери на македонски јазик. Интерактивните единици, како говорни единици кои се јавуваат во говорната интеракција (или во нејзините изведени форми) меѓу говорникот и соговорникот, со оглед на тоа што до сега не биле посебно изделени и бележени, се претставени во најголем број од сите комуникативни единици во овој труд (со вкупно 131 единица). Останатите три вида комуникативни единици (пословици, афоризми и вицери) се претставени со по 16 единици, односно со по четири единици од секоја замена одделно (*кој, некој, никој и секој*). Употребата на заменката *кој* во говорните интеракции се јавува честопати во прашална форма, и при тоа таа се одликува со висок интензитет на искажување на негативен однос кон соговорникот. Замена *кој* се среќава многу често во пословици каде што се употребува самостојно без показната замена *оној*, како што е случај и во други јазици (француски, италијански...). Оваа замена е пригодна за обопштување на особините на луѓето и притоа секогаш се предава со позитивната или негативната форма на глаголот во релативната клауза или е придружена од позитивна или негативна придавска или прилошка одредба, при што многу често во една иста пословица се употребуваат и антонимни зборови. Во некои единици од корпусот може да се сретнат истовремено и по две единици, било исти или пак различни.

Клучни зборови: комуникативни единици, заменките *кој, некој, никој, секој*, македонски јазик, семиолошка семантичка анализа.

§ 1. Целта на нашиот труд е да претставиме и анализираме одредени комуникативни единици со заменките *кој, некој, никој и секој* во македонскиот јазик. Споменатите замени можат да вршат именска или придавска функција во реченицата, а истовремено тие можат да се јавуваат во разни видови на комуникативни единици.

Комуникативните единици се такви говорни форми кои претставуваат изведување на одредено говорно дејство во

рамките на говорната интеркомуникација.¹ Во овој труд ќе ја проучуваме употребата на заменките *кој, некој, никој* и *секој* во следните комуникативни единици во македонскиот јазик: **интерактивни единици, пословици, афоризми и вицеви.**

Во анализата на значенската страна на комуникативните единици ќе се служиме со поставките на семиолошката семантичка метода²: ќе утврдиме дали постои можност да извршиме семантичка тематска категоризација на единиците, од една страна, и нивна вредносна систематизација, од друга страна. Корпусот за истражувањето го сочинуваат комуникативни единици ексцерпирани од разни печатени и електронски речници, како толковни, така и специјализирани речници и зборници / книги на пословици, на афоризми и на вицеви на македонски јазик.

1. ЗАМЕНКИТЕ *КОЈ, НЕКОЈ, НИКОЈ, СЕКОЈ* ВО ИНТЕРАКТИВНИ ЕДИНИЦИ

Интерактивните единици се такви говорни единици кои се јавуваат во говорната интеракција (или во нејзините изведени форми) меѓу говорникот и соговорникот.

§ 2. Заменката *КОЈ, КОЕ, КОЈА, КОИ* со своите падежни форми (*кому, на кое, на која, на кои; коџо, на коџо*) може да врши именска или придавска функција во реченицата, а истовремено таа може да се јави во разни интерактивни единици. Во таа смисла, заменката *кој* може да се јави во формално прашални форми, но кои се одликуваат со висок интензитет на искажување на негативен однос кон соговорникот:

---

¹ За поимот на говорна интеркомуникација, за видовите на говорна интеркомуникација, како и за видовите на говорни единици пишуваме во книгата: Никодиновски Звонко 2007 (2016): *Семиологија на говорот и на јазикот*, 2-ри Август С, Штип, 403 стр.

² За поставките на семиолошката семантичка метода пишуваме во статијата Никодиновски Звонко 2011: „За една семиолошка метода во семантичките истражувања – конституирање, принципи и аспекти“, *Годишен зборник, Филолошки факултет „Блаже Конески“*, Скопје, кн. 37, 119–131. Врз база на оваа метода ја постулиравме **семиолошката семантика** како дисциплина која се занимава со системско проучување на изведените значења на јазичните единици (сп. Никодиновски Звонко 2016: „Семиолошката семантика како теориска рамка за проучување на единиците од фраземското и од комуникативното рамниште“, in *Зборот збор отвора* (ed. Билјана Мирчевска-Бошева), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 213–227.

(1) (интер.) *Кој, ја?! =* Изразување отфрлање од страна на говорникот на обвинувањата на соговорникот.; (2) (интер.) *Кој?! (отсечно) =* Изразување изненадување во однос на нешто што некој направил.; (3) (интер.) *К-о-о-ој?! (издолжено) =* Изразување изненадување и истовремено потврдно уверување во однос на нешто што некој направил.; (4) (интер.) *Кој!/? (потсмешливо) =* Изразување потсмешлив став кон некого.; (5) (интер.) *Кој, кој?! =* Изразување заинтересираност за некого за кого соговорникот кажал нешто.; (6) (интер.) *Кој си бе ти? =* Изразување на спротиставување кон и омаловажување на соговорникот.; (7) (интер.) *Кој ти е татко! =* Изразување на непочитување на авторитетот на соговорникот.; (8) (интер.) *Кој видел аир од тоа! =* Изразување на спротивен став во однос на ставот на соговорникот за корисноста на нешто.; (9) (интер.) *Кој ти е крив! =* Изразување на критичен став кон одредена акција на соговорникот.; (10) (интер.) *Кој татко сака си праи! =* Изразување на критичен став кон неказнетото однесување на одредени лица.; (11) (интер.) *Кој за татко, тој за... =* Изразување на негативен однос кон нечие настојчиво говорење за одредена тема.; (12) (интер.) *Кој во клин, кој во тлоча! =* Изразување на негативен став кон нечие неусогласено однесување.; (13) (интер.) *Кој ми може нешто? =* Изразување самодоверие и пркос кон другите.; (14) (интер.) *Кој ти е татко, вошка кашла ли?! =* Укажување кон соговорникот дека не треба да се меша во она што не е негова работа.; (15) (интер.) *Кој сè не...! =* Изразување дека дошле многу луѓе, дури и такви што не требало да дојдат.; (16) (интер.) *Кој ти праи?! =* Изразување на резигнираност дека не може да се влијае на настаните.; (17) (интер.) *Кој ти гледа ...?! =* Изразување став дека нешто не е толку важно за да се грижime за тоа.; (18) (интер.) *На кој ум измеш чиниш?! =* Изразување став дека соговорникот не треба некому да помага.; (19) (интер.) *А кој ќе ти гледа?! =* Изразување став кон соговорникот дека тој има потреба од говорникот.; (20) (интер.) *Има кој! =* Изразување уверување кон соговорникот дека има кој да му помогне на говорникот.; (21) (интер.) *Ќе нема кој свеќа на гроб да ти запали! =* Изразување став кон соговорникот дека треба да се грижи за своите блиски.; (22) (интер.) *Кој има татко чиста да му каже...?! =* Изразување став дека не може некому да му се спротивстават.; (23) (интер.) *Кој му дал диплома?! =* Изразување став дека некој не вреди

многу.; (24) (интер.) *Со кој ѝамеѝ си можел...?! =* Изразување став дека соговорникот не требал нешто да направи.; (25) (интер.) *На кој...?! =* Изразување став дека нема никој на кој говорникот може да се потпре.; (26) (интер.) *Не е било кој! =* Изразување став дек некој е вреден.; (27) (интер.) *Кој нашол да ми зборува?! =* Изразување негативен став кон соговорникот дека тој не е вреден да го кажува тоа.; (28) (интер.) *Кој го измислил... браво (ѝеѝка)?! =* Изразување воодушевување од постоењето на нешто.; (29) (интер.) *Кому му ѝекнало, алал му вера?! =* Изразување воодушевување од постоењето на нешто.; (30) (интер.) *Кој би рекол?! =* Изразување на неверување во или изненаденост од нешто.; (31) (интер.) *Кој може, може! =* Изразување став дека говорникот не инсистира премногу некој нешто да направи.; (32) (интер.) *Знаеш ли ѝи кој сум јас?! =* Изразување закана кон соговорникот.; (33) (интер.) *Не, кој си?! =* Изразување спротивставување на перчењето на соговорникот.; (34) (интер.) *Кој било! =* Изразување став дека секој може да е добар за одредена работа.; (35) (интер.) *Кој си ѝи да...?! =* Изразување спротивставување до соговорникот дека нема право да се меша.; (36) (интер.) *Кој ѝи кажа?! =* Изразување одбивање да се признае дека она што е кажано од страна на соговорникот е вистина.; (37) (интер.) *Кој знае! =* Изразување неверување или чудење пред нешто.; (38) (интер.) *Кој... кој...! =* Изразување одговор дека секој од присутните се занимава со нешто.; (39) (интер.) *Кој за ѝио учел! =* Изразување одобрување за одредена привилегирана состојба.; (40) (интер.) *Кој е ѝој јунак ѝио...?! =* Изразување став дека нема таков човек што може нешто да направи за одредена работа.; (41) (интер.) *Кој каде! =* Изразување став дека секој од споменатите се упатил на одредена страна.; (42) (интер.) *Како кој! =* Изразување одговор дека секој различно се занимава со одредена работа.; (43) (интер.) *Кој од кој! =* Изразување став дека споменатите се одликуваат со висока степен на одредено качество.; (44) (интер.) *Кој е кој? =* Поставување прашање во врска со можноста за разликување меѓу две или повеќе лица.; (45) (интер.) *Кој ќе сѝиѓне! =* Изразување став дека повеќе лица прават одредена работа.; (46) (интер.) *Кој е како ѝебе?! =* Изразување став дека соговорникот треба да е задоволен од својата положба.; (47) (интер.) *Кој ѝи рече – дери мече. =* Изразување став дека соговорникот не сака да го открие идентитетот на

лицето што му кажало нешто. (Речникот на Зозе Мургоски); (48) (интер.) *Со кое ѝправо (Кој ѝи дал за ѝправо)...* = Изразување став дека соговорникот не може или нема право да кажува одредени работи.

(49) (интер.) *Кому, бе ѝи сикѝер?! = Изразување закана* некому поради изговорените зборови.; (50) (интер.) *Од коѝо е – добро е!* = Изразување ублажителен критичен став кон нешто што некој направил.; (51) (интер.) *Кому бе ѝије финѝи, а?* = Изразување одговор кон соговорникот дека говорникот разбрал што сака соговорникот.; (52) (интер.) *Кому му е ѝајле?! = Изразување став дека никој не се вознемирува поради нешто.;* (53) (интер.) *Како кому!* = Изразување став дека кај разни луѓе различно делуваат одредени нешта.; (54) (интер.) *Кому ије!* = Изразување став дека нешто што се фрла може да погоди кое било нешто. (55) (интер.) *Знаеш ли ѝи со коѝо зборуваш?! = Изразување закана кон соговорникот.;* (56) (интер.) *Ќе видиш ѝи со коѝо имаш рабоѝа?! = Изразување закана кон соговорникот.*

§ 3. Неопределената замена **НЕКОЈ, НЕКОЈА, НЕКОЕ, НЕКОИ** со своите падежни форми (*некому, на некое, на некоја, на кои; некоѝо, на некоѝо*) може да врши именска или придавска функција во реченицата, а истовремено таа може да се јави во разни интерактивни единици.

И оваа замена, исто како и заменката *кој*, добива често негативна референтна вредност; *некој* во своето неопределено значење упатува на нешто обично, просечно, обоено со негативна вредност. Со такво значење го среќаваме во следната единица: (57) (интер.) *Те ѝраша некој ! = Изразување префрлување кон некој да не се меша во разговорот.*

Од друга страна, *некој* може да придобие и позитивна референтна вредност во контекст на имплицитно биномно спротивставување на *никој*, каков што е случајот во следниот пример: (58) (интер.) *Некој и неѝѝо!* = Изразување став дека некој е важен или угледен. (59) *Некому (за некоѝо) мајка, некому (за некоѝо) макеа.* = Изразување став дека некој не се однесува подеднакво со различни луѓе.

Во серијата на интерактивни единици со заменката *некој* ќе ги наведеме и следните 49 (четириесет и девет) единици кои, од гледна точка на современиот македонски јазик, делуваат како да се архаизми. Имено, во денешните изрази тие се присутни без

заменката *некој* и можат да се јават и како фраземи, доколку останат неактуализирани пред сè со помош на темпорални морфеми. Во сите примери наведени во овој параграф не даваме објаснување на значењето, со оглед на тоа што споредбеникот е конкретна именка и на тој начин првиот дел од објаснувањето во секој од примерите би бил: = Изразување став дека ...

(60) (интер.) *Бегаи̃ како некој елен и̃рекак.*; (61) (интер.) *Бегаи̃ како некоја јагула, и̃ио се слизга од рака.*; (62) (интер.) *Збеснел како некој бесен и̃ес.*; (63) (интер.) *И ојулил очии̃е како некој мачор.*; (64) (интер.) *Ии̃'р како некој жаол.*; (65) (интер.) *Лажии̃ како некој Евреин.*; (66) (интер.) *Лежии̃ мрзливион како некој умрен.*; (67) (интер.) *Му и̃омина болесии̃а како на некое куче.*; (68) (интер.) *Не ои̃ињај се како некоја жаба на брзеј.*; (69) (интер.) *Овенал како некој скинаи̃ и̃рендафил.*; (70) (интер.) *Од кол на кол ќе се надениш на некој.*; (71) (интер.) *Окрвавил во очии̃е како некој вампир.*; (72) (интер.) *Ои̃ворил очи како некој и̃лочи.*; (73) (интер.) *Ои̃фркна од мене како некој нерез.*; (74) (интер.) *Очии̃е во глаа му и̃зраи̃ како на некој саи̃ана.*; (75) (интер.) *Поарно да родеше некоја жена камен ои̃ио родила лош син.*; (76) (интер.) *Раси̃и̃и̃и̃ деи̃е како кога да го и̃рғаи̃ некој за уши.*; (77) (интер.) *Раширил уси̃а како некоја ламја.*; (78) (интер.) *Санким и̃аи̃ка му му го ои̃еи̃ал некој, и̃ио се налуи̃ил.*; (79) (интер.) *Се наежил како некој еж.*; (80) (интер.) *Се завака како некоја кайина.*; (81) (интер.) *Се закаса како некој бесен и̃ес.*; (82) (интер.) *Се залачка како некоја бесна кучка.*; (83) (интер.) *Се залейил за мене како некој леџаец.*; (84) (интер.) *Се заи̃ил како некоа и̃ијаја.*; (85) (интер.) *Се и̃и̃раи̃ како некој да е во и̃ланина.*; (86) (интер.) *Се надул како некој мисир.*; (87) (интер.) *Се наи̃ецац како некоја вошка.*; (88) (интер.) *Се наи̃нал како некоја жаба на брзеј.*; (89) (интер.) *Се скрил како некој зајак во рас.*; (90) (интер.) *Се си̃уи̃кал како некоја вдои̃ца.*; (91) (интер.) *Се си̃уи̃кал како некоја сирои̃ица.*; (92) (интер.) *Си лежи на колк како некој дембел.*; (93) (интер.) *Скакаа ле од кол на кол, ќе се наденати̃ на некој.*; (94) (интер.) *Скокаи̃ како некоја жаба или како скакулец.*; (95) (интер.) *Си̃оии̃ како некое дрво.*; (96) (интер.) *Си̃оии̃ како некој дирек.*; (97) (интер.) *Си̃оии̃ како некој и̃ой и̃ред владика.*; (98) (интер.) *Туку вреви како некоја и̃разна воденица.*; (99) (интер.) *Туку го вр̃и̃и̃ газои̃и ергенон како некој калајица.*; (100) (интер.) *Туку ржаи̃ како некој коњ за зоб.*; (101) (интер.) *Туку 'ржи̃и̃ како некој и̃ес во кочин.*; (102) (интер.) *Туку се дуе како некој мисир.*; (103) (интер.) *Туку се мии̃каи̃ како некоја лисица.*; (104) (интер.) *Уси̃аи̃а ја ои̃ворил како некоја чаи̃ја.*; (105) (интер.) *Црн како некоја гламна.*; (106) (интер.) *Ши̃о и̃и̃'р еи̃ како некоја лисица.*; (107) (интер.) *Ши̃о се дуе дека е*

лична **некоја** невестѡа коѡа е безризична.; (108) (интер.) *Шѡо дека е учен некој коѡа е серсем.*

§ 4. Одречната замена **НИКОЈ, НИКОЈА, НИКОЕ, НИКОИ** со своите падежни форми (*никому, на никое, на никоја, на никои; никоѡо, на никоѡо*) може да врши именска или придавска функција во реченицата, а истовремено таа може да се јави во разни интерактивни единици.

(109) (интер.) *Никој и нишѡо!* = Изразување став за некого дека е безначајна, неважна личност.; (110) (интер.) *Никој жар на меоѡи не ѡи кладе!* = Изразување став дека соговорникот се возбудува премногу без причина.; (111) (интер.) *Никој не ѡе фѡѡил за ѡуша!* = Изразување став дека соговорникот се возбудува премногу без причина.; (112) (интер.) *Никој не ѡи ѡо клал ножоѡи ѡоѡ ѡуша!* = Изразување став дека соговорникот се возбудува премногу без причина.; (113) (интер.) *Никоја река не ѡо мие, лели во борч влезе!* = Изразување став дека некој се наоѓа во незавидна финансиска положба.; (114) (интер.) *Никому нишѡо!* = Изразување став дека она што се случило никого не го засега.; (115) (интер.) *Никој нишѡо не ми(у) може!* = Изразување уверување дека говорникот (лицето) е обезбеден(о) од сите страни.; (116) (интер.) *Како никој!* = Изразување уверување дека говорникот се чувствува исклучително добро.; (117) (интер.) *Во никој случај!* = Изразување уверување дека нешто не треба воопшто да се случи.; (118) (интер.) *Никој не може ѡа знае (или каже)!* = Изразување уверување дека не може да се знае што се случило или што може да се случи.; (119) (интер.) *Никој ѡруѡ ѡуку (ѡој и ѡој лично)!* = Изразување став дека говорникот е изненаден од идентитетот на одредено лице.

§ 5. Општата замена **СЕКОЈ, СЕКОЈА, СЕКОЕ, СЕКОИ** со своите падежни форми (*секому, на секое, на секоја, на секои; секоѡо, на секоѡо*) може да врши именска или придавска функција во реченицата, а истовремено таа може да се јави во разни интерактивни единици.

(120) (интер.) *Секоја чесѡ!* = Искажување признание за и респект кон нешто.; (121) (интер.) *Секое ѡобро!* = Изразување на посакување некому да му се случат добри нешта.; (122) (интер.) *На секој начин!* = Изразување став дека се користат сите можни средства.; (123) (интер.) *Секој еден!* = Изразување став дека секој учествува во нешто.; (124)

(интер.) *Секој ѿо свое!* = Изразување став дека секој работи според своите интереси.; (125) (интер.) *Секој со своеѿо!* = Искажување став дека секој човек е преокупиран со сопствените обврски.; (126) (интер.) *Во секое време!* = Изразување став дека говорникот е расположен за нешто во кое било време.; (127) (интер.) *За секој случај!* = Изразување став дека треба да се преземат мерки на претпазливост.; (128) (интер.) *Во секој случај!* = Изразување став дека нешто треба задолжително да се направи.; (129) (интер.) *По секоја цена!* = Изразување став дека нешто треба да се направи без оглед на тешкотиите и последиците.; (130) (интер.) *На секој чекор!* = Изразување став дека нешто се среќава насекаде.; (131) (интер.) *Во секој ѿоглед!* = Изразување став дека предикацијата е повеќестрана и се однесува на повеќе домени.

2. ЗАМЕНКИТЕ КОЈ, НЕКОЈ, НИКОЈ, СЕКОЈ ВО ПОСЛОВИЦИ

Најбројни комуникативни единици кои содржат некоја од горните заменки претставуваат пословиците.³ Во нашиот корпус евидентиравме над 930 пословици. Тука приводуваме по четири пословици со секоја од четирите заменки:

(132) (посл.) *Кој бараѿ жена без кусур, без жена ќе остѿаниѿ.* = Во животот луѓето не треба многу да пребираат.; (133) (посл.) *Кој високо леѿа, ниско ѿаѓа.* = Во животот луѓето не треба да се однесуваат премногу горделиво или самобендисано.; (134) (посл.) *Кој нема деца, за деца ѿлаче; кој има деца, од деца ѿлаче.* = Луѓето, особено оние кои се во брак, сакаат да имаат деца, но истовремено имаат и големи обврски да ги одгледаат и израснат.; (135) (посл.) *Кој сѿие со деца, се буди измокрен.* = Луѓето треба да бидат свесни за околностите на своето однесување.;

(136) (посл.) *Ако сакаш да го оѿеѿааѿ некој ѿес, речи оѿи е*

---

³Во нашиот труд ја користиме следната дефиниција на пословицата преземена од трудот на НИКОДИНОВСКА, Дијана: *ДОБРОТО и ЛОШОТО како вредносни категории во пословиците во италијанскиот, во јапонскиот и во македонскиот јазик*, 2016, стр. 21: „Пословицата е меморизирана, реченична, интонациско-ритмичка, неавторска, комуникативна единица која, употребувајќи го фигуративниот говор, изразува одреден обопштен став и се користи во говорот за изведување на разни говорни акти.“

од бес. = Кога луѓето ќе си постават одредена цел, па макар и злобна, си наоѓаат секогаш оправдување.; (137) (посл.) *Некому ѓлаџа му љукаџи, некому оро му се иѓраџи.* = Состојбите и расположенијата на луѓето можат да бидат различни во даден момент.; (138) (посл.) *Ако е некој будала, не биди му друѓар.* = Луѓето не треба да ги следат лошите примери од другите.; (139) (посл.) *Коѓа некој се дави, и за сламка се фаќа.* = Кога се наоѓаат во опасна ситуација, луѓето ги користат сите средства да излезат од неа.;

(140) (посл.) *Без љари никој не ље саќа.* = Поседувањето пари игра голема улога во однесувањето на луѓето едни спрема други.; (141) (посл.) *Секој само ум љи љродџи, а никој не љи љомоѓџи.* = Луѓето многу често им даваат совети на други луѓе наместо да им помагаат.; (142) (посл.) *Никој не ѓо викаџи вљкоџи за до изеѓџи.* = Луѓето не треба сами да ги предизвикуваат опасностите.; (143) (посл.) *Лажлив човек и љраво да кажува, никој не ѓо верува.* = Луѓето треба да бидат искрени со другите луѓе.;

(144) (посл.) *Во секое село и ѓрадо баџка аѓеџи.* = Луѓето во различни средини создаваат и различни форми на однесување.; (145) (посл.) *Секоја Еѓљљка своељо решељо си фалиџи.* = Човекот секогаш се грижи највеќе за себе и за своите најблиски.; (146) (посл.) *Ако се сљориџи овца, секој ќе ље сљириѓџи.* = Човекот треба да биде горделив и да не им се потчинува на другите.; (147) (посл.) *Коѓа ќе доѓџи чвек до љиљљаќки сљљљ, секој беѓљљ аѓ неѓо.* = Луѓето не саќаат да бидат многу сиромашни.

3. ЗАМЕНКИТЕ КОЈ, НЕКОЈ, НИКОЈ, СЕКОЈ ВО АФОРИЗМИ

Во нашиот корпус евидентиравме бројни афоризми.⁴ Тука приведуваме по четири афоризми со секоја од четирите замени:

---

⁴ Во нашиот труд ја користиме дефиницијата на афоризмот изложена во трудот на НИКОДИНОВСКИ, Звонко & БАБАМОВА, Ирина: “Афоризмот како говорна единица во францускиот и во македонскиот јазик – I дел – Поим и дефиниција”, XXIX Научна конференција. – Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2003, стр. 454: „Афоризмот претставува говорна единица во која низ куса форма и на концизен начин се изразува критички и хумористичен однос кон стварноста.“

(148) (афор.) Независен кандидат е само оној кандидат, кој не се кандидира! (Иван Карадак); (149) (афор.) Нормално е што овој народ верува во вампири, кој сигнал до сега, му ја цицал крвта! (Иван Карадак); (150) Дали човекој кој гледа зеленило на хоризонтој е оптимист или далионист? (Зоран Михајлов); (151) (афор.) Глумиој кој се дружи со умни не е толку глум, умниој кој се дружи со глуми не е толку умен. (Киро Урдин)

(152) (афор.) Не е проблем ако е човек глум. Опасно е ако е интелегентен, а гласал за некој глумак! (Васил Толевски); (153) (афор.) За да го чуеш некој каков е, одземи му го зборот. (Киро Урдин); (154) (афор.) Некој нема морал, некој има – два! (Ефтим Гашев); (155) (афор.) Заг секој наш кадар, се крие некој илтриски - режисер! (Иван Карадак);

(156) (афор.) Кај нас нема потреба од правна држава, излезе дека никој не е виновен. (Живко Наумовски); (157) (афор.) Никој не анализира сите јадејќи котек. (Ристо Филчевски); (158) (афор.) Сите сме агенти. Никојникому не верува! (Ефтим Гашев); (159) (афор.) Кога сите слаб никој не ве поттикнува, кога сите моќен никој не ве сака. (Киро Урдин)

(160) (афор.) Секој целат крваво го заработува својот леб. (Дукан Јелен); (161) (афор.) Се е под контрола, секојсекого контролира. (Зоран Михајлов); (162) (афор.) Македонскиот народ конечно потпишан заеднички. Секој го секого глум! (Васил Толевски); (163) (афор.) Секоја опозиција совршено знае како да ги реши проблемите што не знаела кога била опозиција! (Иван Карадак).

4. ЗАМЕНКИТЕ КОЈ, НЕКОЈ, НИКОЈ, СЕКОЈ ВО ВИЦЕВИ

Во нашиот корпус евидентираме голем број на вицevi со горните замени. Тука приводуваме по четири вица со секоја од четирите замени:

(164) (виц) Се караат две глумици.

-Зашто ситеш со мојот маж?

-Па да видам кој е побар, мојот или твојот.

-Па глумачо, можеш мене да ме глумиш. (Митревски: Македонски вицevi)

(165) (виц) -Шефе, дај ми слободен ден утре, сакам да одам на побег на пензионата.

- *А кој не би сакал.* (Митревски: Македонски вицеви)

(166) (виц) *-А, шѝо се добива коџа се вкрсѝаѝ ѓулаб ѝисмоносец и клукајорвец, ќе ни каже...да видиме **кој** диџа рака... Тони!*

- *Добар ѝошѝар. Носи ѝисма и чука на враѝа.* (Војче Китаноски: Антологија на 500 најубави вицеви за деца)

(167) (виц) *Разџоварааѝ ѝројца будали во лудница:*

Првиоѝ вели: Јас сум Наѝолеон!!!

*Вѝориоѝ вели: **Кој** ѝѝи кажа?*

Првиоѝ вели: Госѝоѝ ми кажа!

Треѝиоѝ вели: Лаже, лаже јас не му кажав!!!!

*****

(168) (виц) *-Насѝавничке дали казнуваѝе **некој** шѝо нишѝо не наѝравил.*

-Не. А зошѝо?

-Јас нишѝо не наѝишав за домашна. (Војче Китаноски: Антологија на 500 најубави вицеви за деца)

(169) (виц) *Среѝнал **некој** ѝеѝел мало ѝиле како ѝуѝи на улица, ѝа му вика:*

- Шѝо ѝравиѝи бе манџуѝ. Ќе ѝѝе кажам на ѝаѝѝко ѝѝи и мајка ѝѝи ако веднаш не

ѝресѝанеш да ѝуѝиѝ.

- Шѝо ми е мене џајле, бе. Јас сум оѝ инкубаѝор.

(Митревски: Македонски вицеви)

(170) (виц) *Цвеѝѝко бил ѝред умирање. На ѝосѝелаѝа, сакајќи мирно да оѝи на оној свеѝѝ,*

ја ѝрашува жена си:

*Жено, дали ѝѝи некоџаш си сѝиела со **некој** оѝуџ?*

Абе, би ѝѝи кажала, но шѝо ако не умреш.(Митревски: Македонски вицеви)

(171) (виц) *Добиле ѝолицајѝѝе нови сааѝѝи и командироѝѝ објаснува:*

*- Со овие сааѝѝи можеѝе и да се бањаѝе! Се јавува **некој** ѝолицаеѝ и џо ѝрашува:*

- А каде се ѝуѝѝа ѝоѝла вода?(Митревски: Македонски вицеви)

*****

(172) (виц) - *Ако афричкиот лав се бори со афричкиот шиџар, кој ќе ѝобеди?*

- **Никој** *настапничке, во Африка нема шиџар.*(Војче Китаноски: Антологија на 500 најубави вицови за деца)

(173) (виц) *Цветко решил да купи сџан во Скопје, бендисал еден и прашува:*

Добро, сџанчево е суџер, а дали е шивка населбава?

*Како не, за една недела имавме 7 ѓрабежи, 3 силувања и едно убисџво, и **никој** нишџо не слушал!* (Митревски: Македонски вицеви)

(174) (виц) *И се јавил дечкоџо на девојкаџа и ѝ рекол:*

- *Дојди кај мене, нема **никој**.*

*Девојкаџа се исџушрала, се доџерала, оџишла кај неџо и ... немало **никој**.* (Митревски: Македонски вицеви)

(175) (виц) *Присџиџнува Исус на Тајнаџа вечера и џледа сџџе аџосџоли славаџ, џџјаџ, се журкааџ и **никој** не џо реџка ни 2%. После неколку неусџешни обиди да џривлече внимание, Исус џо фаџа еден оџ џрисуџниџе и џо прашува:*

- *Шџо се случува?*

- *Немам џоим. Јуда часџи – џродал нешџо.* (Митревски: Македонски вицеви)

*****

(176) (виц) - *Зошџо во Кина нема комарџи?*

- **Секој** *Кинез убил џо еден.* (Митревски: Македонски вицеви)

(177) (виц) *Тројџа џреживеани бродоломџи на џусџ осџџров нашле злаџна рџџка. Рџџкаџа им рекла дека на **секој** оџ нив ќе му исџолни џо една желба.*

Првиоџ: - Јас сакам да си одам дома.

Вџориоџ: - И јас.

Треџиоџ: - Е, шџо ќе џравам јас сам џџука. Нека се враџаџ оруџариџе.

(Митревски: Македонски вицеви)

(178) (виц) *Некоја банка ја ѓљачкааѓ ѓо ѓреѓ ѓаѓ и ѓолицаеѓ ја расѓрашува службеничкаѓ:*

- Како изгледаше човекоѓ?

*- Појма немам, само знам дека **секој** ѓаѓ доаѓа со ѓоскаѓо одело! (Митревски: Македонски вицevi)*

(179) (виц) *Трѓе и Трѓана седаѓ на ѓераса. **Секој** си ѓо ѓие својѓ ѓѓјалок, Трѓе ѓиво, Трѓана сокче.*

Трѓе: - Те сакам!

Трѓана одговара иронично:

- Тоа ѓо велиш искрено, или од ѓебе зборува ѓивоѓо?

Трѓе: - Ова му ѓо вела на... ѓивоѓо!

(<https://forum.femina.mk/threads/Вицови.82/page-153>)

На крајот ќе наведеме и една шеговита приказна која ги содржи сите четири заменки истовремено, со таа разлика што наместо заменката *кој* се јавува заменката *кој било*:

(180) *Приказна за чеѓириѓемина ѓо име Секој, Билокој, Никој и Некој*

*Требаше да се заврши една важна рабоѓа. **Секој** беше сиѓурен дека **Некој** ќе ѓо сѓѓори ѓѓоа. **Билокој** можеше да ја заврши рабоѓаѓа, а **Никој** не се нафаѓѓ, заѓѓоа иѓѓо Некој се налуѓѓ бидејќи ѓѓоа беше рабоѓа на Секој. Секој ѓак мислеше дека Билокој ќе ја заврши рабоѓаѓа, но Никој не сфаѓѓ дека Секој нема да ѓо сѓѓори ѓѓоа. Се заврши ѓѓака иѓѓо, Секој ѓо обвини Некој дека Никој не ѓо сѓѓори ѓѓоа иѓѓо ѓребаше да ѓо наѓрави Билокој. (Војче Китаноски: Енциклопедија за хумор и сатира)*

ЗАКЛУЧОК

Истражувањето што го спроведовме за употребата на заменките *кој, некој, никој, секој*, заедно со нивните падежни форми, во четири видови на комуникативни единици во македонскиот јазик (интерактивни единици, пословици, афоризми и вицevi), нѓ доведе до следните заклучоци:

- Сите четири заменки земени заедно се присутни со по над сто јавувања во секоја од четирите комуникативни единици од нашиот корпус;
- Во нашиот труд претставивме вкупно 180 комуникативни единици со четирите заменки. Меѓу претставените

комуникативни единици во овој труд кои содржат најголем број единици со четирите заменки, ги среќаваме интерактивните единици со вкупно 131 единица. Нивното бројно присуство во нашиот труд се должи на фактот што овие единици не биле izdelувани како посебни единици, биле бележени спорадично и тоа најчесто како фрази / фразеологизми или како пословици.

- Употребата на заменката *кој* во говорните интеракции се јавува честопати во прашална форма, и при тоа таа се одликува со висок интензитет на искажување на негативен однос кон соговорникот.
- Заменката *кој* се среќава многу често во пословици каде што се употребува самостојно без показната замена *оној*, како што е случај и во други јазици (француски, италијански...). Оваа замена е пригодна за обопштување на особините на луѓето и притоа секогаш се предава со позитивната или негативната форма на глаголотво релативната клауза или е придружена од позитивна или негативна придавска или прилошка одредба, при што многу често во една иста пословица се употребуваат и антонимни зборови.
- Во некои единици може да се сретнат истовремено и по две заменки, било исти ((посл.) *Некому ѓлаџа му љукаџ, некому оро му се иѓраџ*. = Состојбите и расположенијата на луѓето можат да бидат различни во даден момент.) или пак различни ((посл.) *Секој само ум џи ѓродаџ, а никој не џи ѓомоѓџ*. = Луѓето многу често им даваат совети наместо да им помагаат на други луѓе.).
- Најголем број на заменки (вкупно четири) среќаваме во единицата предадена под број (180) *Приказна за четџириџемина ѓо име Секој, Билокој, Никој и Некој*.

ЛИТЕРАТУРА

- Минова-Ѓуркова Лилјана 1994: *Синџакса на македонскиот џџандарѓен јазик*, 313 стр.
- Никодиновска Дијана 2016: *ДОБРОТО и ЛОШОТО како вредносни каџеѓории во ѓословициџе во иџталијанскиот, во јайонскиот и во македонскиот јазик*, Боро Графика, Скопје, 319 стр.
- Никодиновски Звонко 2007 (2016): *Семиологија на ѓоворот и на јазикот*, 2-ри Август С, Штип, 403 стр.

Никодиновски Звонко 2011: „За една семиолошка метода во семантичките истражувања – конституирање, принципи и аспекти“, *Годишен зборник*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, кн. 37, 119–131.

Никодиновски Звонко 2016: „Семиолошката семантика како теориска рамка за проучување на единиците од фраземското и од комуникативното рамниште“, in *Зборот збор отворен* (ed. Билјана Мирчевска-Бошева), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 213–227.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА НА ИЗВОРИ

Извори за интерактивни единици и за пословици

Величковски Боне 2006: *Македонски пословици и поговорки*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 298 стр.

Велковска Снежана 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје, 375 стр.

Георгиевски Драган 2011: *Дека л’жата вечерала, иуј не ос’мнуе. Крајовски народни пословици и поговорки книга 2*, 126 стр.

Дигитален речник на македонскиот јазик <<http://drmj.eu/>> (пристапено на: 10.8.2024).

Димитровски Тодор, Ширилов Ташко 2003: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик. Том први*. Скопје: Огледало, 433 стр.

Foulon-Hristova Jordanka 2010: *Proverbes, dictons, comparaisons stereotypes de Macedoine*, 516 стр.

Јакимовска Илина 2004: *Амбар на душата: етичко во поговорките*, (Пословици според собирачот Илија Китановски предадени во табели, 139–202)

Јовановски Апостол Поп 2009: *5000 македонски мудрости, поговорки, изрази*, 210 стр.

Каваев Филип 1961: *Народни пословици и зборови од Сирџа и Сирџишко*. Скопје: Институт за македонски јазик, 189 стр.

Китевски Марко 1988: *Фолклорни бисери*, Македонска книга, Скопје, 277 стр.

Китевски Марко 2006: *Македонски народни умотворби*, 247 стр.

Котев Иван 2012: *Мудрости на векови. Македонски народни пословици и поговорки од Сирџица и сирџичко*, 511 стр.

- Јанкула Крисанта 2009: *Поезија и ѝроза од мојој крај* (Пословици, поговорки и изреки стр. 38–86)
- Мазнику Цветан-Цфарку, Вељо С. 2009: *Голобордски фолклор I – Поословици и ѝоѓоворки*, 193 стр.
- Македонски народни умотворби. Том IV, книга 1: Пословици*, (во редакција на Х. Поленаковиќ & К. Пенушлиски). 1954. Скопје: Кочо Рацин, 302 стр.
- Macedonian Proverbs. Македонски ѝословици и ѝоѓоворки* – by George Mitrevski
<<http://www.pelister.org/folklore/proverbs/index.php>>
- Мургоски Зозе 2011: *Толковен речник на македонски јазик*, Скопје, 1.487 стр.<<https://zoze.mk/>> (пристапено на: 18.8.2024).
- Пенушлиски Кирил 1969: *Пословици и Гајѓанки*. Скопје: Македонска книга, 259 стр.
- Пенушлиски Кирил 1980: *Малеш и Пијанец* (Пословици, стр. 309–379)
- Прилепчански Венко 2007: *Пословици, благослови, клетви и изрази од Штѝиј и Штѝијско*, 297 стр.
- Речник на македонскиот јазик (со срѝскохрвајски ѝолкувања) I–III* 1961–1966, (редактор: Б. Конески, составувачи: Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Теохаров Ахил Николов 2001: *Малешевски народни ѝословици и ѝоѓоворки*, 71 стр.
- Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, 2003–2014, (редактор: К. Конески), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 637+675+613+680+623+571 стр. (електронската верзија се наоѓа на адресата: <<https://makedonski.gov.mk/>>) (пристапено на: 20.8.2024).
- Цветковски Радован П. 1993: *Македонски народни ѝословици*, 102 стр.
- Цепенков Марко К. 1972: *Македонски народни умотворби. Книга осма: Пословици. Поѓоворки, Гајѓанки, клетви и благослови*, (редактирал: Т. Саздов). Скопје: Македонска книга, 343 стр.
- Шапкарев Кузман А. 1989: *Одбрани сѝраници*, (приредил: М. Китевски). Скопје: НИО „Студентски збор“, 237 стр.
- Ширилов Ташко 2008: *Фразеолошки речник на македонскиот*

јазик. Том втори. Скопје: Огледало, 435 стр.

Ширилов Ташко 2009: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том трети, Скопје: Огледало, 478 стр.

Извори за афоризми

Гашев Ефтим 2008: *Ариймија: сатирични афоризми*, авторско самоиздание Скопје, 144 стр.

Гашев, Ефтим 2011: *Сончогледа – афоризми*, 147 стр.

Филчевски Ристо-Устапетров, Костадин-Панов Ѓорѓи 2010: *Појолнејта ѝразнина, –афоризми*, 129 стр.

Карадак Иван 1987: *Од врвој на јазикот*, 92 стр.

Карадак Иван 2008: *Мисли без ѝројокол*, 306 стр.

Карадак Иван 2014: *Мисли со боџки*, 171 стр.

Киселиновски Стојан 1993: *Афоризми*, 63 стр.

Крлевски Атанас 2009: *Крлевизми – афоризми*, 127 стр.

Михајлов Зоран 2004: *Анимална анимација (афоризми и хуморески)*, 126 стр.

Михајлов Зоран 2006: *Мисловник (афоризми)*, 239 стр.

Михајлов Зоран 2007: *Мали сказни, не баи мазни – афоризми*, 127 стр.

Низ ситио и решетио – ејноафоризми 2022, 83 стр.

Павлов Живко 2000: *Македонска ѝоејска ѝародијада*, стр. 77–160.

Перински Бошко 1994: *На Бош*, 87 стр.

Полазаревски Ванчо 1987: *Па шитио. Скријѝиз*, 53 стр.

Толевски Васил 2006: *Музика за ѓлуви*, 84 стр.

Толевски Васил 2007: *Исусе, Луцифер не вика (на македонски и срѝски)*, 166 стр.

Толевски Васил 2013: *Библија за неверници*, Макформ, Скопје.

Толевски Васил 2013: *Врели мразови – аниѝологија на македонскиот афоризам*, 143 стр.

Толевски Васил 2014: *Маге ин Маџедониа*, Макформ, Скопје.

Толевски Васил 2017: *Исусовиѝе аниѝихрисѝи (македонски и аѓглиски)*, 351 стр.

Урдин Киро 2002: *Планетаризми*, 134 стр.

Извори за вицеви

< [https://forum.femina.mk/threads/ Вицови.82/](https://forum.femina.mk/threads/Вицови.82/)>

<http://forum.idividi.com.mk/forum_topics.asp?FID=31>

<<https://www.motika.com.mk/vicovi/>>

<<https://okno.mk/vic>>

<<http://www.pelister.org/folklore/humor/humor.php>> (Митревски
Георге: Македонски вицеви)

<<https://puls24.mk/zanimlivosti/vicoteka/>>

<<https://www.vicoteka.mk/>>

проф. д-р Силвана Симоска
Филолошки факултет „Блаже Конески“, при УКИМ

проф. д-р Николче Мицкоски
Лексикографски центар „Георги Старделов“ при Македонската
академија на науките и уметностите
Филолошки факултет „Блаже Конески“, при УКИМ

ФРАЗЕМСКИТЕ КОНСТРУКЦИИ [X Е Y] И [X ЗА Y] ВО ПРЕВОДОТ НА „ПИРЕЈ“ НА ГЕРМАНСКИ ЈАЗИК

Апстракт:

Романот „Пиреј“ од Петре М. Андреевски изобилува со народни мудрости преточени во фраземи и фраземски конструкции. Некои од нив се општоприфатени и се повторуваат шематски со стабилна синтаксичка и лексичка структура, а некои се нестандартни и се јавуваат во модифицирана уникатна авторска форма. Врз основа на Корхоненовата концепција за преводни еквиваленти, во овој труд се разгледуваат преводните еквиваленти на оригиналните македонски фраземски конструкции од типот [X е Y] и [X за Y], како и нивните модификации, во преводот на „Пиреј“ на германски јазик од Бенјамин Лангер. Фраземските конструкции претставуваат фразеошаблони со фиксен елемент, наречен сидро (е, за), и флексибилни елементи, наречени филери (х, у).

Клучни зборови: фраземски конструкции [X е Y] и [X за Y], Пиреј, превод, германски јазик, македонски јазик.

1. Вовед: „Пиреј“ низ јазикот на Андреевски

„Метаисторискиот роман“ (Андоновски)¹ „Пиреј“ од Петре М. Андреевски со културно-симболичен статус на роман меѓник за македонскиот непокор е од исклучителна драгоценост за колективната македонска меморија. Изворно македонскиот дуктус на Андреевски проткаен со западномакедонски дијалектни јазични орнаменти карактеристични за авторовата родна грутка Слоештица (Демирхисарско) го прави овој роман, пред сè, тешко преводлив за западнојазичните идиоми, како на пр. за германскиот јазик. „Андреевски мошне често ги користи [фраземите] како средство за

¹ Венко Андоновски при промоцијата на „Книга за Петре (Сите лица на расказот)“ во МАНУ на 25.6.2024. Достапно на <https://racin.mk/vesti/promovirana-kniga-za-petre-vo-chest-na-90-godini-od-raganeto-na-petre-m-andreevski/> (пристапено на 8.8.2024).

стилизација на исказот, структурно ги преобликува, ги преосмислува и ги приспособува на контекстот, придавајќи им нови значења и на своевиден начин збогатувајќи ја македонската фразеологија“ (Макаријоска 2024: 62). Романот не само што изобилува со стандардни фраземи и фраземски конструкции (понатаму: ФК; в. точка 3.)² во кои се имплицитно зачувани вековните општонародни македонски мудрости, туку се истакнува и со уникатни авторски модификации, кои го отежнуваат трансферот на друг јазик, затоа што не може да се најдат нивни еквиваленти во речниците и следствено бараат покреативен пристап од преведувачот.

„Пиреј“ за првпат, т.е. премиерно и пионерски, е преведен на германски јазик во 2017 година („Queske“) од страна на Бенјамин Лангер.³ Преводот на Лангер се закити со престижната меѓународна награда „Драги“ која му беше доделена во 2024 година, а во којашто се одбележуваше и јубилејната деведесетгодишнина од раѓањето на Андреевски. Покрај преводот на германски јазик од Бенјамин Лангер во 2017 година, „Пиреј“ од Петре М. Андреевски е, според нашите сознанија, преведен и на руски (2008 *Пирей* - 2008 преведувач: Олга Панкина) и на англиски јазик (2009 *Pirey* – преведувачи: Мирјана Симјановска и Вил Фирт).

Романот „Пиреј“ за првпат излегува од печат во 1980 година, и се преиздава вкупно четирипати. Во нашево истражување се служиме со изданието од 2007 година.

2. Предмет на истражувањето

Во ова истражување ќе се фокусираме на еден исечок од целокупната ризница од ФК во „Пиреј“, и тоа на ФК [X е Y], вклучувајќи ги и нивните модификации (на пр. [X (не) е Y], [X е X], [X си е X]), како и на ФК [X за Y] (со нивните модификации, на пр. [X за X]). Предмет на овој труд ќе биде анализата на преводните еквиваленти на македонските ФК од „Пиреј“ за кои се определил Бенјамин Лангер во својот германски превод „Queske“.

---

² Ова истражување е поттикнато од меѓународниот проект *Multilingual Repository of Phraseeme Constructions in Central and Eastern European Languages* (акроним: PhraConRep; CA 22115) во рамките на интердисциплинарната истражувачка мрежа COST, во којшто учествуваат и авторите на овој труд.

³ Поранешен ДААД-лектор по германски јазик на Катедрата за германски јазик и книжевност (2005-2009) на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

3. Фраземски конструкции (ФК) и видови преводни еквиваленти

Фраземските конструкции (ФК) се познати и под поимот конструкциски идиоми (*constructional idioms*). Станува збор за специфичен вид повеќекомпонентни состави кои се состојат од лексички закотвени елементи, т.н. сидра (*anchors*) и празни места за елементи за пополнување, т.н. филери (*empty slots for fillers*) (сп. Schlund, Pavlova 2024: 28)

- сидро:
[X е Y], [X за Y]
- празни места за филери:
[X е Y], [X за Y] ([X не е Y], [X е X], [X за X])

Празното место може да биде пополнето со лексички и/или со синтаксички елементи. Повеќе автори забележале дека сидрата често се функционални зборови, додека полнозначните зборови се користат како пополнувачки, т.е. филери (Pavlova 2022: 596; Pavlova, Najdič, Pöppel' 2021: 10). Флајшер (Fleischer 1982: 130; Mellado Blanco et al. 2022) ги нарекува овие конструкции „фразеошаблони“, бидејќи се наоѓаат, според него, на меѓата меѓу фразеологијата и синтаксата. Според Меладо Бланко и др. (Mellado Blanco et al. 2022: 5), ФК имаат моделирано значење (*Modellbedeutung*) кое е предодредено врз основа на нивниот модел, но се модификуваат до извесна мера и преку филерите на празните места во дискурсот. Поради високиот степен на експресивност, ФК се често застапени во усната и во разговорната комуникација.

При теориската рамка за видовите преводни еквиваленти се потпираме главно врз Корхоненовата (Korhonen 2004) концепција за контрастивната фразеологија (претставени понатаму под: А, Б, В, Г), надополнувајќи ја со буквалната еквиваленција (претставен понатаму под: Д). Имено, Корхонен разликува четири вида еквиваленција:

А) **конвергенција**: целосна (ЦЕ) и делумна еквиваленција (ДЕ)
ЦЕ: совпаѓање во однос на лексиката, синтаксата, семантиката и употребата (1:1; *црна овца, schwarzes Schaf, black sheep*)⁴

⁴ Илустративните примери во теорискиот приказ за еквиваленцијата не прет-

зборови од Институтот за германски јазик „Лајбниц“ (Leibniz-Institut für deutsche Sprache - IDS),

2. Отворениот корпус на „Дигиталниот речник на германскиот јазик“ (DWDS - Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache) составен од 69 милијарди документи од историски и современи збирки текстови од Академијата на науките Берлин-Бранденбург (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften) и
3. „Зборови и изрази. Речник за употребата на германскиот јазик“ (W&W – *Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch*).

Ќе анализираме неколку примери за да погледнеме на кој начин преведувачот Бенјамин Лангер ги превел ФК од типот [X е Y] и [X за Y] на германски јазик.⁷

4. ФК од типот [X е Y]

Првиот тип ФК што се анализираат во оваа статија се конструкциите [X е Y] со одредени модификации. ФК [X е Y] во *Пиреј* се појавува во својата основна форма (1.), како и во дополнителни пет модификации (2.-6.):

1. [X е Y] X/Y - лексички филери: именка (на пр. *џлеме-џо_X* (*наше*) е *џиреј_Y*)

Наводи: ⁸

Племето наше е пиреј, вели Лазор Ночески, и не го ништи ниедна војска и ниедна болест. Пирејот е троскотна трева, вели, а некои ја викаат и Коштрева. Ама ти колку сакаш кошкај ја, корни ја, куби ја, вели, таа пак не умира. Само малку да се допре до земјата, вели, и пак ќе се фати, ќе оживи, ќе потера. Ништо не ја ништи таа трева, вели. (310)

„Unser Stamm ist eine Quecke“, sagt Lazor Nočeski, „keine Armee und keine Krankheit kann ihn ausmerzen“. „Die Quecke ist ein Unkraut“, sagt er, „manche nennen sie auch Hundgras. Zertritt sie nur,

⁷ Во ексцерпцијата на ФК учествуваа и м-р Жанета Набакова и Ивана Николовска-Козлова, исто така учеснички во проектот *PhraConRep*.

⁸ ФК во наводите се масно истакнати од страна на авторите на статијата.

zerr an ihr, so viel du willst, reiß sie mitsamt den Wurzeln aus – sie stirbt doch nicht. Kommt sie bloß ein bisschen mit der Erde in Kontakt, wächst sie wieder an, lebt auf, breitet sich weiter aus. Nichts vermag dieses Kraut auszumerzen“, sagt er. (315)

Германскиот еквивалент (*unser Stamm ist eine Quecke*) на стожерниот цитат во романот „Пиреј“ (*ѿлемейѿо наше е ѿпиреј*) не е во состојба да го долови стилскиот ефект на постпозитивната присвојна замена како дел од традиционалниот возвишен израз во македонскиот јазик. Ретки и исклучителни се контекстите (на пр. сакрални, поетски, народни, рекламни текстови) во коишто присвојната замена, односно придавката во германскиот јазик се прифаќа во постпозиција: *Vaterunser – Оче наш*, *Röslein rot* (во песната *Heidenröschen* од Гете (Goethe)), *O Tähler weit, o Höhen* (во песната *Abschied* од Ајхендорф (Eichendorf)), *Hänschen klein* (народна детска песна), *Whisky pur*.

А **ноќта е век**, само стои, не врви. (301)

Und **die Nacht ist endlos**, sie steht nur still, bewegt sich nicht vorwärts. (306)

Преведувачот избрал да ја преведе ФК *ноќта_x е век_y* како *die Nacht_x ist endlos_y* (превод на македонски: *ноќта е бескрајна*; делумна дивергенција). Оваа конструкција се среќава само еднаш во корпусите на германскиот јазик и тоа во еден текст од 1951 година.

2. [**X си е X**] X/X - лексички филери: именка (на пр. *маж_{ой} си е маж_x*)

Наводи:

А **мажот си е маж**: ти бара да му ставиш, да му постелиш, да му одиш по бесот. Не те прашува дали можеш. Тој е секогаш поуморен од тебе. (47)

Und **dein Mann ist eben ein Mann**: Er erwartet, dass das Essen auf dem Tisch steht und sein Bett gemacht ist, dass du tust, was ihm seine Laune gerade eingibt. Ob du kannst, fragt er nicht. Und immer ist er müder als du. (44)

Волот си е вол. Да разбираше повеќе не ќе влегуваше во јарем. (59)

Ein Bulle ist eben ein Bulle. Wäre er verständiger, ließe er sich nicht unters Joch spannen. (56)

Гревота е, вели Велика, **мајка си е мајка** и оти да боледува. (69)
„Das arme Ding“, hat Velika gesagt, „**Mutter ist Mutter**, lass sie nicht leiden.“ (66)

А добитокот си е добиток: мораш и за него да мислиш. (228)

Und Vieh ist Vieh: Du musst für es mitdenken. (229)

Жалта си е жал, а маката – мака. (200)

Erbarmen ist Erbarmen, und Qual ist Qual. (200)

Во овие ФК, заменката си е во служба на т.н. етички датив, за искажување блискост, чувственост. Примери за конструкции од овој тип се *мажот си е маж* (47)⁹, *волот си е вол* (59), *мајка си е мајка* (69), *добитокот си е добиток* (228) и *жалта си е жал, а маката – мака* (200). Преведувачот ги превел овие конструкции делумно или целосно конвергентно со повремено користење на партикулата *eben* како преводен еквивалент на заменката *си*. Во реченицата *жалта си е жал, а маката – мака* се среќава двојна конструкција од типот [X е Y]. Во втората конструкција *а маката – мака* елементот *си е*, составен од заменката *си* и глаголот *сум*, е заменет со црта и не се повторува од стилски причини. Лангер избрал да ги преведе двете ФК целосно, без замена на елементот со црта, сè со цел да му ја олесни комуникацијата на германскиот читател со македонското секојдневие: *Erbarmen ist Erbarmen, und Qual ist Qual*. А, веројатно и поради тоа што двете ФК не се евидентирани во корпусите на германскиот јазик. Уште една реченица во која формата од глаголот *сум* е заменета со црта е реченицата „Водата е војната, а стежерот – Јон“ (81). За разлика од претходниот навод, овде преведувачот избрал да ја остави цртата, но сепак да ја преведе целата реченица без да го испушти глаголот (*sein* во флектирана форма *ist*) во втората реченица: „Das Wasser ist der Krieg, und der Dreschpfahl ist – Jon“ (78). На овој начин Лангер успешно ја доловува авторовата порака за минливоста на војната (како водата што тече) наспрема вечноста на македонскиот род (стожерот), метонимски претставен преку протагонистот на романот – Јон.

---

⁹ Оваа ФК е позната и во германскиот јазик, сп. театарска претстава *Mann ist Mann* од *Бертолт Брехт* (Bertolt Brecht).

3. [X беше (за) X] X/X - лексички филери: прилог за време (на пр. сношти_X **беше** за сношти_X)

Навод:

Сношти беше за сношти, вела^м. (341)

„**Gestern war halt gestern**“, sage ich. (346)

И во овој пример Лангер, покрај речиси целосната структурна имитација на ФК, се одлучува да ја надополни партикула (*halt*) во германскиот превод (делумна дивергенција), сугерирајќи истовремено резигнација и оптимизам: резигнација во однос на минатото кое исчезнува во неповрат и оптимизам во однос на иднината.

4. [X биле/било Y] X/Y - лексички филери: именка (на пр. курва_X **било** времето_Y)

Наводи:

А некогаш, во старо време, **сите сме биле едно исто гомно, иста лепешка**. (105)

Früher, in alter Zeit, **waren wir alle noch ein und dieselbe Kacke, ein und derselbe Kuhfladen**. (102)

Дури бев млад, вели, мислев дека секогаш ќе има време за она што го немам. Ама времето било лажовно, вели, **курва било времето**. (349)

„Als ich noch jung war“, sagt er, „da hab ich immer gedacht, es gäbe noch Zeit für das, was ich nicht hatte. Aber die Zeit hat sich als verlogen erwiesen“, sagt er, „**als eine Hure hat sich die Zeit erwiesen**.“ (355)

Наводите посочени овде се модифицирани варијанти на ФК со глаголот сум во минато неопределено време (*биле/било*) како сидро.

Во реченицата „А некогаш, во старо време, сите сме биле едно исто гомно, иста лепешка.“, преводот *dieselbe Kacke* на првиот дел „сите сме биле едно исто гомно“ се среќава во корпусите на германскиот јазик, но дополнувањето *derselbe Kuhfladen* како превод на *иста лепешка* не се среќава воопшто. Тоа не треба да нè изненадува, затоа што овој состав и во македонскиот јазик не може да се најде во затврдена форма. Синонимниот додаток „иста ле-

пешка“ кон „исто гомно“, е ефективно надополнет од Андреевски, сè со цел да го задржи прототипскиот селски амбиент, а, пред сè, да го подвлече своето лично уверување за суштинската еднаквост на луѓето, без оглед на нивното потекло и на нивната материјална состојба.

Кај модифицираната ФК *курва било времето* со глаголот *сум* во минато неопределено време (*било*) како сидро имаме дивергентен германски преводен еквивалент што не ја имитира прегнантната изворна македонска конструкција („als eine Hure hat sich die Zeit erwiesen“ во превод на македонски: *како курва се покажало времето*).

5. [X е (како) Y] X/Y - синтаксички филери (на пр. *куќа без машка глава_x е дрво без корен_y*)

Наводи:

Куќа без машка глава е дрво без корен, вела. (120)

„Ein Haus ohne Mann ist wie ein Baum ohne Wurzel“, sage ich. (117)

Куќа без босилек е како црква без темјан. (143)

Ein Haus ohne Basilikum ist wie eine Kirche ohne Weihrauch. (141)

Кај овие наводи имаме буквален превод на македонските ФК на германски јазик бидејќи прототипските споредбени конструкти (x, y) се обоени во македонскиот традиционално-патријархален колорит: мажот и босилекот како носечки столбови на македонската куќа споредени со дрвото без корен и со црквата без темјан. Анализата на корпусите покажува дека преводот *Baum ohne Wurzel* на фраземата *дрво без корен* што е многу честа во македонскиот јазик, ретко се среќава во германскиот јазик како идиоматски израз: ниту еднаш во Референтниот корпус на германскиот јазик (DeReKo) и само шестпати во отворениот корпус на Дигиталниот речник на германскиот јазик (DWDS), од кои само трипати како идиоматски израз. Слични резултати даваат корпусите и за *Kirche ohne Weihrauch* (црква без темјан).

**6. [X не е Y] X/Y - лексички/синтаксички филери (овде-
ка (=МК)_X не е Англија_Y)**

Наводи:

Ама **овдека не е Англија**, вели Доксим Тренчески, и овдека не е како во Англија. (201)

„Aber **hier ist nicht England**“, sagt Doksim Trenčeski „und wie in England ist es hier auch Nicht.“ (201)

Богат не е тој што има пари, вели, туку тој што нема сиромашна душа. (27)

„**Reich ist nicht jener, der Geld hat**“, sagte er, „sondern jener, dessen Seele nicht arm ist.“ (23)

Не е разликата во зборовите, вели Витомир, пувкајќи со цигарата, туку во луѓето што ги кажуваат тие зборови. (105)

„**Der Unterschied liegt nicht in den Worten**“, sagt Vitomir und schmaucht seine Zigarette, „sondern in den Menschen, die diese Worte sagen.“ (102)

Лексичките, односно синтаксичките филери (x, y) што влегуваат во составот на овој тип македонски ФК се соодветно преведени со користење на соодветни преводни еквиваленти во германскиот. Повеќето од ФК се типични и за германскиот јазик и се застапени во корпусите што се користат во оваа статија за верификација.

4.2. ФК од типот [X за Y]

ФК од типот **[X за Y]** детектирани во „Пиреј“ може да се подредат во три групи можни модификации, при што X и Y се исклучиво лексички елементи за пополнување (филери).

1. [X за X]: Во првата група спаѓаат ФК во кои X и Y се идентични, односно се пополнуваат со истата именка, како во примерот *ден_X* за *ден_X*. Други ФК од оваа група се *крѝа за крѝа*, *конец за конец*, *нога за нога* и *џигара за џигара*.

Наводи:

И **ден за ден**, еден ден нè ставија, нè составија со Јона, долу кај мостон, кај вренигјана жванска. (33)

Tag um Tag verging, und eines Tages stellte man uns schließlich voreinander hin, wurden wir zusammengebracht, Jon und ich, unten bei der Brücke, beim Žvaner Bewässerungsdamm. (30)

И, **ден за ден**, ми се топи девојчето. (118)

Und **Tag um Tag** schmilzt mir mein Mädchen dahin. (116)

Еден ден ги крпам аливцата од децата. Пусто крпење: лепи **крпа за крпа**. Зашивај **конец за конец**. Ја крпиш и крпата, и крпата на закрпата. Да не се гледаат месата. (157)

Eines Tages bin ich gerade dabei, den Kindern die Kleider zu flicken. Vermaledeite Flickerei: Du klebst **Flicken an Flicken**. Nähst **Faden an Faden**. Flickst den Flicken, setzt Flicken über Flicken. Damit man die Haut nicht sieht. (156)

Одиме **нога за нога**, кроце, како да демнеме арамија, па наеднаш ќе се свртиме и ќе речеме „здрув!“ (213)

Wir schreiten **Fuß um Fuß** voran, behutsam, als wollten wir Räuber fangen, und plötzlich drehen wir uns um und sagen: „Sdruff!“ (214)

Само витка **цигара за цигара** и само чади. (218)

Dreht eine **Zigarette nach der anderen** und qualmt nur. (219)

При преведувањето на ФК што ѝ припаѓаат на првата група, преведувачот се решил за конвергентни ФК, а во некои случаи има и дополнителни зборови за дообјаснување на ФК (делумна дивергенција). Така, ФК *ден за ден* е преведена како *Tag um Tag verging* (буквален превод на македонски: *ден за ден минување*), со формата за претеритум од глаголот *vergehen* (превод на македонски: *мине/минува*), а ФК *нога за нога* во „одиме нога за нога“ е преведена како „wir schreiten Fuß um Fuß voran“ (буквален превод на македонски: *чекориме нога за нога напред*). Се користи „um“ што има функција на предлог за да означи повторлив процес. ФК *цигара за цигара*, од друга страна, е преведена како „dreht eine Zigarette nach der anderen“ (буквален превод на македонски: *вијќа една цигара по друга*) место по аналогија *Zigarette um Zigarette*. Германските преводни еквиваленти на овие ФК често се користат и во германскиот јазик без да бидат експлицитно наведени во консултираните речници. Поинаква е состојба со ФК *крпа за крпа* и *конец за ко-*

нец кои се преведени од Лангер на германски буквално: *Flicken an Flicker* и *Faden an Faden*. Германските преводни еквиваленти на овие две ФК воопшто не се среќаваат во корпусите на германскиот јазик.

2. [X за X-ње]: Во втората група спаѓаат ФК во кои X и Y се пополнуваат со различни форми на една иста именка, како во примерот *чудо за чудење*, каде што X се пополнува со одредена именка (*чудо_X*), а Y со соодветната изведена глаголка именка (*чудење_X*).

Навод:

И гледам **чудо за чудење**: едни големи пилишта се тепаат. (82)

Und da seh ich **ein wundersames Wunder**: Größe Vögel kämpfen miteinander. (79)

При преведувањето на ФК *чудо за чудење*, што ѝ припаѓа на втората група ФК од овој тип, преведувачот ја избрал фразата *ein wundersames Wunder* (превод на македонски: *чудесно чудо*). Оваа конструкција е несекојдневна во германскиот јазик, но успешно ја имитира алитерацијата во македонскиот оригинал, формирајќи конструкција чии составни елементи се изведени од истиот корен (*чудо за чудење* – *wundersames Wunder*). Проверката на ФК во Референтниот корпус на германскиот јазик (DeReKo) покажа дека таа се среќава само двапати во корпусот и тоа во една иста дискусија за статијата *Menschwerdung Gottes* на Википедија од 2017 година, а проверката на конструкцијата во отворениот корпус на Дигиталниот речник на германскиот јазик (DWDS) покажа дека конструкцијата е употребена двапати во различни извори и тоа еднаш во новинарска статија објавена во *Berliner Zeitung* во 2005 година и еднаш во детскиот филм од 2003 година *Der zehnte Sommer* (*The Tenth Summer*; *Десеттиот лето*) работен според детскиот роман *Der zehnte Sommer des Kalli Spielplatz* од Дитер Бонгарц (Dieter Bongartz).

3. [X за Y]: Во третата група спаѓаат „вистинските“ ФК каде што X и Y се пополнуваат со различни филери – именки, како во наводите *шикли_X за ореви*, *лек_X за грош*.

Наводи:

Не продавај ми **шикли за ореви**, вели, не сакам и дома да бидам надвор. (343)

„Verkauf mir nicht **Galläpfel für Walnüsse**“, sagt er. „Ich will nicht auch noch daheim im Freien sein“. (348)

Што велат: некогаш е **за грош лекот**, може да е до тебе, ама кога не го знаеш! (51)

Wie sag man doch: Manchmal gibt's die **Arznei für einen Groschen**, sie ist zur Hand, du musst sie nur kennen! (S. 48)

ФК *шикли за ореви* во „не продавај ми шикли за ореви“ од третата група е преведена буквално како „verkauf mir nicht Galläpfel für Walnüsse“. Оваа ФК во македонската литература се среќава само како уникатна авторска форма во ова дело, па така и буквалниот превод на ФК на германски јазик се среќава само во анализираниот превод на делото, а не се среќава ниту во речниците, ниту во корпусите на германскиот јазик. Иста е состојбата и со ФК *лек за грош* – *Arznei für einen Groschen*, со којашто се изразува заслепено трагање по сложено решение за проблем што може едноставно да се надмине. Буквалниот превод на Лангер е соодветен во дадениот македонски контекст, покрај тоа што има потенцијални други фразеолошки решенија во германскиот јазик за оваа мудра порака, како на пр. *Warum in die Ferne schweifen, wenn das Gute liegt so nah*, како и *den Wald vor lauter Bäumen nicht sehen*.

Заклучок:

Анализата на фраземските конструкции од типот [X е Y] и [X за Y] во германскиот превод на „Пиреј“ - „Quecke“ од Бенјамин Лангер покажа дека се главно застапени следниве видови преводни еквиваленти:

- Конвергенција: *ген за ген* – *Tag um Tag*
- Дивергенција: *цигара за цигара* – *eine nach der anderen drehen*,
- Буквален превод во отсуство на соодветна германска ФК;

Врз основа на постоечки фразеошаблони Лангер создава нови ФК во германскиот јазик, филувајќи ги со типично македонски компоненти, како на пр. *Verkauf mir nicht Galläpfel für Walnüsse*

(348) – не ми продавај шикли за ореви (343), *Flicken an Flicker* (156) – крѝа за крѝа (157), *Faden an Faden* (156) - конец за конец (157) за кои не може да се најдат потврди во германските корпуси.

Со оглед на тоа што се македонските капитални книжевни дела напоени од народниот идиом, во којшто се распростила најраскошната и најдрагоцена фразеолошка и архаична македонска лексика, врз плеќите на книжевниот преведувач паѓа огромната одговорност за адекватен превод. Оттаму, фразеологијата претставува посебен предизвик за книжевниот преведувач, а неговата фразеолошка компетенција треба да биде *conditio sine qua non*.

Користена литература

Научна литература:

Макаријоска Лилјана 2024: „Јазично-стилските особености во прозата на Петре М. Андреевски“, Спектар 84, 49-66.

Fleischer Wolfgang 1982: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Bibliographisches Institut, Leipzig. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110947625>

Korhonen Jarmo 2004: „Phraseologismen als Übersetzungsproblem“, *Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*, Eds. Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert & Fritz Paul, de Gruyter Mouton, Berlin/New York, 579–587. doi:10.1515/9783110137088.1.6. 579.

Mellado Blanco Carmen, Mollica Fabio, Schafroth Elmar 2022: „Phrasem-Konstruktionen in der heutigen Forschung: ein Überblick“, *Konstruktionen zwischen Lexikon und Grammatik. Phrasem-Konstruktionen monolingual, bilingual und multilingual*, Eds. Carmen Mellado Blanco, Fabio Mollica & Elmar Schafroth, de Gruyter Mouton, Berlin/Boston, 1-18. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110770209>

Pavlova Anna 2022: „Mehrsprachige Datenbank der Phrasemkonstruktionen“, *Dictionaries and Society. Proceedings of the XX EURALEX International Congress*, Eds. Annette Klosa-Kückelhaus, Stefan Engelberg, Christine Möhrs & Petra Storjohann, IDS-Verlag, Mannheim, 594-604. doi: <https://doi.org/10.14618/phpy-6r66>

Pavlova Anna, Najdič Larisa, Pëppel' Ludmila 2021: Est' kreativnost' i kreativnost'. O granjax i granicax kreativnosti v oblasti frazeologizmov-konstrukcij [There's creativity and creativity. On the facets and boundaries of creativity in the field of phraseme constructions], *Anzeiger für Slavische Philologie* 49, 9-41.

Schlund Katrin, Pavlova Anna 2024: „Core and boundaries of the notion of phraseme construction“, *Quaderns de Filologia: Estudos Lingüísticos* XXIX, 23-46. doi: 10.7203/QF.29.28715

Сайтографија:

Андоновски Венко 2024: „Промовирана книга во чест на 90 години од раѓањето на Петре М. Андреевски“, <https://racin.mk/vesti/promovirana-kniga-za-petre-vo-chest-na-90-godini-od-ragane-to-na-petre-m-andreevski/> (пристапено на: 8.8.2024).

Наводи:

Андреевски Петре М. 2007: Пиреј, Табернакул, Скопје.

Andreevski Petre M. 2017: Quecke [Aus dem Mazedonischen von Benjamin Langer], Guggolz, Berlin.

Речници:

DeReKo 2023: Deutsches Referenzkorpus / Archiv der Korpora geschriebener Gegenwartssprache 2023-I (Release vom 31.03.2023), Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, Mannheim.

DWDS: Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart, Hrsg. v. d. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, <https://www.dwds.de/>.

W&W 1979: Wörter und Wendungen, Hrsg. von Erhard Agricola, u. Mitwirkung von Herbert Görner u. Ruth Küfner, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.

проф. д-р Радица Никодиновска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 rnikodinovska@gmail.com

ПТИЦИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА И ВО ИТАЛИЈАНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА

Апстракт: Предмет на истражувањето се фраземите со имиња на птици (орнитоними) како главен конституент во македонскиот и во италијанскиот јазик. Во многу општества птиците се перципираат како гласници меѓу небото и земјата, симболизирајќи ја на тој начин духовната врска меѓу двата света. Нивното присуство во митовите и легендите ја покажува нивната значајна улога во рамки на разни култури. Тие се користат и како метафори во книжевноста и во поезијата за да изразат концепти како што се: слободата, мирот, убавината но и војната, смртта, црната магија и несреќата воопшто. Во многу традиционални општества птиците се сметаат за емисари на предците, пренесувајќи ги мудроста и знаењата на претходните генерации.

Цел на истражувањето е да ја откриеме, по пат на семантичка анализа, нивната мотивираност, концептуалното поле на кое припаѓаат, аксиолошките вредности како и сличностите и разликите што произлегуваат од начинот на кој македонскиот и италијанскиот народ ги структурира тие фраземи. Анализата се врши врз фразеолошки корпус ексцерпиран од македонски и од италијански фразеолошки речници.

Клучни зборови: македонски јазик, италијански јазик, фразема, птица (орнитоним), семантичка анализа.

Вовед

Фразеологијата претставува јазично наследство кое го отсликува видувањето на светот на говорителите, нивната култура тесно поврзана со обичаите, традициите, легендите, верувањата, историјата на јазичната заедница, културното и општественото окружение земено во целина. Многу проучувања ја докажуваат силната врска меѓу јазикот и животинскиот свет оттаму и врската меѓу јазикот и светот на пердувестите суштества. Предмет на истражување на овој труд се фраземите во чиј лексички состав се наоѓа орнитоним, односно назив или изведена придавка на одредена птица. Трудот има за цел да ја открие, по пат на семантичка анализа, нивната мотивираност, концептуалното поле на кое припаѓаат, аксиолошките вредности како и сличностите и разликите што произлегуваат од начинот на кој македонскиот и италијанскиот на-

род ги структурираат тие фраземи. Во истражувањето се поаѓа од претпоставката дека заради припаѓањето на европската културна реалност и традиција на говорителите на двата анализирани јазици ќе се забележи присуство на истоветни фраземи но и дека ќе има лексичко и семантичко несовпаѓање како последица на специфичностите на националните култури.

Контрастивната анализата се врши врз корпус составен од вкупно **114** единици, од кои **65** македонски и **49** италијански фраземи, ексцерпиран од македонски и од италијански фразеолошки речници¹. Главен критериум за ексцерпирање на материјалот е фраземата да содржи барем една орнитонимска компонента. Најпрвин се анализираат фраземи со хиперонимот *ййица* додека нејзините хипоними се анализираат по азбучен ред. Со оглед на обемот на материјалот, анализата ја ограничуваме на следниве орнитоними: билбиљ, врабец, врана, гавран, гулаб, гуска, кокошка, кукавица, ној, орел, патка, папагал и петел. За секоја единица од корпусот се приложува фигуративното значење како и неговата аксиолошка вредност, при што позитивната вредност се означува со знакот '+', негативната со '-', неутралната со '+-' и неодредената со N. За италијанските фраземи кои немаат свој изоеквивалент² во македонскиот јазик се наведува и буквалниот превод. За идентификување на фраземи се потпираме на следниве критериуми (Никодиновски 3, 1992)³.

1. **меморираност** – според овој критериум, фраземата се разликува од слободните комбинации кои претставуваат синтаксичка целина.

2. **формална структура** – фраземата се состои од најмалку две компоненти, односно од две автосемантички компоненти или

---

¹ Македонскиот корпус е извлечен од тритомниот Фразеолошки речник на македонскиот јазик на Димитровски и Ширилов додека италијанскиот корпус е ексцерпиран од Фразеолошкиот речник *Dizionario dei modi di dire* од Бруна Моница Кварту и од *Grande dizionario dell'uso* на Тулио де Мауро во електронска форма. За двата јазика консултирани се и електронски извори за правење одредени проверки.

² Под терминот '**изоеквивалент**' подразбираме **изоморфен** еквивалент (фраземата да го содржи истиот орнитоним) и **изосемен** еквивалент (фраземата да го има истото значење во двете лингвокултури).

³ Никодиновски, З. (1992). Фигуративните значења на анималната лексика во францускиот и во македонскиот јазик: Инсекти, докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

комбинација од автосемантички и синсемантички компоненти кои се карактеризираат со цврста структура.

3. **семантизам** – според овој критериум фраземата има глобално значење кое не произлегува од значењата на одделните составни елементи.

4. **синтаксичка функција** – со овој критериум се исклучуваат полиремаатските единици кои немаат синтаксичка функција во рамки на реченицата.

Анализа на фразеолошкиот корпус

ПТИЦА – UCCELLO

Физичките карактеристики како и однесувањето на птиците често се поврзуваат со апстрактни концепти како слобода, мудрост, благосостојба, непромисленост, глупавост итн. Различните видови птици се поврзани со различни симболички толкувања. Резултатите од квантитивната анализа на фразеолошкиот материјал со коституент *йџиџа/uccello* укажуваат на поголема застапеност на наведениот орнитоним во италијанскиот јазик (12 фраземи) наспрема македонскиот јазик (8 фраземи). Фраземата *слобоген како йџиџа* (пр. 1) и нејзиниот изоеквивалент *libero come un uccello* (1') содржат позитивна аксиолошка вредност и упатуваат на концептуалните полиња СЛОБОДА/НЕЗАВИСНОСТ во чија основа лежи восприемањето на птиците како симболи на слобода токму заради способноста да преминуваат огромни растојанија во нивната небесна средина што, исто така, означува бегство од земните ограничувања. Фраземата *рејџа йџиџа* (2) и нејзиниот изоеквивалент *essere un uccello raro* (2') и во двете лингвокултури припаѓаат на концептуалното поле ПОЛОЖБА ВО ОПШТЕСТВОТО, овие фраземи се позитивно конотирани и се однесуваат на 'човек со исклучителни квалитети, нешто што претставува реткост'. Алудира на егзотични птици и животни кои во поранешно време биле носени во средини каде што не биле познати и биле покажувани како куриозитети. Фраземата пак *јаге како йџиџа/йџичка* (пр. 3) и нејзиниот италијански изоеквивалент (пр. 3') се мотивирани од мислењето дека птицата е мала и оттаму има потреба од мало количество храна во споредба со човекот, и се однесува на концептот МАЛА КОЛИЧИНА. Фраземата *како йџиџа без седело* (пр. 4) и нејзиниот италијански хомолог (пр. 4') содржат негативна аксиолошка вред-

ност и упатуваат на концептот НЕСИГУРНОСТ. Во заднинската слика на фраземата е чувството на несигурност и плашливост кога човекот ќе се најде надвор од својата удобна зона.

Македонскиот фразеолошки корпус содржи 4 македонски фраземи кои немаат изоморфен еквивалент во италијанскиот јазик. Фраземата *нокна ѝџица* (пр. 5) има неутрална аксиолошка вредност бидејќи ги содржи и двете референти вредности, позитивна кога се однесува на човек кој активно твори ноќе, оттаму припаѓа на концептот РАБОТЛИВОСТ, негативна кога се однесува на љубител на ноќен живот и упатува на концептот ЗАБАВУВАЊЕ. Фраземата *има од ѝџиче/џиле млеко* (пр. 6) има изосемен еквивалент во италијанскиот јазик, разликата е во тоа што италијанската фразама го содржи орнитонимот ‘кокошка/gallina’. И во двете лингвокултури фраземата означува нешто ретко и драгоцено. Мотивирана е од фактот што птиците не лачат млеко, поседувањето ‘млеко од птиче/пиле’ значи да се има на располагање нешто ретко, нешто многу посакувано. Оваа фразама содржи позитивна аксиолошка вредност и припаѓа на концептот ИЗОБИЛИЕ. На концептите БЕЗГРИЖНОСТ и НЕОДГОВОРНОСТ упатува фраземата *живее (е) како ѝџица на гранка* (пр. 7) која претставува метафорички израз со значење на ‘слободно живеење, без никакви одговорности и грижи’. Оваа фразама има неутрална аксиолошка вредност бидејќи содржи и позитивна и негативна референтна вредност. На концептот ГЛУПАВОСТ му припаѓа фраземата *ѝџичји мозок* (пр. 8) со значење на човек кој има низок степен на интелигенција. Фраземата е мотивирана од погрешното мислење дека птиците се глупави поради малата големина на нивниот мозок. Најновите истражувања го демантираат тој стереотип и го докажуваат спротивното, односно дека птиците имаат развиени когнитивни способности.

Италијанскиот корпус содржи 8 италијански фраземи со орнитонимот ‘uccello’ кои немаат свои изоеквиваленти во македонскиот јазик. Фраземите *essere uccel di bosco* (пр. 9), *essere l'uccello di gabbia* (пр. 10) и *essere l'uccello sulla frasca* (пр. 11) можат да се подведат под концептот ОГРАНИЧЕНА СЛОБОДА. Примерот под број 11, во своето второ значење, упатува на концептот НЕПОСТОЈАНОСТ. Во истото концептуално поле спаѓа и фраземата *uccello di passo* (пр. 13) која се употребува за да значи човек со немирна природа, кој не се задржува долго време во едно место како и за некој кој е сентиментално нестабилен

односно претпочита краткотрајни љубовни врски. Во заднинската слика на фраземата се птиците преселници кои привремено се задржуваат на одредени места за презимување или за гнездење. Фраземата *uccello del malaugurio* (пр. 12) се поврзува со темната, мистеријата и со смртта и се употребува за да означи човек за кој се верува дека коби, дека претскажува несреќа, неизбежна смрт но и за човек кој песимистички гледа на животот. Тие признаци се често вкоренети во народниот фолклор во многу култури. Оваа фразема има негативна аксиолошка вредност и упатува на концептите НЕСРЕЌА и ПЕСИМИЗАМ. Фраземата *vendere l'uccello sulla frasca* (пр. 14) со значење на 'правење планови врз несигурна основа со цел да се дојде до некаква заработка' упатува на концептот НЕПРОМИСЛЕНОСТ. Фраземата *a volo d'uccello* (15) со значење на 'вршење на некакво дејствие набрзина и површно' има негативна аксиолошка вредност и упатува на концептите БРЗОПЛЕТОСТ и ПОВРШНОСТ. Фраземата *vispo come un uccello* (пр. 16) се употребува за да означи 'човек кој е во добра здравствена форма, кој е многу весел и витален' налик на птиците кои со лесни движења се вивнуваат во лет. Оваа фразема упатува на концептот ВИТАЛНОСТ.

Табела 1

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(1) Слободен како <i>йййица</i> (+)	Независен; без никакви обврски.	(1') <i>Libero come un uccello</i> (+)
(2) <i>Ретика йййица</i> (+)	Човек со ретки квалитети.	(2') <i>Essere un uccello raro</i> (+)
(3) <i>Јаде како йййица/йййичка.</i> (-)	Малку јаде.	(3') <i>Mangiare come un uccello/uccellino</i> (-)
(4) <i>Како йййица без сеголо.</i> (-)	Без услови за живот.	(4') <i>Essere, sembrare un uccello fuori del nido</i> (-)

(5) Ноќна ѝѝица (+-)	Човек што е активен ноќе.	
(6) Има од ѝѝиче/ ѝице млеко. (+)	Има сè што постои.	
(7) Живее (е) како ѝѝица на ѝранка. (+-)	1. Живее безгрижно 2. Не се задржува подолго време во едно место.	
(8) Со ѝѝичји мозок (-)	Глупав човек.	
	Недостапен е. Се крие (особено од полиција).	(9) <i>Essere uccel di bosco</i> 'е шумска птица' (-)
	Се наоѓа во затвор. Има ограничена слобода.	(10) <i>Essere l'uccello di gabbia</i> 'е птица во кафез' (-)
	Има ограничена слобода; Живее од ден за ден.	(11) <i>Essere l'uccello sulla frasca</i> 'е птица на гранка' (-)
	1. Човек кој претскажува несреќа; 2. Песимист; 3. Човек способен да врши подли дејствија.	(12) <i>Uccello del malaugurio</i> (-) (птица на зла коб)
	Сентиментално непостојан човек.	(13) <i>Uccello di passo</i> (-) 'птица на минување'

	Прави планови врз несигурна основа.	(14) <i>Vendere l'uccello sulla frasca</i> 'про- дава птица на гранка' (-)
	Брзоплето, површно.	(15) <i>A volo d'uccello</i> (-) 'Со лет на птица'
		(16) <i>Vispo come un uccello</i> (+) 'пргав како птица'

БИЉБИЉ – USIGNOLO

Уште од дамнина биљбиљот се смета за духовен водач на пејачите и музичарите воопшто но и симбол на страсна љубов, извор на инспирација за поетите и писателите кој со својата песна буди силни емоции кај луѓето. Таа симболика е присутна и во двете лингвокултури, македонската и италијанската. Табелата 2 содржи две македонски фраземи од кои само фраземата *їее како биљбил* има свој изоеквивалент во италијанскиот јазик. И во двата јазика фраземата содржи позитивна аксиолошка вредност и упатува на концептот НАДАРЕНОСТ. Македонската фразема *їее како биљбиљ од блаїно/їее како биљбиљ од їондила* е негативно кононтирана и има иронична употреба со значење дека некој нема дарба за пеење.

Табела 2

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(17) <i>Пее како биљбиљ.</i> (+)	Убаво пее.	(17') <i>Cantare come un usignolo</i> (+)
(18) <i>Пее како биљбиљ од бла- шо (ирон.)/пее како биљбиљ од йондила (ирон.).</i> (-)	Воопшто не го бидува за пеење.	

ВРАБЕЦ/ВРАПЧЕ – PASSERO

Во табела 3 се претставени 4 македонски фраземи со орнитонимот ‘врабец/врапче’ кои немаат свој изоморфен еквивалент во италијанскиот јазик. Фраземата за *шоа веќе и врајцијте знаат* (пр. 19) се употребува за да означи дека нешто е општопознато и упатува на концептите БЕЗНАЧАЈНОСТ и БЕЗВРЕДНОСТ. Обезвреднувањето на информацијата е мотивирано од мислењето дека поради малата големина на врапчињата тие се интелектуално ограничени, оттаму ако и на врапчињата им е нешто познато значи дека тоа нема никаква вредност, односно дека не содржи ништо ново. Фраземата е, исто така, поврзана со широката распространетост на врапците низ речиси целиот свет и со нивното живеење во близина на човекот стануваат сведоци на она што луѓето го зборуваат. Италијанскиот јазик поседува изосемен но не и изоморфен еквивалент, а тоа е фраземата *lo sanno anche i sassi/i muri* со буквално значење ‘тоа го знаат и камењата/сидовите’. Концептот БЕЗВРЕДНОСТ е присутен и во фраземата *како врајче ќе го заколе* (пр. 20). Мотивот за оваа фразема, каде орнитонимот *врабец* е употребен во деминутивна форма, е најверојатно нивната мала големина што не им овозможува да се одбранат но и перцепцијата на човекот дека врапците се бескорисни животни, така што посегнувањето по нивниот живот не претставува никаква загуба. Малата големина на врапчето, оттаму и потребата од мала количина храна, претставува мотивациска основа за споредбената фразема *јаде како врајче* (пр. 21) која се употребува за да означи ‘човек кој малку јаде’. Фраземата *йлаши врајци* (пр. 22) има иронична употреба со значење ‘попусто се обидува да исплаши некого со

нешто што нема никаков ефект'. Таа е мотивирана од претставата за врапците како безначајни и безопасни и упатува на концептот БЕЗНАЧАЈНОСТ. Сите наведени фраземи содржат негативна аксиолошка вредност.

Табела 3

Македонски фраземи	Значење
(19) <i>За ѿоа веќе и врајциѿе знааѿ.</i> / <i>За ѿоа и врајциѿе на ѿокривѿиѿе знааѿ.</i> (-)	Нема ништо ново и непознато.
(20) <i>Како врајче ќе го заколе.</i> / <i>Како на врајче ќе му ја скине главаѿа</i> (-)	Ќе го убие без да му мисли.
(21) <i>Јаде како врајче.</i> (-)	Малку јаде.
(22) <i>Плаши врајци.</i> (ирон.)) (-)	Попусто се обидува да исплаши некого со нешто што нема никаков ефект.

ВРАНА - CORNACCHIA

Фраземата *бела врана* (пр. 23) поседува неутрална аксиолошка вредност, таа е позитивно конотирана кога упатува на вредност или на квалитет кој се одликува со својата извонредност, за личност која се издвојува од толпата со својот изглед, вкус и однесување како и за некој што не сака да ги прифати стереотипите на општеството. Мотивацијата за оваа фразема лежи во фактот што белата врана е многу ретка појава во природата. Истата фразема е негативно конотирана кога се користи со значење на некој што е жигосан од околината, што потекнува од митот за Аполон и Коронида. Додека Коронида била бремена со Аполон, се вљубила во Иши, синот на Елат, и една врана⁴ му ја соопштила на Аполон веста за нејзината прељуба. Тој ја замолил сестра си Артемида да ја убие. По смртта на Коронида Аполон се покајал и од гнев ги поцрнел пердувите на враната кои дотогаш биле бели затоа што враната била дрдорлива птица и веднаш му јавила за прељубата. Фраземата *бела врана* упатува на концептите НЕОБИЧНОСТ/РЕТКОСТ.

⁴ Постои и друга верзија на грчкиот мит во која улогата на оној што му ја соопштува лошата вест на Аполон му се припишува на гавранот, а не на враната.

Италијанската фразема *essere una cornacchia/gracchiare come una cornacchia* се употребува за да се опише личност што зборува непрекинато или што носи лоши вести со пакосно задоволство. И оваа фразема се поврзува со претходно споменатиот грчки мит за Аполон и Коронида. Во народната култура кон оваа птица се гледа со сомнеж токму поради нејзиниот непријатен глас и однесување и упатува на човечка особина ДРДОРЛИВОСТ.

Табела 4

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(23) <i>Бела вра-на (книж.)</i> . (+-)	Некој што се двои од око-лината; некој што има белег на себе, што е жигосан од околината.	
	За некој што има непријатен глас; што претскажу-ва непријатни работи.	(24) <i>Essere una cornacchia / Gracchiare come una cornacchia</i> (-) 'Е/грака како врана

ГАВРАН - CORVO

Од квантитативната анализа на фраземите со орнитонимот гавран/corvo произлегува дека тие се попродуктивни во италијанскиот јазик. Фраземата *црн како гавран* (25) и нејзиниот италијански изоеквивалент се употребуваат за опишување изглед на човек кој асоцира на бојата на пердувите на гавранот. Таа е негативно конотирана со оглед на тоа што и во двете лингвокултури црната боја упатува на смрт, на страв, на ноќ, на најскриените внатрешни аспекти на човекот. Припаѓа на концептот ЧОВЕЧКИ ИЗГЛЕД. Очигледно е дека типичното и поизразено однесување на животните се во основа на легендите и верувањата на луѓето, во овој случај, бидејќи гавранот се храни и со трупови на животни и на луѓе, честопати вадејќи им ги очите, се поврзува со смрт и со зло. Фраземата *како гавран на мрша (се набрале, се собрале и сл.)* (пр.

26) има свој изоеквивалент во италијанскиот јазик, таа е негативно конотирана и упатува на концептот ОПОРТУНИЗАМ.

Фраземата *fare come il corvo col cacio* (пр. 27) се однесува на ситуација во која некој, поради прекумерна самоувереност или суета, на крајот го губи тоа што веќе го стекнал. Овој израз ја истакнува површноста со која некој може да уништи поволна ситуација и е мотивиран од Езоповата басна „Лисицата и гавранот“. Фраземата има негативна аксиолошка вредност и упатува на концептите ЛЕКОВЕРНОСТ и САМОБЕНДИСАННОСТ. Од симболичка гледна точка, гавранот често е поврзан со негативни значења. Во древните и во современите култури, неговата црна боја и резервираноста во однесувањето го врзуваат со темнината и несреќата. Митовите, како што е библиската приказна во која Ное го проколнал затоа што не се вратил во ковчегот, и грчкиот мит во кој Аполон го претворил гавранот од бел во црн затоа што му донел лоши вести, ја зацврстуваат неговата мрачна репутација. Во фигуративна смисла, орнитонимот „гавран“ се користи за да се опишат луѓе со мрачен изглед или како носители на лоши вести што може да се забележи и од италијанската фразема *corvo del malaugurio* (пр. 28) која може да се подведе под концептот НЕСРЕЌА. Всушност и од една споредбена студија за обичаите и верувањата на многу народи произлегло дека симболизмот на гавранот е прифатен од неговиот чисто негативен аспект (Речник на симболи: 189).

Табела 5

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(25) <i>Црн како гавран.</i> (-)	Многу црн.	(25') <i>Nero come un corvo</i> (-)
(26) <i>Како гавран на мрша (се набрале, се собрале и сл.).</i> (-)	Со силна настрвеност; за некој што чека погоден момент за да извлече корист од некоја тешка ситуација.	(26') <i>Fare il corvo</i> (-)

	Губи позиција или стекнато до-бро од наивност или самољубие.	(27) <i>Fare come il corvo col cacio</i> ‘прави како лисицата со сирењето’ (-)
	Човек што го бие глас дека носи несреќа; голем песимист.	(28) <i>Corvo del malaugurio</i> ‘гавран на зла коб’ (-)

ГУЛАБ (ГУЛАПЧЕ) - PICCIONE (PICCIONCINO)

Како што се раскажува во Библијата, гулабот му го најавува на Ное крајот на потопот враќајќи се во ковчегот со маслиново гранче во клунот. Тој е присутен во Новиот завет како персонификација на Светиот дух и за целиот свет станува симбол на мирот (Свето писмо, Битие 8). Во табела 6 се прикажани две македонски фраземи со орнитонимот ‘гулаб’ (пр. 29 и 30) и нивните италијански изоеквиваленти кои припаѓаат на концептот СЛОГА. И во двете лингвокултури содржат позитивни аксиолошки вредности. Фраземата *му леџааџи ѝечени гулаби в усџа* нема свој изоеквивалент во италијанскиот јазик, таа е позитивно конотирана и упатува на концептите УСПЕХ и БЛАГОСОСТОЈБА но без вложување труд и напор. Оваа фразама е мотивирана од една епизода од Библијата во која се раскажува дека Бог ги хранел Израелците со небесна храна ‘мана’ додека ја поминувале Синајската Пустина (Исход 16, 14-18).

Италијанската фразама под бр. 32 има свој изосемен еквивалент во македонскиот јазик но во заднинската слика на македонската фразама се јавува зоонимот ‘зајак’. Оваа фразама содржи позитивна аксиолошка вредност и припаѓа на концептот СПОСОБНОСТ.

Табела 6

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(29) <i>Живеаѝ</i> како гулаби/како гулаб и гулаби- ца/како гулај- чиња. (+)	Живеат во љубов, добро се согласуваат.	(29') <i>Essere come due piccioncini</i> (+)
(30) <i>Гукааѝ</i> како гулајчиња. (+)	Разговараат тивко и нежно.	(30') <i>Tubare come due piccioncini</i> (+)
(31) <i>Му леѝааѝ</i> ѝечени гулаби в усѝа. Печени гулаби му ѝагааѝ од небо. (+)	Лесно и без на- пор постигнува нешто; живее во благосостојба.	
	Оеднаш сака да заврши две работи.	(32) <i>Prendere due piccioni con una fava</i> 'фака два гулаба со една бакла' (+)

ГУСКА – ОСА

Забележани се вкупно 5 македонски фраземи со компонентата 'гуска' наспрема 3 италијански од кои само споредбената фразема *како гуска* (пр. 33) има свој изоеквивалент во италијанскиот јазик. И во двете лингвокултури се употребува за да означат жена со ограничена интелигенција и култура, површна, вообразена и која често се смее без причина. Наведената фразема е, исто така, типичен пример на антропоморфизам, односно припишување на човечки особини на животните, во случајов на ГЛУПОСТ/ НЕИНТЕЛИГЕНЦИЈА. На недостиг од когнитивни способности упатуваат фраземите *и гускиѝе го разбраа* (пр. 34) со значење на 'никој не го разбра' со цел да се омаловажи некој и *не е ни за гуски ѝасење* (пр. 35) со значење на 'смета некого за неспособен'. Овие фраземи содржат негативна аксиолошка вредност и немаат свој италијански изоеквивалент. Упатуваат на концептот НЕКОМПЕТЕНТНОСТ. Фраземата *и гускиѝе знааѝ (неѝѝо)* (пр.

36) претставува варијанта на веќе анализираната фразема *и врайциџе го знааџи џоа* и упатува на безвредна информација односно на концептот БЕЗВРЕДНОСТ. Фраземата *како гуска во магла* се употребува за да означи нејасни ситуации во кои луѓето дејствуваат непромислено, збунето и нелогично токму како гуските кои не можат да се ориентираат во магла.

Во италијанскиот корпус идентификувани се две фраземи со орнитонимот *oca* (гуска). Фраземата *avere/ far venire la pelle d'oca* со значење ‘се наежи’ од страв, од студ или од гадење но и од интензивно и пријатно чувство кое го предизвикува тој физички ефект, е мотивирана од изгледот на гускината кожа кој метонимиски се пренесува на човековата кожа. Упатува на концептот ЕМОТИВНА РЕАКЦИЈА. Во разни култури, гуската, најчесто се мисли на дивите гуски, има различни симболики. Во Египет, исто како и во Кина, дивите гуски биле сметани за гласнички на небото и земјата. Во Рим светите гуски биле одгледувани околу храмот на божицата Јунона, со задача да предупредуваат, се верувало дека ја претчувствувале опасноста и кревале тревога. Особено се истакнале во 390 година пр. н.е. кога со своето гакање, една ноќ, ги откриле Галите како се обидуваат да го заземат Капитол (Речник на симболите: 221). Токму таа епизода е мотивациска основа за италијанската фразема *fare come le oche del Campidoglio* која нема македонски изоеквивалент. Оваа фразема му припаѓа на концептот ПРЕДУПРЕДУВАЊЕ.

Табела 7

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(33) <i>Како гуска (ирон.)</i> (-)	Многу глупав, прост, ништо не памети.	(33') <i>Essere un'oca/ oca giuliva</i> (-)
(34) <i>Гускиџе го разбраа.</i> (-)	Никој не го разбра.	
(35) <i>Не е ни за гуски џасење</i> (-)	За ништо не го бидува.	

(36) <i>И гускиѝе знааѝѝ (неѝѝѝѝѝ).</i> (-)	Секој знае (нешто општопознато).	
(37) <i>Како гуска во магла.</i> (-)	Се движат неопределено и несигурно. 2. Презема нешто без да размислу- ва многу.	
	Се наежи.	38) <i>Avere, far venire la pelle d'oca</i> (-) 'има гускина кожа'
	За некој што будно ги сле- ди нештата со цел да избегне опасност.	(39) <i>Fare come le oche del Campidoglio</i> 'прави како капитолинските гуски' (+)

КОКОШКА – GALLINA

Што се однесува до фраземите кои во себе го содржат орнитонимот 'кокошка' и нејзиниот италијански еквивалент *gallina*, квантитативната анализа, споредено со други птици, покажа нивна голема продуктивност и во двете лингвокултури. Забележани се 13 македонски фраземи, од кои само две се позитивно конотирани (пр. 40 и 52) и 8 италијански фраземи од кои само една има позитивна аксиолошка вредност (40'). Забележани се 4 изоеквиваленти од кои само фраземата *злаѝѝна кокошка/кокошка ѝѝѝѝѝ носи злаѝѝни јајца* (пр. 43) и нејзиниот италијански изоеквивалент, со значење на 'личност, активност или ситуација кои претставуваат сигурен и траен извор на лесна заработка', имаат позитивна референтна вредност и упатуваат на концептот КОРИСТ. Фраземата всушност алудира на басната „Кокошката со златни јајца“ од познатиот баснописец Жан де Лафонтен (XVII век) со поука дека човекот не треба да биде лаком. Лексемата 'кокошка' во фраземата *глуѝѝѝѝѝ како кокошка* (пр. 41) и нејзиниот италијански изоеквивалент има пејоративна употреба и во двете лингвокултури и се поврзува со стереотипот дека ГЛУПАВОСТА е типично женска особина. Концептот

рал нејзиниот лош ракопис со зборовите „gallina scripsit“, што значи „кокошката напишала“. Упатува на концептот НЕУМЕШНОСТ. Оваа фразема има свој изосемен еквивалент во македонскиот јазик ‘ишишува како со нозе’ но тој не го содржи орнитонимот ‘кокошка’. Фраземата *credersi il figlio della gallina bianca* (пр. 55) упатува на концептот ПРЕЦЕНУВАЊЕ/САМОБЕНДИСАНОСТ. Таа има ирони-чна употреба и се користи за да означи ‘некој што верува дека заслужува посебен третман без да направи ништо посебно за да го оправда тоа, некој што е разгален и арогантен’. Во заднинската слика на фраземата е ‘gallina bianca’ (бела kokoшка) што се поврзува со нешто ретко и вредно, оттаму и нејзиниот пород се доживува себеси како единствен. На концептот ЛАКОМОСТ упатува фраземата *mangiar l’uovo in corpo alla gallina* (пр. 56) со буквално значење ‘го јаде јајцето уште кога е во kokoшката’. Во заднинската слика на фраземата е желбата за брзо профитирање од нешто уште пред да созреат работите, но и правењето планови врз настан кој сè уште не се реализирал.

Табела 8

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(40) Злајна kokoшка/kokoшка што носи злајни јајца. (+)	Богат извор на приходи.	(40') <i>La gallina dalle uova d'oro</i> (+)
(41) Глупава како kokoшка. (-)	Многу глупава.	(41') <i>Avere il cervello di una gallina</i> (-)
(42) Спинува со kokoшкиите. (-)	Станува многу рано, штом ќе се раздени.	(42') <i>Alzarsi con le galline</i> (-)
(43) Си легнува со kokoшкиите. (-)	Си легнува многу рано, штом ќе се стемни.	(43') <i>Andare a dormire con le galline</i> (-)

(44) <i>Даде кокош-ка за јајце. (-)</i>	Се измами, на-прави зделка на своја штета.	
(45) <i>Оди како љијана кокошка. (-)</i>	Многу пијана, збркана.	
(46) <i>Преџа како кокошка на бунџиџе. (-)</i>	Се движи дезо-риентирано, збркано.	
(47) <i>Како за-клана кокошка (џреџа, скока). (-)</i>	Многу се бунџи.	
(48) <i>Јал од кокошка нога. (-)</i>	За човек што не може да чува тајна.	
(49) <i>Кокошка џее на бунџиџеџо. (-)</i>	Се вели кога во некое домаќин-ство господари жената.	
(50) <i>Ќе раз-берат и кокошкиџе. (-)</i>	На сите ќе им стане јасно; Сите ќе дознаат.	
(51) <i>Ќе разбере од каде моча кокошкаџа. (-)</i>	Ништо нема да разбере.	
(52) <i>Печени кокошки му леџааџи в усџа. (+)</i>	Се вели за човек на кого убави-те работи му доаѓаат сами од себе, без ника-ков негов труд и напор.	

	Стара дрдорлива и наметлива жена	(53) <i>Vecchia gallina</i> (-) 'стара кокошка'
	Има лош ракопис.	(54) <i>Scrivere a zampa di gallina/ zampe di gallina</i> (-) 'пишува со кокошкини нозе'
	Се замислува дека е посебен и дека има право на секакви привилегии.	(55) <i>credersi il figlio della gallina bianca (fam)</i> (-) 'се замислува дека е дете на бела кокошка'
	Прави планови без добра основа.	(56) <i>mangiar l'uovo in corpo alla gallina</i> (-) 'го јаде јајцето уште кога е во кокошката'

КУКАВИЦА – CUCULO

Во анализираниот фразеолошки корпус забележани се две македонски и две италијански фраземи, сите негативно конотирани. Фраземата *како <црна> кукавица* се употребува за да означи 'некој што живее сам, без деца, осамен и несреќен и кој предизвикува сожалување кај другите луѓе'. Основниот мотив за таквото фразеолошко значење е токму однесувањето на кукавицата. Таа е моногамна, не свива гнездо, ги подметнува своите јајца во гнездата на други птици и не ги одгледува своите младенчиња. Токму нејзината моногамност и губењето врска со потомството создала кај луѓето негативна претстава за кукавиците, поврзувајќи ја со концептот САМОТНОСТ. Кукавицата е симбол на љубомора, а уште повеќе симбол на паразитизмот, зашто таа ги несе своите јајца во гнездата на други птици, неспособна сама да си направи гнездо (Речник на симболи: 553). Таа слика претставува мотивска основа и за фразеолошкото значење на фраземата *кукавичино јајце* (пр. 58) која се користи за да опише 'некој што ги користи другите за остварување на лични интереси; наметнување туѓ проблем неко-

му', со што упатува на концептите ПОДЛОСТ и ПАРАЗИТИЗАМ. Оваа фразема има свој италијански изоеквивалент (пр. 58') што значи дека и во двете лингвокултури човековото подло, себично и опортунистичко однесување се споредува со однесувањето на кукавиците.

Италијанската фразема *vecchio come il cuculo* (пр. 59) која се употребува со значење на 'многу стар човек, дртало, предмет кој е веќе неупотреблив, застарена вест', нема свој изоморфен еквивалент во македонскиот јазик. Кукавицата, сепак, има и свои почитувачи, таа е птица преселница и со векови наназад нејзиниот непогрешлив глас се толкувал како најава на пролетта, исто како и појавата на ластовиците, така што можеби тоа вечно враќање влијаело врз создавањето на фраземата. Сепак се работи само за претпоставка. Интересно е да се спомене и едно истражување од 2016 година, објавено во списанието *Ecological Indicators* ⁵, каде се тврди дека кукавиците пеат подолго во подрачја каде што природната средина е поздрава, а со тоа и животниот век на луѓето е во просек подолг. Оттаму оваа фразема упатува на концептите СТАРОСТ и НЕУПОТРЕБЛИВОСТ.

Табела 9

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(57) <i>Како <црна> кукавица. (-)</i>	Сосем сам; без деца.	
(58) <i>Кукавичино јајце (-)</i>	Туѓ проблем наметнат некому.	(58') <i>Fare come il cuculo (-)</i>
	Многу стар човек. Предмет кој е веќе неупотреблив. Застарена вест.	(59) <i>Vecchio come il cuculo /cucco (-)</i> 'стар како кукавица'

НОЈ – STRUZZO

И во двете лингвокултури постојат фраземи со компонентата *noj/struzzo*. Изоеквивалентите *како ној е/си ја крие (ја сфава) гла-*

⁵ <https://www.sciencedirect.com/journal/ecological-indicators/issues> (Volume 60-71)

ваџа во ѝесок (пр. 60) и *fare come lo struzzo* (пр. 60') се користат за да означат 'човек или институции кои намерно игнорираат некоја ситуација или проблем, надевајќи се дека сам ќе се реши или дека некој друг ќе го реши, бегамки притоа од одговорност'. Во заднинската слика на фраземата е мислењето дека нојот, како плашливо животно, во случај на опасност, ја крие главата под песок, надевајќи се дека непријателот нема да го види. Тоа верување е сосема погрешно, нојот всушност со својот клун бара храна во земјата и бидејќи го наведнува долгиот врат се добива впечаток дека ја крие главата под земја. Фраземата упатува на концептот БЕГАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТ. На нојот, исто така, му се припишува способноста да голта најразлични предмети без да претрпи никаква штета. Всушност, оваа птица е способна да складира во еден дел од желудникот сè што голта и што не може да се свари: камчиња, шајки, парчиња дрво и слично. Таа негова карактеристика претставува мотивациска основа за италијанската фразема *avere lo stomaco di uno struzzo* (61) со фигуративно значење 'да се биде подготвен да се поднесуваат навреди, малтретирања, понижувачки ситуации без да се покажат емоции но и да се прават подли или срамни постапки без притоа да се почувствува одбивност'. Фраземата содржи позитивна аксиолошка вредност во првото значење и упатува на концептот ОТПОРНОСТ, додека во второто значење таа е негативно конотирана е припаѓа на концептот ПОДЛОСТ.

Табела 10

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(60) <i>Како ној е./Си ја крие (ја сџава) главата во ѝесок, како ној.</i> (-)	Затвора очи пред непожелни факти и одбегнува ситуации во кои се бара да се донесе одлука; несмасно се заштитува.	(60') <i>Fare come lo struzzo/ nascondere la testa come lo struzzo/ fare la politica dello struzzo.</i> (-)

	1. Може без проблеми да јаде секаква тешка храна. 2. Успева да поднесе, но и да се приклони кон негативно однесување.	(61) <i>Avere lo stomaco di uno struzzo</i> ‘ (+-) има желудник како ној’

ОРЕЛ – AQUILA

Орелот во многу култури се смета за крал на птиците, инкарнација, заменик или гласник на највисокото уранско божество и на небесниот оган, Сонцето, во кое само тој може да се загледа без да си ги изгори очите (Речник на симболи: 726). И западната традиција му придава на орелот исклучителни моќи, кои го поставуваат над земното секојдневие. Така, иако не е бесмртен, тој поседува моќ за подмладување. Неговиот продорен поглед го поистоветува со *јасновиц* (Речник на симболи: 730). Во споредба со други птици орелот е подолговечен. Во дивина живее во просек околу 15 до 20 години, додека во заробеништво може да има животен век и до 50 години. Токму затоа, за човек во длабока старост се вели *врсник е со орлиџе*. Фраземата е негативно конотирана бидејќи се смета дека стареењето повлекува физички и ментални слабости кај старите лица. Оваа фразама има свој изоморфен еквивалент во италијанскиот јазик (пр. 62’) со таа разлика што, освен што во италијанскиот јазик упатува на ПООДМИНАТА ВОЗРАСТ, таа е поврзана и со добро физичко и ментално ЗДРАВЈЕ и АВТОРИТЕТ. Во италијанската култура постои мислење дека луѓето со силен карактер остануваат такви и на стара возраст додека оние со слаб карактер, дури и кога се млади, се инфериорни во однос на нив. Оваа италијанска фразама содржи позитивна аксиолошка вредност. Карактеристиката на орелот на птица грабливка, која ги граба со канците своите жртви и ги одведува на места од каде тие не можат да избегаат, го прави симбол на неумоливост и ненаситност. Таа особина претставува мотивациска основа за македонската фразама *како орел/орли на мрша* (пр. 63) која нема свој хомолог во италијанската лингвокултура. Фраземата упатува на концептот НЕНАСИТНОСТ.

Во италијанскиот корпус забележавме две фраземи со орнитонимот *aquila* (орел) кои немаат свои изоеквиваленти во маке-

донскиот јазик, едната (пр. 64) е поврзана со продорниот поглед на орелот и е мотивирана од особено остриот вид на орлите кои го здогледуваат својот плен дури и од голема височина. Упатува на концептот ДАРБА. Во изосемниот македонски еквивалент таа карактеристика му се припишува на соколот. Италијанската фразема *essere un'aquila* (пр. 65) се употребува за да означи човек со извонредна интелигенција. Мотив за тоа фразеолошко значење е мислењето дека орелот се издига високо над земјата во потрага по виша вистина. Оваа фразема има позитивна аксиолошка вредност и упатува на ИНТЕЛИГЕНЦИЈА.

Табела 11

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(62) <i>Сѿар е со орлиѿе. Врсник е со орлиѿе.</i> (-)	Многу стар.	(62') <i>Avere la vecchiaia dell'aquila</i> (+)
(63) <i>Како орел/орли на мрша.</i> (-)	Со настрвеност, лакомо.	
	Има одличен вид.	(64) <i>Avere occhi, sguardo d'aquila</i> (+) 'има очи/поглед на орел'
	Има извонредна интелигенција.	(65) <i>Essere un'aquila</i> 'е орел' (+)

ПАПАГАЛ – PAPAGALLO

Квантитативната анализа покажа постоење на само една македонска фразема со лексемата *папагал* како конститутивен елемент, а тоа е фраземата *повторува како папагал* (пр. 66) која има свој изоеквивалент во италијанскиот јазик (пр. 66'). Мотивот за фразеолошкото значење е способноста на папагалите да можат да ги имитираат гласовите на другите птици, а некои видови папагали поседуваат извонредна способност да го имитираат и човечкиот глас и механички да повторуваат голем број зборови без да го разберат нивното значење. Фраземата се употребува за да означи

‘човек кој без разбирање механички повторува туѓи зборови, идеи, начин на размислување дури и животна филозофија’. Станува збор за интернационална фразема со оглед на тоа што се среќава и во други јазици. Упатува на концептот НЕМАЊЕ СВОЕ МИСЛЕЊЕ.

Италијанската фразема *fare il papagallo (della strada)* (пр. 67) се употребува за да означи ‘маж кој на нападен начин на улица им се додворува на девојките, дофрлајќи им вулгарни зборови’. Мотивациската основа за фразеолошкото значење и на оваа фразема е сликата на папагалот кој често повторува зборови или дава небарани коментари. Фраземата има негативна аксиолошка вредност и упатува на концептот НАМЕТЛИВОСТ. Фраземата *stare come un pappagallo impagliato* (пр. 68) со значење ‘некој што не учествува активно во ништо’ алудира на стариот обичај да се чуваат дома препарирани животни, особено птици, најчесто папагали. И оваа фразема е негативно конотирана и упатува на концептот НЕАКТИВНОСТ.

Табела 12

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(66) Повторува како папагал. (-)	Повторува буквално; зборува механички, нешто што нема смисла.	(66') <i>Ripetere come un papagallo/ imparare a pappagallo/ Fare il papagallo</i> (-)
	За маж кој на нападен начин им се додворува на жените.	(67) <i>Fare il papagallo, Papagallo della strada</i> (-) Се прави папагал. Уличен папагал.
	Не учествува активно во ништо, молчалив, неактивен, среде луѓе кои работат, разговараат и сл.	(68) <i>Stare come un pappagallo impagliato.</i> (-) ‘Како препарирани папагал’

ПАТКА – PAPERА

Фраземата *оди како ѝајѝка* (пр. 69), која се употребува за да означи женско лице кое оди незграпно, се среќава во двете лингвокултури. Мотивирана е од начинот на кој се ниша патката додека оди и содржи негативна аксиолошка вредност. Упатува на концептот НЕСМАЧНОСТ. Фраземата *новинарска ѝајѝка* (пр. 70) претставува жаргонски израз за дезинформација, односно намерно фалсификувана, лажна вест. Упатува токму на концептот ЛАГА. Една од теориите за настанокот на терминот ‘новинска патка’ е дека во германскиот весник *Келнише цајѝунг* уредникот му диктирал на слагачот непроверен текст. Според тогашната практика, уредникот на крај рекол и ен-те (мислејќи на латинскиот n.t.), што слагачот го запишал какао енте (германски збор за патка). Подоцна се покажало дека таа вест навистина била неточна, па затоа зборот „патка“ во новинарскиот жаргон се користи и за секоја друга неточна вест.⁶ Оваа фразема нема свој изоморфен еквивалент во италијанската лингвокултура, но постои фразема со исто значење со лексемата ‘bufala’ (биволица) во заднинската слика. Во Речникот на Академијата Круска стои дека фраземата е мотивирана од обичајот човекот да ги влече биволите за алката на носот без притоа тие да пружат каков и да е отпор. Постои уште едно објаснување кое го поврзува фраземското значење за едно нечесно однесување, раширено во Стариот Рим, а тоа е дека нечесните касапи го продавале биволското месо како да е говедско. Кога наивните клиенти ќе откриеле дека се измамени се жалеле извикувајќи: “Ma questa è una bufala!” (Ова е биволица). Италијанската фразема *fare una papera* (пр. 71) се употребува за да опише ‘некој што ненамерно прави смешни грешки, особено при пишување и зборување’, кое честопати се состои во смешна замена на зборови или слогови. Не е јасна поврзаноста на фраземата со лексемата патка. И таа е негативно конотирана и му припаѓа на концептот РАСЕАНОСТ.

---

⁶ https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B0

Табела 13

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(69) <i>Оди како ѝајка.</i> (-)	Шанта, оди незграпно, чудно.	(69') <i>Camminare a papera</i> (-)
(70) <i>Новинарска ѝајка.</i> (-)	Дезинформација, односно намерно фалсификувана, лажна вест.	
	Кога некој ќе направи смешна грешка; лапсус.	(71) <i>Fare una papera</i> (-) 'прави патка'

ПЕТЕЛ/ПЕТЛЕ – GALLO

Лексемата *ѝејѝел* и нејзините изведенки се застапени во дури 19 фраземи во анализираниот македонски корпус, што е доказ за неговата голема продуктивност во креирањето фразеолошки значења. Во италијанскиот корпус пак забележани се 5 фраземи, од кои само првите две (пр. 72' и 73') претставуваат изоеквиваленти.

Петелот се смета за сончев симбол, бидејќи неговото кукуригање го најавува изгревањето на Сонцето. Затоа, во Индија, тој е атрибут на Сканда кој ја персонифицира сончевата енергија. Неговата улога е важна во Јапонија, бидејќи неговото пеење одговара на изгрејсонцето, на појавувањето на светлината (Речник на симболи: 768). И во анализата на соништата петелот се толкува како симбол на времето (Речник на симболи: 770). И во македонската лингвокултура петелот наоѓа свое значајно место. Во анализираниот корпус забележани се дури 5 фраземи кои упатуваат на концептот ВРЕМЕ (пр. 72, 74, 75, 76, 77). Фраземата *сѝанува со ѝејѝилиѝе* (пр. 72) се употребува со значење на 'рано станување' и симболизира точност. Таа има свој изоеквивалент во италијанскиот јазик (72') и е позитивно конотирана. Фраземите *ѝолноќни ѝејѝили* (пр. 74), *ѝрви ѝејѝили* (пр. 75), *вѝтори ѝејѝили* (пр. 76) и *ѝриѝе ѝејѝили* (пр. 77) се употребуваат за да означат различни периоди во ноќта пред последното кукуригање на петелот пред мугрите. Сите овие фраземи имаат неодредена референтна вредност и немаат свои италијански изоеквиваленти. Петелот е, исто така, симбол на супериорност и контрола во кокошарникот, токму од таа заднинска слика е мотивирано значењето на фраземата *се ѝрави ѝејѝел* (пр. 73

и 73') која има иронична употреба и означува 'некој што неосновано си замислува дека поседува апсолутна моќ и дека е во центарот на вниманието'. Оваа фразема и фраземата *се прави ѝеџел на ѝуџо бунџиџе* (пр. 86) се негативно конотирани и упатуваат на концептот ОДВАЖНОСТ.

Петелот е симбол на паметта дадена од бога (Речник на симболи: 769). Таа заднинска слика се среќава во фраземите *има ѝеџеле во главаџа* (пр. 74) и *му ѝее ѝеџелеџо* (пр. 76), кои се употребуваат за да означат 'интелигентен и талентиран човек'. Двете фраземи се позитивно конотирани и упатуваат на концептот ДАРБА. На петелот му се припишуваат и карактеристики како што се ХРАБРОСТ, присутна во фраземата *му држи ѝеџелеџо* (75) и БОРБЕНОСТ што може да се забележи во фраземата *како ѝеџели на бунџиџе* (пр. 87) со која се опишува кавга или тепачка меѓу две машки лица без некоја важна причина. Интересно е да се забележи дека во тибетскиот будизам петелот е исклучително злотворен симбол, но и во Европа петелот е земен како израз на лутина, експлозија на претерана и неостварена желба (Речник на симболи: 769). Фраземата *кога ќе се сџирижаџи ѝеџелиџе* (пр. 81) има иронична употреба и значи дека нешто нема 'никогаш да се случи'. Таа е негативно конотирана и упатува на концептот ВРЕМЕ. Фраземата *бричи ѝеџели* (82) се употребува за да значи 'некој што зборува или прави нешто глупаво, бесмислено' што е мотивирано од апсурдноста на заднинската слика и припаѓа на концептот БЕСМИСЛЕННОСТ. Фраземата *и неговиоџи ѝеџел ќе заџее (кукуруџне)* (пр. 83) се употребува за да значи 'настапување на среќни мигови во нечиј живот' каде лексемата *ѝеџел* го симболизира токму преминот од темнина кон светлина, премин кој го најавува петелот со своето кукуригање. На концептот УСПЕХ упатува фраземата *и ѝеџелиџе му несаџи <злаџни> јаџца* (пр. 84) која се употребува за да значи 'богат човек кој без голем напор заработува пари'. Петелот претставува, исто така, симбол на домот, неговото отсуство е знак за далечна и дива средина. Токму таа слика е во основата на фраземата *каде (каџ) џиџо ѝеџел не ѝее* (85), која означува 'далечен и зафрлен крај'. За опишување на 'маж кој има извесни женски особини' се употребува фраземата *женско ѝеџеле* (пр. 88) која е негативно конотирана и упатува на концептот ЖИГОСУВАЊЕ, додека за 'маж со низок раст' се користи фраземата *кусо ѝеџеле* (89) која е, исто така, негативно конотирана и упатува на НАДВОРЕШЕН ЧОВЕЧКИ ИЗГЛЕД. Фраземата *сџар*

йеџел (пр. 90) има негативна аксиолошка вредност и се однесува на концептот СТАРОСТ. Се употребува за да значи ‘многу опитен човек’, но со шеговита примеса, и ‘дрт, опаднат човек’.

Во италијанскиот корпус забележани се три фраземи со коституентот gallo (петел) кои немаат свои изоморфни еквиваленти во македонскиот јазик. Фраземата *essere il gallo della Checca* (пр. 91), со значење на ‘привлечен човек, омилен кај жените’, е мотивирана од операта *Љубовен најџиок* од Гаetano Доницети. Фраземата *più bugiardo di un gallo* (пр. 92) се употребува за да опише ‘човек кој бесрамно лаже’, како петелот кој според традицијата би требало да пее в зори, додека во реалноста пее кога сака. Упатува на концептот ЛАГА. Фраземата *credersi l'unico gallo nel pollaio* има значење на ‘арогантен човек’, некој што си замислува дека е во доминантна позиција во одреден контекст. Таа има негативна референтна вредност и упатува на концептот АРОГАНТНОСТ.

Табела 14

Македонски фраземи	Значење	Италијански фраземи
(72) Сџанува со џеџлиџе. (+)	Многу рано станува, рано-будник е.	(72') <i>Alzarsi al canto del gallo</i> (+)
(73) Се џрави џеџел. (-)	(Ирон.) Се прави многу важен, се петели.	(73') <i>Fare il gallo/ Vispo come un gallo</i> (-)
(74) Полноќни џеџли. N	Многу доцна, во глува доба на ноќта.	
(75) Први џеџли. N	Времето околу полноќ.	
(76) Вџори џеџли. N	Времето пред разденување, кога петлите пеат вторпат.	
(77) Триџе џеџли. N	Времето во мугрите.	
(78) Има џеџле. Има џеџле во главиџа. (+)	Има мозок и ум, талентиран е, има дарба.	

(79) <i>Му држи йейлейшо. (+)</i>	Храбар е, смел е.	
(80) <i>Му йее йей- лейшо. (+)</i>	1. Има влијание, го слушаат. 2. Има смисла и дарба за нешто.	
(81) <i>Кога ќе се сйрижаи йейлийе. (-)</i>	(Ирон.) На куковден, никогаш.	
(82) <i>Бричи йей- ли. (-)</i>	Зборува или прави нешто глупаво, бесмислено.	
(83) <i>И неговиош йейел ќе зайее (кукуругне). (+)</i>	Настапија среќ- ни мигови во неговиот живот.	
(84) <i>И йейлийе јајца му несаи. И йейлийе му несаи <злаи- ни> јајца. (+)</i>	За богат човек: пари му идат од сите страни.	
(85) <i>Каде (кај) ишо йейел не йее. Каде (кај) ишо йей- ли не йеаи. (-)</i>	Во многу зафр- лен крај.	
(86) <i>Се йра- ви йейел на йуѓо бунийе. (-)</i>	Се меша каде што не треба, каде што не му е местото.	
(87) <i>Како йейли на бунийе (се гледаи). (-)</i>	Се однесу- ва многу непријателски.	
(88) <i>Женско йейле (йей- ленце). (-)</i>	Маж со извесни женски својства.	

(89) <i>Кусо ѝеѝле.</i> (-)	Човек со низок раст.	
(90) <i>Сѝар ѝе-ѝел.</i> (-)	1. (Шер.) Многу опитен човек. 2. Дрт, опаднат човек.	
	Им се допаѓа многу на жените. Донжуан.	(91) <i>Essere il gallo della Checca</i> (+) 'е петелот на Кека'
	Човек кој бесрамно лаже.	(92) <i>Più bugiardo di un gallo</i> (-) 'поголем лажго од петел'
	Се залажува дека е недопирлив и силен.	(93) <i>Credersi l'unico gallo nel pollaio (pop)</i> (-) 'мисли дека е единствен петел во кокошарникот'

Заклучок

Предмет на истражување на овој труд се македонски и италијански фраземи во чиј лексички состав се наоѓа орнитоним, односно назив на одредена птица или придавка изведена од неа. Во трудот, по пат на семантичка анализа, се анализира мотивираноста на фраземите, концептуалното поле на кое припаѓаат, аксиолошките вредности како и сличностите и разликите што произлегуваат од начинот на кој македонскиот и италијанскиот народ ги структурираат тие фраземи. Во истражувањето појдовме од претпоставката дека заради припаѓањето на европската културна реалност и традиција на говорителите на двата анализирани јазици ќе се забележи присуство на истоветни фраземи, но и дека ќе има лексичко и семантичко несовпаѓање како последица на специфичностите на националните култури.

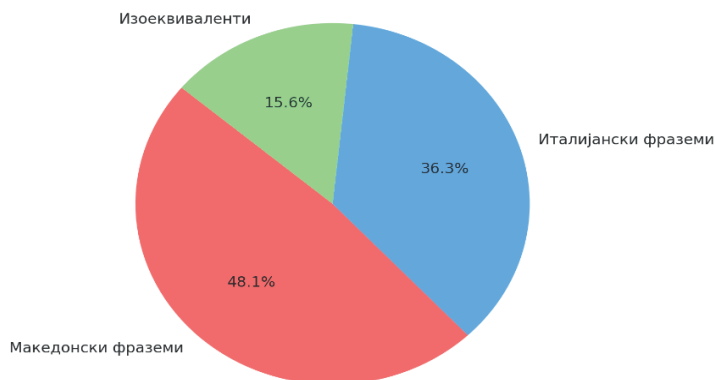
Контрастивната анализа е извршена врз корпус составен од вкупно 114 единици од кои 65 македонски и 49 италијански фраземи, ексцерпирани од македонски и од италијански фразеолошки речници. Главен критериум за ексцерпирање на материјалот беше фраземата да содржи барем една орнитонимска компонента. Најпрвин ги анализиравме фраземите со хиперонимот *птица*, а потоа хипонимите по азбучен ред. Со оглед на обемот на материјалот, анализата ја ограничуваме на следниве орнитоними: билбиљ, врабец, врана, гавран, гулаб, гуска, кокошка, кукавица, ној, орел, патка, папагал и петел. За секоја единица од корпусот го приложивме нејзиното фигуративно значење и аксиолошката вредност, при што позитивната вредност ја означивме со знакот '+', негативната со '-', неутралната со '+-' и неодредената со N. За италијанските фраземи кои немаат свој изоеквивалент во македонскиот јазик го наведовме и буквалниот превод.

Резултатите од квантитативната анализа покажаа поголемо учество на орнитонимите во заднинската слика на македонските фраземи во споредба со италијанските. Од вкупно 114 фраземи идентификувани се 21 изоеквиваленти, односно изоморфни и изосемни еквиваленти. Најзастапени орнитоними во македонскиот јазик се домашните птици 'петел' и 'кокошка', следени од хиперонимот 'птица', по него следат 'гуска', 'врабец' и 'гулаб', додека останатите орнитоними се јавуваат во најмногу две фраземи или само во една фразема. Во италијанскиот јазик најпродуктивен е хиперонимот 'птица', следен од домашните птици 'кокошка', 'петел' и 'гуска'. Од дивите птици најпродуктивен е орнитонимот 'гавран', а по него следат 'гулабот', 'орелот' и 'папагалот'. Изненадува малиот број на изоеквиваленти кои се во малку поголем број само во хиперонимот 'птица'. Во однос на аксиолошката вредност може да се констатира дека и во двете лингвокултури преовладува негативната вредност, кај македонските фраземи 49 од 65 се негативно конотирани, додека кај италијанските фраземи негативна вредност содржат 33 од вкупно 49 фраземи. Негативните особини што им се припишуваат на птиците, особено на домашните, и во двете лингвокултури, се однесуваат најмногу на следниве концепти: неинтелигенција, глупавост, непромисленост, некомпетентност, површност, самобендисаност, лакомост, ограничена слобода, профит, надворешен човечки изглед, подлост, несреќа, жигосување и др. Позитивно се вреднувани оние фраземи кои упа-

туваат на концептите: слобода, независност, безгрижност, работливост, надареност, благосостојба и др. Во италијанските фраземи се забележуваат позитивни особини кај дивите птици како што е ‘орелот’, на пример, кои отсуствуваат во македонските фраземи. Забележаните разлики укажуваат на културните и јазични специфичности на двете лингвокултури. Сличностите пак се забележуваат во употребата на истата заднинска слика на фраземи кои најмногу упатуваат на концептите: слобода, неинтелигенција, глупавост, самобендисаност итн.

Процентуална застапеност на орнитонимите во македонските и во италијанските фраземи

Процентуална застапеност на македонските и италијанските фраземи и на изоеквивалентите

Број на анализирани фраземи според орнитонимската компонента

Орнитоним	Број на македонски фраземи	Број на италијански фраземи	Вкупно	Број на изоеквиваленти
Петел	19	5	24	2
Кокошка	13	8	21	4
Птица	8	12	20	4
Гуска	5	3	8	1
Врабец/ Врапче	4		4	/
Гулаб	3	3	6	2
Биљбиљ	2	1	3	1
Гавран	2	4	6	2
Кукавица	2	2	4	1

Орел	2	3	5	1
Патка	2	2	4	1
Врана	1	1	2	
Ној	1	2	3	1
Папагал	1	3	4	1
Вкупно	65	49	114	21

Аксиолошка вредност на македонските и на италијанските фраземи со орнитоним

(позитивна +, негативна -, неутрална (+-), неодредена N)

Македонски орнитоним	(+)	(-)	(+-)	N	Италијански орнитоним	(+)	(-)	(+-)	N
Петел	6	9		4	Gallo	2	3		
Птица	3	3	2		Uccello	3	9		
Кокошка	2	11			Gallina	1	7		
Гуска		5			Oca	1	2		
Врабец		4			Passero				
Гулаб	3				Piccione	3			
Билбиљ	1	1			Usignolo	1			
Гавран		2			Corvo		4		
Кукавица		2			Cucculo		2		
Орел		2			Aquila	3	/		
Патка		2			Papera		2		
Врана			1		Cornacchia		1		
Ној		1			Struzzo		1	1	
Папагал		1			Papagallo		3		
Вкупно	15	43	3	4	Вкупно	14	34	1	

Summary

Keywords: Macedonian language, Italian language, idiomatic expression, bird (ornithonym), semantic analysis,.

The research deals with the analysis of idiomatic expressions that contain an ornithonym in their lexical structure, i.e., the name of a specific bird or an adjective derived from it. Through semantic analysis, the study examines the motivation behind these expressions, the conceptual field to which they belong, their axiological values, as well as the similarities and differences arising from the way the Macedonian and Italian people structure these expressions. The research is based on the assumption that, due to the speakers of the two analyzed languages belonging to the European cultural reality and tradition, there will be the presence of equivalent phrases. However, lexical and semantic discrepancies are also expected as a consequence of the specificities of the respective national cultures.

The contrastive analysis was conducted on a corpus of **114** units, consisting of **65** Macedonian and **49** Italian phrases, excerpted from Macedonian and Italian phraseological dictionaries. The main criterion for selecting the material was that the phrase contained at least one ornithonymic component. First, we analyzed phrases containing the hypernym “bird,” followed by hyponyms in alphabetical order. Given the breadth of the material, the analysis was limited to the following ornithonyms: nightingale, sparrow, crow, raven, pigeon, goose, hen, cuckoo, ostrich, eagle, duck, parrot, and rooster. For each unit in the corpus, we provided its figurative meaning and axiological value, using the following notation: positive value (‘+’), negative (‘-’), neutral (‘+-’), and indeterminate (‘N’). For Italian phrases without an equivalent in Macedonian, we also provided a literal translation.

The quantitative analysis results showed a greater presence of ornithonyms in the background imagery of Macedonian expressions compared to Italian ones. Out of 114 idiomatic expressions, **21** were identified as isomorphic and isosemantic equivalents. The most frequently represented ornithonyms in Macedonian are the domestic birds “rooster” and “hen,” followed by the hypernym “bird,” then “goose,” “sparrow,” and “pigeon,” while the remaining ornithonyms appear in at most two phrases, with some occurring in only one. In Italian, the most productive ornithonym is the hypernym “bird,” followed by the domestic birds “hen,” “rooster,” and “goose.” Among wild birds, the most productive ornithonym is “raven,” followed by “pigeon,” “eagle,” and “parrot.” Surprisingly, the number of direct equivalents is quite low, with slightly higher occurrences only in the case of the hypernym “bird.”

Regarding axiological values, it can be observed that negative connotations prevail in both linguistic cultures: in Macedonian, 43 out of 65 idiomatic expressions carry a negative value, while in Italian, 34 out of 49 do. The negative traits attributed to birds, particularly domestic ones, in both linguistic cultures mostly relate to the following concepts: lack of intelligence, stupidity, recklessness, incompetence, superficiality, vanity, greed, limited freedom, profit, human appearance, deceit, misfortune, stigmatization, etc. On the other hand, phrases with positive connotations are associated with concepts such as freedom, independence, carefreeness, diligence, talent, well-being, and more. In Italian phrases, certain wild birds, such as the ‘eagle’, are attributed positive traits, which are absent in Macedonian phrases. The observed differences highlight the cultural and linguistic specificities of the two linguistic traditions. However, similarities can be found in the use of shared background imagery in phrases, particularly concerning the concepts of freedom, lack of intelligence, stupidity, vanity, etc.

Користена литература

- Никодиновска Радица 2010: „Теориски проучувања на фраземите“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* „Блаже Конески“, Скопје, 235-261.
- Никодиновски Звонко 1992: *Фигураативниот значења на анималната лексика во францускиот и во македонскиот јазик: Инсекции*, докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

- Mirčevska-Boševa Biljana, Veljanovska Katerina, Vidović Bolt Ivana 2023, “Pjev ptica o ljudskim osobinama ornitonimski frazemi u hrvatskom, makedonskom i poljskom jeziku”, 50. Меѓународна научна конференција на меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, (Охрид, 1 – 3.9.2023 година), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, 171-183.
- Vidović Bolt Ivana 2014: *Životinja kao ne(inteligentan) čovjekov prijatelj // Životinje u frazeološkom ruhu*. FF Press, Zagreb. 1-12.
- Vidović Bolt Ivana 2016, *Leksikografska obrada hrvatskih animalističkih frazema, Збороиџ збор оџивара*, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 25 – 35.

Речници

- Димитровски Тодор, Ширилов Ташко 2003: *Фразеолошки речник на македонскиоџ јазик* (том први, том втори, том трети), Скопје, Огледало.
- Quartu Monica Bruna 1992: *Dizionario dei modi di dire*, Rizzoli, Segrate.
- Шевалие, Ж.&Гербран, А. 2005: *Речник на симболиџџе*, Скопје, Табернакул.

Сајтографија

- https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B0
- Ecological Indicators* (Volume 60-71) <https://www.sciencedirect.com/journal/ecological-indicators/issues>

проф. д-р Веселинка Лаброска, дописен член на МАНУ
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
 labroska@imj.ukim.edu.mk

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ОД МИСИРКОВ ДО ДЕНЕС ИЛИ ШТО ТРЕБА ДА НАПРАВИМЕ ЗА ОДНАПРЕД

Апстракт: Историскиот развој на македонскиот јазик и огромниот влог на Крсте Мисирков, нашиот истакнат кодификатор, културен деец и ерудит во вистинска смисла на зборот, е тема на мојот реферат. Македонскиот народ ја имал таа среќа да го има Крсте Мисирков, научник, патриот и кодификатор на македонскиот јазик, човек што ги расветлил сите суштински елементи на македонскиот јазик и на самобитноста на македонскиот народ. Народи како македонскиот треба да бидат среќни што во нивната историја се запишани светли имиња како тоа на Крсте Мисирков и на Блаже Конески, па кодификацијата на јазикот само го чекала мигот на формирање на сопствена македонска држава за да се реализира во пракса. Но, дали денес, кога одбележуваме два големи јубилеи, 150 години од раѓањето на Крсте Мисирков и 80 години од вториот Илинден, односно од Првото заседание на АСНОМ и документот со кој македонскиот јазик е прогласен за службен јазик на Македонија, дали ние наследниците на Мисирков правиме доволно за да го негуваме македонскиот јазик и во крајна линија да го заштитиме од непрекидните напади на недобронамерните соседи? Мислам дека не правиме доволно, а за тоа што треба да направиме за однапред, како што би рекол Мисирков, ќе зборувам во мојот реферат.

Клучни зборови: македонски јазик, Крсте Мисирков, кодификација, современа состојба, јазично планирање.

Од кога датира македонскиот јазик? Македонскиот јазик во состојбата во која денес го знаеме, според констатациите на академик Видоески (1998: 41) базирани врз дијалектните записи, датира од 15 и 16 век кога се заокружиле главните историски промени на стариот јазик и се формирал современиот македонски јазичен систем како специфичен аналитички јазик во рамките на јужнословенското јазично семејство, иако и старословенскиот јазик со најголемо право, ние, Македонците, можеме да го третираме како старомакедонски бидејќи се базира на македонските дијалекти од околината на Солун од 9 век. (Угринова-Скаловска 14) Од 16 век па наваму, јазичните промени што се случуваат во македонскиот јазик не се од толкав обем за да го нарушат главното обележје на современиот македонски јазик, а тоа е неговата т.н. балканизација

односно како што вели академик Марјан Марковиќ (2020: 59), адаптација на граматичките категории кон оние на соседните балкански јазици за поголема јаснотија во секое обележје на одделна категорија и полесно меѓујазично разбирање.

Одбележувањето на сто и педесетгодишнината од раѓањето на Крсте Мисирков, нашиот кодификатор и патронот на Институтот за македонски јазик во којшто јас работам, е убава можност да се осврнеме уште еднаш на неговото импозантно дело, но и да ги сумираме нашите досегашни достигнувања и да ја констатираме состојбата на македонскиот јазик на почетокот на третата деценија на 21 век. Делото на Крсте Мисирков за кое дознаваме од четирите тома што ги приреди за него академик Блаже Ристовски (види: користена литература), е импозантно и, при секое читање на сите негови записи, откриваме дека Мисирков бил не само полиглот и лингвист, туку и политичар, историограф и борец за македонската кауза, личност без која историјата на македонскиот народ и на македонскиот јазик не би била тоа што е. Во неговиот не многу долг, но плоден животен век, Мисирков успеа да ги сумира сите значајни аспекти од развојниот пат на македонскиот народ, а паралелно со тоа и на македонскиот јазик, како основно идентитетско обележје и израз на мислите на нашите дедовци и прадедовци, како што вели самиот тој.

Постои една мисла на Цицерон, цитирам: „Нашата држава беше основана од генијот не само на еден човек, туку на многумина; не за една генерација туку за долги години и за многу животи.“ (Цицерон, *За републиката* II, 1/2¹)

Но, големиот ум на Крсте Петков Мисирков поставил можеби еден од најголемите, најтешките или најсуштествените камења во мозаикот што денес се нарекува Македонија. Во светот, многумина од големите умови своето творештво го создавале во благопријатни услови, со сесрдна поддршка од опкружувањето. Крсте Мисирков, пак, ја немал таа среќа, па како и повеќето наши културни дејци од пред државотворноста на Македонија, своето дело го создава во несреќен сплет на околности. Токму поради тоа, а и затоа што неговата визија денес е наша реалност, секое навраќање на Крсте Мисирков, нè обврзува на поклонение пред големиот втемелувач на нашата национална самобитност.

---

¹ достапно на: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/repub2.shtml>

Мисирков, како што тоа убаво го истакнува Блаже Ристовски при приредувањето на собраните дела на Мисирков, по некое непишано правило е основач, потписник за создавање на разни групи, меморандуми, другарства, статии, кружоци итн., кои се основата на *Македонското сепаратистичко идејно политичко сјознавање и организирање* (Мисирков).

Од првата статија која Мисирков ја пишува при екскурзијата во Јужна Србија, па преку првиот свој дијалектолошки труд за јазикот во родното село Постол (некогашна Пела), со кој ги прави и првите свои обиди за кодификација на македонскиот стандарден јазик и азбука, па сè до делото „За македонските работи“, во ликот на Мисирков согледуваме еден солиден славист и идеен кодификатор на македонскиот стандарден јазик и азбука.

Во предговорот на книгата „За македонските работи“ Мисирков вели, цитирам: „Како последуач на идејата за полно оддел’аин’е на нашите интереси од интересите на Балканските народи и за самостојно културно-национално развијане, јас и ќе напишав книгата на централното македонско наречје, које за мене от сега на тамо имат да бидит литературен македонски јазик (...) Но и при тоа се надејам, оти за македонците таков јазик ќе бидит по пријатен и по звучен, од јазикот на нашите суседи, со кои ние сега за сега се дигаме на големо.“ (Мисирков 2005: 176 – 177)

Изложувањето на политичките ставови на Мисирков започнува со Програмскиот меморандум упатен до руската влада од страна на Македонското научно-литературно другарство „Св. Кирил и Методиј“, чии основачи се Мисирков, Чуповски, Константинович и др. Тој меморандум е практично прва официјално формулирана Македонска национална програма. (в. Б. Ристовски во: Мисирков 2005: 26)

Круната на идеолошката зрелост на Мисирков доаѓа во делото „За македонските работи“. Јас во оваа прилика нема да го повторувам она што, инаку верувам дека секој интелектуалец во Македонија го знае, или барем би требало да го знае, а тоа се ставовите на Мисирков за јазикот, изложени во неговата петта статија со наслов „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“. Овде ќе го истакнам фактот дека во оваа статија за јазикот, Мисирков со голем усет на лингвист ја определува дијалектната база на македонскиот литературен јазик, па вели: „Благодарен’е на приликите сега ние си избираме за общ литературен јазик централното

македонско, т.е. Велешко-Прилепско-Битол'цко-Охридското наречие.“ (Мисирков 2005: 370); и понатаму осврнувајќи се на другите суштински елементи на македонскиот литературен јазик вели: „...фонетичниот праопис со употребените во таа книга писмени знакои и со мали отстапки на етимологијата и 3. речничниот материјал да іет собраін'е от сите македонцки наречииа.“ (Мисирков 2005: 380) Што може да се заклучи? Па тоа дека овде се дадени истите принципи што во 1944 година Блаже Конески и другите лингвисти ги поставија во основата на македонскиот литературен јазик, принципи што се научно поткрепени и што го издржаа испитот на времето во овој осумдесетгодишен растеж на македонскиот литературен јазик.

Во статијата „Македонска култура“ објавена во „Мир“ во 1924 година, Мисирков истакнува: „...Македонците се најактивниот елемент од сите јужни Словени, па дури поактивни и од Бугарите туранци низ сите средни векови до покорувањето на Балканскиот Полуостров од Турците, и исто така како нив тие воделе најтешка, најдолготрајна борба за своето духовно и политичко ослободување во XIX и во првата четвртина на XX век.“ (Мисирков 2008: 288–289)

Во трите мемоарски записи кои се пишувани на растојание од десет години: 1903, 1913 и 1923 година, а кои се објавени во четвртиот том приреден од академик Блаже Ристовски, Мисирков ги одбележува бурните настани во тие пресудни времиња за македонскиот народ и за неговиот личен живот. Од една страна се случило разнебитувањето на единственото македонско национално ткиво со османските репресии врз македонскиот народ по Илинденското востание и со неговата поделба по Балканските војни, а од друга страна животот на самиот Мисирков бил постојана борба кога тој, растргнат меѓу својот порив да се бори за правата на Македонците и потребата да обезбеди основни средства за егзистенција, морал да балансира, да ги убедува странските моќни држави во неопходноста од формирање посебна македонска држава, но и да работи, да користи туѓи јазици (Мисирков знаел 13 јазици меѓу кои и вештачкиот јазик *уго*) за да биде гласен и разбран, напати да се прикажува како Македонски Бугарин за да не падне во немилост и сл. Во таа негова постојана борба здравјето на Мисирков се нарушило: паднал болен и починал на свои педесет и две години, во крајна сиромаштија, само со сопругата и синот покрај него. Но, тоа што

останало зад него е трајно, неуништиво и непроценливо: неговиот влог во македонската кауза. Во првиот дневник од 1903 година, еве што вели Крсте Мисирков: „Јас го добив образованието со туѓи средства (српски, бугарски) како Македонец, следствено сум ѝ должен на својата татковина за образованието, а тоа значи дека сум многу задолжен и сум должен во секој момент да се жртвувам за неа. Интересите на мојата татковина со којашто неразделно се сврзани и моите лични интереси, бараат во секој момент готовност да се жртвувам себеси за неа. Јас сум готов да го направам тоа.“ (напишано на 21.I 1903; Мисирков 2012: 27)

Дали има денес такви Македонци што ќе се жртвуваат за својата татковина? Знаеме ли сите ние да го цениме тоа што Крсте Мисирков го започнал, а редица наши знајни и незнајни јунаци го продолжиле во изминатиов век борејќи се за слободна Македонија? Ќе знаеме ли да ја зачуваме државата Македонија денес и да се потрудиме да опстои во 21 век заедно со македонскиот јазик и македонската историја и да создадеме убава иднина за нашите деца? Иднина во свет во кој не се негираат фактите, не се негираат јазиците и националното име, иднина во која ќе има место за сите националности, но не со наведнување на главите и негирање на својата историја за некој да нè „сака“. Ние едноставно постоиме: тука сме на Балканот, постои оваа држава Македонија, а во неа **Македонци** што зборуваат **македонски**. И не бил само Мисирков тој што го вложил целиот свој интелект за македонската кауза. Тука се и сите наши писатели меѓу двете светски војни, како Кочо Рацин, Коле Неделковски, Васил Иљоски, Антон Панов и други, а по Втората светска војна, плејада на научници и писатели, како Блаже Конески, Круме Кепески, Крум Тошев, Божидар Видоески, Радмила Угринова-Скаловска, Оливера Јашар-Настева, Лилјана Минова-Ѓуркова, Кирил Конески и др., кои се вложиле себеси во издигнувањето на македонскиот јазик на највисоко рамниште: светски признат јазик како дел од големото словенско јазично семејство, со свои лекторати, со странски македонисти, пријатели на Македонија и на македонскиот јазик и сл.

Оваа меѓународна научна конференција, како и целиот Семинар за македонски јазик, литература и култура, не само со организацијата и со тежината на пријавените реферати, туку и со третманот на новата власт во Македонија, ни дава огромна надеж дека ќе ги вратиме историските придобивки на нивното вистинско

место, а една од нив е токму македонскиот јазик, неговиот самостоен развој, градењето на неговата стандардна варијанта, чувањето и негувањето на македонските дијалекти и сето она што значи јазик и култура како идентитетско обележје на македонскиот народ. Нам, на лингвистите, ни паѓа огромната обврска да се потрудиме максимално за да ги реализираме целите што се пред нас, а тоа се: **нова македонска академска граматика, етимолошки речник на македонскиот јазик (веќе е во изработка од страна на проф. д-р Гоце Цветановски), електронски корпус на македонскиот јазик, прирачник за правоговор, дијалектни речници** и др. Првиот том од *Македонскиот дијалектен аџлас со поднаслов од ризницата на кариоитеката – лексички материјали*² е веќе излезен од печат и со него можеме да се гордееме и ние авторите, но и целата македонска јавност, бидејќи тука се прикажани лексички особености на македонските дијалекти од целата македонска дијалектна територија, во границите на Република Македонија, но и надвор од неа, во Егејска и Пиринска Македонија и во Албанија.

Се разбира, овие наброени наши активности би биле цели сами за себе, ако просветните работници не го интензивираат образувањето на нашите деца во духот на нашите прадедовци, а тоа е со влевање љубов кон македонскиот јазик и свртување кон традициите на македонскиот народ. Само така ќе изградиме генерации Македонци што нема да бегаат од државата и што својата перспектива ќе ја гледаат овде за да направиме нешто за однапред, како што рекол Крсте Мисирков. За таа цел треба да се направи убава наставна програма за македонски јазик и соодветни учебници, кои ќе бидат едноставни за разбирање, но ќе ги содржат суштинските елементи на македонскиот јазик, вградени на современ начин во убави текстови, со воспитни елементи, со вградени морални и етички вредности. Се разбира, образовниот систем треба да биде навистина систем во којшто секој дел ќе функционира убаво, а тој систем да биде дел од еден убаво реализиран општествен систем, каде што секој ќе си ја завршува својата работа за платата за којашто е вработен, со одговорност најпрво пред себеси како лич-

²Веселинка Лаброска, Марјан Марковиќ, Коста Пеев, Васил Дрвошанов, Еленка Стоевска-Денчова, Светлана Давкова-Ѓоргиева, Гоце Цветановски, Ангелина Панчевска, Соња Миленковска, Давор Јанкулоски, Македонка Додевска, Дарко Томовски, Ѓорѓе Геновиќ, [Аритон Поповски], [Маријана Киш], [Убавка Гајдова]; *Македонскиот дијалектен аџлас – од ризницата на кариоитеката – лексички материјали*. ИМЈ „Крсте Мисирков“, МАНУ, Скопје 2024 г.

ност што живее во ова општество, а потоа и со одговорност пред сите граѓани на Македонија, без разлика на која националност или на која вера припаѓаат. Сите ние сме општествени битија, а не поединци кои треба да се грижат само за своите лични материјални добра. Ако една алка од тој општествен систем затаи, сите граѓани губат, а најмногу децата, како наша иднина.

На крајот ќе ги набројам особеностите на македонскиот јазик што сметам дека треба посебно да се истакнуваат во образовниот процес за да се зачуваат кај младите генерации:

- 1) **На планот на фонетиката и фонологијата:** третосложниот акцентски систем (*собр'ание* – *собран'искиот*, *с'о-мене*, *б'ез-него*, *браи'учед-ми*), јасното изговарање на самогласките од петочлениот самогласнички систем (*Елена*, *Бојан*, *Јане*, *виножиш*, *забележува*, *убавина*), нашиот фонетски правопис со сите правила, како што е едначењето по звучност и отстапките од него (*љубови*, *надеж*, *бескамаи*, *суи*), упростувањето на консонантските групи во изговорот, но небележењето во писмената форма (*деи*ски, *македонски*, *судс*тво, *книговодс*вен);
- 2) **На планот на морфологијата:** нашите вокативни форми од општите и од личните именки (*професор*ке, *настав*ничке, *дирек*торе, *Вес*не, *С*иојане и др.); нашите долги дативни заменски форми (*мене*, *и*ебе, *не*му, *не*јзе, *на*м, *ва*м, *ни*м); нашите форми за збирна и избројана множина (*5* *лис*та, *мно*гу *лис*ја, *цве*тни *лива*џе); глаголите од несвршен вид добиени со редување на гласовите, а не само со суфикс (*нао*ѓа, *ра*ѓа, *сре*ќава, *ве*ќава и др.); формите на сите временски и модални парадигми со сите нивни значенски разлики (прекажано, предминатост, готовност и сл.);
- 3) **На планот на синтаксата:** правилна употреба на релативните сврзувачки зборови: *и*што (наместо *кој*), *ка*де *и*што (наместо *каде*) во рестриктивни релативни реченици; правилна употреба на сврзниците за последични и за целни реченици: *и*ака *и*што (наместо *и*ака *да*), *за* *да* (наместо *како* *би*); *би*дејќи или *за*ишто/*за*штоа *и*што (наместо *и*ошто) во причински реченици; ограничена употреба на заменката *и*штои (иштоа / ишто / ишти) во релативни реченици;
- 4) **На планот на лексиката:** употреба на стандардните, а не на дијалектните форми на македонските зборови: *јабол*ка (не

јаболки), *йовеке* (не *йовише*), *долу* (не *доле*), *како* (не *као*) *секогаш* (не *секаг*), *никогаш* (а не *никаг*), *веројатно*, *белки* (не *ваљда*); употреба на стандардни македонски зборови, а не на заемки: *еднаква* (наместо *идентична*), *надворешен* (наместо *екстерен*), *меѓународен* (наместо *интернационален*), *учесници* (наместо *партиципанти*), *наставници* (наместо *едукатори*), *влијание* (наместо *импакт*), *случајно* (наместо *рандом*), *решение* (наместо *солуција*), *намера* (наместо *иницијатива*), *собирач* (наместо *агрегатор*), *йоштикне* (наместо *иницира*), *нерешено* (наместо *еџал*), *одбранбени иџрачи* наместо (*дефанзивци*), *наџаџачи* (наместо *офанзивци*) и др.

Ова се само дел од областите и од активностите што ние македонистите треба да ги направиме час поскоро. И не само македонистите и наставниците во Македонија, туку и новинарите и сите учесници во јавниот медиумски простор, вработените во културните институции и во нашите амбасади, со поткрепа на нашите Македонци што живеат во соседните земји и со поткрепа на целата наша дијаспора. Само така, со здружени сили ќе придонесеме да се зачува не само македонскиот јазик, туку и нашата култура, традиција, уметност, и во крајна линија нашиот македонски народ и државата во која живееме.

Користена литература

- Видоески Божидар 1998: *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 1, Скопје: МАНУ.
- Марковиќ Марјан 2020: „Македонскиот јазик – комплексен адаптивен систем“, *Погледи за македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, МАНУ, Совет за македонски јазик, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, стр. 59–89.
- Мисирков Крсте 2005: *Собрани дела*, I, *Текстови на македонски јазик (1900–1905)*, подготовка Блаже Ристовски, соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје.
- Мисирков Крсте 2007: *Собрани дела*, II, *Печатени исцрпувања и ситици (1898–1909)*, подготовка Блаже Ристовски, соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје.
- Мисирков Крсте 2008: *Собрани дела*, III, *Национално – јолиничка јубилистика (1910–1926)*, подготовка Блаже Ристовски, со-

работник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје.
 Крсте Мисирков 2012: *Собрани дела*, IV, *Дневнички и мемоарски записи (1903–1913 –1923)*, подготовка Блаже Ристовски, со-работник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје.
Правойис на македонскиот јазик. 2017. ИМЈ „Крсте Мисирков“, „Култура“, Скопје.
 Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, Синтакса, I дел, Скопје: МАНУ.
 ТРМЈ I-VI: *Толковен речник на македонскиот јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.
 Угринова-Скаловска Рада 1979: *Старословенски јазик*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Латиница:

Brozović Dalibor, 1973: „O fonološkim sustavima savremenih južnoslavenskih standardnih jezika“, *Македонски јазик*, XXIV, Скопје, 7–31.
 Friedman Viktor. 1986: „Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian“, *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, ed, W. Chafe and J. Nichols, Norwood, N.J., 168–189.
 Koneski B., Vidoeski B., Jashar-Nasteva O., Distribution des balkanismes en macédonien, *Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VI, 517–524.

Summary

The historical development of the Macedonian language and the enormous contribution of Krste Misirkov, our prominent codifier, cultural figure and erudite in the true sense of the word, are the topic of my paper. The Macedonian people were fortunate enough to have Krste Misirkov, a scholar, patriot and codifier of the Macedonian language, a man who shed light on all the essential elements of the Macedonian language and the identity of the Macedonian people. Peoples like the Macedonians should be happy that their history has recorded bright names like those of Krste Misirkov and Blaže Koneski, so the codification of the language was only waiting for the moment of the formation of its own Macedonian state in order to be realized in practice. But today, when we celebrate two great anniversaries, 150 years since the birth of Krste Misirkov and 80 years since the First Session of ASNOM and the creation of the document by which the Macedonian language was declared the official language of Macedonia, we are not doing enough to nurture the Macedonian

language and strengthen its place as an official language. In this paper, I highlight the main activities that need to be undertaken in language planning in Macedonia.

Keywords: Macedonian language, Krste Misirkov, codification, contemporary situation, language planning.

проф. д-р Лилјана Макаријоска, дописен член на МАНУ
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“,
 lmakarijoska@gmail.com

ЈАЗИЧНИОТ ИЗРАЗ НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ КАКО ОГЛЕДАЛО НА НАРОДНИОТ БИТ

Апстракт: Јазикот и народната култура се вградени во прозата на Петре М. Андреевски како неизбришлив документ за животот на македонскиот народ низ времето, за многу заборавени елементи од народната материјална и духовна култура. Дијалектната лексика, со силата на својата изразност, живописно ја претставува средината во која се случува дејството и во која битисуваат ликовите, ги изразува историските и општествените услови и менталитетот на народот, ја претставува народната фитонимија и зоонимија. Народниот и реалистичен карактер на јазикот на Андреевски се збогатува и со народната фразеологија во која се одразени душевните состојби, народната мудрост, народните сознанија за сè што го опкружува човекот и искуствата произлезени од секојдневните проблеми, како и со народната религија, верувањата во натприродните сили итн. Непосредно од богатата македонска народна ризница се црпи и благословите, клетвите, пословиците.

Клучни зборови: лексика, фразеологија, народна култура, обреди и обичаи, верувања.

Во духот на одбележувањето на јубилеите на великаните, годинава, по повод 90-годишнината од раѓањето, се навраќаме на творештвото на Петре Андреевски, што се вбројува во трајните вредности на македонската литература, а се одликува со изворната раскажувачка постапка и јазикот со кој ѝ дава своевиден печат на македонската средина, ги актуализира времето, средината, битот, народниот светоглед, обичаите и верувањата.

Неговата проза е неизбришлив документ за животот на македонскиот народ низ времето, за страдалната судбина и непокорот, но и за многу заборавени елементи од македонската материјална и духовна култура. Етнокултурната лексика во романите на Андреевски живописно ја претставува средината во која се случува дејството и во која битисуваат ликовите, го изразува менталитетот на народот, радоста и почесто тагата и плачот, оти: Човекот со плач иди на светов и со плач си оди од светов... (Пир: 10).

Јазичниот израз на Андреевски оживува многу називи од областа на македонската материјална култура, на пр. за старата *йокуќнина, сагови и предметии за секојдневна уйоџреба*: ваган ‘сад од кој се јаде; помала мера од шиник’, ваганка ‘сад од кој се јаде; чинија’, веленце ‘волнена прекривка, килимче’, визглавје ‘перница’, кобличе ‘дрвен сад со долгнавесто дно за чување вода, млеко, кајмак и др.’, копанка ‘дрвен сад, корито од издлабено дрво за хранење на стоката’, котле ‘метален сад за готвење или греење вода со широко дно и рачка’, пагурче ‘мал сад за ракија со плоскава форма, изработен од стакло или бакар; плоска’, паница ‘чинија’, рачник ‘земјен сад, грнец со рачка одозгора над устинката, што служи за носење готвени варива, млеко, кисело млеко, маштеница и др.’, склопец ‘мал дрвен сад со поклопка за носење храна (сирење, сол, пиперки и др.)’, тарун ‘дрвена тркалезна направа за месење, за префрлање погача и леб’. Пр.: ќе гледаше нагоре во гредите на кои висеа таруни, сита, дупнати котлиња, киски од суви оломнански билки (НГ: 136), лажицата ти бега надвор од ваганот (Пир: 56), Млекарките веќе тргнуваа накај котарите тропажки со кобличичњата фатени петлушка во рацете (СЛС: 97), и едната рака си ја потклава под главата, си прави визглавје, сака да спие, и така ќе се умира, вели, барем наспијан да умрам (Пир: 180), со веленциња преку рамо тргнаа да се запишуваат по училиштата (Ск: 45), Изнесоа едно пагурче ракија и една ваганка дробен тутун (СЛС: 87), Јадењето од иста паница е свинско јадење, мешање во иста копанка (Ск: 15), ќе сркаат од маштеницата, сите од една паница (СЛС: 129), Ти и во сонот се шеташ со Сталина, рече Благородна Чавкаровски, да можеш од иста паница би сркал со него (Ск: 49), И не сакаа веќе од истата паница да сркаат, да јадат (Ск: 15), Од подветките и тура во рачникот во маштеницата (Пир: 48).

Застапени се бројни називи за *делови од народнаџа облека, накиџоџи*: аливце ‘алиштенце, облека’, гушаре ‘дел од женска носија под градите, подгрланче’, корилче ‘дел од народна носија, јака’, коцел ‘плетенка, прцел; невестински украс за на глава’, латица ‘парче ткаенина со кое се закрпува скината облека’, обушје ‘обувки’, обрус ‘долга везана крпа со реси од која се прави чалма на главата’, опута, опчаник, опчаница ‘волнена или кожена врвка за врзување опинок’, пафта ‘украс од женската народна носија, тешки метални токи за запетлување на појасот’, предница ‘преден дел од облека (кошула, фустан и сл.)’, саја, сагија ‘горна женска об-

лека без ракави, што се облекува над градникот', скутина 'скутник, престилка', ќурдија 'машка и женска горна облека од клашна, без ракави, долга до колената': ги отвораше ковчезите од Невена, ги пофаќаше кошулите, сајата сремена, ракавите везени, скутниците, гушарињата (НГ: 38), излегоа од собата, а се вратија со преграби од: саѓии, обруси, прегачи, коцели, кошули, пафти, ќурдии (НГ: 21), Со скутините и со шамијата од глава ја повивме. Надве-натри (Пир: 86), Огнот што му чади од лицето, од аливцата што му ја покриваат кожичката (Беж: 53), А на корилчињата им го имав изве-зено името на децата (Пир: 117), Латици од облеката ни останале запнати по трњето, чавките ќе прават седела од косите наши (НГ: 28), јадеа варена пченица што им паѓаше во предниците (НГ: 106), И викај по Јона да превртува сè што е мое: алишта, обушје, сиот ковчег да го преврти наопаку (Пир: 50), Престапуваат со нозете обуени во скинати опинци и подвртани со лико и конопни опчаници (СЛС: 217), ни остануваше долго во алиштата и во дишењето, дури до првите застудувања кога ги баравме скинатите опинци, оп-ути и опчаници (НГ: 161).

Застапени се и бројни називи во врска со *храна*: жежено сирење 'биено сирење', жетварска салата 'салата со краставици, чешне лук, кромидови перца, масло, оцет, сол и вода', луканица 'јадење од вода и лук', палеж 'јадење од варени лути пиперки тол-чени со праз', пешник 'пченичен леб со тркалезна форма потква-сен со маја', пуца 'мало округло лепче, испупчено', тарана 'јадење од кршена пченица варена со млеко', шеќер-паре 'тесто обликува-но во форма на паричка и попарено со шербет': најпрвин зајадувал суви пиперки: потпечнати или обарени. – Или ... палеж со праз и ки-селина (НГ: 137), се јадеше палеж од варени суви пиперки, со праз и киселина и собрани како копци во букови склопци принесени (НГ: 97), Сватовите донесоа тепсии со ориз, со грав, со компири – пуца (Пир: 39), го слушам и цвакањето, млезгањето. Одам и само кај пешникот ми бегаат очите (НГ: 253), дремеа наштрбените грниња во кои подрипнуваше грав или леќа, праз или штавеј, киселица или лобода, зелени сливи или компири, до соларникот и пиперникот, меѓу лукот и луканицата (НГ: 161), Свртени кон косачите, тие како да се присетуваа на жетварските салати (три скрувци сол доби-точна, три чешнина лук лански и неколку перца кромидови што пливаат во вода и киселина) (НГ: 93), сега ќе седнеме да ручаме. Тарана од кршена пченица. Пченицата се мие во ладна вода: низ

две, низ три раце, што се вели, низ три води ќе ја поминеш. И после се крши и се вари со млеко. Имаме и жежено сирење, биено што го кажуваат некаде (НТ: 27), ме ранеше со тулумби и шеќерпариња. Зини, ќе ми рече, и јас ќе знам. Ко пиле од своите дланки да ме рани... (НТ: 114).

Прозата на Андреевски е сведоштво и за лексиката од селско-стопанската дејност, за *сѝариѝе занаетѝи* и сл.: брадва ‘дрводелска секира, алат за делање штици за каци и сл.’, вила ‘орудие со два или повеќе краци, за работа со сено, слама и сл.’, грашеница ‘искршеното стебло и мешунките по чукањето грав’, коралница ‘чаталесто дрво на три ногарки на кое се обработуваат дрвени колца’, платица ‘долга пардија штичесто делкана од двете страни; метална штица, оплатка; металниот дел од плугот – плочата’ (Цветковски, Стефановски 2008: 420), ражниште ‘шилесто дрво поврзано низ две во височина паралелно поставени дрва за да стои товарот од сено, слама или снопје’, сор ‘алат за кастрење лози и гранки’, трупалка ‘направа за сечење дрва во трупци’: Краса и Доне чукаа грав на гумното. Доне ќе одделеше пласт грашеница и ќе почнеше со вилата да удира по мешунките. И мешунките се делеа, се отвораа и зрната прскаа дури онаму (СЛС: 207), Ја гледам трупалката, кај што сечеше дрва, коралницата на која ги овчеше колцата, кај што ја точеше секирата, брадвата, теслата; ги гледам деланките (Пир: 55), И тогаш селскиот ковач имаше полни раце работа. Да не може глава да крене, да превтаса. Луѓето се соземаа и сè одново правеа: плугови и лопати, и дикли и мотики, брадви и секири, тесли и сорови, и уште што ти не! (СЛС: 172), А сум делкал и платици и плужици, и јареми и лактишта, и летви за чатии (СЛС: 98), Платица е, бре Давиде, му вели татко. – Е да, сега е платица, а после плужица, вели Давиде, колку нешто да се вели. И така: едниот – платица, другиот – плужица, платица, плужица, шарена марена, татко си делка, а Давиде клечи пред него, се чуди и не знаеше дали не знае или само се инаети (Пир: 18), Беше есено време и во гумното обделкуваше еден влек платици (Пир: 18). Се среќаваат подзаборавените називи за *делови од зајрежна кола*: живад ‘штраф со навртки за спојување на шината со лактиштата од колцето кај запрежна кола’, лактиште ‘дел од дрвено колце на запрежна кола; наплат’, наплатка ‘еден од шесте делови кај колцето од запрежна кола, секој поврзан со две спици за главината; лактиште’, оиште, ок, потег ‘дел од запрежна дрвена кола; права предница на запрежна кола на која се

приклучува јарем’, пурија ‘метален дел од запрежна кола што заедно со колцето врти околу оската’, растока ‘дел од запрежна кола што ги поврзува предните со задните колца и служи за здолжување на колата’, спица ‘дел од колце што ја врзува главината со наплатите’: И тој им ги опточуваше со шини, им ги стегаше со живади. Живадите речиси ја зашиваа шината за наплатките од тркалата, за лактиштата. (СЛС: 173), Им ставаше обрачи и пурии на главините, ги опковуваше оските со каврани и ги правеше едно (СЛС: 172), на него најчесто им се растураа колите на пазарциите: им се расточуваа растоките, се кршеа жеглите, лисиците, окот (оиштето или потегот) им се свиткуваше утрешот и привојот, се превртуваа литрите и душемето... (НГ: 101), Делкавме главини, лактишта, спици, ражништа, растоки, јареми (Пир: 59).

Не е запоставена ниту лексиката од областа на *домашиније*, *женски дејносии*: брдило ‘дел од разбојот за ткаење каде што се става брдото’, деми ‘ногари на разбој’, кросно ‘вратило на разбој за ткаење, едно за навиткување на основата, друго за исткаеното’: ложник ‘черга од волна, козина или од коноп што служи за покривање’, малка ‘дрвена направа за ткаење, стапче со намотано предено за ткаење’, ништи ‘дел од разбој преку кои основата влегува во брдото и тоа две за лито и четири за четворно ткаење’, повраталка ‘дел од разбојот, оптегач (големата повраталка на задното, а малата на предното кросно на разбојот)’, подношки ‘дел од разбој, две за лито или четири за четворно ткаење изработени од ’ржаница во вид на јажици за рогузина, поврзани со ништите, а служат како механизам за кревање и спуштање, односно за добивање уста во основата (Цветковски, Стефановски 2008: 462)’: урка ‘фурка, дрвена направа за предење (волнарка или појасмалка)’, чкрипци, скрипци ‘делови од разбојот на кои се прицврстени ништите’: Јас ја фрлам урката сосе појасмо, се источкува вретеното и трчам, ги поткревам рацете како крилја и летам: лет, лет (Пир: 323), Имав еден ложник клаено за ткаење, ама одам ја кинам основата, ги истргнувам повраталките, го вадам кросното, фрлам чкрипци, ништи, малки и брдила, ги урнувам демите, ги клоцам подношките, сè (Пир: 93).

Романите на Андреевски се богата лексичка ризница на *народнаџа фийонимија*, на пр.: белпапок, боливач, вртипоп, гргалајка, кокошкин газ, лајкучка, подрумиче, попадице, пупунец, струмиче ‘боливач (*Matricaria chamomilla*)’, basep ‘вид бел крин, со раст меѓу

50 и 120 см, со бели цветови и без мирис (*Asphodelus albus*)', див овес 'едногодишно тенколисно плевелно растение (*Avena fatua*)', глушина 'тревесто растение што расте по нивите како плевел, граор (*Vicia varia*)', копиден 'планинско цвеќе со листови во форма на копито, со темномодри цветови; љубичица (*Asarum europaeum*)', краварига 'шумско растение со компирест корен, вид трупка', наѓезмо 'нане (*Mentha*)', петопрас 'вид горско цвеќе со пет жолти цветови, јаглика (*Primula*)', омајниче 'планинско или полско цвеќе со јадри црвени или златестојолти цветови (*Geum*)', потканатица 'вид растение, што се употребува за потквасување', пр(е) шлига 'вид лековита билка, наликува на коњско опавче, расте по ниви и ливади, коњско опавче (*Equisetum*)', симит-трева 'црн слез, лековита билка со модрикави цветчиња и плод во вид на симитче', среќа 'долгогодишно градинарско растение со долг стебликав лист (*Hermodactylus fulva*)', тиквинка 'израсток од тиквата што го овозможува нејзиното лазење; ластунка', трнинка 'растение со сини плодови (*Rubus spinosa*) и плод од растението', чекутина 'назив за треви со клас и осилки и за полегнато, ниско жито', троска 'вид плевел, троскот (*Polygonum aviculare*)', штркоцвеќе 'нарцис (*Narcissus*)': На кое име, да речеме, ќе ти се освие боливачот? Дали на вртипоп или на болиочи, дали на лајкучка или на попадиче, дали на пупунец или на белпапок, дали на кокошкин газ или на гргалајка, дали на струмиче или на подрумиче (ПСел: 188), Барам билки и ги напивам децата. Ги мијам со водата од оман, од петопрас, од копиден, од смил, од млечки, од ајдучка трева и наваличе, тики од потканатица, од прешлига, од среќа, од троска и од придавка, од трева кромидарница, и од краварига, од боливач и од наѓезмо (Пир: 155), Ајдучка трева, штркоцвеќе, див овес, не знам што беше. Како не најдовте здравец, си мислам, момина солза... (НТ: 147), го разгазува бурјанот од засеклива трева и чекутина, од омајниче и глушина (СЛС: 219), посадив една тиква што пушти тиквинка кон небото, кон небото зад облаци и почнав да се качувам - тиквинката потпорасни - јас поприкачи се... и од жешкото ми овена тиквинката... и тргнав по нова семенка што ќе пушти потрајна тиквинка, што ќе порасте кон бога (НГ: 90), зреат капинки, шипинки и трнинки од кои ни трнеа непцата и кои ни го расипуваа понадворот (НГ: 105), Во гумното растеше пердувеста трева, што ја облазуваше земјата како стоглава глиста. Тревата заврзуваше жолтеникави симитчиња и ја викавме симит-трева (НГ: 259), Речиси, сите соседни села на

Вирово се во знакот на некое дрво или билка (леска, бреза, цер, baser, смил) (НГ: 85).

Од областа на народната зоонимија ќе ги споменеме: голичарец, голиштарец ‘гол полжав, млада птичка без пердуви’, гуштерица ‘гуштер’, еленче ‘крупен тврдокрилен инсект, долг и до 8 см (*Lucanus cervus*)’, живинче ‘животно’, жужле ‘жужел, тврдокрилен инсект со долги нозе, гасеничар’, калуѓерица ‘полноглавец’, картал ‘вид орел’, кртица ‘крт’, осојница ‘вид отровна змија што живее на осојно место (*Vipera berus*)’, лештарка ‘птица од фамилијата тетреби, што се храни со лешници’, попово прасе ‘коњоштип (*Gryllotalpa vulgaris*)’, селица ‘преселна птица’, слепјак ‘смок-слепјак, слепак (*Anguis fragilis*)’, тике ‘живина: вошки, болви, тавтабити и др.’: Гревота е да се мачи живинче (Пир: 97), Кога ќе се разденеше, во снегот наоѓавме завеани зајаци и лисици, еребици и срни и разни други живинчиња (Пир: 97), И да ти пцовиса неко живинче, немаш сода сапун да го направиш. Да се замиеш (Пир: 187), преку зимата брчат жужлиња и претаат подозриви гуштерици (НГ: 105), Сакам змија, вика Караулов. Осојница или присојница. Змија на две нозе, саска Караулов (СЛС: 217), Се гугуриме така и подбркнуваме тике (НТ: 229), Особено во летно време, кога сето тике е излезоно на пасење (СЛС: 99), Не знаат како да го надминат стравот и се утарат ко калуѓерици во плитка бара (СЛС: 217), и некоја рака го застуденка како некој лигав голиштарец (СЛС: 178), тие ноќи само некои лоши, невеласни соништа ме шетаат: де пропаѓам, де се качувам, де некои гуштери, свиждалници, слепјаци и смокови ме облазуваат... ќе насрам, а некаде од зад мене, ќе се појави змија или смок или слепјак (Пир: 125), земјата е секогаш заскокоткана од полжави, слепјаци и голичарци, од попови прасиња, од кртици и полски глувци, кои како да пренесуваат подземни пораки од мртвите (НГ: 105), Еленчињата се наведнале прудолу глава и туркаат назад газум. Не гледаат кај одат, но си ја тераат посоката. (НТ: 94), Некои, што можат, се качуваат и на дрвјата, се пикаат меѓу парашките. Ко лештерки за бесење (Пир: 236), единствено претеруваше алипниот Рицо, кој со раце покажуваше дека сака да носи брада, да биде светец или свештеник или птица селица (НГ: 29), Го демне како некој картал, го чека како некој чакал (СЛС: 172).

Од областа на духовната култура, неодминлива е лексиката од животниот циклус, на пр. од *родилнаџа обредносџа*: јалови-

ца, штираквица ‘неротка, бездетна’, леунка ‘жена што неодамна се породила, до 40 дни по породувањето’, трудна, тешка, во блажена состојба ‘бремена’: А секој знае дека за да роди жената, првин треба да остане трудна, тешка или во блажена состојба (ПСел: 27), Значи, не сум ни јаловица, ни штираквица (Т: 114), сите женски делови им се изедени од блуд и од дрога. Штираквици (НТ: 289). Се посочува традицијата на сретено кумство, сретен кум ‘тој што прв ќе помине на некоја раскрсница кога детето го носат на крштевање станува кум’. Обичаите со сретен кум се изведувале кога во семејството се умрени повеќе деца, односно кога децата „не траеле“, па дотогашниот кум се откажувал, а кум станувал тој што прв ќе се сретне на раскрсница кога детето се носи на крштевање (Макаријоска 2016: 469). Познато е верувањето во трите наречници ‘три женски суштества што на третата вечер од раѓањето му ја определуваат судбината на детето’: Јас сум и прво живо дете на мајка. Се раѓам јас и сите застанале да мислат како да ме одбранат од лошите наречници. Го прашуваат еден калуѓер им вели: Вака и вака. И тие така. Ме оставиле на една раскрсница и се скриле. Татко, дедо, стрико... Чекаат некој да помине, да ме најде „Да се мени кумот, да се мени среќата“ (НТ: 127). Се проследуваат и верувањата во нави ‘лоши самовили, демони што ги мачат, ги разболуваат леунките; болест кај жените леунки која ја предизвикуваат лошите духови – самовилите’: И ја водам Уља меѓу нив и ѝ кажувам да вели: „Поминав меѓу две секири, а не се пресеков, поминав меѓу две води, не се удавив, и поминав меѓу два огна, не се изгорев“. И Уља врви и си вели, а детето плаче, ко свонче во долче. Така до трипати. За да не ја фаќаат навите. Тие се многу лоши за леунките (Пир: 67), Водата од Петочни ливади ги криеше навите и русалките што се јавуваат само во скришно време (НГ: 99), како и други верувања во врска со новороденчињата и малите деца: А јас и риба не сум им давала да каснат, дури не проговорат, еден збор да кажат. Сум била наплашена да не нешто останат неми (ПСел: 68).

Впечатлива е разновидноста при определувањето на ‘претсмртната состојба’ што предизвикува посебни чувства кај човекот, како и за ‘смртта’. Во прозата на Андреевски се употребуваат различни синонимни изрази: дошол гробу до врата, со половина душа, збира душа, на конец му виси душата, готов е за долна земја, двете нозе му се во еден опинок, ги оптегна одалата, си ја собира душата, му избега душата и др.; му гасне

свеќата, му поцрне лицето, му истекла гаранцијата, ги скина конците, зајдена му е светлината (Ташова 2011: 199–200). На пр. Иако дошол гробу на врата, сè уште се шета со презир од сите (ПСел: 16), Несреќата никаде не оди без нас, рече Силјан со половина душа (СЛС: 51), Така тој мислеше и збираше душа (СД: 88), На конец ѝ виси душата (Пир: 118), Готов е за долна земја, вели, двете нозе му се во еден опинок; Си ја собира душата (Т: 222), Падна неговиот лист – рече некој – одлета неговата душа (СД: 90), Чекам само да паднам, да ми избега душата (Т: 247), Бев на закоп, го прости господ еден братучед (ПСел: 61), ту бре, мајката, човекот ќе отиде по капата, ќе ги оптегни одалата (НГ: 36), Му гасне веќе и свеќата на лицето (Пир: 389), Госпode, еден и далечен, ја угасна, што ја угасна свеќата нејзина, ама зошто не ја угасна и свеќата моја, зошто не нè викна заедно кај тебе (НГ: 37), Зајдена му е светлината (Пир: 384), Си го зел делот Наќе, ги фрлил потковиците човекот (Пир: 252), Си замина човекот, ја скрши стомната (Пир: 276), видоа дека душата и мршата не му се заедно (ПСел: 290), Овој си отишол... Му истекла гаранцијата (ПСел: 290), Човек не знае кај ќе ги скине конците, кај ќе ги растури коските (Пир: 315).

Застапени се и *йосмртни обичаи*, поврзани со *йогребой*: И што не му оставија во гробот... Му оставија и брич, и сапун, и четка, и чаша, па и крпа за бришење. Му оставија цигари и кибрит, вели, и разни јастија да му се најдат за онаму... Му оставија дури и една светилка сосе фасонка, за да му свети додека да стигне до бога (ПСел: 61), Ќе ја викнеш Ковилка Пачевска и таа знае како да ме облече. Сакам да ме искапе како жив човек: да знам дека сè чисто сум оставила, му рече, и дека со чисто сум влегла в земја. Мислам дека така и душата ќе ми појде чиста (ПСел: 274), Го закопаа Велјан, Трајан, Стојан, Богдан, Гроздан, Симјан, Дамјан и, сите, по мртвиот Горѓија, испратија поздрави до своите мртви роднини... Ќе забораев да кажам и дека, откако го спуштија во гробот, жените се пособраа, и, кога се наведнаа да му фрлат земја од меѓу прсти, одново заеднички приплакаа (НГ: 358), знајш кај нас босилекот е цвеќе на мртвите: со него ги испраќаме, со него ги посетуваме, си ги припомниме... (НГ: 39).

Народната религија, празнувањето на годишните верски празници имаат значајно место во народната култура. Во романите на Андреевски среќаваме обичаи и називи во врска со најголемите

календарски и семејни празници кои се локални, но и пошироко познати Водици ‘Богојавление; Машки водици’, женски Водици ‘вториот ден од Водици (20 јануари)’: пред Водици, го сучеле крајотот од куќата на ланскиот чувар на крстот, до куќата на новиот чувар на крстот... Ќе го сучат жените крајотот и ќе поодуваат низ селото, сè така во одење ќе сучат. Кутрата Машаловска, не ги дочекала женски Водици. Таму, пак, на тој ден, не го фрлале крстот в река, туку инаку ја крштевале водата. Ќе влезат кумовите во Вардар со десаѓи преку главата и, додека поповите ќе пеат, народот ќе фрла јаболка во водата. Ќе ја покријат водата со јаболка, а кумовите ќе ги соберат во десаѓите. Венчиња мраз ќе им се фаќаат околу колената и прстите, но тие не запираат со собирањето. Само ќе растрчуваат низ реката, подгазувајќи ги јабољката... (НТ: 23), стара Нова година ‘Василица’: На наша стара Нова година, што ја велат ние, татко беше играл карти и сето време губел. А играле три дена и три ноќи. Ова не се кажува на добро, рекол татко. И играњето на окомот и јадењето на носот и губењето на карти (НТ: 36), велики пости ‘велигденски пост’: по седум недели Велики пости, прв пат ќе се омрсиме. А тогаш се знаеше сè: кога се зајаднува месо, кисело млеко и маштеница, кога полжави и коприви, грав или риба, а кога маслини и жива манца. И се знаеше кога се облекува ново алиште, а кога ветво (НТ: 8), Велигден ‘најголемиот христијански празник, Воскресение Христово’: Првин се сече на крст, вели дедо, и за лебот е Велигден денеска. Зад мајка е мајката на Христос пред која црцори кандилце (НТ: 8), И брзо стигна селски Велигден кога реката се заглотува со јагнешки црева и брбушки и кога селото се полни со селани и горноселци и со разно-разни ракиции и муфтеции. И додека насекаде се слушаше, што правите – што чините, еда грдо што си ми убаво, ај да си ги видам ноктивите за да не те почудам, море молчи што ми кажувааш... (НГ: 270), Свети Никола зимен ‘се слави на 19 декември, а летен на 22 мај’: Си ја пушта брадата свети Никола, вели Оливера Поточка, денеска е Свети Никола зимен. Ај, да купиме риби, вела, денеска се јадат риби (НТ: 404).

Народната медицина е извор на надеж дека ќе се надминат болестите што се составен дел на човековиот живот. Во романите на Андреевски се споменуваат: бапка ‘подуен израсок, оток’, болвавица, болвање ‘повраќање’, болесиште ‘болест’, буица ‘треска, грозница’, ветроштина ‘болест која според народните верувања доаѓа од зол дух’, гушка, струма ‘здебелен подбрадок’,

далак ‘болест од проширена, потечена сплинка; модро, смртоносно болаче што се нафрла на телото, црн пришт, лошото; стврднатост со болки во стомакот од легнување веднаш по јадење, најчесто кај децата; водена болест (Цветковски, Стефановски 2008: 82)’, имела ‘несвестица, вртоглавица’, заушки ‘воспаление на заушните жлезди’, јагрлец ‘јагарец, жлезден оток, поткожно топчесто зглуждување на вратот, на нозете (Цветковски, Стефановски 2008: 251)’, јаникара ‘вид заразна болест, црн пришт, антракс’, клинови ‘болки во долниот дел на стомакот кај детето’, нагазено, нагазиште ‘нагазеница, место каде што, според народното верување, ако се нагази, може да се добие некоја болест; нагазување на такво место’, ниџиња ‘поткожни промени во вид на лешник што се појавуваат под гушата, мишките или во ципите’, оган ‘температура’, огница ‘треска, висока телесна температура’, перештец ‘водникави красти на кожата, на лицето и др.; егзема’, песји нокти ‘израстоци или парченца од кожичката што се задрерува покрај ноктите и болат’, почудувачка ‘паѓање на зарек од лоши очи’, црвен ветар ‘вид болест со црвенило, воспаление на лицето со јадеж’: Да не е ова бујцата, си велама, да не ни ја донесоа војниците, си велама, којзнае какви болесишта ни оставија војниците (Пир: 115), Мислиш дека ги фатила сончаница, болвавица или некое друго беснило (СЛС: 202), како да ми се одврза од трбушката. Се испразни сета тежина што ме тераше на болвање (Пир: 161), И, една ноќ, вивна огнот, што се вели, ми се качи и почнав да си одевам. Главата ми чади, а ногата само си клука (НТ: 268), Имате оган, ќе ми рече таа. Јазикот ви фатил слана. Бладате од огнот, ќе ми рече, а дали можете да станувате (НТ: 191), Господе, да не сум добила нешто огница, што се вели, тифус или маларија? (НТ: 328), И мајката ќе припадне, што се вели, ја фаќа имела и припаѓа. Може пак да го фатила имелата, епилепсијата? (НТ: 299), Кога ги отворија очите тие веќе им беа светнати, а лицата водоврични. Мислиш им се нафрлил некаков перештец (СЛС: 181), Те подлажува и те мачи. И си ги кине песјите нокти од прстите, си ги поткасува со забите (НТ: 14), што е она плачење на детено, и тоа си има некоја мака, рече мајка му, може да му се изладени нозете или пак почнале да го боцкаат клинови... клинови се лекувале на воденица, реков, кај што колцето ја исфрла водата при изгрејсонце, а две девојки близначки да ги наполнат устите со вода и водата да му ја брзнат под папокот на детето, под голото меше... водата ќе си ги земе клиновите и ќе ги однесе некаде

далеку (СЛС: 23), и децата веќе почнаа да ми фаќаат гушки, струми (СЛС: 50), Споменот за црквата е во присетувањето за болестите од црвен ветар, цревни болести и црвени пришти-јаникари, од нициња како лешници, како ореви, заглавени меѓу ципите, под гушата и под мишките и од вампири, од повратени мртовци, од караконцули, од нечисти и погрешни сили, од недоискажливи уплави (НГ: 96), Три дена делевме само по еден грст суво грозје и ни наизлегоа јагрлци и нициња (НТ: 97), Петочни ливади се крепат на вода, излезена од водата што лекува во петок. Не знам дали само на црн петок или на мртов петок лекуваше водата, некои веруваа дека лекува и во други делници и неделници; симнуваше почудувачки и нагазено, растеруваше гушки и заушки, далаци и разни бапки кои на живо месо гноеја и црвосуваа; на сувите боски им го враќаа млекото, украдено од ветрошттини... Крај водата се оставаа ситни пари и на 'рѓата од парите ја препознававме болеста на оној што се спасил од неа (НГ: 99).

Притоа посебно место им се одделува на магиски постапки, свети води, а особено на лековитите билки: ветрогон 'лековита билка, трн со големи боцки за чарење од ветроштина', клинечка трева 'вид лековита билка што се користи за лекување клиње кај децата', ноктец 'вид нискостеблесто растение, се користи и како зачин (Sertula campana)', стреж 'вид лековита билка за лекување на болеста со кашлање, бутур, кај коњите', урочна трева 'вид тревесто растение со кое се бае или се носи „за од уроци, почуда“': ги беревме пролетните билки за зимските болести: урочна трева и стреж за лекување бутур кај коњите и свињите, ноктец и боливач за стомачни болки, клинечка трева за да не плачат децата, краварига за да не ни ги цица самовила леунките и кравите, трн ветрогон за чарење од ветрошттини (НТ: 160).

Со баење, кушање 'баење', чарење 'гатање, прорекнување судбина, гледање, баење', изведувано од бајачка, кушачка 'бајачка', баснарица 'бајачка, вражалка, гатачка': а придружувано од магични дејства, се барало начин да се смилостват злите сили: Ама Маса Кулумоска се разбираше и од баење, кушање, да му црпне млеко од туѓа жена, под корен да провира и други маривети знаеше. И многупати го носев Свездана да му закуша, со скрувци сол и со шепотење на темето (Пир: 37), почна да ја носи по бајачки, по гатачки, по кушачки (СЛС: 147), баснариците им го прочитале тоа на угаснат жар во вода (СЛС: 263).

Андреевски не заборава да ги спомене и детските игри, кои го исполнувале времето на децата од многудетните семејства, носејќи радост во тешкото секојдневие: клиска ‘детска игра со клис¹’, Куцо петле ‘детска игра со куцање на една нога, туркање со скрстени раце, удирање рамо со рамо, а победник е оној што нема да ја пушти ногата наземи (Цветковски, Стефановски 2008: 280)’, Мижитатара ‘детска игра во која едно дете миже, а другите се кријат; миженка, криенка’, Пет камен ‘детска игра со пет камчиња или други предмети слични на камче што се фрлаат во височина и се фаќаат со една рака’, Прескакулица ‘детска игра во која играчите се прескокнуваат еден со друг’, Триношка ‘детска игра со натскокнување, скокање во далечина на трипати’ Црта ‘детска игра, дама, плочка – игра со плочесто камче и шест полиња, квадрати (три со три паралелно) и последно поле квадрат наречен почивалка; од првото до последното поле со куцање се тера плочестото камче и ако застане на црта или мине две црти играчот губи (Цветковски, Стефановски 2008: 750)’, Цуцка ‘детска игра со цупкање, потскокнување, подрипнување; бишка’: по сите оние Прескакулци, Долги Магарици, Клиски и Црти, Цуцки и Бишки, Куци Петлиња и Долги Капини, по сите надбодинувања со коњи и пченкарушки (НГ: 345), не играј си клиска со мене (Пир: 34), Децата ништо не ми велат. А јас мислев ќе ги најдам да си играат: Бишка, Кусо петле, Клиска, Долга капина, Пет камен. Или ќе ги најдам покрај јазот да прават црепни од кал и лепчиња од кал (Пир: 43), Тука понекогаш се задржувавме подолго време, играјќи Долга капина и Мижитатара (НГ: 293), Ние децата игравме на ледината. Најмногу се натскокнувавме триношки. Дедо ми постојано се насмевнуваше оти јас, речиси редовно ги натскокнував другите деца за две стапала или најмалку за еден детски черек (НГ: 259). Се среќаваат и називи за играчки: билија ‘џамлија’, свечалка ‘детска играчка што свечи’, спипиле ‘детска играчка, вртелешка’: Ништо да не ги бате, оти Германците растуриле пари, насолени со отров,

---

¹ За играта е потребно кусо стапче (до 20 см и дебелина до 3 см) што се нарекува клис – засечено косо од двете страни и се удира со друго подолго стапче наречено машик. Се копа дупка и клиската се става на едниот крај на дупката така што делумно виси, се удира со подолгото стапче (долго најмалку 50 см) така што да отскокне во воздухот, па уште еднаш во правец на другиот играч, кој треба да ја прифати клиската со својата палка и да му ја врати. Учесниците се договараат на колку „коњи“ ќе се игра – се мери растојанието од машикот до клиската при што десет стапчиња се еден коњ. Ако противникот при удирањето ја фати клиската или со неа го печне машикот со фрлање се врши смена, а се игра дури да се постигне договореното (Цветковски, Стефановски 2008: 266).

вели, и некои сатови што ќе ти пукнат в раце, и некои писалки, пиштолчиња и билии и секакви играчки што можат да те усмртат (Пир: 335); Главата ми станала свечалка (НТ: 435), И така како што лебдам ко ветрушка, како спипиле, заспивам и под мене се отвора нешто и јас почнувам да паѓам (Пир: 272).

Прозата на Андреевски е огледало на искуствата произлезени од животните проблеми, народната религија, верувањата во натприродните сили итн. Ќе ги споменеме на пр. верувањата поврзани со природни појави, со *виножиџиџи*: Над Стругарица се најбогати и божјите виножита под кои, некогаш, не смеевме да поминеме зашто машкото станувало женско, а женското машко и тоа нè плашеше...; застанувавме и ние долго на дождот што врне само кога *џуџиџин се жени* или *мечка оро иџра* и бевме небаре посадени во земјата (НГ: 91). Општопознати биле и верувањата во *лоши духови*, проследени со магиски дејства: Ни зборуваше дека под шипот живеат лоши духови, кои ако ги нагазиме, можеле да ни ја исушат ногата или да нè направат невеласни; Кога ќе видеvме некоја ветва и искината шамија, обесена на шипот, сите верувавме дека е тоа дел од некоја поголема маѓија. А дедо ми нè убедуваше дека никој не можел да ги растури човечките маѓии. Особено не покрај шипот, под кого скапуваа отпадоците и отепаните змии што ги обесувавме на него (НГ: 116).

Народните верувања вткаени во прозата на Андреевски имаат функција да го претстават колективното искуство и длабоката народна мудрост. Пр. А мене ми игра окоото и: Менеслана ме попари... Ете што било играњето на окоото (Пир: 67, 69), Ова не се кажува на добро, рекол татко. И играњето на окоото и јадењето на носот и губењето на карти (НТ: 36), Кој се моча в река ќе му умре мајката... Кога чувме дека умрела, се сетивме за мочањето во јазот (Пир: 19,20), Кога ќе се роди женско и стреите плачат (Пир: 272), Е носот му беше малкупрчест, а сум чула дека луѓето со таков нос се многу лоши, наврапити, живци (Пир: 27), Не знам, велам, но штом те јаде носот, ќе се караш (НТ: 215), Во време вршење, грмна од ведро небо... Некои велат дека лешниците ќе бидат шупливи, други – дека ќе имаме длабока зима (Пир: 127), Мајка вели дека требало да си го измијам лицето за да не фаќа сонот. Со пресна вода требало да си го измијам (НТ: 15), А дедо велеше: „Ако листот на јасиките почне да им паѓа озгора, зимата ќе биде рана. Ако почне од средината и зимата ќе биде в среде. Но ако листот почне да им паѓа одоздола, зимата ќе биде на крајот“ (НТ: 20).

Израз на суеверието е обидот на Велика да стави „граница“ на умирањата, по смртта на двете деца, Ангеле и Роса: „Си мислам што да направам, а морам нешто да направам: да скинам, да растурам, да ставам граница со смртта. И земам го растурам разбојот (Пир: 93). Селаните се поведуваат на суеверија со цел да им се спротивстават на болестите: После правиме амајлии за гуша. Збираме од трњето волна и ќе усучиме конче за околу вратот... И што не зашивме во тие амајлии? Козина од мечка, мечка страв – мене не страв, нокти од штрк, корупка од желка, пепел од дрен. И жените, наопаку ги препашуваме скутините, наопаку ги врзуваме шамиите (Пир: 144). Маса Кулумоска вели дека за голема болест треба голема смртеа. Нешто што ќе се извиши над куќите, што ќе помине низ сите јалици, и што ќе заврти и околу селото. Набројуваат луѓето запалени треви, крпи, измети и везани лути пиперки. Некој спомна дека некогаш, пред илјада години за таква болест горелекучиња (Пир: 144).

Многу народни верувања се поврзани и со претскажувачката моќ на соништата: да копаш земја од туѓа куќа, а кај тебе да ја носиш, пак ќе ти умре човек (ПСел: 320), И да се видиш гологлав на сон, чекај вдовец да останеш (ПСел: 320). Да ти падне сид на сон, и чекај да ти умре човек (ПСел: 320).

Народниот и реалистичен карактер на јазикот на Андреевски се збогатува и со народната фразеологија во која се одразени душевните состојби, народната мудрост, народните сознанија за сè што го опкружува човекот: работата се плаши од него ‘многу е вреден’: Јас тогаш бев многу јака и работата се плашеше од мене. Мислам само господ беше поработлив од мене (Пир: 23), сака да му чади оцакот право ‘сака сè да му е во ред во животот’: „Секој сака да му чади оцакот право“, ќе речеше мајка (Т: 73), си го зеде делот ‘почина’: Сигозел делот Наке (Пир: 252), на нероден Петко му сучи повој, си прави Богородица ‘живее во илузии’: Така наврзуваме штогоде; на нероден Петко му сучиме повој, си правиме Богородица (Пир: 42), со никого ни а ни бе ‘ништо не проговара’: тој, пак, сето време само главата навалена и само зачуден, и со никого ни а ни бе (Пир: 186), срцето му слезе в петици и срцето му дошло в грло ‘се возбуди, се преплаши’: на Исијана пак му пристуде и пак помисли дека срцето ќе му слезе в петици (НГ: 130), Леле, ќе припаднам, си мислам. Срцето ми дошло в грло како да ме фатил зарек, како да сум почудена (Пир: 25), така било пишано ‘така требало да биде’: ами судбина, Мирче, ќе ми рече, така ни било пишано, а јас ќе

му одговорам: да му се мочам во писалката на тој што напиша така (Пир: 126), Така било пишано. И пишаното никој не може да го избрише (Пир: 132).

Пословиците претставуваат огледало на народната мудрост, на народниот светоглед, на непосредните спознавања на реалниот свет што нè опкружува, а нивната тематска основа е мошне широка и ги засегнува семејните односи, моралните вредности: чесноста, добрината, љубовта, пријателството, вербата во бога, но и алчноста, користољубивоста, омразата, дволичноста, нетрпеливоста итн.: Според човекот и несреќата, за секој друг човек, друга несреќа (НТ: 277), Од стравот се бега, си реков, ама од срамот не се бега (ПСел: 83), Тогаш некој рече: Од повисоко, секогаш полошо се паѓа (ПСел: 101), Здравиот човек сака илјада работи, но болниот само една (ПСел: 161), За добро треба да си подготвен, ама и за лошо треба да си подготвен (Пир: 35), Кај што има чад има и оган, не дојдоа доктурите за здраво-живо (Пир: 122), Од болест не се бега, вели, и од смртта не се бега. Секој си ја носи на башка, со себеси (Пир: 124), Сиромавиот никаде нема роднини, велеше (Пир: 130), Огнот во туѓа рака никогаш не жежи (НТ: 115), Закриви колца не треба прав пат (Пир: 131), Сите грешки и неправди гробот ги исправува (Пир: 215), Помогни си прво сам за да ти помогне и господ (Пир: 46), Не тепај го по уста оној што го прашуваш, велеше дедо (НТ: 180), Ама, и тие не се кажуваат. „Змијата не ги кажува нозете“ (НТ: 413), „Ако сакаш да бидеш убаво пречекан, велеше дедо, оди кај сиромав и онеправдан човек“ (НТ: 376), „Гладна свиња не одбира помија“, велеше дедо (НТ: 251), „Децата се бостан, велеше мајка, дури да се свртиш пораснале“ (НТ: 391). Андреевски со употребата на синтагмите, како: може затоа велат; (оти) се рекло; што велат; не рекле за ништо јасно укажува дека станува збор за поговорка.

Во раскажувачката постапка на Андреевски се вткаени и *благословијте* како нераскинлив дел од случувањата со семеен карактер: Да ти порасне куќата и годините (НГ: 68), Ај да е сита годината и по поле и по море (СД: 12). Се вика Благоја, рече кумот, нека го благослови господ! Нека му е благ и животот (ПСел: 227). *Клейвијте* се црпили непосредно од богатата народна ризница, а обично се одговор на нанесена неправда, сторено зло и сл., па подразбираат посакување нешто лошо:

Пришт да ти се фрли на устата (НТ: 21), Да му се исуши раката и така да ја носи (НТ: 415), Дојде да ме јадеш, срце да те изеде (ПСел: 226), Болест да те згази и да не те пушти. Дури душа не испуштиш да не те пушта (Ск: 9).

Андреевски ја предава македонската рурална средина и преку набројување на одредени топоними (сп. и Ташова 2011: 25): На ова место седел и патот: в десно свртува за *Слоештица*, а в лево продолжува за *Мреноџа*, *Вирово*, *Церово*, *Лесково* и *Боштица*, одејќи сè покрај реката *Мреноштица*. Над *Сиружарица* те пречекува манастирот Свети Никола Арбанашки и *Красица* што ја поткопуваат варциите од Слоештица; како и на називите на жителите на селата: *Слоештичани*, *цери*, *суводолци*, *боштичани*, *смилевци*, *журчани*, *жванци*, *сајошничани*, *брезовци*, *заилани*, *осирилчани*, *сиружовци*, *суводолчани*, *сладуевци*, *кушрешици*, *желејчани*, *илици*, *басерничани* и сите, „времето минато и времето идно е во времево сегашно“, рекол некој, а го мислевте вие. Зрами се! (НГ: 79).

Од аспект на *антиројонимијата*, впечатлив е свесниот избор на личните имиња на ликовите, мотивирани од традиционалните, народни верувања. Антропонимите можат да бидат мотивирани и од професионалната определба на ликот, од припадноста на различни општествени слоеви и сл.: Виктор *Говедарош* само офна (Ск: 144), ќе пазарувам кај Григора *Бакалош* (Пир: 214), стомниња, бардиња, грниња, вика Толе *Грнчарош* (Пир: 323), татко знаел колку сакал многу да свира Јоше *Свирачош* (Пир: 22), а дел од презимињата, односно прекарите носат пејоративна обоеност: кој може да го одврати Давидета *Недолешинош* (Пир: 233), наближува селскиот кмет Стефан *Недик-Келешош* (СЛС: 221). Како израз на народниот бит женските ликови се именуваат според името на мажот, што претставува вообичаена практика во македонската народна традиција: туку сега ме викаат *Велјаница* Пармакоска. По мажот ми Велјана, вели (Пир: 334), Размо се испули во лубеницата, се испули во *Размошца* (НГ: 142), со што можам да се откупам, повторуваше *Најденица* (НГ: 122), *Дуковица* ме пристакува, ме запира (Пир: 126), *Гошевица* остана зачудена (СД: 105), го милуваше детето што го држеше *Андошца* (СД: 106).

Андреевски ни ја предава колективната судбина преку судбината на поединците, ни го доближува животот во кој се огледува народната култура и светогледот на селаните на кои „среќата им е променлива, а несреќата постојана“, а сето тоа ни го соопштува со нивниот јазик, што е неotuѓива вредност на таа

култура. Авторските дијалектизми му даваат своевиден белег на говорното подрачје, на особеностите на ликовите и соживувањето со нив. Со оглед на тематската поврзаност со средината, народната фразеологија не претставува оптоварување на раскажувачката постапка, туку е во функција на локалниот колорит и индивидуализација на речта на ликовите.

Литература

- Гушевска Л. 2009: Народните верувања како дел од секојдневниот живот (преку примери од македонската проза), *Филолошки студии*, VII, бр. 2, 106–116.
- Караниколова-Чочоровска Луси. 2021: Детаљот во „Ана Каренина“ и „Пиреј“, Globe Edit, <https://eprints.ugd.edu.mk/29217/1/Lusi%20Karanikolova%20kniga%20Globe%20Edit%202021.pdf> (пристапено 29.4.2024)
- Лафазановски Е. 2012: Етнографската меморија на Петре М. Андреевски: прилог кон проучувањето на етнографијата на македонската литература, *XXXVIII научна конференција на меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 175–182.
- Макаријоска Л. 2016: *Речник на македонската традиционална култура*, Скопје.
- Макаријоска Л. 2019: За дијалектизмите во современата македонска литература, *Славистички студии*, бр. 19, 105–130.
- Смилевски В. 2023: *Аспекти на творештвото на Петре М. Андреевски*, Скопје: Дијалог.
- Ташова В. 2011: *Лексичките особености во прозата на Петре М. Андреевски*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (магистерски труд).
- Цветковски Р. П., Стефановски Б. 2008: *Речник на демирхисарскиот говор*, Скопје: Академски печат.

Извори

- Беж – Петре М. Андреевски, *Бежанци*, Табернакул, Дневник, Скопје 2007.
- НГ – Петре М. Андреевски, *Неверни години*, Македонска книга, Скопје 1974.
- НТ – Петре М. Андреевски, *Небеска Тимјановна*, Табернакул, Скопје 2006.
- Пир – Петре М. Андреевски, *Пиреј*, Табернакул, Скопје 2006.
- ПСел – Петре М. Андреевски, *Последниџе селани*, Табернакул, Скопје 2006.
- СД – Петре М. Андреевски, *Седмиоџ ден*, Култура, Скопје 1964.
- Ск – Петре М. Андреевски, *Скакулџи*, Табернакул, Дневник, Скопје 2007.
- СЛС – Петре М. Андреевски, *Сиџе лица на смрџџџа*, Табернакул, Дневник, Скопје 2007.
- Т – Петре М. Андреевски, *Тунел*, Табернакул, Дневник, Скопје 2007.

проф. д-р Симона Груевска-Маџоска
 ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ
 simonagrumb@imj.ukim.edu.mk

д-р Емил Ниами
 Руски центар при УКИМ
 emilniami@inbox.ru

ЛЕКСИЧКА СИНОНИМИЈА ВО ПОЕЗИЈАТА НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

Апстракт: Една од главните карактеристики на јазичниот израз во творештвото на Петре М. Андреевски е користењето лексички синоними и тоа во поголем број, подредени во синонимски низи. Во овој труд ја прикажуваме употребата на синонимите во неговата поезија. Материјалот е ексерпиран од поетските збирки: *И на небо и на земја*, 1962, *Дални наковални*, 1971, *Пофалби и џойлаки*, 1975, *Вечна кука*, 1987, *Дениција*, 1990 и *Лакримариј*, 1999. Не е ексерпирана само неговата прва збирка *Јазли*, 1960. Синонимските низи во поезијата на Андреевски се подредени во примери со целосни и со делумни синоними, потоа со истокоренски синоними, со турска лексика, со дијалектна лексика, со разговорна лексика, со книжевна лексика и со фигуративна лексика.

Клучни зборови: лексичка синонимија, лексика, македонски јазик, поезија, Петре М. Андреевски.

Во чест на 90-годишнината од раѓањето на Петре М. Андреевски, еден од ретките уметници на зборот, кој што и да допрел со перото, го претворал во злато – поет, романописец, раскажувач и драмски писател, ќе се осврнеме на една од неговите карактеристики на пишувањето, а тоа е раскошната употреба на синонимите, најчесто во низи, но и во парови. Како што вели и Ташова во својот магистерски труд посветен на лексичките особености во прозата на Петре М. Андреевски: „Преку синонимите и нивната комбинација во синонимски низи (авторот н.з.) создава индивидуален јазичен израз, прецизно ги искажува своите мисли и видувања на светот даден во неговото творештво.“ (Ташова 2011:26)

Синонимите се зборови со исто значење коишто може да се поклопуваат целосно или делумно во некое од значењата, односно да бидат целосни или делумни, без разлика на стилистичкиот маркер. Степенот на истозначност може да се докаже со компонен-

цијална анализа на семите, што во овој краток преглед нема да го прикажеме.

Една од најважните карактеристики на уметничколитературниот функционален стил е употребата на синоними во уметничкиот јазик. Освен лексичките единици што функционираат како целосни или делумни синоними во природниот јазик, во еден уметнички текст одредени лексички единици можат да влезат во синонимски однос, иако во природниот јазик не се тоа. „Но оваа способност разни зборови да се претворат во синоними, а еден ист збор во разни структурни положби да се претвори во семантички нееднаков на самиот себеси, не го укинува фактот дека уметничкиот текст останува текст и на природниот јазик. Токму ова негово двојно постоење, напнатоста меѓу овие два семантички система, го условува богатството од поетски значења.“ (Лотман 2005: 260–261)

Во поетскиот јазик на Петре М. Андреевски една од најзабележителните карактеристики е употребата на синонимите, особено нивното редување во синонимски низи. Во поглед на лексичките особености на прозата на Андреевски, Ташова вели: „На планот на лексичката синонимија ја согледуваме неговата умешност за претставување на поимот преку редување на повеќе лексеми во изказот, т.е. во една синонимска низа да се најдат архаизам и авторски неологизам, туѓојазична и дијалектна лексика, жаргонизам и стандарднојазична единица. И лексиката како и другите јазични рамништа е поле на авторската интервенција каде што лексичката единица покрај нејзиното основно значење има функција и на стилема.“ (Ташова 2011 :30) Ова може да се каже и за неговиот поетски јазик, односно во поезијата на Андреевски забележуваме употреба особено на истокоренски синоними со кои често се постигнуваат алитерација и асонанца како фонетски фигури за посилен стилски ефект.

За потребите на оваа анализа ексцерпирани од збирките: *И на небо и на земја*, 1962, *Дални наковални*, 1971, *Пофалби и ѝойлаки*, 1975, *Вечна кука*, 1987, *Дениција*, 1990 и *Лакримариј*, 1999. Не е ексцерпирана само неговата прва збирка *Јазли*, 1960.

Од обемиот материјал, прво ги изделивме примерите на синонимски низи со целосни и со делумни синоними.

Во групата синонимски низи со целосни синоними се јавуваат главно еднозначни лексички единици во синонимски однос, како на пр.:

... околу мене што прават *водоскоци*, *фонѝани*... (1962 :35);
 ... ил' *ѝоѝајум*, *ѝоѝајно*, *скришино*, *ѝајно* во сто лица / некој сака да се скрие (2007 :76);
 ... во чии *булук*, *сѝадо*, *крдар* и разбој ќе слезе месечината... (2007 :80);
 да мислиш на треви, *омарнини*, *зайурнини* да косиш... (2007 :81);...
 ко *чардак*, *ѝрем*, ко кула од дувната глумарица... (2007 :85);
 ... устои *усѝие*, *уѝока*, пресегната рако и нараквицо... (2007 :33);
 ... јаже околу гуша, прерамко на *шамакоѝ*, *шавароѝ*... (2007 :33);
 ... умрена вода, *ѝуч*, *бронза* од водни топуски (2007 :45);
 ... и плодовите, *ѝодмиѝени*, *ѝоѝкуѝени* од неговите допири... (2007 :56);
 ... ко мугра зад паун, зад *ѝревалец*, *ѝреслаѝ*... (2007 :132);
 ... за да не се *соѝкаш*, *ѝреѝкаш* по длабоки темници... (2007 :145);
 ... од првите четири *бесценосѝи*, *драгоценосѝи*, *скаѝоценосѝи* (2007 :236);

Во групата синонимски низи со делумни синоними најчесто се лексички единици со едно значење во сооднос со повеќе значајна/и:

Јас бев *меѓаѝа*, *границаѝа* и *межникоѝ*, *меѓникоѝ*, *граничникоѝ* меѓу соседите... (2007 :41);

Ти не знаеш колку векови ни трае *оѝсадаѝа*, *оѝколувањеѝо*... (2007 :42);

И умре Горјан, горчлива горница, дива круша / гол корен, бадемова *голушка*, *семка*... (2007 :63);

Гол ко *вѝѝка*, *гранка*, сам ко утка... (2007 :156);

... големата *нунка*, *кума*, неодложна Менка (2007 :175);

И редеше *киски*, *киѝѝи*, *буќеѝи* цвеќе по земјата... (2007 :176);

... но сите знаат за неговото *ѝоколение*, *генерација*, *ѝоѝомсѝво*, *колено*... (2007 :191);

... паѓа некој *ѝиѝѝом*, *кроѝѝок*, *мирен* дожд, / како *ѝризивна*, *ѝовикувачка* молитва на тревите... (2007 :225);

... нашиот *семир*, *свеѝ*, *вселена* и телесна средина... (2007 :227);

Боже, голем боже, како *вѝаса*, *сѝиѓна*, *ѝрисѝиѓна*, *дојде* рибата... (2007 :227).

Важна карактеристика на поетскиот јазик на Андреевски е играњето со зборообразувачките можности на македонскиот јазик и во таа насока во низите пронаоѓаме и лексички единици коишто постојат

во јазикот, но и изведени авторски неологизми. Со дел од истоко-ренските синоними, но и со разнокоренски, авторот ги постигнува фонетските стилски фигури асонанца и алитерација, а често ни-жењето истокоренски синоними го завршува со синоним од друга основа со што постигнува уште посилен ефект.

Примери на синонимски низи со истокоренски синоними:

... оти од зад ридот се *надава, ѝпригодава* / војсководачот на светло-ста... (1962 :17);

Но еден млад кукурек станува *укројѝиѝел, скројѝиѝел, смирувач* / на мојот пораз во шумата (1962 :25);

... и светот, по црна ноќ, *одмижанка, мижечки* ќе го истрчам... (1990 :14);

... коњот што ми го купија им се врати *нагрден, униѝиѝен, огрден* (1990 :15);

Каков страв се *ѝребра, собра, насобра, најѝруѝа, најѝаложѝи* во до-пирот со таа кожа / што *болскаше, силно свеѝеѝе, сјаеѝе* и заоблу-ваше како свртено вретено (1990 :20);

Ох, тој допир не би можел да го *ѝрамѝам, менувам, разменувам*... (1990 :25);

... а требаше да се ослободам од нејзините *ѝелеса, ѝело, снага*... (1990 :28);

... што *увѝлно, ѝаѝжно, најѝаѝжено* го напушташе својот роден крај (1990 :28);

Дениција ме *оѝчекуваше, очекуваше, чекаше* од сегде и секаде... (1990 :35);

... мојата *одмена, замена, смена* и мојата друга *ѝромена* (1990 :35);
Таа беше *дулец, шоѝур, шоѝурка* што ги разведува небесните кла-денци... (1990 :36);

... но сетилата му се противеа на *ѝпридојденоѝо, надојденоѝо, ѝри-стигнаѝоѝо, доѝеченоѝо* време... (1990 :37).

Андреевски во својата поезија често ја користи како алатка и фонетската стилска фигура алитерација, којашто се засновува на повторување на исти или на слични согласки на почетокот на зборот, па така честа е употребата на синоними со исти почетни согласки во синонимски низи.

Алитерација:

Под нозете им шета *маѝесница, маѝеѝница, маѝосница, воѝеб-ничка, ...* (1962 :36);

Во блискиот *жабуњаk, жабурнаk, жабурниk* / продолжува да се пее / за новите *калуѓерици, калуѓерки, монахињи* (1962 :37);
 ... облечени со *бозје, боз, бозел и цволики, 'ркулци...* (1962 :40);
 Не *сѣаѣона, сѣаѣини, загрме* веќе планината... (1962 :40);
 ... патот на *жужлињаѣа, жужалциѣе, инсекѣиѣе, шѣурциѣе, бумбариѣе, ѣврдокрилциѣе* е помрачен (1962 :42);
 Дениција значеше и најголема *денгуба, денгубица, денгубење, изгубено, ѣоѣрошено време...* (1990 :11);
 ... се двоуми шарениот *свиждалник, свискалник...* (1962 :44);
 ... од каде што заборавен *змев, змеј, аждер, ала* се крева... (1962 :54);
 Па сега ќе пратиме *калезби, калезми, ѣокани* до сѣ што нѣ натера... (1962 :57);
 Дури гледам зелени перачки крај реката / што ги тресат водените *ѣулајки, ѣулејки, ѣлочки...* (1962 :62).
 ... за твојата кола, за мојата *неола, невола, неволја...* (1990 :27);
 Објаснувајќи ја како семир во *куѣчко, куѣено* јабољко... (1990 :19);
 Дениција беше датум на доброволни *дарѣѣели, дарувачи* на нешто (1990 :12);
 Поради неа секој *свек, свекоѣ* на новиот босилек... (1990 :35);
 ... за богатата *белегзија, белезија, белезица, гривна* на рака што ќе зборува... (1990 :64);
 ... пред првата моја имела, пред првата твоја *зазабица, зазабница...* (1990 :31);
 ... и *наѣѣѣок, наѣѣѣвка* што ќе ја намали тежината на колите (1962 :9);
 ... од каде што, в *ѣрѣки, ѣрѣалки*, ги чекавме дождовите... (1962 :11);
 Над планината се градеа *семожниѣе, семоќниѣе, семошниѣе, сесилниѣе* кули... (1962 :11);
 Од тие *врѣешки, врѣелешки* на куќи и тополи... (1962 :15);
 ... доаѓа потерата што ќе ги постави / *межнициѣе, меѓнициѣе, граничнициѣе* на мојот сон (1962 :15);
 ... и не помагаат *ѣричесниѣе, ѣричесѣиѣе* / од петочните води (1962 :16);
 И со предговор во *караваниѣе, карваниѣе, колониѣе* (1962 :17).

Исто така неретко Андреевски како стихотворна алатка ја користи и асонанцата, како фонетска стилска фигура која се каракте-

ризира со повторување на исти самогласки.

Асонанца:

Пците заклучуваат *обрач, ојсада* околу селото / и катанецот им го слушам (1962 :17);

... со ова што го велаи и слепо и глуво ќе исцелаи, излекуваи ... (1990 :14);

Дениција ме *ојчекуваше, очекуваше, чекаше* од сегде и секаде... (1990 :35);

Конечу *ојћаран, ојћиен, ојћлејен*, од ветрот фатен... (1990 :53);
... за кованото *обушје, обуи, обувала, обувки* од нејзините стапалки... (1990 :64);

И дур огнот им отвораше воздушни *одајчиња, одајки, одаички, собички*... (2007 :78);

Што бараше таква ноќ, *одлачена, одделена, изделена* од ноќта... (2007 :81);

Бел снег и црн гавран го *издеинаа, исчекаа* в глуво време... (2007 :85).

Турцизмите во македонскиот јазик секогаш се доживуваат како поекспресивни, за што сведочи нивната зголемена употреба во современиот јазик, иако често воопшто не се чувствуваат дека се од туѓо потекло, бидејќи се длабоко навлезени во македонскиот лексикон. Во групата синонимски низи со лексички единици од турско потекло ги наоѓаме следните примери:

... и моето тело се ниша како *ласћар, фиданка, млада гранка*... (1962 :18);

Едно дрво во кое ноќеваат водата и огнот / шета во својот *конак, йренокиише* (1962 :20);

... и јас станувам *ајдук, крадец, разбојник, ојћадник* во звукот (1962 :26);

Пред мене еден беримас / го поткрева својот *кејеник, кайак*... (1962 :37);

Громот ни ги забранува / дрвените *минариња, кули* (1962 :42);

... запенета муцко, испуштен *дизгину, каишу, ремину*... (2007 :34).

Како инспиративен начин на израз којшто со себе носи стилска особеност се јавуваат и синонимските низи во кои авторот користи книжевна лексика, со што на стиховите им дава посебна, величествена, свечена (или да го искористиме авторовиот метод – торжест-

вена) нота. Синонимски низи со книжевни синоними се следниве:
... па сега, дури не те гледам во *ѿрелесѿѿа, красойѿѿѿа, убавинаѿѿа...*
(2007 :72);
... од облеката, од *ѿлойѿѿѿа, од ѿелесаѿѿа* (2007 :217);
... а моето срце *раздомно, расѿѿурено, раскинаѿѿо* никогаш не ми
кажа... (1977 :53).

Една од причините за постоење синоними во јазикот е и кога некоја архаична лексичка единица ќе се употреби во современиот јазик, многу често од стилски причини, и со современите лексички единици ќе влезе во синонимски однос.

Синонимски низи со архаизми се следниве:

... бубашари те викаат пред снежни *двери, враѿѿи...* (2007 :79);
... од *лойѿкаѿѿа, кајѿеѿѿо, чуноѿѿ* и од кулата (2007 :234).

Истото се однесува и на употребата на дијалектизмите, како една од можностите за создавање синонимски низи. Познавањето на овој пласт е од исклучително значење за поетската реч зашто нивната употреба дава разиграност, разноликост и темпо на стихот, што често го постигнува и Андреевски.

Синонимски низи со дијалектна лексика се:

... празна ти *ѿајѿѿа, ѿаниѿѿа, калениѿѿа, чиниѿѿа*, сува ти *лајѿѿа, ла-
жиѿѿа* / а мразурци ти растат под *каѿѿајѿѿа, каѿѿавиѿѿа, каѿѿавеѿѿ*
(2007 :80);

Јас ѿ ја сменувам водата и *ѿонадаѿѿа, ѿонудаѿѿа, хранаѿѿа...*
(2007 :43);

За *залиданоѿѿо, заскиѿѿаноѿѿо* кокиче на брегот/ кон кое *далга-
ѿѿа, браноѿѿ*, постојано се *ѿресига, ѿресега, ѿружа, ѿроѿегнува...*
(2007 :70).

Како и дијалектизмите, и разговорната лексика мошне често се користи во поезијата, иако не е карактеристична за поетскиот јазик на Андреевски, кој во своите стихови ја користи мошне ретко, но умесно, неретко создавајќи синонимски низи кои придонесуваат за мелодичност и за разиграност на стихот.

Синонимски низи со разговорна лексика се:

Ти дојдов дека сонив два сона *набашка, башка, ѿособно, одделно...*
(2007 :134).

Фигуративните значења на зборовите, особено во поезијата, имаат посебно место. Во науката за јазикот определени автори ги сметаат за контекстуални, други, пак, за делумни, а некои и воопшто не ги земаат предвид во оваа група семоними. Но, во поетскиот јазик слободно можеме да ги изделиме во одделна група и да ги разгледуваме во насока на создавање синонимски низи. Кај Андреевски овој приод е мошне чест, при што стиховите добиваат емоционална обоеност, којашто игра мошне важна улога во поетскиот израз. Синонимски низи со зборови со фигуративно значење се:

... душата му ја најдоа на мразурците, / усукана, увиена вудве, вутри, двојно, тројно (2007 :85).

Патиштата, чемериџиџе, грижиџиџе, горчиниџиџе, јадовиџиџе, макиџиџе, оџировиџиџе, зготвените јадења, / првиот касај, залак, последната сркната лажица... (2007 :41);

... ќе ја џоџкоџа, ќе ја џодџаде, џодриџе, нагризе, начне плотта моџа... (2007 :67);

... полн ти е џоџџур, денгубење, врџкање, влечкање, џизма, омраза и џуџош (2007 :213);

Од тебе нема ни џодолу, ни џодолно, џониско, џолошо, џонечесно... (2007 :213).

Ова се само дел од синонимските низи во поезијата на Петре М. Андреевски. Како што може да се види, тие се важна карактеристика на неговиот уметнички стил и сведочат за неговото длабоко познавање и чувствување на македонскиот јазик, особено на неговото лексичко богатство.

Користена литература

- Груевска-Мадоска Симона 2009: *Лексичка синонимија во македонскиот сџандарџен јазик*, Едиџија „Посебни изданија“, кн. 56, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Груевска-Мадоска Симона 2021: *Лексикологија на македонскиот јазик*, Ми-Ан, Скопје.
- Ташова Васка 2011: *Лексичкиџе особеносџи во џрозайџа на Пеџре М. Андреевски*, магистерски труд, Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ.
- Лотман М. Јуриј 2005: *Сџрукџурайџа на умеџничкиот џексџ*, Македонска реч, Скопје.

проф. д-р Марина Спасовска
 Филолошки факултет
 Универзитет во Тетово
 marina.spasovska@unite.edu.mk

ЗА КОВАНИЦИТЕ СОЗДАДЕНИ ВО УМЕТНИЧКАТА РАБОТИЛНИЦА НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ

Апстракт: За оваа прилика се одлучивме да направиме анализа на неологизмите карактеристични за поетската реч на великанот Гане Тодоровски, на оние впечатливи, ненаметливи кованици, внимателно обликувани во неговата уметничка работилница. Восприемајќи ја Ганевата поезија, наидуваме на изобилство од вакви творбени неологизми, коишто претставуваат белег на неговата посебност. Тој масторски ги обликува, ги создава и пресоздава, одзема и додава, почитувајќи ги зборообразувачките устројства на македонскиот јазик. Сето тоа се должи на неговото богато поетско искуство, на неговата инвентивност, на способноста за 'стихување'. Имајќи го предвид фактот дека поетскиот опус на Тодоровски е огромен, нашата цел е да направиме морфолошка и зборообразувачка класификација на дел од неологизмите застапени во неговиот уметнички јазик, бидејќи сметаме дека треба да им посветиме посебно внимание на неговите *йодрумкалиџа*, на *немирликаџа*, на *џирижмаженаџа*, на *босоногијџа* на Бајрам Бедрија итн.

Клучни зборови: кованици, неологизми, поезија, зборообразувачки, срастување.

Иако во науката за јазикот, поточно во лексикологијата, неологизмите се дефинираат како нови зборови¹, сепак, меѓу лингвистите постојат бројни дилеми во однос на тоа како да се определи дали еден збор е нов или не, што претставуваат, всушност, новите зборови, дали секој позајмен збор е неологизам и сл². Што се однесува на македонската лингвистика, подетални податоци во однос на неологизмите ни нуди Минова-Ѓуркова (2003: 135), која ги дефинира како „нови зборови со кои се означуваат релативно нови појави, поими, предмети“. Авторката прави нивна анализа (во однос на степенот, сферата на употреба, начините за нивното создавање, во однос на времето на нивното опстојување во јазикот (неологизми метеори), но, исто така, ги истакнува и нијансите во

¹ „нов збор, нов израз или ново значење на даден збор во јазикот“ (електронско издание на *Толковниот речник на македонскиот јазик*; електронско издание на *Дигиталниот речник на македонскиот јазик*).

² Повеќе за ова в. Јанушева, В.; Стојаноска, М. 2021: 99.

значењето на овие зборови во јазикот на уметничката литература (потенцијализми, околионализми и индивидуализми)³.

Токму последниве⁴ се предмет на нашиот интерес, бидејќи за оваа прилика се одлучивме да направиме анализа на неологизмите карактеристични за поетската реч на великанот Гане Тодоровски, на оние впечатливи, ненаметливи кованици, внимателно обликувани во неговата уметничка работилница. Восприемајќи ја Ганевата поезија, наидуваме на изобилство од вакви творбени неологизми, коишто претставуваат белег на неговата посебност. Тој масторски ги обликува, ги создава и пресоздава, одзема и додава, почитувајќи ги зборообразувачките устројства на македонскиот јазик. Сето тоа се должи на неговото богато поетско искуство, на неговата инвентивност, на способноста за 'стихување'. Имајќи го предвид фактот дека поетскиот опус на Тодоровски е огромен, нашата цел е да направиме морфолошка и зборообразувачка класификација на дел од неологизмите застапени во неговиот уметнички јазик, бидејќи сметаме дека треба да им посветиме посебно внимание на неговите *подрумкалиња*, на *немирликајта*, на *ирижмажената*, на *босоногијата* на Бајрам Бедрија итн.

Зборовите што се предмет на наша анализа ги екскерпиравме од повеќе песни сместени во неколку поетски збирки на Тодоровски (наведени во литературата), бидејќи навистина немаме претензии за детален преглед на сите негови новосоздадени зборови, ниту, пак, е тоа можно за потребите на еден ваков труд.

Поетскиот опус на Тодоровски претставува извонреден простор каде што може да се пронајдат бројни авторски креации со нови значења, коишто се одраз на неговиот специфичен стил. Тој „им подарува толку многу внимание на зборовите, ги негува и ги усовршува, ги оплодува со нови значења, ги доведува во разни односи, а во центарот на неговиот нескротлив немир е играта со обичниот збор, како и неговото преслекување во невообичаени одежди“ (Даниловска 2010: 75). Во потрагата по тие нови „одежди“ на зборовите секако дека не го водела само потребата од лексеми со кои би изразил одредени нијанси на значењето, туку и жедта за нови, поразлични лесички единици, со коишто сакал на поинаков начин да ја истакне својата експресија. Исто така, во таквата потрага тој

---

³в. повеќе: Минова-Ѓуркова 2003: 234.

⁴Индивидуализми (неологизми карактеристични само за еден автор) (Минова-Ѓуркова 2003: 234).

честопати се потпирал врз народното творештво, користејќи некои традиционални елементи (Конески 1971; Велева 1993; Стојановиќ 1990), но, како што истакнува Конески (1975: 83) „тие елементи не стрчат на фонот на споменатата лексичка постројка“ во неговата поезија, туку „придонесуваат, заедно со другите елементи од народниот јазик, за постигањето на определен стилски впечаток.“ Во врска со причините поради коишто се создаваат неологизмите во уметничката литература, Велева, повикувајќи се на Габинскаја (Велева 1993: 78), нотира дека тие се образуваат „со цел да се даде стилски признак, да се избегне тавтологијата во говорот, пократко да се изрази мислата, попрецизно да се карактеризира поимот, да се постигне единство на формата и содржината, да се создаде зборовна игра во текстот итн.“

Материјалот што ни беше предмет на ексцерпција ни понуди огромен избор на лексеми со нови значења, така што, со право, ќе констатираме дека индивидуалниот поетски дискурс на Тодоровски е импресивен, извонреден, раскошен, чудесен. За него Велева (1993: 79/90) истакнува дека тој е „поет кој ги осознал неограничените можности на зборот“, како и дека е „во вечна потрага на границата меѓу формата и значењето, меѓу звукот и содржината, при што во својот поетски израз употребува голем број индивидуални образувања.“

Она што можеме да го посочиме во однос на Ганевите неологизми е дека се најбројни новообразуваните именки, а потоа придавките, па глаголите итн. Сепак, покарактеристични за неговата поезија се сложените кованици, во коишто бројот на сложените именки е далеку поголем во однос на бројот на сложените придавки.

Во материјалот што ни беше предмет на ексцерпција најбројни се двокомпонентните сложени именки:

- поврзани со непосредно срастување на двете компоненти, мотивирани од:

а) *именка + именка*: **подрумкалиња** (преку бескули подрумкалиња черни цамии) („Нашинска III“); **љубовден** (Родена за да се родиш на мојот љубовден) („Скица за првото писмо до Ема Гермова“); **злодоба** (тивка соба во злодоба) („Песни за жената“); **злодобрина** (Слава на најтолерантните окови, на злодобрината) („Апотеоза на делникот“);

б) *придавка + именка*: **машкогласје** (Од машкогласјето шумно прославена) („Белите боски на Босилка“); **голиотоци** (преку голиотоци и сибери) („Нашинска III“); **нашевремевци** (Тројца селани / нашевремевци) („Тројца селани“);

в) *заменка + именка*: **ништоверка** (Ништоверка зар ќе лажат!) („Вражалка (II)“);

г) *прилог + именка*: **многуумник** (Реже ко реч на многуумник, токмузборен) („Песна за мојата песна“); **многучовек** (има таков многучовек, / Твоето е да го бараш) („Еден човек“);

д) *предлог + именка*: **Покрајвардар** (Та него и онака//по цел Покрајвардар го знаат) („Шестпати свртен некаде помеѓу шестата и шеснаесеттата“);

ѓ) *прилог + глагол*: **малкузборник – многусторник** (тој со очите ти збори – малкузборник – многусторник) („Еден човек“);

е) *зайоведна форма од глагол + именка*: **мрсикоса** („Шестпати свртен некаде помеѓу шестата и шеснаесеттата“); **задрисрце** („Шестпати свртен некаде помеѓу шестата и шеснаесеттата“); **расипикуќа** (пукни, раскини се расипикуќо) („Тажачка за Кирче Петров“); **пикајносевици** (чекајте улови пикајносевици) („Шестпати свртен некаде помеѓу шестата и шеснаесеттата“); **вејвејка** (вејвејка помеѓу четири ветра) („Нашата мала големина – Македонија“); **галидуша** (нам ни е галидуша) („Нашата мала големина – Македонија“);

- поврзани со интерфиксот -о-, а мотивирани од:

а) *именка + именка*: **срноотка** („Прилог кон синонимијата на Ема Гермова“); **лактоод** (за сите оние што се невични да станат лактооди) („Песната што треба да ја напишам“); **женопочит** (До кај е женопочитта сè ми те жеднее) („Белите боски на Босилка“);

б) *придавка + именка*: **благопожелба** („Благопожелби кон потомството“); **босоногија** (онаа палава босоногија) („Приказна за Бајрам Бедрија“); **златнонасмевник** („Тажачка за Кирче Петров“); **црносвет** (таен црносвет) („Безнадежна песна за Рајко Жинзифов“); **црнодуши** (Оние....црнодуши слуги на злото) („Шестпати свртен некаде помеѓу шестата и шеснаесеттата“);

в) *именка + глагол*: **листокапник** (Есен е. Листокапник пред портите) („Шестпати свртен некаде помеѓу шестата и шеснаесеттата“);

г) *број + именка*: **едносталбие** (Едносталбие на добрината) („Акростих за татковината).

Дека Тодоровски е мајстор на стихот, дека умее вешто да ги преточува зборовите, да ги оживува, да им вдахнува нова форма и ново значење, најубаво се илустрира преку продуктивноста на лексемата *збор*, во песната „Јавна исповед 1987 или: Во едно зборосокривалиште старовремски наречено песна“, во којашто преку јазична игра, преку звукова асоцијација ни нуди дваесетина нови сложенки од ист корен⁵: **малкузборје, многузборје, зборосокривалиште** (Болни од малкузборје / моќни од многузборје) („Јавна исповед 1987...“); **збороградби** (подигање на нови и високи збороградби); **зборосветилишта, свештенозборци, збороверници, зборослужба** (предлагаме изградба на зборосветилишта / во кои свештенозборци ќе им угодуиваат / на збороверниците / низ магијата на таинствената зборослужба); **збороотпадници, збороотпадништво, збороделиквенти** (Предлагаме изградба на депонии / за збороотпадниците и збороотпадништвото / и казнено-поправни заводи / за збороделиквентите); **збороболки** (за оние што доста често / страдаат од збороболки); **збороноворожденчиња, зборомртовци, зборосоветувалишта** (Предлагаме и изградба / на породилишта за збороноворожденчиња / и гробишта за зборомртовци / и градски селски маалски зборосоветувалишта).

Како и кај именките, така и кај сложените придавки во Ганевата поезија најзастапени со оние што се образувани од две компоненти, поврзани со интерфиксот -о-, и, главно, се мотивирани од:

а) *придавка + именка*. Во ваквите сложенки најчесто првиот дел го определува вториот, а вториот, односно именскиот дел, е составен само од коренот, без суфиксација: **лепоглави** (преку лепоглави сремски митровици) („Нашинска III“); **штуроглав** (Талкам штуроглав се веднам) („Жинзифов“); **тврдолики** (Тврдолики чунки СОК) („Скопје средградска“); **гордолики** (Убијците гордолики грди во душите) („Свето е сè што живее“); **смеолики, светлооди** (Така олеснети, смеолики, смеоносни / ...светлооди...) („Порака“); **таголика** (убавице таголика) („Астартата“); **гладноока** (лебоносна, гладноока) („Прилог кон синонимијата на Ема Гермова“); **злоока** (прокобнице злоока) („Тажачка за Кирче Петров“);

⁵Сите се именки, од коишто, освен првите две (образувани од прилог+глагол), останатите се образувани и од прва компонента именка.

б) *придавка + глагол*: **горкорек**⁶ (грч горкорек) („Македонски јазик“); **благорек** (Го топлевме со благорек) („На овој мал и студен век“);

в) *придавка + придавка*: **јадрожилава** (јадрожилава и стамени) („Акростих за татковината“) и сл.;

г) *именка + глагол*: **сонценосна** (оваа сила лебоносна, сонценосна) („Приказна за Бајрам Бедрија“); **лебоносна** (лебоносна, гладноока) („Прилог кон синонимијата на Ема Гермова“); **верокрепителни** (каде се верокрепителните...) („Послание до сараевскиот летописец Изет Сарајлиќ“);

д) *број + глагол*: **столажовна** (Столажовна усто, доста) („Вражалка (II)“); **двेत्रизборна** (најобична, двेत्रизборна) („Љубовна“); **трижмажена** (мома вредна трижмажена);

ѓ) *број + придавка*: **трижклета** (злост трижклета наежена) („Песни за жената“);

е) *прилог + глагол*: **токмузборен** (Реже ко реч на многуумник, токмузборен) („Песна за мојата песна“);

ѕ) *заменка + заменка*: **никојништовец** (Си реков никојништовец сум) („Што сторив што се закутив“) и сл.

Сепак, поголемиот број кованици во поетското творештво на Тодоровски се изградени со деривација, односно со суфиксација, со префиксација или со двете постапки:

- новообразувани именки (мотивирани од именки, придавки, глаголи...), меѓу кои најзастапени се оние со:

а) *суфиксот -иџа/-ија*: **висотија** (неродна полска висотија) („Седум навраќања кон мотивот трепетлика“); **немоштија** (во непризнаената држава на нашите немоштија) („Малодушен монолог“); **благотија** (мирис на априлска благотија ви нуди вам) („Годинава пролетта ќе задоцни“); **поморија** (обезлугено, како по чума поморија) („Фуснота без повод“);

б) *суфиксот -ка*: **несонка, неспокојничка** (Несонка. Неротка. Зелена неспокојничка.) („Седум навраќања кон мотивот трепетлика“); **сезнаелка** (Боже, кај ли се мажите? / Да си ги зберат сезнаелките) („Шестпати свртен некаде помеѓу шестата и шеснаесеттата“); **ненајденка** (Монолог на ненајденката) („Вражалка (II)“); **невратка** (знам ќе те одвеат во невратка ветриштата) („Бела пеперуго“); **занимавки** (дома, со часови на детето / занимавки му цртаа) („Раце (II)“); **стивнувачка** (и глас ни распеа што не знае стив-

---

⁶Оваа кованица поетот ја употребил и во песната „Вардар“ (тек горкорек).

нувачка!) („Малодушен монолог“); **друженки** (другари, друженки, речете кој ве пратил?) („Последниот сон на поетот“); **средполка** (таа е лична средполка) („Седум навраќања кон мотивот трепетлика“); **грска** (Ти понеси до грска-две разбирање („Порака“);

в) суфиксот -ица: **богатница** (љубов богатница, љубов имовита („Љубов“); **безнадежница** (копнее безнадежница) („Вражалка (I)“); **букавица** („Песни за жената“);

г) суфиксот -ина: **нетежина**, несетило (Дај да те имам во дланквиве//Нетежина, Несетило.) („Љубов“); **нејаснина** (Туку нејаснина се доброто и злото) („Бела пеперуго“); **пелиновина** (Бликот од пелиновина!) („Астарта“); **чудеснина** (Во темно време бликна... / на ден полн сонце и чудеснина!) („Македонски јазик“); **недобрина** (преколнува недобрини) („Калиштанска“);

д) суфиксот -ник/-ик: **страдник** (крик на страдник безгласно што зинал) („Сонет“); **безутешници** (Нè исправаат ко грдибезутешници) („Бела пеперуго“); **ненадејници** (илјадагодишни ненадејници) („Крчма“); **самик** (за да разберам колкав сум самик) („Глас“);

ѓ) суфиксот -ости: **бушавости** (кај нема зелени бушавости) („Порака“);

е) суфиксот -ие: **спокојствие** (Спокојствие / за тебе тивка убоост) („Зад сврзникот „И““); **претчувствија** (...како в зимска полноќ најзанесено раскажи ни / за мечти ненајавени или претчувствија луди) („Бела пеперуго“);

ж) суфиксот -ко: **затрчанковци** (чекајте затрчанковци) („Шестпати свртен некаде помеѓу шестата и шеснаесеттата“).⁷

Исто така, карактеристични за јазичниот израз на Тодоровски се кованиците во коишто се забележува редукција на фонemi на крајот на лексемата. Сите се со именско значење, образувани од глаголска основа: Во **милувот** (од милување) (Во милувот нежен на ветерот скитник) („Пролетна мечта“); со **препал** (од се препали) (Одime одime одime со препал и со уплав) („Нашинска III“); **заглед** (во секој заглед: Занемена Големина) („Нерези“); **недофат**⁸

⁷Како мошне интересни ги наведуваме кованиците: **безљубјак** (безутешник, безнадежник и безљубјак) („Астарта“); **небида** (ти, да не би била, о небидо) („Морничав монолог“), првата образувана од префикс, глагол и суфикс, а втората од негација (префикс) и глагол.

⁸Оваа кованца поетот ја употребил и во песната „Зад сврзникот „И“ (И: севезден непрестајно нè мами / недофатот).

(најблиска недофат) („Љубов“); **недостиг** (та да те знам и љубам само ко недостиг) („Мечтаното враќање на Жинзифов во татковината“); **недорек**⁹ (најголем недорек) („Љубов“); **непремолк** („Горчливи голтки непремолк“); **недоброј**¹⁰ (Недоброј стракови доверба) („Порака“); **разден** (На разденшто се раѓа) („Македонски јазик“).

Што се однесува на новосоздадените придавки во песните на Тодоровски, воочуваме дека поголемиот дел од нив се образувани со суфиксација¹¹, или со суфиксација и префиксација, и тоа со:

а) суфиксот -лив, најчесто од глаголска основа: **болливото**, **гледливото** (за да се доболи болливото / за да се догледа гледливо-то) (Нашинска III“); **догледливо**, **недогледливо** (негде догледливо, негде недогледливо) („Шетајќи низ Топана“); **прикажлив** (најчестото малку прикажлив, затворен) („Со 5-ката до Козле“); **привлеклив** (и таа е еден убав и привлеклив кат) („Шетајќи низ Топана“), помалку од именска основа: **стравлива** (трепетот, показ на стравлива самотија) („Седум навраќања кон мотивот трепетлика“); **солзлива** (Солзлива самота во морни црнки зјае) („Последниот сон на поетот“);

б) суфиксот -ан/-ен, од именска основа: **сунѓерисан** (долго сум сунѓерисан) („Скопје средиградска“); **молковна** (могила молковна) („Завет“); **недоустана** (Таго ле неиспакана, остани горда и недоустана) („4 мај 1903 година“); **завардарен**, **превардарен**, **подвардарен** (Јас не сум Вардар, ни завардарен, не сум превардарен, ни подвардарен) („Вардар“); **невидна** (Прашинка ништотна, невидна) („Љубов“); од придавска основа: **серазулавена** (Босилко, блажино серазулавена) („Белите боски на Босилка“); **ненаши**¹² (кон ненаши височини) („Раце (I)“); од глаголска основа: **закутрени** (Затоа многу наши дечиња, закутрени од татковците, не продолжуваат да учат) („Шетајќи низ Топана“); од глаголска основа: **бладежна** (бладежна, долга, пролетна, тешка ноќ) („Годинава пролетта ќе

⁹Оваа кованица поетот ја употребил и во песната „Морничав монолог“ (крвава бол до недорек).

¹⁰Оваа кованица поетот ја употребил и во песната „Крчма“ (недоброј најдобри зеници).

¹¹Можеме да подвлечеме дека во однос на суфиксните образувања на придавките, попродуктивни се оние со суфиксот -ен.

¹²Оваа кованица се разликува од останатите, бидејќи е добиена со префикс + заменска придавка (без суфикс).

задоцни“); од заменска основа: **ништотна** (Прашинка ништотна, невидна) („Љубов“).

Анализирајќи ги новосоздадените глаголски конструкции, можеме да ја забележиме нивната интересна и нетипична деривација, при која се изделуваат суфиксни и префиксно-суфиксни образовања, и тоа најчесто од:

а) именска основа: **македонствувам** (Бидејќи, слушнавте, нели, јас македонствувам) („Старечка песна“); **разластари** (раце ни разластари до десет мечти што посегаат) („Малодушен монолог“); **бродиме** (Кон брегот бродиме) („Нок без интерпункција“); **домакедончине** (Ој, Македонијо, колку ли уште ни треба за да те домакедончине), („Фуснота без повод“); **заутрува** (недофатот по она што заутрува) („Зад сврзникот „И““); **се запоточува** (се запоточуварека од луѓе) („Делнично будење на градот“);

б) придавска основа: **блаженствува** (жената те... блаженствува) („Песни за жената“); **младуваме** (малку ни остана за да младуваме) („Скица за првото писмо до Ема Гермова“); **се закутрив** („Што сторив што се закутрив“); **јадрее** (и јадрее во чувствата...) („Прилог кон синонимијата на Ема Гермова“);

в) глаголска основа: **дојарува** (жената те... дојарува) („Песни за жената“); **се платка** (ветерот се платка низ осветкани ветки) („Разговор со Делчев“); **дринчине** (дојдовме за дадринчине секој први) („Фуснота без повод“); **се пореваме** (одиме, се пореваме, се исправаме), („Нашинска III“);

г) прилошка основа: **празнеам** (казнет сум справедливо да празнеам) („Астарта“).

За зборообразувачката постапка на Тодоровски карактеристични се и невообичаените императивни глаголски форми¹³, како: **илиндејствувај**, **македонствувај** (Илиндејствувај, македонствувај) („Акростих за татковината“); **поСКОЈевствувајте** (Одете малку та поСКОЈевствувајте) („Шестпати свртен некаде помеѓу шестата и шеснаесеттата“); **гргај** (громовно гргај) („Македонски јазик“); **преадресирајте се** (Дај преадресирајте се) („Скопје средеградска“); **стотувај и илјадувај** (стотувај и илјадувај / заклучена од јужните ветрови) („Света Гора“).

Интересен е начинот на којшто поетот ги образува следните глаголски придавки (од именска основа): **обескозено**, **обезлуѓено**

¹³Можеме да забележиме дека првите три форми се од именска основа, следните две од глаголска, а последните две императивни форми се образувани од броеви.

(нетема ти го селото обескозено//обезлуѓено, како по чума поморија) („Фуснота без повод“); **невекувани** (векови невекувани) / **неизгодинети** (години~~не~~изгодинети) („Нерези“).

Исто така, тој на еден невообичаен начин ги твори и глаголските именки¹⁴, како: **бидување** (да продолжиме во бидувањето) („Прашања“); **можење**¹⁵, **неможење**¹⁶ (толку се стежнати можење и неможење) („Раце (I)“); **немеење**¹⁷ (Сè што се рекло сè било немеење) („Морничав монолог“); **добрување** (Им остана ли недовршен грев?... / Разнежнетост? Достоинство? Добрување?) („Македонски јазик“); **самеење** (колку ли кажуваш песно зачната во самеење) („Морничав монолог“); **младување** (делник препорака за младување и радување) („Апотеоза на делникот“); **младеене** (Блескотен белег си на младеенењето) („Белите боски на Босилка“); **мирнеења** (во празнотијата на самоодземените мирнеења) („Астарт“); **многурадување**¹⁸ (во витлите на многурадувањето) („Концерт“); **новораѓање** (...а јас пак неоти сум сведок//на некаково новораѓање) („Недостижна“); **себепремолчување** (на срам од себеси, од себепремолчување) („Македонски монолог“); **недоречување** (В крвта ни остана едно недоречување) („Македонски монолог“).

Ја забележавме и заменката: **несекое** (Си било еднаш некое несекое дете) („Бела пеперуго“).

Во поетскиот простор на Тодоровски сретнавме и новообразувани прилози¹⁹, како: **упорито** (одиме своеглаво одиме упорито) („Нерези III“); **трчешкум** (па трчешкум се претркалува над Скопје), („Приказна за Бајрам Бедрија“); **брзострујно**²⁰ (Водите брзострујно им се мешкаат) („Кожле“); **многушто** (многушто уште ќе дож-

¹⁴Интересно е тоа што ваквите зборови, покрај од глаголска, ги образува и од придавска и од прилошка основа.

¹⁵Оваа кованица поетот ја употребил и во песната „Благопожелби кон потомството“ (Да го наттрчате своето можење).

¹⁶Оваа кованица поетот ја употребил и во песната „Ненасловена“ (На своето клето неможење).

¹⁷Оваа кованица поетот ја употребил и во песната „Белите боски на Босилка“ (Прва си буква на немеењето).

¹⁸Последните четири се сложени кованици.

¹⁹Забележуваме дека првите три се прилози за начин, следните пет се за количество, а последниот прилог е со начинско значење.

²⁰Ваквите прилози (брзострујно, многушто, штознамколку, двајтолку, тријтолку) се мошне интересни, бидејќи се добиени по пат на сложување (на пр.: брзострујно – брзо како струја) и претставуваат специфично авторско обележје.

ивееме), („Фуснота без повод“); **недоброј** (и ќе ти наберам недоброј стракови доверба) („Порака“); **што знам колку** (Вражала ви е село / со штознамколку куќи) („До вражала и назад“); **двајтолку** (добра е таа причина / и уште двајтолку потреба) („Света Гора“); **трижтолку** (трижтолку тежи да најдеш пат) („Монолог на ненајдениот“); **небило** (Одлетај негде кон небило), („Бела пеперуго“).

Она што, исто така, е карактеристично за Ганевиот поетски израз е членувањето на сопствените имиња: **врутокот, солунот** („Вардар“); **Бистрине, Корабине, Вардарине, Струмине** (Нашинска); - коските **Мисирковите**, коските **Цепенковите**, коските **Ѓорче Петровите** (Фуснота без повод); **Македонијава** (Јас МАКЕДОНИЈАВА ја прогласив за вера и храм) („Старечка песна“) или, пак, образувањето нивна множина: **голиотоци, сибирѝ**, преку лепоглави **сремски митровици**, делени разделувани.... на **егеи** на **вардари** на **пирини** (Нашинска III). Исто така, преку игра на зборови, преку интересен зборообразувачки механизам образува различни сопствени имиња: **Гинимир** (не гини мило што не си Гинимир), **Дојдимир** (дојди ми свиден Дојдимир) („Годинава пролетта ќе задоцни“).

Од сето она што досега го анализиравме во однос на Ганевите неологизми, можеме да заклучиме дека меѓу нив, како што веќе посочивме, се најбројни новообразуваните именки, потоа придавките, па глаголите итн., мотивирани од различни зборови, најчесто со суфиксација. Сепак, најкарактеристични за неговата поезија се двокомпонентните сложени кованици, образувани или со непосредно срастување на двете компоненти или поврзани со интерфикс, со коишто, всушност, тој постигнува поизразен стилски ефект. И меѓу нив бројот на сложените именки е далеку поголем во однос на бројот на сложените придавки. Нашиот неуморен поет мошне успешно ги користи зборообразувачките модели со кои располага македонскиот јазик, умешно експериментирајќи со нив, така што неговите кованици се оригинални и единствени.

Уште нешто што сакаме да го подвлечеме во врска со авторските неологизми во поетското творештво на Гане Тодоровски е тоа дека имајќи ги предвид неговата поетска креативност, досетливост и умешност во играта со зборовите, навистина е невозможно да се нотираат сите негови кованици, бидејќи и тие, како и неговите „Вардар“, имаат свој Вруток, но не и свој Солун. Извираат, но не дотекуваат. Си течат, си жуборат, „полетно, полезно, зачудувач-

ки“²¹. Токму затоа сме убедени дека со неговите збороформи, со децении нижени во недоброени стихови, не само што може да се збогати Речникот на македонскиот јазик туку може да се направи цел еден речник на Ганевите ’зборороденчиња‘²². Тој, всушност, му останал верен на советот што ни го даде великанот Конески (1967б: 21) во врска со збогатувањето на лексичкиот фонд на нашиот јазик: „да го изнајдеме и да го искористиме секое здраво животворно зрно од нашето веќе натрупано речничко богатство“, така што неговите ’зборороденчиња‘ навистина се создадени од најздравите ’животворни зрна‘ на нашиот мил јазик. И сосема на крајот, уште една потврда за Ганевиот монументален влог во јазикот е исказот на Кристина Николовска во предговорот кон поезијата на Гане (Тодоровски 2008: 17) дека тој е „неуморник-оригиналник“, „таков покровител и „татко“ на цел *јазик во јазикот наш*“, односно „непресушен, деноноќен трагач по нови искуства на речта.“

Користена литература:

Велева Славица 1993: „За зборообразувањето во поезијата на Гане Тодоровски“, *Сјектар*, бр. 21-22, Списание на Институтот за литература при Филолошкиот факултет, Скопје, 77–92.

Даниловска Марина 2010: „Меѓу боите и звукот при интерпретацијата на песните *Седум навраќања кон мојивотот и врејевилка* и *Сонајина* од Гане Тодоровски“, *Сјектар*, бр. 55, Списание на Институтот за литература при Филолошкиот факултет, Скопје, 75–90.

Дигитален речник на македонскиот јазик, <http://drmj.eu/>

Јанушева Виолета, Стојаноска Марија 2021: „Однадвор – дома: Новите зборови (неологизмите) во македонскиот стандарден јазик“, *Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција „Македонскиот јазик – извор на научни истражувања (дома и надвор)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 97–110.

Конески Блаже 1967а: *Грамајика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.

Конески Блаже 1967б: *За македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.

---

²¹Зборови позајмени од песната „Вардар“.

²²Наша кованица, во стилот на Гане.

- Конески Блаже 1975: *Јазикот на македонската народна поезија*, Ману, Скопје.
- Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Бона, Скопје.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.
- Стојановиќ Миролуб 1990: *Гане Тодоровски, поезија и поезика*, Македонска ревија, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик, <https://makedonski.gov.mk/>

Ексерпирана литература:

- Тодоровски Гане 1990: *Поезија*, Наша книга, Скопје.
- Тодоровски Гане 2008: *Проект: Македонска книжевност 2008*, Гане Тодоровски. *Живеј јесно!*, НИД „Микена“, Битола.

ABOUT THE COMPOUND WORDS CREATED IN THE ART WORKSHOP OF GANE TODOROVSKI

Abstract: For this occasion, we decided to analyze the neologisms characteristic of the poetic speech of the great Gane Todorovski, those impressive, unobtrusive compound words, carefully shaped in his artistic workshop. Perceiving Gane's poetry, we come across an abundance of such creative neologisms, which are a mark of his uniqueness. He masterfully shapes them, creates and recreates them, subtracts and adds, respecting the word-forming positioning of the Macedonian language. All this is due to his rich poetic experience, to his inventiveness, to the ability to write poetry. Taking into account the fact that Todorovski's poetic oeuvre is huge, our goal is to make a morphological and word-forming classification of some of the neologisms represented in his artistic language, because we think that we should pay special attention to his *podrumkalinja*, to the *nemirlikata*, to the *trižmaženata*, on the *bosonogijata* of Bajram Bedria, etc.

Key words: compound words, neologisms, poetry, word-formation, fusion.

д-р Александра Гецовска
 Универзитет „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
 gecovska@gmail.com

ПОТЕКЛОТО НА НЕПОКОРНИОТ *ПИРЕЈ*

Апстракт: По повод 90-годишнината од раѓањето на Петре М. Андреевски, во нашиот труд ќе го разгледаме потеклото и метафората на македонскиот непокор – тревата *йиреј*. За таа цел ќе дадеме краток ботанички опис, преку кој ќе се покажат основните карактеристики на растението, кои ќе ни помогнат при етимолошката анализа. Ќе ги разгледаме и споредиме стандардните и народните, синонимни, словенски и несловенски називи, како и метафоричниот пренос на истото растение, мак. *йиревина*, *џорилка* (Дервенци 1990: 61; Кузманоска 2019: 66), *кошџрева* (Андреевски, 1980), срп. *йиревина*, рус. *пырёй*, хрв. *pirika* и латинските видови *Agropyron repens*, *Agropyron cristatum*, *Agropyron intermedium* (Лозановски 1994: 135).

Клучни зборови: *йиреј*, етимологија, метафора, народни називи.

Традиционалната медицина има длабоки корени. А, растенијата како дел од хербалната медицина имаат значајна улога во практиката на народната медицина за лекување и превенција од болести. Знаењето за лековитите својства на растенијата им овозможило на луѓето да ги користат билките како главни состојки. Од генерација на генерација, луѓето го пренесувале своето знаење за лековитите ефекти на лековитите растенија. Од античките записи на Хипократ и на Диоскорид, преку средновековните хербариуми, до современата фитотерапија, растенијата остануваат неисцрпен извор за здравје и инспирација. Народот ги употребувал и воедно покажал голема креативност во нивното именување. Затоа, изворот на современото медицинско знаење, се наоѓа во вековното народно искуство на исцелување. И не случајно, фитотерапијата сè уште е еден од водечките методи на лекување болести од различна етиологија.

Во македонската народна медицина, лековитите растенија чии својства биле предмет на набљудување, експериментирање и усно пренесувано знаење, со векови се развивале преку систематизирани, медицински и фармаколошки традиции. Токму поради тоа, во овој труд ќе посветиме внимание на нивниот опис, својства, лековити својства, а пред сè на нивната етимологија, истражувајќи

ги корените, што ќе ни помогне подобро да ја разбереме врската меѓу јазикот, народното знаење и природата. Во време кога синтетичките лекови доминираат во медицината, сè поголем број луѓе се враќаат кон природните методи за подобрување на здравјето. Познавањето на лековитите растенија не е само дел од нашето културно наследство, туку и начин да изградиме похармоничен однос со природата.

Етимолошката анализа на одреден вокабулар, група, се разликува од анализата на друг вокабулар во методолошките техники, кои произлегуваат од особеностите на структурата на самиот вокабулар односно група. Разгледувајќи ги овие аспекти на етимологијата, се заклучува дека многу нешта се потребни за да се стане етимолог. Етимологот наликува на археолог, кој копајќи, пронаоѓа нови предмети односно називи, а истражувајќи слој по слој земја ги набљудува пронајдените форми (семињата). А, токму ботаничката лексика е една од најстарите човекови предлошки. На овој начин, етимологот истражувајќи ги називите на растенијата, листовите, семињата итн., доаѓа до коренот на јазикот односно до човековата смисла за креирање зборови, за која однапред знаеме дека е вродена способност. Затоа, називите на растенијата се подредени во микрополиња, кои заедно формираат сложена севкупност, а меѓусебните односи на тие полиња се различни. Нивниот однос може да биде рамноправен, подреден и дериватен. Карактеристиките на народните називи на растенијата се особено јасни, кога се споредуваат со научната ботаничка номенклатура што во нашиот случај ќе бидат повеќе од очигледни. Специфична црта на секоја група е тоа што станува збор за повторливи, стабилни етимолошки карактеристики за членовите на групата (Меркулова 1965: 72).

Пирејот е повеќегодишно, познато растение во народната медицина. Расте насекаде како плевел, акваретик. Акваретиците се вид хербални диуретици, што го зголемуваат протокот на урина што помага во *измивањето* на бактериите од мочниот меур. Традиционални хербални акваретици се: ризом од пиреј, надземен дел од златица, корен од селен, лист од бреза, корен од глущарче итн. Во овие фитолекови, се вклучени демулценти: свила од пченка, надземен дел од пиреј и лист и корен од бел слез (Кулеванова 2021: 271).

Пирејот има добра традиционална репутација како ефикасен стимулатор на диурезата. Испитана и утврдена, фармаколошката

активност на пирејот е во согласност со традиционалната употреба, а служи во третманот на помали уринарни нарушувања, иако контролирани клинички студии за оваа растителна суровина не се правени¹. Сепак, објавените податоци не се доволни за добра клиничка проценка на пирејот, бидејќи нема објавени податоци за изведени контролирани клинички студии, токму поради тоа неговата употреба е само во рамките на традиционално познатите индикации². Од растението пиреј (*Agropyron repens* (L.) P. Beauv., фамилија Poaceae) во медицински цели се користи исушен ризом³.

Нашиот главен фокус е сепак насочен кон номинацијата, именувањето на растенијата, одразено преку мотивацијата која е

---

¹ Во една опсервациска студија во која биле вклучени 99 пациенти со миктурија, бил испитуван етанолен екстракт од пиреј. Испитаниците примале по 60 капки од 20 % етанолен екстракт трипати на ден, во период од 28–31 ден. Поплаките од ургентноста за мокрење, дисурија, простатитис и циститис биле успешно и статистички значајно намалени во 44–100 % од пациентите. Лабораториските маркери на инфламацијата биле, исто така, нормализирани, а 96 % од пациентите се изјасниле во однос на третманот како многу добар и не биле пријавени никакви несакани ефекти. Во друга мултицентрична отворена постмаркетиншка студија на 313 пациенти со инфекции на уринарниот тракт, иритиран мочен меур, уретритис, циститис и простатитис, била испитувана ефикасноста на 20 % етанолен екстракт од пиреј. Во текот на терапијата биле следени промени во уролошките симптоми: ургентност за мокрење, болна миктурија, дисурија и сл. Кај голем број пациенти (32–53 %) било установено потполно ослободување од симптомите.

² Ризомот од пирејот се користи за производство на традиционални хербални лекови за орална употреба, во кои како активен конституент се користи здробен ризом, течен екстракт или тинктура. Впрочем, пирејот е особено добар за лекување на воспалителни заболувања на бубрезите и мочниот меур, за исфрлање на ситни камчиња и песок од нив, а од жолчката ја исфрла мочната киселина, па поради тоа е добар за лекување на гихт и ревматизам. А, сок од пиреј е добар за прочистување на крвта.

³ Од пирејот се употребува: декокт 3–6 грама сув ризом во 250 мл вода, со варење 20–30 минути; се пијат 150 мл на секои 3–4 часа на ден, до постигнување дневна доза од 10–20 грама, капсули што содржат спрашен ризом (0,4 грама/капсула). Ризомот од пиреј содржи повеќе од 10 % јаглехидрати (фруктоза, гликоза, инозитол, манитол, фруктозан), етерично масло, флавоноиди, сапонини и минерали. Присуството на различните шеќери се смета за значајно за благиот диуретичен ефект на растението. Пирејот е безбеден за употреба и нема несакани ефекти односно контраиндикации. Нема објавени податоци за интеракции со друга терапија, ниту за проблеми при предозирање. Поради недостаток на релевантни податоци, контраиндициран е при бременост и лактација. Екстракт од пиреј се користи за производство на додатоци на исхраната, најчесто како тинктура (Кулеванова 2021: 290).

универзална јазична карактеристика, а која зависи од: изгледот на растението, времето на цветање, бојата, вкусот, мирисот, народните верувања итн.

Agropyron repens (L.) P. Beauv. е назив на растение дефинирано во различни ботанички извори. Се појавува со следниве латински синонимни називи: *Agropyron repens*, *Agropyron cristatum*, *Agropyron intermedium* (MT, 1994: 135), *Elytrigia repens* (L.) Nevski (Светличная, Толлок 2003: 16) и *Agropyron leersianum* (Wulfen ex Schweigger) Rydb., *Agropyron repens* f. *geniculatum* Farw во традиционалната народна медицина и ајурведска традиција.

Називот на видот *repens*, *ntis* – ползач, лазач е од *repere* – лазе, растението има долги притаени, лазечки ризоми.

Народните називи за *Agropyron repens* во македонскиот јазик се: *агрија*, *агријада*, *коштрева*, *пиреј*, *пиревина*, *троскот*, *троска*, *горилка* (Papađagi 1974; Дервенци 1990: 61; Трајковски 2009: 289; Велковска 2009: 59; Кузманоска 2019: 66; Андреевски, 1980).

Сакајќи да ја потврдиме интердисциплинарноста и мултикултурализмот на етимологијата на називот *пиреј* (на П. М. Андреевски), ќе дадеме осврт на потеклото на називот вклучувајќи ги и другите македонски синонимни називи (*агрија*, *горилка* итн). Притоа ќе утврдиме дека литературата може да биде толкувана и преку една интересна научна дисциплина како што е етимологијата, чиј фокус може да понуди, да толкува, анализира, објасни настанок на метафоризирање и да даде поинаков светоглед на книжевноста како запис.

Агрија

Овој фитоним, потекнува од називот на родот *Agropyrum*, *i n*, сложенка образувана од грч. (*agrios*) ἄγριος – див, станува збор за плевел, а вториот дел, ќе го разгледаме подолу. Според други толкувања потекнува од грчката лексема (*agros*) ἄγρος – поле. Во македонскиот јазик се среќава во варијантите: *агрија*, *агријада* од нгрч. ἄγριά, ἄγριάδα ‘пиреј, троскот’, стгрч. ἄγριός ‘дива лоза; она што расте во полето’, аром. *ayreadá* (Papađagi 1974: 121; Аргировски 1998: 59; Велковска 2009: 59). Синонимниот македонски назив *агрија* е заемка од латинскиот односно грчкиот јазик. Всушност, називот е заемка од првиот дел од сложенката лат. *Agro*(*pyron*).

Коштрева

Називот *коштрева* кој го среќаваме во романот *Пиреј* се опишува како: „Пиреј е трескотна трева, а некои ја викаат и Коштрева. Ама ти колку сакаш кошкај ја, корни ја, куби ја, таа пак не умира. Само малку да допре до земјата и пак ќе се фати, ќе оживи, ќе потера. Ништо не ја ништи таа трева“ (Андреевски, 1982: 7). Толкувањето на Андреевски е јасен метафоричен показател за настанокот на посочениот назив.

Пиреј

За етимолошката анализа од особено важно е не само познавањето на семантичкиот модел на групата што се разгледува, туку важно е и познавањето на природата на конструкцијата на соматското поле во кое е вклучена лексемата. Утврдувањето на местото на лексемата на ова поле е задача на некои, понекогаш веќе решени етимологии. Потеклото на лексемата *пиреј*, е одамна утврдено и се однесува на стариот индоевропски назив за пченица, грч. *πυρός*, лит. *purai*. Во старословенскиот јазик, лексемата *пыро* означува ‘спелта’, еден од видовите пченица *Triticum spelta*. Истото значење е зачувано во дел од јужнословенските јазици, мак. *пира* (спелта, крупник), срп. *пѝр*, словен. *pîr, pîra*. Во источнословенските и во западнословенските јазици пирејот се среќава како плевелно растение (исто така и *Triticum repens*). Сродните лексеми во старопруските и во англосаксонските јазици, исто така означуваат називи на плевели, стпрус. *pure* ‘оган’, англосак. *furs* ‘пиреј’. Овој трансфер на називот, иако на прв поглед чуден, подлежи на логично објаснување. Лексемата *пиреј* од **pyrǫjъ* е придавка, образувана со наставката *-ǫjъ* од именката *pyro*, рус. *пыро*, зачувана само во неколку јазици. Истите дериватни форми може да се забележат и во други западнословенски јазици, пол. *perz* од **pyrǫ* или **pyrǫjъ* со наставките *-ǫ* или *-jъ*. Слични или аналогни креации, среќаваме во чеш. *pyř*, блрус. *пырник*, изведен со наставката *-ик* од основата на придавката, хрв. *pirika* итн. Се доаѓа до заклучок дека во источнословенските и во западнословенските јазици нема основен, главен, ами изведен, деривиран збор чиешто значење може да се формулира како ‘пченица, леб’ (Меркулова 1965: 75). Сп. рус. *жито – житец*, *’рж – ’ржец*. *Triticum repens*, е плевел сличен на

житото и ги напаѓа житните полиња. Во претходно посочената шема *Triticum repens* го зазема местото на изведениот, деривиран збор, во момент кога отсуствува називот на одгледуваното, култивирано растение: Ø – пиреј. Процесот на замена на старите називи на култивираните растенија од други лексеми може да се следи во судбината на лексемите жито, 'рж, јачмен, во словенските јазици и нема пренос на назив од култивирано растение на плевел. Во источнословенските и во западословенските јазици, стариот назив за пченица и неговиот вид се среќава како **pyro*.

Македонскиот народен назив *пиревина* (Кузманоска 2019: 66), со наставка *-ина*, укажува на голема старост (Киш 2010) за разлика од подоцнежниот *пиреј*.

Всушност, од вториот дел од сложенката *Agropyrum* произлегуваат називите грч. (*pyros*) *πυρός* – пченица, сп. мак. *пиреј*, *пиревина*; срп. *пиревина*; хрв. *pirika*, рус. *пырёй ползучий*; укр. *пирій повзучий*, пол. *perz*, чеш. *pyr* итн. од праслов. **pyrǫ* и се однесува на тоа што пирејот е плевел, кој припаѓа на истиот род како и пченицата. Принципот на конструирање на едно од семантичките полиња во групата називи на житни култури е претставен преку односот на зависност и дериватност помеѓу називите на култивираните растенија и називите на плевелите.

Според друго толкување пак, оваа трева потекнува од лат. *pyr*, грч. *πῦρ* 'оган' (Светличная, Толок 2003: 16), сп. мак. *горилка* бидејќи оваа пченична трева предизвикува голема штета на земјоделските култури. Сп. *пироман*, *пиротехника*, личното име *Пир*, фразата *пирова победа* итн. или: „Племето наше е пиреј и не го ништи ниедна војска“ (Андреевски 1980). Во словачкиот јазик на пример, постои сомнеж, дали и лексемата *пират*, односно *пиратски* (мак. *пиромански*), од истата основа, *пир*– е хомоним, што претставува делумно и правописно правило, *pirat*, што одговара на етимолошкиот принцип на правопис односно станува збор за словачки јазичен контекст (*pirat* – *pyrat*, *pyrotechnika*). Од една страна *pirat*, означува 'морски разбојник', а од друга страна се поврзува со 'пиротехника, експлозивна, запалива смеса, производ за огномет'. Хомонимната словачка лексема *pirat* е делумно различна, *пиратот* 'морскиот разбојник' е жива наспроти неживата природа (стсл. воодушевена наспроти невоодушевеноста) на експлозивната смеса која предизвикува оган. Именката *пират* 'морски разбојник', од етимолошки аспект е преземена лексема

од итал. *pirata* која се развила од лат. *pīrāta*, која е преземена од грч. *πειρατής* ‘морски разбојник’, овој назив е изведен од глаголот *πειράομαι* ‘се обидувам нешто, се обидувам да го одземам бродот’, што доаѓа од основата *πεῖρα* ‘обид, смелост, смел настан’. Според Кралик (2023: 126, 128) се наведува дека лексемата *пират* би можела да се поврзе со *пироманија*, *пиротехника* во однос на потеклото каде што почетната компонента *пиро*— етимолошки му припаѓа на грч. *πῦρ* ‘оган’, сп. гер. *Pirat* ‘ознака за пиротехнички производ’, пр. *Pirateböllер* ‘пиратски топ’ од *Böllер* 1. ‘топ со мал калибар што се користи за сигнализација, церемонијално пукање’ и 2. пиротехнички производ, кој кога ќе се запали испушта звук сличен на истрел од таков топ, петарда’.

ТРОСКОТ, ТРОСКА

Под овој народен назив во ТРМЈ (VI, 124), се среќава растението, *Polygonum aviculare* ‘едногодишно тревно растение, разгрането по земја, со долгнавести ситни листови и многу ситни бели или црвеникави цветови’. Го среќаваме крај патишта, на меѓи, по домашни дворови, на игралишта и други места. Расте како плевел на неплодни, тврди и суви земјишта. Од растението се собира надземниот дел со цветовите *Polygoni avicularis herba*.

Троскотот, со синонимите: *птиче трева*, *дворник* (Дервенци 1977: 126–127), им бил познат како лековито растение уште на Кинезите 3000 години пред нашата ера. Тие го употребувале троскотот за прочистување на урината и против болки во стомакот. Денес троскотот има широка примена во народната медицина. Се дава во вид на чај при тешкотии при мочање и крвавење од уринарните органи. Исто така е популарен лек против крвавења од белите дробови и од цревата, како и при силна менструација. Во голем број земји троскотот е ценет и како лек против жолтица. Додека пак, во изданието *Речник на демирхисарскиот говор* од авторите Радован П. Цветковски и Божо Стефановски, 2008 година, Кирил Трајковски, наведува дека научниот назив *троскот*, *троска* е од лат. *Agropyrum repens*. Имено, авторот посочува дека вклучувањето латински називи е нужно, потребно и служи за прецизност, јасност зашто често може да дојде до конфузија. И притоа, го забележува следново: „Она што мислиме дека е незначителен пропуст е неименувањето на растенијата

и на животните со латински имиња, зашто ако за мене и за авторите е познато што е тоа вратика (висока дрвенеста билка со карактеристичен мирис и жолти цветови – *Тonacetum vulgare*), за оној од Источна Македонија можеби не значи ништо зашто има многу такви билки, а таму се викаат поинаку, како за мене што не значи ништо пиреј, туку само троскот (троска), односно *Агроругум герепс*“ (Трајковски 2009: 289). Тука треба да напоменеме дека во овој случај постои поистоветување на називите троскот, троска со лат. *Агроругум герепс* и *Polygnum aviculare* што веројатно настанало поради истиот ефект којшто се одбива при консумација на овие лековити својства, поврзани пред сè со уринарните органи.

Лексемата троскот, потекнува од стсл. тросъ и се однесува на ‘ситни остатоци или отпадоци кои се расфрлани’, а се среќава и со народната варијанта –*ка, троска*. Со оглед на тоа што ова растение често се јавува на запустени површини, етимологијата можеби се однесува на неговата способност да расте во такви услови како коров кој тешко може да се искорени односно тоа е растение кое се шири и покрива земјиште и се расфрла како непосакуван коров.

Росети, изделува повеќе словенизми во романскиот јазик примени во контактите од 6 до 12 век. Меѓу зајмените називи во романскиот јазик се среќава и троскот. Тој ги набројува следниве: др. *troskot*, мегл. *troscăt*, *troskut* и др., *aglică* – јаглика, др. *аром. arom. bob; lobodă; mac; măslin, morcov, ovăs, pelin, rapiță; răchită*, др. *rogoz*, *ар. rogoș, rogoz, știr*.

Резиме

Ботаничкиот и етимолошкиот опис за пирејот се поклопуваат. Сеопфатноста на пирејот содржи разновидност, а истовремено и контрадикторност. Од една страна тоа е штетно, инванзивно растение, а од друга страна лековито.

Според ботаничкиот опис, пирејот се смета за инванзивен коров и е многу тежок за отстранување бидејќи ризомите се преплетуваат со корените на другите растенија. Дополнителна тешкотија задава фактот што секој откинат ризом потоа се развива во посебно растение.

Етноботаничките компетенции и практики, како и фармаколошката активност на пирејот се во согласност. Пирејот служи во третманот на помали уринарни нарушувања односно е наменет за

зголемување на волуменот на урината и за промивање на долниот уринарен тракт при благи уринарни нарушувања.

Етимолошката анализа на лексемите, се дополнува на претходните две. Се среќава како ‘див плевел, растение што расте во полето’ – агрија; како ‘трева што кошка, чепка, упорна, неуништлива трева’ – коштрева; таа трева ‘припаѓа на родот пченица’ – *пиреј*, *пиревина*, па се пренела од плевел како култивирано растение односно назив од јужнословенските во источнословенските и во западнословенските јазици со значење ‘леб, пченица’. Според лат. *пур*, грч. *пѝр* ‘оган’, сп. мак. *горилка* се јавува со значење како трева која предизвикува голема штета на земјоделските култури.

А, изборот на тревата пиреј од страна на П. М. Андреевски како метафора за македонскиот непокор на која одамна одговориле голем број книжевници, е јасен прилог и на претходниот етноботанички и етимолошки увид.

Користена литература

Андреевски, П. М. 1982 *Пиреј*, Скопје.

Аргировски, Мито 1998: *Грцизмиите во македонскиот јазик*, Скопје.

Велковска, Снежана 2008: „За пирејот и за троскотот“, *Македонски јазик LVIII–LIX*, 2007–2008, ИМЈ, Скопје, 39–45.

Велковска, Снежана 2009: „Називите на плевелни растенија од балканистички аспект“ *Зборник на трудови, Балкански јазичен свештоглед*, ИМЈ, Скопје, 55–61.

Дервенци, Васо 1977: *Наши лековити расенија и нивната употреба*, Просветно дело, Скопје. Дервенци, Васо 1990: „Народни имиња на лековити растенија“, *Билтен на ОИМТ XX*, бр. 1, Скопје, 59–147.

Додевска-Михајловска, Олгица 2008: „Народните називи на растенија од ономазиолошки аспект“, *Зборник на трудови од Научниот собир Културата и јазикот, Јазикот наш денешен*, кн. 17, ИМЈ, Скопје, 131–136.

Додевска-Михајловска, Олгица 2016: „Метафоричкото означување на билките во македонскиот јазик“, *Зборник на трудови од Научниот собир Јазичната слика на свештоот*, одржан 2013, кн. 26, Скопје, 13–17.

- Кузмановска, Анита 2019: *Мал речник на називи на расиенија. Македонско-француски, француско-македонски*, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Кулеванова, Светлана 2021: *Основи на филолошката терминологија*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- ТРМЈ: Толковен речник на македонскиот јазик, Институт за македонски јазик
- Трајковски, Кирил 2009: „Уште едно камче во мозаикот на македонските дијалекти (кон трудот „Речник на демирхисарскиот говор“ од авторите Радован П. Цветковски и Божо Стефановски)“, ИМЈ, *Македонистика LX 15*, Скопје, 285–290.
- Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ ФАРМАЦЕВТСКИ ФАКУЛТЕТ – СКОПЈЕ
- Меркулова, Валерия 1965: „О некоторых принципах этимологии названий“, *Этимология принципов реконструкции и методики исследования*, РАН, Москва 72–87.
- Лозановски, Ристо. 1994. Терминологија од областа на плевелните растенија, *Билтен на Одборот за изработување на македонска терминологија*, год. XXIV, бр. 1–2, МАНУ, Скопје.
- Светличная Е.И., Толлок, И.А. 2003 *Этимологический словарь латинских ботанических названий лекарственных растений*, Харьков Издательство НФаУ, Золотые страницы.
- Чашуле, Илија 1983: „Некои карактеристики на јазикот на романот Пиреј [од П. М. Андреевски]“, *Литературен збор*, 30/6, Скопје, 17–28.
- Шапкарев, Кузман 1976: *Избрани дела*, IV, Скопје.
- Králik, L'ubor 2023: *Dimenzie slovenskej etymológie*, Bratislava.
- Papahagi, T., 1974: *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ARSR, București.

Извори

- Андреевски, М. Петре 1980: *Пиреј*, Скопје.

проф. д-р Снежана Петрова-Џамбазова
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ
 snpetrova@yahoo.com

ЈАЗИКОТ ВО СОВРЕМЕНОТО ПРОЗНО ТВОРЕШТВО

Апстракт: Во оваа статија се обидуваме да укажеме на такви јазични примери од современата уметничка литература коишто се гранични меѓу стилска (стилистичка) оправданост и јазична недоследност, односно го отвораме ова прашање за размислување и за научно разгледување. Границата на ваквите примери може некаде да биде појасна и попрецизна, додека кај други да се поместува во однос на авторовата интенција, сликовитоста, креативноста и сигнификативноста на соодветен јазичен израз.

Клучни зборови: уметничколитературен функционален стил, глаголски вид, редунданција, фигури на додавањето, збороред.

„Јазикот на уметничката литература се потпира на стандардниот јазик. Меѓутоа, во зависност од темата, од начинот на претставување на ликовите, од атмосферата на делото и сл., можат да се јават во него и архаизми, историзми, професионализми, термини, дијалектизми и други нестандартни елементи, како и нови зборови што ги создаваат писателите тргнувајќи од можностите на јазикот: неологизми во широка смисла, кои можат да бидат потенцијализми (можни неологизми) или оказионализми (неологизми сврзани со контекстот), па и индивидуализми (неологизми карактеристични само за тој автор).“ (Рефератот го започнуваме со цитат од Стилистиката на македонскиот јазик од Лилјана Минова-Ѓуркова (2003: 234), а во таа насока се движи и размислувањето на Бранко Тошовиќ за „полистилематичноста на уметничколитературниот стил“ (2008: 96), каде што можеме да зборуваме за мозаик од сите функционални стилови, во зависност од авторовата интенција.

Токму затоа, кога зборуваме за употребата на јазичните средства во уметничката литература ја имаме предвид широчината во изборот на јазичните средства, но истовремено и одговорноста на авторот и на лекторот, се разбира, за соодветната употреба.

За овој реферат избравме три современи прозни остварувања – романи издадени во 2023 година: „Сè уште можам нешто да сторам“ од Фросина Пармаковска, „Мртва коска“ од Димче Парталоски и „Писма од лудница“ од Срѓан Ивановиќ. Ова се дела

од афирмирани и зрели автори, кои зад себе имаат повеќегодишно авторско искуство и се наградувани или влегле во најтесна конкуренција за постоечките литаратурни награди на ниво на нашата Држава. Можеме исто така да кажеме дека во извесна смисла ги исполнуваат барањата за свеж литературен израз и истовремено, во најголем дел, за почитување на нормата во македонскиот јазик.

Во повеќе наши статии, а и кај други проследувачи на современиот македонски јазик е истакнато дека се појавуваат извесни неправилности од морфосинтаксички карактер (на пр. мешање на формите од свршен со несвршен вид, неудојувањето на објектот каде што е тоа неопходно итн.), но за разлика од други дела, се гледа поголемо почитување на нормата.

Како поголема група примери се издвоија токму тие 5-6 глаголи во чијашто употреба постојано се греша со употребата на блокираната несвршена наместо свршената форма од соодветниот глагол. Оваа појава се поврзува со влијанието на аналитизмот и давањето примат на една форма во изразувањето. Тоа го гледаме кај сите лица во парадигмата и во форми од повеќе времиња. Ќе наведеме повеќе примери:

Сиџе ги сврџеа погледите наџаму (МК:48) (свртија)

... џа се сврџе и џолека ниџајки се како џрејаген змеј... излезе надвор. (МК: 108) (се сврти)

... сиџе наоколу се сврџеа за да видаџ која е џаа џрекрасна која ја видела. (МК: 136) (се свртија)

Се сврџев кон нив. (МК: 140) (се свртив)

Се сврџев кон него. (МК: 201) (се свртив)

Тој уиџе еднаш џ подвикнал, но џаа не се сврџела. (МК: 124) (не се свртила)

... џој се сврџе кон враџаџа... (ПЛ: 76) (се сврти)

... џрокоменџира Војдан и џовџорно се сврџе кон фоџографијаџа. (ПЛ: 46) (се сврти)

... се сврџе нагло кон Ружа... (ПЛ: 46) (се сврти)

... џа и дваџаџа инсџинкџивно се сврџеа. (ПЛ:193) (се свртија)

... се разврџела наоколу некој да не ги чул или разбрал џше зборови. (МК: 125) (се развртила)

... речиси викна, на џџо сиџе минувачи се џодзаврџеа. (МК: 169) (се подзавртија)

... *Наеднаш неговиот свей се ѝреврше наоѝаку.* (ПЈ: 60) (се преврти)

Досега со него не ѝрозборел ниѝу еден збор. (МК: 54) (прозборил)

Но, досега, со никого, не беше ѝрозборел ниѝу еден збор. (прозборил)

Некој би рекол дека ѝој човек со години не ѝрозборел, за да не си го ѝроши и да не си го арчи гласоѝ. (МК: 183) (прозборил)

Помолчев, ниѝѝо не му одговорив. (МК: 198) (помолчив)

Од особен интерес за нас овде се наметнаа, пред сè поради бројноста, примерите со редунацијата во јазикот (особено во романот „Мртва коска“ на Димче Парталоски). Размислувавме дали во уметничколитературниот функционален стил може сè да ѝ се припише на уметничката слобода, на стилските фигури како плеоназам (Димитар Пандев во „Општа реторика“ (2013: 228) го сместува во фигури на додавањето) повторување и сл., на одржување соодветен ритам когашто го бара освен поезијата како род, така и прозата во извесна мера, потреба за апострофирање или минимализирање на искривувачкиот ефект на шумот (којшто го споменува и Минова-Ѓуркова во „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“ (2000: 16)), сепак повторувањето на истата информација на повеќе начини (едниот е обично морфолошки, а другиот лексички или синтаксички; набројување синоними: *за да не си го ѝроши и да не си го арчи гласоѝ.*) води кон непотребно оптоварување на текстот. Впрочем, дали се работи за јазична грешка или за намерна отстапка од јазичните правила можеме да заклучиме и од самиот текст и од контекстот (ако е стилска карактеристика, намерна отстапка, авторот има интенција особено да истакне соодветна смисла на кажаното):

- Ќе споменеме примери со двојна информација за приближна бројност:

Од ѝод скелеѝо се ѝокажа главаѝа на газдаѝа на кукаѝа, човек на околу ѝедесетина години. (МК: 90) (на околу педесет или на педесетина години)

На ѝаа возрасѝ, речиси на ѝедесетина години, ѝаква убавина во Карѝош не можеше да се најде. (МК: 118) (речиси на педесет или на педесетина)

- Тука се и примерите со двојна информација дека дејството субјектот го врши на себеси:

Дека е огромна лага, заради сејќо тјоа да си ја промениш националноста во друга и всушност себеси да се самоукинеш. (МК: 195) (себеси да се укинеш или да се самоукинеш)

- Како поголема група примери се издвоија речениците со двојна информација дека дејството се врши во помал обем. Тука само одбележуваме такви примери, за коишто можеме да констатираме дека се во функција на соодветен ритам и во функција на дополнување на смислата (да најдеме оправдување како: стилска карактеристика):

Малку се подисплака себеси... (МК:109) (малку се исплака или се подисплака)

Малку ќе го подзачистиме и селото. (МК: 112) (ќе го подзачистиме или малку ќе го зачистиме)

Тогаш Кариј малку подразмисли... (МК:113) (подразмисли или малку размисли)

Тој малку се подзачуди. (МК: 117) (се подзачуди или малку се зачуди)

... чуварот малку се подослободи. (МК: 154) (малку се ослободи или се подослободи)

Давид малку се подзачуди... (МК: 156) (малку се зачуди/се подзачуди)

Во тој момент ми заличи некако промаво и смешно, што јас малку и се поднасмеав. (МК: 197) (малку се насмеав/се поднасмеав)

Малку се поднапив и се подрасположив... (МК: 219) (малку се напив/се поднапив)

Ова и мене малку ме подзамисли. (МК: 235) (малку ме замисли/ме подзамисли)

Како да му се подврати малку душата. (МК: 243)

Ќе споменеме и примери со двојна информација на социјативот: еднаш со предлогот **со** и вториот пат со прилогот **заедно**. Во Синтаксата на Минова-Ѓуркова како пример за редунданција од овој вид е споменат изразот: *заедничка соработка*.

Тој пред неа плачеше, си го корнеше токму она срце, кое го бараа заедно со неа. (МК: 171) (го бараа заедно или бараше со неа)

... уишѝе оѝсега ги канеа да се дружаѝ заедно со нив. (МК: 175) (со нив, самиот глагол има социјативно значење)

Кај Фросина Пармаковска се забележува една стилска карактеристика којашто би ја припишале на нејзиниот индивидуален јазичен стил и израз, а тоа е употребата на специфичен збороред во рамките на развиената ИГ, каде што во едно линиско поредување прво стојат определбите, а сосема на крајот се наоѓа центарот на којшто всушност може да се сведе ИГ и овој збороред може да се прифати како стилски обоен, како одлика на индивидуалниот стил на авторката, но не и во другите функционални стилови.

...И сеѝо ѝоа се случи ѝоради ѝаа ѝолку чисѝа, измиена од сѝѝе ѓаволи на себичносѝа, мисла. (СМНС: 211)

... насмевкаѝа на браѝ ми ми изгледаше блага и ѝолна со човечносѝ, добрина. (СМНС: 209)

... ѝредавајќи му ја ѝака лесно и бесшумно, мојаѝа грешна и ѝолку оддалечена од Бога, душа. (СМНС: 208)

... да се ѝоложи во убаваѝа, исѝолнеѝа со сѝокојоѝ на вечносѝа, ѝѝѝина. (СМНС:205)

Центарот на ИГ, главата на конструкцијата тука има највисок комуникативен динамизам, најголема информативност, а кај оваа авторка е и дополнително издвоен со записка.

Авторите-писатели креираат со јазикот, јазичниот материјал има голема свитливост, еластичност и можност за разни фигури и експерименти, сепак, тие треба да бидат во спрега со лингвистичките проучувања и насоки за да се оствари афирмативноста и на креативен и на нормативен план. Да се постигне калокагатија на делото преку јазикот којшто ќе ги исполни сите свои функции и естетски предиспозиции.

Користена литература

- Минова-Ѓуркова Лилјана 2000: *Синѝакса на македонскиоѝ сѝан-гарден јазик*, Магор, Скопје.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 2003: *Сѝилисѝѝика на современиоѝ македонски јазик*, Магор, Скопје.
- Пандев Димитар 2013: *Оѝѝѝа реѝѝорика (дискурсна лингвистѝѝика)*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Петрова-Џамбазова Снежана 2008: *Збороредоѝ во рамкиѝе на именскаѝа група во ѝрозайѝа на Славко Јаневски*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Ексцерпирана литература

Ивановиќ Срѓан 2023: *Писма од лудница*, Арс Ламина, Скопје.

Пармаковска Фросина 2023: *Сè уште можам нешто да сијорам,*
ИЛИ-ИЛИ, Скопје.

Парталоски Димче 2023: *Мртва коска*, Арс Ламина, Скопје.

проф. д-р Октај Ахмед
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 oktay@flf.ukim.edu.mk

ФЕНОМЕНОТ РЕДУНДАНТНОСТ:

Примери во македонскиот јазик

Апстракт

Оваа студија ја истражува јазичната редундантност во македонскиот јазик преку анализа на онлајн содржина. Редундантноста, употребата на повеќе зборови или фрази отколку што е потребно за пренесување информации, може да влијае врз јасноста и ефективноста на комуникацијата. Иако често се смета за непотребна, редундантноста служи за важни лингвистички функции, вклучувајќи корекција на грешки, нагласување, помош при процесирање, стилски ефекти и придобивки во усвојувањето на јазикот. Ова истражување користи сеопфатен преглед на литературата и методолошки пристап што вклучува собирање на податоци од различни македонски интернет-извори како блогови, форуми и социјални медиуми. Анализата се фокусира на идентификување, класифицирање и интерпретирање на редундантни структури во овие текстови. Клучните наоди откриваат распространети редундантни изрази, како што се „строго забрането со закон“ и „флагрантно кршење на Уставот“, кои ја илустрираат улогата на редундантноста во подобрувањето на јасноста и нагласувањето на пораката. Студијата придонесува за подлабоко разбирање на македонските лингвистички практики и ја нагласува потребата за понатамошно истражување во оваа област, особено во споредувањето на редундантноста помеѓу различни јазици и дијалекти.

Клучни зборови: јазична редундантност, македонски јазик, плеоназми, лингвистичка тавтологија.

1. Вовед

Редундантноста во јазикот претставува појава кога се користат повеќе зборови или фрази отколку што се потребни за пренос на одредена информација. Оваа појава може да резултира во повторување на исти значења или употреба на излишни зборови или фрази кои не придонесуваат за јасноста и за ефективноста на комуникацијата. Иако редундантноста понекогаш може да изгледа како непотребна, таа има важни функции во јазикот, како што се реторичките ефекти, потврдувањето на информации и обезбедувањето на разбирливост во сложени комуникациски ситуации.

Редундантност може да се забележи на различни нивоа: фонолошко, морфолошко, синтаксичко и семантичко. Во суштина, редундантноста делува како заштита против потенцијални неуспеси во комуникацијата, помагајќи да се осигура дека намерата на пораката е точно пренесена и разбрана, дури и при бучава или при други нарушувања во комуникацискиот канал. Овој концепт се усогласува со теоријата на информации на Шенон, која предвидува дека редундантноста ја зголемува отпорноста на грешки и ја подобрува веројатноста за успешна трансмисија (Shannon 1948).

Редундантноста има неколку важни функции во јазикот:

1. Корекција на грешки: Овозможува слушателите или читателите да заклучат недостасувачки или искривени информации, олеснувајќи ја комуникацијата во помалку идеални услови.

2. Нагласување и јасност: Повторувањето може да се користи за да се нагласат важни точки или да се осигура целосно разбирање на сложените идеи.

3. Помош при обработка: Редундантните елементи можат да обезбедат дополнително време за обработка, особено во брз говор или во сложени текстови.

4. Стилско средство: Во литературата и во реториката, редундантноста може да се користи за уметнички ефект, ритам или убедување.

5. Придобивка за стекнување на јазик: Редундантноста во говорот упатен кон деца помага при стекнување на јазикот, обезбедувајќи повеќе знаци за граматичките структури и за значењето на зборовите (Snow & Ferguson 1977).

Истражувањето на редундантноста во македонскиот јазик, особено во контекст на интернет-содржините, е значајно поради неколку причини. Интернетот како медиум за комуникација е важен во современото општество, и анализата на јазикот користена во овој контекст може да открие многу за јазичните навики и тенденции на македонските говорители. Разбирањето на редундантноста може да помогне во подобрување на јазичната едукација и практиката, како и да придонесе за поширокото разбирање на лингвистичките феномени и нивното влијание врз ефективноста на комуникацијата.

1.1. Преглед на литературата

Прегледот на литературата покажува дека редундантноста е широко истражувана тема во лингвистиката. Многу истражувачи

ги разгледувале различните аспекти на редундантноста, вклучувајќи ги нејзините функции во јазикот, ефектите врз комуникацијата и употребата во различни контексти. Дел од истражувањата укажуваат на тоа дека редундантноста може да помогне во потврдување и разјаснување на информациите, додека други истражувања ја истакнуваат нејзината улога во создавање реторички ефекти и стилски варијации.

Во македонскиот контекст, истражувањата на редундантноста се поретки. Сепак, неколку студии ја разгледале појавата на редундантноста во пишаните и во усните форми на јазикот. Некои автори ја анализирале редундантноста во новинарски текстови и во официјални документи, истакнувајќи ја нејзината улога во создавање формален и експлицитен стил на пишување. Сепак, бројот на истражувања кои го разгледуваат феноменот на редундантноста во интернет-комуникацијата на македонски јазик е ограничен, што укажува на потребата од дополнителни истражувања во оваа област.

Истражувањето на лингвистичката редундантност во македонскиот јазик, иако не толку обемно како за некои други јазици, донесува значајни сознанија за структурата и за функционирањето на овој јужнословенски јазик. Македонскиот јазик покажува неколку карактеристики кои придонесуваат за неговиот профил на редундантност, особено во неговиот морфосинтаксички систем.

Една од најистакнатите карактеристики на македонскиот јазик која придонесува за лингвистичка редундантност е неговата тројна артикулација на определеноста. Како што забележува Фридман, македонскиот јазик користи постпозициониран определен член кој се согласува по род и број со именката која ја модифицира. Овој систем е дополнително усложен со присуството на три форми на определен член, кои кодираат проксимална, медијална и дистална деикса, што создава висок степен на редундантност во номиналните фрази (Friedman 2001).

Елсон дискутира за редундантноста во прономиналниот систем на македонскиот јазик (Elson 1976). Јазикот дозволува удвојување на објектните заменки, каде што и кратките заменски форми и полната замена можат да коегзистираат, реферирајќи на истиот ентитет. Овој феномен, познат како клитично удвојување, е облигаторен во одредени контексти и опционален во други, додавајќи уште еден слој на редундантност во македонската синтакса.

Глаголската морфологија во македонскиот јазик исто така покажува значителна редувантност. Томиќ ја истражува комплексната систематизација на време-аспект-модус, кој често вклучува повеќе маркери за изразување на една граматичка категорија. На пример, формирањето на перфектното време обично вклучува и помошен глагол и партицип, од кои секој носи граматички информации (Томиќ 2012).

Во доменот на евиденцијалноста, македонскиот јазик покажува интересна интерплатија помеѓу редувантноста и прагматската неопходност. Мушин ја истражува како евиденцијалните маркери во македонскиот јазик, кои укажуваат на изворот на информацијата, се поврзуваат со други граматички категории. Иако овие маркери можат да изгледаат редувантни во некои контексти, тие имаат важни прагматски функции во дискурсот (Mushin 2001).

Белјавски-Франк дискутира за редувантноста во македонските дијалекти, особено во контекст на балканскиот јазичен сојуз. Авторот забележува дека некои дијалекти развиле дополнителни редувантни карактеристики преку контакт со соседни јазици, илустрирајќи како редувантноста може да се развива во ситуации на јазичен контакт (Belyavski-Frank 2003).

Сеопфатното истражување на Брон за клитиците во јужнословенските јазици, вклучувајќи го и македонскиот, открива како комплексниот систем на прономинални и глаголски клитики придонесува за синтаксичка редувантност. Строгото редување на овие клитики и нивната интеракција со други синтаксички елементи создава повеќеслојно кодирање на граматичките информации (Browne 1993).

Треба да се напомене дека авторот дојде само до еден прилог кој директно беше од корист за ова истражување, објавен на порталот Репер.

Иако овие студии обезбедуваат значајни сознанија за редувантноста во македонскиот јазик, важно е да се напомене дека ова поле би имало корист од пообемни истражувања, особено во области како што се информациската структура, дискурс-анализата и компаративни студии со други балкански и словенски јазици.

2. Цели и теориска рамка на истражувањето

Главната цел на ова истражување е да се анализира и разбере појавата на редунадантност во македонскиот јазик преку примери од интернет-содржини. Истражувањето се фокусира на идентификација, класификација и интерпретација на редунадантните конструкции во различни типови интернет-текстови, со цел да се утврдат нивната (нестатистичка) фреквенција, функции и влијание врз комуникацијата.

Теориската рамка на истражувањето се заснова на следниве карактеристики на македонскиот јазик:

2.1. Граматички карактеристики

Македонската граматика покажува неколку карактеристики што придонесуваат за редунадантност, особено во споредба со други словенски јазици. Имено, македонскиот јазик го елиминирал падежното менување, што ја поедноставува неговата граматичка структура, но може да доведе до редунадантни изрази во одредени контексти. На пример, употребата на определени членови додадени на именки може да создаде редунадантност во специфицирањето определеност што веќе е имплицирана од контекстот.

2.2. Синтаксички структури

Синтаксичките структури во македонскиот јазик исто така можат да придонесат за редунадантност. На пример, одредени конструкции што користат помошни глаголи како „има“/„нема“ можат да резултираат со фрази што се подолги отколку што е потребно. Ова може да се случи во номинални конструкции каде што се користат помошниот глагол заедно со други модификатори, правејќи го изразот посложен без да додаде суштинско значење.

2.3. Дијалектални варијации

На дијалектално ниво, редунадантноста може да се манифестира поинаку. Некои дијалекти можат да вклучат хибридни граматички форми што дополнително ја усложнуваат структурата на јазикот, што доведува до дополнителна редунадантност во изразувањето. Ова особено може да биде очигледно во употребата на префикси и на суфикси што можеби не се неопходни за разбирање на основното значење на збор или на фраза.

3. Методологија

Ова истражување вклучува повеќегодишна рачна детекција, селекција и евидентирање на примери од интернет-содржини. Примарните извори вклучуваат различни веб-страници, блогови, форуми и социјални медиуми каде што македонскиот јазик е користен во секојдневна комуникација. Примери на редундантност се извлечени од текстови како што се коментари, постови и дискусии за да се добие репрезентативен преглед на појавата на редундантност во различни контексти на интернет.

3.1. Критериуми за избор на примери

При изборот на примери на редундантност користени се следните критериуми:

- Релевантност: Примерите треба да бидат релевантни за македонскиот јазик и да ја покажуваат употребата на редундантни конструкции.

- Честота: Примерите кои се чести и повторливи на различни интернет-платформи се сметаат за поважни за анализата.

- Видливост: Примерите треба да бидат лесно достапни и видливи за пошироката јавност, што значи дека се земени од популарни и често посетувани веб-страници.

- Разновидност: Избрани се примери од различни типови интернет-содржини (текстуални статии, коментари, блог-постови итн.) за да се добие поширока слика на појавата на редундантност.

3. 2. Методи на анализа

Анализата на собраните податоци се спроведува преку следниве чекори:

- Идентификација на редундантност: Примарно се идентификуваат деловите од текстот кои содржат редундантни фрази или зборови.

- Класификација: Редундантните примери се класифицираат според видот на редундантност (на пр. повторување на исти значења, употреба на излишни зборови итн.).

Овие методи овозможуваат систематски и сеопфатен пристап во истражувањето на редундантноста во македонскиот јазик, со акцент на интернет-содржините како извор на податоци.

Евидентирањето на примери од различни онлајн извори, обезбедува широк спектар на јазични употреби кои ги отсликуваат актуелните трендови во македонскиот јазик.

Предностите на овој пристап вклучуваат:

1. Автентичност: Примерите се земени од реалната употреба на јазикот, а не од контролирани лингвистички експерименти.

2. Современост: Интернет-изворите обезбедуваат најнови примери на јазична употреба, овозможувајќи анализа на тековните трендови во редундантноста.

3. Разновидност: Различните типови интернет-страници обезбедуваат примери од различни регистри и стилови на пишување.

4. Обем: Собирањето подолг временски период овозможува акумулација на голем број примери, што овозможува поробусна анализа.

Меѓутоа, важно е да се напомене дека овој метод има и одредени ограничувања, како што е потенцијалната пристрасност кон пишаниот јазик и интернет-комуникацијата. Идните истражувања би можеле да го прошируваат опсегот на извори за да вклучат и говорен јазик или формални пишани текстови.

Ова истражување се стреми да ја пополни таа празнина со анализа на редундантноста во македонскиот јазик во интернет-контекст, користејќи современи примери од различни интернет-платформи. Со тоа, истражувањето ќе придонесе кон подобро разбирање на јазичните практики и на комуникациските стратегии на македонските говорители во дигиталната ера.

4. Резултати

Од корпусот на собрани примери за редундантност во македонскиот јазик, за целите на оваа анализа ќе се вклучат ограничен број на најкарактеристични примери. Според (нестатистичка) фреквентност, овие појави може да се групираат во три групи:

а) Редундантни појави со многу висока фреквентност:

„строго забрането со закон“:

Царинската управа спречи меѓународен канал на нелегална трговија со анаболични стероиди чие производство, продажба и употреба **со закон е строго забрането**. (Царинска управа, 13.8.2024)

„флагрантно кршење на Уставот“:

Тоа не е добро, тоа е **флагрантно кршење на Уставот на**

Македонија и секако институциите немаат право да дозволат тоа да се случи. (Канал 5, 16.3.2018)

„класичен/училиштен(училишен)/школски пример“:

Поради тоа за нас како адвокатски тим ова е **класичен пример** за недозволена правна конструкција. (Плусинфо₁, 22.3.2023)

„Фруктана“ е **училишен пример** како треба да се користат средствата од ИПАРД програмата [...] (Сител₂, 22.6.2016)

Школски пример за газење на идентитет е да не го спомнуваш името на државата [...] (Локално, 25.5.2024)

„нова иновација“:

Хрватска со **нова иновација** – првата мобилна и соларна станица за полнење електрични возила (Иновативност₁, 13.2.2024)

„нелегална трговија со луѓе“:

Споредбено во последните 3 години, од 2017 до 2021, има вкупно 25 откриени жртви на **нелегална трговија со луѓе**, најголем број се сексуална експлоатација, дел се присилни бракови, а мал дел се трудова експлоатација. (24.mk₂, 11.3.2021)

„крајна цел“:

Крајна цел на „Отворен Балкан“ е да нема застанување при патувањата во регионот (Нова Македонија₁, 6.3.2023)

„мали деца“:

10 уреди кои ќе им се најдат на родителите со **мали деца**.
(Црно бело, 15.8.2024)

„целосно уништи“:

Невремето **целосно ги уништи** посевите во Сиричино (Плусинфо₂, 24.6.2024)

„главна поента“:

Климатските промени – **главна поента** на новогодишната порака на Меркел (МРТ, 31.12.2019)

„мое лично мислење“:

Мое лично мислење е дека треба да има одговорност за енергетската криза (Фактор₁, 9.11.2021)

„претходно искуство“:

Препораки и укажувања за користењето **претходно искуство** на економскиот оператор како елемент на критериумот квалитет (Биро за јавни набавки, 15.8.2024)

„влезе внатре“:

Што да направите ако плутената тапа ви **влезе внатре** во шишето? (Мотика, 15.8.2024)

„ново/неочекувано изненадување“:

Словенците беа најпријатното изненадување на ракометниот турнир во Париз, но момците на Зорман вечерва немаа сила за **ново изненадување**, предочна се разбудија и не успеаја да ја шокираат Данска. (МКД₁, 9.8.2024)

Секој кој оди на одмор во Италија може да доживее **неочекувано изненадување** поради новите правила што ги донесе италијанската влада. (Вечер, 5.8.2022)

„основен/базичен фундамент/принцип“:

Павловиот модел на учење и Фројдовиот психоаналитички модел се **основен фундамент** врз кој денес се заснова психолошкото објаснување на однесувањето на потрошувачите. (Фактор₃, 22.10.2014)

Заштитата на дигиталните права е всушност **основната база** на дигиталната демократија. (Цивил медиа, 9.8.2021)

Филмот е храбар и субверзивен зашто, низ својата питка романтична форма, суштински го преиспитува вековниот **базичен принцип** на уметноста, а и на општествата [...] (Окно, 6.5.2021)

Еве кои **основни принципи** треба да се следат за да се збогатите. (Фактор₄, 9.2.2017)

„тешка кражба“:

Скопјанец осомничен за **тешка кражба** на **дрзок начин**. (МИА₂, 25.6.2024)

Од друга страна, **„лесна кражба“** се користи за тежината на вршењето на дејството (кражбата):

Станува збор за една **лесна кражба** во смисла на изведување [...] (За сè, 20.8.2024)

„најголема осуда“:

Во овие моменти на тага, шок и загриженост на американскиот народ, како претседател на Владата, упатувам изрази на **најголема осуда** за **кукавичкиот обид** за атентат врз претседателот Доналд Трамп. (А1он, 14.7.2024)

„кукавички начин/чин“:

Бранителите на 8.8.2001 беа начекани во заседа од терористичката УЧК и на **кукавички начин**, со отворен оган од тешки митралези и рачни ракетни фрлачи беа нападнати. [...]

И после две децении, ваквиот **кукавички чин** остана само сива мистерија. (Макфакс, 8.8.2024)

„вистинска драма“:

Вистинска драма се одвивала во 8 часот и 15 минути во Кисела Вода, кога од кулата во населбата било пукано со пиштол. (Сител₁, 10.6.2017)

„тешки воени злосторства“:

Во Косово уапсени пет лица осомничени за **тешки воени злосторства** врз цивили Албанци во 1999 година. (Либертас, 3.8.2024)

„сосема доволна (количина)“:

Во државата има **сосема доволна количина** пченица и пченка [...] (360 степени₁, 3.3.2022)

Меѓутоа, граѓаните треба да знаат дека тоа не е никаков ограничувачки фактор, и сегашните документи се **сосема доволни** за влез. (360 степени₂, 31.5.2021)

„планови за во иднина“:

Иако корисно е и важно да се имаат **планови за во иднина**, од друга страна е многу лошо кога си преокупиран со тие планови. (Кафе пауза₂, 5.1.2015)

„апсолутно сигурен“:

Бев **апсолутно сигурен** дека ќе ги постигнеме потребните резултати за да го задржиме клубот во Премиер лигата. (МИА₁, 4.4.2023)

„најоптимално решение“:

Низ дебата сакаме да дојдеме до **најоптималното решение** за прогресивниот данок. (Нова Македонија₂, 18.8.2022)

б) Редундантни појави со висока фреквентност:

„секој еден (X)“:

Затоа треба **секој еден** во себе да се чувствува помалку или повеќе дека е Делчев. (Фактор₂, 4.5.2022)

Успеси и среќа за **секој еден човек**, затоа што Македонија е за сите луѓе. (24.mk₁, 31.12.2021)

Секој еден ден, секоја една промена значи нова победа на надежта, победа на чесноста и победа на граѓаните, наспроти апатијата и безнадежноста (Станица, 9.1.2023)

Секој еден пратеник од @VMRO_DPMNE и коалицијата кој денес е во Собранието ја има неповторливата можност да стане вистински трибун на народот и да ја поправи сликата нагледна од разноразни минати пратеници кои правеле нечесни договори на грбот на народот, на грбот на Македонија. (X₁, 1.6.2023)

Порака до **секој еден граѓанин** на Македонија. (X₂, 6.5.2024)

„сите функции“:

Билјана Јаневска поднесе оставка од **сите функции** во Либерално Демократска Партија (Центар, 28.5.2024)

„точен факт“:

Единствениот **точен факт** кој го имале историчарите бил дека тој отпловил на своето историско патување во 1492 година. (Кафе пауза, 10.12.2019)

„идентични копии“:

Околу 40 до 50 отсто поголеми шанси за преживување на чумата имале поединците со две **идентични копии** на генот наречен „ERAP2“ отколку оние со спротивни копии. (Факултети, 26.10.2022)

„вистинска реалност“:

Кога ќе сфатиш дека ова е **вистинската реалност**. (Навалица, 15.8.2024)

„голем број предности“:

Во машините ќе може да се остават пластични амбалажи и лименки, а секој одговорен граѓанин ќе „собира“ зелени поени кои носат **голем број предности** кои ќе можат да се искористат во малопродажната мрежа на КАМ и останати маркети. (МКД₂, 5.8.2024)

„безбедно и сигурно“:

5 совети за **безбедно и сигурно** патување. (Сојуз на возачи, 21.8.2024)

в) Редундантни појави со ниска френквентност:

„бесплатен подарок“:

Пишувањето писмо е уште еден **бесплатен подарок** со големо значење, вели Хана, која им препорачува на родителите да седнат и да им напишат писмо на нивните деца. (Слободен печат, 15.8.2024)

„споени заедно“:

Овие два елемента се **споени заедно** благодарение на силата на триење помеѓу завртката и навртката и површинскиот притисок помеѓу навртката и елементот кој се спојува со оваа врска. (Википедија, 15.8.2024)

„навистина богати стручни капацитети и знаења“:

Со овој документ нашиот Универзитет ги става на располагање своите **навистина богати стручни капацитети и знаења** од областа на економските науки, а истовремено добива партнер кој ја обединува целокупната сметководствена професија во земјата и претставува мост помеѓу науката и практиката во оваа област. (Иновативност₂, 18.7.2024)

„напредна смарт апликација“:

Директорот на ЈСП „Скопје“ Кристијан Чушков вели дека во тек е изработка на **напредна смарт апликација**, која треба да биде ставена во употреба кон почетокот на летото. (СДК, 29.1.2019)

5. Дискусија

5.1. Начините на кои се појавува редувантноста, може да се групираат во две групи:

а) Плеоназми (употреба на повеќе зборови отколку што е потребно). Се однесуваат на користење повеќе зборови отколку што е потребно за да се пренесе значењето. Тоа е форма на редувантност каде што се користат дополнителни зборови за да се нагласи или разјасни нешто што веќе е разбирливо. На пример, „**бесплатен подарок**“, „**нова иновација**“, „**неочекувано изненадување**“, „**апсолутно сигурен**“ и др. се плеоназми затоа што подарокот е по својата природа слободен, иновацијата е нова, изненадувањето е секогаш неочекувано, сигурноста е апсолутна итн.

б) Тавтологии (повторување на иста идеја со различни зборови): Тоа е кога изјавата ја повторува истата идеја со различни зборови. На пример, „**безбедно и сигурно**“, „**со закон е строго забрането**“, „**основни потреби**“, „**крајна цел**“, „**вистинска реалност**“ итн. Повторувањето не додава ново значење и може да ја направи изјавата непотребно долга.

5.2. Причините може да се групираат како:

а) Стилистичко засилување:

- „**Вистинска драма** се одвивала во 8 часот и 15 минути во Кисела Вода, кога од кулата во населбата било пукано со пиштол.“ (Сител, 10.6.2017)

Коментар: Иако „вистинска драма“ може да се смета за редувантно, тоа служи за стилистичко засилување.

- „Низ дебата сакаме да дојдеме до **најоптималното решение** за прогресивниот данок.“ (Нова Македонија, 18.8.2022)

Коментар: „Најоптимално“ е технички редунадно, но се користи за нагласување.

б) Повторување за појаснување:

- „Иако **корисно е и важно** да се имаат планови за во иднина, од друга страна е многу лошо кога си преокупиран со тие планови.“ (Кафе пауза, 5.1.2015)

Коментар: „Корисно и важно“ не е строго редунадно, туку служи за појаснување на идејата.

5.3. Јазичните средства за редунадно може да се групираат како:

а) Морфолошки средства за редунадно:

- Употреба на префикси: „**неочекувано изненадување**“ (не- + очекувано).

- Употреба на суперлативи: „**најоптималното решение**“ (нај- + оптимално).

б) Синтаксички средства за редунадно:

- Употреба на придавки кои го повторуваат значењето на именката: „**вистинска драма**“, „**вистинската реалност**“.

- Употреба на прилози кои го повторуваат значењето на глаголот: „**апсолутно сигурен**“.

6. Заклучок

Анализирајќи ги примерите на лингвистичка редунадно во македонскиот јазик, може да се заклучи следново:

1. Во македонскиот јазик постои тенденција на прекумерно користење на фрази и изрази за засилување на значењето или на емоционалниот ефект, што може да доведе до редунадно. Примери за ова се: „строго забрането со закон“, „флагрантно кршење на Уставот“, „тешки воени злосторства“ итн.

2. Се забележува појава на повторување на зборови или на фрази кои имаат слично или речиси исто значење, како начин за акцентирање или за интензивирање на пораката. Примери се: „со сема доволен“, „апсолутно сигурен“, „секој еден (X)“ итн.

3. Можеби постои тенденција кај говорителите да користат „стандардни изрази“ или „клишеа“ кои се често присутни во јавниот дискурс, медиумите и во секојдневната комуникација. Ова може

да доведе до појава на редунадантност, како што се примерите со „нова иновација“, „крајна цел“, „основен фундамент“ итн.

4. Некои од примерите покажуваат дека постои навика кај говорителите на македонскиот јазик да додаваат зборови или фрази кои немаат значителна додадена вредност, веројатно заради личен стил на изразување или потреба да се даде поголема тежина на пораката, или потреба да се создаде впечаток дека се користи побогат речник.

5. Користењето на редунадантна множина не е нов феномен, туку има подлабоки корени во јазикот („новогодишни празници“, „божиќни празници“, „велигденски празници“, „летни одмори“, „оставка од сите сите функции“, „голем број предности“).

6. Во целина, редунадантните појави во македонскиот јазик може да се толкуваат како резултат на комбинација на стилистички, реторички и лексички навики, кои понекогаш водат до прекумерно користење на јазични средства без суштинско зголемување на информативноста или јасноста на пораката.

7. Немањето сеопфатен дигитален корпус на македонскиот јазик е голем хендикеп за вакви истражувања, оти не може статистички да се истражува фреквентноста на редунадантноста во книжевноста, поезијата, книжевноста за деца, книжевноста создадена од женски автори или, воопшто, во сите текстови, како и варијантите на редунадантните појави.

8. Некои примери се веќе граматикализирани (стереотипизирани) и се навлезени во стандардниот јазик („влезе внатре“), додека другите сè уште се користат на индивидуално ниво, но со тенденција да се рашири употребата, посебно ако се работи за јавни личности („секој еден човек“).

9. Медиумскиот простор, како и приватниот разговор, многу често има потреба од драматизација и преувеличување („вистинска драма“, „кукавички чин“), меѓутоа тие изрази понатаму навлегуваат и во другите текстови и дискурси.

10. Редунадантноста е многу интересен феномен кој бара повеќе внимание и подетални трудови за елаборација на сите специфичности.

Користена литература

- Belyavski-Frank Masha 2003: *The Balkan Conditional in Macedonian: A Semantic and Syntactic Study*, Slavica Publishers.
- Browne Wayles 1993: „Serbo-Croat“, In: Comrie Bernard, Corbett Greville G. (Eds.), *The Slavonic Languages*, Routledge, 306–387.
- Elson Miriam J. 1976: „The Definite Article in Bulgarian and Macedonian“, *The Slavic and East European Journal*, 20(3), 273–279.
- Friedman Victor A. 2001: „Macedonian“, In: Corbett Greville G., Comrie Bernard (Eds.), *The Slavonic Languages*, Routledge, 249–305.
- Mushin Ilana 2001: *Evidentiality and Epistemological Stance: Narrative Retelling*, John Benjamins Publishing.
- Репер: „Редундантни појави“, <https://reper.net.mk/2013/05/05/redundantni-pojava> (пристапено на: 5.5.2013).
- Shannon Claude E. 1948: „A Mathematical Theory of Communication“, *The Bell System Technical Journal*, 27(3), 379–423.
- Snow Catherine E., Ferguson Charles A. 1977: *Talking to Children*, Cambridge University Press.
- Tomić Olga M. 2012: *A Grammar of Macedonian*, Slavica Publishers.

Интернет-адреси од кои се екскерпирани примерите

- 24.mk₁: <https://24.mk/details/mickoski-uspesi-i-srekja-za-sekoj-edenchovek-zatoa-shto-makedonija-e-za-site-lu-e> (пристапено на: 31.12.2021)
- 24.mk₂: <https://24.mk/details/nestorovska-posledni-3-godini-kaj-nasotkrieni-se-25-zhrtvi-na-nelegalna-trgovija-so-lu-e> (пристапено на: 11.3.2021)
- 360 степени₁: <https://360stepeni.mk/ima-li-s-makedonija-dovolno-pchenka-i-pchenitsa-pratkata-na-vuchik-gi-otvori-dilemite/> (пристапено на: 3.3.2022)
- 360 степени₂: <https://360stepeni.mk/hartienite-dokumenti-se-sosema-dovolni-za-vlez-vo-grtsija-veli-filipche/> (пристапено на: 31.5.2021)
- А1он: <https://a1on.mk/macedonia/mickoski-kukavichki-obid-za-atentat-vrz-tramp/> (пристапено на: 14.7.2024)
- Биро за јавни набавки: <https://www.bjn.gov.mk/novosti/preporaki-i-ukazhuva-a-za-koriste-eto-prethodno-iskustvo-na-ekonomskiot->

- operator-kako-element-na-kriteriumot-kvalitet/ (пристапено на: 15.8.2024)
- Вечер: <https://www.vecер.press/неочекувано-изненадување-за-туристи/> (пристапено на: 5.8.2022)
- Википедија: <https://mk.wikipedia.org/wiki/Навртка> (пристапено на: 15.8.2024)
- Иновативност₁: <https://inovativnost.mk/2024/02/13/хрватска-со-нова-иновација-првата-моб/> (пристапено на: 13.2.2024)
- Иновативност₂: <https://inovativnost.mk/2024/07/18/univerzitetot-sv-kiril-i-metodij-i-institutot-na-smetkovoditeli-i-ovlasteni-smetkovoditeli-potpishaa-memorandum-za-sorabotka/> (пристапено на: 18.07.2024)
- Канал 5: <https://kanal5.com.mk/zaev-odlukata-na-ivanov-e-flagrantno-krshenje-na-ustavot/a311095> (пристапено на: 16.3.2018)
- Кафе пауза₁: <https://www.kafepauza.mk/zanimlivosti/osum-slavni-istoriski-momenti-shto-vsushnost-ne-se-sluchile/> (пристапено на: 10.12.2019)
- Кафе пауза₂: <https://www.kafepauza.mk/zivot/zoshto-treba-da-zhiveete-vo-momentot-namesto-mnogu-da-planirate/> (пристапено на: 5.1.2015)
- Либертас: <https://libertas.mk/vo-kosovo-uapseni-pet-lica-osomnicheni-za-teshki-voeni-zlostorstva-vrz-civili-albanci-vo-1999-godina/> (пристапено на: 3.8.2024)
- Локално: <https://lokalno.mk/petrovska-shkolski-primer-za-gazenje-na-identitet-e-da-ne-go-spomnuvash-imeto-na-drzhavata/> (пристапено на: 25.5.2024)
- Макфакс: <https://makfax.com.mk/makedonija/левица-денес-оние-кои-ја-нападнаа-маке/> (пристапено на: 8.8.2024)
- МИА₁: <https://mia.mk/story/роџерс-за-заминувањето-од-лестер-бев-апсолутно-сигурен-дека-ќе-го-задржиме-местото-во-премиер-лигата> (пристапено на: 4.4.2023)
- МИА₂: <https://mia.mk/story/скопјанец-осомничен-за-тешка-кражба-на-дрзок-начин2ic> (пристапено на: 25.06.2024)
- МКД₁: <https://mkd.mk/slovenija-nemashe-sili-za-novo-iznenaduvanje-danska-obezbedi-finale/> (пристапено на: 9.8.2024)
- МКД₂: <https://mkd.mk/vending-mashini-za-selektiranje-na-otpad-vo-kam-marketite-vo-struga-i-ohrid/> (пристапено на: 5.8.2024)
- Мотика: <https://motika.mk/shto-da-napравите-ako-plutenata-tapa-vi-vleze-vnatre-vo-shisheto/> (пристапено на: 15.8.2024)

МРТ: <https://mrt.com.mk/node/54004> (пристапено на: 31.12.2019)

Навалица: <https://www.navalica.com/кога-ќе-сфатиш-дека-ова-е-вистинската-п/> (пристапено на: 15.8.2024)

Нова Македонија₁: <https://novamakedonija.com.mk/ekonomija/krajna-cel-na-otvoren-balkan-e-da-nema-zastanuvanje-pri-patuvanjata-vo-regionot/> (пристапено на: 6.3.2023)

Нова Македонија₂: <https://novamakedonija.com.mk/ekonomija/ne-ni-treba-triumfalno-tuku-na-jooptimalno-reshenie-za-progresivniot-danok-smeta-besimi/> (пристапено на: 18.8.2022)

Окно: <https://okno.mk/node/89150> (пристапено на: 6.5.2021)

Плусинфо₁: <https://plusinfo.mk/klasichen-primer-za-nedozvolena-pravna-konstrukci-a-odbranata-na-cvetan-pandeleski-go-iznese-svo-ot-stav-za-obvinenieto-vo-slucha-ot-imperi-a/> (пристапено на: 22.3.2023)

Плусинфо₂: <https://plusinfo.mk/nevremeto-celosno-gi-unishti-posevite-vo-sirichino-shteti-ima-i-ka-zhivinata-i-vo-proizvodni-pogoni/> (пристапено на: 24.6.2024)

СДК: <https://sdk.mk/index.php/dopisna-mreza/od-juni-i-preku-smart-aplikatsija-ke-se-nadopolnuva-kartichkata-skopska-veli-direktorot-na-jsp-skorje-chushkov/> (пристапено на: 29.1.2019)

Сител₁: <https://sitel.com.mk/vistinska-drama-se-odvivala-vo-kisela-voda-nepoznato-lice-pukalo-so-ogneno-oruzhje> (пристапено на: 10.6.2017)

Сител₂: <https://sitel.com.mk/vukovikj-fruktana-e-shkolski-primer-za-koristenje-ipard-sredstva> (пристапено на: 22.6.2016)

Слободен печат: <https://www.slobodenpecat.mk/besplatni-i-evtini-podaroci-koi-kje-im-gi-razubavat-praznicite-na-decata/> (пристапено на: 15.8.2024)

Сојуз на возачи: <https://sv.mk/5-soveti-za-bezbedno-i-sigurno-patuvanje/> (пристапено на: 21.8.2024)

Станица: <https://stanica.mk/vesti/doma-vesti/mickoski-prilep-pokazha-deka-promeni-se-mozhni-sekoj-ednen-sekoja-edna-promena-znachi-nova-pobeda-na-nadezhata-pobeda-na-chesnosta-i-pobeda-na-gragjanite-nasproti-apatijata-i-beznadezhnosta/> (пристапено на: 9.1.2023)

Фактор₁: <https://faktor.mk/bekteshi-moe-lichno-mislenje-e-deka-treba-da-ima-odgovornost-za-energetskat-kriza> (пристапено на: 9.11.2021)

Фактор₂: <https://faktor.mk/mickoski-sekoj-ednen-vo-sebe-da-se>

- chuvstvuvaj-pomalku-ili-povekje-deka-e-delchev (пристапено на: 4.5.2022)
- Фактор₃: <https://faktor.mk/psiholoski-aspekti-na-odnesuvanjeto-na-potrosuvachite> (пристапено на: 22.10.2014)
- Фактор₄: <https://faktor.mk/sledete-gi-ovie-5-principi-i-kje-stanete-milioneri> (пристапено на: 9.2.2017)
- Факултети: <https://www.fakulteti.mk/news/26102022/crnata-chumaja-oblikuvash-chovechkata-evolucija-a-nie-i-ponatamu-sme-vo-nejzina-senka> (пристапено на: 26.10.2022)
- Царинска управа: <https://customs.gov.mk/ns-newsarticle-nikolovski-carina-vleze-vo-traga-i-spreci-megunaroden-lanec-na-nelegalna-trgovija-so-anabolicni-supstanci-ministerot-ristovski-ja-pozdravi-akcijata.nspх> (пристапено на: 13.8.2024)
- Центар: <https://centar.mk/blog/2024/05/28/biljana-janevska-podnese-ostavka-od-site-funktsii-vo-liberalno-demokratska-partija/> (пристапено на: 28.5.2024)
- Цивил медиа: <https://civilmedia.mk/tsuraj-zashtitata-na-digitalnite-prava-e-vsushnost-osnovnata-baza-na-digitalnata-demokratija/> (пристапено на: 9.8.2021)
- Црно бело: <https://www.crnobelo.com/zivot/semajstvo/45168-10-uredi-koi-kje-im-se-najdat-na-roditelite-so-mali-deca> (пристапено на: 15.8.2024)
- X₁: <https://x.com/MickoskiHM/status/1664318982994706432> (пристапено на: 1.6.2023)
- X₂: <https://x.com/MickoskiHM/status/1787590525396115575> (пристапено на: 6.5.2024)
- За сè: <https://zase.mk/articles/368442/sheficata-na-pink-panter-prizna-se> (пристапено на: 20.8.2024)

THE PHENOMENON OF REDUNDANCY: EXAMPLES IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

(Abstract)

This study investigates linguistic redundancy in Macedonian through the analysis of online content. Redundancy, the use of more words or phrases than necessary to convey information, can affect communication clarity and effectiveness. While often perceived as unnecessary, redundancy serves important linguistic functions, including error correction, emphasis, processing assistance, stylistic effects, and language acquisition benefits. This research employs a comprehensive review of literature and a methodological approach that includes data collection from various Macedonian internet sources such as blogs, forums, and social media. The analysis focuses on identifying, classifying, and interpreting redundant structures within these texts. Key findings reveal prevalent redundant expressions, such as “strictly prohibited by law” and “flagrant violation of the constitution,” which illustrate redundancy’s role in enhancing message clarity and emphasis. The study contributes to a deeper understanding of Macedonian linguistic practices and highlights the need for further research in this area, particularly in comparing redundancy across different languages and dialects.

Keywords: linguistic redundancy, Macedonian, pleonasms, linguistic tautology.

м-р Сунчица Трифуновска-Јаниќ
Меѓународен универзитет „Визион“, Гостивар
sunchica.tj@vision.edu.mk

ЕТИМОЛОШКА АНАЛИЗА НА НАЗИВИТЕ ШТО ГО ОЗНАЧУВААТ 'МЕСТОТО КАДЕ ШТО ИЗВИРА ВОДА' СО ИНТЕРВЕНЦИЈА НА ЧОВЕК

Апстракт: Во трудот ќе бидат разгледани називите од тематската област хидрографија што го означуваат 'местото каде што извира вода' со интервенција на човек. Според *Прашалникот за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*, ние во овој труд ќе ги обработиме лексичките единици *бунар*, *џус*, *аус*, *чешма*, *излак* и *'рвеник*. Врз основа на дијалектниот материјал од проектот *Македонски дијалектен атлас* при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, најпрво ќе дадеме географска дистрибуција на називите. Потоа ќе дадеме толкување на овие називи според *Толковниот речник на македонскиот јазик* и на крај ќе направиме етимолошка анализа на називите *бунар*, *џус*, *аус*, *чешма*, *излак* и *'рвеник*.

Клучни зборови: *етимологија, хидрографија, бунар, џус, аус, чешма, излак, 'рвеник.*

Стреге море дигрег се крейиџ.
(бунар). (Миладиновци 1962: 489)

Поимот хидрографија се врзува со физичката географија, како дел од природните науки, а поконкретно оваа дисциплина се занимава со евиденција и опишување на хидрографските објекти, како што се: океани, мориња, езера, реки, канали, мочуришта, извори, бунари и сл. Од аспект на лингвистиката, интересни се именувањата на овие хидрографски објекти, кои се познати како хидроними.

Под поимот лексика се подразбира целокупноста на зборовниот фонд на јазикот, така што кога ќе се каже лексиката на македонскиот јазик се мисли на сите зборови што постојат во македонскиот јазик.

Македонската дијалектна лексика претставува непресушен извор за збогатувањето на македонскиот стандарден јазик. За тоа ни сведочат називите од тематската област хидрографијата коишто имаат богата историја со корени од древни времиња.

Бунарот е вековен извор на вода и претставува значаен израз на врската помеѓу човекот и природата.

Легендите и митовите поврзани со бунарите не само што ги воодушевуваа луѓето, туку и ги поврзуваа со нивната култура. Една од најпознатите легенди каде што се споменува бунарот е легендата за лагата и голата вистина. *Еден ден се среќнале лагајќи и вистинајќи. Лагајќи ѝ рекла на Вистинајќи: „Денес е многу убав ден!“.* Вистинајќи ѝ погледнала нагоре кон небото и длабоко воздивнала, забележувајќи дека денот е навистина прекрасен. Тие ѝ поминале доста време заедно и најпосле сијгнале до еден бунар. Лагајќи ѝ се обраќа на Вистинајќи: „Водајќи е многу убав, ајде да се кајеме заедно!“ Вистинајќи со сомнеж ја проверила водајќи и видела дека навистина е многу фина за кајење. Двејте ѝ соблекле своите алишја и влегле во водајќи. Огледнаш, Лагајќи излегла од водајќи, ѝ облекла алишјајќи на Вистинајќи и побегнала. Избезумена Вистинајќи испрчала од бунарот, обидувајќи се да ја најде Лагајќи и да си ѝ земе назад своите алишја. Свештој, гледајќи ја голајќи Вистина, испраќал погледи со осуда и бес. Немајќи што да прави, сиројќи Вистина се враќа во бунарот и засекогаш исчезнала, криејќи го таму својот срам. Оштогаш Лагајќи патува насекаде облечена како Вистина, за да ѝ задоволи ѝ потреби на сије, бидејќи Свештој секако нема ни најмала желба да ја запознае голајќи Вистина.¹

Како што претходно споменавме предмет на обработка во овој труд се називите од тематската област хидрографија што го означуваат ‘местото каде што извира вода’ со интервенција на човек. Предмет на лексичко-семантичка анализа се хидронимите што го означуваат ‘местото каде што извира водата’ (бунар, јус, аус, чешма итн.) коишто претставуваат одговор на прашањето бр. 2 од глава XXIV *Хидрографија* од *Прашалникој за собирање материјал* за Македонскиот дијалектен атлас. (Видоески 2000: 179)

Во овој труд ќе се задржиме на дел од називите што го означуваат ‘местото каде што извира вода’, пред сè на оние називи кои во себе ја содржат и семантичката компонента ‘извори, со интервенција на човекот’ каде поконкретно ќе ги разгледаме називите *бунар, јус, аус, чешма, излак* и *рвеник*.

1. *бунар*

На македонската дијалектна територија во поглед на пра-

¹<https://novamakdonija.com.mk/mislenja/kolumni>

шањето ‘местото каде што извира вода’ со интервенција на човек од тематското подрачје хидрографија (Видоески 2000: 179) најраспространет е називот **бунар** којшто го среќаваме со различни фонетско-фонолошки разновидности (*бунар*, *бунџр*, *бун’ар*, *бун’ар’*).

Бунарот претставува ископана и изсидана длабока јама, дупка која служи за вадење на подземна вода. Бунарите обезбедуваат пристап до подземни водни ресурси кои се клучни за животот на луѓето. Вода од бунарот се користи за пиење, варење, капење, наводнување итн. Како и другите водни извори, бунарот игра витална улога во човечката историја и култура.

Називот **бунар** е најфреквентен и ја опфаќа речиси целата македонска дијалектна територија. Богатството на македонските говори се согледува во фактот што во неколку пунктови се употребуваат паралелно неколку називи за *бунар*. При ексцерпција на дијалектниот материјал од картотеката за проектот *Македонски дијалектиен атлас* при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, констатиравме дека во неколку островски ареали називот *бунар* паралелно со други називи се употребува во пунктовете: Граждено (390) *бунар*, *џрвеник*, Тречно (348), Сневно (Штемница) (313), Градобор (316) *кајнџк*, *бунар*, Сухо (305) *klajanc*, *klajanci*, *klajanca*, *bunar*, *bunaru*, *bunari*, Висока (306) *cesma*, *bunar*, *bunaru*, *bunari*, Банско (267) *џирис*, *бунар*, Стојанково (201) *кајнак*, *бунар*, Николич (206) *кајник*, *бунар*, Боровец (80) *кленец*, *бунар* и Радожда (86) *чешма*, *бунар*.

Називот **бунар** го среќаваме и во пунктови, каде што паралелно се употребува со три или со четири други лексеми и тоа во Дојран (207), Подареш (219), Вељуса (220), Радовиш (226) *кладџнџ*, *бунар* (сидан) *кџнак* (извор), Калиманци (248) *кладенец*, *излак*, *бунар*, Киселица (253) *кладенец*, *бунар*, *излак* и Зеленич (352) *кладенец*, *извор*, *бунар*.

Според *Толковниот речник на македонскиот јазик* називот **бунар** се толкува како: ‘Ископана и обсидана длабока јама за вадење подземна вода’. *Луѓето градеа куќи, коиаа бунари, оградуваа дворови*.

Најпознати поговорки во македонскиот јазик со називот **бунар** се:

1. *Нов бунар којај, во стариот не ѝлукај.*
2. *Со иџла бунар не се која.*
3. *Во река бунар не се која.*

4. *Позајменото - во бунар фрлено.*

5. *Фрла ѝари како во бунар.*

Називот **бунар** е балкански турцизам, турски дијалект: *bunar* 'izvor, studenac', литературно: *binar*, *řinar*, *řunar*, каде што има промена на *p > b*. срп. и хрв. *bunār*, буг. *бунар*, алб. *bunár* (Јашар-Настева 2001: 58; БЕР I 1971: 90; ERHJ 2016: 96, Nisanjan 2022, Skaljic 1966:154, Skok 1971: 236). Во турскиот етимолошки речник се јавува само називот *řinar* кој води потекло од називот *biřar со значење водено око, чешма, фонтана. (Nisanjan 2022)

2. *аус*

Називот **аус** (ауз) со значење 'вид бунар' во пунктот Ресен (109) се јавува паралелно со три називи при што има јасна семантичка диференцијација помеѓу називите, сп. *аус* (вид бунар) : *кладенец* (незаграден извор) : *бунар* (артески) : *арвеник* (изграден со камења).

Овој назив е дијалектен, не се смета за стандардна лексика и затоа го нема во *Толковниот речник на македонскиот јазик*, во кој влегува само најупотребуваната лексика на современиот македонски стандарден јазик.

Називот **аус** (ауз) го среќаваме со толкување 'вид бунар' ар. *havz*, алб. *haiúz* 'базен', сх. дијал. *àус* 'бања, супка за собирање вода' Косово, буг. *хавуз*, аром. *hāvūzā* 'базен за вода, резервоар', нгр. *χαβού(τ)ζα* (Skok I, 662); топ. *Аузовица* Љубинце (Крива Паланка), *Аузо* 'вода, извор' Сушево (Штип) во *Географската терминологија во дијалектот на македонскиот јазик*. (Видоески 1999: 16) Називот **авуз** го среќаваме со две значења и тоа како 'обично мијалник од камен или цемент' во Битола и 'базен за капење' во Охридско. (Јашар-Настева 2001: 69–70)

Називот **аус** е балкански турцизам од арапско потекло, тур. *havuz* 'базен' < ар. *havz*: срп. *àвуз*, хрв. *(h)ă(v)uz*, буг. *ха(в)уз*, аром. *avúz*, *hāvūze*, алб. *haiúz*, нгрч. *χαβούζα*. (Јашар-Настева 2001: 69–70; EPCJ 2003: 57; Skok 1971: 662, Škaljić 1966: 323)

Според Нишанјан (2017) овој назив е заемка од арапскиот збор *hawḍ* 'локва, базен, цистерна', кој доаѓа од коренот *hwd*. Се смета дека можно е арапскиот збор да е поврзан со персискиот *āvāze* 'локва, мочуриште'.

3. *чешма*

Називот *чешма* го среќаваме во неколку пунктови со паралелна употреба на други називи. Во западномакедонското наречје во пунктот Печково (52) од ексцерпираниот материјал забележавме дека за називот *чешма* се употребуваат и други називи како *кладенец* и *извор*, но има забелешка дека во поново време не се употребува називот *кладенец* туку се вели *чешма*. Во пунктот Радожда (86) забележавме паралелна употреба на називот *чешма* со називот *бунар*, додека како топоним се сретнува називот *клџинец*. Во југоисточното наречје во пунктот Висока (306) називот *чешма* го среќаваме со паралелна употреба на називот *бунар*, *бунару*, *бунари*. Во пунктот Чеган (341) среќаваме паралелна употреба на називот *чешма* со називот *кладенец*, додека називот *рџвеник* го среќаваме како топоним.

Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* називот *чешма* се толкува како 1. ‘Обсидан извор или место каде што дотекува изворска вода која истекува од една или неколку вградени шопурки.’ *Селото имаше две чешми. Маалска чешма. Чешма со две шепурки.* 2. ‘Славина на цевка, крак од водоводна инсталација и уреденото место каде што се наоѓа.’ *Ја затвори чешмата. Отвори ја чешмата да наполнам чаша вода.*

Називот *чешма* претставува извор од каде што водата се спроведува низ дрвена или метална цевка. Како топоним се среќава на целата територија, сп. *чешма*, *чешмана*, *чешмаиѝа*, *чешме*, *чешми*, *чешмиѝе*. (Видоески 1999, 172)

Називот *чешма* е балкански турцизам од персиско потекло, со значење ‘око, извор, фонтана’ тур. *çeşme* < перс. *čāšma*, сх. *чешма*, *чесма*, буг. *чешма*, ром. *ciştea*. Овој збор е изведен од средноперсискиот збор *çašt* „око“ со наставката *-а*. (Јашар-Настева 2001: 36, 207; Nisanjan 2019; Skok 1971: 313; Škaljić 1966: 172)

4. *ѝус*

Називот *ѝус* на македонската дијалектна територија го среќаваме во два пункта во западнопреспанскиот говор. Во пунктот Гломбочани (385) го среќаваме со паралелна употреба на три називи и тоа како *кладенче* (извор), *ѝус* (бунар) и *џрвеник* (пус) и во пунктот Шулин (389) како *ѝус* (бунар).

Овој назив е дијалектен, не се смета за стандардна лексика и затоа го нема во *Толковниот речник на македонскиот јазик*, во кој влегува само најупотребуваната лексика на современиот македонски стандарден јазик.

Називот *џус* потекнува од албанскиот јазик кој во него дошол од латинскиот назив *puteus*, алб. *pus*, -i, *puse*, *pusa* < лат. *puteus* со значење ‘извор, јама, фонтана’. (Orel 1998: 351)

5. *’рвеник*

Називот *’рвеник* на македонската дијалектна територија го среќаваме со различни фонетско-фонолошки разновидности (*ървеник*, *’рвенк*, *’рвенко*, *’рвенци*, *ервеник*) и е застапен во 17 пункта и тоа во паралелна употреба со други називи. Најпрво го среќаваме во западномакедонското наречје во преспанските говори во пунктовите Лескоец (101), Љубојно (103), Претор (107), Царев Двор (108), во централните говори Тополчани (128), Крушовјани (129), Стровија (172), и во југоисточното наречје, костурски говори во пунктот Нивици (388) и Граждено (390) и тоа со паралелна употреба на називот *кладенец*, *’рвеник*, *ървеник* (бунар).

Во централните говори називот *’рвеник* го среќаваме со паралелна употреба на четири називи и тоа како *кладенец* (незагаден извор), *бунар*, *ървеник* (изграден со камења), *аус* (вид бунар). Во пунктот Гломбочани (385) го среќаваме со три називи и тоа како *кладенче* (извор), *џус* (бунар) и *ървеник* (пус). Во пунктовите Судик (232) и Чеган (341) називот *’рвеник* го среќаваме како топоним.

Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* називот *’рвеник* е евидентиран и е толкуван како дијалектен збор со значење ‘бунар’; *Селски ’рвеник. Загаден ’рвеник.*

Називот *’рвеник* со значење ‘бунар, кладенец, бунар изсидан со камења’ потекнува од општослов. и праслов. **r̥vāti*, **r̥vq*, стцслов. *р̋вникъ*, *ров̋никъ*. (Видоески 1999: 133; БЕР VI, 2002: 361–362; Skok 1973:178)

6. *излак*

Називот *излак* претставува ‘длабок бунар од кој водата се вади со кофи’ (Видоески 1999: 64). На македонската дијалектна територија го среќаваме во 6 пункта во југоисточно наречје, мале-

шевско-пиринските говори и тоа со паралелна употреба на називите *излак*, *кладенец* и *бунар*.

Називот *излак* е дијалектен збор, а во дијалектите се среќава и како *извлак* и *излек*, не е регистриран во *Толковниот речник на македонскиот јазик*.

Називот **излак** ‘длабок бунар од кој водата се вади со кофи (со варијантите *извлак*, *излек*) има словенско потекло. Првичната форма е *извлак* > *излак* од псл. **iz-* + **volkti* (**velkŏ*, 1 sg.) ‘влече; трга; прави бразда’, од **velt’i* < балтословенски **welk-* / **wilk-*. Псл. глагол **volkti* (**velt’i*) е сроден со литв. *velkù*, *vìlkti* ‘влече’, латв. *velku*, *vìlkt* ‘влече’, грч. *ἐλκω* ‘влече’, лат. *sulcus* ‘бразда’, *sulcō*, *-āre* ‘плуг’, алб. *heq*, *helq* ‘тегне, кине’ од пие. **solkeiō*, можеби овде и грч. *αὔλαξ* ‘бразда’, *εὐλάκα* ‘плуг’. Сп.: стсл. *влѣкъ*, *влѣштити*, рус. *волоку́*, *волóчь*, укр. *волоку́*, *волочí*, блр. *волоку́*, *волоку́ці*, буг. *влекá*, *влáча*, срхр. *вѣћи*, *вѣћѣм*, слн. *vléčet*, *vléči*, чеш. *vleku*, *vléci*, слч. *vlečiet*, *vliect*. Освен во мак., називот *излак* се среќава и во буг. *излак*, *извлак*, *излек* со истото значење. (БЕР II 1979: 21, 36; Фасмер I 1964: 342; Derksen IV 2008: 514, Rix 2008: 289–290)

Во овој труд се задржавме само на дел од називите што го означуваат ‘местото каде што извира вода’ со интервенција на човекот. Во однос на дистрибуцијата на називите *бунар*, *џус*, *аус*, *чешма*, *излак* и *‘рвеник*, коишто претставуваат одговор на прашањето бр. 2 од глава XXIV *Хидрографија* од *Прашалниот за собирање материјал* за Македонскиот дијалектен атлас (Видоески 2000: 179), според ексцерпираниот материјал можеме да заклучиме дека називите *бунар* и *чешма* се најраспространети лексеми во македонската дијалектна територија. Според потеклото на називите можеме да констатираме дека покрај називите од словенско, македонско потекло *излак* и *‘рвеник*, преовладуваат лексеми од туѓо потекло и тоа од турскиот јазик називите *бунар*, *аус* и *чешма* и од албанскиот јазик називот *џус*. Во некои пунктови од македонската дијалектна територија среќаваме паралелна употреба на две, три во некои пунктови дури и на четири називи со исто значење. Сето ова ни сведочи дека македонските дијалекти се богати и претставуваат непресушен извор за збогатување на македонскиот стандарден јазик и за нивна етимолошка обработка.

Користена литература

- Видоески, Б. 1999. *Географска терминологија во дијалектните на македонскиот јазик*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.
- Видоески, Б. 2000. *Прашалник за собирање на македонскиот дијалектен атилас*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Јашар-Настева, О. 2001. *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“ кн. 31, Скопје.
- Цветановски, Г. 2023. „Етимолошки речник на македонскиот јазик и Македонски етимолошки речник – концепција“, *Etymologica Macedonica* 1, 2023.
- Цветановски, Г. 2023. *Македонски етимолошки речник*, *Etymologica Macedonica* 1, 2023.
- <https://novamakedonija.com.mk/mislenja/kolumni> (пристапено на: 15.8.2024 г.).

Речници:

- Abdulah Shkaljic 1966: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svetlost, Sarajevo
- БЕР: Български етимологичен речник, I-III, 1971, Българска академия на науките, София.
- Derksen, Rick (2008) *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series; 4), Leiden, Boston: Brill, page 514.
- France Bezljaj 1982: *Etimoloski slovar slovenskega jezika II K-O*. Institut za slovenski jezik, Ljubljana.
- ERHJ: *Etimoloski rjecnik hrvatskom jezika II*. 2021. Svezak. O-Z. Institut za hrvatski jezik I jezikoslovje, Zagreb.
- Nişanyan Sözlü, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, <https://www.nisanyan-sozluk.com>.
- TPMJ: *Толковен речник на македонскиот јазик*, I-VI, 2003-2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Rix, Helmut, editor 2001: *Lexikon der indogermanischen Verben* [Lexicon of Indo-European Verbs] (in German), 2nd edition, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, pages 289–290.
- Skok Petar 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, JAZU, Zagreb.
- Snoj Marko 2016: *Slovenski etimološki slovar*, Založba ZRC, Ljubljana.

Vasmer, Max 1964–1973: Oleg Trubachyov, transl., Этимологический словарь русского языка [Etymological Dictionary of the Russian Language] (in Russian), Moscow.

м-р Антоанета Тримчевиќ
 проф. д-р Лилјана Макаријоска, дописен член на МАНУ
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ
 bogdanoska1304@gmail.com
 makarijoska@imj.ukim.edu.mk

ЛЕКСИКАТА ВО РАСКАЖУВАЧКАТА ПРОЗА НА ВЛАДИМИР КОСТОВ

Айсѝпраќиј: Предмет на нашиот интерес е лексиката во збирките раскази „Воденичен камен“ и „Келешот“ од плодниот македонски писател Владимир Костов. Неговите раскази се одликуваат со тематската разновидност, со народниот, реалистички карактер на раскажувањето, а притоа доаѓа до израз стилското раслојување на богатата македонска лексика, со многу архаични и народни зборови за индивидуализација на ликовите, со неологизми, односно новообразувања. Впечатлива е зачестената употреба на црковнословенизмите, на пр.: двери, пришествие, распетие и др., што се поврзува со специфичноста на содржината, со настојувањето за варирање на исказот и придонесува за препознатливоста на неговиот јазичен израз. Туѓојазичните лексички елементи, пред сè, турцизмите: ербап, завал, кијамет, лезет, саклет и др., се употребуваат за пореално опишување и локализирање на настаните, карактеризација на ликовите, но и како стилски обележани. Застапеноста на дијалектната лексика се поврзува со народниот карактер на раскажувањето, а со својата честота се одликуваат и збооробразувачките дијалектизми со стилистичка функција. Застапени се и заемки од други словенски и несловенски јазици.

Клучни зборови: литература, лексика, црковнословенизми, турцизми, дијалектизми.

Владимир Костов е еден од најплодните македонски прозаисти, кој мотивите за своето творештво ги црпи од историјата, но и од современиот, секојдневниот живот на човекот во општеството, со посебно внимание на трагичните судбини, на моралните дилеми, на социјалните и моралните крајности. Неговото творештво било предмет на интерес на повеќе книжевни критичари, меѓу кои и: Слободан Мицковиќ, Георги Старделов, Раде Силјан, Тодор Чаловски, Љубиша Станковиќ, Цане Здравковски и др.

Според Старделов (2004), Костов „во својот обемен прозен опус создаде стотици ликови до него непознати во нашата литература... Неговите ликови пијат од праизворите и од длабочините на животот. Тие не се истргнати од сопствената културна и историска традиција, туку произлегуваат од неа, произлегуваат од сопстве-

ните митови, религии, верувања. Тие се пренатрупани од човечки маки и страдања, но и од борбата во себеси да се извисат до еден почовечен и посрекен свет“.

Раде Силјан укажува дека Владимир Костов, како по некое непишано правило, длабоко бразди во пространите литературни предели, создавајќи автентични и неповторливи личности. Без сомнение, спаѓа во редот на писателите што ја истражуваат и со епска димензија навлегуваат во психологијата на хероите од нашето секојдневие, пластично пресликувајќи го животот во градската средина. Меѓу нив среќаваме натрапници, грешници, заблудени по кариера, луѓе недоволно разбрани во својата средина (Раде Силјан 2023: 42).

Според Мундишевска-Велјановска (2023: 39) речениците што тој ги употребува се лесно читливи, динамични и со чести примеси на македонски зборови во нивната дијалектна форма „така како што се изговара(ат) во битолскиот говор“, присуство на поговорки, преданија, фолклор, култура, строфи од песни.

Димитријовска-Радевска (2023: 27) истакнува дека од јазичен аспект, етимологијата на лексиката што ја употребува Костов, не е само украсен орнамент, туку суштинско разбирање на менталитетот, битот на еден народ, што ја дополнува сликата за градот Битола.

Несомнено, значајни се и јазичните и стилските особености на прозата на Костов.

Тој во своите романи и раскази употребува разновидна лексика која придонесува за уште поголема сликовитост, односно колоритност, автентичност и експресивност, па така во неговиот јазичен израз бележиме црковнословенизми, турцизми, дијалектизми, заемки од други словенски и несловенски јазици. Предмет на нашата анализа е лексиката во неговите дела „Воденичен камен“ и „Келешот“.

Црковнословенизми. Богатата црковнословенска лексика која придонесува за впечатлива експресивност на литературните дела (прозни и поетски), останува инспирација, помалку или повеќе, во јазичниот израз на многу македонски современи автори и придонесува оваа архаична лексика да заживее и во уметничкиот, а не само во црковнорелигискиот стил. Црковнословенизмите се неодминлив дел од јазичниот израз на: Славко Јаневски,

Анте Поповски, Владимир Костов, Драги Михајловски, Благоја Ристески-Платнар, Михаил Ренцов, Иван Василевски, Катица Ќулавкова, Венко Андоновски и др. Се употребуваат црковнословенизми од различен вид, но најчести се лексичките и зборообразувачките. (Макаријоска 2022: 14). Црковнословенските лексички елементи во прозните дела на Владимир Костов придонесуваат за следење на лексичките и зборообразувачките тенденции во долгиот период на неговото творештво и за дефинирање на неговиот придонес во збогатувањето на лексичкиот фонд на современиот македонски јазик. Како и во другите негови дела, впечатлива е употребата на црковнословенизмите, во кои ги вбројуваме и старогрчките заемки кои како дел од религиозната терминологија се навлезени преку црковнословенскиот јазик. На пр.:

антиминс: просторна сала на палатата прописно уредена како храм, со прозирно означен олтар во кој врз малку подигнат подиум беше поставен светиот престол покриен со покров и копринен антиминс врз кого, пак, беа поставени главните свети предмети: златен потир, златен крст и Евангелие во златна корица (Вка: 122),

багреница: и сè друго што одеше со тој крст: чекан и сандаче со бруке, а зад него, на закачалка, прикачена на сид, висеа багреница, трнов венец и, врзано со врвка, стаклено шишенце со течност за која Павле помисли дека е оцет помешан со жолчка... Облечен во багреница, со трнов венец на главата, со прободени шепи на рацете... (Вка: 135),

велможа: неретко практикуваниот средновековен обичај синови на велможи од една крајност да минат во друга (Вка: 176),

епитрафил: Поп Мире со црната мантија и со епитрафилот чудно делуваше меѓу лекарите во црни мантили (Вка: 163), со епитрафилот префрлен преку неговата глава, следуваше и бакшиш (Вка: 174),

јастие: Фати во дворот некоја сенка и на раат види му ја сласта на јастие (Вка: 139),

клирик: стариот, сега престар клирик, кој имаше искуство со такви случаи, се одзви на повикот од својот пријател (Вка: 163),

молебен: Бог би го измислил седмиот ден за молебен (Ќ: 197),

наслада: Но мирисот на темјан, кој во случаи кога попот крштаваше вода, го дофаќал од куќата и кој со наслада го вдишувал, сега го смири (Вка: 146),

нафора: колакот беше претворен во свет леб, во нафора (Вка:

144), Проскурата е, оче, исто што и нафора, нели? (Вка: 139),
непорочна: Некоја чистаја и непорочнаја (Ќ: 153),
ништ: Сметајќи се како човек „нишчи духом“ (Ќ: 276),
одежда: А и самите се облекоа во златни одежди (Вка: 88),
помаза: А Марија, чиј брат Лазар се разболе, го помаза
Господа со миро и ги избриша нозете Негови со својата коса (Вка:
15),

прелест: Прелест! (Ќ: 48), Таа е како артистка која со шминка
е убавица, прелест, сон (Ќ: 275),

прическа: со причесна дојден на овој свет, причестен и го
напушти (Вка: 170),

соблазна: со цел да го исчисти телото од соблазната и така да
му се предаде „чиста“ на својот младоженец (Вка: 155),

тропар: оној текст кој како тропар претставуваше најволшеб-
на формула во светската и осмогонската окултивистика (Вка: 124),

упокоен: согласно реченото во Евангелието: „И гробови се
отворија, и многу тела на упокоени оживеа“ (Вка: 45).

Зборообразувањето е препознатлив елемент во прозата на
Костов. Тој понекогаш употребува префикси или суфикси преку
кои би го архаизирал својот јазичен израз, а понекогаш употребува
свои начини на зборообразување во функција на актуализација и
збогатување на изразот (Макаријоска 2020: 109). Од зборообразу-
вачки аспект впечатлива е застапеноста на одглаголските именки
со суфикс -ние: вознесение, воскресение, дејание, истезание, иску-
шение, озарение, опроштение, погрешение, покајание, упокоение:
Денот на Христовото вознесение на небото (Ќ: 279), Преку свое-
то воскресение и вознесение на небото (Ќ: 281), мирно ја доче-
ка смртта со уверувањето на мајка му во Христовото воскресение
и во воскресението на сите мртви по неговото второ пришествие
(Вка: 69), како и на именките со суфикс -ие: безверие, бесчестие,
главоболие, неприличие, подобие, причестие: Во спорови со мене,
поради моето безверие, ме колнеше (Вка: 82), морално засегнат од
нејзиното бесчестие, за цело време мрмореше „да ве земе матната“
(Вка: 126), Имав тешки главоболија (Ќ: 194), приготвена да го при-
ми своето причестие (Вка: 158). Со црковнословенската традиција
се поврзува и продуктивноста на именскиот суфикс -тел: овопло-
тител, свидетел: на крин кој по земањето на причесната од страна
на неговиот овоплотител, ќе заруменее (Вка: 159), Стана свидетел
на една сцена која го сепна (Вка: 53), Ќе бидеш свидетел на таква

сцена во оригинал, ин флагранти. (Вка: 63), на придавскиот суфикс -телен: соблазнителен: со цел да ја покаже голотијата на својата мрша која беше извајана во соблазнителни димензии (Вка: 19) во согласност со соблазителната разголеност и ласцивно формулираните изјави (Вка: 27).

Костов употребува голем број сложеники од црковнословенскиот јазик или образувани според црковнословенски обрасци: Благовест: Евангелие значи Благовест, според благата и радосна вест која преку архангелот Гаврил ѝ беше пренесена на благодатнаја Марија (Вка: 158), благодатен: Се надевам дека, со благословот што го добив од дедо ми и баба ми, како и со божји благослов, нокта ќе ни биде благодатна. (Вка: 156), богољубен: Што стоиш на сонце, богољубен? – му се обрати. (Вка: 139), богословец: нов доказ против богословецот во мене дека не Евреите, а поповите го распнаа Христос (Вка: 83), златољубец: Дури да се биде и златољубец, не е многу актуелно (Ќ: 363), крвопиец, мршојадец: Во младоста крвопиец, а сега мршојадец (Ќ: 223), малоумен: Обраќајќи му се со „богољубен“, тој имаше предвид дека Марче е малоумен (Вка: 139), милосрдие: Небаре од милосрдие... (Ќ: 9), дека од милосрдие треба да се пресече во нејзиниот зачеток (Ќ: 20), многубожец: по сфаќање беше многубожец (Ќ: 88), пустиножител: Имаше предвид разни аскети кои за да направат контакт со Бога, се повлекувале од светскиот живот и живееле како пустиножители или во манастирски ќелии (Вка: 10), човекољубец: Не помалку и луѓето од својот сталеж, човекољупците, како што ги нарекува во иронија (Ќ: 194) итн.

Ќе споменеме и неколку авторски образувача, особено сложеники: вртоверец: Станав вртоверец. Како дуваше ветрот, така се виткав (Вка: 84), збороблудништво: И сега место да прејдам во акција, јас се впуштам во збороблудништво и богохулие и ризикувам мажот ви да се врати и да ме застрела со карабинот... Во тоа уживам, во збороблудништво на кое жените се слаби (Вка: 107), кучкољубец, мачкољубец: Во Франција повеќе се мачкољупци и кучкољупци отколку човекољупци (Вка: 87), сладоустије: не можеше Благој лесно да му се отргне на сладоустието што го повлече (Вка: 109), слаткоблудие, слаткодумие: А сега од слаткодумие да преминеме на слаткоблудие (Вка: 109).

Во согласност со ситуацијата, се среќаваат и библиски цитати, молитви и сл., на пр.: Свјатиј боже, свјатиј крепки, свјати бес-

мертни, помилуј нас! (Ќ: 210), Господ да те има во раката! Господ да придаде! Придај, господе! Господе, помилуј! (Ќ: 215).

Дијалектизми. Повеќе елементи од народните говори во македонската литература се среќаваат во почетната фаза од развојот на литературниот јазик, а со цел да се актуализира времето, битот, индивидуалната реч на лицата. Според Шапкалиска (1982: 62, 86) многу е значајно за дијалектното стилизирање да дојдат до израз способноста и умешноста на авторот да ги употребува во неопходната заемност лексичките дијалектизми во раскажувачката и во дијалошката реч. Дијалектизмите придонесуваат да се постигне поголема експресивност и впечатливост во изразувањето. Во збирките „Воденичен камен“ и во „Ќелешот“ дијалектната, односно разговорна лексика ја среќаваме и во говорот на ликовите, но и во авторовата реч. На пр.:

битисан ‘пропаднат’: Манди во креветот е не човек, а вистински пес, битисан. (Ќ: 165),

бусија арх. ‘заседа’: Небаре пред дуќанот на Ќелешот имаше фатено бусија (Ќ: 52),

грлушка ‘грлушник, тесен горен дел на шише, на стомна и сл.; семка’: Пред да почнат со вечерата, келнерот им сервира едно шише пијалак со корделка на грлушката (Вка: 74),

дуле ‘барде’: Под смртна закана им забранив на селаните за време на жетва... со употреба на кремен да предизвикаат искра со која се припалува фитил, а со него тутун во дуле (Вка: 80),

кажипрст ‘показалец’: Со брзи и остри движења на кажи – прстот (Вка: 51),

киска ‘китка, врзоп, купче’: Со киската банкноти, притисната на градите, направи колеблив чекор кон балконската врата (Вка: 31),

кљавтеж ‘смеа’: А потоа неочекувано се раскљавтува (Ќ: 348),

красат ‘киселкаст’: Бабачот се враќа со две јаболка в раце. Красати се, му вели на Ѓорѓи, ќе те освежат (Ќ: 343),

курешки ‘кокошкин измет’: Околу него кокошки и курешки (Ќ: 127),

мандија ‘куче’: Којзнае и дали ќе не фатеа ако не не предадеше мандијата на Љамо (Ќ: 142),

матрапаз ‘џамбаз, кој знае да се пазари, да извлече корист’: се

карактеризира како трчај-лажи, матрапаз, самсар, шмеќер (Ќ: 163),
окалка ‘очила’: господинот со окалката, со чаша „калвадос“ в
рака се приближи до нивната маса (Вка: 75),

окуќница ‘неплодно земјиште покрај објект’: Небаре е билетчија, па окуќницата и дворното место во пазарни денови им ги издава под наем на пазарции (Ќ: 179),

праматар ‘трговец со ситни галантериски работи, срма, конци; трговец со ткаенини’: тезгињата на праматарите (Ќ: 65),

првостинка ‘прворотка’: Притоа, ќе и се испакнеше младото тело, градите, а најмногу стомакот како на идна мајка-првостинка (Ќ: 132),

ќерал ‘соба за остава’: беше всушност ќерал претворен во живеалиште (Ќ: 84),

ќорлеме ‘како слепец, како без глава, невнимателен’: Ќорлеме! сè така разлутена и на него промрморува Веса (Ќ: 299),

ферија арх. ‘распуст’: Но за време на летните ферији него го снема (Вка: 91),

цврли се ‘се цари’: Тој пак почнува да се цврли во неа. (Ќ: 318).

Турцизми. Во врска со употребата на турските заемки во уметничката литература Јашар-Настева (2001: 25–26) истакнува дека нив ги употребуваат главно оние писатели, особено поети, чиешто творештво произлегло од народното, а нив им даваат предност и оние што во своите творби ја третираат проблематиката на подалечното и поблиското минато кое е тесно поврзано со османлиското владеење. Застапени се и зборовите од апстрактниот лексички слој, каде што постои поголема можност да се јавуваат варијации во значењето, за разлика од значењето кај зборовите со конкретно значење, иако и таму забележуваме семантички модификации. Некои турцизми се маркирани т.е. карактеристични за говорот на одделни социјални средини. Употребата на турцизмите главно претставува стилистички пристап во современата македонска литература, што е во прилог на збогатувањето на јазикот со изразните средства од народниот јазик. Во расказите на Костов се среќаваат на пр.:

алашвериш: А и парите од првиот алашвериш ги измазнив од челото (Ќ: 153),

беќар: тој е стар беќар (Ќ: 201),

бинлак: По цел ден виси на едно тезге на кое Срби од Чачак во бинлаци продаваат сливова препечена (Ќ: 193),

гајрет: Не сотирај се толку! И гајрет! (Ќ: 236),

далавера: Јас досега не сум влегол во некоја далавера ако таа не ветува и естетско задоволство. (Ќ: 142),

зијан: Нека се најде, нема зијан (Ќ: 247),

зулумкар: зулумкар во секое време (Вка: 23),

кафтан: А го имаше и истиот изглед на оние трговци Евреи, со кафтани и ќелепоши на главата, кои разменуваат пари и тргуваат со гулаби (Вка: 177),

комар: морам да ризикувам, да играм комар со својот живот (Вка: 107),

копук: Луѓето од копуци станаа чауши! (Ќ: 25),

пармак: Со синцир и катанец ја врзува скалата за пармакот од долниот чардак (Ќ: 340),

пачавра: Плискајки со пачаврата... (Ќ: 131),

перде: Тој го спушти пердето кое и старата Ефимија го спушташе ноќно време (Ќ: 8), Иако пердето на прозорецот е спуштено, нашол просирка (Ќ: 199),

симсиле: Многу се множи тоа симсиле! (Ќ: 155), Дали Гробарката ќе се најде засегната од платонството од она симсиле од Манди? (Ќ: 321),

сицил: битолски сицили (Ќ: 73),

ќелеш-тефтер: И Спиро Газилајна го пишаа во ќелеш-тефтер! Под ќелеш-тефтер го подразбира разобличувањето во печатот на оние кои по незаконски пат дошле до власт што ја злоупотребиле за грабеж (Ќ: 182).

Од зборообразувачки аспект со својата продуктивност се одликуваат суфиксите -џија, -чија, -лија: бавчанџија: ако се работи за некој бавчанџија (Ќ: 146), пазарџија: окуќницата и дворното место во пазарни денови им ги издава под наем на пазарџија (Ќ: 179), кираџија: Може да се употреби како праг во истата таа куќа која ќе оди од купец на прекупец, од кираџија на кираџија (Вка: 94), комарџија: место да биде гонет од полицијата како деликвент, не престанувајќи да биде тоа, особено комарџија и женкар, ќе биде шеф на полицијата (Вка: 98) и со други основи: билетчија: небаре е билетчија, па окуќницата и дворното место во пазарни денови им ги издава под наем (Ќ: 179), ловџија: Се фалеше дека е одличен ловџија, дека е прецизен нишанџија (Ќ: 96), растурџија: И сега,

макар што ќерката беше растурција, можеше добро да се живее и добро се живееше. (Ќ: 125), мераклија: Многу сум мераклија за зелник (Ќ: 261), кефлија: Димко вози, расположен е, кефлија, од кеф би запеал (Ќ: 312), новајлија: Жртви на Пецакова беа луѓето од кругот на мажот и, новајлии (Ќ: 221).

Други заемки. Во лексичкиот подбор на Владимир Костов се изделуваат и заемките од други несловенски јазици. На пр.:

Заемки од грчкиот јазик: апологет: неговите агитатори и апологети беа прогонувани од римските власти (Вка: 12), атеизам: да се покаеш за сите сторени гревови, а пред се за смртниот грев на атеизмот (Вка: 158), демагогија: го употребив најсилното оружје на власта – демагогијата (Вка: 84), афазија: Тешкотиите во говорот, кои на Џаќи не му даваат да се искаже, Манди ги терминизира како афазија (Ќ: 306), дислекција: Неспособноста на Џаќи за читање ја терминизира како дислекција. (Ќ: 306), егзегеза: Млад е, енергичен, ерудит, и, што е негово предимство, зад него стои актуелната егзегеза по тоа прашање. (Вка: 114), екстаза: обземена од екстаза (Вка: 93), ерос: каде што е еросот таму е и танатосот (Вка: 89), катарза: во сите драми на сите драмски автори се случува „бура“ согласно „бурата“ во животната драма на секој човек по која настапува тишина, односно катарза сфатена како смрт, а оваа како прочистување од валканиот телесен живот на човекот (Вка: 40), копролалија: Во медицината за тоа постои терминот копролалија – употреба на погани зборови (Вка: 152), монотеизам: муслиманите шестотини години по христијаните преминаа монотеизам (Вка: 88), хедонизам: сведен на хедонизам и вулгаризам до степен што го деградира човекот (Вка: 90).

Заемки од латинскиот јазик: агитатор: неговите агитатори и апологети беа прогонувани од римските власти (Вка: 12), бацил: Оболе и тој, ама зафатен од некој пасивен Кохов кој, место да го уништи, го закрепна (Вка: 97), деликт: во врска со кој се врзуваше еден случај што спаѓаше во сферата на деликтите. (Вка: 27), дефиниција: не можеше да се дефинира (Вка: 9), егзибиционизам: Таа се најде фасцинирана од неговата сугестивна реч, повеќе од нејзиниот егзибиционизам отколку од нејзината филозофска стојност, а најповеќе од неговиот мит дека бил реинкарнација на Ромул (Вка: 91), ерудит: Млад е, енергичен, ерудит (Вка: 114), ерудиција: Не беше убав, ама тој недостаток го надополнуваше со ерудиција и

елоквенција. (Вка: 91), конвертира: Никаде и никогаш! – побрза да се конвертира Кукуљ. (Вка: 44), кулминација (нлат.): Надвор бурата не само што не стивнуваше, туку, се чинеше, зема замав, одејќи кон својата кулминација (Вка: 42), фанатизам: Оној што си ја менува верата, во новата вера го обзема поголем фанатизам од оној кој дотогаш го сатирал како човек. (Вка: 82), формулација: И не само тој термин, туку и други термини, формулации и дефиниции зад кои стоеја елаборации со купишта зборови (Вка: 9).

Заемки од францускиот јазик: бистро: Него во париските бистроа го пиеја еден херој на Ремарк со неговата сакана во чест на победата над фашизмот (Вка: 75), дефетизам: ќе ги изнесе своите ставови на пацифист зашто ќе беше обвинет за внесување на дефетизам во партизанските редови (Вка: 100), мундир: Го облече мундирот (Ќ: 6), Тој го распетла мундирот, ја разгради кошулата. (Ќ: 10), профил: Тој и една гарнитура политичари од неговиот профил (Вка: 75), рандеву: Го кажа вицот за рандевото на комарецот со кравата (Ќ: 99), фантазмагорија: Антисемитизмот исфрли такви монструозни измислици против Евреите кои се граничат со фантазмагории (Вка: 77), хазард: беше хазард во кој како влог го ставаше сопствениот живот (Вка: 99), шаржер: ги истрела во неговиот грб сите куршуми од шаржерот на својот пиштол (Вка: 71).

Заемки од германскиот јазик: курцшлус: Кај него „курцшлусот“ изби во главата (Вка: 128), лозунг: раководејќи се од погубниот лозунг, што кружи денес низ светот, „времето е пари“ (Вка: 138), оберлајтнанат: Цветко сметаше дека цинично беше од страна на германскиот оберлајтнант што го провоцира пред да го стрела (Вка: 69), пак одекна крескавиот извик на обертлајтнантот „Халт“. (Вка: 70), фирер: мавнувајќи со раката, само што не ја подигна во чест на фирерот (Вка: 76).

Заемки од англискиот јазик: бизнис: да преброди една финансиска криза во која западнал неговиот бизнис (Вка: 91), бизнисмен во сложенка филозоф-бизнисмен: не беше дорасната да го прифати и поддржи како филозоф-бизнисмен (Вка: 92), дилер: како дилер, растура дрога меѓу младите во ноќни локали (Вка: 134).

Заемки од италијанскиот јазик: конте: Беше облечен во фармерки, цинс-кошула со засучени ракави и шапка со широка периферија, но и со некој детаљ на конте (Вка: 103).

Заемки од рускиот јазик: апартчик: во практика се остварува сонот на „презрените и гладните“ од „Интернационалата“, како

апартчик фанатично бев вклучен (Вка: 84), фурашка: Караиванов пак почна да се запетлува, се стегна со ременот, си ја стави фурашката (К: 10).

Заклучок. Можеме да заклучиме дека во јазикот на Владимир Костов се актуализираат веќе постојни зборови кои преку творечката постапка можат да придонесат за уметничката функција на изразните средства на македонскиот јазик, архаични зборови, црковнословенизми, како и заемки од турскиот, грчкиот јазик и од други несловенски јазици. Раскажувачката проза на Костов се одликува со народен, реалистички карактер, што се потврдува и со изборот на богатата македонска лексика, со разговорната лексика и со заемките од турско потекло како дел од народните говори, како и со зборови со поретка употреба, односно дијалектизми за стилистичко-идејни цели, но пред сè за индивидуализација на ликовите.

Користена литература

- Димитријовска-Радевска Милица 2023: „Забелешки за можните аспекти како да се чита Владимир Костов и романот „Дива мисла“, *Прилози*, Македонско научно друштво – Битола, Год. XIX, Бр. 30, 24–29.
- Жоглева-Петровска Билјана 2015: „Битолскиот раскажувачки билјур: Осврт врз неколку раскази од Владимир Костов“, *Современи дијалози* 3, Битола, 121–138.
- Јашар-Настева Оливера 2001: *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик*, Посебни изданија, кн. 31, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Кирил 1985: „Тенденции во активирањето на зборообразувачките модели во македонскиот литературен јазик“, *Предавања на XVII семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Конески Кирил 2003: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Макаријоска Лилјана 2020: „За лексичките и зборообразувачките особености во прозата на Владимир Костов“, *Славистички студии*, бр. 20, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 105–123.

- Макаријоска Лилјана 2022: *Лексичкојџо боџајџсџво на современа-
џа македонска лиџератџура*, Скопје.
- Мундишевска-Велјановска Весна 2023: „По философските патеки
на промислата“, Владимир Костов, „Љубоболие“, изд. „Ма-
тица македонска“, Скопје, 2018 г. *Прилози*, Македонско науч-
но друштво – Битола, Год. XIX, Бр. 30, Битола, 38–40.
- Силјан Раде 2023: „Омаж за Владимир Костов“, *Прилози*, Маке-
донско научно друштво – Битола, Год. XIX, Бр. 30, 41–43.
- Старделов Ѓорѓи 2004: „Литературата и философијата – кон ли-
тературното творештво на Владимир Костов“, Поговор кон
делото „*Биџолскиџе сиџили*“, Скопје, 689–734.
- Цветковски Радован 2005: „Големата тема на Костов – минатото и
сегашноста на Битола“, *Современосџи*, 1–3/2005, Скопје.
- Шапкалиска Тодорка 1982: *Дијалекџизми во џрозатџа на џисаџели-
џе од Зајадна Македонија*, НИО „Студентски збор“, Скопје.

Речници

- Вујаклија Милан. 1980: *Лексикон сџраних речи и изрази*, Просвета
Београд.
- КлајнИван, Шипка Милан. 2006: *Велики речник сџраних речи и
изрази*, Прометеј, Нови Сад.
- Мургоски, Зозе. 2011: *Толковен речник на современиоџ македон-
ски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Толковен речник на македонскиоџ јазик I–VI*, 2003–2014, Институт
за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

проф. д-р Снежана Вучковић
 Универзитет у Београду
 Филолошки Факултет

ЈОШ НЕКА ЗАПАЖАЊА О ОСОБЕНОСТИМА МОРФОЛОШКО-ТВОРБЕНЕ СТРУКТУРЕ И НОМИНАЦИОНИМ ОБРАСЦИМА СЛОВЕНСКИХ NOMINA ATTRIBUTIVA PERSONALIA

Апстракт: Во трудот се анализираат избрани примери од српски дијалектни *nomina attributiva personalia* во споредба со корпусот претставен во том XII од Општословенскиот лингвистички атлас. Се прави анализа на нивната морфолошка структура, на различните видови на морфемска и на семантичка деривација и на номинативните обрасци што лежат во основата на некои имиња, а кои се во служба на стилско структурирање на нивната форма и експресивно нагласување на нивната содржина, па затоа имаат посебен стилематски потенцијал. Разгледаните појави се посматраат низ објективот на лингвистичко-стилскиот концепт очудување.

Клучни зборови: *nomina attributiva personalia*, српска дијалектна лексика, Општесловенски лингвистички атлас, морфолошко-зборообразувачки типови, мотивациски обрасци, стилогена вредност, постапка на очудување.

1.

1.1. „...сваки језик располаже, поред познатих и од сваког примећених творачких снага, још и другим животним силама, које уопште не падају у очи и које су у стању да дођу до делања, до изражаја, кад им приспе време и када их за говорно дејство побуди какав језички уметник.“ (Винавер 1952: 168). Наведено запажање једног од великих језичких уметника, какав је био Станислав Винавер, своју потврду налази и у именицама из творбено-семантичке категорије *nomina attributive personalia*,¹ које на формалном плану одликује изразита морфонолошка и структурна варијантност, оличена у веома развијеној истокореној творбеној синонимији, морфонолошким варијантама деривационе основе, аломорфним реализацијама суфикса, секундарној суфиксацији и кумулацији суфикса, те дру-

¹У творбено-семантичку категорију *nomina attributive personalia* сврставају се називи лица мотивисани неком њиховом квалитативном или квалитативно-вредносном карактеристиком тј. као носиоци спољних, физичких или унутрашњих, психичких или психофизичких својстава.

гим различитим неустаљеним и okazjiоналним творбеним поступцима (уп. нпр. мак. дијал. ‘горбатый, имеющий горб (о человеке)’): grb-av ⇔ gəm’b-af ⇔ grb-af-ko / garb-af-ko ⇔ gərb-ut-ko ⇔ gər’b-el-ko ⇔ grb-oi-lia ⇔ grb-en ⇔ grb-le ⇔ grb-lo / ‘grb-lo / ‘grb-lo / gərb-lo ⇔ ‘gərb-lu ⇔ gərb-aj-čar ⇔ garb-o ⇔ grb-e ⇔ kəm’bur (из тур. *kambur* (⇐ грч. *καμπύλος*)) (ДБМД, в. <http://dict.manu.edu.mk>).

Све то богатство и разноликост, права креативна језичка поезија у којој се творбена средства јављају са много ширим дијапазоном формалне и семантичке спојивости него што је то случај са именицама неке друге творбено-семантичке категорије, у функцији је изражавања личног става субјекта номинације. Попут поступка грађења стилских фигура у језику уметничке књижевности, у којем је „грађење фигура неодвојиво од грађења самог језика“, и у примерима творбе именица ове категорије номинатор „проналази у себи језик у стању настајања“ (Valeri 1980: 356) желећи да путем одступања од неких мање или више регуларних и устаљених творбених модела, које препознаје као стилско-семантички недовољно изразите, њихово експресивно значење на неки начин обнови и додатно нагласи.

О томе смо већ писали у раду О морфонолошким и структурним средствима експресивизације у словенским *nomina attributiva personalia*, где смо (на материјалу одабраних примера из XII тома Општесловенског лингвистичког атласа (ОЛА 2020), допуњеног потврдама из неких словенских дијалекатских речника) разматрали различите морфонолошке и творбене особености конкретних творбених типова ових именица, које се јављају у функцији фоностилемских и морфостилемских средстава њихове експресивизације (Вучковић 2024: 179–194).

1.2. У овом раду ћемо се осврнути на још нека морфолошко-творбена средства, као и на неке номинационе поступке који, будући стилематични, утичу на стилогену вредност именица исте творбено-семантичке категорије, на њихову експресивну обележеност. У првом реду на експресивну функцију граматичког рода и на поступак језичке метафоризације, који се могу констатовати у великом броју разматраних примера.

Као што је већ познато, дијалекти садрже веома богат корпус именичких и придевских експресива, разноликих, како у погледу њихове творбене и морфолошке структуре, тако и у погледу начина њихове номинације, те су драгоцен ресурс за бројна твор-

бено-семантичка истраживања и синхронијског и дијахронијског усмерања. Корпус чине одабрани примери српских дијалекатских *nomina attributiva personalia*, испоређени са онима које бележи Општесловенски лингвистички атлас у свом XII тому (Серия лексико-словообразовательная: „Личные черты человека“), на различитим лексичким и лексичко-творбеним картама.

Због потребе разумевања морфематичког записа у систему „уопштене транскрипције“ на картама ОЛА, морамо и на ово место пренети основне напомене које смо о начину тог представљања изнели у горе наведеном раду: „На лексичко-творбеним картама примењен је принцип морфематичког записа речи системом такозване ‘уопштене транскрипције’ која има практичну сврху и примерена је картама које су творбено-лексички оријентисане. Спроведени систем транскрипције одстрањује (уопштава) велику разноликост коју фонетска транскрипција (примењена на лексичким картама тј. у списковима морфемски несегментираних лексема који претходе картографисању) словенских дијалеката и говора подразумева. Он омогућава лакше издвајање и диференцијацију појава творбено-морфолошког и морфемског реда и представља хипотетичку реконструкцију ‘полазне структуре’ датог творбеног модела. Та реконструкција је блиска традиционалној етимолошкој реконструкцији на познопрасловенском нивоу али од ње и одступа, јер су у запису, употребом посебних симбола, назначене и неке варијантне црте дате творбено-морфемске структуре како би се олакшало представљање различитих фонетских и морфофонетских промена насталих у историјском развоју конкретног дијалекта или говора (нпр. појаве метатезе, епентезе, секундарних протетичких елемената, алтернације вокала, дисимилације, асимилације, палаталне корелације сугласника и др.)²“ (Вучковић 2024: 181). Примере ћемо наводити изворно, уз нека одступања,³ са назнаком броја лексичко-творбене карте на којој су забележени (нпр. к. 21).

Уз примере из појединих српских дијалеката наводићемо (у загради) назив дијалекатског подручја са којег потичу, саознаком (у фусноти) имена аутора дијалектолошке студије (речника) у којој

²Упор. ОЛА 2020: 20–21.

³У представљеном морфематичком запису морфеме нећемо увек доследно сегментирати тј. међусобно одвајати цртицама, јер то за поједине аспекте овог рада није било потребно. Претежно ћемо суфиксне морфеме сегментирати заједно са флексијским наставком, а у појединим случајевима одвајати само флексијски наставак (вршећи обличку сегментацију у контексту граматичке парадигме).

су забележени (приликом првог спомена). Када су у питању записи преузети из Дигиталне базе података из македонских дијалеката („Дигитална база на податоци на македонските дијалекти“ (ДБМД)), на које ћемо повремено упућивати, задржаћемо изворност тамо примењене транскрипције.

2.

У оквиру лингвостилистичке парадигме, онеобичавање⁴ форме схвата се као резултат одступања од минимално карактеризоване језичке јединице применом одређених лексичко-семантичких, морфофонолошких, морфолошко-творбених и других поступака који доводе до њеног стилистичког структурирања. На тај начин се добија стилогена⁵ језичка јединица која носи информацију о свом стилистичком потенцијалу, обојености и експресивности (Ковачевић 2000: 321–322). Овако схваћена, она се поима као „обележена“ – више специфична, мање природна, не сасвим предвидива и уобичајена, некада се и отежано перципира (артикулише), може бити и мање заступљена у корпусу.

2.1. Морфолошко онеобичавање–експресивна функција граматичког рода

2.1.1. Прегледом творбених типова именица категорије *nomina attributiva personalia* у XII тому Општесловенског лингвистичког атласа запажа се велика заступљеност суфиксираних именица женског граматичког рода с флексijом на -а у номинативу јединице, које се могу односити на лица оба пола (уп. нпр. *lěn-oba*, *lěn-ъč-uga*, *hval-ъba*, *tvъrd-ica*, *sъp-iha*, *glup-ar-ina* итд.), само на лица женског (нпр. *lъž-ъk-un-ja*, *lъg-ar-ъka*, *lъž-ar-ъka*, *lъg-un-ъka*, *lъž-ul-ja* и сл. (к. 43), у примерима са типичним фемининативним (моционим) суфиксима) или само на лица мушког пола (нпр. у творбеном

---

⁴ Термин онеобичавање калк је руског термина отстранение, који у поетику руских авангардиста и формалиста уводи В. Шкловски као назив за технику литературног и уопште уметничког стварања. Он ће га дефинисати као „поступак онеобичавања ствари, поступак отежане форме, који потенцира тешкоће и време трајања перцепције.“ (Šklovski 1991: 449).

⁵ У чланку Стилске фигуре и лингвостилика М. Ковачевић појам стилогености подваја од појма стилематичности: „Јер, стилематски аспект подразумева истраживање форми стилема, тј. начине оформљења стилема, а стилогени аспект подразумева оцјену функционалности, односно функционалне вриједности стилема.“ (Ковачевић 2000: 323).

типу са суфиксом -оња (*golv-on-j-a*) (ОЛА; в. обратни регистар на <https://www.slavatlas.org/files/publications/atlas/ola12.pdf>).

Откуда овако велика продуктивност експресивно обележених именица на -а и каква је, у најкраћем, била њихова историјска судбина?

Сматра се да су се основе на *-ā- (које у номинативу једине нису имале флексијског наставка, уп. ном. јед. *vod-ā: дат. мн. *vod-ā-mъ), вероватно појавиле у позном периоду историје индоевропског прајезика у вези са развојем категорије женског граматичког рода и односом према *-ō- основама (Mihaljević 2014: 16). Неке од њих могле су се односити и на лица мушког пола у творбеном значењу *nomina agentis* (упор. лат. *Nauta* ‘морнар’, *agricola* ‘земљорадник’; стел. **воквода**, **дрѣводѣла**, **старѣишина**; срп. *слуга*, *брица*, *судија*; чеш. *správce* ‘управник’, *soudce* ‘судија’, *vůdce* ‘водител’ итд.). Тај тип промене временом се у словенским језицима попуњавао и развојем именица апстрактног значења радње (тип *hval-ьb-a*) или особине (тип *gluh-ot-a*), а такође и именицама из категорије коју ми разматрамо, најчешће експресивно обележених (уп. нпр. срп. *пијаница*, *пропалица*, *изелица*; рус. *обжора*, *непоседа*, *бродяга* итд.) и карактеристичних по томе да се, зависно од контекста, могу односити на лица оба пола.

Једно од својстава именица на -а из творбено-семантичке категорије *nomina attributiva personalia* јесу различити путеви њиховог оформљења и семантичког преображаја (семантичке деривације).

Једне су се најпре формирале као апстрактне именице које су даље могле развити и збирна значења, али, посредством збирног и конкретно-индивидуално значење лица (уп. нпр. апстр. *сирота* ‘сиротост’ → *сирота* зб. ‘сиротиња’ → *сирота* ‘сиромашан, убог човек’). У нашем корпусу такве су, на пример: *пѣт-от-а* (к. 8), *olk-ot-a* (к. 50), *gluh-ot-a* (к. 12), *hud-izna*, *hud-oba* (к. 23) итд. Друге пак потичу од девербативних изведеница – нпр. именице са суфиксом *-ьба: *hval-ьb-a* (к. 39) ‘хваљење’, *kle-t-ьb-a* ‘клеветање’ (к. 52)– код којих је најпре остварен семантички прелаз *nomina actionis* → *nomina acti* (‘хвала’, ‘клетва’), а онда се, даљом семантичком деривацијом развило и експресивно значење ‘онај који се много и често хвали’ / ‘клевеће’. Треће, и најмногобројније, оформљене су помоћу различитих типично експресивних суфикса најчешће као парадигматске паралеле именица мушког граматичког рода: уп. нпр. *plet-uha* ⇔ *pletuhъ* (к. 48), *gъrb-uša* ⇔ *gъrb-uшъ* (к. 16) и др.

Овако различити начини постанка именица датог типа условили су и њихову сразмерно велику продуктивност.

По својој семантици то су именице-атрибути, у претежном броју случајева негативно експресивно обележене. Та обележеност може потицати од значења њихове деривационе основе (издвојене из њихове мотивне речи која може бити именица, придев или глагол), од експресивних по семантици суфикса, па и од фигуративног значења добијеног процесом семантичке деривације (полисемије) неких лексема које су по свом примарном творбеном значењу *nomina abstracta*:

уп. срп. дијал. *гва̀кља* м ‘нерадан и прљав човек’, *грбља* м ‘грбавац’, *гла̀вча* м ‘глават’, *ску̀бља* ‘мушкарац с неуредном косом’, *старчу̀га* м (в. *старчиште*), *бикоши́ја* м ‘човек дебелог врата’, *ли́пцоња* м ‘веома слаб, изнемогао, изнурен човек’, *ко̀жља* м ‘превише мршав човек’, *кри́вча* м ‘онај који храмље’, *не́мча* м ‘онај који је нем’ или ‘човек који неће да говори’, *пакоши́ја* м (в. *пакосник*), *кле́чкоња* м ‘онај коме клечају колена’, *лезо́тина* м ж (в. *лезоња*), *лошо́ћа* ж. ‘лоша особа’ итд. (јужна Србија).⁶

Међу именицама с флексијом на -а у номинативу једине пажњу привлаче именице бесуфиксалне творбе (у структуралистичком кључу речено – творене помоћу нултог суфикса) типа: *гѣrb-a* (к. 16), *drěm-a* (к. 48), *hval-a* (к. 39), *lys-a* (к. 3), *něm-a* (к. 8), *ožir-a* (к. 49) – које се у корпусу ОЛА често јављају као парадигматски дублети: *bьrk-a* ⇔ *bьrk-o* (к. 29), *гѣrba* ⇔ *гѣrbo* (к. 16), *lysa* ⇔ *lyso* (к. 3), *тѣrš-a* ⇔ *тѣrš-o* (к. 23) и сл. И једне и друге могле су настати елидирањем супстантивне, атрибутивне синтагме (нпр. вртав (човек) → *врнто* ‘умно ограничен човек’⁷, гушав (човек) → *гу̀шо*, крезав (човек) → *кре́зо*, крошњав (човек) → *кро̀шњо* ‘човек великог стомака’ итд. (Драгачево)⁸) додавањем флексије -о (или -а) на скраћену основу мотивне речи. Неке од њих могу бити интерпретирани и као резултат семантичке деривације (метонимије), праћене често и променом акцента (уп. срп. *гѣрба* → *гѣрба* / *гѣрбо*, *ли́са*⁹ → *ли́са* / *ли́со*). У овом типу *nomina attributiva personalia* могао би се огледати аналошки утицај онимијских творбених поступака тј. творбе личних хипокористика, где се

⁶В. Златановић 2008.

⁷Уп. Куд си навро, врнто један вртави.

⁸В. Петровић и Капустина 2019.

⁹Покр. 1.а прамен длаке или косе који се издваја по боји, белега; [...]4. (и ли́са) дијал. а. женска особа лисом (белегом) у коси, лисаста жена (РСА 13: 470–471).

на различите начине скраћена основа пуног имена проширује наставцима -о/-а, који – у релацији са пуним обликом личног имена – имају службу хипокористичних суфикса (нпр. Петар → *Перо* / *Пера*, Љубисав → *Љуба* / *Љубо*, Драгољуб → *Драга* / *Драго* и сл.). У њима је А. Вајан видео „проширену употребу експресивно обојеног вокатива“ или „експресивну употребу средњег рода“, док је М. Пешикан сматрао да то и нису суфикси, већ флексијски наставци у функцији суфикса: „основа се проширује само толико колико је потребно да се уклопи у одређени тип именичке промене“ (Пешикан 1982: 16).¹⁰

2.1.2. У великом броју примера суфиксираних *nomina attributiva personalia* експресивну функцију има средњи род (нпр. *hval-ъbo*, *hval-ъčo*, *hval-i-dlo* (к. 39); *dur-i-dlo* ‘глулак’ (к. 32); *deb-el-ъk-o* (к. 21) итд.). Облик средњег рода, у којем се ове именице, односно суфикс којим су изведене налазе, уноси у њихово значење подсмешљиву нијансу фамилијарности и хипокористичности (нпр. срп. дијал. *гѹтлавко* (поред *гѹтлоѹѹа*), *мрсољѹвко* ‘мушко чељаде слинаво’ (Косово), *трѹтичко* ‘човјек велике стражњице’ (Прошћење), *загѹљѹенко* ‘незгодан човек’, *метиљѹвко* ‘слабашна, болешљива мушка особа’ (Драгачево)) или – у случају девербативних изведеница прасловенским суфиксом *-*dlo* (којима ћемо посветити нешто више пажње) – мање или више наглашену предметну, инструменталну исконску семантику.

Као што је већ познато, примарна сфера употребе прасловенског и општесловенског суфикса *-*dlo* била је везана за именице из категорије *nomina instrumenti*, различитих појмових домена – оруђа земљорадње (уп. нпр. **klepadlo* ЭССЯ 10: 7¹¹←**klepati*; **kosidlo* 11: 140←**kositi*), предмети свакодневне употребе (нпр. **grebadlo* 7: 108←**grebati*; **bēlidlo* ‘белило, пудер за бељење лица’; ‘место за бељење платна’ 2: 65←**bēliti*; **čьrnidlo* ‘црна боја, црnilo’; ‘боја за писање’ 4: 152←**čьrniti*), делови тела названи по радњи која је за њих карактеристична (уп. нпр. **čudlo* 4: 128←**čuti*; **dyxadlo* 5: 199←**dyxati*) итд. Продуктивност овог творбеног модела, као и способност датог суфикса да се везује и за друге типове основа, условила је ширење домена његове употребе и његов функционално-семантички преображај, те се већ за прасловенски ниво рекон-

¹⁰За преглед различитих становишта о постанку ових облика в. Јовићевић 1987: 227–232.

¹¹Надаље ћемо наводити само број тома и стране ЭССЯ.

струишу и неки називи лица по карактеристичним за њих радњама, занатима и сл. (нпр. **bajadlo* ‘онај који баја, врач’ 1: 137 $\Leftarrow$ **bajati*; **lokadlo* ‘онај који лоче, пијанчуга’ 16: 6 $\Leftarrow$ **lokati*; **migadlo* ‘онај који намигује, трепће’ 19: 26 $\Leftarrow$ **migati*) итд.

Тај модел функционалног развитка старих *nomina instrumenti* на **-dlo* у српском језику је и даље веома продуктиван (в. ОРСЈ: 1110–1116) и служи као аналошки узорак за творбу назива за лица изразито експресивно обојеног значења (уп. и срп. дијал. *гва̀нгало* ‘особа која стално гунђа; мрзовољна особа’, *мла̀тало* ‘онај који превише прича’ (јужна Србија), *тење́згало* ‘човек који прича бесмислице, брбљивац’ (: *тење́згати* ‘причати бесмислице, брбљати неповезано’), *гња́ветало* ‘који дави, зама́ра бесмисленим причама, гњаватор’, *пара́ндило* ‘лоше одевен и запуштен човек’, *те́сло* ‘човек с истуреном доњом вилицом’ итд. (Драгачево)). Примарни творбени тип именица са значењем каквог оруђа, инструмента, предмета свакодневне употребе или њихових делова, а затим и секундарно развијеним значењем места по за њих карактеристичној радњи, апстрактних радњи и стања и сл. – и даље је у српском језику регуларан, али је углавном заступљен у старијем лексичком фонду. Он, поготово онда када су у питању конкретна, предметна значења – не обилује неологизмима (уп. нпр. *огњи́ло*, *гре́бло* / *огребло*, *брди́ло*, *бруси́ло*, *жрни́ло*, *блања́ло*, *штави́ло*, *крми́ло*, *огледа́ло*, *распе́ло*, *поји́ло*, *јагњи́ло*, *буни́ло*, *бледи́ло*, *луди́ло* итд.).

Прегледом аналогних творбених типова експресивно обележених *nomina attributiva personalia* у речнику Лопатина и Улуханова, може се утврдити да се – поред ретких примера облика средњег рода на *-ло* (нпр. *хамло* ‘гад, грубијан’, *мазло* (и *мазла*) ‘неуредан, запуштен човек’, *трепло* ‘брбљивац’) – у руском језику (претежно у разговорном, сниженом стилу, тзв. просторечју) уопштио облик суфикса *-ла*: нпр. *кутила* ‘пијаница, бекрија’ $\Leftarrow$ *кутитъ*, *громила* ‘провалник, обијач’ $\Leftarrow$ *громить*, *воротила* ‘махер, преварант’ $\Leftarrow$ *воротить* (све се односе на лица мушког пола); *приставала* ‘наметљивац / наметљивка’ $\Leftarrow$ *приставать*, *воображала* ‘уображена особа’, *притворяла* ‘притворна, лукава особа’, *подпевала* ‘улизица, пришипетља’, *надувала* ‘преварант, варалица’, *обжирала* ‘прождрљивац, ждероња’, *зубрила* ‘бубало, грувало’, *ловчила* ‘превејана особа’, *чудила* ‘чудак / чудакиња’, *дурила* ‘комедијаш’, *строчила* ‘пискарало, жврљало’ (: *строка* ‘ред (у писању)’), *дыхала* ‘спавалица’... (односе се на лица оба пола) (Лопатин и Улуханов 2016:

477–488). У руском се језику, међутим, суфикс у облику женског рода (-ла) јавља и у ретким примерима именица које нису експресивно обележене и представљају називе реда *nomina actoris* (нпр. *запевала* ‘онај који започиње хорску песму; покретач, иницијатор’, *меняла* заст. ‘мењач новца’ итд.), а поред тога, и нека *nomina instrumenti* се у њему појављују само у облику множине (нпр. рус. *белила* ‘белило’, *чернила* ‘црnilo’, *мазила* ‘крема, руменило за лице’, *лечила* ‘лекарства’; упор. и мак. дијал. *bārdila* ‘деревянная рама, в которой находится бердо’ (ДМБД; в. <http://ical.manu.edu.mk/atlas/index.html>).

Остаје питање да ли облик суфикса -ла у *nomina attributiva personalia* у руском језику представља резултат уопштавања облика множине старог (али функционално преображеног) псл. творбеног типа с инструменталним суфиксом *-dlo (>рус. -ло) и да ли је то уопштавање потенцијално било подржано укрштањем са такође старим творбеним типом *nomina instrumenti* на *-la (нпр. *tesla: *tesati, *česla : *česati, SP1 : 104), за којег Ф. Славски, у уводу првог тома *Прасловенског речника (Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego)*, каже да такође у делу словенских језика (пољ. дијал., чеш. дијал., рус., брус.) служи за творбу личних експресива (SP1 : 105). С друге стране, на појаву овог облика могла је аналошки утицати и представа о експресивној обојености именица изведених неким другим суфиксима с флексијом на -а женског граматичког рода.

Код оба ова типа (и средњег и женског граматичког рода) стилематски потенцијал не носи дакако родна граматичко-категоријална семантика, већ пре неуобичајеност самог облика у контексту представе о типичном облику именица које се односе на лица мушког, односно на лица женског пола. Код именица на -а такође је некада присутна и семантика извесне апстрактности, уопштености или збирности, што опет, имајући у виду да су у питању називи за појединачна лица, делује необично, нестереотипно и стога маркирано.

2.2. Језичка метафоризација¹²

Други поступак онеобичавања карактеристичан за механизме творбе именица из класе *nomina attributiva personalia* јесте језичка метафоризација.

Као „експоненти експресивног говорног чина“ (Ристић 2004: 87) лична *nomina attributiva* претежно су негативно вредносно обележена у опозицији сау колективној свести позитивно конотираним и утврђеним концептима прототипичних човекових особина и одлика. Да би се ова вредносна маркираност постигла, номинатори активирају читав низ различитих механизма морфемске и семантичке деривације или проналазе сасвим нове мотивационе обрасце да би изразили свој однос према ономе што одступа од оквира прототипа, што је „непожељно“, „ружно“, „чудновато“, морално неприхватљиво и сл.

За разлику од поетске метафоре, која подразумева субјективност поетског контекста и у себи најчешће одражава индивидуалне уметничке концепте виђења света – језичка метафора има системски карактер, у смислу да су асоцијативне везе на којима почива поновљиве и јасне датом језичком колективу. Она се у речнику често остварује као „лексикализирана метафора“ тј. као полисемија (Ковачевић 2000: 30).

Именице овог типа могу се, у принципу, формирати и метонимијски и метафорички индикованим механизмом полисемијског развитака значења.

За негативно експресивно обележене именице, које преовлађују у нашој грађи, случајеви метонимијског преноса значења (типа *грба* → *грба* / *грбо*, *лиса* → *лиса* / *лисо* тј. ‘назив неког карактеристичног дела тела’ / ‘назив неке карактеристичне физичке одлике’ → ‘човек (који има ту карактеристичну одлику)’) нису типични, јер одступање од онога што се прототипично узима за „нормално“, „уобичајено“ и „пожељно“ није увек и услов за формирање негативног вредносног суда. Ако употребимо реч *ела* или *брада* да би означили човека – значење је двосмислено (и дословно и фигуративно), јасно мотивисано (јер је изабрана једна, каракте-

¹²Метафора се овде поима у ширем смислу, као пренос речи/мисли с једног на друго значење, и обухвата и метафору –у ужем смислу, као пренос значења по сличности (аналогији) уз постојање семантичке компоненте која их повезује и метонимију – која подразумева пренос значења који се врши по семантичкој близини денотата који су подударни, логички (изванјезички) повезани, блиски (Ковачевић 2000:41–42).

ристична појединост која подразумева и саму суштину фигуре), али оне не носе експресивну обојеност јер нису у питању неке социјално неприхватљиве особине. Усмерење на дату карактеристичну одлику није и неко главно обележје личности, оно по коме би она била негативно перципирана.

Што се тиче семантичке деривације која почива на механизмима метафоре, примери су у нашој грађи сразмерно ретки: нпр. *гњйда* 1. ‘јаје ушке прилепљено за косу или одећу’, 2. ‘рђав човек: подрепаш, улизица, слугеран’; *кѣмѣл* 1. ‘отврдла слуз у угловима очију после спавања’, 2. ‘слабо, оронуло чељаде’; супстант. *нѣскресѣн* (: *скресати* (нпр. дрво, траву)) ‘простак’ (Драгачево); *гуѣла* 1. ‘набор у хаљинама кад се неко обуче па му не стоји хаљина или један део њен како треба него се праве *гуѣле*’, 2. *гуѣла* м. и ж. ‘дроњавко, дроњавица, коме није одећа у реду него му све стоји као на пласту’ (Косово).

Много је, међутим, чешћи поступак језичке метафоризације праћен морфемском деривацијом, о чему сведоче и бројни раније наведени примери.

Личне интенције номинатора и контекст назвања веома су важни, те у тренутку настанка многи експресиви могу функционисати као иновације, индивидуализми или околионализми. Ако их дата говорна заједница, у складу са властитим културним стереотипима препозна и прихвати, те буду раширени, они могу функционисати као „метафоре у лексикону“ тј. као експресивно обележене нове језичке јединице (нпр. *залудѣлѣб* ‘човјек који залуду хљеб једе, који је беспослен, који ништа не ради’, *туѣмѣлѣ* ‘мали чоек велике главе’ (Прошћење), *кодѣнаѣр* ‘непозвани гост који долази на свадбу (да оглође остатке свадбене трпезе)’, *гѣмѣлѣ* ‘крупан човек’, *вѣѣна-ра* ‘лош човек, пропалица; смрдљивац’ (Драгачево) итд.). Оне су тако обележене и онда када представницима дате говорне заједнице није јасна њихова мотивација – будући да су деетимологизоване или страног порекла – али их номинатор у експресивном говорном чину и користи управо због те њихове необичности, неодомаћености или непрозирности, желећи да свој лични однос према предмету назвања и таквим избором лексема додатно нагласи (уп. нпр. *гаѣѣѣ* / *гѣѣѣѣ* ‘стара, некадра особа’, *туѣѣѣѣ* ‘блесан, љенштина, неспособан човјек’, *маѣѣѣѣ* ‘лукав човјек, препредењак’ (Прошћење), *горѣѣѣѣ* ‘намћораст, ѣѣѣѣѣѣ’ ‘глупак, глуп човек’, *гѣѣѣѣ* ‘изнемоћало старије чељаде’, *слѣѣѣѣѣѣ* ‘крупан човек, људескара’ итд. (Драгачево)).

Метафорички концептуализован механизам преноса значења у многим се случајевима показује као непрозиран и скривен, јер се односи на сферу архаичних културних представа, неке постулате народне културе, табуистичке забране примарне номинације појединих појмова и сл. Зато његово разоткривање подразумева често и трагање за етимологијом датих лексема будући да су многе од њих у потпуности деетимологизоване.

Тако је, на пример, појам ‘тврдице’ у словенским дијалектима изражен лексемама које у основи имају различите мотивационе обрасце, од којих неки почивају и на метафоричним механизмима преноса значења. О њима је писала И. Петљова у раду о лексемама које се на овај појам односе у руском језику (дијалектима) (Петлева 1972: 143–206), а ми ћемо се овде осврнути само на лексеме представљене на карти ОЛА и допунити нека њена запажања новијим етимолошким интерпретацијама.

Појам ‘тврдице’ је на лексичким и лексичко-творбеним картама ОЛА представљен придевима, придевским супстантиватима (тј. придевима који су функционално и семантички транспонирани без учешћа творбених средстава), именичким дериватима различите творбене структуре, као и сразмерно великим бројем (поготово на јужнословенском подручју) лексема страног порекла:

уп. слн. *skopъ*, *tvьrdъ*, (*voxr*)-ьнъ¹³; срп. / хрв. *tvьrdъ*, *tvьrdica*, *olkomъ*, (*škъrt*)-ъ¹⁴, (*cic*)-ija / (*Cinc*)-arъ¹⁵, (*stipc*)-a¹⁶; мак. *tvьrdъ*, *skъrъžavъ*, *съ-tisk-nъ-tъ*, (*stipc*)-a, (*pint*)-ija¹⁷, (*cic*)-ija; буг. *skopъ*, *skъrъga* / *skъrъga*, *съtisknъtъ*, *съtъgnъtъ*, *съvidъlivъ*, (*stipc*)-a, (*pint*)-ija, (*cic*)-ija, (*Cinc*)-arъ; чеш. *skopъ*, *olkomъ*, *хъtivъ*, *goldovъ*; слч. *skopъ*, *olkomъ*; пол. *skopъ*, *skopъсь*, *хytrъ*, *olkomъ*, *paž(d)ъravъ*; брус. *skopъ*, *skop-er(d)-ajъ*, *žъd-ьнъ*, *зы-y-dънъ*; укр. *skopъ*, *skop-arъ*, *skop-er(d)ajъ*, *žъdънъ*, *skъrъga*, *зыlydънъ*; рус. *skopъ*, *skop-er(d)aga*, *žъd-ina*, *skъrъga* (в. к. бр. 34: <https://www.slavatlas.org/files/publications/atlas/ola12.pdf>).

У оквиру метафоричног механизма преноса значења можемо разликовати неколико основних мотивационих модела.

¹³ Пореклом од ствнем. *wuocher* ‘онај који остварује корист, добит’. На картама ОЛА обле заграде служе за издвајање основа страног, а не словенског порекла.

¹⁴ Пореклом од рум. *scurt* ‘кратак’.

¹⁵ Пореклом од арум. *ținți* (: лат. *cinque* ‘пет’; Цинцари су од Словена добили ово име због њиховог изговора речи за број 5).

¹⁶ Пореклом од грч. *στύπη* ‘цедити, истискивати’.

¹⁷ Пореклом од тур. *pinti* ‘шкртица, тврдица’.

а) Први модел семантичког преноса заснован је физичкој, перцептивној, предметној представи о чврстости, неприступачности, затворености, збијености, стегнутости или стиснутости (нечега), са даљим метафоричним семантичким помаком у апстрактне појмовне домене мисли и судова: ‘тврд, затворен, стиснут, стегнут (предмет)’ → ‘тврд, стиснут, стегнут (човек)’: *tvrdъ, съ-tisk-nq-tъ, съ-teg-nq-tъ* → *tvrd-ica*. Иста когнитивна представа налази се и у основи истозначне рус. дијал. лексеме *крепши*, као и у општем рус. *скряга* (које наводи и И. Петљова у напред споменутом раду), са паралелама у буг. *скръндза*, мак. *скржав*¹⁸, срп. дијал. *скрџља* ‘тврдица’ (Златановић 2008).

Жана Варбот, усвајајући етимолошку интерпретацију Р. Бернара, псл. основе **(s)kъrg-* / **(s)kręg-* доводи у везу ие. глаголским коренима чије је значење било ‘повијен, искривљен; стиснут, стегнут’. Одавде се и значење *скряга* ‘тврдица’ метафорички изводи на основу негативно конотиране културне представе о недарежљивости и тврдичлуку као непожељним цртама човечијег карактера, што се у опозицији према добрим и морално прихватљивим поистовећују (по аналогiji, сличности) с оним што и на физичком плану одступа од прототипски доброг и пожељног. О когнитивној повезаности ових представа сведоче и неке истокорене паралеле, типа слн. *kržljav* ‘неразвијен, скврчен’ и *kržast* ‘тврд, тврдица’ или буг. *кържав* ‘кржљав’ и *съкржав* ‘тврд, тврдица’. Ж. Варбот у истом раду бележи и истокорни укр. дијал. глагол *крежити* ‘чувати, штедети; шкртарити, цицијашити’, као ону карику ланца који повезује основно значење сродних псл. лексема **kręgъ* / **kręga* / **kręžъ*¹⁹ ‘погнуто, искривљено’, с једне и **(s)kręga* ‘тврд, тврдица’ – с друге стране (в. Варбот 2012: 305–308)²⁰. Културно конотирана представа о тврдичлуку као нечему што је супротно ономе што је морално исправно, добро и пожељно, налази се и у мотивационој основи лексеме *шкрт* (према ОЛА, пореклом од рум. *scurt* ‘кратак’), где поново видимо исти правац семантичког развитака који полази од предметне представе и њене негативне вредносне обележености.

¹⁸Уп. мак.дијал. лексеме забележене у ДБМД: L 1938 ‘скупой, чрезмерно бережливый’: *škrtaf* ⇔ *tvrt* / *tvərt* ⇔ *skəržaf* / *skržaf* / *skržau* ⇔ *titis* / *cincija* / *ci'cia* ⇔ *stisnat* ⇔ *ska'pernik* ⇔ *ni'kes* ⇔ *s'tipca* ⇔ *pin'tia* ⇔ *čin'gun* (в. <http://dict.manu.edu.mk>).

¹⁹О континуантима псл. **kręžъ* в. и ЭССЯ 12: 148–149.

²⁰Ж. Варбот је први пут о руском *скряга* писала у часопису *Этимология* (1970) (Москва, 1972). Овде је тај рад само пренет.

Прасловенски придев **skopъ* ‘тврд, тврдица’ – који на к. бр. 34 ОЛА захвата простран и компактан ареал источнословенских дијалеката, са дифузним јављањем у западнословенским и делу јужнословенских говора – такође припада овом мотивационим моделу. Његове етимолошке интерпретације нису сасвим једнообразне: по једној псл. **skopъ* представља о-ступањ ие. глаголског корена **skem*-1. ‘стезати, стискати, скупљати (што)’, 2. ‘притискати, тиштати, окруживати (што)’; друга га доводи у везу са псл. глаголом **skopiti* 1. ‘окресати, орезати (што)’, 2. ‘ушкопити, устројити, кастрирати (кога)’, при чему се назални вокал тумачи као рефлекс старог назализованог презента, а семантички развитак у поље експресива векторима ‘одрезан, кратак’ → ‘оскудан, штур, недовољан, слаб’ → ‘недарежљив, тврд, тврдица’ (в. ESJS 14: 826). У српском језику овај придев је у значењу ‘тврд, тврдица’ архаизован и данас се јавља у значењу ‘онај који има велику вредност, скупocen / драгоцен’ (уп. чеш. *drahý* ‘скуп; драгоцен / скупocen’; срп. драги камен итд.).

б) Други модел је когнитивно јасан, семантички богат и довољно прозиран. Тврдица се поима као онај који је наносит, похлепан, вечито гладан и жедан, неко ко непрестано нешто иште, па је стога и недарежљив према другима, шкрт: уп. *olkomъ* (партицип презента пасива псл. глагола **olkati* ‘бити гладан и жедан; постићи’), *žad-ьnъ*, *žad-ina*, *paž(d)ьravъ*, *goldovъ*, *xъtivъ* итд.

в) Трећи сведочи о негативном вредносном суду који овај појам има у опозицији према прототипично добрим и исправним, те хришћански конотираним појмом дарежљивости и милосрђа: *zyl-y-dьnъ*, *xytrъ*. Псл. **xytrъ* ‘мудар, разуман, разборит; вешт, умишан, спретан, окретан’ (← а) псл. **xititi* ‘ухватити, дохватити; зграбити, шчепати’; б) ~ лит. *gùdras*, *gudrùs*; лит. *gudrs* ‘мудар, разуман; лукав, препреден’ (ESJS 4: 233–234) пример је широкозначности коју придевска семантика може да развије (упор. и срп. хитар ‘брз, окретан, чио’), будући да се поред позитивно конотираног значења ‘мудар, разуман’ или ‘брз, окретан, горљив, борбен’, у словенским језицима јавља и негативно конотирано ‘лукав, препреден, прелестив’. За ово друго значење се везује и његова употреба у значењу ‘шкрт, тврд, тврдица’.

Мотивационе карте ОЛА веома су значајан извор за овако оријентисана проучавања. На њима је у просторној пројекцији представљена словенска „језичка слика света“, која, како показују

паралелне семантичке мотивације етимолошки рознородних лексема, говори и о јединству у сваколикој различитости словенских дијалеката.

3.

У овом раду смо истраживали стилематски аспект неких словенских и српских морфолошко-творбених средства, као одређене мотивационе обрасце именица из творбено-семантичке категорије *nomina attributiva personalia*. Истраживање је било усмерено на начине оформљења таквих језичких стилема, а с друге стране и на њихову функцију у развоју стилогених, експресивно обележених значења.

Разматрани начини које је у „говорно дејство побудио какав језички уметник“, те наведени примери одступања од уобичајене употребе, онеобичавања, „отежане форме“ – говоре и о језику уопште, као „дивном чуду“ човековог духа који нас својом необичношћу, свежином, нестереотипношћу може извести из „аутоматизма перцепције“.

Користена литература

- Варбот 2012: *Исследования по русской и славянской этимологии*, Нестор–История, Москва–Санкт-Петербург.
- Винавер Станислав 1952: *Језик наш насупини: прилог проучавању наше говорне мелодије и промена које су у њој настале*, Матица српска, Нови Сад.
- Вујичић Милош 1995: *Рјечник говора Прошћења* (код Мојковца), Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица.
<https://raskovnik.org/>
- Вучковић Снежана 2024: „О морфонолошким и структурним средствима експресивизације у словенским *nomina attributiva personalia*“, *Савремена филолошка истраживања*, I/1, Филолошки факултет, Београд, 179–194.
<https://doi.org/10.18485/sfi.2024.1.ch10>
- ДБМД – *Дигитална база на македонскиот дијалект*, МАНУ, Скопје.
<http://dict.manu.edu.mk/>

- Елезовић Глиша 1932: „Речник косовско-метохиског дијалекта“, *Српски дијалектолошки зборник*, IV/1, САНУ, Београд.
<https://raskovnik.org/>
- Златановић Момчило 2008: *Речник говора јужне Србије*, Врањске књиге, Врање.
<https://raskovnik.org/>
- Јовићевић Радојица 1987: „О пореклу словенских хипокористика типа *Миро*, *Драго*“, *Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције*, САНУ, Београд, 227–232.
- Ковачевић Милош 2000: *Стилистика и графика стилских фигура*, Кантакузин, Крагујевац.
- Лопатин В. В., Улукханов И. С. 2016: *Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка*, РАН, Москва.
- ОЛА–Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная, Vol.XII,2020, Наука,Москва.
<https://www.slavatlas.org/files/publications/atlas/ola12.pdf>).
- ОРСЈ – Николић Мирослав 2000: *Обратни речник српског језика*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Петлева П. Ирена 1972: „О семантичких истока слова со значењем ‘скупой’ в русском языке“, *Этимология* (1970), Наука, Москва.
- Петровић Драгољуб, Капустина Јелена 2019: „Речник Драгачева“, *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/2, Институт за српски језик САНУ, Београд.
http://www.isj.sanu.ac.rs/wp-content/uploads/2022/12/66_2.pdf
- Пешикан Митар 1982: „Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба“, *Ономастолошки прилози*, III, САНУ, Београд, 2–120.
https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/7382/pesikan_zetsko.raska.1982.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Расковник – *Расковник: речничка платформа*.
<https://raskovnik.org/>
- Ристић Стана 2004: *Експресивна лексика у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- РСА – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Vols. 1–, Српска академија наука и уметности, Београд.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков*, Vols. 1–, Наука, Москва.
<http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=essja>.

*

ESJS –*Etymologický slovník jazyka starosloveňského*, t. 1–21, ČSAV, Praha, 1989–2022.

Mihaljević Milan 2014: *Slavenska poredbena gramatika*, 2. dio, Školska knjiga, Zagreb.

SP – Sławski Franciszek 1974–1979: „Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego“, *Słownik prasłowiański*, Vols. I–, Polska akademія nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Šklovski Viktor 1991: „Umetnost kao postupak“, *Teorijska misao o književnosti*, knj. 2 (prir. P. Milosavljević), Svetovi, Novi Sad.

Valeri Pol 1980: *Pesničko iskustvo*, Prosveta, Beograd.

затоа и треба да се разгледува од интердисциплинарен аспект. Така, ономастиката се пројавува како комплексна јазична дисциплина, којашто е во непосредна врска со јазичната и со националната култура воопшто.

Македонскиот антропонимски систем и во минатото, а и денес претставува отворен систем кој трпи влијанија од други туѓи јазици. Оваа појава, меѓу другото, е потпомогната од демократичноста и од слободата во изборот на личното име кај Македонците, како и од непостоењето на закон за лично име во нашата држава. Отвореноста на македонскиот антропонимски систем пројавува варијации од категорија до категорија. Некои антропонимски категории, како на пример презимето, имаат затворен, неменлив и наследен карактер. Процесот на нивното создавање и установување завршил по Втората светска војна, кога со оформувањето на тогашната Социјалистичка Федеративна Република Југославија и на Социјалистичка Република Македонија во нејзин состав, бил ставен крај на туѓите административни презименски модели кај Македонците.

Во периодот од 1913 до 1941 година македонските презимиња биле под влијание на српската администрација и се образувале со суфиксот *(-ев/-ов)-иќ* (примери: *Аврамовиќ* наместо *Аврамовски*, *Појовиќ* наместо *Појовски*, *Трајчевиќ* наместо *Трајчески* итн.). Од примерите може да се увиди дека српската државна администрација, не само што го наметнала српскиот презименски суфикс, туку и направила дестабилизација во македонскиот презименски систем. Имено, во српскиот јазик не постои дистинкција по род во категоријата на презимето (пр.: *Слађана Милошевић* – женски род VS *Драган Милошевић* – машки род). За разлика од ова, во македонскиот јазик овие паспортни формули би гласеле вака: *Слађана Милоше(в)ска* – женски род VS *Драган Милоше(в)ски* – машки род. Во овој контекст, треба да се даде и коментар за тоа кој од овие два јазика е поподатлив. Несомнено, тоа е македонскиот јазик, затоа што развил посовремен презименски систем, во кој нема дилеми околу вистинитоста на јазичниот код. Истовремено, македонскиот јазик на софистициран начин се поставил во корист на јазичната писмена економија, а притоа дава строго дефинирани информации на структурно ниво (пр.: *проф. д-р Т. Серафимовска* – женски род VS *проф. д-р Т. Серафимовски* – машки род). Српската номенклатура има влијание и на современ македонски антропонимски

план. Сè уште Македонките родени во бивша СФРЈ (со исклучок на родените во бивша СР Македонија) го добиваат презимето во машка форма (пр.: *Наџаша Милованчев, Маријина Појовски*), затоа што така се заведени во српските матични книги на родени, по што не побарале измена на презименските форми во нашите документи за идентификација. Слична е состојбата и со презимињата на Македонките родени во дијаспората, бидејќи и западно-европските јазици не познаваат категорија род кај презименските форми. Во последниве неколку децении во македонскиот антропонимски систем сè почесто има појава на еден вид помодарство, кога жените при склучувањето брак го преземаат или го додаваат презимето на мажот во неизменет облик, пр.: *Билјана Тодоровски, Калина Ангеловска-Спојчевски*). Оваа појава безрезервно треба да се третира како непочитување на традиционалното именување кај Македонците, како и непочитување на јазичната норма.

Периодот од 1941 до 1944 година е период на општа окупација во словенските земји, со исклучок на Бугарија. Европа, пак, делумно се става во постпозиција на нацистичкиот режим, трудејќи се да ги зачува сите човечки придобивки. Во тој период Македонците повторно се справуваат со туѓа, но овој пат – бугарска администрација. За време на бугарското владеење македонските презимиња се образувале со суфиксот *-ев/ов (-а)*, што значи дека бугарскиот презименски модел е патронимски, односно ја покажува родовата припадност (пр.: *Пејров* е исто што и син / внук на *Пајар*, а *Трајанова* е исто што и ќерка / сопруга / снаа / внука на *Трајан*). Од примерите може да се види дека и бугарскиот јазик е маркиран во однос на категоријата род кај презименските форми. Имено, бугарскиот јазик е јазик што е многу близок на македонскиот од секој аспект: генетски, типолошки и контактен. Затоа, бугарската администрација не прави дестабилизација во македонскиот презименски систем. Напротив, таа треба да се сфати како поддршка на веќе установениот македонски презименски систем во целост. Како поткрепа кон овој став треба да се додаде актуелната презименска слика во Источна Македонија, каде што основен презименски модел е оној на *-ев/ов (-а)*.

За разлика од презимињата, пак, останатите антропонимски категории се отворени за надворешните јазични влијанија, кои директно се чувствуваат кај личните имиња и прекарите, а индиректно се пренесуваат преку зборообразувачкиот процес кај андрони-

мите, метронимите и патронимите.

Македонскиот личноименски систем како отворен систем пројавува слични карактеристики со другите словенски јазици, кои пред сè се однесуваат на дијахрониски, а потоа и на синхрониски јазичен план. На историски план македонскиот личноименски систем се однесува помалку или повеќе доследно на општословенската номенклатура. Тоа значи дека преку прасловенскиот јазик ги наследил и сè уште ги употребува **словенските имиња**, коишто пак претставуваат индоевропско наследство за ситот словенски свет. Овој **стар општословенски репертоар** во македонската антропонимија е претставен преку:

1. **Сложените или композитни имиња (полилексемни)** составени од две или од повеќе основи (пр.: *Боџомир, Мирослав, Дабижлив, Ненад* // *Божидара, Доброљуба, Тихомира, Радомила*);
2. **Апелативните или прости имиња (монолексемни)** составени од една основа, кои од мотивациски, односно од семантички аспект се делат на:

– **пожелни или мелиоративни имиња** со кои давателите на името му пожелувале на новороденото дете долг живот, добро здравје, среќа, позитивни човечки особини и убав физички изглед (пр.: *Горан, Дејан, Зораве, Зоран, Трајан* // *Бисера, Велика, Убавка, Мила, Зора, Разделина*); како посебен тип пожелни имиња се сметаат имињата давани по имињата на хидронимите и оронимите, бидејќи тие се најстара онимиска категорија, а воедно се и долговечни формации на вертикалниот релјеф (пр.: *Вардар, Дунав* // *Бисџра, Радика, Сџрума*);

– **заштитни или профилактички односно пејоративни имиња**, кои се плод на верувањето во натприродното и демонското и кои се смета дека не се вистински имиња, туку се имиња со кои се криеле вистинските имиња на децата. Во нивните форми се насираат ритуалите, коишто ги изведувале родителите за да ги заштитат своите потомци од магии и од зло (пр.: *Волк, Најден, Сокол, Продан* // *Кујенка, Најденка, Продана*);

3. Изведени или суфиксирани имиња кои се образуваат од сложените и од апелативните имиња со помош на скратување, со зборообразувачка деривација или и со двете заедно (пр.: *Добр/-е* < *Добромир*, *Доброслав*; *Тихо* < *Тихомир*; *Де/-ко* < *Дејан*, *Десислав*; *Зор/-че* < *Зоран*; *Слав/-ко* < *Славомир*, *Славољуб* // *Мир/-а* < *Мирослава*; *Раг/-а*, *Рај/-ка*, *Рај/-че* < *Радомила*; *Биса* < *Бисера*, *Нена* < *Невена*).

Од дијакхрониски пресек гледано, во македонскиот личноименски систем понатаму следи периодот на покрстување кај Словените, период кога тие го примиле христијанството за своја вероисповед, а со тоа почнале да ги попримаат и **црковните**, односно **календарските лични имиња**. Овие имиња и денес претставуваат значителен дел од македонскиот личноименски систем, особено затоа што како туѓ лексички модел добро се вклопиле во фонетскиот и во зборообразувачкиот систем на македонскиот јазик и покажале голема продуктивност во деривацијата. Од некои христијански лични имиња во македонскиот јазик се регистрирани преку двесте директни и индиректни деривати (пр.: од ***Георги/-ј, -ја*** – *Георг*, *Ѓоре*, *Ѓорче*, *Ѓурчин*, *Жорж*, *Жорче*, *Јорг*, *Јорче*, *Џоре*, *Џори*, *Џорџи*; ***Димитри/-ј, -ја*** – *Диме*, *Димче*, *Димчул*, *Мише*, *Мийко*, *Мийанчеи* други).

Од почетокот на Првата светска војна Македонија била под владеење на Турската Империја. Тоа е период на национален застој во секоја смисла, а особено претставува застој во формирањето на презимето кај Македонците.

На современ план, кој временски се однесува на последниве неколку децении, македонскиот јазик и неговиот личноименски систем повторно ја манифестираат својата отвореност. Во овој период од екстралингвистички причини доаѓа до силен наплив на туѓа лексика во македонскиот јазик. Истото важи и за личните имиња, кои катаден навлегуваат во македонскиот отворен личноименски систем. Тие, бидејќи немаат значенска функција, лесно преминуваат од еден народ во друг, за нив не важат јазичните и верските граници. Може да бидат сфатени и како подновувања и проширувања на општиот национален лексикон, со помал или поголем интензитет во зависност од социјалните прилики на модерното живеење. Во тој поглед огромна е улогата на јазикот како средство со кое се креираат имињата, односно на можностите кои ги нуди еден јазичен стандард.

Влијанието на западноевропските јазици врз македонскиот личноименски систем се одвива во две насоки:

ПРВА НАСОКА: спонтано влијание, коешто се јавува како резултат на општата глобализација, при што навлегуваат имиња од западноевропските јазици, најчесто англиски, германски, француски, италијански и шпански. Овие имиња се вклопуваат во македонскиот јазичен систем и стануваат дел од општиот личноименски фонд. Тие се адаптираат фонетски и се подложуваат на морфолошките правила на македонскиот јазик.

ВТОРА НАСОКА: наметнато влијание, коешто се јавува како резултат на донесениот туѓ модел на именување од страна на Македонците – иселеници. Ова влијание не се подведува на правилата на македонскиот јазичен стандард и врши негова дестабилизација. Оваа дестабилизација се однесува на следниве специфики:

- **на фонетско - фонолошки план** не се подведува на третосложното акцентирање во македонскиот јазик (пр.: *М'аѿеја* – машко име, *Маѿ'еја* – женско име); наметнува консонантски групи тешки за изговор (пр.: *'Лфонсо*, *Л'фредо*, *Александор*) или нетипични за македонскиот јазик (пр.: *Паулина*, *Ванесса*, *Исабел*).
- **на морфолошки план** носат замаглена информација во поглед на категоријата род (пр.: *Мони* < *Емануел/а*, *Ади* < *Адријан/а* – машко и женско име со идентична форма, и покрај тоа што суфиксот *-и* во македонскиот јазик е пред сè множински).

При овој повод ќе се задржам само на влијанието од првата насока, односно на спонтаното влијание од западноевропските јазици, коешто е резултат на општочовечката комуникација и глобализацијата сфатена во пошироки размери. За оваа цел извршив ексцерпција на материјалот содржан во Речникот на лични имиња кај Македонците од авторката Љубица Станковска. Со оглед на тоа што овој речник е објавен во 1992 година, материјалот го збогатив со дополнителни податоци од матичните книги на родени во градот Скопје во последните 15 години, како и со материјал со кој располага Државниот завод за статистика на РМ, исто така за последните 15 години. Од ексцерпираниот материјал дојдов до цифра од 266 лични имиња од западноевропско потекло. Од нив 95 се машки, а останатите 171 име се женски; состојба која укажува на фактот дека, доколку личното име е доказ за социјалниот статус

и формула за општествен престиж во определено опкружување, тогаш Македонците се подведуваат на нерамноправноста меѓу мажите и жените, која е нивна оставнина од не така далечното турско владеење. Во продолжение следат некои поинтересни примери на **нови или модерни лични имиња навлезени од западноевропските јазици**: *Емили, Кристи, Мари, Тони, Анелија, Ванеса, Валерија, Вилма, Глорија, Грација, Карина, Кий, Леон, Мабела, Мари, Марк, Ребека, Цина, Џулијан...*

Заклучок

Според хрватскиот лингвист Петар Шимуновиќ (1985: 271) новите лични имиња не се имиња кои ни доаѓаат од светот и со кои сме принудени да се служиме, туку тоа се имиња кои сами ги одбираме за своето дете, а со кои тоа ќе се служи во својот живот. Воопшто не е никаква новост, при изборот на името важна улога да игра желбата за оригиналност. Модата е краткотрајна појава во споредба со животот на името, кое трае колку и човековиот век. Затоа, многу треба да се внимава во изборот на името, за тоа да не стане несакано обележје во животот на човекот.

Новите лични имиња, иако во добра мера се туѓи на нашиот традиционален систем на именување, тие сепак придонесуваат за негова поголема разновидност. Времето и јазичната практика ќе покажат дали нивното навлегување ќе оди по нагорна линија и дали тие ќе станат забележителна компонента на македонскиот личноименски систем.

Користена литература

- Јосифовска Мери 2021: *Антропонимскиот систем во Крушевско*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Коробар-Белчева Марија 2019: *Македонски ономастички испиражувања*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Речник на презимињата кај Македонците I и II*, 1994 и 2001, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Стаматоски Трајко 1988: „Нови тенденции кај личните имиња на некои јужнословенски народи“, *Реферати на македонските слависти за X меѓународен славистички конгрес во Софија*, МАНУ, Скопје.

- Стаматоски Трајко 1990: *Македонска ономасијика*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Станковска Љубица 1992: *Речник на личниџе имиња кај Македонџиџе*, авторот, Скопје – Тетово.
- Šimunović Petar 1985: *Naša prezimena (porijeklo – značenje – rasprostranjenost)*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

д-р Зоран Спасовски

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ

zzspasovski@gmail.com

ЗА МОДЕЛОТ ЛИЧНО ИМЕ + ЛИЧНО ИМЕ КАКО ДИНАСТИЧКИ МОДЕЛ НА ИМЕНУВАЊЕ ВО САМУИЛОВАТА ДИНАСТИЈА

Ајсџиракџи: Во овој текст се анализира моделот на именување лица *лично име + лично име* конкретно во врска со неговата некогашна употреба во **Самуиловата династија**. Имено, овој модел, кој е помалку или повеќе карактеристичен за сите словенски јазици, а впечатливо најкарактеристичен за македонскиот и хрватскиот, се појавил некаде во 9-10 в. и станал препознатлив за династијата на **Самуил**. Овој текст ќе се занимава конкретно со неговата употреба во таа династија, сопоставувајќи ги именувањата на оваа династија со именувањата на владетели во други словенски земји, со династичките модели на други словенски династии, како и со едноименските именувања во самата оваа династија (на пр., **Гаврил Радомир** наспроти **Арон**, **Алусијан** и сл.). Крајната цел на анализата е да открие како, кога и зошто се појавил овој именувачки модел, зошто се претворил во династички модел и што е карактеристично во неговата употреба како династички модел, за кои словенски земји бил и е карактеристичен и какво влијание оставил во понатамошниот развој на јазиците во кои бил присутен во средниот век.

Клучни зборови: лични имиња, именувачки модели, словенски обрасци за именување владетели, балкански династички модели, ономастика.

Со именувањата на членовите на **Самуиловата династија** досега се занимавале повеќе автори. Како поимци во својата анализа се издвојуваат тие на српскиот византолог Пириватриќ (2014: 585-598) и на бугарскиот Петров (2022: 34-41). Меѓутоа сите досегашни обработки главно се од историчари, претежно византолози. Тие, се разбира, му пристапуваат на прашањето повеќе од историски аспект и ги анализираат сите модели (и едноимените и двоимените) во иста рамка. Притоа, повеќе се интересираат за аспекти како намерата во именувањето (на пр., дали одредено име било дадено со цел подоцна да се тврди потекло од различни династии), можната поврзаност со важни лица во, во случајов византиската власт и сл., и речиси воопшто не се занимаваат со формите на именувачките модели, нивните општествени, класни употреби и сл. Тоа е и разбирливо, со оглед што се работи за истражувачи историчари, кои ѝ пристапуваат на материјата соодветно на свое-

то поле на интерес. Меѓутоа ние ќе му пристапиме на прашањето исклучиво од лингвистички и поконкретно од ономастички аспект и притоа ќе се трудиме да не земаме предвид никакви историски аспекти, освен тие што ќе произлезат од самата анализа. Со оглед што претходна чисто ономастичка анализа по ова прашање не ни е познато дека имало, ќе го разгледаме овој модел од граматички (од гледна точка на неговата форма), од социолингвистички (во однос на неговата употреба за одреден слој на општеството), од семантички аспект (во однос на значењето на неговите составни елементи – христијанско и словенско име) итн. Значи, нашата анализа ќе биде целосно структурна и ќе произлезе од формата и употребата на овој модел; но мислиме дека овој пристап, освен описот на формата, ќе донесе и интересни историски заклучоци.

Метод на анализата

За да дадеме подобар опис на моделот, мислиме дека ќе биде добро да го разгледаме во поширок општословенски, а со оглед на територијата на неговата употреба, и во поширок општобалкански контекст. Тоа значи дека ќе го споредиме со традиционалните општословенски модели на именувања владетели од постари времиња, потоа со династичките модели на другите балкански династии од исто време (на пр., со тој на династиите *Неманиќи*, *Асен*, *Терциер* и сл.), и конечно, ќе направиме споредба и анализа на различните именувања во рамките на самата династија (едноимените и двоимените, на пр., *Гаврил Радомир* и *Арон*, *Теодора Косара* и *Мирослава* итн.). По сето тоа, ќе ја споредиме и употребата на овој модел во понатамошните периоди од историјата во различните словенски јазици и на крајот ќе се обидеме да извлечеме заклучоци од анализата.

Корпус на анализата

Со оглед на тоа, основен корпус на нашата анализа ќе бидат имињата кои ѝ припаѓале или биле поврзани со оваа династија. Тоа се *Никола*, *Давид*, *Мојсеј*, *Арон*, *Самуил*, *Ѓорѓи Војинџ*, *Гаврил Радомир*, *Теодора Косара*, *Јован Владислав*, *Петар Делјан Јован Владимир*, *Константин Бодин*, *Стефан Воислав*, *Михаил Воислав*, *Георги Бодин*, *Пресијан*, *Алусијан*, *Јован*, *Радомир* и *Кашерина*. Тие

им припаѓаат на различни средновековни територии, земји, држави и на различни народни и културни традиции (на Македонија, Црна Гора, Византија итн.), меѓутоа ние ќе ги разгледуваме како такви што ѝ припаѓаат на една иста царска лоза. Но сепак, со оглед на тоа што сакаме да ги разгледаме во општословенски контекст, дополнителен корпус ќе ни бидат и именувањата од други балкански династии од приближно истиот временски период за кои успеавме да најдеме податоци. Тоа се династијата на *Неманиќиите*, односно *Стефан Немања*, *Стефан Радослав*, *Стефан Владислав*, *Стефан Урош*, *Стефан Драгушин*, вклучувајќи ги тука и *Стефан Оситоја* и *Стефан Тома* итн.; потоа *Асеновата династија* (на пр., *Иван Асен*, *Калиман Асен* и сл.), *Тертиеровата* (*Георге Тертиер*, *Теодор Светислав* итн.), *Шишмановата* (*Иван Шишман* на пр.), вклучително и имиња како *Иван Александар*, *Иван Свџацмир* итн. Се разбира, меѓу нив ќе ја вклучиме и хрватската *Трпимирова династија* (*Михаил Крешимир*, *Стефан Држислав*, *Светослав Суроња*, *Петар Крешимир IV Велики* и *Дмитар Свонимир* и сл. Овој список ќе го дополниме со имиња од малку подоцнежен период, како *Добромир Хрс*, *Добромир Свџез*, *Јован Драгослав*, *Јован Оливер*, *Дејан Драгаш* итн., потоа *Маџеј Нинослав* и *Јован Ненад*, но ќе го заокружиме и со некои чешки и полски владетелски имиња, кои се чини дека го следат истиот модел: *Václav Jindřich (Wenceslaus Henry)*, *Břetislav III. Jindřich (Bretislaus III Henry)*, *Vladislav III. Jindřich (Vladislaus III Henry)*, потоа *Дитрих Боруша* од обичниот народ и *Мешко II Ламберт*, *Владислав I Херман* и *Јован I Алберт* од полскиот јазик.

Структура на анализираниот модел

Тоа ни е корпусот на анализата, а што се однесува на структурата на моделот кој го анализираме, таа е: *лично име + лично име*, од кои првото е секогаш црковно или крстено, а второто словенско (*Гаврил Радомир*, *Теодора Косара*, *Јован Владислав*). Притоа, и двете имиња секогаш се менуваат; нема случај каде што кое било од имињата од моделот се повторува со други од друго име, па макар да се работи и за роднинска врска татко-син или брака. На пр., во *Гаврил Радомир* и *Петар Делјан*, за кои се смета дека се татко и син, сите имиња, и црковните, и словенските, се различни без оглед на роднинскиот однос.

Тоа се воведните забелешки; да минеме сега на анализата. Ќе почнеме со споредбата на овој модел со моделите на традиционалните словенски владетелски именувања.

Споредба со општословенските традиционални модели на именување владетели

Ќе почнеме од западнословенскиот ареал, следејќи ја насоката север кон југ. Еден површен поглед на полските владетелски именувања ни покажува дека тие во најголем број случаи биле едноимени: *Мешко I*, *Болеслав Храбриоџ*, *Болеслав Заборавениоџ*, *Збигњев*. Полскиот случај можеби е интересен и донекаде карактеристичен со релативно почестата употреба на прекари, епитети и сл. (*Брадосаниоџ*, *Верниоџ*, *Рогатиоџ* итн.), и што по исклучок се среќаваат и именувања со локативни фрази (*Конрад I од Масовија*). Ист е случајот и со чешките, со тоа што тие само по исклучок придружени со некаков прекар или епитет: *Стишигнев*, *Врајислав*, *Боривој*, *Свети Вацлав*, *Болеслав I Окружниоџ* итн. Ако продолжиме географски кон југ, ќе видиме дека и моравските именувања биле едноимени: *Мојмир*, *Расислав*, *Светойолк I*, *Славомир*; а така и панонските: *Прибина*, *Коцел*, а и карантинските (претците на денешните Словенци): *Прибислав*, *Стојмир*, *Боруџ*, *Хоџимир*. Ист е случајот и со најстарите хрватски владетелски именувања: *Војномир*, *Људевџ*, *Раџимир*, *Браслав*, *Вишеслав*, *Борна*, *Мислав*, а и со српските: *Вишеслав*, *Радослав*, *Просигој*, *Власџимир*, *Муџимир*, *Часлав*, па и подоцна: *Вукан*, *Урош*, *Деса*, *Тихомир* итн. Едноимени се и најстарите црногорски именувања: *Белоја*, *Краина*, *Хвалимир*, *Чучимир*, *Драгомир*, *Воислав*, а колку што знаеме од историските извори и македонските: *Акамир*, *Хаџон*, *Пребонд* итн. Од босанските, за најстариот словенски период примери нема, а бугарските не ни се од интерес во овој случај, бидејќи припаѓале на друг јазик и народ (тјурски - *Кормисош*, *Омурџаг*, *Тервел*). Освен тоа, и кога престануваат тјурските именувања (кога се покрстил ханот *Борис* и го добил името *Михаил*), владетелските имиња пак се едноимени: *Михаил*, *Владимир*, *Симеон*, *Петар I*, *Борис II*, *Роман*. И конечно, едноимени именувања има и во источнословенскиот случај: *Рјурик*, *Игор*, *Олга*, *Свјатослав*, *Јаройолк*, со тоа што овде почесто се забележува употреба на стариот словенски патроним: *Свјатослав Игоревич*, *Јаройолк Свјатославич* итн.

Од овој краток и површен преглед на словенските владетелски именувања од најстаро време за кое постојат податоци лесно може да се види дека традиционалниот словенски владетелски модел бил едноимен (*Сѿиѿиѿгнев*, *Мешко* итн.). Со оглед на тоа, очигледно е дека двоимениот е иновација од подоцнежнo време, која се појавила на балканскиот терен. Со оглед на тоа што, пак, првото од двете имиња во именувањето е христијанско, јасно е дека таа иновација се појавила по покрстувањето на Словените, значи по 8-миот в.

На ова ќе се навратиме. Да продолжиме со споредбата.

Споредба со династичките модели на именување во другите балкански династии

Со моделот на Неманиќи

Да почнеме од династијата на *Неманиќиѿе*. Од структурна гледна точка, овој модел пак изгледа двоимен (*Сѿефан Владислав*, *Сѿефан Урош*, *Сѿефан Драгуѿин*, *Сѿефан Дечански*, *Сѿефан Првовенчани* итн.), меѓутоа разликата со Самуиловиот династички модел е во тоа што кај овој едното име секогаш се повторува (*Сѿефан*), додека во *Самуиловаѿа династѿија* двете имиња секогаш се менуваат (*Гаврил Радомир*, *Јован Владислав* и сл.). Па сепак, ова е само навидум двоимен модел; работите стануваат појасни ако се каже дека во случајот на династијата на *Неманиќиѿе* елементот „стефан“ не е лично име. Тоа е име на типот на круната со кој биле крунисувани српските цареви (Ќоровиќ I 1997: 168. биле крунисувани со круна од типот „стефан“¹, па првиот елемент во именувањата веројатно доаѓа оттаму. Инаку именувањата, всушност, пак се едноимени: *Владислав*, *Урош*, *Драгуѿин* итн. И тоа е сосема различно од Самуиловиот модел.

Со моделот на династиите Асен, Тертер, Шишман

Разликата со именувањата во рамките на династиите *Асен*, *Тертер* и *Шишман*, односно бугарските династии е следната. Моделот е ист – лично име + лично име (*Иван Асен*, *Калиман*

¹ Од грчкото *Στεφανος* „венец“ (Henry George Liddell, Robert Scott, A Greek-English Lexicon, *στέφανος* (tufts.edu) па оттаму можеби и „првовенчани“, тој што прв го примил венецот на славата, се овенчал, првокрунисаниот“. Можно е словенското „венчан“ да е токму превод од грчкото *στέφανος*, овенчан со славата, носител на круна“, па оттаму и да доаѓа „стефан“ во именувањата; но според нас секако е ознака за припадност на династијата.

Асен и сл.), но овде тоа што не е исто во двата модела е што во Самуиловиот второто именување секогаш е словенско, додека во тие на *Асен*, *Терѿер* и *Шишман* тјурско (во случајов куманско – *Иван Асен*, *Георге Терѿер*, *Теодор Светѿислав*, односно *Дорман Шишман* – Васари 2008:133²). Што се однесува пак, на именувањата како *Иван Александар*, *Иван Сѿрацимир*, тие иако се дел од бугарската традиција, мислиме дека нивната форма би требало да укажува на словенски елемент и доаѓа оттаму што Самуиловиот модел од владетелските кругови понатаму прешол и на пониската аристократија и продолжил да се користи како благороднички модел на именување, и дека споменатите лица стигнале до владетелска позиција од пониските аристократски кругови.

Со моделот на средновековните бугарски именувања од 7 до 9 в. (куката на Дуло)

Во однос на бугарските, посебно ќе се задржиме на средновековниот бугарски владетелски модел на именување, односно на моделот на владетелски имиња на тјурските Бугари од 7-ми в., кои ѝ припаѓале на тјурската група Огури (Кафезоглу 2004:198). Како што посочивме малку погоре, од постарите периоди (кон крајот на 7-ми в.), именувањата се тјурски (*Асѿарух/Исѿерих*, *Кормисош*, *Омурѿаг* итн.), и со покрстувањето на канот *Борис* во втората половина на 9-ти в.) почнуваат христијански именувања (што не значи дека тие ја смениле и националноста, се разбира). Тоа се *Борис*, *Владимир*, *Симеон*, *Петѿар* итн. Тоа што е интересно да се каже овде е дека и покрај тоа што споменатиот владетел се покрстил и почнале да се користат христијански имиња, моделот – освен самиот *Борис-Михаил* и еден од неговите синови, *Владимир-Расаѿе*, пак не е двоимен како во *Самуиловаѿа динасѿија*, туку едноимен. Дури и децата на *Михаил*, освен споменатиот *Владимир-Расаѿе*, сите биле крстени по едноимен модел: *Гавришл*, *Владимир*, *Симеон I*, *Јаков*, *Евѿраксија*, *Ана* (Пириватриќ 2014: 586), а така и сите понатамошни цареви сè до пропаста на Бугарското Царство: *Симеон*,

---

² Во турската верзија е вака наведено, но во англиската (Васари 2005: 94) *Теодор Светѿислав* е претставен како син на *Георѿе Терѿер I*, значи член на династијата *Терѿер*. Во секој случај се работи за куманско-тјурско потекло, но во студијата од 2005 Васари наведува дека мајка му е од бугарско потекло. Со оглед на употребата на терминот, не е јасно што значи бугарско овде, дали тјурско-бугарско или словенско. Ова е прашање за историчарите, но ако е второто, можеби би можело да ја објасни словенската форма.

Пејтар, Борис, Роман. И така, именувањата меѓу *Самуиловата династија* и тие од бугарските царства се сепак структурно различни (во дополние, во случајот на двете лози, таа на *Михаил* и таа на *Самуил*, или *кнезот Никола*, нема никаков историски доказ или навесток дека тие некогаш во каква било смисла се смешале), и веројатно укажуваат и на посебни земји и на посебни царства.

Со моделот на Трпимировата династија во Хрватска

Ова не води кон прашањето дали именувањето според овој модел било ексклузивно за *Самуиловата династија*, нешто како бренд за неа и дали тоа е единствената балканска династија која се именувала според таков модел. Одговорот е – не, бидејќи има уште една балканска династија која го носела токму истиот модел на именување – без никаква разлика (двоимен од кој првото име е христијанско, а второто словенско) – и тоа е *Трпимировата династија* во Хрватска. И тоа, овој модел кај неа се јавува уште порано и од во *Самуиловата*. Имињата кои ѝ припаѓаат се *Михаил Крешимир II, Стефан Држислав, Светослав Суроња, Пејтар Крешимир IV Велики* и *Дмијар Свонимир*.

И така, прашањето што се јавува од оваа споредба е дали овие две династии можеби биле роднински поврзани, или можеби во крајна линија се работело за една иста династија? Иако накратко ќе се вратиме и на ова прашање, одговорот на него ќе им го оставиме на историчарите.

Споредба меѓу едноимените и двоимените именувања во самата Самуилова династија

Ние сега ќе минеме на третата споредба, таа меѓу двоимените и едноимените именувања во самиот династички модел на *Самуиловата династија*. Во македонската династија двоимени се *Гаврил Радомир, Теодора Косара, Јован Владислав* и *Пејтар Делјан, Јован Владимир, Констанијин Бодин, Стефан Воислав, Михаил Воислав* и *Георги Бодин*, а едноимени *Мирослава*, ќерка на *Самуил*, и *Пресијан, Алусијан, Арон, Трајан, Радомир, Климентиј* и *Кашерина*, деца на *Јован Владислав*; потоа *Давид, Мојсеј, Арон* и *Самуил*; и на крајот и самиот кнез *Никола*. Во *Трпимировата династија*, пак, таков случај имаме меѓу *Михаил Крешимир* и неговиот брат, од историските извори познат само како *Мирослав*.

Во овој случај, мислиме дека најуказателен пример е именувањето на Јован Владислав, син на Арон, единствен од лозата на *Арон* кој е именуван според овој модел. Имено, и неговиот татко – *Арон*, и неговите деца - *Пресијан*, *Алусијан*, *Арон*, *Трајан*, *Радомир*, *Климентиј* и *Кашерина* (Петров 2022: 36), сите се именувани според едноимен модел. Само тој од својата лоза или семејство е именуван со двоимен. Истовремено, единствено тој од неговата лоза бил и владетел и цар, и затоа во неговиот случај можно е именувањето да доаѓа од две причини: или поради тоа што бил владетел, па оттаму да заклучиме дека овој модел, дури и од членовите на самата династија, бил резервиран само за тие што биле владетели, или именувањето доаѓа оттаму што личноста кое го носела ја примила христијанската вера, па првото име е всушност, еден вид показател за тоа. И конечно, двата факта може и да биле поврзани меѓу себе, ако со оглед што врховната власт била христијанска (византиската), владетелот морал да биде христијанин за да владее. Ист е случајот и со *Теодора Косара* и *Мирослава*. *Теодора Косара*, како што знаеме, била владетелка, додека за *Мирослава* не се знае многу, но нема податок дека била владетелка. Ситуацијата во однос на *Михаил Крешимир* и *Мирослав* не ни е позната, иако е јасно дека пак се работи за владетел и припадник на династијата кој не бил владетел. Во сите овие мал број случаи имаме иста ситуација – владетел/владетелка и личност која не била тоа, па од сите нив, заклучоците што можат да се изведат би биле исти. Меѓутоа ќе се вратиме и на ова.

Споредба меѓу употребата на овој модел во понатамошните историски периоди во македонскиот и во другите словенски јазици

Конечно, ќе направиме споредба и во однос на употребата на овој модел во понатамошните историски периоди меѓу македонскиот и другите словенски јазици. Таа споредба ја извлекуваме од делото на проф. Зофја Калета (1991). Во полскиот, процентуалната застапеност на овој модел во различни документи е во 1,5 %, 0,9 % (ibid: 52), 2,5 %, 13,5% (ibid: 94) итн. во зависност од документот, областа, периодот и сл., во чешкиот 5,6 % (ibid: 89). Во рускиот *заедно* со моделите *име + ѝрекар*, *име + еѝник* и сл. – во само 54

примери во истражувањето документи (ibid: 70), што за период од 7-8 в. мислиме дека е занемарлива бројка. Во српскиот за 12-13 в. само спорадично (ibid: 60), а за целокупниот период (12-19 в.) 16,7 % (ibid: 112); во бугарскиот воопшто, додека во македонскиот се одржал низ сите периоди од неговото постоење, сè до ден-денес, и дури и денес е еден од доминантните презименски модели. И втор јазик каде овој модел најчесто се користи, и кој ја задржал неговата употреба е хрватскиот – тој е и ден-денес доминантен во *Шибеник* и во *Далматинска Загора* (ibid : 156). Се разбира, документите во анализата варираат во зависност од документот, периодот и сл.

Со други зборови, употребата на овој модел е најзастапена во единствените два јазика каде се среќавал овој династички модел уште во 10-11 в.

Заклучоци

Да минеме сега на заклучоците.

Како прво, споредбата со најстарите словенски модели на именување владетели ни покажува дека овој модел не е стар, традиционален словенски модел на именување туку иновација која се појавила по христијанизацијата и која е директна последица од неа. Тоа е исто и за западните и за јужните Словени, само што во западниот свет влијанието е од католичката варијанта на христијанската вера. Во однос на источните Словени, ситуацијата не ни е позната во повеќе детали. За примерите како *Венцислав Хенри*, *Мешко I Ламберт* итн., не сме сигурни дали се работи за овој модел или се добиени како последица на роднински однос со дадени западноевропски владетели, меѓутоа единствениот пример од обичниот народ, *Дитрих Боруша*, ако доаѓа од *Теодорик Боруша* (Антропонимија 361), ни го покажува истото: дека фактор за појавата на овој модел е христијанизацијата. На прв поглед, со оглед што ова чешко име најверојатно е народно, невладетелско име, можеби и може да се претпостави дека првото име е едноставно показател дека се работи за христијанин, како што претпоставува и Пириватриќ (2014: 594). Имено, да се работи за сличен обичај како во денешно време, една личност кога ќе се покрсти, и тоа генерално на постари години, да мора да си го смени името во христијанско. За ситуацијата во 10-ти в., или порано, кога се случувала христијанизацијата, на пр., може и да се претпостави дека словенскиот еле-

мент уште бил многу силен, па Словените не сакале комплетно да се откажат од својот словенски идентитет; инсистирале да имаат и свое име. Или, едноставно дека се работело за обичај карактеристичен за тоа време. Меѓутоа ако ја земеме предвид целата ситуација на теренот од тоа време, се наметнуваат и други заклучоци. Имено, тоа е периодот кога Словените по век или два слободен и самостоен живот на новите земји биле покорени од Византијците и кога се воспоставила нова власт и со неа христијанската вера била престижна. Таа особено на благородничкиот staleж му овозможувала престиж и задржување на својата повластена позиција, врски со новиот двор итн. Така, христијанската вера станала престижна и можно е од овие причини особено благородниците да ја прифаќале – а штом веќе ја прифаќале, како што е познато, морале да прифатат и ново име. Меѓутоа во таа смисла интересно е што и самиот *Самуил*, иако станал цар, сè уште немал или не се здобил со двоимено именување, туку тоа почнува од неговиот син – *Гаврил Радомир*. Според нас, тоа сепак значи дека овој модел на почетокот бил резервиран само за владетелите; па дури и да се работело за членовите на истата династија – само за владетелите. А тоа отвора уште неколку можни аспекти – имено 1), верата да се ширела, и со тоа овој модел намерно да се воведувал меѓу владетелите за верата побрзо да се шири низ народот, и 2) и поважно: овој модел на именување да се изродил директно од признавањето на власта од страна на Византиската Држава, бидејќи таа била врховен духовен центар; пред христијанизацијата владетелите биле само кнезови, но по неа станале и кралеви и цареви, и за тоа е потребно и признание од духовна власт. А во случајов, духовна власт била византиската. И ако било така, тогаш личноста што владеела морала и да се покрсти, и во тој случај и да добие христијанско име. Меѓутоа тоа би значело дека словенската власт, барем во кнежевството на *Никола*, и барем на почетокот на неговото владеење, пред востанијата, била поповрзана со византиската од она за што се смета во денешната историја (имено дека биле крајни непријатели). А тоа ја менува историската перспектива.

И конечно, треба да се забележи и дека *акцентирањето на словенските имиња – и со тоа и на словенскиот идентитет – се случува во генерација временски пооддалечена од „словенските корени“*. Од тоа може да се извлече и следниот заклучок: *дека тоа генерација веќе не била под византиска власт и дека*

можела и сакала да си го поштенцира својот словенски идентитет; дека можеби се работи и за еден вид „реславизација“ во однос на претходната генерација. Но може да значи и дека вакви именувања постоеле и во претходните генерации, но тие тоа не смееле јавно да го декларираат.

Понатаму, можно е и овој модел да почнал како владетелски, а потоа, по уништувањето на династијата, да се раширил и низ благородништвото. Тоа би ни го покажал примерот на *Георги Војтех*, кој бил само благородник, но бил именуван според овој модел. Истото ни го покажуваат и понатамошните примери од историјата, *Добромир Хрс* и *Добромир Сирез*, а и понатамошните по нив: *Јован Драгослав*, *Јован Оливер*, *Константин* и *Дејан Драгаш* итн. Во овој поглед, за и непосредно по времето на оваа династија останува и претпоставката дека овој модел можел да укажува на роднинска поврзаност меѓу неговите носители и припадниците на *Самуиловата династија*. Оттаму сметаме дека подоцна можел да се слизне и се слизнал и во употребата меѓу обичниот народ и полека прешол во презименски прототип и на крајот се претворил и во вистинско презиме во нашиот јазик. Тоа мислиме дека е објаснението за фактот што овој модел се одржал најмногу во нашиот и во хрватскиот јазик, а дополнително за нашиот сметаме и дека по уништувањето на *Самуиловата династија* никогаш не се создале услови за развој на нова благородничка класа, па затоа и моделите што во другите словенски јазици соодветствуваат на неа (на *-ски*, *Зрински*, *Трнски*, *Черниговски* итн.) не се развиле. Ова пак овозможило единствениот престиж да остане резервиран за моделот *лично име + лично име*, па од таа причина и сметаме дека овој модел најмногу се задржал во македонскиот јазик.

Погоре, исто така, поставивме и прашање дали во времето на употребата во рамките на споменатите династии, фактот дека некоја личност била именувана со ваков модел можел да значи дека таа личност ѝ припаѓа на некоја од овие две династии. И таму забележавме дека не би можело да се гледа како нешто како „бренд“ за *Самуиловата династија*, бидејќи имало барем уште една династија за која бил карактеристичен (и каде се употребувал дури и уште порано од *Самуиловата*). Меѓутоа, во поширока смисла, сепак би можеле да кажеме дека може да се размислува во таа насока, но за двете династии; бидејќи колку што ни е познато, нема такво именување на личност надвор од тие династии во времето

кога тие владееле. Тоа дури и може да нè однесе кон уште една претпоставка: дека можеби може да се размислува и дали тие две династии биле роднински поврзани или се работи за еден ист поширок модел карактеристичен за сите Словени кои биле во византиската сфера на моќ во тоа време и кој е едноставно одраз на некоја општествена карактеристика од тоа време.

Имено, во однос на оваа претпоставка, владетелите кои му припаѓале на овој модел се од исто време; од крајот на 8-миот и почетокот на 9-тиот в. до крајот на 10-тиот и почетокот на 11-тиот в. Најстарата појава на овој модел е во Хрватска: првиот владетел кој бил именуван со овој модел бил *Михаил Крешимир II*, кој владеел од 949 до 969 год., значи истовремено со *Самуил*. Но *Самуил* сè уште не бил именуван со овој модел; во македонскиот случај тоа почнува со неговиот син, *Гаврил Радомир*. Овие два династички модела на именување се потполно идентични. А и вреди да се спомене дека нам, додека истражувавме за оваа статија, некаде како да ни прелета некоја информација дека наследници на *Давид*, за да се спасат од династичките борби во семејството, пребегнале во Хрватска; но подоцна не успеавме со ништо да го потврдиме тој податок. Но ако е така, тоа би упатило на директна поврзаност. Но како и да е, тоа е прашање за историчарите; ние мислиме дека ако ништо друго, овој модел е маркер барем за крупна општествена промена која се случувала во тоа време.

Па сепак, би додале и дека во прилог на ова би можеле да се споменат и владетелите *Стефан Осџоја* и *Стефан Тома*. Имено, склони сме да мислиме дека иако биле владетели на Босна, врз основа на нивните именувања може да се смета дека биле дел од или ѝ припаѓале на династијата *Неманиќи*. А со тоа и дека ваквата употреба на династичките модели би можела да нè носи кон заклучоци за блискост или за припадност кон династии.

Друг страничен заклучок кој би можел да се изведе од сето тоа што беше наведено погоре, произлегува од фактот што единственото двоимено именување од лозата на *Арон* му припаѓа на неговиот син *Јован Владислав*. Меѓутоа, ова е повеќе заклучок кој ние го изведуваме овде како лаик и само врз основа на ономастички материјал и кој секако веќе им е и познат на историчарите. Имено, познато е дека меѓу *Арон* и *Самуил* имало династички борби. Познато е и дека *Јован Владислав* го узурпирал тронот со атентат врз *Гаврил Радомир*. Познато е и дека наследниците на

Јован Владислав, кои веќе не биле владетели, редовно ги минирале словенските востанија (тоа на *Пејтар Делјан*, на пр.) и дека пона-тамошни негови наследници живееле на византискиот двор и биле дел од него – некои дури и царици и сопруги на важни византиски личности. Тоа фрла светлина и врз династичките борби меѓу *Арон* и *Самуил* и покажува дека *Арон* во нив веројатно навистина бил врбуван од *Византија*; а истовремено на некој начин и го потврдува мислењето на *Пириватрик* (2014: 585) дека децата на *Јован Владислав* не случајно ги носеле имињата кои ги носеле (*Пресијан*, *Алусијан*, *Радомир*, т.е. и на бугарски ханови и на словенски владетели), туку тоа било со намера подоцна да се тврди потекло од различни лози во зависност од ситуацијата. И тоа што е важно овде за нас е дека доаѓаме до историски заклучоци само врз основа на ономастички материјал, односно дека ономастиката може да понуди навестоци за осветлување и одредени историски прашања.

И конечно, останува и уште едно интересно прашање. Јасно е дека христијанизацијата се лоцира по работата на *Св. Кирил и Методиј*, односно некаде кон крајот на 8-ми век. Има речиси еден цел век до зачетникот на лозата која ја дала *Самуиловата династија* – кнезот *Никола*. Истовремено, во Хрватска ова именување почнало порано, ете уште во времето на првите години на владеењето на *Самуил*. Од имињата, очигледно е дека веќе и *Никола* и неговите синови биле христијани. Веројатно е и дека таа нова ситуација на воспоставување врски со византискиот двор преку христијанската вера се воспоставила уште веднаш по покрстувањето. Ако овој модел бил карактеристичен за благородничкиот слој на некое од словенските кнежевства кое ја примило христијанската вера, зошто и самиот кнез *Никола*, а и неговите синови, немале вакви именувања, туку тие почнуваат од наследниците на *Самуил*? Одговорот на тоа прашање делумно го дадовме и погоре, во делот со болдирани букви; но сепак ќе додадеме и дека сметаме дека овде можеби лежи и друго објаснување за оваа појава.

Цитирана литература

Антропонимија 361 Antroponimia Polska od XVI do końca XVIII wieku: wybór artykułów hasłowych oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografiją. T. 1, A-G,, 2007: Wydawnictwo Lexis, Krakow

- Басари 2008 Vászary István 2008: Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Калета 1991 Kaleta Zofya 1991: Ewolucja nazwi słowiańskich, Studium teoretyczno-porównawcze, Biblioteka Instytutu Sławistiki PAN, Kraków
- Петров 2022 Петров Виктор 2022: Личните имена в семейството на комитопулите като фамилна стратегия за трансформирането на рода им в династия, Времена, списание за световна история, Издание на сдружение скрипториум, 2-33
- Пириватриќ 2014 Пириватриќ Срѓан 2014: Personal names in the ruling families of the first Bulgarian empire in the second half of 10th and early 11th centuries. Some observations on their political implications, Европейският Югоизток през втората половина на X – началото на XI в., История и култура, Международна конференция София 6-8 октомври 2014 год., 585-595
- Ќоровиќ I 1997 Ћоровић, Владимир 1997: Историја српског народа I, Арс Либри, Београд

Henry George Liddell, Robert Scott 1901: *A Greek-English Lexicon 1811-1898*, Clarendon Press Oxford Henry George Liddell, Robert Scott, A Greek-English Lexicon, στέρνα^νος (tufts.edu) (пристапено на 10.10.2024)

Користена литература

- Анѓолјак, Стјејан** 1969: *Самуиловаа држава*, ИНИ Скопје.
- Анѓолјак, Стјејан** 1972: *Македонија и Македонциите во средниот век*, Гласник на Институтот за национална историја, 16/1 Скопје, 111-124.
- Бошкоски Милан** 2012, *Комитопулот Давид, цар Давид, Св. Давид, цар: Историско-уметнички преглед*, Patrimonium 5/10, 120-140.
- Иванов Ѓордан** 1925: *Произход на цар Самуиловия род*. Сборник в чест на В. Н. Златарски, София.
- Иванов, Ѓ.** 1970: *Български сџарини из Македония*. Фототипно издание. София.
- Николов, Г. Н.** 2015: *Българският цар Гаврил-Роман Радомир (1014–1015)*, МПр, 38/3, 37–43.

- Панов Мийко Б.** 2021: *Ослејената држава, Историографски дебаџи за Самуил комитопулоу и неговата држава (10-11 в.)*, ИНИ Скопје.
- Пејров Виктор** 2022: *Личните имена в семејството на комитопулитите како фамилна стратегија за трансформирањето на рода им в династија, Времена, списание за световна историја, Издание на сдружение скрипториум, 2-33.*
- Ђоровић, Владимир** 1997: *Историја српског народа I*, Арс Либри, Београд.
- Antroponimia Polska od XVI do końca XVIII wieku: wybór artykułów hasłowych oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografiją. T. 1, A-G., 2007: Wydawnictwo Lexis, Kraków.*
- Henry George Liddell, Robert Scott** 1901: *A Greek-English Lexicon 1811-1898.*: Clarendon Press Oxford.
- Kaleta Zofya** 1991: *Ewolucja nazwi słowiańskich, Studium teoretyczno-porównawcze*, Biblioteka Instytutu Sławistiki PAN, Kraków.
- Pirivatrić Srđan** 2014: *Personal names in the ruling families of the first Bulgarian empire in the second half of 10th and early 11th centuries. Some observations on their political implications*, Европскиот Југоизток през втората половина на X – почетокот на XI в., Историја и култура, Меѓународна конференција Софија 6-8 октомври 2014 год., 585-595.
- Vásáry István** 2005: *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Vásáry István** 2008: *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Antoljak Stjepan** 1985: *Samuil and his state*, transl. Eran Frankel and Zoran Anchevski, Skopje, Macedonian Review Editions.

проф. д-р Михајло Марковиќ
 Универзитет во Тетово
 Филолошки факултет
 mihailo.markovic@unite.edu.mk

ЗА НЕКОИ УРБАНИ ТЕТОВСКИ ПРЕКАРИ

Апстракт: Истражувањата на имињата се вршат според нивната фреквенција и застапеност на одредени региони земајќи ги предвид структурните модели и нивната географска дистрибуција. Тетово е еден од најбогатите градови во Македонија со фреквенција на бројни прекари со коишто се препознаваат градските тетовски личности. Некои од нив се лични, а некои се семејни прекари што преоѓаат во наследство од генерација на генерација. Во трудот што е предмет на наша работа ќе ги опфатиме старите прекари коишто се активно фреквентни и денес, но и некои прекари кои се појавуваат во поново време, а коишто Тетовци ги добиваат според некоја своја карактеристика. Во Тетово се смета дека доколку некој нема прекар не е „градско дете“. Прекарите и микротопонимите се неофицијални именувања и нивниот систем и функција се во директна зависност од говорниот јазик (често од дијалектот) што се употребува само на ограничен ареал.

Клучни зборови: прекар, тетовски, ономастика, дијалект.

За тоа колку е тешко и какви тешкотии има собирањето прекари зборуваат многу лингвисти на теренот, а уште подобар показател за вистинитоста на таквото тврдење е бројот на засведочени лични, а понекогаш и семејни прекари. Личен прекар се користи во секојдневната комуникација како име за идентификација покрај личните имиња и презимиња. Можат да се проследат прекари мотивирани од надворешен изглед, прекари мотивирани поради говорна мана или отежнат изговор, потоа прекари мотивирани од карактерна особина, занимање или активност, зооним, име, прекар или презиме според некоја позната личност, креирани прекари по презиме или семеен прекар, етничка припадност и место на потекло, имиња мотивирани од значењето на апелативот за именување сродство, исхрана, поим, куќи и мебел. Во некои случаи можат да се издвојат лексички мотивирани прекари од ориентално потекло и прекари со нејасна мотивација. Во светската литература има многу трудови за лични прекари, додека литературата за други видови или нивоа на прекари е многу поскупо, и во однос на обемот и во однос на квалитетот. Ова првенствено се однесува на

семејните прекари (Ritig-Beljak 1976: 93–111), до прекари карактеристични за некои имоти и домаќинства (Barret 1978: 92–108), прекари карактеристични за некои села (Chloupek 1964: 48–53), прекари карактеристични за некои региони (Vidović 2005: 147–177) и прекари на подрачни единици (Cassidy 1977: 19–28; Воронцова 2002). Во етнологската и антрополошката литература на земјите од поранешна Југославија, прекарите се релативно занемарена појава. Делот од тој феномен се однесува на лични прекари, семејни прекари, како и селски прекари (прекари кои се однесуваат на жителите на едно село). Во литературата посветена за одредени подрачни единици може да се најдат сведоштва на постоењето на овие појави (Nadvornik 2015), но овие сведоштва се исто така ретки и ненаучно обработени. Слабото познавање на ономастичката литература, фокусирањето на други појави и сложеноста на изучувањето на прекарите се само дел од причините поради кои етнологите и антрополозите максимално не се посветуваат во целосниот научен напредок на овој проблем.

Прекарите, како есенцијализирани пораки за карактеристиките на поединецот или на групата, може да се поврзат со предрасуди, т.е. стереотипи, а производот се два психолошки механизми: поедноставување и генерализација. Сите карактеристики од членовите на групата се сведуваат на една особина, или на еден сет на особини, а карактеристиката потоа се проектира на сите членови на групата, без исклучок. Стереотипите делумно се засноваат на искуство, а делумно на предрасуди и се доста трајни. Тие содржат три компоненти: когнитивна, афективна и конативна. Ова се идеи заситени со емоции за членовите на одредена група со кои е поврзана подготвеноста да се дејствува соодветно (Roth 1989, 392–393). Иако во одредена смисла тие можат да бидат поврзани со стереотипи, главното прашање е дали прекарите може да се поистоветат со стереотипите, т.е. дали тие две појави може да се толкуваат на ист начин. Во најдобар случај, прекарите се поврзани со еден тип, или со еден аспект на стереотипот. Врз основа на ономастичката литература, можно е да се заклучи дека на крајот може да се користат прекари дефинирани како негативни хетеростереотипи (Felecan 2014: 122–132). Прекарите се стереотипни метафори кои можат да бидат негативни (навредливи) и да содржат претстава за другите, а не за сопственото окружување. Тоа значи дека групата прекарот никогаш не си го дава самата на себе, односно прекарот не може

да биде производ на самостереотипизација. Прекарите релативно можат да бидат поврзани со дистанца, но и со дискриминација.

Според Фелекан (Felesan 2014: 125) прекарите се даваат врз основа на физичкиот изглед, личните карактеристики, јазичните карактеристики, етничка припадност, некој настан во животот, хоби итн. Прекарите имаат семантичка функција и значаен афективен и метафоричен карактер. Прекарите ја откриваат ранливоста на носителот, ги користат тесен круг на луѓе, односно означени се мобилноста и плуралноста (Felesan 2014: 125). Прекарот е обележан со нагласени изрази, иронија и со посебна интонација. Според тоа, спомнувањето на прекар во присуство на носителот на прекарот е практично, табу. Прекарот пак, којшто е навредлив, најчесто се користи во отсуство на одредена личност или заедница.

Прекарите се номинална категорија која се појавила многу рано и независно од појавата на личните имиња и на презимињата. Некои податоци упатуваат на тоа дека прекарите им биле познати и на старите Римјани како еден од трите можни начини на именување. Кај нив, полниот антропонимски систем наречен „*trīanomīna*“ го чинеле: лично име, родово име кое нема паралела во современата антропонимија и наследен прекар (Никонов 1974: 35). Кај нас прекарите се јавиле релативно рано и тоа во определени општествено-политички услови. Тие се, пред сè, резултат на креативноста на луѓето, плод на народниот хумор присутен во веселите моменти од човековиот живот, и секако, резултат од мотивираноста којашто е најинспиративна во моментот на создавањето на прекарите. Нивното појавување било поттикнато и од потребата за што подобра идентификација на луѓето, со оглед на фактот што презимето како стабилна категорија се зацврстило кај нас дури во последниве векови. Значи, примарната функција на прекарите е дистинктивната. Дури и денес, кога имаме утврдена и стабилна идентификувачка формула од лично име и презиме, сè уште постојат средини во кои прекарот е личноименска категорија без која не може да се оствари успешна и целосна комуникација меѓу луѓето. Прекарите настануваат во различни периоди од човековиот живот. Тоа значи дека еден ист човек може во животот да добие повеќе прекари врзани за определена возраст (детство, младост, средовечност, старост), или пак некој дури на старост да добие прекар (иако дотогаш го немал) и обратно. Некои од прекарите за кратко време изумираат од причина што не заживеале во

дадената средина, што се должи, меѓу другото, и на неоправданата мотивираност во именувањето. Други, пак, остануваат како траен белег на личноста, па дури се пренесуваат и на следните поколе- нија. Со ваквото пренесување на прекарите од колено на колено, во извесни случаи дошло до создавање на т.н. фамилијарни прекари, коишто се покажале како мошне стабилна номинација, постабилна и од презимињата во оние случаи кога се јавува недоследност во изборот на презимето. (Момировска 2013: 92-129)

Мотивите за создавањето на прекарите можат да бидат најраз- лични. Најчесто тоа се личните карактеристики на луѓето кои осо- бено доаѓаат до израз и оставаат силен впечаток кај создавачот на прекарот. Мотивација може да се роди и од некоја интересна случка во која ќе се најде човекот, од неговата професија, од потеклото, со еден збор, од сето она што е во каква било врска со него. Честопати врската помеѓу прекарот и мотивацијата која го придружува е на прв поглед нејасна и замаглена. Впрочем, и самиот создавач на прекарот некогаш толку ги „испревртува“ значењата на зборовите, што тешко може да се одгатне вистинското значење на прекарот. Покрај тоа што ги откриваат карактеристиките на своите носители, прекарите го откриваат и карактерот на нивните создавачи, луѓе кои не се само креативни и духовити, туку зајадливи и подбивни. Оваа неизедначеност во македонскиот презименски систем е при- сутна на целата државна територија како умерена појава којашто не предизвикува дестабилизација на овој систем. Имено, кога еден народ е подложен на низа општествено-политички превирања, оче- кувани се неговите безбројни недоумици во поглед на сопствена- та идентификација. Тука, секако, голем удел има и менувањето на разните администрации (турска, бугарска, српска) во текот на по- веќе векови, коишто неслучајно оставиле трага во именската фор- мула кај Македонците. Во науката за антропонимите прекарите се делат на: индивидуални прекари со кои се именува само едно лице (пр.: Ташак, Т’лчко, Пизда, Бомбашот, Кошем); семејни прекари со кои се именува едно, па и повеќе семејства (пр.: Сибинофци, Зафинофци, Брдаровци, Требошоој, Брашнарофци); како и колек- тивни прекари, или прекари на поголеми групи луѓе (според маа- лата во коишто живеат, според работни колективи, според други организации, училишта, партии и сл.). (Момировска 2013: 92-129)

Во рефератот ќе се посветиме на некои индивидуални урбани тетовски прекари, од коишто изделивме неколку семантички подгрупи¹:

Прекари настанати според бојата на лицето/тенот и бојата на главата, односно на делови од главата: Коњот (човек со испакнати заби), Циганот (човек кој од мал бил со темен тен), Буљката (прекар за човек со секогаш наместена фризура на косата), Белчо (човек со побелена коса), Белич (човек со пробелена коса), Колтучкиот (црномурест човек, а на Колтук речиси сите се црномурести), Жути (многу рус човек) Старомалиот (млад човек со старачки изглед), Буза (човек со испакнати усни), Зелениот (човек со изразито зелени очи) итн. Прекари настанати според изгледот на телото и растот: Длаѓи (крупен, голем, долг човек), Бабуш (крупен, дебел, голем човек), Џуџето (човек со изразите мал раст), Пичката (човек што личи на жена во повеќе телесни карактеристики), Костурот (човек што е многу слаб, неухранет), Петел (човек со низок раст), Свињата (многу дебел човек), Р'умба (дебел човек), Глушец (ситен човек со израз на лицето што потсетува на стаорец), Трска (слаб човек), Штркот (висок, слаб човек со долги нозе), Гушиче (човек со здебелен врат), Ѓуле (човек што е широк колку што е и висок), Крбла (многу дебела жена), Дебел (дебел човек), Купус (дебел, човек што е како топка) итн. Прекари настанати според изгледот на лицето, формата на главата и на деловите од главата: Буцко (човек со полни образи), Ноздрата (човек со изразито видливи широки ноздри од носот), Буци (човек со округло, буцкасто лице), Пешка (човек чиешто лице потсетува на риба), Бабе (младо момче со старечки лик), Бебо (човек со бебешко лице), Глава (човек со мало тело, а голема глава), Грмушка (човек со кадрава и густа коса), Жаба (човек со изразито испакнати очи), Зајко (човек со испакнати заби), Црпка (човек со голема и тврда глава), Маже (млад човек со старечки изглед), Сурла (слаб човек со голем нос), Чурило (издолжен месест дел од чурилката кај човекот), Чича (младо момче со мустаќи), Буздоган (човек со голема глава), Мустак (човек со бркови), Љепур (човек што е со зајачки изглед), Сумљив (човек што има сомнителен лик) итн.

---

¹ Во најголема мера, со извесни видоизменувања, се водиме според методологијата на проф. д-р Мери Јосифоска, односно според исклучително значајниот прилог под наслов „Преглед на прекарите во Крушевско“ (Момировска 2013: 92-129).

Прекари настанати по некој телесен недостаток: Куси (човек со низок раст), Гушиче (човек со израсток во областа на вратот/гушата), Кула (човек со една пократка нога, што потсетува на кривата кула во Пиза), Глуфтар (човек што има проблем со слухот) Џуџак (момче со џуџест раст), Тарзан (човек што испушта извици), Уши (човек со изразено големи уши), Бамби (човек со изразено големи уши што наликуваат на слончето Бамби од истоимениот цртан филм), Кривиот (човек што е куц на едната нога), Ќељо (ќелав човек), Ќељав (човек без коса на главата), Окле (човек со оштетен вид), Лигајца (човек со телесен проблем, односно што нема контрола во испуштањето плунка) итн. Прекари образувани според начинот на облекувањето: Рокерот (човек кој се облекува по урнек на познати рок-групи), Панкерот (човек кој се облекува како панкер), Господинот (човек со елегантно облекување), Докторот (човек којшто по цел ден шета со докторскиот бел мантил), Партал (човек кој секогаш е распартален, односно несреден), Бунда (прекар добиен поради пречесто носење на бунда) итн.

Прекари настанати според други надворешни карактеристики или појави во однесувањето, што изразуваат карактерни црти и што одликуваат некој карактеристичен настан од животот: Бандитот (тепач, човек кој прави проблеми), Дивиот (човек со животински манири, диво однесување во дадени случаи), Отровна уста (човек што секогаш подбуцнува некој во друштвото), Мрсуљ (човек што како дете секогаш бил мрсулав), Шупак (човек што има голем, женски задник), Вистина (човек што многу често не ја кажува вистината), Каратистот (човек којшто целиот свој живот се бавел со карате), Сенсеј (човек со долгогодишно искуство и успеси во карате спортот), Боксер (човек што се занимава со бокс), Моторот (брз човек), Кодош (човек што се распрашува, провоцира и пренесува информации), дџтало (човек кој има пречки во говорот), мањакот (човек кој се однесувал несоодветно), Агентот (човек што се распрашува и провоцира), Бунтур (бунтовник), Дрогераш (човек кој непотребно и често користи лекови), Еѓеџот (скржав човек), Качак (црномурест човек што е бељација), Лудакот (лудак, непристоен, избувлив човек), Магаре (инаетчија, тврдоглав, неразбран човек), Манге (лажго, погрдно име за Ром), Мути (лажго, маткало, човек што лаже, мами), Педерот (човек со лошо однесување, никаквец, подлец), Петел (муабетчија, мешација, надуен, наперчен човек), Тупавиот (глупчо, тапчо, здодевен човек), Цепенца (глупав

и несмасен човек, често пијан како дрво), Чешит (шегобиец, необичен, своевиден, посебен'), Гаол (злюбен човек), Куче (човек што душка како пес, се интересира за сè), Кодошот (човек што поткажува, пренесува сè), Мрза (мрзлив човек), Дјаткавиот (човек со пречки при изговор на некои зборови), Лјажго (човек што многу лаже), Мрморко (човек тивко зборува, нејасно, како да шепка), Мукоќ (човек што мати „вода“ многу често), Ташак (човек што многу често игра со своите мадиња), Тлјачко (човек што како дете мастурбирал на јавно место), Бричикур (останат прекар бидејќи на младост си ги избричил гениталиите), Пизда (прекар добиен поради карактеристики во однесувањето), Бацкало (човек што ги подбуждува другите луѓе), Гјаз (прекар добиен поради поткуплив карактер), Селјак (човек што има простачко однесување), Јепир (човек што не спие до доцна во ноќта), Јуфка (прекар настанат поради помагање на семејството во правење на јуфки), Жјабрдаќ (човек што знае одлично да емитира жаба), Копил (расипан човек со неубави карактерни особини), Точакот (глупава, несмасна, неписмена девојка), Јајчар (човек што многу често консумира јајца), Коза (девојка што е брза и секаде може да се искачи), Мутикаша (човек што им прави проблеми на другите), Лјунга (човек што се однесува како Арнаутин), Лјанго (човек што е бездомник), Сарош (пијаница, човек што може многу да испие), Сарма (љубител на сарма), Стенкало (човек што често испушта нејасни звуци), Кенеф (човек што често кажува неубави работи), Штурец (човек што испушта звук како штурецот), Шутракот (неартикулиран човек), Шуте (човек што не внимава и не знае што прави), Голубар (човек што често ја држи главата завртена кон небото), Гомњар (човек што им става сопки на другите), Луцифер (зол човек), Цунибаба (човек што многу ја сака својата баба и често ја бакнува) итн.

Прекари образувани според занимање, професија, занает, хоби, или што го изразуваат социјалниот статус: Голубар (човек кој е вљубеник во голуби), Директорот (според професијата), Мајсторот (човек што се бави со занает), Гојман (човек што бил голман во ФК Тетекс), Казанџија (човек што се бави со занает), Јајчар (човек што одгледува кокошки), Кучкар (љубител на кучиња), Докторот (лекар, доктор), Правда (судија во суд), Поштарот (човек што занесува пошта), Самарџија (се бави со производство на самари), Рибарот (ловец на риби), Тесла (човек што се бави со занает/столар), Медо (пчелар), Мечка (ловџија), Пумпаш (човек што работи

на бензинска пумпа), Шнајдер (човек што се бави со занает) итн. Прекари настанати според имиња на популарни ликови од филмови, цртани, стрипови, како и прекари настанати според имиња на познати личности од јавниот, политичкиот и културниот живот: Бетмен (според лик од цртан филм), Роналдо (според фудбалерот Роналдо де Силва), Мадона (според светски познатата пејачка), Шиљо (според истоимениот цртан филм), Ушко (според цртаниот филм Мечето Ушко), Меси (фудбалерот), Марадона (фудбалерот), Попај (според истоимениот цртан филм), Хари Потер (според познатиот филм), Ламбе (според македонскиот пејач), Путин (според рускиот претседател), Тито (според Јосип Броз) итн. Прекари настанати според етнички имиња и топоними: Црногорецот (по потекло од Црна Гора), Луко (село Луковица - Тетовско), Брезјанин (село Брезно – Тетовско), Шиптарот (по потекло од Албанија), Румунлија (по потекло од Романија), Призренец (по потекло од Призрен – Косово), Лешничанин (село Лешница – Тетовско) итн.

Прекари настанати според најразлични причини (чисто формална класификација): Аљко, Антена, Апо, Арнаутин, Афус, Бекарот, Бардовци, Бакар, Бамбала, Бастер, Баца, Баба, Бигур, Билбил, Бомбај, Борово, Каме, Брборко, Буре, Вила, Вицо, Војче, Ѓазошиица, Гинда, Гапо, Гонца, Ветер, Кеџ, Гробар, Гроф, Гуска, Гузи, Гонга, Гурман, Дачка, Мичка, Дамбо, Думбо, Дојчин, Дрдале, Дрндо, Дрецо, Дуда, Дунав, Ѓилан, Ѓупа, Ѓурчин, Жељка, Жица, Жопа, Зеџ, Змај, Зумбуљ, Зупче, Јаре, Јарка, Јонуз, Јуда, Јофка, Кала, Копук, Камџик, Караула, Каре, Кељо, Кљешти, Конка, Коска, Коџка, Компир, Кука, Кузе, Кригла, Ласман, Лефтер, Лешник, Лево, Лефко, Леви, Лимун, Лисица, Змија, Мастика, Лукса, Лопар, Лустер, Лутрија, Љаље, Љангар, Љампе, Љапка, Љарга, Љунга, Љоке, Макара, Мармалад, Мали, Мазлам, Мандало, Мандарин, Матка, Мафо, Мачур, Мендо, Момо, Мркало, Мрве, Опан, Опаш, Огртач, Пајак, Пајо, Паљо, Панцале, Папец, Папак, Пердуф, Пирајка, Пишман, Плави, Пореч, Прдешко, Пуљо, Пупунец, Ракија, Резе, Рикало, Рипче, Сампиљ, Сателит, Сељакот, Секирпичка, Сирење, Смок, Сотона, Стари, Суљо, Сурко, Тајмница, Табак, Таљо, Тате, Тацна, Тарзан, Тефик, Туч, Тусне, Тишлер, Тиквар, Тозо, Тотла, Топал, Топорко, Требош, Триштик, Трска, Тумба, Тајрлибука, Кафо, Кафрика, Кеџе, Кос, Керемис, Кензо, Кеџ, Кибар, Кикиш, Кикирик, Кориз, Кифла, Куп, Куше, Ударац, Ушњика, Фаша, Фурла, Фидан, Фалџ, Цаџфа, Цаџр, Цапе, Цаџар, Цикџик, Циџибан, Црвенко,

Цуфо, Цуро, Цуцуљ, Чавки, Чакша, Чако, Чауш, Чварка, Ченка, Черга, Чкаља, Чоканче, Чонч, Чупе, Чутура, Чучук, Чурук, Џагула, Џамбаз, Џенарика, Џупе, Шапе, Шаро, Шатка, Шваљер, Шајче, Шешка, Шикла, Шиљо, Ширли, Шкрбо, Шмољо, Шӓпр, Штрк, Штикла, Штакле, Штука, Шуко, Шуле, Шурда, Шурка, Шутрак, Дӓлѓи, Кошем, Аѓим, Калчо, Мицко итн.

Заклучок

Од изнесеново може да се заклучи дека во Тетово одлично се чува и негува индивидуалниот прекар како еден од начините на именување кај луѓето. Доказ за неговата жива употреба е застапеноста на прекарите кај помладата генерација. Кај женскиот пол прекарите се многу малку присутни. Проучувањето на прекарите гледано од лингвистички аспект е важна и плодотворна дејност. Неретко во прекарите се кријат единствени јазични податоци и факти што се драгоцен извор за историјата на македонскиот јазик, па и пошироко, за историјата на словенските и на балканските јазици. Прекарите во низа случаи се доказ за јазичните контакти и за меѓујазичните влијанија што се случувале и се случуваат на определени простори, а и појдовна точка во расветлувањето на конвергентните и дивергентните појави кај јазиците во контакт. Токму затоа проучувањето на прекарите има повеќестрано значење, односно освен за историјата на јазикот, дијалектологијата и ономастиката, тоа има исклучително значење и за културно-националната историја на Македонците. Од наведеното може да се согледа дека тетовските урбани индивидуални прекари се многубројни и имаат јасна тенденција за дополнително развивање и репродуцирање.

Користена литература:

- Воронцова Б. 2002. „Коллективные прозвища в русских говорах“. *Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Екатеринбург.
- Момировска М. 2013: „Преглед на прекарите во Крушевско“, *ИМЈ „Крстие Мисирков“*, Македонистика 12, Скопје.
- Никонов В. А. 1974: *Личные имена у русских сегодня. Имя и общество*. Москва.
- Barret R. A. 1978: „Village Modernization and Changing Nicknaming

- Practices in Northern Spain“. *Journal of Anthropological Research* 34 (1).
- Chloupek D. 1964: „Nadimci iz Turopoljskog sela“. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 42, Zagreb.
- Cassidy F.G. 1977: „Notes on Nicknames for Places in the United States“. *American Speech* 52 (1–2).
- Felecan N. 2014: „Nicknames or collective Bynames“. In: *Unconventional Anthroponyms: Formation Patterns and Discursive Function*, eds. O. Felecan and D. Felecan. Cambridge Scholars Publishing.
- Felecan O. 2014: *On Collective Nicknames*.
http://cis01.central.ucv.ro/revista_scol/site_ro/2014/Onomastica/Oliviu%20FELECAN.pdf
- Nadvornik Z. 2015. Gorski kotar - hrana za dušu i tijelo.
https://issuu.com/zlatan.nadvornik/docs/gorski_kotar-knjiga_2015
- Ritig-Beljak N. 1976: „Smisao seoskih nadimaka, pristup analizi“. *Narodna umjetnost*, XIII.
- Rot N. 1989: *Osnovi socijalne psihologije*. Osmo izdanje. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.
- Vidović D. 2005: „Nacrt za vidonjsku antroponimiju“. *Folia Onomastica Croatica* 14. Zagreb.

проф. д-р Радомир Виденовиќ

ТОРЛАЧКИОТ ГОВОР ВО БАЛКАНСКОТО СЛОВЕНСКО ЈАЗИЧНО ПОДРАЧЈЕ

Апстракт: Торлачкиот говор е група преодни јужнословенски дијалекти во југоисточна Србија, Косово, североисточна Македонија, северозападна Бугарија и Романија. Торлакиан спаѓа во балканското словенско јазично подрачје, кое е дел од поширокиот *sprachbund*. На тој дијалект (нарекуван и Призренско-тимочки) говорат речиси милион и пол луѓе – источната граница му е Заечар, приближно границата со Бугарија (линијата Белоградчик – Берковице – Годеч – Сливница – Перник – Радомир – Босилеград и Ќустендил), до линијата Крива Паланка – Кратово – Свети Николе – Скопска Црна Гора и Тетово, на североисток Општина Валчедрм, а западно – од границата со Албанија, преку Дечани и Вучитрн до Сталаќ.

Клучни зборови: Т(т)орлак, име, начин на живот, јазикот и идентитетот, полицентричен заеднички јазик.

1. Мотиви

Во минатиот, дваесеттиот век, луѓето повеќе слушаа – се слушаа, но слушаа и *радио*.

Какви сè емисии имаше на Радио Скопје!

Најомилени ми беа – „*Живо суштество – зборои*“ и една долга рицарска сказна во продолженија *Дон Кихот* и *Санчо Панса*, за двајца пријатели по потрага за смислата – добрината и убавината. Од емисија до емисија треперев што сè лошо нема да им се случи... Но, постарите ми кажаа: „Не бери гајле, сето тоа е измислица и приказна!“

Тоа ми беше олеснување, но, сепак, со извесно нејасно сомневање.

Но, сега, сега веќе одамна знам – авантурите на двајцата пријатели беа *вистинити*.

Еразмо Ротердамски потврдува: „Човечкиот живот воопшто не е ништо друго до извесна игра на лудоста.“

2. Причина / Повод

(Не секогаш), ми се чини дека би требало по нешто да знаеме за своето потекло, своето минато, некоја сказна, анегдота, измислена вистинска приказна за разни „наши“ подвизи и јунаштва, добрини и успеси. Дали тоа е конзервативно?

Светот свртен кон иднината, (вештачка?!), се разбира, забрзано ја менува сегашноста, а меморијата, измамна, од историјата прави де мечта де маштеа, па го менува и минатото, особено минатото.

Некако селективно. Но, менувањето на минатото наидува на отпори. Од некое друго „сигурно и верно“, а спротивно секавање. Сигурно знаете за поговорката дека историјата е учителка на животот – *Historia est magistra vitae*, но нема (добри) ученици, додека хистеријата има и повеќе и подобри ученици (злото секогаш е погласно и подобро организирано од доброто).

А историјата:

*„Историјата е ишла
ишто ги усива луѓето лесно
со оџров најојена
од неа бега секој“.*

Ленард Коен

Еве еден пример од поединечното незнаење до колективните заблуди.

Кога пред неколку години, во подрачјето кое сега ми е тема, фатен во мрежата на заборавот, на истражувачот¹ кој бараше некое (мое) интересно кажување за местото во кое пиевме кафе и студена-студена вода, јас не знаев речиси ништо да му кажам за „моето“ семејно стебло, а ни за оазата во која се наоѓаме. Така почна моето мало истражување за прашањето на потеклото, а со тоа и на блискоста со другите групи луѓе, соседите, со другите етницитети.

Знам за опасностите истражувачот да стане премногу внесен и занесен во оваа проблематика. Но, не треба да се претерува, или, како што вели грчкиот философ пред многу милениуми: „Ништо премногу“. Не претерувај, имај мера!

Инаку може да дојде до изобличување.²

¹ Миодраг Велојиќ, географ и етнолог од Зајечар.

² Го имам на ум Амин Малуф и неговата книга *Убивачки идентитети, насил-*

Во својата книга *Етницијите и нив во нов клуч*, Београд, 2001, Ричард Џенкинс вели: „Моите настојувања подобро да го разберам општествениот идентитет – и, конкретно, етницитетот – се дел од сè уште актуелниот дијалог со сопствената повест, историја и биографија и производ се на личното искуство“.

3. За регионалните идентитети (етницитети)

За регионалните дијалекти и идентитети на Балканот, секако, малку е пишувано, особено во споредба со книгите и трудовите за националните идентитети. Како што вели Антони Смит денес во светот националните идентитети се основа за поистоветување со колективот, тој е доминантно мерило на културата и на идентитетот, единствен принцип на владеење и најважна точка на општествената и на стопанската дејност.

Сепак, регионалните идентитети во секојдневниот живот се мошне присутни и важни. Така, како што вели Дејан Крстиќ, регионалниот идентитет има низа специфичности. Види: *Конструкција идентитетите на Торлака у Србији и Бугарској*, Београд, 2014, стр. 4.

Постојат проблеми во обидите за дефинирање и за теориското определување на етничкиот идентитет. Постојано се јавуваат настојувања идентитетите да се „направат“ што „постари и поубави“. Етнологијата, лингвистиката и антропологијата често се преплетуваат во истражувањата и книгите.³

Пристапот на Дејан Крстиќ е конструктивистички, или како што вели, бартовски. „Основните постулати на овој пристап се субјективизмот на етницитетот, динамиката и ситуационата условеност на етницитетите, етницитетот – производ, интеракција, конструкција и инструментализмот на етницитетите, симболизацијата на етницитетите, симболизација на етницитетите, независност на етнонимот и неговата содржина, пројавување на различни нивоа (индивидуалниот, интеракцискиот и институционалниот)“.

Од литературата на македонски јазик, Крстиќ ја спомнува Сара Арко, *„Јас (не)сум Торбеш“*, Скопје 2009, за националниот идентитет на Торбешите. Се наведуваат и други корисни трудови

својот и употребајќи за припаѓање, Лагуна, 2016.

³ Ми се чини дека и ова кратко истражување го покажува влијанието на општествените настани, односно т.н. Политичка волја врз јазикот/јазиците (и нивната стандардизација).

за положбата на македонското национално малцинство во Грција и во Албанија.

Посебно ја истакнувам Кица Барциева Колбе, македонската философина и македонска и германска писателка со книгите *Егејци*⁴ и *Земја на бегалци*⁵. Кица Барциева, сликарка и естетичарка, во почетокот на книгата *Егејци*, говори за судбината и бруталното прогонување на Македонците од Егејска Македонија (Грција): „Имајќи ги предвид етничките миграции во изминатото и во ова столетие во подрачјето на Македонија, по Балканските војни и по устоличувањето на новите национални граници на соседните држави, кои ги заменија некогашните географски граници, станува драматично јасно дека состојбата на егзилот најспецифично го обележува постоењето на Македонците на Балканот и во светот“.

4. Торлак

Но, да се вратиме на *Зборои* и да потсетам: *Зборои* е живо сушійесїво. Зборот / јазикот може – да се чини, а и да биде – излезен од употреба, згаснат, заборавен, но, можно е и да живее скриено и кришум, па и да воскресне.

Затоа прашањата за торло, Торлак, торлачки.

Првин за името.

Често се слушаат пејоративните идентификации: глупав, прост, недоделкан, див, невоспитан и слично⁶. Но, тоа не е точно.

Пишувани податоци, документи нема, па затоа истражувањите се потпирале на усните кажувања на многубројни поединци што се сеќавале и ги зачувале сеќавањата на уште постарите од нив, најчесто на родителите, роднините, па и на комшиите. Така, кажуваат за *живоїої* „на *їорло*“ – некој вид привремено или повремено живеалиште, куќа – ижа.

Тие куќи, како велат – „иже вршкаре, големе, па заједно у њи и стари и млади и стока, а торла прајили у Тепош и после појате. Он оратеше торло и торла, а ни децата торло“.⁷

⁴ *Егејци*, Кица Б. Колбе, Скопје, Култура, 1999.

⁵ *Земја на бегалци*, Кица Б. Колбе, Скопје, ИЛИ/ИЛИ, 2018.

⁶ Како што старите Грци своите соседи ги викале варвари (од вар – вар, или бар – бар), оти не го знаеле грчкиот јазик, или како што Србите, Германците ги нарекуваат Немци (како да се неми).

⁷ Живковиќ В. Витомир, *Торлак*, 1990, стр. 27; „Трло – това је ка се грацњи орати, а торло по нашинећи“.

Значи, торло, или поранешното оди-торло⁸, *еѿор* = македонски, *ѿрло*!

За минливоста на времето како и за минливоста на имињата велат: „Торло се вечимка губи и че нестане како што се не орати више гној него губре. И речи, ете мињују си како човеци“.⁹ За начинот на живеењето говори следниов цитат: „Видел сам торло с ништа неоградено само загон с трње за молзење, али десет пцета иду уз четри овчара, а дома се прво за кучетијата уврже рана па после за овчарете“.¹⁰

Јасно е дека Торлаците главно се занимавале со овчарење.

Животот им бил работење, напор, самување и откажување од многу нешта, па затоа песната вели:

*Проклеѿа да је девојћа
Која се вара с овчара,
Овчар је ѿуѓа голема,
Не знаје делник ни ѿразник,
Не знаје леѿо ни зиму,
Црна му земља ѿросѿирка,
Ведро му небо завивка.*

Овчарството им било основна животна дејност и работа засновано во стварните елементи на материјалната култура и се одразуваат многуте елементи на духовната култура – обичаите, верувањата, културата, како и усовршувањето на човековиот однос со природата и животните.¹¹

Лексиката на овчарството и воопшто на земјоделието во народните говори и дијалекти, во овие времиња на загрозеноста на природата и на диверзитетот, ја покажува вековната врзаност на луѓето и животните и значењето на заштитата на природата, забораената Мајка Геа.

Торлаците живееле во населби од маалски тип, секој род на својот имот. Куќите (ижите) биле како вршки, вршкари (како што

---

⁸ Оди-торла се посебни места за гноење ниви и ливади. *Оди* значи дека чекори, оди, дека е подвижно.

⁹ *Торлак*, стр. 31.

¹⁰ Исто, стр. 28.

¹¹ Пастирска лексика... стр. 19. Во истиот зборник е и трудот на „В. Јовановиќ Социолошко-ѿсихолошкиѿе основи на односоѿи на човекоѿи и живоѿиѿниѿе кој придонесува при разбирањето на човекот и животните од кој се создава богат систем на зборови и изрази неопходни за комуникација“.

понекаде и денес се чуваат пчели) и биле покриени со слама, трска и шамак или помешано. Надвор и однатре биле измачкани и залепени со кал и слама. Ижата била мошне голема и широка со отворено огниште во средината, па во истата просторија престојувале и луѓето и добитокот.

За жителите пред турскиот период нема податоци, но има материјални докази за присуство на Торлаците (ископи, наоди, топоними) и тоа од вториот до третиот век на нашата ера, со доаѓањето на Римјаните и подоцна, со доаѓањето на Словените.¹²

Во времето на турското владеење има повеќе податоци, но тие се непотполни – вкупниот број на жителите не бил познат, туку само на оние што плаќале данок. Црквите и манастирите сведочат за постоењето на православно население, а во Пирот имало неколку џамии и еврејски синагоги...

5. Делби и поделби

По ослободувањето од Турците, 1878 година има целосни податоци, а по „разграничувањето според Берлинскиот конгрес се воведува матична евиденција“.¹³

Во времето на ослободувањето од Турците во Пирот имало и 74 еврејски домаќинства со околу 400 души, а во градот и околицата имало 50.000 жители.

По заминувањето на Турците, граничната линија меѓу кралството Србија и кнежевството Бугарија го подели Торлак.¹⁴

Некои истражувачи сметаат дека е можно Торлаците некогаш да биле една културна целина. Феликс Каниц вели дека целата област на балканскиот синцир помеѓу Ниш, Цариброд, Трна и изворот на Темштица кај Губеш порано се викала Торлак и на-

---

¹² На ова подрачје живеел, како што вели Википедија, а и денешните жители потврдуваат и сведочат – и еден „мошне горд и вреден народ кој со векови суштествува и живее – **Маџаци**. Тие се на петнаесетина километри од Зајечар, во подножјето на планината Тупијница, во селата Заграцко (административно име Заграѓе), Вратарница и заселоките Змијанац и Дубрава. По Втората светска војна, Заграѓе имало 1800 жители, црква и неопходни дуќани, а се славеле Спасовден и Ѓурѓовден – целото село.

¹³ Торлак, стр. 33.

¹⁴ Може да се забележи дека планот и структурата на овој труд е направен според книгата *Торлак*, на Витомир В. Живковиќ, а податоците, се разбира, се земени и од сите другите наведени дела. Наводите што следат ми беа сосема непознати и немав можност (литература, други истражувања) да ги проверувам.

помнува дека Торлаците со јазикот и со носијата се разликувале од Шоп(ов)ите.

Торлаците како и останатите Јужни Словени сакаат убави здравици. Еве една за младенците:

„Да живеете долго и да бидете чисти како Стара Планина!“ – како со снег покриениот Балкан.

Од 1878 година се случува посебен процес. Имено, торлачкото население во Србија го прифати српскиот национален идентитет и го пренесуваше на следните генерации, а оние на бугарската страна станале Бугари и го правеле истото. „Оние во Србија се презиваат на **-ић**, а оние во Бугарија на **-ов**. „Децата им одат во различни училишта, учат на јазикот на новата татковина, а ниеден од тие јазици – не им бил *мајчин*. Најблиските роднини, кумови и пријатели биле разделени. Носталгијата се лекувала на граничните собири или со поединечни премини на онаа друга страна“.¹⁵

Разделувањето на торлачката популација, како и оддалечувањето на „двете страни“ продолжило од Втората балканска војна и во Првата светска војна. Велат дека над три илјади потомци на Торлаците загинале во тие војни само на српската страна.

Исто така, по распаѓањето на Кралството Југославија 1924 година Бугарија го анектирала пиротскиот крај... и сè се повторило како и во окупацијата 1915–1918 година: денационализација на населението, свирепост на окупаторот, отпор на народот“.¹⁶

Денес, меѓу потомците на Торлаците нема неписмени, напротив многумина се и високошколувани и познати и во светот во науката, културата и уметноста.¹⁷

---

¹⁵ Исто, стр. 47.

¹⁶ Треба да се рече дека и во науката, (не само во историјата, туку и во физиката, хемијата, медицината, фармакологијата) има интереси, пристрасност, лобирање, од разни, најчесто материјални и / или политички причини. Евентуалната пристрасност може да биде скриена и индиректна. (Таквите случаи ги обработувам во записите *Пукнајтини за лична употреба*.) Можен пример од текстот на Миладина Монова во кој се говори за дистанцата меѓу егејските и вардарските Македонци.

Еве, можеби, еден таков пример: Дејан Крстиќ во својата книга *Конструкција...* вели дека Миладина Монова доктор по социјална антропологија во Париз, говори за дистанцата меѓу егејските и вардарските Македонци. – Дали нешто се имплицира или не?

Можно е и постоењето на скриени малцинства (етницитети) на Балканот.

¹⁷ Витомир В. Живковиќ ја истакнува „мошне изразената карактерна особина на

6. Говорот, дијалектот

Торлачкиот говор често го нарекуваат *Призренско-тимочки дијалект* и го сметаат за една од четирите дијалектни групи на српско-хрватскиот (?) јазик¹⁸, со чакавскиот, кајкавскиот и штокавскиот. Според Википедија, некои лингвисти го определуваат како втор дијалект на српскиот јазик, покрај источно-штокавските поддијалекти.¹⁹

Можно е името Тимочко-призренски дијалект да укажува на големината²⁰ на територијата што ја зафаќале торлачките дијалекти (во множина, поради големите разлики во дијалектот / дијалектите дури и кај соседните села). Овој дијалект не е стандардизиран, а некои негови поддијалекти во некои особини доста се разликуваат. Постои мислење дека торлачкиот треба да се класифицира како преоден. Торлачкиот дијалект не е стандардизиран, а одделни негови поддијалекти меѓусебно се разликуваат.

Во торлачкиот речник има зачувано повеќе зборови со старословенски корен, како и српски, македонски и бугарски зборови. Има многу зборови и од турскиот, романскиот и од албанскиот јазик. Исто така, има многу архаизми и од стандардизираните јазици, но не секогаш со исто значење. Така, Википедија вели: „Карашованите не мораат да ги разбираат Горанците“.²¹

Торлаците – претераната чувствителност, избувливост. Имено, лесно и брзо ќе пламнат на секоја неправда, а злосторниците и насилниците ги поднесуваат со надеж: „Свакој че си га од Бога најде“. Тоа се печалбарските гени. И гените од привремените живеалишта, од трлата.“ стр. 51.

¹⁸ Во Бугарија овие дијалекти се сметаат за западнобугарски дијалекти.

¹⁹ „Дијалектот е поим потесен од јазикот“, вели Јордана Марковиќ. Според Ранко, бугарскиот дијалект „има и своја историска проекција, за која е карактеристична сликата на кинењето и цикличното повторување“.

Сите денешни словенски јазици, историски гледано, се дијалекти на некогашниот прајазик.“

Богдановиќ, Н/ Марковиќ, Ј. Практикум из дијалектологије, Ниш, 2000.

²⁰ Не е лесно да се доведат во врска некои делови на Романија, ЈИ Србија, Бугарија, Македонија, Косово. Наизглед, ништо не ги поврзува тие подрачја. Освен јазикот.

Но, не тврдам дека единствена определба на идентитетите е јазикот.

²¹ Во Романија, Хрватите Крашовани развиле говор кој е смеша на торлачки, бугарски, романски, штокавски и кајкавски говори со влијание и на српскиот јазик како соседски.

Единствена карактеристика на македонскиот, торлачкиот и на многу српски дијалекти кога ќе се споредат со останатите словенски јазици е тоа што тие технички ја немаат *фонемата х*.

Исто така, торлачкиот говор на многу места го има зачувано старото л, кое, како и самогласното р може без самогласник да прави слог. Википедија на повеќе места вели дека оваа особина се зачувала уште во чешкиот и во словачкиот јазик. Во стандардниот српски, хрватски и босански јазик самогласното л станало – у и о.

Говорите ли торлачки? А дали го разбирате, барем – делумно. Многу често сте го слушнале. Верувам дека барем некои зборови ви биле познати, па по нешто и сте разб(и)рале. Тој говор, расеан на релативно големо подрачје на Балканот, не е „признаен“, стандардизиран, а често е присвојуван, но и негиран, лебдее во многу дијалекти на просторот на Стара Планина, па и пошироко. На тој јазик пишувале Борисав Станковиќ и Стеван Сремац, а и сега се среќава кај некои автори, најчесто поети. Живее, како – така, во различни држави, без надеж дека еднаш, некогаш ќе се „присобере“. Маргинализиран, постепено се губи и заборава. Та илјадници јазици се забравени во времето и со времето.

Но, можеби ќе помогне да се разберат сегашните, па и идните збиднувања во јазикот / јазиците во светот.

Википедија: Хипотетички, накусо, да е стандардизиран торлакиан би бил полицентричен или плурицентричен.²²

(Варијантите на полицентричниот јазик мораат во својата основа да имаат ист дијалект. На пример, чешкиот и словачкиот јазик не се варијанти на еден полицентричен јазик. Се тврди дека македонскиот и бугарскиот јазик, исто така, не се варијанти на еден полицентричен јазик затоа што се стандардизирани на различни дијалектни основи).

Значи – таков јазик е составен од повеќе кодифицирани стандардни варијанти во интеракција со другите и би бил средство за комуницирање во повеќе земји (а денес, како и секогаш, се создаваат нови, а некои други ги снемува, пропаѓаат и големи држави и цивилизации и мошне значајни култури).

---

²² Википедија не тврди токму така, но тоа следува, имплицира, а јас само ја проширувам тезата.

Денес, многу европски и неевропски јазици се полицентрични, а сепак доминантни.

На пример, денес доминантен јазик е – англискиот, но дали така и ќе остане. Или, говорите ли австриски, швајцарски?... (Тоа се варијанти на германскиот).

А есперанто? Можеби глобиш?

Тоа е двојното нишало на општествено-политичките движења, историските борби на монизмот и плурализмот за да се се одбегне можниот, да го наречеме – вавилонски хаос.

А дали говорите српско-хрватски, пардон хрватско-српски. Дали е полицентричен? Е, ако е, тогаш во самото име имаме – грешка. Имено, варијантите на полицентричните јазици се – рамноправни и нема доминација меѓу различните центри на тој – еден – јазик.

Но, само принципиелно, за жал велама „принципиелно“ но не и по престижноста и влијанието. Тоа зависи од многу фактори – од бројот на оние што говорат на одредена варијанта, од економската и политичката моќ. Асиметријата зависи од – силата.

Би сакал „меѓу редовите“ да прочитате дека вистинска и потполна еднаквост во статусот, функцијата и престижот е невозможна.

Но, и покрај тоа полицентричноста е суштествен аргумент и предупредување, брана против присвојување и негирање на определен јазик, кој е заеднички, чие потекло, всушност е заедничко (со извесни модификации).

*

ЛИТЕРАТУРА

Живковић Н. Витомир 1994: *Торлак*, Пирот.

Крстић Дејан 2014: *Конструкција идентитетџа Торлака у Србији и Бугарској*, докторска дисертација, Београд.

Белић Александар 1999: *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд.

Ивић Павле, Богдановић Н., Вукадиновић В., Марковић Ј. 1999: *Ниш, Призренско-тимочки говори*.

„Северно-тимочки дијалекти“ *Маринка Ситанојевића* 2016: Књажевац.

Богдановић Недељко, *Изгласе југоисточне Србије* 1992: Ниш, Просвета.

- Пасѣирска лексика југоисточне Србије*, 2020: колективна монографија Ниш.
- На темељима народних говора*, 2020: Зборник посвећен проф. др Јордани Марковић поводом одласка у пензију, Филозофски факултет, Ниш.
- Богдановић Недељко, Марковић Јордана, *Практикум из дијалектологије* 2000: Ниш.
- Трајковић Татјана / Марковић Јордана 2020: *Дијалекатска хрестоматија српског језика*, Ниш,.
- Пушеви и домени дијалекатске лексикографије*, Зборник са међународног скупа приредила Јордана Марковић, 2013, Филозофски факултет, Ниш.

д-р Дарко Томовски
 ИМЈ „Крсте Мисирков“ при УКИМ
 darkotomovski@gmail.com
 м-р Мирјана Вељаноска-Томовска
 ИМЈ „Крсте Мисирков“ при УКИМ
 mirjanave026@gmail.com

БАЛКАНИЗМИТЕ ВО ГОРАНСКИОТ ГОВОР

Апстракт: За балканизми ги сметаме јазичните особености кои се јавуваат во дел од балканските јазици како заеднички особености. Во овој труд разгледуваме и анализираме неколку балканизми во горанскиот говор, на различни јазични рамништа. Од направената анализа во овој труд и прикажаната состојба во горанскиот говор, можат да се воочат одредени контрасти во однос на степенот на балканизација на овој говор и имплементацијата на некои балканизми, во споредба со македонскиот стандарден јазик и повеќето македонски говори.

Клучни зборови: балканизми, горански говор, аналитизам, член, лексика.

Векови наназад на територијата на Балканот, кој претставува крстосница, Словените живееле во културно и јазично заедништво со низа други етнички групи, што придонело да се оформат јазични особености коишто ги нарекуваме балканизми. Поголемиот дел од овие балканизми се јавуваат како заеднички особености на дел од јазиците кои егзистираат на Балканскиот Полуостров, при што овие јазици формираат т.н. „Балкански јазичен сојуз“. Овие заеднички јазични особености најизразени се во македонските говори, што на некој начин македонскиот јазик го прават централен јазик во Балканскиот јазичен сојуз.

Во овој труд, накратко ќе разгледаме и ќе образложиме неколку балканизми во рамките на горанскиот говор, на различни јазични рамништа. Целта ни е да го утврдиме и да го прикажеме начинот и степенот на имплементација на некои балканизми, што всушност претставува посебна особеност на горанскиот говор.

Горанскиот говор како дел од дијасистемот на македонскиот јазик потесно е поврзан со западното македонско наречје, но споделува црти и со соседниот долнополошки говор кој припаѓа на северните македонски говори. Исто така, според географската положба каде што се простира, горанскиот говор претставува периферен и преоден македонски дијалект којшто се карактеризира со

голем број архаични јазични црти, но и со бројни јазични иновации коишто не се јавуваат во соседните говори, но и пошироко.

Во контекст на Балканскиот јазичен сојуз и присуството на балканизмите во говорот, на почетокот ќе се осврнеме на аналитизмот, како структурен балканизам и една од главните особености на балканската јазична средина.

Во горанскиот говор, општо, во однос на чувањето на падежните форми кај именките, имаме поархаична состојба во споредба со состојбата во западното наречје. За разлика од останатите западни говори во коишто општи падежни форми имаме само кај личните имиња и кај роднинските именки од м. р. едн., во горанскиот говор среќаваме општи падежни форми и кај општите одушевени именки од машки род во еднина: *Сом го в'идеф Суљота; В'икајте свата Зубера; После ст'авае сито да-го-в'иѓи ландара; Од'ееќи на-т'амо, н'ајдуе на-ц'ара; И дошоф Јусо 'од-пазар и в'р-заф к'оња во двор; Утена брава и офчара; Не-с'ом-видеф медведа; Чекам уч'итеља* итн.

Исто така и формите на дативот се живи и се употребуваат, не само кај личните имиња и кај роднинските именки во еднина, туку и кај општите одушевени именки, во еднината и во множината: *Му сом рекоф Адему; Му рекла д'еверу; И вика ж'ени; И веќе што-да-раб'отае ал' н'уси глава, ал' к'оњу ноге да-прес'ечеме; С'естрем гим н'апрајф куќа; Љ'уѓим је убаво ке-н'ас; Д'ецам не ги к'ажуем; овцем; коњим; голубим* итн. Инаку, и во балканските несловенски јазици имаме поархаична состојба во однос на чувањето на одделни падежни форми за разлика од македонскиот стандарден јазик.

Меѓутоа, посебно совпаѓање со балканските несловенски јазици наоѓаме во членуваните падежни форми.

Имено, во горанскиот говор во Гора, Косово, кај општите одушевени именки имаме членувани форми кај синтетичкиот датив, и во еднина и во множина, а кај именките од м. р. што завршуваат на консонант, на *-е* и на *-о* се чува членувана и општата падежна форма *casus generalis*, особеност која е изгубена во горанскиот говор во Полог.

Пр.: (општа падежна форма) *Го зеф го јанаф којн'атого и т'рнаф* (Видоески 2000: 404); *Му било жал за орефатого* (Младеновиќ 2001: 553); *Се опростиле од орефатого* (Младеновиќ 2001: 554); *Од другар'атого м'ужа ми жена и ја смо пос'естриме*; (датив) *Ајде да му-д'ајем паре на чујек'увоуму; брат'атому*

збори; *Ќ'еркити шо не-је-м'ужена; з'екотим дадоме; Кој сме м'у-живим нешто да-р'ече; С'естредем им сме рекле* (Младеновиќ 2001: 394).

Вакви членувани синтетички форми кај општите одушевени именки се среќаваат и во други македонски говори. Во бобоштенскиот (корчанскиот) македонски говор и во северните говори – скопскоцрногорскиот и кумановскиот говор – само кај општата падежна форма.

За членуваните падежни форми на одушевените именки како фаза од еден започнат процес на трансформација на јазикот пишува Јоланта Миндак, опишувајќи ја состојбата во корчанскиот говор: „Ваквата состојба сигурно може да се смета како една архаична фаза во процесот на морфологизација на категоријата определеност, спроведуван формално на еден начин скоро идентичен со поранешниот словенски процес на формирањето на т.н. ‘заменска’ (‘долга’) придавска деклинација (со постпозитивната заменска морфема *јъ). Паралелизмот се гледа посебно кај формите од машкиот род:

прасл. Nom	*dobrъ+јъ	dobr-ъ-јъ	корч. car-Ø-o
Dat	*dobru+jemu	dobru-u-j-emu	car-u-t-omu
Acc	*dobra+jego	dobr-a-j-ego	car-u-t-ogo“

(Миндак 1988: 154).

Според ова, можеме да констатираме дека оваа архаична состојба, што се јавува во горанскиот говор и во уште неколку македонски говори, се базира на стара словенска традиција. Но, исто така, треба да истакнеме дека оваа појава претставува еден вид балканизам и најверојатно е резултат на балканско влијание. Имено, како што знаеме, во останатите несловенски јазици од Балканскиот јазичен сојуз – грчкиот јазик, ароманскиот, романскиот и албанскиот јазик, и покрај упростувањето на именската флексија и редуцирањето на падежните форми, сè уште егзистираат одредени падежи со синтетичка флексија. Притоа, во овие јазици, како и во горанскиот говор, членот активно учествува во образувањето на зависните падежни форми на именките, во секој од нив, на свој специфичен начин.

Членуваните падежни форми кај општите одушевени именки можеме уште да ги наречеме и показатели за отпочнат процес

на трансформација на јазикот, односно на премин од синтетизам во аналитизам. Ова можеме да го поткрепиме со споредба на состојбата во долнополошкиот говор, на дијахрониско и синхрониско рамниште. Имено, денеска долнополошкиот говор не познава акузативни и дативни падежни форми кај општите одушевени именки од машки род, ниту неопределени ниту определени, меѓутоа, во првата половина на 19 век вакви форми имало, сп. *Појо ѿого го карѿе, да земемо друго ѿого ѿоѿа, цароѿому, другоѿому* – во текстовите на Кирил Пејчиновиќ (Селищев 1929: 351). Секако, ова не значи дека на овој начин се развивале и останатите македонски говори.

Интересно е што можеме да направиме паралела со сличен процес на премин од синтетизам кон аналитизам којшто се одвивал во ароманскиот јазик, но во поинаква насока. Имено, во ароманскиот јазик, односно во стандардот на ароманскиот јазик во употреба се падежни форми на именките за генитив - датив во кои активно учествува и членот, како што е и во горанскиот говор.

Пр.: аромански: *barbat – barbat-lu – a barbat-lu-i.*

горански: *муж – муж-оѿ – на муж-у-ѿ-ому*

Од друга страна, ароманскиот охридски говор, за кој, акад. Марјан Марковиќ (2007: 75), наведува дека во него во огромна мера се доразвиле балканските тенденции, поседува речиси целосно аналитичка деклинација, односно падежните наставки за генитив - датив, кај именките од машки род сосем отпаднале, а падежните односи се реализираат аналитички, како во македонскиот јазик.

Пр.: аромански охридски: *al barbat-u*

македонски: *на маж-оѿ*

Според Марковиќ, во рамките на ароманскиот, освен во мегленороманскиот, оваа појава не е позната.

Појавата и употребата на членот ја сметаме за балканска карактеристика, односно за балканизам кој се јавува во јазиците од Балканскиот јазичен сојуз. Во горанскиот говор како и во македонскиот јазик или поточно во западните македонски говори имаме троен член:

-оѝ	-ѝа	-ѝо	-ѝи	-ѝе	-ѝа
-ов	-ва	-во	-ви	-ве	-ва
-он	-на	-но	-ни	-не	-на

Со таа разлика што во множина членуваните именки разликуваат род, односно кај именките од м. р. и од ср. р. кај кои множинските форми завршуваат на *-и* се јавуваат членските наставки *-ѝи, -ви, -ни*.

Но, она што го издвојува горанскиот говор од стандардниот македонски јазик и од соседните западни говори е помалата фреквенција на употреба на членот. Односно, во оние позиции каде што во македонскиот стандарден јазик имаме редовна употреба на членот, во горанскиот говор членот обично отсуствува. Да ги разгледаме следните примери:

1. И заминува време поѝки и *в'еѝѝерка* им-д'оаѓа; И *вешѝерка* му-р'екла сл'езите н'адољу; И *мечка* била дољу на-д'рво; Се-к'ачиф горе и 'илегоф *д'евер*; *Манесѝа* ќе биде пром'енета во д'ејчачко.

2. От-плачење, от-савзе, *к'аце* ге-нац'рпала; На *слуѓе* им-р'екоф царот; Ово *л'исица* им-га-п'уштиф; И 'еленче бр'атче иде дома *кр'аве* да-ге-м'авзет; *К'олачи* ќе-г-'истајчиш десет; И сеа *сн'иѝче* ќе-о-ст'аиме на-ст'еѝел' итн.

Во примерите под бр. 1 можеме да забележиме, кога во улога на вршител на дејство имаме општи одушевени именки, во најголем дел случаи тие се без член. Во македонскиот стандарден јазик, но и во поголемиот број македонски говори, именската синтагма во номинатив, треба да биде референцијално употребена при што е позитивно маркирана по определеност.

Во наведените примери под бр. 2 можеме да видиме дека имаме неупотреба на член и во ситуации кога имаме директен и индиректен објект и употреба на заменски реплики притоа, односно имаме удвојување на објектот. Тука, треба да истакнеме дека отсуството на членска морфема главно е поврзано со линеаризацијата во текстот, односно се јавува во случаите кога именската синтагма се наоѓа пред глаголот.

Во однос на употребата на кратките заменски форми за директен и за индиректен објект, кога именската синтагма не е определена, според нас, можеме уште еднаш да увидиме специфика на еден говор кој при преминот од синтетизам кон аналитизам, оформил граматички конструкции својствени само за него.

Горанскиот говор и во делот на лексиката се изделува како еден специфичен говор кој избобилува со архаична лексика од различно потекло.

Една од карактеристиките на лексичкиот фонд на горанскиот говор е присуството на бројни лексички балканизми кои обично се среќаваат и во останатите балкански јазици, а не се јавуваат во употреба кај поголемиот дел македонски дијалекти.

Тука ќе ја разгледаме лексемата *коломбоќ* која ја среќаваме во употреба кај повеќето јазици од Балканскиот јазичен сојуз.

Лексемата *коломбоќ* во горанскиот говор се употребува со значење ‘пченка’. Примери: *Се ѝраи кол'омбоќен з'ел'аник*; *“Ржан леб со-к'оломбоќ се јадело ѝорано, знаеш, ч'енкарно и “ржано. Мие за ченка в'икаме к'оломбоќ. Ако е ч'енкарно брашно мие ѓо-в'икаме кол'омбоќно брашно. Или, ченка вие ѓа-в'икаѝе клас, мие ѓа-в'икаме ч'ембурка*. Во Гора, Албанија, се среќава и со формата *коломок*, со испуштено *б*. Покрај употребата во горанскиот говор, дијалектно се јавува и во албанскиот јазик, во турскиот јазик, во некои говори во Црна Гора, во бугарскиот јазик со значење ‘кочан пченка’, а според наши информации и во некои говори во Италија. Во грчкиот стандарден јазик со значење *ѝченка* се употребува лексемата *калаѝпоќи*. Некои лингвисти сметаат дека овој збор доаѓа од грчкото *κάλαμος* со значење ‘сламка, трска’. Скок (1972: 127) смета дека станува збор за балканизам, кој доаѓа од латинскиот збор *columbus* ‘гулаб’, којшто потоа преку новогрчкиот е навлезен во другите балкански јазици. Притоа, наведува дека се работи за назив со метафоричко потекло, бидејќи слична деноминација за пченка се среќава во буг. *ѓаѝлаби* и во ром. *porumb* ‘пченка’: *porumbel* ‘гулаб’.

Интересен е називот *боќка* што се користи за кочанката од пченката. Пр.: *Коѓа ќе-се-'извади ж'иѝоѝо, ѝиѝа се-в'ика б'оќка. Мие в'икаме боќка. Моеш да-ѓа-ф'арѝиш ѓ-'изѓори во-'оѓин и ѝаке. Тиа ѓе-в'икае боќке*. Најверојатно е изведен од основната лексема *к'оломбоќ*, со скратување на зборот.

Од прикажаната состојба во горанскиот говор во однос на присуството и употребата на дел од јазичните особености коишто ги споделуваат јазиците што се дел од Балканскиот јазичен сојуз, можеме да видиме одредени контрасти. Во еден дел горанскиот говор покажува помал степен на балканизација во однос на македонскиот стандарден јазик и на повеќето македонски дијалекти,

особено во делот на имплементација на структурните балканизми, аналитизмот и членот, но од друга страна во одредени сегменти покажува заеднички особености со балканските несловенски јазици, кои во повеќето македонски говори не се познати. Ваквата состојба ни говори дека горанскиот говор се развивал во специфични историски услови и под влијание на поинакви фактори во однос на останатите македонски говори, но секако во одреден период од развојот на говорот и на одреден начин постоела интерференција со останатите балкански јазици, или со некои од нив.

Користена литература

- Видоески Божидар 1986: „Горанскиот говор“, *Прилози*, XI, 2, Скопје, МАНУ, 45–76.
- Видоески Божидар 1973: „Говорот во полошките торбешки села Урвич и Јеловјане“. *Кирил Пејчиновиќ и неговото време*, Тетово: Општинско собрание на град Тетово, 21–32.
- Видоески Божидар 1998: *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 1, Скопје, МАНУ.
- Видоески Божидар 1999: *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 3, Скопје, МАНУ.
- Видоески Божидар 1962: *Кумановскиот говор*. Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Видоески Божидар 2000: *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Гајдова Убавка, Вељаноска Мирјана 2012: „За истражувањата на горанскиот говор“. *Литературен збор*, Скопје, Сојуз на друштва за македонски јазик и литература на РС Македонија, 4–6.
- Марковиќ Марјан 2007: *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-стирушкиот регион (во балкански контекст)*, МАНУ, Скопје.
- Миндак Јоланта 1988: „Морфосинтаксички западномакедонско-албански паралели“. *Македонски јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 152–163.
- Младеновиќ Радивоје 2001: „Говор шарпланинске жупе Гора“.

- Српски дијалектолошки зборник XLVIII*, Белград, САНУ и Институт за српски језик, 2–599.
- Селищев, А. М. 1929: *Полог и его болгарское население*. София.
- Тополињска Зузана 1995: *Македонскије дијалекти во Егејска Македонија*, кн. I, *Синтакса I*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска Зузана 1997: *Македонскије дијалекти во Егејска Македонија*, кн. I, *Синтакса II*. Скопје: МАНУ.
- Skok Petar 1971–74: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

д-р Македонка Додевска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ

makedonkadodevska@yahoo.com

СЕМАНТИКАТА И ЕТИМОЛОГИЈАТА НА ЛЕКСЕМИТЕ НИШКИ, СКРИПЦИ И ПОДНОШКИ ВО ОВЧЕПОЛСКИОТ ДИЈАЛЕКТ, ВО ГОВОРОТ НА СЕЛО ЃУЃАНЦЕ И ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

Апстракт: Лексемите нишки, скрипци и подношки претставуваат називи на делови од разбојот како алатка за ткаење. Во Картотеката на Одделението за дијалектологија има материјал за овие лексеми во главата број XI – Занаети, во прашањата 13, 14 и 15. Каква е семантиката на лексемите нишки, скрипци и подношки во овчеполскиот дијалект, во говорот на село Ѓуѓанце, а каква во македонскиот стандарден јазик ќе биде предмет на истражување во овој научен прилог. Во прилогов ќе биде разгледана и етимологијата на дадените лексеми. Овие лексеми се претставени во снимен текст на терен, а текстот е запишан со фонетска транскрипција.

Клучни зборови: семантика, етимологија, нишки, скрипци, подношки, овчеполски дијалект, говорот во Ѓуѓанце, македонски стандарден јазик.

Вовед

Предмет на истражување во овој прилог е лексиката поврзана со процесот ткаење и со неколку делови поврзани со предметот за ткаење, т.е. со разбојот за ткаење. За лексиката поврзана со ткаењето, со алатките за ткаење и со разбојот како предмет за ткаење, се напишани неколку научни реферати со споредбена анализа на македонскиот јазик и други јазици (Веселинка Лаброска „За неколку лексеми од областа на ткаењето во македонскиот и во полскиот јазик – лексичко семантичка анализа“; Веселинка Лаброска и Дијана Петровска „Лексиката поврзана со ткаењето и со алатките за ткаење во неколку говори од западното македонско наречје – паралели со српскиот јазик“; Веселинка Лаброска „Називите на разбојот и на некои делови на разбојот во македонските дијалекти – споредба со називите во Југоисточна Србија“ и Македонка Додевска и Веселинка Лаброска „Значењето и географската дистрибуција на лексемите нишки, скрипци и подношки во македонскиот јазик“).

Ткаењето претставува постар занает во историјата на човештвото. Нема точни податоци од кога датираат почетоците на ткаењето како занает, но од сликите насликани во стариот Египет се забележува дека уште во античко време била позната техниката на ткаење килими (Додевска, Лаброска 2024).

Според Џек Тресидер, разбојот претставува инструмент на создавање на вселената, односно направа на која се ткае судбината на човекот. Ткаењето е дрвен симбол на космичко творење, претставено како непрекинат процес во кој минливите настани – нишките, т.е. нитите се вплетени во вечно променливата шара. Личната судбина се вплеткува во шарата сè додека нишката на животот не се прекине (Тресидер 2001: 211, 257).

Во Толковниот речник на македонскиот јазик лексемата *разбој*, мн. *разбои*, изб. мн. *разбоја* се среќава со две значења: 1. ‘направа за ткаење; ткајачка машина’, 2. ‘(спорт.) гимнастичка направа составена од два хоризонтални стапа, поставени на вертикални носачи’ (ТРМЈ V 2011: 23), додека, пак, лексемата *ѿткаење* се среќава со три значења: 1. ‘глаголска именка од ткае’, 2. ‘начинот на кој се ткае’, 3. ‘изработката од тоа дејство, ткаеница’ (ТРМЈ VI 2014: 71).

Разбој е словенска лексема образувана од глаголки корен од глаголот *бие* со значење ‘удира’ од прасловенското **bīti (bījǫ)* (Snoj 2016) и префиксот *раз-* од прасловенското **orz(ь)* со значење е ‘делено, разделено’ (Skok I 1971: 161; Snoj 2016). Лексемата *разбој* претставува јужнословенско образување **arzbajъ*, произведено од **arzbīti*, **arzbijǫ* покрај прасловенското **stānъ*.

Глаголот *ѿткае/ткаѝ*, потекнува од прасловенскиот глагол **tъkaticō* значење ‘ткае’ што првично значело ‘толчи, удира’. Глаголот *ѿткае* потекнува од прасловенското *tikati, tīkǫ*, којшто е во прасродство со латинското „*texere*“ (Skok III 1973: 477).

Во овој прилог ќе ставиме акцент на три лексеми *нишки*, *скриѿци* и *ѿодношки*, што претставуваат називи на делови од разбојот за ткаење. Во Речникот на македонски јазик лексемата *нишиѿи* се среќава со значењето ‘нити на разбојот’ (РМЈ I 1961: 506), а во Толковниот речник на македонскиот јазик лексемата *нишка*, *нишки* се среќава со значењата 1. ‘нешто што е тенко како конец’, 2. ‘една жица, конец од основата во ткаењето’, 3. ‘(прен.) нешто што поврзува, што обединува, што се провлекува како општа линија, идеја, обележје’ (ТРМЈ III 2006: 395). Лексемата *ниѿ*, *ниѿи*, *ниѿиѿи* има индоевропски корен ‘нешто што е сукано, предено’, а како таква

се среќава и во словенските јазици (цсл. *nitъ*, срп.-хрв. *nît*, рус. *nítъ*, чеш. *nit*, прасл. **nitъ*) со значењето ‘ткаење, гребен; дел од разбојот’. Според Марко Сној, во словенските лексеми се развило од индоевропското **nih* со значење ‘предење, шиене’ (Snoj 2016).

Лексемата *ѿодношка*, *ѿодношки* се среќава со значењата 1. ‘дел од разбојот на кој се газии за да се менуваат ништелките’, 2. ‘мала клупа за под нозете’ во Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ IV 2008: 197), а со истите значења ја среќаваме и во Речникот на македонскиот јазик (ТРМЈ II 2005: 252). Лексемата има словенско потекло и е образувана од префиксот *ѿог-* и именката *ноѿа* (стсл. *podъ*, срп.-хрв. *pod*, рус. *pod*, чеш. *pod*, прасл. *pod* со значење ‘(на) земја’ и стсл. *noga*, срп.-хрв. *nôga*, рус. *nogá*, чеш. *noha*, прасл. *nogā* со значење ‘нога, стапало’).

Во Толковниот речник на македонскиот јазик лексемата *скриѿец*, *скриѿици* се среќава со значењата 1. ‘направа за дигање тешки предмети, макара’, 2. ‘дел од разбојот за ткаење’ (ТРМЈ V 2011: 415), со истите значења ја забележавме и во Речникот на македонскиот јазик (РМЈ III 1966: 218). Како лексемите *ниѿи* и *ѿодношки*, така и лексемата *скриѿец* има словенско потекло и се среќава во словенските јазици (стсл. *skripъсь*, срп.-хрв. *škripac*, чеш. *skřípec*).

Во овчеполскиот дијалект, во говорот на село Ѓуѓанце се среќаваат *ниѿиѿиѿе*, *скриѿиѿиѿе* и *ѿодношкиѿиѿе* како составни делови на разбојот. Сите три лексеми се среќаваат со исто значење, како и во македонскиот стандарден јазик, а тоа може да се потврди со текстот снимен на терен. Во текстот не се среќава лексемата *скриѿец*, *скриѿици*, но според информаторката се среќава со значењето ‘дел од разбојот за ткаење’.

Р’азбој

Го зн’ам н’огу ‘убаво н’ачино на жив’еење, н’ачино на облек’ување, н’ачино на припр’емање обл’ека за т’ај кр’ај, пост’елини, покр’ивки. С’ак ќе ви к’ажам за р’азбојо. Р’азбојо е напр’авен од д’рво. ‘Има п’овеќе д’елови и се сост’ое от н’ити, сув’елки, подн’ошки, кр’осно. ‘Има дв’е кр’осна. ‘Едното, к’аѿ се тк’ае к’ај ш’о се в’рти кр’осното тка’еното се замот’уе, а др’угото кр’осно е ш’о се ст’ава пр’егата ‘испредена, па се м’ота на др’угото кр’осно. И п’осле т’ој е м’алку т’ешка р’абота и н’огу тр’ебе сконцентр’иранос, н’огу тр’ебе м’ислата да ти е т’уј к’ада раб’отеш. Раб’отев по дв’е ж’ени,

по тр'и ж'ени да си пом'агав. П'рво зав'исе 'ако се пр'аве от в'уна тка'ењето, м'ора да се поп'аре в'уната, па да се ч'ешла, па да се вл'аче. В'уната ја вл'ачеа на греб'енци, н'ожни греб'енци. Тог'ај н'е-маше маш'ини за вл'ач'ење, с'амо сос греб'енци, р'учни греб'енци и сед'ејке да се гр'ебе в'уната на н'ожните греб'енци и в'уната да се пр'аве како пл'асти. 'Ако се пр'аве осн'ова за тка'ење, тр'ебе да се в'уната пр'еде на в'урка, а тр'ебе да се вл'аче на р'учни греб'енци. Р'учни греб'енци са по дв'е греб'енци. Греб'енците се н'аправени к'ако ш'ајки, у 'едната р'ука се ст'ава в'уната на греб'енците, а сос др'угата р'ука се з'има греб'енка и се ч'ешла в'уната и се вл'аче на т'ај н'ачин. Т'аквата в'уна е н'огу п'оубава н'аправена сос т'ак-ви греб'енци за осн'ова на тка'ењето на р'азбојо. Т'ај ж'ица не се к'ине, не се к'ине к'олко с'ака да л'упа р'азбојо. М'ора да е цвр'ста к'ако т'ел. Е за т'ој тр'ебе т'ај в'уна да се вл'аче на т'ије греб'енци жел'езни р'учни. На пример за плет'ење ц'емпери, чор'апи, т'акви р'аботи тр'ебе др'уги греб'енци. Т'ије греб'енци се н'иски, ст'ава се в'уната на д'олнио д'ел, а сос г'орнио д'ел се гр'ебе, гр'ебе и пр'аве се и расчешл'уе се в'уната уб'аво у пл'асти. П'осле се т'ије пр'едев, 'ама т'ије не м'ора да се цвр'сти. Т'ај в'уна тр'ебе да б'иде п'онежна за плет'ење за ал'ишта. 'Ако се тк'ае кил'им тр'ебе осн'овата ш'о ќе се ст'аве на р'азбојо да се нав'ива на кр'осната. Се изл'езе на н'екое р'амно м'есто у с'ело, па дв'е ж'ени раб'отев, па 'едни ж'ени нав'ивав на кр'осното, а др'угите ги распоред'уев к'онците и се вл'ече пол'ека и се ст'ава ц'елата осн'ова на кр'осното. П'осле м'ора да се ст'ават т'ије ж'ици пр'еко н'итите, а н'итите са 'исто н'аправени от к'онци. По две н'ити се ст'авав и пр'еко т'ије к'онци пр'еко дв'ете н'ити 'едната ж'ена д'ава от 'едната стр'ана к'онец, а др'угата ж'ена от др'угата стр'ана ги прив'аќа и п'осле се ст'авав пр'еко б'рдото. 'Има б'рдо с'итно, 'има б'рдо 'едро. 'Ако се тк'ае кил'им, се тк'ае на п'оголемо, п'ошироко б'рдо. Ш'ом пр'еко б'рдото пом'ине осн'о-вата, пред'ивото се ст'ава на др'угото кр'осно. Т'амо се врз'уе и се ст'ава на р'азбојо. Осн'овата се ст'ава на п'рвото кр'осно, па пр'еко ж'иците, пр'еко н'итите, пр'еко б'рдото се ст'ава на др'угото кр'ос-но. Пр'еѓата е зам'отана на 'аршин, а 'аршино се ст'ава на чек'рк. Пр'еѓата се врз'уе на ц'евки н'аправени от т'рска. Чек'рко е н'аправ-вен от д'рво. Ш'ом ќе се зам'отав ц'евките сос пр'еѓа, 'они се ст'авав у сув'елката. Сув'елката е н'аправена от д'рво. Ст'аве се пр'еѓата у сув'елката и п'очне да се тк'ае. Д'оле на р'азбојо 'има подн'ошки. Б'рдото е пов'рзано сос н'итите, а н'итите сос подн'ошките, а на

подн'ошките г'азе сос н'озите ткај'ачката, за да се д'игат н'итите и осн'овата. Подн'ошките се д'игат сос 'едната, па сос др'угата н'ога. К'ога се под'игне подн'ошката сос 'едната н'ога, д'игне се р'азбојо, д'игнев се н'итите и 'има м'есто д'ек да пом'ине сув'елката. На 'едната стр'ана се в'рле сув'елката, па се 'удре, па се г'азат подн'ошките, се д'ига осн'овата, па се сп'ушта, па се в'рла сув'елката сос пр'еѓата, па сос б'рдото, па т'ака се тк'ае. 'Ако 'има ш'ари, па се тк'аев на к'олко ж'ици тр'ебе да се ст'аве, 'еден к'онец, па др'уг к'онец, па тр'ет к'онец за ш'арата на кил'имо. 'Има н'огу ш'ари т'ешки за тка'ење на кил'имо. 'Едно тка'ење на кил'им ст'ар м'оже да тр'ае м'есец и в'ише. Тка'ењето е т'ешка р'абота.

Ѓева Тодоровска, с. Долно Ѓуѓанце – Свети Николе

Заклучок

Од снимениот материјал на терен во село Ѓуѓанце и направената анкета со информаторката Ѓева Тодоровска може да се заклучи дека сите три називи на делови од разбојот, *ниџи*, *скриџи* и *џодношки* се среќаваат со истото значење како и во македонскиот стандарден јазик. Лексемите *ниџи*, *скриџи* и *џодношки* имаат словенско потекло и ги среќаваме и во словенските јазици. Формите во кои ги даваме анализираниве лексеми се множински затоа што се работи за делови на разбојот што се повеќе на број, и тоа *скриџиџиџе* и *џодношкиџиџе* се во пар, додека *ниџиџиџе* можат да бидат повеќе. За жал, денес младите генерации веќе не знаат што е разбој, ниту пак имаат видено како изгледа, бидејќи самите разбои се жива реткост и затоа ваквите истражувања на овие називи на разбојот, како и на занаетите пред изумирање претставуваат нивна одбрана пред заборавот. На крај сакам да упатам голема благодарност до информаторката Ѓева Тодоровска од с. Ѓуѓанце – Светиниколско која со нејзините раскажувања ме запозна со алатката за ткаење, т.е. со разбојот и со начинот на ткаење, занает на заборавот во овчеполскиот крај.

Скратеници:

РМЈ – Речник на македонскиот јазик

ТРМЈ – Толковен речник на македонскиот јазик

Користена литература:

- Велева Славица 2006: *Тенденции во зборообразувањето на македонскиот јазик*, Скопје.
- Видоески Божидар 1998-1999б: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 1–3, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Додевска Македонка, Лаброска Веселинка 2024: „Значењето и географската дистрибуција на лексемите нишки, скрипци и подношки во македонскиот јазик“, *Меѓународен научен собир „Македонскиот јазик во светлината на семантичките ироучувања“*, Делчево, 30-31 мај 2024 година, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје (во печат).
- Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Бона, Скопје.
- Лаброска Веселинка 2018: „За неколку лексеми од областа на ткаењето во македонскиот и во полскиот јазик – лексичко семантичка анализа“, *Folia Philologica Macedono-Polonica*, македонско-полска научна конференција (одржана во рамките на Меѓународниот славистички собир на 15-16 јуни 2017 г. во Скопје), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 167–175.
- Лаброска Веселинка, Петровска Дијана 2018: „Лексиката поврзана со ткаењето и со алатките за ткаење во неколку говори од западното македонско наречје – паралели со српскиот јазик“, *Јазик као запис културе у етнологијој и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија*, Српска академија наука и уметности, Белград, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 69–84.
- Лаброска Веселинка 2020: „Називите на разбојот и на некои делови на разбојот во македонските дијалекти – споредба со називите на Југоисточна Србија“, *На темељима народних*

- џовора, *Зборник радова њосвећен ѡроф. ор Јордани Марковић*, Ниш, 337–344.
- Марковиќ Марјан 2001, 2007: *Дијалектѡлогија на македонскиот јазик I–II*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Тресидер Џек 2001: *Речник на симболи*, Три, Скопје.

Речници:

- Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски ѡолкувања) I–III*, 1961, 1965, 1966, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Bezljaj France 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Skok Petar 1971–1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Snoj Marko 2016: *Slovenski etimološki slovar*, Modrijan, Ljubljana.

м-р Ђорђе Геновић^{1*}
 Филолошки факултет
 Универзитет у Београду

ПОСЕСИВНИ ПЕРФЕКАТ У ПРИЗРЕНСКО- ЈУЖНОМОРАВСКИМ ГОВОРИМА: ЗАСТУПЉЕНОСТ, ЗНАЧЕЊЕ, ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА

Апстракт: Посесивниот перфект, т.е. конструкцијата *има+ишрина* *иридавка*, во помала или поголема мерка им е позната на повеќето од словенските јазици, па така и на српскиот и на македонскиот јазик. Меѓутоа, додека во српскиот јазик се работи за форма во настанување, во македонскиот јазик станува збор за полноправен член на глаголскиот систем. Од споменатите причини, а со оглед на ареалната блискост и на непосредниот контакт со македонската јазична територија, во трудот се испитува застапеноста на споменатата конструкција во дел од најјужните српски говори, односно во јужниот појас на призренско-јужноморавскиот дијалект. Покрај формална и значенска анализа, во трудот ќе биде извршен обид на сместување на испитуваната форма на граматикализацијата скала.

Клучни зборови: дијалектологија, балканологија, призренско-јужноморавски говори, *има*-перфект, граматикализација.

1. Увод. Посесивни перфекат² је граматичка конструкција која, иако карактеристична за већи део европског језичког пејзажа, у оквиру глаголских система низа словенских језика заузима периферну позицију. Његово присуство у македонском, као и у мањем броју дијалеката других словенских језика из тог разлога се пре може сматрати издвојеном појавом, па самим тим и потврдом старог начела по којем изузетак потврђује правило. Меѓутим, углавном периферан карактер појаве, њена недоволна формална и значењска профилисаност, као и честа контактна условљеност, били су разлог да јој се у протеклих неколико деценија посвети

^{1*}genovic94@gmail.com

²Облик је у литератури познат под бројним називима – посесивни перфекат, романски перфекат, *има*-перфекат, *има*-конструкција, резултативни перфекат, субјекатски резултатив, посесивно-резултативна конструкција, посесивно-резултативна дијатеза итд. С обзиром на досадашњу домаћу лингвистичку традицију, у раду ће претежно бити коришћен термин *посесивни перфекат*, уз повремену употребу синонимног термина *има-конструкција*, који доволно прозирно упућује на његов формални склоп.

релативно велика пажња. Из тог разлога, развитак посесивног перфекта, који је нарочито у романским и германским језицима већ увелико завршен или се налази при самом крају, у словенским језицима тек да је одмакао од свог почетка, што истраживачима пружа изванредну прилику да ову појаву посматрају *instatunascendi*. С обзиром да су досадашњи осврти на словенски посесивни перфекат били претежно усмерени на његов формални, значењски али и граматички статус у оквиру стандардних језика (за ситуацију у српском в. нпр. Номаћи 2006, Поповић 2023), пажња овог прилога ће бити усмерена на статус конструкције у дијалекатском контексту, с обзиром да је материјалу из народних говора до сада придаван сразмерно мали значај.³

2. О ПОСЕСИВНОМ ПЕРФЕКТУ. Посесивни перфекат се често описује као граматичка конструкција која има форму посесивне (*има-*) конструкције, али која уместо именице (тј. именичке синтагме) у функцији обележавања поседованог појма садржи глагол у нефинитној форми (најчешће је реч о трпном глаголском придеву) (према Heine, Kuteva 2006: 142).⁴ Ипак, треба нагласити како се оваква, претежно формална дефиниција посесивног перфекта дотиче тек одређеног круга питања везаних за настанак и развитак облика, при чему се изоставља богата синтаксичко-семантичка проблематика која лежи у њиховој позадини.

---

³ Изузетак у овом погледу представљају често навођени примери северноруског посесивног перфекта попут у *его уехано’отишао је’* (дословно ‘(он) има *отиђе-но’).

⁴ „For present purposes we will define a possessive perfect as a grammatical construction having the form of a possessive (or ‘have’-) construction, with the agent of the construction receiving the same case marking as the possessor, but differing from the possessive construction in that, instead of a possessee noun phrase (i.e. one denoting the item possessed), there is a verb appearing in a non-finite form typically referred to as the past participle or the past passive participle (PPP) – we will refer to this verb as the PPP-verb”.

Познат већ из класичних језика⁵, посесивни перфекат веома дуго заокупља научну пажњу. У складу с тим, сразмерно рано установљена је и традиционална схема његовог развика, која подразумева постепени прелазак од (1) посесивне конструкције са трпним придевом као конгруентним атрибутом, преко (2) посесивног перфекта са прелазним глаголима у партиципу са објектом (а) или без њега (б), па све до (3) посесивног перфекта у чијем саставу се налази трпни придев од непрелазних глагола. Међутим, претежно ослоњена на материјал из латинског и старовисоконемачког, оваква концепција често је превиђала или једнострано тумачила податке из сродних романских и германских језика, у којима је поменута поступност изостајала и који су већ од најранијих периода своје писмености имали перифрастични перфекат са глаголом *имати* (в. Маслов 1984: 227–230). Непосредна народна основица ових писмености, као и низ података из других индоевропских али и неиндоевропских језичких породица довели су до преиспитивања конструисане схеме, у чијој је основи заправо стајала мутација посесивног значења. Тако је, на пример, изворна немогућност грађења овог облика од партиципа трајних глагола преусмерила његово разумевање од временске ка првобитно видској категорији. Такође, Јуриј Маслов је на основу богате грађе показао да за развој посесивног перфекта не мора бити заслужна уско схваћена посесија, с обзиром да у великом броју случајева оваквим конструкцијама недостаје центар објекатске синтагме. Овакав приступ, осим што је пољуљао до тада већ широко прихваћена схватања о генези овог облика, довео је у питање и сам статус посесивности, с обзиром на тврдњу да „существенным моментом являлось здесь, вероятно, не столько обладание предметом, собственность к отношению к пред-

⁵ Илиевски (1988: 234–235) наводи старогрчке примере у којима перифраза глагола *имати* и партиципа аориста може имати перфекатску вредност (уп. Херодотово *ἐκάθηρα* (σε) καὶ οἰκίους ὑποδεξάμενος ἔχω ‘очистио сам те и у кућу (те) примио’ (дословно ‘у кући те имам примивши те’)). У каснијим грчким текстовима партицип аориста замењује се партиципом перфекта пасивног, који је конгруентан са центром објекатске синтагме: *πρὸ ἅρ εἴκοσι ἐτῶν εἶχες γεγραμμένην* (sc. *τὴν ἱστορίαν*) ‘пре двадесет година написао си (дословно ‘имао си написану’) ову приповест’. Идентична конструкција такође се среће већ у ранијим латинским текстовима (уп. Плаутово (III–II век п. н. е.) *hasce aedis conductas habet* ‘ове куће је закупио’ (= ‘има закупљене’), при чему у каснијим периодима долази и до губљења конгруенције (Гргур Турски (VI в. н. е.) *episcopum invitatum habes* ‘позвао си (= ‘имаш позвано’) епископа’ (в. Илиевски 1988: 233).

мету, сколько соотнесеность лица, субъекта с его окружением, их сопринадлежность и взаимопринадлежность друг другу” (Маслов 1984: 243). Међутим, иако овакав поглед на посесивност и глагол *имати* као њен примарни израз има утемељење у широком кругу значења самог глагола,⁶ материјал низа језика ипак указује на одређене обрасце и формалне и значењске етапе у развитку посесивног перфекта.⁷ Услед тога, успон теорије граматикализације (за основне поставке в. Heine 2003) изнова је актуелизовао традиционалну схему, тумачећи глагол *имати* из угла десемантизације, а ширење базе глагола од којих се могу градити трпни партиципи као генерализацију контекста, тј. значењску екстензију. Двама наведеним механизмима могао би се придодати и трећи – губљење изворних морфосинтаксичких особина, које се огледа у изостанку конгруенције између центра објекатске синтагме и трпних придева, што би говорило у прилог потпуном преусмеравању форме и значења у правцу различитих видова перфекта. Ипак, иако плодносан и систематичан, и овакав приступ проблему доживео је критику, будући да је „primarily oriented to ward structural change and does not say much about how such changes might be correlated with the semantic evolution of the construction” (Arkadiev, Wiemer 2020: 175). У том смислу карактеристичан је случај словенских језика, који се у дугом протоку времена задржавају најчешће у почетним фазама развитка посесивног перфекта. Поред тога, у њима се може забележити паралелно постојање конгруираних и неконгруираних облика (при чему формално раније фазе показују значењски касније степене развитка и обрнуто), док трпни глаголски придев, у случајевима када показује слагање са објектом у роду, броју и падежу, свеједно сачињава неодвојиви део предиката (в. нпр. слн. *Slikomamprodano*.

⁶ Детаљније о пореклу и еволуцији глагола *имати* у српском језику, његовој широкој значењској палети, као и могућој вези изворних значења са разлозима због којих се *имати* појављује у низу перифрастичних глаголских конструкција в. Grickat 1961, нарочито стр. 70–72. О блискости глагола *бити* и *имати*, те њиховој комплементарној дистрибуцији на примеру француског перфекта (*Il est venu* ‘Он је дошао’ и *Il est mangé* ‘Он је јео’), уп. познату Бенвенистову тезу о *идентичности* два појма коју успоставља *être* ‘бити’ и односа *припадности* који означава *avoir* ‘имати’ (Benveniste 1975: 153–155).

⁷ Уп. рад Буџаровска, Mitkoska 2010, у ком је на основу статистичких резултата показано да у стандардни македонски језик поступно продиру најпре тзв. посесивно-егзистенцијална значења перфекта, а тек онда његово резултативно и експериментално значење.

(Arkadiev, Wiemer 2020: 176), као и срп. *Имам решено сѿамбено ѿишѿање*. (разг.)).

Осим чисто унутрашњег развоја, у проблематици посесивног перфекта никада није занемаривана ни улога језичких контакта у његовом ширењу на велики број европских језика. Иако с почетка посматран из угла моногенезе, тј. изворног ширења из латинског на све германске језике, али и грчки, полигенетски развој ове форме дефинитивно је утврђен након опсежнијег објављивања материјала из великог броја европских и светских језика. Међутим, треба ипак истаћи како контакт игра немалу улогу у ширењу *има*-конструкције: на словенском плану његов значај је највидљивији међу оним језицима и дијалектима који се налазе у непосредном германском или романском суседству (уп. опсег појаве у пољском, чешком и нпр. словеначком (в. нпр. Nomachi 2015: 341)) или у оквиру специфичних више језичних средина, за шта најпознатији пример пружа македонски, као један од најбитнијих представника балканског језичког савеза.⁸ Из тог разлога треба напоменути и да је управо у случају македонског језика контакт имао више струко важну улогу, како у бржем усвајању и продору саме конструкције, тако и у њеном формалном изгледу (за низ македонско-ароманских паралела в. познату Голомбову схему (Gołab 1984: 135)⁹).

3. О ареалу. С обзиром на посебну улогу коју у развоју посесивног перфекта имају језички контакти (у овом случају српско-македонски), може се поставити питање какав је домет ове појаве у појасу најјужнијих српских говора, где је утицај контакта најинтензивнији и највидљивији.¹⁰ Наиме, призренско-јужноморавски говори део су ширег комплекса призренско-тимочке дијалекатске области, која се – као што је познато – на ширем плану одликује специфичним амалгамом често наслеђених, махом архаичних језичких црта словенског, тј. српског порекла, и иновација балканистичког типа (за детаљан преглед в. Ивић 2009: 149–203).

---

⁸ Осим бугарског, који *има*-конструкцију познаје једино у разговорном регистру, сви балкански језици граде перфекат (и) уз помоћ глагола *имати*: уп. мак. *имам најишано*, грч. *έχω γράψει*, алб. *kamshkruar*, рум. *amscrit* и аром. *amskriatə* (в. Илиевски 1988: 227).

⁹ Паралеле су потврђене каснијим темељним истраживањима, в. Марковић 2007: 143–150.

¹⁰ Питање додатно добија на важности уколико се има у виду да посесивни перфекат, иако на nižем ступњу развита, није непознат ни савременом српском језику (в. т. 1 и 4).

Географски и генетски наслоњени на говоре са друге стране српско-македонске државне границе, најјужнији представници призренско-јужноморавских говора у већој мери су изложени македонским, а самим тим и балканистичким језичким утицајима, па је услед тога и могућност појаве и учвршћивања посесивног перфекта унутар њих сразмерно највећа. За потребе овог рада испитано је стање у ареалу који се са запада и српско-албанске границе протеже „приближно до линијата Ћаковица – Ѓњилане – Стубал – Крива Феја” (Видоески 1998: 97), чему су такође придодати нешто севернији говори централног Косова (заједно са Јањевом) и Врањске Пољанице (за идентично омеђен ареал в. Јуришић 2005: 299–300).

С друге стране, упркос поменутиим блиским генетским везама с комплексом говора на северу Македоније, српско-македонска државна граница ће у овом раду послужити као јужна граница ареала. Овакав избор направљен је како услед тога што је стање посесивног перфекта у говорима севера Македоније подробно и детаљно описано (в. Јанкуловски 2024: 67–69, 78–79), тако и услед различитог смера утицаја којима су две групе говора изложене од стране двају стандарда: док у српском језику посесивни перфекат има сразмерно маргиналну улогу (в. Пипер и др. 2006: 693, Heine, Kuteva 2006: 162–163, Nomachi 2015: 341–343), дотле је он у македонском језику, у виду тзв. *има*-конструкције, потпуно интегрисан у глаголски систем и способан да изрази широк спектар значења (Конески 2004³: 502–507, Heine, Kuteva 2006: 167–170, Bužarovska, Mitkovska 2010, Nomachi 2015: 346–348, Јанкуловски 2024 и сл.).

4. О ГРАЋИ И МЕТОДОЛОГИЈИ. Као основа за анализу посесивног перфекта у овом раду послужили су дијалекатски текстови објављеним у низу монографија и дужих или краћих прилога о појединачним говорима призренско-јужноморавског дијалекта: ђаковачком (Ћа: Стевановић М. 1950), подримском (ПД: Пантић 2023), призренском (Пз: Реметић 1996), подгорском (ПГ: Младеновић 2023), средском (Сд: Павловић 1939), сиринићком (Си: Младеновић 2019), јужнокосовском (ЈК: Младеновић 2013), косовскопоморавском (Станковић 2010а, Станковић 2010б), централнокосовском (ЦК: Павловић 1970¹¹), прешевском (Пр: Трајковић 2016), горњеп-

¹¹ Будући да још увек не постоји обимнији прилог са описом централно-косовских идиома, за ову прилику је коришћена Павловићева монографија о говору Јањева

чињском (ГП: Јуришић 2009), врањском (Вр: Белић 1999) и пољачком (По: Стевановић В. 1969). Осим у дијалекатским текстовима, примери су често пронађени унутар одговарајућих поглавља о употреби трпног глаголског придева, мада је њихова вредност знатно мања услед недостатка ширег контекста.

За методолошко полазиште анализе узети су резултати раније помињане студије Хајнеа и Кутеве (Heine, Kuteva 2006, в. т. 2), који се ослањају на традиционалне погледе о настанку и развоју посесивног перфекта (од атрибутске модификације посесума до потпуног пребацивања значењског тежишта на радњу означену трпним придевом), али их притом посматрају из угла теорије граматикализације. Имајући у виду вишеструку и унутрашњу повезаност параметара – уско формалних, морфосинтаксичких и значењских – овакав начин анализе се показао као практичан и користан, иако треба имати у виду оправдано истицање приговоре на рачун ближе повезаности појединих карактеристика при развоју посесивног перфекта (детаљније в. у Arkadiev, Wiemer 2020: 175–177).

Основне особине одбраног приступа могу се видети у табели бр.1 (израђено према Heine, Kuteva 2006: 151):

параметри/ фазе	<i>фаза 0</i>	<i>фаза 1</i>	<i>фаза 2</i>	<i>фаза 3</i>
<i>природа субјекта</i>	посесор	агенс		‘неживи’ агенс
<i>посесивни- глагол</i>	управни глагол	помоћни глагол		
<i>особине трпног гл. придева</i>	конгруент- ни моди- фикатор посесума		неконгру- ентни мо- дификатор посесума	
<i>валенца трпног гл. придева</i>	зависност од посесума	изо- стављање посесума	непрелазни глагол	

(Павловић 1970).

значење	поседео- вање, ре- зултативно стање	резултатив (поседео- вање иреле- вантно)	перфекат (прошла радња има текућу ре- levantност)	претерит

Табела бр. 1: Фазе развитка посесивног перфекта

Ипак, треба нагласити да су при анализи примера у раду коришћене поставке присутне у Nomachi 2015, где је нарочита пажња поклоњена јужнословенском материјалу. На овом месту се, ради веће прегледности, на основу српских и македонских примера даје упрошћен приказ развоја посесивног перфекта по фазама од 0 до 3 (према Nomachi 2015: 338–340), који ће послужити као оријентир и референтни оквир по питању степена граматикализованости форме:¹²

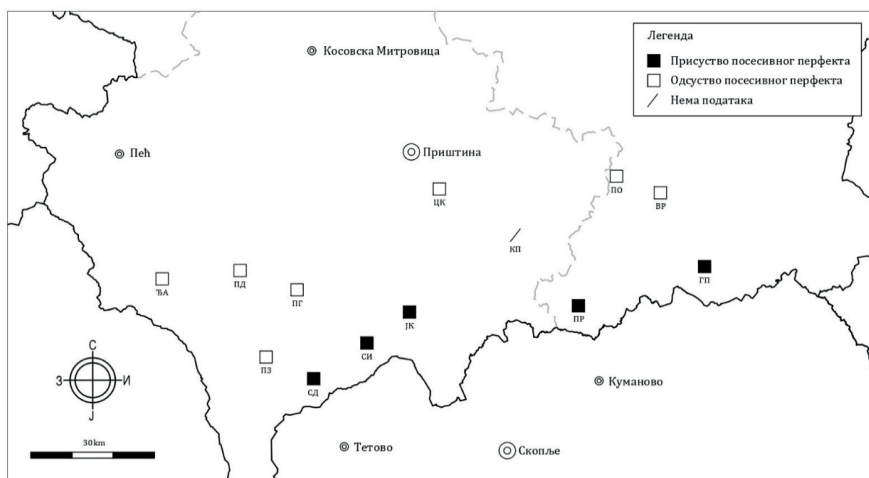
- 1) фаза 0 – Хима *Y* (при чему је *X* посесор, *има* посесивни глагол, а *Y* посесум):
[срп. *Јован има играчку.* : мак. *Јован има играчка.*]
- 2) фаза 1 – Хима *ZY* (при чему је *X* посесор, *има* посесивни глагол, *Y* посесум, а *Z* модификатор посесума):
[срп. *Јован има нову играчку.* : мак. *Јован има нова играчка.*]
- 3) фаза 1а – *X* има *Z'Y* (при чему је *X* посесор, *има* посесивни глагол, *Y* посесум, а *Z'* модификатор посесума у облику трпног глаголског придева):
[срп. *Јован има њоломљену играчку.* : мак. *Јован има скршена играчка.*]
- 4) фаза 2 – *X* има- *Z'Y* (при чему је *X* посесор, *има* копула / помоћни глагол, *Z'* главни глагол, а *Y* прави објекат):¹³
[срп. **Јован има њоломљено играчку.* : мак. *Јован има скршено играчка.*]

¹² Фази 3 из Nomachi 2015 одговара фаза 2 из Табеле бр. 1. Међутим, у македонским дијалектима већ се могу наћи потврде и за „оригиналну” фазу 3, са неживим агенсом и поодмаклим померањем значења посесивног перфекта у правцу претериталности (уп. *Ножов ме има исечено*).

¹³ Формална и значењска преоријентација трпног придева са објекта на субјекат и његово ближе везивање са глаголом *имати* ради изрицања различитих перфекатских значења обележени су цртицом (уп. *има- Z'*).

- 5) фаза 3 – *X има- Z'* (при чему је *X* посесор, *има* копула / помоћни глагол, а *Z'* главни глагол):
[срп. **Јован има сѣавано* (*поод звездама*). : мак. *Јован има сѣиено* (*поод ѕвездиѣе*).]

5. Анализа. Ексерпцијом извршеном на преко 400 страница дијалекатских текстова из призренско-јужноморавског дијалекта пронађено је тек 38 потврда присуства конструкције *имайи + ѿрѣни глаголски ѿридев*, што сликовито упућује на њен маргинални статус унутар испитиваног ареала. Притом, треба нагласити како наведене потврде потичу из тек пет (средски, сиринићки, јужнокосовски, прешевски и горњепчињски) од укупно тринаест анализираних идиома, док усамљени примери из Јањева и Призрена имају условну вредност. Ни у једном од преосталих говора није пронађен *ниѣи један* пример употребе посесивног перфекта. Важно је истаћи како се свих пет набројаних идиома налази у непосредном суседству српско-македонске државне границе, у чему се огледа висока контактна условљеност ове језичке црте. На карти бр. 1 дат је општи приказ распрострањености посесивног перфекта, тј. *има*-конструкције на подручју испитиваних призренско-јужноморавских говора:

Карта бр.1: Присуство посесивног перфекта у најјужнијим призренско-јужноморавским говорима

С обзиром на раније поменути недостатак ширег контекста при тумачењу појединих примера, испоставило се да није могуће извршити потпунију анализу у најмање шест случајева: *нема́ло ши́ено* (Си), *има́ распо́редѣни* (Си), *не́ма сѣр^еме́но* (Пр), *има́ ме́сено* (Пр); *има́шемо осѣ́авене* (Пр), *има́ набѣрене* (ГП).

Такође, у појединим случајевима прецизнијем тумачењу се испречило егзистенцијално значење глагола *имати*, чији се синтагматски спој са трпним глаголским придевима не може окарактерисати као канонски пример *има*-конструкције:¹⁴

подобро да пада *имало* ч'екетало *врзано* за кош. (ПГ); прет свакога *има* мало дупкиче *ископано* у зевња, а у стреде па има поголемо дупкиче. (Сд); све *имало* *измешано* (Си); *имало* *разно спрема*но (Си); *имала* *црепуља правена* (Си); туј што *има* исто ка за чэле *замазано*. (Си); Све *имало* *заградене* овако [бач'ења], све *преградене*. (ЈК); *неје* *имало* *купено* (ГП).

Одређени део потврда из грађе упућује на закључак да се испитивани облик у најјужнијим призренско-јужноморавским говорима налази између развојних фаза 1а и 2, што се и иначе сматра кључним моментом када је у питању трансформација посесивних конструкција са модификованим директним објектом у неко од перфекатских значења (Nomachi 2015: 339). У тим приликама конгруенција између центра објекатске синтагме и њеног атрибута, израженог трпним глаголским придевом, и даље опстаје, али је у већини примера већ могуће забележити значење перфекта резултата:

има́м жи́то ку́лено (Сд); има́ш ли пи́смо ѝри́мано (Сд);
има́ руче́к го́йвен (Сд)¹⁵; не́маа́ ни́шта закла́но (Си);

¹⁴ На егзистенцијално значење глагола *имаџи* упућује могућност његове замене глаголима *биџи* и *џосџојаџи* у перфекатским контекстима (нпр. *Погодро да љада* имало *ч'екеџало врзано за кош* може се трансформисати у **Погодро да љада* било / постојало *ч'екеџало врзано за кош*), као и то што се ни у једном од примера субјекат реченице не налази у улози посесора. Треба истаћи да оваквом тумачењу у прилог уједно иде искључива употреба глагола *имаџи* у егзистенцијалним конструкцијама у свим балканским језицима (уп. мак. *Во градоџи* има многу факулџеџи, буг. *Тук* има *коџки*, грч. *Εχει καφέ στο ντουλάπι*, алб. *Ka sheqer në tryezë*, арм. *Ci ari ti mākari?* (примери преузети из Frasson 2024: 17–18 и Марковић 2007: 70). Детаљније о овом проблему в. у Frasson 2024.

¹⁵ Уп. готово идентичан српски пример у Arkadiev, Wiemer 2020: 176.

има најправено тој (Си); кој имаја компире, кој имаја било што најраено (Си); има зајро́сену девојку (ЖК); кандило имам изливљено баш јуче (ЦК);¹⁶ у Раковац има да́дену (Пр); имамо пипер по́саден (ГП), бачу имам по́садену, гра поса́дено (ГП).¹⁷

С друге стране, примери у којима је видљив недостатак конгруенције упућују на поодмаклу фазу развоја посесивног перфекта (Номаћијева фаза 2). Очекивано, значења перфекта резултата и у овом случају су најбројнија, при чему су у сваком од наведених примера резултати радње означене трпним глаголским придевом видљиви, тј. опипљиви, материјални:

имала постаено верига (Си), има наредено даске (Си); горе има напраено [бачења]. Има горе напраено. (Си); друга воћа има сађено (ЦК); бачу имам поса́дену, гра поса́дено (ГП).

Помак у погледу смене перфекатских значења – од резултативног ка експеријенцијалном – знак је даљег развитка облика посесивног перфекта. Значењска конфигурација експеријенцијалног (тј. искуственог) типа перфекта, која по Комрију носи информацију да „a given situation has held at least once during sometime in the past lead in gup to the present” (Comrie 1976: 58), на словенском плану се најочитије испољава употребом глагола несвршеног вида у одговарајућим конструкцијама.¹⁸ У анализираном материјалу таквих примера је свега четири, при чему се за потврду из Средске не може поуздано тврдити да је носилац експеријенцијалног, већ пре значења перфекта резултата:

имаш ли писмо примано (Сд); друга воћа има сађено (ЦК); има мёсено (Пр); овуј еве куде сэм гу прекршила, туј имам кршено, кочицу (ГП).

Међу примере посесивног перфекта са експеријенцијалним перфекатским значењем може се убројати и усамљена потврда из

¹⁶ Прилог *јуче* у овом примеру може говорити у корист претериталног тумачења.

¹⁷ У прилог недовољне граматикализованости *има*-конструкције могу се издвојити примери у којима долази до уметања центра синтагме између глагола *имаи*и и трпног придева: *имам жито кујено, имала црепуља йравена (Си).*

¹⁸ Уп. срп. *Федерико Фелини никада није радио у инострансйву*, мак. *Усйановено е дека йовеке од 20 години има живеано во Русија*, пољ. *Byłam już kiedyś we Włoszech*, рус. *Дедушка никогда не искал для себя материальной выгоды.*

Средске, у оквиру које се трпни придев гради од непрелазног глагола: у Драјчићи *съ'м нѣмав* (дословно 'сам немао') *сѣуѣнаѣѣо* (Сд). Иако посесивни перфекти грађени од непрелазних глагола упућују на најдаљу, трећу фазу развитка *има*-конструкције, сразмерно висок утицај који су идиоми са друге стране границе имали на говор Средске, као и јединственост и недовољна поузданост потврде, откривају њен неоргански карактер.

6. **ЗАКЉУЧАК.** Спроведена анализа показала је како је посесивни перфекат у најјужнијем појасу призренско-јужноморавских говора маргинална језичка појава сведена на ограничен број примера. Њено присуство у овим идиомима блиско је условљено контактом, с обзиром да су готово све потврде пронађене у зонама које се непосредно наслањају на комплекс говора на северу Македоније: у Средској, Сиринићу, на јужном Косову, у Прешеву и Горњој Пчињи. Имајући у виду географску и генетску блискост дијалеката с обе стране српско-македонске границе, пронађени број потврда није изненађујући – и јужно од граница испитиваног ареала учесталост и стабилност посесивног перфекта су значајно мањи него у већем делу македонских говора, што показује да његова снага слаби што се више иде од југа ка северу.

Уједно, сразмерно мали број примера (свега 38) на сразмерно великој количини анализиране грађе (преко 400 страница дијалекатских текстова) упућује на закључак како је посесивни перфекат системски недовољно укорењен у локалним говорима. Услед тога, не може бити речи ни о граматикализованости *има*-конструкције у призренско-јужноморавским говорима, будући да су потврде за њу спорадичног и несистематичног карактера. Треба нагласити да се већина примера на скали граматикализације налази између Номаћијевих фаза 1а и 2, пошто се осетнија формална разлика међу њима испољава једино на нивоу конгруенције (типови *ѣма заѣрѣсену* девојку и *ѣма наредѣно* даске). Такође, потребно је истаћи како на плану значења ове форме имају перфекатски карактер. Најчешће су у питању почетни стадијуми перфектне, углавном резултативне семантике, у којима се још увек живо осећа веза модификатора, тј. трпног глаголског придева са центром објекатске синтагме, иако је и његова веза са глаголом *имати* несумњива. У њима је садашњи резултат прошле радње углавном опипљив, односно материјалан, док апстрактнији концепти махом изостају. С друге стране, ретке појединачне потврде посесивних перфеката

експеријенцијалног типа, у којима су трпни придеви грађени од несвршених или непрелазних глагола, имају веома ограничен карактер и могуће неорганско порекло и ни у ком случају не могу нарушити успостављену општу слику.

7. ИЗВОРИ

- Белић Александар 1999: „Дијалекти источне и јужне Србије“, *Избрана дела Александра Белића*, т. 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд. [Вр]
- Јуришић Марина 2009: *Говор Горње Пчиње: гласови и облици*, Институт за српски језик САНУ, Београд. [ГП]
- Младеновић Радивоје 2013: *Говор јужнокосовског села Гајиње*, Институт за српски језик САНУ, Београд. [ЈК]
- Младеновић Радивоје 2019: „Говор северношарпланинске жупе Сиринић“, *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/1, 1–1047. [Си]
- Младеновић Радивоје 2023: „Говор села Врбичане крај Призрена“, *Српски дијалектолошки зборник*, LXX/1, 1–368. [ПГ]
- Павловић Миливој 1939: „Говор Сретечке жупе“, *Српски дијалектолошки зборник*, 1–352. [Сд]
- Павловић Миливој 1970: *Говор Јањева*, Матица српска, Нови Сад. [ЦК]
- Пантић Милош 2023: *Фонетске особености говора Велике Хоче*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица (завршни рад). [ПД]
- Реметић Слободан 1996: „Српски призренски говор I: гласови и облици“, *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 1–296. [Пз]
- Станковић Станислав 2010а: „О дијалектолошкој екскурзији у витинском крају у Горњој Морави (извештај, напомене о говору, дијалекатски текстови)“, у: *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини: посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др. Милосаву Вукићевићу* (ур. Милета Букумирић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 519–540. [КП]
- Станковић 2010б: „Из говора села Клокот у Горњој Морави : (лингвогеографска скица и дијалекатска грађа)“, у: *Зборник радова са пројекта „Истраживања српског језика на Косову*

- и *Меѿохији*”, књ. 2 (ур. Милета Букумировић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 161–170. [КП]
- Стевановић Михаило 1950: „Ђаковачки говор“, *Срѿски дијалектѿолошки зборник*, XI, 1–152. [Ђа]
- Стевановић Владимир 1969: „Говор Пољанице“, *Врањски гласник*, V, 399–422. [По]
- Трајковић Татјана 2016: „Говор Прешева“, *Срѿски дијалектѿолошки зборник*, LXIII, 277–578. [Пр]

8. Коришћена литература

- Видоески Божидар 1998: *Дијалектѿиѿе на македонскиѿ јазик*, т. 1, МАНУ, Скопје.
- Ивић Павле 2009: *Срѿски дијалектѿи и њихова класификација* (прир. Слободан Реметић), Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад – Сремски Карловци.
- Јанкулоски Давор 2024: *Констирукциѿе со има и н/ѿ-ѿарѿициѿ во дијалектѿниѿи и во современиѿи македонски јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје – Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (докторска дисертација).
- Јуришић Марина 2005: „Систем личних заменица у јужном појасу призренско-јужноморавских говора“, *Зборник Маѿице срѿске за филологију и лингвистѿику*, XLVIII/1–2, 299–318.
- Конески 2004³: *Грамаѿика на македонскиѿ лиѿератѿурен јазик*, Просветно дело, Скопје.
- Марковиќ Марјан 2007: *Ароманскиѿи и македонскиѿи говор од охридско-сѿрушкиѿи регион (во балкански конѿекстѿи)*, МАНУ, Скопје.
- Номаћи Мотоки 2006: „Неколико напомена о тзв. посесивном перфекту у српском језику“, *Наш језик*, XXXVII/1–4, 43–53.
- Пипер Предраг и др. 2005: *Синѿакса савременог срѿског језика: ѿпросѿа реченица*. Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска, Београд – Нови Сад.
- Поповић Људмила 2023: *Грамаѿика инѿеракције у савременим словенским језицима*, Славистичко друштво Србије, Београд.

- Akradiev Peter, Wiemer Björn 2020: „Perfects in Baltic and Slavic“, y: *Perfects in Indo-European Languages and beyond* (eds. Robert Crellin, Thomas Jügel), John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, 123–215.
- Benvenist Emil 1975: *Problemiopštelingvistike* (prev. Sreten Marić), Nolit, Beograd.
- Bužarovska Eleni, Mitkovska Ljiljana 2010: „The grammaticalization of *habere*-perfect in standard Macedonian“, *Balkanistika*, 23, 43–66.
- Comrie Bernard 1976: *Aspect: an introduction to the study of verbal aspects and related problems*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Frasson Alberto 2024: „Agreement, Case and Definiteness in Balkan Existential Constructions“, *Balcania et Slavia*, Vol. 4/1, 13–34.
- Gołąb Zbigniew 1984: *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Macedonian academy of sciences and arts, Skopje.
- Grickat Irena 1961: „Razvojni značenja glagolaimati“, *Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine*, 18, knj. 6, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 67–81.
- Heine Bernd 2003: „Grammaticalization“, y: *The Handbook of Historical Linguistics* (yp. Brian D. Joseph, Richard D. Janda), Blackwell Publishing, Malden, 575–601.
- Heine Bernd, Kuteva Tania 2006: *The Changing Languages of Europe*, Oxford University Press, New York.
- Nomachi Motoki 2015: „Possessive Constructions in the South Slavic Languages: Some Implications for Areal Typology“, *Balkanistika*, 28, 337–360.

д-р Давор Јанкулоски
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
jankuloski@manu.edu.mk

УЛОГАТА НА АКАДЕМИК БОЖИДАР ВИДОЕСКИ ВО РАЗВОЈОТ НА СЕМИНАРОТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Апстракт: Заслугите на академик Божидар Видоески за македонистичката наука за јазикот, според неговите современици и соработници, далеку ја надминуваат определбата *основач на македонската дијалектологија и на дијалектолошките истражувања во Македонија*, која најчесто се слуша. Видоески, меѓу другото, е и креатор и афирматор на ономастичките истражувања во Македонија, активен воспоставувач на низа меѓународни контакти, како и идеен творец на Семинарот за македонски јазик, литература и култура. Неминовни се неговите заслуги кога станува збор за развојот и афирмацијата на странската македонистика, за што сведочи и богатата кореспонденција зачувана во Фондот „Божидар Видоески“ во Архивот на МАНУ. Во тој контекст, текстот се осврнува на придонесите на акад. Видоески за Семинарот за македонски јазик, литература и култура, како база за развојот на странската македонистика.

Клучни зборови: странска македонистика, Божидар Видоески, Семинар за македонски јазик, литература и култура.

Видоески – идеен творец на Семинарот за македонски јазик, литература и култура

Божидар Видоески (8.XI 1920 – 16.V 1998) уште во почетоките на својата научна кариера бил широко упатен во работата на странските и домашните научници и нивните интереси за македонската јазична и книжевна проблематика. Во средината на минатиот век го подготвува изданието *Прилог кон библиографијата на македонскиот јазик* (Видоески 1953), објавено како прва позиција во серијата Посебни изданија на Институтот за македонски јазик. Овој прилог содржи податоци за речиси илјада библиографски единици, кои се однесуваат на јазични студии, статии, други материјали со јазичен коментар, јазични белешки, речници и речнички прилози, како и разни записи од постаро време што имаат извесна важност за историјата на македонскиот јазик. Опфатено е сè што, според знаењето на авторот, било објавено за македонскиот јазик

во периодот од дваесеттите години на XIX век и првата половина на XX век. Всушност, Видоески прво извршил комплетен увид во претходните, преткодификациските разгледувања и проучувања на македонската јазична проблематика, што претставувало солидна основа за непречен, но и за интензивен развој на македонистиката.

Покрај тоа, Божидар Видоески јасно ги согледува интересите на современата светска лингвистика и, веќе поткрепен со широки лингвистички познавања, продолжува да го следи научниот интерес за македонскиот јазик, особено на странските лингвисти, и да воспоставува цврсти врски со огромен број славистички центри во светот. Неговото активирање во специјалистичките комисији на Меѓународниот славистички комитет уште во педесеттите години на XX век – т.е. во времето на нивното оформување, како и неговите трудови објавувани во македонскиот и во странскиот научен печат, ќе му донесат бројни покани за престој во странските славистички центри. Неговите престои и искуства стекнати во странските лингвистички средини ќе бидат пресудни за раѓање на идејата за организација на меѓународен летен семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид. Пред сè, појавата на Семинарот треба да се гледа во поширок словенски контекст – во втората половина на XX век почнуваат да се организираат семинари од ваков вид во одделни словенски центри, за да им се претстават одделните словенски јазици, литератури и култури на колегите од светот. Во Југославија прво бил организиран Семинарот за странски слависти во 1950 г., па Семинарот за словенечки јазик, литература и култура во 1964 г., Вуковите денови во Белград 1965 г. итн. (Црвенковска 2018: 20). Тополињска како мошне важно го споменува учеството на Видоески на летен курс по полски јазик и култура во Краков, при што забележува:

Откога подобро се запозна со организацијата и постигнатите резултати на полскиот семинар, Видоески сфати дека организација на сличен годишен летен семинар во Македонија би можела многу да придонесе кон афирмацијата и популаризацијата на македонскиот јазик и култура во странство. Така се роди идејата за охридски летен Семинар за македонски јазик, литература и култура. (Тополињска 2021:17)

Неспорни се заслугите на Видоески за појавата на Семинарот, чија иницијатива во декември 1967 г. прераснува во нова институ-

ција, првично именувана Славистички семинар – подоцна преименувана во Семинар за македонски јазик, литература и култура, односно во Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Според сведоштвата на акад. Тополињска, Видоески бил назначен за раководител на Семинарот. Но, со оглед на тоа што во периодот 1967–1968 г., работел како *visiting professor* на Универзитетот во Келн, за прв директор на Семинарот бил избран професорот Александар Спасов, кој го раководи Семинарот во првите години од неговото постоење. Видоески го презема раководството во 1971 г., а функцијата директор на Семинарот ја извршува до 1977 г.

И Научната конференција при Семинарот, првично именувана – Научна дискусија, е иницирана од страна на Видоески со цел да им се даде можност на странските слависти да ги презентираат своите резултати од проучувањето на македонскиот јазик и македонската книжевност – и со тоа активно да се вклучат во работата на Семинарот (Црвенковска 2018: 26). Првата научна дискусија е одржана пред половина век, т.е. на Седмиот летен семинар во 1974 г., а оттогаш редовно се организира во рамките на Семинарот.

Видоески – активен проследувач на странската македонистика¹

Прегледаната кореспонденција од Фондот „Божидар Видоески“ во Архивот на МАНУ сведочи за интензивните и широки контакти со научници – слависти од различни страни на светот уште од годините на основањето на Семинарот. Факт е дека овие контакти привлечеле голем број странски семинаристи, а на дел од нив, учеството на Семинарот им помогнало во трасирањето на натамошниот професионален пат. За низа странски лингвисти македонистичката проблематика станува интересна за изработка на значителен број трудови, особено докторски дисертации. Според Пандев (2013: 7–8), осмислувањето на странските проучувања на македонската јазична проблематика во минатото преку издвојување на нивната македонистичка парадигма е заслуга првенствено на професорот Видоески. На овие заслуги се задржува и Пеев (1998: 28), кој, зборувајќи за Видоески како наставник и педагог, ја потенцира неговата улога за настанувањето на голем број моногра-

---

¹Овој дел од текстот е адаптиран според Јанкулоски (2023).

фии и дисертации од целокупната македонска територија, особено од говорите во егејскиот дел коишто најсилно се изложени на асимилација и исчезнување. Упатеноста на Видоески во тогаш актуелните светски лингвистички трендови ќе му овозможи да оформи широк и објективен пристап кон проследувањето на странската македонистика, како и на македонистичката лингвистика воопшто. Македонскиот јазичен материјал во втората половина на XX век, ќе стане предизвик за обработка на приврзаниците на современите лингвистички теории.

Освен активен проследувач, Видоески станува и посветен забележувач на интересот на странските научници за македонскиот јазик. Повеќе од десетина негови прилози, во форма на статии, предавања и сл., ѝ се посветени на работата на странските слависти кои се занимавале со македонскиот јазик. Сите овие текстови, пишувани и објавувани од периодот на втората половина на 60-тите до последните години на XX век, се собрани и постхумно објавени во изданието *Прилози за развојот на македонистичката лингвистика*, МАНУ, 2013 г. Извесен интерес за развојот на странската македонистика покажале низа македонски лингвисти – Каранфиловски (2009), Пандев (2010), Јачева-Улчар (2017) и други. Тука, не може да не ги споменеме *Лексиконот на сѐрански македонисти* од И. Доровски и Е. Црвенковска (2008), во кој со енциклопедиски податоци се застапени голем број странски македонисти, монографијата *Величината на сѐранскиот славистичко-македонист* од публицистот И. Глигоровски (2013), како и збирката интервјуа *Македонистиката во сѐранската славистика* од В. Стојчевска-Антиќ (2014).

За развојот на македонистиката надвор од границите на македонската држава досега значително се пишувало, а најмногу внимание им е посветено на контактите со јазичните центри во словенските држави, како и со поголемите светски славистички центри (контактите со северноамериканските² научници итн.), т. е. со оние „живи“ врски коишто траат до ден-денес. Токму затоа, во продолжение ќе се задржиме исклучиво на оние кружоци и имиња кои ретко или, пак, воопшто не се споменуваат во прегледаните извори, а во кои благодарение на Видоески, пред сè, македонистичката јазична проблематика наишла на плодна почва.

---

²Види повеќе кај Фридман (Friedman 1998) и Крамер (2019).

Улогата на Видоески во развојот на странската македонистика е забележителна уште пред основањето на Семинарот. Имено, во 1964 г. на Слободниот универзитет во Берлин е одбранета докторската дисертација *Der Dialekt von Titov-Veles* од страна на Норберт Рајтер (Reiter 1964). Каранфиловски (2009: 293) за овој труд ќе забележи дека претставува мошне солидна дијалектолошка студија за еден од македонските централни говори, а Пеев (1998: 28–29) го споменува контактот на берлинскиот докторанд, подоцна професор³, со Видоески, кој ја имал клучната улога за изборот на оваа тема за докторска дисертација. Од прегледаната кореспонденција на Видоески, успеавме да најдеме писмо од Н. Рајтер и од подоцнежниот период, што сведочи за непреченото одржување контакти со странските колеги, како и за големата почит кон него во странските лингвистички кругови. Доказ повеќе за интересот на германските лингвисти за македонскиот јазик ни дава писмото од проф. Ханс Роте од Универзитетот во Бон, адресирано на 18.I 1973 г., во кое германскиот славист го известува Видоески дека негов студент е заинтересиран да направи докторска дисертација за некој македонски дијалект при што бара совет.

Две значајни имиња за македонската дијалектологија, но и за македонистичката наука за јазикот, воопшто, кои останале неспоменати во досегашните енциклопедиски статии и монографски описи за странската македонистика, се холандските лингвисти Петер Хендрикс и Бернардус (Бен) М. Хрун. Во текот на 70-те години на XX век, Хендрикс ја подготвува својата дисертација за вевчанско-радошкиот дијалект, а резултатите од истражувањето ги објавува на англиски јазик во книгата *The Radožda-Vevčani Dialect of Macedonian: Structure, Text, Lexicon*. Во предговорот на оваа монографија, тој посебно му се заблагодарува на проф. Видоески:

---

³ Во почетокот на 1970 г., под раководство на Рајтер, одбранета е уште една дијалектолошка дисертација на Универзитетот во Берлин. Се работи за дисертацијата на Уве Бах за македонската ковачка и налбатска терминологија: „Die Fachterminologie der makedonischen Schmiede und Hufschmiede“. Според Каранфиловски (2009: 293), трудот на Бах претставува исто така мошне солидна и ретка дијалектолошка студија за професионалната терминологија на дел од македонските занаетчии. Тој обработува над 900 лексеми и собраниот материјал од целата територија на Република Македонија го илустрира и со 44 дијалектолошки карти. За развојот на германската македонистика види и кај Глигоровски (2013: 317–394).

I should like to thank Prof. B. Vidoeski of the University of Skopje for first drawing my attention to the Radožda-Vevčani dialect (Hendriks 1976, III).

За интересот за македонскиот јазик, повеќе дознаваме од писмата на Хрун испратени до Видоески. Во едно од нив, адресирано на 12.2.1974 г., тој упатува молба за добивање учебен материјал по македонски јазик за студентите на Универзитетот во Утрехт, а понатаму во нивната кореспонденција се јавува со предлог да ја продолжи работата на Видоески околу поречкиот говор. На крајот, својата дисертација за диховскиот говор, Хрун ја подготвува по сугестија на професорот Видоески, што е посведочено и во предговорот на неговата книга *A Structural Description of the Macedonian Dialect of Dihovo*:

It was Professor B. Vidoeski of the University of Skopje who suggested that I should undertake this study of the dialect of Dihovo. He encouraged me in my task, and every time I went to Macedonia he helped me to obtain permission to do the necessary fieldwork. (Groen 1977, V).⁴

Во Фондот „Божидар Видоески“ во Архивот на МАНУ се поместени и голем број преписки со странски лингвисти и слависти чија примарна преокупација не претставуваат дијалектолошки теми. Во голема мера среќаваме прашања од различни јазични области упатени до Видоески, но и препораки за учество на Семинарот од разни славистички центри низ светот, писма за изразување благодарност итн. Меѓу другите, тука ќе ги споменеме редовните контакти со странските семинаристи Роберт Цет (од Келн/Цирих), Роберт Прајнерсторфер (од Виена/Сиднеј); препораките за учесници на семинарот од проф. Едвард Станкјевиќ од Универзитетот Јејл, контактот со проф. Јакоб Хурски од Универзитетот Сиракјуз итн. Уште една странска средина која во извесен период се занимавала и со македонистичка проблематика, лоцираме во славистички центри во Шведска. Тука, пред сè, ќе ги споменеме професорите Свен Густавсон од Стокхолм и Гунар

---

⁴ По објавувањето на монографијата за диховскиот говор, Хрун објавува уште неколку македонистички трудови, главно на планот на фонологијата (Groen 1978; 1979; 1981–1982). Меѓу нив е и прилогот „Phonology of the Macedonian dialect of Bukovo (Bitolsko)“, објавен во јубилејниот број на списанието *Македонски јазик* од 1981/1982 година, посветен на Блаже Конески, а под редакција на Видоески.

Јакобсон од Гетеборг. Особено е значаен контактот на Видоески со проф. Гунар Јакобсон, од чија кореспонденција дознаваме дека била планирана изработка на двојазичен речник (шведско-македонски и македонско-шведски). Во писмото, адресирано на 8.1.1974 г., Јакобсон го известува Видоески дека добиле негативен одговор во однос на финансиите за речникот, поради што овој проект останал нереализиран. Во натамошната преписка (од 1974/75 година), Видоески добива покани да гостува во Гетеборг и да одржи предавања за македонскиот јазик. Значајно е да се истакне дека во периодот 1963–1980 г., Јакобсон е главен уредник на списанието *Scando-Slavica*, каде што се објавени низа статии со јужнословенска, вклучително и со македонистичка проблематика. Во Шведска е изработена и една докторска дисертација која се занимава со проблеми од македонската граматика. Се работи за дисертацијата на Бригита Енглунд, која се однесува на прашалните реченици во бугарскиот и во македонскиот јазик. Македонистичката парадигма во овој труд, го задолжува професорот Видоески за консултации и сугестии при работата, што го откриваме од писмото на шведската славистка до него. Дисертацијата е објавена во 1977 година во Стокхолм на англиски јазик, под наслов *Yes/No Questions in Bulgarian and Macedonian: Form* (Englund 1977), како 12 книга од серијата *Stockholm Slavic Studies*.

***

Семинарот за македонски јазик, литература и култура, благодарение на своите неуморни основоположници, ги наоѓал соодветните форми за да го привлече интересот, како на младите студенти така и на научните работници кои станале афирматори на македонскиот културен идентитет на различни страни од светот. Прегледаната кореспонденција од Фондот „Божидар Видоески“ во Архивот на МАНУ сведочи дека Видоески бил свесен колку е пожелно на што поголем број од странските лингвисти да им бидат привлечни темите на научната конференција, а истовремено бил свесен дека поканите за Семинарот треба да стигнуваат во рацете на раководителите на славистичките катедри, бидејќи тие се оние кои првенствено ги насочуваат и упатуваат своите асистенти и студенти. Покрај тоа, Видоески мошне јасно и прецизно ги дефинирал теоретските и методолшките основи во низа студии

за македонската лингвистичка проблематика, како од македонски лингвисти, така и од странските македонисти. Уште многу, во трудов неспоменати, барања за менторство, совети и сугестии во врска со изработката на своите трудови, стигнувале на негова адреса од голем број слависти и славистички центри од светот. Се надеваме дека овој текст ќе придонесе да се извлечат од заборав некои имиња и факти што сочинуваат дел од поновата историја на македонскиот јазик, а истовремено и ќе ја потенцира улогата на академик Божидар Видоески за развојот на македонистичката наука во светски рамки, која, заедно со неговиот грандиозен лингвистички опус, претставува траен споменик на културната историја на македонскиот народ.

Користена литература

- Видоески, Божидар. 1953. *Прилог кон библиографијата на македонскиот јазик* (посебни изданија, книга 1). Скопје: Институт за македонски јазик.
- Видоески, Божидар. 2013. *Прилози за развојот на македонистичката лингвистика*, приредил Димитар Пандев. Скопје: ИЦАЛ – МАНУ.
- Глигоровски, Иван. 2013. *Величината на странскиот славист – македонист*. Скопје.
- Доровски, Иван, Црвенковска, Емилија. 2008. *Лексикон на странски македонист*. Скопје: УКИМ.
- Јанкулоски, Давор. 2023. „Улогата на академик Божидар Видоески за научниот интерес на странските македонисти“, *Прилози*, Скопје: Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, XLVIII 1–2, 167–174.
- Јачева-Улчар, Елка. 2020. „Придонесот на руските лингвисти за македонскиот јазик“. *Зборник на трудови од I Меѓународна конференција „Руски јазик литература и култура: минајќи, сегашност, иднина“* (одржана на 27–29 септември 2017 г. во Скопје), 47–60. Скопје: Руски центар при УКИМ.
- Каранфиловски, Максим. 2009. „Македонскиот јазик и германската македонистика“. *Прилози*, Скопје: Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, XXXIII–XXXIV, 1–2, 2008–2009, 291–296.
- Крамер, Кристина. 2019. „Спомени“. *Зборник на трудови од меѓу-*

- народната научна манифестација „Македонистички денови во МАНУ“, 31–32. Скопје: ИЦАЛ – МАНУ.
- Пандев, Димитар. 2010. „Развој на странската македонистика (по повод 90-годишнината од раѓањето на академик Божидар Видоески)“. *Предавања на XLIII летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид, 28.6. – 13.7. и во Скопје од 14–16.7.2010), 33–39. Скопје: УКИМ.
- Пандев, Димитар. 2013. „Слово за професорот Божидар Видоески“. *Прилози за развојот на македонистичката лингвистика*, Божидар Видоески, приредил Димитар Пандев, 7–10. Скопје: ИЦАЛ – МАНУ.
- Пеев, Коста. 1998. „Говор на комеморативната седница, одржана на 20 мај 1998 во МАНУ“. *Споменица посветена на Божидар Видоески, редовен член на Македонската академија на науките и уметностите*, 27–30. Скопје: МАНУ.
- Стојчевска-Антиќ, Вера. 2014. *Македонистичката во странската славистика*. Кочани: Европа 92.
- Тополињска, Зузана. 2021. „Божидар Видоески – научник со харизма“. *XLVII меѓународна научна конференција на LIII летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид, 4.9. – 5.9.2020 година), 13–18. Скопје: УКИМ.
- Црвенковска, Емилија. 2018. „Педесет години Меѓународен семинар за македонски јазик литература и култура и развојот на македонистиката“. *Предавања на 50. Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид, 17.6–2.7. 2017 година), 19–39. Скопје: УКИМ.
- Englund, Birgitta. 1977. *Yes/No Questions in Bulgarian and Macedonian: Form* (Stockholm Slavic Studies 12). Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Friedman, Victor A. 1998. „Horace G. Lunt and the Beginning of Macedonian Studies in the United States“, *Прилози*, Скопје: Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, XXIII, 1–2, 115–119.
- Groen, Bernardus M. 1977. *A Structural Description of the Macedonian Dialect of Dihovo*. Lisse: The Peter de Ridder Press.
- Groen, Bernardus M. 1978. „Фонологическите проблеми македонских диалектов“. *Međunarodni slavistički kongres*. Zagreb

- 3–9.09 1978. Ljubljana. Knjiga referata. Sažeci: 1. A–K, uredili: Ivo Frangeš, Vladimir Anić, Petar Šimunović, 288. Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske.
- Groen, Bernardus M. 1979. „Phonological Problems of the Macedonian Dialects“. *Dutch Contributions to the Eighth International Congress of Slavists* [Zagreb, Ljubljana, September 3–9, 1978], 233–239. Amsterdam: John Benjamins.
- Groen, Bernardus M. 1981–1982. „Phonology of the Macedonian dialect of Bukovo (Bitolsko)“. *Македонски јазик*, 32–33, 159–170.
- Hendriks, Peter. 1976. *The Radožda-Vevčani Dialect of Macedonian: Structure, Text, Lexicon*. Lisse: The Peter de Ridder Press.
- Reiter, Norbert. 1964. *Der Dialekt von Titov-Veles*. Berlin/Wiesbaden.

Извори

- Архив на МАНУ – Фонд „Божидар Видоески“: БВ к6 АЕ P0328, БВ к6 АЕ P0355, БВ к6 АЕ P0403, БВ к6 АЕ P0424, БВ к6 АЕ P0425, БВ к6 АЕ P0485, БВ к6 АЕ P0487, БВ к6 АЕ P0529

проф. д-р Лилјана Гушевска
Институт за национална историја – Скопје
lgusevska@gmail.com

ЗА ЈАЗИКОТ НА ДОКУМЕНТИТЕ НА ОХРИДСКАТА МИТРОПОЛИЈА (КРАЈ НА XIX – ПОЧЕТОК НА XX ВЕК)

Апстракт: Во овој прилог од лингвистички аспект се разгледува дел од документација од фондот на Охридската (Охридско-преспанската) митрополија од крајот на XIX и почетокот на XX век. Во периодот од кој потекнуваат разгледуваните документи, Митрополијата е под јурисдикција на Бугарската егзархија, така што како службен јазик во нејзината работа се користи бугарскиот, иако среќаваме и редица документи напишани на македонски народен јазик, најмногу на охридски дијалект. Голем број од документите што се, во основа, на службениот јазик на Митрополијата – бугарскиот, имајќи предвид дека поголемиот дел од верниците биле неписмени, честопати биле пишувани од писари во Митрополијата, кои, исто така, биле, главно, локални жители. Оттука, не изненадува фактот што и во овие документи се среќаваат не мал број дијалектни особености од југозападниот македонски јазичен ареал, а нивното присуство зависи, пред сè, од образованоста на писарот/пишувачот и од степенот на неговото познавање на бугарскиот јазик.

Клучни зборови: македонски народен јазик, службен јазик, бугарски јазик, документи, Охридска митрополија.

Фондот на Охридската (Охридско-преспанската) митрополија¹ содржи документи со различна содржина, кои сведочат за фактот дека во рамките на османлискиот милет-систем, црковната институција била надлежна за организирањето како на духовниот така и на просветно-културниот живот. Исто така, овој материјал

---

¹ Архивскиот материјал што го користевме е од фондот *Охридска митрополија* што се чува во Државниот архив на Република Северна Македонија – Подрачно одделение Охрид (натаму: ДАРСМ – ПОО), рег. бр. 634 (во понатамошниот текст, за секој документ најнапред ја наведуваме споменатата скратеница, а потоа и неговата архивска сигнатура). Тој содржи документи што потекнуваат од периодот од 1874 г. (кога е назначен првиот егзархиски митрополит во Охрид, Натанаил), па сè до 1936 г. Поголемиот дел од материјалот се однесува на времето кога Митрополијата е во рамките на Бугарската егзархија, а мал број потекнуваат од периодот меѓу двете светски војни, при што повеќе документи во овој фонд се копии, но има и одреден број оригинални документи. Исто така, оригинални документи за периодот 1892 – 1904 г. се чуваат во Државниот архив на Република Северна Македонија – Централен дел, во фондот Охридска митрополија, рег. бр. 494.

покажува дека локалното, главно македонско, население било упатено кон црковната институција во врска со решавањето на редица прашања од социјална и од економска природа (брачни несогласувања и бракоразводни парници, имотно-правни спорови и сл.). Во овој прилог се задржуваме на дел од оваа документација која датира од крајот на XIX и особено од почетокот на XX век², односно од времето кога Митрополијата е под јурисдикција на Бугарската егзархија³. Оттука, како службен јазик во нејзината работа се користи бугарскиот, но среќаваме и редица документи напишани на македонски народен јазик, особено од охридскиот дијалектен ареал. Токму затоа овој материјал е интересен за пошироко лингвистичко истражување, и тоа од аспект на дијалектологијата, социолингвистиката, ономастиката (поконкретно антропомастиката), психолингвистиката, стилистиката, реториката. Во овој труд се претставува во општи црти дел од оваа интересна документација од лингвистички аспект, а посебен акцент е ставен на документите на народен јазик. Се работи за документи во кои локалните жители се обраќаат до Митрополијата/митрополитот во врска со некој конкретен проблем, кој може да биде од различна природа.

Во однос на структурата на документите напишани на службениот јазик на Митрополијата, може да се забележи дека тие се помалку или повеќе шаблонизирани, но сите, вообичаено, ги содржат основните елементи на етикеција на почетокот и на крајот од документот. Но, додека во поголемиот дел од нив се забележува поголем степен на официјалност во изнесувањето на конкретниот проблем, во други тоа е целосно во втор план, односно дури и директно се преминува кон образложување на причината за обраќање до Митрополијата/митрополитот. Како пример за првиот тип документи можеме да ја наведеме молбата на Сава Крстева од с. Косел, Охридско (ДАРСМ – ПОО, 4.634.3.169/384-385),

---

² За територијалната распространетост, организациската структура и за составот на населението во Охридската епархија по назначувањето на Натанаил види во *Охрид и Охридско*, книга втора 1978: 165–166.

³ За јурисдикцијата на Бугарската егзархија и за нејзиното дејствување на македонска почва во 90-тите години од XIX век и во првата деценија од XX век види кај Трајановски 1982, 64–68 и понатаму (и во литературата што е цитирана во книгата). Всушност, со создавањето на Бугарската егзархија во 1870 г. „бугарската пропаганда и официјално го стекнала правото да управува и да го насочува духовниот живот на оние македонски христијани што ја признале нејзината религиозна власт, претпочитувајќи ја неа како словенска пред Грчката патријаршија“ (*Историја* 2008: 179–180).

која бара помош од Митрополијата во врска со праведната поделба на имотот по смртта на сопругот и за исплатата на заемот што му го дала на својот свекор. Во овој документ е забележлив обидот да се следи официјалноста на службеното обраќање кон црковната институција така што се запазени основните елементи: во горниот десен дел од документот е наведен адресатот (*Ѓо Негово Високопрѣосвященство Св. Охридски' и Преспански' Митрополитъ Господина г-на Методия*, под што стои: *въ града*⁴); на нов ред е официјалното обраќање кон адресатот: *Ваше Високопрѣосвященство*; во почетниот дел од документот молителката се претставува: *Подписаната Савва Кърстева отъ село Косель*, по што следува уште една шаблонизирана фраза: *съ настояцето честъ имамъ да ява на Ваше Високопрѣосвященство*, со која се најавува проблемот поради кој се обраќа до митрополитот: *че прѣди десетъ мѣсеци врѣме мъжътъ ми Кърсте Тодоров умре и остави ме съ едно шестгодишно момиченце и това съ тѣлесенъ недостатъкъ. Слѣдъ смъртъта на мъжътъ ми, свекоръ ми тодоръ гроздановъ отъ същото село, разпредѣли имуцеството си на тримата си си синове по равно, а ^{на}момичето даде една нива въ гората която нищо не струва и една крава. (...)*; по ова во нов ред се наведува конкретната молба: *За това наи'покорно моля Ваше Високопрѣосвященство да благоволите и да повикате поменати' тѣ тодора гроздановъ да го съвѣтвате да не се съгласява и прави грѣхъ, като остава безъ наслѣдство момичето, кое по настояцето е останало за нигоѣ и никѣде (...)*; на крајот од документот е поздравот и потписот на десната страна: *Цѣливамъ Св. дѣсница на Ваше Високопрѣосвященство и остаям Ваше покорно духовно чедо: + Сава Кърстева*⁵, додека датумот и местото се наведени на левата страна (*29^и Ноември' 1904'*, под тоа: *Охридъ*).

Сличен образец е применет и во молбата на Трајаница Б'ндеска од с. Велгошти, Охридско (ДАРСМ – ПОО, 4.634.3.167/380-381), која бара посредство во врска со спорот што го има со поранешниот коџабашија на нејзиното село. Но во завршниот дел од овој документ, пред поздравот (*Цѣлувам Св. Ви Архипастирска дѣсница и*

⁴ При предавањето на примерите настојувавме колку што е можно повеќе да ја доловиме графијата употребена во документите.

⁵ Крвчето што стои пред имињата на молителите во документите каков што е разгледуваниот, според вообичаената практика, означува дека тие биле неписмени и, всушност, претставува нивни потпис.

оставамъ на Ваше Високопрѣосвященство Ваше духовно чедо: + траяница Бъндеска) е додадена и фраза во која се изразува надеж дека ќе биде услишана нејзината молба (Увѣрена во човеколюбивите и състрадателнитѣ [чювсѣва⁶] на Ваше Високопрѣосвященство оставамъ благонадѣждна за удовлетворѣването на горната ми прозба)⁷.

Како примери за документите каде што отсуствува името на молителот во почетниот дел од писмото го наведуваме писмото од Наум Спасев од с. Лактиње од 20 декември 1904 г.: *Подписания, родомъ изъ с. Лактинѣ (горна-Дебърца)* итн. (4.634.3.180/419). Тука ќе го споменеме и обраќањето на свештеникот Крсте Богданов од Крушево од 23 декември 1904 г. (ДАРСМ – ПОО, 4.634.181/422-424). Во овој документ, по обраќањето кон адресатот *Ваше В. Прѣосвященство*, следува кусата учтива фраза: *со съ голема милосъ идамъ давияавамъ (...)*, па се преминува кон образложување на конкретниот проблем. Иако и во овој документ се настојува да се користи бугарскиот јазик, сепак се видливи и многу особености од народниот јазик, на пример, се бележи обезвучувањето на звучните согласки на крајот од зборот во предлогот *сретъ (чаршия)*; личната замена за 1 л. едн. е во формата *јас (јасъ)*, членската морфема е *-отъ* кај придавката *бедниот*, се употребуваат вокативни форми кај персоналните и кај општите именки, наставката *-тъ* за 3 л. едн. сегашно време и сл. Ова можеме да го илустрираме со еден кус извадок од овој документ: (...) *јасъ бедниотъ мурековъ зету тодоре тебе нети прилегатъ сега да барашиѣ фустанъ (...)* (л. 422). Да го споменеме уште и фразеолошкиот израз *кабулъ него чинамъ*⁸ (*дасуму велелъ*), со значење ‘не е точно, не се согласувам (дека сум му велел)’, како и разговорната форма на обраќање кон митрополитот – *дедо Методия* (л. 422).

Во документите среќаваме и малку проширен тип на воведни делови, во кои се наведува и наводната „националност“ на молителот/молителката: *Болѣподписаний Христо Ангеловъ, жителъ от махала Мехмедъ-Бей, родомъ Българинъ, православенъ, съ настояцето си честъ имамъ да Ви помоля и ми исполните*

⁶ Зборот е ставен во аглести загради бидејќи не можевме со сигурност да го прочитаеме.

⁷ Датумот на крајот од документот е напишан на следниот начин: *15/V/1904 год.*

⁸ Сп. *кабул*, неменлива придавка, во ТРМЈ II: 442 (исто и *kàbûl* кај Škaljić 1989: 377).

просбата ми итн. (ДАРСМ – ПОО, 4.634.3.159/364). Како варијанта на овој модел се јавуваат и документите во кои не се наведуваат името и презимето на молителот/молителката, на пример, писмата на Боја Петкова од с. Ташмаруништа од 7 декември 1904 г.: *подписаната, родом отъ с. ташъ-Моруница, ѿправославна Бѣлѣарка* (ДАРСМ – ПОО, 4.634.3.175/398) и од Калиопи⁹ Василева од Охрид од 25 јануари 1901 г.: *Долѣподписаната, Бѣлѣарка, православно вѣроисповѣдание* (ДАРСМ – ПОО, 4.634.2.20/68). Имајќи предвид дека поголемиот дел од населението во разгледуваниот период било неписмено (како што беше покажано и во погорните примери), овие документи честопати ги пишува некој писар од Митрополијата, кој најчесто потекнувал од локалното македонско население. Така, со оглед на тоа што пропагандите на македонска почва, како што споменавме претходно, го користеле османлискиот милет-систем така што припадноста на православните христијански верници (кои можеле да избираат само помеѓу Цариградската патријаршија и Бугарската егзархија) кон црковните институции свесно ја изедначувале со нивната народност (во овој случај определувајќи ја како „бугарска“¹⁰), и во овие документи таа била впишувана како дел од еден образец за составување молби до Митрополијата.

Како интересно делумно отстапување од овие обрасци на пишување на молбите ќе го споменеме писмото на Анастасија Карчева од 22 ноември 1904 г. (ДАРСМ – ПОО, 4.634.3.168/382-383). Во овој документ адресатот е ставен сосема на крајот од првиот лист и е одделен со црта¹¹. Документот почнува со обраќањето *Ваше Високопрѣосвященство*, по што директно се преминува кон изнесувањето на проблемот: *Всичкѣй челоуѣкъ когато съ искъ за*

---

⁹ На молбата во која бара помош од митрополитот поради постојаното малтретирање од страна на сопругот Христо, молителката е потпишана како Калиопи Василева (ДАРСМ – ПОО, 4.634.2.20/69). За разлика од овој документ кој е напишан на бугарски јазик, во оваа архивска единица има уште неколку листа во кои на охридски дијалект молителката ги наведува маките што мора да ги поднесува од својот сопруг. На еден од нив таа се потпишува како Калина Василова (*Пишамъ ясѣ Калина василова*, л. 70).

¹⁰ Оттука, во согласност со законите на Османлиската Империја, „кои верата ја изедначувале со народноста“, за оние што ја признавале Егзархијата во определената државна администрација се отворила графата ’Булгар милет’. Така, и припадници на еден ист народ, дури и припадници на едно исто семејство, во зависност од тоа која црква ја признавале, ќе бидат Грци или Бугари, а подоцна и Срби.“ (*Историја* 2008: 169).

¹¹ Иако поретко, овој модел го среќаваме и во други документи.

пари се прѣдстави прѣдъ честното ни правителство, Мирѡви сѣдѡя оште од прѣв погледъ му казва иди вѣнъ да се помирите.¹² по поводъ натова, прѣди да отида до тамъ, подписаната Анастасия съпруга на покойнаго Иов. К. Карчевъ, тепло моля, Ваше Високопрѣосвященство, ако е възможно, да благоволите и повикате въ Св. ни Митрополия слѣднитѣ длѣжници именно (следуваат имињата на должниците и сумите што ги должат изразени во грошеви). Во начинот на пишување во овој кус документ делумно е забележливо и влијанието од постариот (црковнословенскиот) период.

И покрај тенденцијата за унифицирање на споменатиот тип документи и во ортографски поглед, забележливи се отстапки во пишувањето на одделните графеми кај различни пишувачи/писари, но и во рамките на еден документ. Така, на пример, во некои документи, кои можеме да ги илустрираме преку молбата на Сава Крстева, паѓа в очи дека буквата *д* во иницијална позиција се пишува како *Ѧ*, а во средината на зборот обично како *ѡ* (со мали исклучоци). Исто така, во овој документ е забележливо дека името на молителката во почетниот дел е напишано со две *ѡ*, додека кај потписот е со едно *ѡ*. Во други документи, пак, како во молбата на Трајаница Б'ндеска, нема различни нацрти, односно во сите позиции се употребува *Ѧ*, додека во писмото на А. Карчева секаде се пишува *ѡ*. И графијата *Ѣ*, покрај во оваа форма, може да се сретне и во курзивната форма *ѣ* (како во споменатото писмо на А. Карчева). Во разгледуваните документи е забележливо и делумно пишување на *ѣ*, што може да се должи и на индивидуалните навики на пишувачите.

Наспроти овие примери, во фондот бележиме и документи целосно напишани на народен јазик. Во овој поглед, илустративни се писмата испратени од извесен свештеник Борис Тасев од охридското село Белчишта во врска со различни проблеми. Овде прикажуваме два од тие документи (од 27 јуни и од 4 јули 1904 г.), во кои тој се обраќа до митрополитот со молба да ја заплаши непослушната соселанка Наумица Блажева. Иако двата документа во однос на структурата ги содржат сите елементи како

---

¹² Всушност, ова искажување упатува на недоверливиот однос што го имало македонското население кон османлискиот правосуден систем, што било и една од главните причини дури и за должничките спорови најнапред да се обрати до Митрополијата за помош и за посредување.

и претходните писма, тие не се визуелно одделени, односно нема нови редови, речиси и да не се одделени речениците и целиот текст тече непрекинато. Ракописот е невешт, има слеано напишани зборови (*давидокажамъ, неидетъ, темоламъ*) не се внимава на правописот (титулата на митрополитот е со мала буква, личните и географските имиња се пишуваат различно: *мейѡдија, наумица* со мала буква, *Борис/зъ* со голема буква, но презимето *тасевъ* е секогаш со мала буква, додека *Блажева* е со голема; името на градот *охрид* е со мала буква, а името на селото *Белчица* со голема буква и сл.), а спонтано се пишува онака како што се зборува, т. е. карактеристичен е колоквијалниот начин на изразување, при што воопшто не се користат интерпункциски знаци, на пример: (...) *е ѡвикавме наумица блажева е рековме да одиш на мийѡройѡлија ѡаја ни рече коѡа ке сакам ѡѡѡа и ке одам* (4.634.3.178/415). Тоа е забележливо и во второто писмо, во кое се употребуваат и дијалектни форми (граматички и лексички): *и ние не можиме со неа да ѡроѡориме (...) тая не садисвѡтъ митрополиа саудисвѡтъ*¹³ *турци*. Ја нотираме и употребата на предлогот *у* со значење ‘кај’: *алицѡтата се у неа*. Дури и во делот каде што се изнесува конкретната молба до митрополитот отсуствува официјалната етикеција и се употребува именувањето карактеристично за народниот јазик: (...) *и јас ѡѡѡа Бориз ѡе молам дедѡ Мейѡдија да е ѡвикаш*. Интересни се и изразите: *да е даиш едно сѡѡрашило* со значење ‘да ја заплашиш’ и *на глаз да ме не истаиш* ‘да не дозволиш лошо да се зборува за мене’. Како што може да се види во наведените примери, иако се употребуваат букви од бугарското писмо (*я, ѡ, ѡ*), сепак начинот на пишување се разликува од оној во документите што се пишувани во основа на бугарски јазик. Така, отсуствува краткото *ѡ*, /*k*/ се бележи со *к*, обезвучувањето на меките согласки на крајот од зборот секогаш е запазено: *гратъ Охритъ*, кратката заменска форма за индиректен предмет за ж. р. *ѡ* се пишува со цртичка над неа.

Некои од документите што се напишани на народен јазик се особено впечатливи бидејќи во нив се изнесува едно лично кажување во врска со даден проблем, така што се карактеризираат со изразита експресивност на изразот. Така, еден охридски печалбар во Белград, одговарајќи на барањата од Митрополијата, се јавува со писмо во кое ја искажува својата огорченост поради неверствата

¹³ Сп. *сајдиса, сајдисува* ‘уважи, одобри’ во ТРМЈ V: 273.

на сопругата Ленка. Во писмото може да се забележи дека на почетокот е употребен невешт српски јазик, а продолжението е на охридски градски говор (само на крајот се мешаат македонски и српски форми: *а јас да сам бугала оно јес а да сам ѝрав ѝред Госѝода Боѝа*). Покрај сличностите со претходно наведените документи (отсуство на интерпункциски знаци, неизедначеност на правописот, слеано пишување на зборови и сл.), ќе укажеме на неколку јазични особености на овој документ. Во поглед на користените графеми, се забележува дека отсуствуваат бугарските букви, што е разбирливо бидејќи писмото е испратено од Белград и е напишано со српската кирилица. Така, за бележењето на /k/ се употребува *ћ*, потоа ја нотираме и употребата на буквите *и* и *ј* (*Алвација*), но зборот *љубовѝа*, на пример, е напишан со *л* наместо со *љ*, иако може да се претпостави дека на ова место се слушал алвеоларен изговор. Како специфика ја izdelуваме графемата *Ѧ* за бележење на темниот глас¹⁴: (*да се*) *мѦчам, зѦѝо*. На морфолошки план ги нотираме општите падежни форми кај личните имиња и презимињата: *Сѝавреѝа филиѝчейѝа, Јончеѝа ѝѝѝчейѝа*. Покрај дијалектната лексика, експресивноста на искажувањето е постигната со употреба на повеќе општо употребувани фрази, фразеолошки изрази, дури и клетви карактеристични за народниот јазик: (*Прво ви одѝоварам за ѝусѝѝѝа ми жена Ленка*) *да је се зѝѝусѝѝѝ ѝмеѝо, нека си чиниѝ чаре, да ѝулам*¹⁵ *свекакви рабѝѝи, да умирам од сѝрамој, да фашчам офѝѝика, ѝѝѝајѝ шчо барала ѝѝо нашла* итн.

Ваквото спонтано лично искажување особено доаѓа до израз во неколкуте писма испратени од Калина Василе(о)ва што ги споменавме претходно. Во нив таа опширно раскажува за злоставувањето и навредите што ги трпи од својот маж Христо Пешинков, но и од неговата мајка. Документот на кој самата се потпишува се обраќа до владиката и до општинарите (*Свеѝѝи*

¹⁴ Употребата на оваа графема во текстовите од XIX век, на пример, во македонските лекарственици, не е необична, и тоа во различни позиции (повеќе за ова в. Гушевска 2010: 113).

¹⁵ Иако во овој збор не е посебно обележан изговорот на *л*, како и во примерот со зборот *љубовѝа*, можеме да претпоставиме и тука дека имало алвеоларна артикулација /l'/, која е дел од оние особености што се карактеристични за речиси сите западномакедонски периферни говори кои се наоѓаат на границата со албанската јазична територија од Шар Планина, па речиси сѐ до Грамос на југозапад (*Дијалектѝологија I* 2001: 61).

владика и Го=ни ойцилари) со молба да се побара објаснување од нејзиниот маж зошто се однесува така кон неа. Документот е напишан со невешт ракопис на охридски дијалект, а употребени се само неколку бугаризми (на пример, личната замена за 1 л. едн. се јавува во формата *асъ покрај ясъ*). Искажувањето во овој документ тече непрекинато, во личното искажување се вметнува директен говор, интерпункцијата е малку застапена, не се јасно одделени речениците, а само наместа се употребуваат две точки или точка и запирка: *Моламъ васъ разумни луди: разберийте ме що ви кажвамъ и со сведоци; имай осум Месеци време каде ясъ съмъ во Големи Мъки во бияне во гладоси и свекои денъ ми велиий бегаи од куява Ходаи ѿо ѿурци лейъ Неми давей: асъ съмъ Малчела досега за чеси и од сиѣрамои; и ясъ съмъ со ѿримина ве Моламъ Ђаме Пожалаи; асъ немамъ за каде да се вѣрамъ ѿаиѿкоми ѿ Много сироме Неможиѿ себеси дасе израниѿ; Неме осѣавей Маикаму и ѿои да сиѣрабоѿам неѿо своѿ или чуѿдо ми грабей од рѣцеве и Ме ѿерей* (ДАРСМ – ПОО, 4.634.2.20/70). На правописен план од извадокот можеме уште да посочиме на тоа дека не се користи граfiјата *ѿ*, а гласот /j/ се предава со *и* (*свекои, бегаи, Ходаи, ѿои*), нема доследност во пишувањето на *ѿ* на крајот од зборовите што завршуваат на согласка.

Од фонолошките особености го изделуваме примерот *каде* со рефлекс /a/¹⁶ за /ѧ/ наспроти *рѣцеве* во кое графемата *ѿ* е употребена за бележење на /ǣ/, кое е карактеристично за овој говор. Го нотираме и примерот *бияне* со дефонологизирано /њ/ (на л. 72 е наведена и деминутивната форма *кѣшѣчина*), а интересно е тоа што во именката *гладоси* се чува финалната група /сѣ/, додека групата /сѣр/ во глаголската форма *сиѣрабоѿам* можеби е употребена по аналогија на примерите од типот на *сиѣрамои*. Исто така, претпоставуваме дека при пишувањето на придавската форма *чуѿдо* е направена грешка, односно таа би требало да гласи *чуждо*, со запазена група /жг/ (на л. 72 го наоѓаме и прилогот *ноѿа* со засведочена група /шиѿ/, што упатува на изговорот на овие две групи во тој период, сп. *Дијалектѿологија I* 2001: 65). На морфолошки план се забележливи, главно, некои од типичните особености за охридскиот градски говор.

¹⁶ Сепак, со оглед на недоследноста во пишувањето, претпоставуваме дека се работи за различен начин на предавање на фонемата /ǣ/.

Покрај овој документ, во истата архивска единица се поместени уште неколку документи што се однесуваат на истиот предмет. И тие се напишани на охридски дијалект, но има мали разлики во употребената графика. Во поглед на содржината и на начинот на изразување тие целосно кореспондираат со претходниот документ, а од нив ги izdelуваме фразеолошките изрази со турцизмот *беузур* (од тур. *bihuzur* ‘вознемирен, без мир и удобност’, в. Škaljić 1989: 142): *големъ беузуръ имамъ* ‘голема мака имам, многу ме вознемирува, ми наштетува’, *да и сториме беузур* ‘да ја вознемириме’, како и фразеолошките изрази *(ми) давашиъ изанъ*¹⁷ ‘(ми) даваш дозвола, ми дозволуваш’ и *(ке) мѣчамъ како ристоза* ‘ќе [ја] мачам како Ристоса’. Од лексиката ги izdelуваме примерите кога молителката наведува и навредливи зборови (*пачавра*), дури и опсцена лексика (*ороснио*), посочувајќи дека на таков начин ѝ се обраќале сопругот и некои негови роднини (л. 72).

Во дел од споменатите документи нотираме и употреба на андроними, односно именувања на жената според името на мажот. Иако во повеќето случаи лицата од женски пол се споменуваат и самите се претставуваат со своите лични имиња, не ретко во документите се среќаваат и овие форми на *-(ев)ица/- (ов)ица* (редуцирано *-ејца/-ојца*) изведени од имињата на мажот (како што е во случајот со споменатата Наумица Блажева од погоре наведениот документ). Познато е дека во традиционалното македонско патријархално општество, особено во руралните средини, именувањата по мажот ги потиснувале личните имиња на жените, така што тие не само што во средината биле идентификувани на овој начин, туку и самите се претставувале со ова име.¹⁸ Во прилог на ова зборува застапеноста на редица вакви именувања и во документите на Митрополијата (независно од тоа дали се работи за ситуации кога жените се јавуваат во улога на молителки, на сведоци или на тужителки). Како пример за оваа појава го наведуваме и писмото од 7 ноември 1904 г., со кое Ефтимица, Јончејца и Наумица Ѓоршеви¹⁹

¹⁷ Зборот е изведен од тур. *izin* ‘дозвола, допуштање’ (в. Škaljić 1989: 355).

¹⁸ Оваа појава не е карактеристична само за овој и за претходниот период туку во руралните средини во Охридско е присутна сè до 80-тите и 90-тите години од XX век кај постари лица, особено ако жената била дојдена во селото по мажењето, што значи дека во таа средина нејзиното лично име речиси и да не се употребувало; повеќе за ова кај Гушевска 2002).

¹⁹ Гласот /џ/ во презимето на трите тужителки, кои, по сè изгледа, меѓусебно се јатрви, е предаден со *гѝ* (*Ѓишевa*). Овој начин на предавање на /џ/ (со додавање

се обраќаат со молба до свештеникот во охридското село Рамне да ги повика Илојца Трајчова и нејзините синови и да ги опомене поради нивните гласни караници (ДАРСМ – ПОО, 4.634.164/372-374).

Од антропономастички аспект, овој архивски материјал донесува значајни податоци за инвентарот на личните имиња кај Македонците на територијата на споменатата Митрополија, но и за развојот на презимето. Во таа смисла, додека во градските средини во овој период постепено се стабилизира презимето (независно од тоа од што е изведено, од лично име или од прекар, од професија и сл.) и станува семејно обележје, односно се пренесува генерациски, во селата е поприсутна појавата на патроними, вообичаени изведени со суф. *-ев/-ов*, кои не се пренесуваат, односно најчесто таткото и синот имаат различно презиме²⁰. За оваа појава наоѓаме примери и во некои од документите што ги претставивме претходно, на пример, сопругот на Сава Крстева, Крсте, се презива Тодоров, патроним изведен од името на неговиот татко Тодор, чие презиме гласи Грозданов (оттука можеме да претпоставиме дека неговиот татко се викал Гроздан). Сличен пример е даден во споменатото писмо на Боја Петкова, чиј сопруг Исак го носи патронимот Срезов, според името на таткото (свекорот на Боја) Срезо Трајков²¹. Притоа, интересно е тоа што во некои од документите сопругите имаат различни презимиња, односно може да се претпостави дека Сава има презиме изведено од името на сопругот, а презимето на Боја можеби е патроним. Исто така, бележиме и примери на презимиња без филијација, кои се карактеристични за градот Охрид (примерите се од писмото на А. Групче): *(Сѿавре) Баласче, (Анасѿас) Церо, ѿанас ѿендо* и др.

и на други графеми за означување на мекоста на /ѿ/ е вообичаен не само во XIX век туку и подоцна, во периодот меѓу двете светски војни, како и во периодот на НОВ, всушност, до кодификацијата на македонскиот јазик (Стаматоски 1986: 166).

²⁰ Во однос на прашањето за настанувањето на презимето кај Македонците, Т. Стаматоски со право забележува дека е процес што трае долго и не е рамномерен (Стаматоски 1990: 169).

²¹ Нашите теренски истражувања во Охридско изведени во доцните 90-ти години од XX век покажаа дека во селските средини, на пример во областа Дебарца, прифаќањето на презиме изведено од името на таткото е присутно сè до 70-тите години, поретко и подоцна, а и ние забележавме вакви примери кај постари жители од овој регион. Сепак, во периодот по Втората светска војна сè позабележлива е тенденцијата за наследување на презимето, што е условено и од административни причини.

Овој кус преглед на јазичните особености на дел од документацијата од фондот на Охридската митрополија упатува на заклучокот дека дури и во оние што се пишувани на службениот јазик на Митрополијата во споменатиот период се среќаваат не мал број дијалектни особености од југозападниот македонски јазичен ареал, а нивното присуство зависи, пред сè, од образованоста на писарот и од степенот на неговото познавање на бугарскиот јазик. Како резултат на тоа се јавуваат недоследности, отстапувања и разлики како во однос на употребениот правопис (што, секако, може да се должи и на индивидуалните навики во пишувањето) така и во формите и во синтаксичката структура, но и во лексиката. Документите, пак, напишани на македонски народен јазик покажуваат дека локалното македонско население, секако, оној дел од него што барем делумно било описменето, иако во различен степен, недоволно го познавало бугарскиот јазик и неговото кирилско писмо, па затоа при пишувањето применувало упростен правопис кој му овозможувал полесно да се изрази и во писмена форма да го пренесе говорниот јазик. Ваквиот поедноставен начин на писмено изразување, како и спонтаноста на искажувањето, ни го доловуваат живиот македонски народен јазик, дури и во однос на фонетско-фонолошките особености, а особено во поглед на формите, на лексиката и на фразеологијата што ги бележиме во документите. Конечно, проследувањето на оваа документација од јазичен аспект, макар и во општи црти, несомнено упатува на сознанието за тоа дека настојувањето на различните религиозно-просветни пропаганди, кои своето влијание на македонска почва го ширеле токму преку црковните и просветните институции, да наметнат друг јазик (во случајот со Егзархијата, бугарскиот), не ги дало посакуваните резултати и дека македонскиот народ и во такви неповолни историски околности успеал да го зачува својот јазик како едно од основните обележја на својот културен и национален идентитет.

Користена литература

Извор

Фонд *Охридска митрополија*, Државен архив на Република Северна Македонија – Подрачно одделение Охрид, рег. бр. 634, кут. 1–3.

Литература

- Дијалектологија I* 2001: *Дијалектологија на македонскиот јазик I*, Приредил Марјан Марковиќ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Охрид и Охридско* 1978: *Охрид и Охридско низ историјата*, книга втора, Редактор д-р Крсте Битовски, Институт за национална историја – Скопје, Општинско собрание на Охрид, Скопје.
- Историја* 2008: *Историја на македонскиот народ*, Уредник проф. д-р Тодор Чепреганов, Институт за национална историја, Скопје.
- Гушевска Лилјана 2002: „Статусот на жената Македонка во семејството и во пошироката општествена средина низ призмата на антропономастичките социолингвистички проучувања“, *Испиражувања од областа на родовите студии*, том 1, Институт „Евро-Балкан“, Скопје.
- Гушевска Лилјана 2010: „Графиските особености на македонските лекаревници од XIX век“, *Македонски јазик*, LXI/2010, 103–116.
- Стаматоски Трајко 1986: „Пишаниот македонски збор во периодот на Народноослободителната војна“, *Борба за македонски литературен јазик*, Мисла, Скопје.
- Стаматоски Трајко 1990: „Презимето во системот на именувањето кај Македонците“, *Македонска ономастика*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1990, , 163–178.
- Толковен речник на македонскиот јазик II*, 2005; V, 2011: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Трајановски Александар 1982: *Бугарската егзархија и македонското националноослободително движење (1893 – 1908)*, Култура, Скопје.
- Škaljić Abdulah 1989, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (šesto izdanje), Svjetlost, Sarajevo.

проф. д-р Соња Новотни, проф. д-р Михајло Марковиќ
 Универзитет во Тетово, Филолошки факултет
 sonja.novotni@unite.edu.mk, mihailo.markovic@unite.edu.mk

ЗА НАЈСТАРИОТ ЛЕКСИЧКИ ФОНД ВО ТРЕСКАВЕЧКИОТ ЕУХОЛОГИУМ И СИНАЈСКИОТ ПАЛИМПСЕСТ

Апстракт: Предмет на обработка во нашиот реферат е да извршиме споредба и анализа на избрани архаизми во два старомакедонски / старословенски ракописи со македонска редакција. Имено, станува збор за Синајскиот палимпсест и Трескавечкиот еухологиум, ракописи од крајот на XII и почетокот на XIII век. Во македонските средновековни ракописи се одразени повеќе лексички слоеви што е во директна врска со нивната временска и територијална припадност или, пак, со нивната намена. Основниот лексички фонд, главно, се совпаѓа во сите словенски средновековни ракописи, независно на која јазична редакција тие ѝ припаѓаат. Моравизмите, односно лексемите што навлегле во предлошките на подоцнежните македонски средновековни текстови во текот на Моравската мисија на Св. Кирил и Св. Методиј и на нивните следбеници се сметаат за втор лексички слој.

Клучни зборови: лексика, архаизми, споредба, македонски, ракописи.

За македонските средновековни текстови е карактеристична верноста кон кирилometодиевската традиција. Тоа значи дека во нив им се дава предност на архаичните лексички изрази, вклучувајќи ги тука и туѓите зборови што се преземени од грчкиот оригинал, но исто така и моравизмите и германизмите што се прифаќаат како дел од кирилometодиевската книжевна норма. Степенот на употребата на архаизмите во секој конкретен ракопис може да се утврди единствено со компарирање на повеќе ракописи. Според процентуалната застапеност на архаизмите во ракописот, може да се согледа тенденцијата што преовладува во него или во книжевниот центар во кој е создаден да се отстрануваат архаизмите и да се заменуваат со понови лексеми или да се задржуваат како составен дел од целокупниот лексички фонд на ракописот. Предмет на обработка во нашиот реферат е да извршиме споредба и анализа на избрани архаизми во два старомакедонски / старословенски ракописи со македонска редакција. Имено, станува збор за Синајскиот палимпсест и Трескавечкиот еухологиум, ракописи од крајот на XII и почетокот на XIII век. (Новотни, Марковиќ 2020: 125–272)

Синајскиот палимпсест е од збирката ракописи на К. Тишендорф. Најден е на Синај, од каде го носи името, а сега се чува

во Руската национална библиотека во Санкт Петербург, под сигнатура Греч. 70, поради тоа што делови од Син. пал. (л. 67, 70–71, 74–75, 78–79, 81–83, 86, 89–90 и 97) се пишуваат врз избришан, но на места читлив грчки богослужбен текст, пишуван со минускулно писмо во XI век, т.е. станува збор за палимпсест. Меѓу словенските ракописи бројот на палимпсестите не е голем, што му придава дополнително значење на Синајскиот палимпсест. Според Е. Е. Гранстрем (1964: 218–222), која се обиде да направи досега најцелосен преглед на словенските палимпсести, станува збор за 23 ракописи. Во повеќегодишната работа на В. Десподова врз старите словенски (глаголски и кирилски) ракописи, проучени се 13 ракописи палимпсести што се создадени во рамките на Охридската архиепископија. До овој заклучок се доаѓа пред сè врз основа на нивните јазични особености, во кои доминира традицијата на Охридската книжевна школа, но исто така и по манирот и типот на графиското обликување на ракописот. За некои од овие ракописи има и податок за местото од каде потекнуваат. Синајскиот палимпсест е всушност Зборник и се состои од три дела што не се содржински поврзани меѓу себе. Првиот дел е Требник (л. 1–53v), вториот Слова и поученија (л. 54–102v), а третиот Апокрифи (л. 103–119v). Вториот дел е руски, а првиот и третиот дел имаат јазични белези на Охридската книжевна школа. Во анализата на лексичките особености на Синајскиот палимпсест за нас побудуваат интерес само деловите што имаат јазични белези на Охридската книжевна школа, т. е. само Требникот (л. 1–53v) и Апокрифите (л. 103–119v). Притоа, разбирливо, секој од овие два дела од Синајскиот палимпсест треба да биде разгледан одделно¹.

Во македонските средновековни ракописи се одразени повеќе лексички слоеви што е во директна врска со нивната временска и територијална припадност или, пак, со нивната намена. Основниот лексички фонд, главно, се совпаѓа во сите словенски средновековни ракописи, независно на која јазична редакција тие ѝ припаѓаат. Тоа е најархаичниот лексички слој, или т.н. архаизми, што му бил својствен на првобитниот кирилometодиевски превод и се состои пред сè од словенски лексеми. Покрај словенскиот лексички фонд, во овој најархаичен слој се вбројуваат и редица грцизми, како и семитизми и арамеизми што се преземени при преведувањето на

---

¹ Дел од ексцерпираниите лексички единици, како и описот на Синајскиот палимпсест е преземен од материјалот на проф. д-р Вангелија Десподова, којашто во интерес на македонистиката и неговото доистражување ѝ го подари на проф. д-р Соња Новотни.

првобитниот словенски текст од грчкиот оригинал. Степенот на употребата на архаизмите во Требниците е особено значаен, зашто тоа ни помага да се открие како изгледал првобитниот превод на Требникот и како течел понатаму неговиот историски развој. Лексичкиот материјал што е изложен подолу покажува дека во Требникот што е составен дел од Синајскиот палимпсест е одразен првобитниот превод на Требникот. Текстолошката анализа на овој многу значаен кодекс покажува дека Синајскиот палимпсест е ракопис од крајот на XII и почеток на XIII век.

Ќе нагласиме дека лексичките истражувања на секој ракопис, особено е значајно да се откријат лексемите што се среќаваат еднаш или повеќе пати, но само во тој ракопис или, пак, евентуално имаат потврда уште само во еден ракопис, што може да укажува на некаква врска помеѓу овие два ракописи. За македонските средновековни текстови е карактеристична верноста кон кирилometодиевската традиција. Тоа значи дека во нив им се дава предност на архаичните лексички изрази, вклучувајќи ги тука и туѓите зборови што се преземени од грчкиот оригинал при првите преводи на богослужбените книги уште пред Моравската мисија, но исто така и моравизмите и германизмите што се прифаќаат како дел од кирилometодиевската книжевна норма. (Десподова 1997: 225–232)

Во старите текстови грч. $\mu\alpha\sigma\tau\iota\gamma\omicron\upsilon\tilde{\nu}$ се преведува со лексичките варијанти бѣти и тѣти. Во Требникот од Синајскиот палимпсест не се среќаваат овие лексеми, што, секако, зависи од содржината на ракописот или, пак, од неговиот мал обем. Во Требникот редовно ја среќаваме лексичката варијанта бѣгодѣтъ (сп.: бѣгодѣтиж 3/17, бѣгодѣтъ 3/22–23, 4v/9). Се среќаваат и скратени варијанти (сп.: бѣѣтиж 3/6, бѣѣтъ повеќе пати). Адекватно на бѣгодѣтъ еднаш има и бѣгодѣтеле 37v/25. За грч. $\epsilon\upsilon\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota\nu$ во ракописот нема ниту еднаш бѣговѣстѣти или бѣговѣщенне, но еднаш се среќава проповѣдиѣмъ 51/12. За грч. $\kappa\alpha\tilde{\upsilon}\mu\alpha$, $\kappa\alpha\tilde{\upsilon}\sigma\omega\nu$ не се среќава ниту поновата лексичка варијанта жѣно која се среќава, на пр., во Трн, ниту поархаичното варъ што го среќаваме во повеќето канонски евангелски текстови. Тоа, секако, зависи од содржината и од малиот обем на ракописот вѣлѣни се смета за поархаична форма во однос на вѣлѣкъ. Во ракописот, двете форми се употребуваат напоредно – вѣлѣни (7x) и вѣлѣкъ (7x). Единствено треба да се наведе сложенката вѣлѣкоѣменѣѣ. За грч. $\epsilon\acute{\iota}\delta\acute{\iota}\alpha$ во Син. пал. двапати се

употребува **вндѣнне**, а ниту еднаш нема **зракъ**. Во Син. пал. за **πρόφας** двапати има **внна**, но еднаш има и **непѣцевати** (**непѣевахъ** 40/12). Во Требникот ниту еднаш не се среќава поархаичната лекс. варијанта **область**, а еднаш има **власть** (**властемъ** 9/3–4). Меѓутоа и **власть** може да се смета за архаизам, бидејќи ја наоѓаме и во канонските стсл. текстови.

Со лексичките варијанти **врѣтъ**, **врѣтоградъ**, **градъ**, **врѣтъпъ** во стсл. канонски текстови се преведува грч. **κῆπος**. Во Требникот не ги среќаваме овие лексички варијанти, но имаме и **виноградасвоиѣ**⁶ 7v/9. За грч. **πῶς** се употребуваат **въсь** (21x) и **въськъ** (19x), со блага предност на **въсь**. Ваква ситуација имаме и во канонските стсл. текстови. За грчкото **ὥρα** во стсл. канонски ракописи рамномерно се употребуваат лексемите **годнна** и **часъ**. Во Син. пал. ниту еднаш нема **годнна**, додека повеќе пати среќаваме **часъ** (сп.: **чѣ** 3/14 и сл.). Според А. С. Львов (Львов 1958: 45–58) во подоцнежните ракописи **часъ** се употребува со значење на двете лексеми. Грчкиот адверб **οὐρά** се преведува со **горе**. Во Син. пал. не се среќава **горе**, а само еднаш има **лютъ** (**лютъ** 109v/12). Грчкото **κόμη** се предава со словенските лексеми **въсь** и со **градъ**. Во Син. пал. ниту еднаш нема **въсь**, додека лексемата **градъ** се среќава трипати. Во старите ракописи со исто значење се употребуваат лексемите **грастн**, **нтн**, **прнтн**, **ходнтн**, со тоа што во некои текстови им се дава предност на некои од овие лексеми. Во денешно време глаголот **грастн** сè уште се употребува во словенечкиот јазик, во далматинската литература и во западните говори во Егејска Македонија, каде што, пак, не постои глаголот *иде*. За грчкото **κλήρονομία**, еднаш има **достоянню** 29/7, но еднаш наоѓаме и **прнѹащєннѹ** 50v/13–14 (како и **прнѹащтѹ** (3x), **прнѹащѹннкъ** (3x), **прнѹащѹнница** (еднаш), **прнѹащѹтн** (еднаш)). Ниту еднаш не се среќава лексичката варијанта **єтеръ**. Секаде во текстот (и во сложенките) се употребува **єдннъ**. За грч. **ὁ νομφίος**, во Син. пал. ја наоѓаме само варијантата **женнхъ**, а ниту еднаш нема **женан са**. Се употребува и лексичката варијанта **животъ** (сп.: **животоу** 4v/13, вкупно 6x) и придавката **животънъ** (3x), како и сложенките **животворѹщнмъ** 20/21–22, **живоносноу** 29/21–22, **живопнтѹннѹ** 24v/18–19, **живопнтѹннѹж** 31/7. Меѓутоа, се среќава и

жнзнь (7х), како и сложенката жнзподавецъ 33v/19. Особено често се среќава лексемата жнтне (сп.: въ жнтн1/3, д̃ховно жнтнтне (!) 2v/5, жнтне 2v/6, о жнтн 4/16, жнтню 5v/11 итн.). Грч. ἀπ' ἀρχῆς во Син. пал. е преведено со нспрѣва (2х–31v/11, 46v/23), но трипати има и нсконн 18v/11, 31v/12, 35v/13. Наместо грч. πλησίον во Требникот трипати (21v/2, 21v/10, 46v/21) се среќава поновата лексичка варијанта блнзъ, а ниту еднаш поархаичната нскрь. Придавски форми не најдовме од ниедна од овие лексички варијанти.

Лексичката варијанта нсплѣнь (πλήρης), нсплѣннтн, нсплѣнѣтн (πληροῦν) се смета за поархаична. Во Син. пал. во три случаи ги наоѓаме поархаичните лексички варијанти (нсплѣнь 41v/1, нсплѣнн 17v/3, нсплѣнѣт сѧ 28/16), а само еднаш има наплѣнн 36v/10. Пет пати се среќава нстннѣнь, а ниту еднаш нема нстовъ (во Треск еднаш има нстовѣство 82^v). Во ракописот се среќава само лексичката варијанта корабль, а ниту еднаш нема ладна или ладница. В. Јагич смета дека лексичката варијанта кѣннѣ е постара од писанне и дека тие имаат исто значење. Во Син. пал. се употребуваат паралелно двете лексеми, па покрај единствената потврда кннгамъ 3/11–12 (нема кѣннѣжннкъ), нема писанне, но еднаш има писаны 8/18. Грчкото φιλεῖν во словенските ракописи се преведува со две лексички варијанти – лобѣзѣтн, цѣловѣтн. Во Син. пал. се среќава само втората и таа е потврдена седум пати. Не се употребуваат поновите лексички варијанти ложе и ложесѣна, а нема ниту ложѣница, но пет пати се среќава лекс. варијанта одрѣ (32/20, 32v/5, 32v/14, 33/2, 33/5). Во Син. пал. еднаш се среќава лекс. варијанта добрѣ 1/11, додека лексичките варијанти лоуѣ и оуѣне се потврдени. Во ракописот се среќава само лѣвъ. Сп.: станѣ ω лѣва страна 6v/17–18 (грч. ἐξ εὐωνύμων). Место грч. ὁ πονηρός во Син. пал. не се среќава моравизмот непрназнь, ниту архаизмот лжкѣвѣство, потврдена е само придавката лжкѣвъ (лжкѣваго 1/6–7). Лексичката варијанта мннѣтн се смета за поархаична од мнмоходнтн, мнмограстн, мнмоннтн, прѣнтн, прѣходнтн. Во Син. пал. потврдена само лексемата прѣнтн (3х). Грч. ἔλαιον во Требникот е еднаш преведено со масло 23v/5, додека ниту еднаш нема олѣн. Место грчките χρονίζειν и βραδύς во

најстарите текстови се среќаваат две лексички варијанти: **кѣспѣти** и **мждѣти**. Глаголот **мждѣти-моудѣти** го среќаваме во јужнословенските дијалекти (Цонев 1934: 96), но во Син. пал. не е потврдена ниту една од двете наведени лексеми, што се должи, веројатно, на малиот обем на ракописот. Со исто значење „другар, следбеник, соучесник“ за грч. κληρονόμος, осум пати се употребуваат лексеми изведени од **наслѣдѣнѣ**, шест пати лексеми изведени од **прѣнастѣнѣ**, а ниту еднаш нема **обеѣнѣ**. Грчките ἄδικος, ἀδίκως трипати се предаваат со **неправѣдѣ**, **неправѣно**. Синонимот **обнѣдѣнѣ** не се употребува, но се среќава **ωбнѣѣнѣ** 45/16, со значење „навреден, обесправен“. Грч. πτωχός во Син. пал. еднаш е преведено со **ниѣ** (сп.: **ниѣ** 15/5), додека лексичката варијанта **оубогѣ** не се среќава.

Слично како во некои македонски средновековни текстови, воопшто не ги наоѓаме лексичките варијанти **нѣѣнѣ**, **нѣѣторѣнѣ**, **нѣѣто**. Со тоа значење во Син. пал. се употребуваат лекс. варијанти **дрогѣ** (**дрогѣ** 32v/4), петпати **нѣ** (2x **нѣоудѣнѣ-нѣоудѣѣ** 5v/6–7, **нѣоудѣго** 12/12) и еднаш **ωвѣ** 12v/2. Грч. περιβάλλειν вообичаено се преведува со **облѣѣнѣ** (**облѣѣѣтѣсѣ** рѣѣѣ **спѣенѣ** 2/3, **облѣѣѣ бо ма ѣѣ рѣѣѣ спѣенѣ** 2/16–17), но наоѓаме и **одѣѣти** (**ωдѣѣѣ** 30/6, **по ωдѣѣнѣ** 32/11, **ωдѣѣнѣ** 2v/15, 34/14, **ωдѣѣѣ сѣ** 2v/16, **одѣ ма** 2/17) и **ωдеѣѣ** 5/17, 34/14. За грч. ποιήν лексичката варијанта **пастѣѣ** се смета за поархаична од **пастѣѣѣ**. Во Син. пал. ја наоѓаме само првата лексичка варијанта (сп.: **пастѣѣ** 6v/10). Во Синајскиот палимпсест не се среќава грчката лексема στήλαιον која се преведува вообичаено со **пеѣѣѣ**, додека за κάμιнос еднаш има **пеѣѣ** (сп.: **реѣѣ** 37/6). Место грч. τροφή, βρῶσις во Син. пал. имаме **ниѣ** 25/12–13, **ниѣ** 30v/6, 31v/22, **ниѣѣ** (7x), но ниту еднаш не се среќава лексемата **крѣѣѣ**. Грч. ὀνειδίζειν еднаш е преведено со **поносѣти** (**поносѣѣѣ** 40/18), а ниту еднаш со соодветната лексичка варијанта **оѣѣѣти**, **оѣѣѣѣѣ**. Адекватно на тоа и именката ὀνειδισμός еднаш е преведена со **поношенѣ** 40/18, а ниту еднаш со **оѣѣѣѣѣ**. Место грч. νηστεύειν, еднаш има **постѣти** сѣ (сп.: **постѣѣ сѣ** 52v/16). Грчкото νηστευτής исто така шестпати се преведува со **постѣѣѣ** (14/5, 17v/8, 18v/22, 20/16, 28/5, 29v/14, 37v/11), а двапати место

ἀσκήτρια има постъница (сп.: постниѣхъ 17/10, постницамъ 20/23–24). Петпати се среќава и придавката постънъ (сп.: постнымъ 15v/10–11, постны 17/1, постноѹ 21/21, 53v/3, постѣмъ 50/23). Еднаш за νηστεύειν ја наоѓаме и соодветната лексичка варијанта αλυασι 15/7, додека лексемите алкъ, алъ, алканне или вѣдалкати не се среќаваат. Место грчкото πρῶτον се среќава прѣвѣ (и во сложенки), а само двапати прѣжде 16v/10, 22v/1. Грчките лексеми διὰ, ἔνεκεν се преведуваат со радн, додека лексемата дѣлм не се среќава во Син. пал. Место грч. σταυροῦν лексичката варијанта пропѣти се смета за поархаична од распѣти (Норálek 1954: 94). Во Син. пал. еднаш е потврдена поархаичната лексема пропѣти (сп.: пропѣньшнхъ 6v/7–8), додека лексемите распѣти и распѣтне не се потврдени. За грч. ἱμάτιον се употребува рнѣа, а не кошоула. Сп.: облѣцѣте сѧ рнѣож сѣсенни 2/3, облѣѣебома вѣрнѣа сѣсенни 2/16–17, рнѣа 2v/10 и др. За грч. μαρτυρεῖν, μαρτυρία, μαρτύριον како поархаични лексички варијанти се сметаат свѣдѣтельствовати, свѣдѣнне. Во Син. пал. се среќава само поархаичната лекс. варијанта. Не се среќава глаголот свѣдѣтельствовати, но дури 22 пати има свѣдѣнне, а еднаш свѣдѣтелн 20v/21–22. Грчките φιλάσσειν, τηρεῖν, συντηρεῖν осумпати се преведени со сѣхраннѣти, а петпати со сѣблюстн 2v/8, 6/8, 8v/12, 13v/8, 16/18–19.

За грч. εἰ μὴ како поархаична се смета лекс. варијанта тѣкъмо, а не тѣуниѣ. Во ракописот е вообичаена употребата на охридското тѣкъмо (сп.: токмо 3/12, 51/2, тѣкъмо 30v/3), а не на преславското тѣуниѣ. Грчкото παράδεισος во Требникот се преведува со царствѣне (11x), царство (4x), но паралелно се среќава и именката ран (2x – 30v/6, 48v/20) или придавката ранскъ (4x – 24/22, 24/6, 38/2, 48/21). За грч. φίλημα во Син. пал. нема цѣлованне, ниту пак лобѣзанне, лобѣзанне, а за φιλεῖν нема лобѣзати, туку само цѣловати (7x). За грч. κοιλία еднаш има чѣѣва 37/5, а ниту еднаш жѣтроба. Лексичкиот материјал од Требникот на Синајскиот палимпсест, во кој доминираат архаичните лексички изрази, покажува дека во него е одразен првобитниот превод на Требникот.

Од Трескавечкиот еухологиум се зачувани 123 листа (фолии). Кај сите досегашни истражувачи на Син. пал. се наведуваат 122

листа, бидејќи не земаат предвид дека со бр. 47 се пагинирани два листа. Син. пал. е пишуван на пергамент (л. 1–90^v, 101–122^v) и хартија (л. 47а, 47а^v, 91–100^v). Најголемиот дел од Син. пал. е грчко-словенски палимпсест. Грчкиот текст е пишуван кон крајот на XII или во почетокот на XIII век, додека словенскиот текст е подоцнежен. Во овој кодекс заслужува да му се обрне посебно внимание на л. 26, 26^v што не му припаѓа на овој кодекс и тука се нашол случајно. Листот е вметнат пред листовите со палимпсест и очигледно е остаток од некој многу постар кодекс, според Ф. Матејко (1864: 403–404) тоа е фрагмент од псалтир, веројатно од почетокот на XII век, а можеби и од крајот на XI век. Калужњачки (Kałużniacki 1871) не се согласува со Ф. Матејко со толкавата архаичност на овој лист, меѓутоа тој самиот не предлага поинакво датирање. Вл. Вислоцки (1877: 261), составувачот на Каталогот на ракописите од библиотеката на Јагелонскиот универзитет, воопшто не зема предвид дека Син. пал. е составен од три дела и го датира во почетокот на XV век.

Во Треск не се среќава лекс. варијанта испѣти место εἰκή, а еднаш има БЕЗОУМА. За грч. εὐαγγελίζεиn во Треск само еднаш се среќава архаизмот БЛАГОВѢСТИТИ, инаку се употребува лексемата проповѣдати (26x). Лексичките варијанти БЛАГОДѢТЬ и БЛАГОДАТЬ се среќаваат во други мцсл. ракописи, а во Треск само втората. Лексичката варијанта ВЕЛНИ се смета за поархаична од ВЕЛНѢ. Во Треск има ВЕЛІЮ 98, но и ВЕЛНКА 18^b, ВЕЛІКОЕ 49^b, ВЕЛНКОЛѢПІЕ 77, што значи дека двете лексички варијанти се употребуваат напоредно. За εἰδία во Треск се употребува ВИДѢННЕ (сп.: ВИДНІЮ 122), ВИДѢ (сп.: ВИДѢ 101), ЗРАКѢ (сп.: ЗРАКѢ 11) и ОБРАЗѢ (11x). Во Треск не се среќава поархаичната лекс. варијанта ОБЛАСТЬ, а само еднаш има ВЛАСТЬ (сп.: ВЛАСТИ 64^b). Грчкото ὅρα во словенските ракописи се преведува со ГОДНА и ЧАСѢ. Во стсл. канонски текстови двете лексички варијанти се употребуваат рамномерно. Во Треск не се среќава лексемата ГОДНА, но има ЧАСѢ. Според Сперански (1899: 16) ГОДНА е поархаично од ЧАСѢ, а, пак, Валериј Погорелов (1932: 667) лексемата РОДНА ја смета за моравизам. А. С. Львов (1958: 225) мисли дека РОДНА означува ограничен или определен временски период, а ЧАСѢ

– миг, момент. Во Треск лексемите **година** и **часъ** веројатно имаат исто значење, бидејќи редовно се употребува **часъ**, а ниту еднаш не се среќава **година**. Грчкото **οὐαὶ** во Треск се преведува со две лексеми – **горе** и **лутѣ**. Грчкото **κόμῃ** во Треск се предава со **всь** и со **градъ**. Со исто значење се употребуваат глаголите **граси** (сп.: **гради** 15, **грѣдетъ** 82, **гредете** 97^В) и **нти** (сп.: **ндосте** 35^В, **нди** 57, **нде** 66). Грчкото **κληρονομία** ‘наследство’, покрај **достоениѣ** 7^В, **достоениѣ** 93, во Треск се преведува и со **прнѹеѣнь** 4^В, **прнѹастна** 7, **прнѹастници** 14, **прѣестна** 32^В, **прнѹѣтъ** 81^В. За грч. **μονογενής** во Треск се употребуваат лексичките варијанти **ѣднородѣнь** (сп.: **ѣднородны** 117) и **нпородѣнь** (сп.: **нпородны** 17).

Во текстот на Треск воопшто не се среќава лексемата **ѣтеръ**, но многу често ја среќаваме варијантата **ѣднѣ** и сложенки во кои како составен дел е оваа лексема. Место грч. **ὁ νομφίος** во Треск два пати ја среќаваме лексичката варијанта **женнѹхъ** (сп.: **женнѹоу** 20^В, **женнѹа** 23^В), а ниту еднаш нема **женанса**, ниту преславизмите **невѣстѣнѣи** и **зѣтъ**. Во Треск се употребуваат лекс. варијанти **жнвотъ** 3х (и сложенките **жнводавьць** 4х, **живонаѹальница** 1х, **живоносѣнь** 1х, **животворити** 2х, **животворѣнь** 1х), **житне** 2х, но и **жизнь** 1х, како и сложенката **жнзподавьць** 2х. Лексичката варијанта **нсплѣнь** (**πλήρης**), **нсплѣнтни** (**πληροῦν**) се смета за поархаична, иако уште во XI век веќе се среќава лекс. варијанта **наплѣнь**, **наплѣнтни**. Во Треск се среќаваат само поархаичните лекс. варијанти **нсплѣѣ** 1^В, **нсплнтни** 3, **нсплѣи** 91. Покрај **нстинѣнь** што се среќава во пет словоформи, во Треск еднаш има **нстовѣство** 82^В. Грч. **πλοίοιον** во Треск е еднаш преведено со **кораблю** 13. Лексичките варијанти **ладни**, **ладница**, **ладниѣне** се среќаваат.

Во Треск паралелно се употребуваат поархаичните лекс. варијанти **кѣнигы** (сп.: **книгы** 51^В), **кѣнигѹѣни** (сп.: **кнѹгоѹѣне** 96) и

поновата писанне 3. Во Треск ги наоѓаме поновите лекс. варијанти **ЛОЖЕИ** **ЛОЖЕСЬНА** (4х), но ниту еднаш не се среќава лекс. варијанта **ОДРЪ**. Место грч. σελήνη во Треск има **ЛОУНЪ** 60^В, **ЛОНА** 98^В, но не се среќава **МЪСАЦЪ**. Во Треск не се среќава лекс. варијанта **ДОБРЪЕ**. Место грч. ὁ πονηρός во Треск не се среќава моравизмот **НЕПРНИАЗНЪ**, туку само архаизмот **ЛЖКАВЪ** (4х). Грч. ἔλαιον во Треск еднаш е преведено со **МАСЛО** (сп.: **МАСЛОМЪ** 105), додека ниту еднаш нема **ОЛЪН**. Поархаичната лекс. варијанта **МННЖТН** во Треск не се среќава. Со тоа значење се употребуваат **МНМОНТН** (сп.: **МНМОНДЕ** 6^В, **МНМОНДЫ** 65), **МНМОХОДНТН** (сп.: **МНМОХОДЕ** 57^В), **ПРЪНТН** (сп.: **ПРЪНДЕ** 66^В, **ПРЪНТН** 114) и **ПРЪХОДНТН** (сп.: **ПРЪХОДАЦІА** 10, **ПРЪХОЖЖ** 19^В). Сепак и овие лекс. варијанти се архаични, бидејќи се среќаваат уште во канонските стсл. текстови. Грчките ἄδικος, ἄδικως во Треск се предаваат со **НЕПРАВЕНО** 49, додека синонимот **ОБНДЪЛНВЪ** не се употребува. Грч. πτωχός во Треск се преведува со **НИЦЪ** (сп.: **НИЦНМЪ** 105), а не со **ОУБОГЪ**. Во Треск не се среќаваат лексичките варијанти **НЪКЫН**, **НЪКОТОРЫН**, **НЪКЪТО**. Со тоа значење се употребуваат лекс. варијанти **ДРОУГЪ** 24, **ИНОЖ** 14 (и **ИНОРОДНЫН** 17) и **ΩВЪ** 29^В. Грч. περιβάλλειν во Треск се преведува со **ОБЛЪЦІН** (6х) и со **ОДЪТН** (сп.: **ΩДЕЖЖ** 15^В). Лексичката варијанта **ПАСТЪРЪ** се смета за поархаична од **ПАСТОУХЪ**, а во Треск ја наоѓаме само првата лекс. варијанта. Место грч. τροφή, βρῶσις во Треск има **ПИЦНЫН** 10^В, **ПИЦЖ** 12, **ПИЦЕМА** 12, **ПИЦА...**75, но ниту еднаш не се среќава лексемата **КРЪМЛА**. Грчкото σινδών во старословенските текстови се преведува со **ПЛАЦАННИЦА** **ПОНЪВНИЦА**. Во Треск еднаш е преведено со **ПЛАЦАННИЦ** 21^В/12, додека соодветната лексичка варијанта **ПОНЪВНИЦА** не се среќава. Грч. ὀνειδίζειν во Треск еднаш е преведено со **ПОНОСИВШІ** 8 (нема **ПОНОШЕННЕ**), додека соодветната лекс. варијанта **ОУКОРНТН** не се среќава.

Место грч. νηστεύειν во Треск еднаш има поститис(ε) 46. Лексемите алкъ, алчъ, алканне, алкати или възалкати во Треск не се употребуваат. Место грч. Прѡτον два пати се среќава прѣвѣе, а четири пати прѣжде. Грчките лексеми διὰ, ἔνεκεν во Треск се два пати преведени со радн (сп.: радї 27^в, радн 57), а ниту еднаш со дѣла. Лексичката варијанта пропѣтисе смета за поархаична од распѣти (Ногálek 1954: 94). Во Треск не се употребува лексемата пропѣти, додека лексемата распѣти се среќава пет пати, а лексемата распѣтисе три пати. Грчкото τραυμα еднаш е преведено со строупъ (сп.: стрѡпъ 29) и три пати со ѡзва (сп.: ѡзвж 6^в, ѡзвы 28, ѡзвѣ 29). Грчкото фрѣаре во Треск три пати преведено со поархаичната лекс. варијанта стоуденьць (сп.: стоудѣньць 50^в, стоуденѣца 51, стоуденѣци 51^в), а ниту еднаш со кладеньць. За грч. μαρτυρεῖν, μαρτυρία, μαρτύριον како поархаични лексички варијанти се сметаат свѣдѣтельствувати, свѣдѣнне. Во Треск се среќаваат двете лекс. варијанти. Сп.: послѣшество 43в, свѣтелствоуѡцини 35в, свѣдѣнїа 111. За грч. συνέδριον, συναγωγή како поархаични лексички варијанти се сметаат съньмъ и съньмнїе, а како понови съборъ и съборнїе. Меѓутоа, веќе во Сав Остр, а еднаш и во Зогра има съборъ и три пати съборнїе. Во Треск се застапени двете зборовни групи. Сп.: съньмнїе 49, съньмъ 56, съньмнїе 105, но и съборъ 25, съборнь 63в, съборъ 79в, събора 80, съборъ 80.

Во Треск се среќаваат двете лекс. варијанти. Сп.: послѣшество 43^в, свѣтелствоуѡцини 35^в, свѣдѣнїа 111. За грч. συνέδριον, συναγωγή како поархаични лексички варијанти се сметаат съньмъи съньмнїе, а како понови съборъ и съборнїе. Меѓутоа, веќе во Сав Остр, а еднаш и во Зогра има съборъ и три пати съборнїе. Меѓутоа, веќе во Сав Остр, а еднаш и во Зогра има съборъи три пати съборнїе. Во Треск се застапени двете зборовни групи. Сп.: съньмнїе 49,

сънѣмъ 56, сънѣмѣ 105, но и съборъ 25, съборнь 63^в, съборъ 79^в, събора 80, съборъ 80, съборнѣ 84^в.

Грчките *φιλᾶσσειν*, *τηρεῖν*, *συντηρεῖν* во десет случаи се преведени со *съхранити*, а *трипати* со *съблостн*. Грчкото *παράδεισος* во Треск се преведува со *царьствне* (3х), *царство* (2х), еднаш има *ран* и пет пати *придавката ранскъ*. За грч. *φίλημα* во Треск еднаш има *цѣлованіе* 10^в, а лекс. варијанти *лобъзанне*, *лобызанне* се среќаваат. За грч. *κοιλία* во Треск се употребува три пати *чрѣво*, шест пати *жтроба* и еднаш *жтробне*. (Десподова, Јачева-Улчар, Митревски, Новотни, Чичева-Алексиќ 2000: 60–90).

Заклучок:

Во Треск следиме повеќе од 50 архаични лексеми, а во Син. пал. проследиме 45 архаизми. Доколку ги опфатиме различните збороформи од двата ракописи врз основа на ексцерпираниите лексеми, можеме да констатираме дека и двата ракописи содржат повеќе од 200 лексички единици од најстариот лексички фонд. Оттаму со задоволство можеме да резимираме дека Треск и Син. пал. се едни од најзначајните старомакедонски ракописи коишто изобилуваат со архаична лексика што претставува исклучително богатство и потврда за вековниот континуитет на македонскиот јазик и печат за неговата богата книжевна ризница.

Користена литература:

- Новотни С., Марковиќ М. 2020: *Лексички и зборообразувачки особености на Палиерикиѣ бр. 77*, Тетово.
- Гранстрем Е. Э. 1964: „Палимпсест Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина“, *Византийский временник*, т. 17 (1960, 78–84; *Славяно-русские палимпсесты – Археографический ежегодник за 1963 г.*, Москва.
- Десподова В. 1997: „Влијанието на великоморавската средина врз македонската средновековна писменост“, *Сѣудии за македонската средновековна лексика*, Скопје – Прилеп.

- Десподова В., Јачева-Улчар Е., Митревски Љ., Новотни С., Чичева-Алексиќ М. 2000: *Трескавечки еухолоџиум*, Прилеп.
- Львов А. С. 1958: „Старославянско е годнина- част“, *КСИС АН СССР*, вып. 25.
- Цонев Б. 1934: *История на българският език II*, София.
- Horálek K. 1954: *Evangeliaře a čtveroevangelia*, Praha.
- Matejko F. 1864: *O początku i rozkwicie literatury starosłowian'skiej w Bułgarii*, Biblioteka Warszawska 4.
- Kałużniacki Ae. 1871: *Descriptio codicum slovenicorum, qui in bibliotheca universitatis Jagellonicae inveniuntur*, Crakoviae (sub num.1).
- Wisłocki Wł. 1877: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellon'skiego*, Kraków.
- Сперанский М. Н. 1899: „Рецензия на труды Г. А. Воскресенского“ „Записки ИАН“, VIII Серия, Т. III, Но. 5 (Отчет о тридцать девятом присуждении наград графа Уварова), СПб.
- Погорелов В. 1932: „Западнославянские элементы в кирилло-мефодиевской лексике“, *Sborník prací i sjezdu slovanských filologů v Praze, 1929, svazek II*.
- Львов А. С. 1958: „Особенности в лексиката на Остромировото евангелие“, *Български език VIII*, кн. 3.

проф. д-р Никита Шекутковски
 Природно-математички факултет при УКИМ
 nikita@pmf.ukim.mk

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК Е НАСЛЕДНИК НА СТАРОМАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во трудот е анализирана појавата на тројна определеност од македонски тип во класичниот ерменски јазик, и развојот на тројната определеност во средновековните кирилски и глаголски ракописи. Заклучок е дека тројниот определен член е внатрешна карактеристика на јазикот во Македонија, присутна во антиката и наследена во денешниот македонски јазик.

На крајот во Додаток се дадени историски факти заради можните објаснувања и аспекти на појавата на тројна определеност од македонски тип во антички ракописи на ерменски јазик.

Клучни зборови: определеност од македонски тип, македонски јазик, Македонија, постпозитивен троен определен член, тројна показна замена.

1. Вовед

Една од основните карактеристики на македонскиот јазик е постоењето на троен определен член/тројна показна замена како суфикс на крајот од зборот кој дефинира определеност и тоа:

човек-от	(општа/средна определеност)	со корен	-Т
човек-он	(далечна определеност)	со корен	-Н
човек-ов	(блиска определеност)	со корен	-В

Појавата е единствена меѓу индоевропските јазици и го заслужува името *Тројна определеност од македонски тип*.

Да забележиме дека човек-от во деиктичка смисла може да значи и човекот до тебе, како што имаме човеков до мене и човекон до него, така што човек-от во смисла на оддалеченост претставува средна оддалеченост, заради тоа и името средна определеност.

Во бугарскиот јазик постои само суфиксот за општа определеност.

Во српскиот јазик сметаме дека не постои определеност со суфикс, но сепак постои во некаква рудиментирана форма со корен -С на крајот од зборот.

СРПСКИ	МАКЕДОНСКИ	
дан-ас	ден-ес	ден-ов
лето-с	лето-с (ка)	лето-во
зим-ус	зим-ос (ка)	зима-ва
ноћ-ас	ноќ-ес (ка)	ноќ-ва
вечер-ас		вечер-ва
јутро-с		утро-во

Веројатно во српскиот се задржале повеќе зборови со суфикс С затоа што за нив немаат замена, како што во македонскиот има замена со вечерва, утрово за вечерас, јутрос.

Членот/показната замена со корен С ќе ја наречеме архаична блиска определеност, затоа што во средновековните глаголски и кирилски ракописи се појавува троен определен член/тројна показна замена на крајот од зборот со корен Т, Н и С. На ова повеќе ќе се задржиме во Секциите 2.2 и 2.3.

2. Постпозитивен троен определен член/показна замена

2.1 Во индоевропските јазици

Босфорот е полесно да се помине од Дунав, затоа од секогаш има циркулација на населението од Балканот во Мала Азија и обратно. Општоприфатено е дека Ерменците или дел од нив дошле од Балканот. Ерменскиот јазик се смета за палеобалкански јазик.

Единствен палеобалкански јазик на кој се пишуваат книги во антиката, покрај грчкиот, е класичниот ерменски (древноерменски).

Класичниот ерменски има тројна определеност од македонски тип со додавање на буквите Д, Н и С, на крајот на зборот. Ќе ги наведеме следните извори (Müth, 2011:14), (Thomson, 1975: 15) страница 29, и (LRC:16), Секција 7.1. Речникот на зборови од (LRC:16) е со образложение, кој збор во која книга напишана на класичен ерменски се појавува.

Од речникот, Н значи оној, С значи овој.

Гласовите Д и Т се соодветно звучен и безвучен пар и тие преминуваат еден во друг.

Како основен извор ќе го презентираме трудот (Müth, 2011:14) за тројната определеност на именките во класичниот ерменски јазик според кој определеноста е дефинирана со додавање на крајот на зборот на буквите:

С - блиска определеност Д - средна/општа определеност Н - далечна определеност

Во трудот (Müth, 2011: 14) е наведено дека тројната определеност во класичниот ерменски меѓу индоевропските јазици е најслична со латинскиот јазик, каде што има тројна определеност со показни заменки (hic, iste, ille), но не и нивно позиционирање на крајот од зборот и сврзување со зборот (заб. на авторот).

Општата определеност со корен Д е присутна во германската група јазици, на пример во англискиот и во германскиот јазик.

Во трудот се споредени определените членови во грчкиот јазик и во класичниот ерменски. Во следната табела е дадена појавата на определен член кај лични имиња во Новиот завет на грчки и преводот на класичен ерменски. Избрани се имињата на Исус, Пилат, Илија (Елија), Мојсеј, Ерусалим и Јордан

	со определен член		без член		вкупно	
	Гр.	Ерм.	Гр.	Ерм.	Гр.	Ерм.
Исус	431	1	357	552	788	553
Пилат	43	0	8	50	51	50
Илија (Елија)	0	0	27	27	27	27
Мојсеј	5	0	30	35	35	35
Ерусалим	4	0	62	65	66	65
Јордан	15	0	0	15	15	15

Како што гледаме ситуацијата во класичниот ерменски е сосема различна од грчкиот јазик. Тие не само што се разликуваат формално зашто определеноста во класичниот ерменски е од македонски тип, туку и функционално - ерменскиот нема употреба на определен член со лични именки и именки со единствено значење, додека употребата на определен член со лични именки кај грчкиот е вообичаена.

Во трудот (Müth, 2011), споредена е употребата на определен член во семантички и прагматични категории во Новиот завет на грчки и преводот на класичен ерменски. Може да се утврди дека грчки и класичен ерменски се согласуваат во употребата на определен член само во ретки именски фрази, а во сите останати категории се разликуваат.

2.2 На Балканот

Во дисертацијата на Георгиева-Стефанова (Софија, 2017: 1) за историјата на определениот член, во делот за употребата на постпозитивни (задпоставени) показни заменки/определен член со корен Т, С, Н во средновековните кирилски и глаголски ракописи, се прави целосна анализа на ексцерпираниот материјал во широк хронолошки дијапазон од IX до XVII век.

Се анализираат преводите од Јован Егзарх Богословие и Шестоднев, Германовиот зборник, кој вклучува творби од различни хронолошки периоди, Бориловиот синодик во препис од последната четвртина на XIV век, преводот на Манасиевата хроника, и три оригинални житија, излезени од перото на Св. Патриарх Евтимиј – Житието на Св. Јован Рилски, Житието на Св. Параскева, Житието на Св. Иларион, епископ Мегленски. Од поново време се анализираат исцело Чергедските молитви и Тројанскиот дамаскин.

Што се однесува до употребата на трите корена Т, С, Н како носители на анафорична или индивидуализирана определеност, без сомневање најчеста е употребата на коренот

Т- : вкупно 153 случаи, следува коренот

С-: 93 случаи и

Н-: 27 случаи.

Кај поединечните ракописи, сликата е сосема поинаква: Овие разлики сведочат за различниот начин на кој се менува системот на показните заменки во бугарскиот јазик со губење на тројните показни заменки (Георгиева-Стефанова 2017:1).

Тројниот систем на показни заменки, соодветно, и таканаречениот троен член е зачуван: во рупско-родопските говори, предните говори и во говорите во Вардарска и Егејска Македонија (падините на планината Родопи се во источниот дел на Пиринска Македонија, забелешка на авторот).

Коренот - С со текот на времето е заменет од - В во говорите во Вардарска и Егејска Македонија и во предните говори (Георгиева-Стефанова 2017:1).

Иста функција како членувањето со - В имаат показните заменки овој, оваа, ова, овие. Овие заменки постојат само во македонскиот јазик, во малку изменета форма во македонските дијалекти и во поранешното т.н. српско-хрватско говорно подрачје.

Во средновековните кирилски и глаголски ракописи од српска територија, исто така се среќава тројна определеност со поставување на корените Т, С, Н на крајот на зборот.

Тројната определеност од македонски тип е задржана до денес во Тимочко-лужничкиот говор (со градовите Бела Паланка и Пирот). Според дисертацијата на Рашиќ, (Белград, 2023: 10), карактеризација на тимочко-лужничкиот говор е тројниот (Т, В, Н) член кој се додава постпозитивно, најчесто на именки, нешто поретко на придавки, заменки и на броеви.

2.3 Во Македонија

Макаријоска (2017: 7) наведува неколку примери во кои показната заменка во постпозиција укажува на развивањето на категоријата на определеност (во Шафариков триод, XII или почеток на XIII век) (Макаријоска, Црвенковска 2012: 8). Со вокализацијата постпозиционо употребената показна заменка се спојува со претходната именка и претставува членска морфема (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 12) во Добромирово евангелие, XII век, Орбелскиот триод втора половина на XIII век, Григоровичев паримејник, крај на XII или поч. на XIII век.

Кон крајот на XIII век членот бил веќе изградена граматичка категорија, што се потврдува со примерите во кои членската морфема се пренесувала, веќе како посебен морфолошки елемент, од именката на придавката (Конески 1981: 5).

Во дисертацијата на Карапејовски (Скопје, 2020: 4), се наведени многубројни примери на постпозиционо појавување на показните заменки/членот како;

- дека членувани зборови постпозиционо со сврзана морфема среќаваме уште во најстарите писмени споменици од X и XI век (Илиевски 1988: 3).

- како што наведува Пандев (2011: 9), една од морфолошките особености на Асемановото евангелие, од крајот на X или почетокот на XI век, се токму „зачетоци[те] на членувани форми кај именките од машки род во позиција на крајот на именката.

- доказ се и примерите од Добрејшовото евангелие, прва половина на XIII век (сп. Конески 1981: 5).

- Црвенковска и Макаријоска (2018: 13) забележуваат и дека формите со корен –Н и –Т варираат, како и позицијата на заменки-

те (препозиција наспрема постпозиција), сп. во Орбелскиот триод втора половина на XIII век.

- примери со ваква употреба на показната замена се забележани и во Хлудов паримејник — средномакедонски кирилски ракопис 13-14 век (Миовски 1966: 8). Во однос на застапеноста на формите од показните замены во ваква функција се забележува дека најчести се формите со коренот - С, па со - Н и -Т.

Во периодот меѓу 15 и 18 век се појавуваат дамаскините — текстови од македонската територија пишувани на разбирлив, народен јазик. Тие претставуваат почеток на македонски книжевен јазик. Крнинскиот дамаскин е ракопис од крајот на 16 век, најден во манастирот „Св. Пречиста“ во Крнино, Кичевско 1956 година.

Анализата на Илиевски (Илиевски 1972: 2) покажува дека, иако фреквенцијата во Крнинскиот дамаскин е скромна, сепак, се појавува член со трите корени: -Н, -Т, -С.

Исто така понекогаш се употребува Н-коренот, каде што во современиот македонски јазик се очекува дистрибуција на Т-коренот. На овој интересен феномен укажува и статистиката што ни ја посочува Илиевски, дека во евангелските текстови доминира -С, (66 %), додека, пак, во македонскиот превод на Дамаскиниот коренот -Н е апсолутно најфреквентен (79 %).

Корпусот од 19 век покажува сериозни приближувања на современиот јазик (Крчовски, Дичо Зограф) до конструкции што се на границата со современиот, но се гледа развојната тенденција (Пејчиновиќ) на овие конструкции, кои завршуваат со веќе оформен јазичен израз, кој изгледа структурно речиси идентичен со современиот јазик (Мисирков, Миладиновци и — особено — Цепенков) (Карапејовски 2020: 4).

Заклучок:

Илиевски (1988: 2) ги сместува погледите за развојот и појавата на македонскиот член во три одделни групи а) влијание на супстратот б) влијание на атстратот (албанско-романски и/или грчки), в) резултат на туѓо влијание и на самостоен развој.

Од Секција 2.1 тројниот член е својство на палеобалкански јазик, долго време пред да се појави во кирилските и во глаголските ракописи.

Од Секција 2.2 и 2.3, според кирилските и глаголските ракописи тројниот член е распространет на најголемиот дел од територијата на Македонија.

По анализата во овој труд станува јасно дека тројниот определен член е внатрешна карактеристика на јазикот во Македонија, присутна во антиката и наследена во денешниот македонски јазик.

Тоа што тројниот член денес е сочуван само во македонскиот јазик, е најголем доказ дека неговата матична земја е токму Македонија и дека неговите корени се многу длабоко во минатото.

Појавата на тројниот член во класичниот ерменски јазик и присуството во кирилски и глаголски ракописи од средновековието, може да има две причини: присутноста на јазикот на поширока територија или наметнувањето на јазикот или неговите најистакнати карактеристики на сродните јазици на териториите кои се во состав на Македонската Империја скоро 250 години. Тоа не е јазикот од кованите монети, но е јазик употребуван во секојдневниот живот.

Напливот на многубројни зборови на Балканот кои завршуваат на А, буква која најчесто го дефинира женскиот род на именката, и кои завршуваат на О и Е, букви кои најчесто дефинираат среден род, неопходно бараат и по членувањето зборот да завршува на истите букви. Ова е причината што падежните форми со додавки на крајот на зборот се напуштени во македонски јазик и падежните форми се прават со предлози пред зборот.

4. Додаток:

По смртта на Александар Велики 323 пр. н. е., настанува војна помеѓу неговите војсководители. Победник е Селевк I Никатор (победник). Во неговата империја, основана во 312 пр. н. е. се вклучени сите освоени територии, освен Македонија и Египет.

Неговата престолнина е во Антиохија, изградена 300 пр. н. е. Блиску до неа ја гради и Едеса 303-302 пр. н. е., според првата престолнина на македонското царство Едеса/Волен (The Princeton encyclopedia of classical sites 1976) (според истиот извор, Едеса е првата престолнина на Македонците во историско време, сè додека од кралот Архелај (413-399 пр. н. е.) не е преселена во Пела).

Империјата трае скоро 250 години. За тоа време Македонците вршат колонизација, по копнен и по воден пат. Неколку колонии или воени утврдувања по целата империја се населени со Македонци, кои се војници на империјата, и формираат мрежа од населби лојални на царот. Од оваа гледна точка, Северна Сирија станува Нова Македонија, каде градовите и териториите се именуваат според местата во Македонија, како Едеса, Бер, Еуропос* итн. врз база на сличноста на географските карактеристики во татковината. (Coluqi 2013). На пример Едеса е опкружена со води, Еуропос е на брдо покрај река... (Еуропос е родното место на Селевк. Во областа Бојмија околу денешна Гевгелија, во македонско време пр. н. е. постоеле четири града, од кои еден е Еуропос).

Ерменија е северен сосед на империјата, најпрво е полунезависна, но со текот на времето го зајакнува својот статус во однос на империјата. Со јакнењето на Рим и јакнењето на Арсакидското Царство во Иран, империјата се намалува и се сведува приближно на територијата на Сирија. Во 84-83 пр. н. е., заради постојаните борби околу престолот, повикан е ерменскиот цар да биде вистинскиот владетел (Enciklopedia Iranica), а во 63 пр. н. е. Римската Империја ја анектира територијата.

При крајот на IV век од нашата ера, се јавува потребата од ерменска азбука. Од ерменскиот царски двор работата е доверена на Месроп Маштоц, еден од најучените луѓе во тоа време. Околу 400 г., Месроп оди во еден од најпознатите учебничарски и научни центри – Едеса – прославен по многубројните складирани книги од тоа време, и ги започнува своите пребарувања. (Агаян.1982). Во 405/406 ја објавува ерменската азбука, на која почнуваат да се пишуваат книги, главно преводи на библиски текстови. Тоа денес овозможува комплетна реконструкција на јазикот т.н. класичен ерменски (древно ерменски).

Литература за Додаток:

- Агаян, Э. Б. Месроп Маштоц // Видные деятели армянской культуры (V—XVIII века). — Ер., 1982. — С. 7—17.
- The Princeton encyclopedia of classical sites. Stillwell, Richard. MacDonald, William L. McAlister, Marian. Holland. Princeton, N.J. Princeton University Press. 1976.

Encyclopaedia Iranica. Founding editor Ehsan Yarshater, First published 1982

<https://referenceworks.brill.com/display/db/eiroOnline> by Brill Academic Publishers

Coloru, Omap2013Seleukid Settlements: Between Ethnic Identity And Mobility Electrum, Journal of Ancient History Vol. 20: 37–56

Користена литература

Георгиева-Стефанова Валентина 2017: Докторска дисертација, Универзитет во Софија, Илиевски Петар Хр. 1972: *Крнински дамаскин*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје. Илиевски Петар Хр. 1988: *Балканолошки лингвистички сџури*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Карапејовски Бобан 2020: Докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Конески Блаже 1981 (1996): *Историја на македонскиот јазик*. Култура, Скопје. Макаријоска Лилјана, Црвенковска Емилија 2012: *Шафариков ѝриод – лингвистичка анализа*. Скопје. Макаријоска Лилјана 2017: „Климентовската традиција во македонската средновековна писменост (по повод 1100-годишнината од упокојувањето на св. Климент Охридски)“ *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar. Миовски Мито 1996: „Соодносот на орнаментиката на Болоњскиот псалтир и

Хлудовиот паремејник“, *1100 години од хироџонизирањето на свети Климент во епископска катедра на свети Наум во Охрид*, Зборник на трудови, МПЦ, Охрид, 173–185. Пандев Димитар 2011: *Македонска христоматија*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже

- Конески“. Рашиќ Катарина Г. 2023: Докторска дисертација, Универзитет во Белград. Угринова-Скаловска, Радмила 1970: „Историски преглед врз развитокот и употребата на членот во македонскиот јазик“. *Литературен збор*, XVII/2, 1–5. Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература, Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила, Рибарова Зденка 1988: *Радомирово евангелие*. Стари текстови IV. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Црвенковска Емилија и Макаријоска Лилјана 2018: „Заменските форми во црковнословенските ракописи од македонска редакција“, Во: *Реферати на македонскиите слависти на XVI меѓународен славистички конгрес во Белград*, Република Србија, август 2018 година (специјално издание), 5–28. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Müth Angelika 2011: „Categories of Definiteness in Classical Ermenian, Studies in Language“ 3(3), 2011. 11–25. Eirik Welo (ed.) *Indo-European syntax and pragmatics: contrastive approaches*, Oslo Thomson Robert W. 1975 1989: *An Introduction to Classical Armenian*, Caravan Books, Delmar, Academic Resources Corporation, New York
- <https://lrc.la.utexas.edu/eieol/armol> , The University of Texas in Austin, Linguistics Research Center | College of Liberal Arts, Classical Armenian Online.

м-р Душко Деспотовски

Институт за македонски јазик „Крсте Мисрков“ при УКИМ

dusko.despotovski@gmail.com

ЛЕКСЕМИТЕ *ПЛАНИНА*, *ГОРА*, *ТУМБА* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ДИЈАХРОНИСКА АНАЛИЗА

Апстракт: Предмет на анализа на овој труд се дел од лексемите што означуваат релјеф и геолошки состав на земјата. Ние во овој труд, според Прашалникот за собирање на дијалектолошки материјал од глава XXII, ќе ги обработиме лексемите *иланина*, *гора*, *тумба*. Податоците за потеклото се собрани со помош на извори од картотеки и речници. Картотеката на Одделението за црковнословенски јазик од македонска редакција претставува корпус од 29 македонски библски и небиблски текстови, со различна временска и територијална припадност.

Целта на трудот е да се види јазичното потекло на овие лексеми, да се направи семантичка анализа, да се објаснат на историско, дијалектно и современо рамниште, секоја лексема одделно.

Со оваа анализа, наша цел е да го прикажеме развојот што овие лексеми го имаат од црковнословенскиот период до денес, дали се работи за прасловенски зборови со пошироки индоевропски паралели или за оригинални словенски творби.

Клучни зборови: семантика, историја на македонскиот јазик, етимологија, дијалектологија, современ јазик, *иланина*, *гора*, *тумба*.

Вовед

Кај називите за релјеф означуваме претставување на различни нерамнини на земјината површина што настанале и непрестајно се менуваат со дејствување на внатрешни (ендогени, терестрични) и надворешни (егзогени, сончеви) природни сили.

Со еден зборот релјеф е назив за сите рамнини и нерамнини на земјата. Имено, геологијата е наука што се занимава со изучување на создавањето на геолошкиот состав, структурата и внатрешниот склоп на земјината кора, минералите, карпите и на сè живо и изумрено од органскиот свет во врска со реконструкцијата на историјата на Земјата и со формирањето на цврстата земјена корка од појавата на првиот живот до денес.

Човекот историски се менувал себеси, па потоа ја менувал и околината што ја гледал. Околината била главно сувоземна и водена, на којашто човекот уште од својот почеток ги населувал суво-

земните површини кои низ вековите ги користел за свои потреби. Главна цел на овој труд ни се сувоземните површини, за кои имаме различни називи за рамни места и различни називи за испакнати места.

Називите за релјеф и составот на земјата човекот ги именувал според тоа како визуелно изгледале. Рамните површини ги именувал на еден начин додека испакнатите страни ги именувал на друг начин. Семантичкото поле за релјеф е исконско, старинско, кое има еден континуиран тек на именување на називите од самите почетоци, од прасловенскиот период па до денес.

Предмет на обработка на овој прилог ќе биде анализа на дел од лексемите што означуваат релјеф и геолошки состав на земјата, односно ќе бидат опфатени лексемите *ѿланина*, *гора* и *ѿѹмба*. Ќе се анализира нивната појава од старословенскиот период, односно во периодот на црковнословенските ракописи од македонска редакција, и ќе направиме споредба со нивната употреба во современиот јазик, со тоа што тука ќе ги опфатиме на две рамништа, стандардно и дијалектно. Исто така, овие лексеми ќе се обидеме да ги обработиме и на етимолошко рамниште, да дадеме релевантни етимолошки толкувања, со тоа што ќе го одредиме нивното потекло и каде и како се употребуваат во другите балкански и словенски јазици и на тој начин дијахрониски да ја објасниме нивната семантика. Со тоа ќе донесеме заклучоци за секоја лексема одделно, за тоа дали одредена лексема сè уште се чува до денес, дали има проширување или стеснување на нејзиното значење низ историјата. За таа цел ги користиме Картотеките при Институтот за македонски јазик; Картотеката на *Речникоѿ на црковнословенскиоѿ јазик од македонска редакција* и Картотеката на *Македонскиоѿ дијалектѿен аѿлас*.

Лексичкиот систем се менувал од различни причини, најпрво на фонетски план каде што имаме промена на гласовната структура на одредени лексеми, потоа се јавуваат морфолошки промени, упростувања на парадигмите, менување на формите и исчезнување од употреба на одредени лексеми, и последната промена е појавата на неологизмите, т.е. со самата промена на општеството и појавата на нови предмети и појави се појавуваат и нови зборови.

Лексемата *планина* во црковнословенските споменици од македонска редакција

Во корпусот на Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција (РЦЈМ) лексемата *планина* не се среќава, но таа е забележана во речникот кај Миклошич. Тој ја бележи именката *планина*, *планине* и придавката *планинскъ*, пр. *планинска мегла* (Миклошич 1963: 569).

Лексемата **планина** ја сретнуваме и во Речникот од три јазика од 1875 од Ѓорѓија Пулевски. „Што се велит планина.: – Одговор. Планина се велит од сува земја свјакоје издигнато, место, које је, многу високо, ! (Пулевски 1875: 21).

Оваа лексема ја нема во библиските текстови од црковнословенскиот период, но ја забележавме во Кониковското евангелие од 19 век напишано со грчки букви. Оваа лексема таму се појавува на 10 места. Пр; *истѣина ѿ вѣлем, акѹ ѣмаѣе вѣра колку иѹно зѣрну синѣѣуво, ѹа рѣчиѣе на вѣа ѣланѣна: ѣрѣмесѣѣ се уѣѣ ѣѣѣѣ ѣѣѣѣ, и кѣ сѣ ѣримѣѣѣ, нѣ ке бѣѣе нѣкуа рабѣѣѣѣ немѣѣѣѣ на вѣс. (23) И кѣ исѣѣѣѣѣ ѣѣѣѣѣ, сѣ качѣѣ на ѣланѣнаѣѣ сѣѣ ѹа сѣ ѣѣѣѣѣ, и кѣѣѣѣ ѹа замрѣѣѣѣѣ, бѣѣѣѣ сѣѣ ѣѣѣѣѣ.*

Етимолошка анализа на лексемата *ѝланина*

Според БЕР, лексемата **йланина** се јавува со две значења. Првото значење на оваа именка се означува со ‘голема надморска височина, возвишение’, ‘куп, грамада, мноштво’, ‘многу високи врвови’. Срхр. *йланина*, словен. *planina*, укр. *йолонина*, чеш. *planina*, словач. *planina*, пол. *plonina*, горлуж. *planina*, доллуж. *plonina*. Потекнува од праслов. *palninā образувано од *palnъ со првично значење (за локалитет) пуст, гол. Сродно е со исл. fell ‘планина’, лат. planus, лит. plonos. Од ие. *pel-, / *pal- од еден произлез со поле, полиња. Земено во ром. plănină, нгр. πλαννη. Второто значење на лексемата **йланина** е ‘шума’ (БЕР, 1996: 302 – 303).

Според Сној (Snoj 2009: 521), лексемата **йланина** потекнува од прслов. *polnina која е изведена од *rōlnъ со значење ‘рамнина, необрасната со дрвја’. Семантичката двојност е разбирлива, бидејќи прасловените живееле во област каде што рамнината била степска, а шумите биле само во планините. Името подоцна почнало да се користи за означување на планини необраснати со дрвја:

цслов. planina, хрв., срб. planina, укр. polonina, пол. planina, чеш. pláň ‘planota’¹.

Според Скок, лексемата **џланина** е општојужнословенски збор. Потекнува од прасловенскиот збор *poln-, -/ina којшто се јавува во две значења: во првото значење се јавува како ‘пошумено ридско подрачје’, додека второто значење се јавува како ‘топоним’ (Скок 2: 675 – 676).

Семантика на лексемата *џланина* во современиот македонски јазик

Кај Зозе Мурговски, за лексемата **џланина** во Толковниот речник на современиот македонски јазик се среќаваат следниве значења:

1. Големо и нагло природно издигнување на земјината површина; голем или висок и стрмен рид;
2. Голем куп или количина;
3. Огромен човек или предмет: голем е како планина (ТРСМЈ, 2011: 896).

Во *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик* од Божидар Видоески се среќава следното значење за лексемата **џланина** ‘големо возвишение’ (Видоески 1999: 109).

Како што може да видиме, лексемата **џланина** од семантичкото поле релјеф и геолошки состав на земјата во ТРМЈ се среќава со три значења, и тоа; како голем или висок и стрмен рид, како голем куп или количина и со фигуративно значење, голем е како планина, додека пак во Картотеката на РЦЈМ во периодот од XI до XVI век оваа форма не се среќава. Лексемата **џланина** се среќава подолна во народниот говор, односно во дијалектите на македонскиот јазик, како што потврдиме и со материјалот од Кониковското евангелие од 19 век.

Дијалектолошка анализа на лексемата *џланина*

Во Картотеката на МДА во прашањето за ‘големо возвишение’ со број 1. од главата бр. XXII во најголем дел од пунктовите лексе-

---

¹<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4290216/planina?FiltereDictionaryIds=193&View=1&Query=planina>

мата *ѿланина* се сретнува како единствен одговор на ова прашање и тоа во следниве пунктови: Жедилово (1), Д. Река (2), Габер (4), Луке (5), Огут (6), Ранковце (8), Кратово (10), Д. Стубол (12), Страцин (13), Ш. Рударе (15), Жегѓане (17), Думановце (23), Романовце (24), Орашац (25), Павлешенци (26), Немањинци (29), Кнежје (30), Превој (31), Белимбегово (33), Црешово (36), Бардовци (38), Кучково (39), Вратница (40), Лешок (41), Брезно (42), Теарце (43), Раотинце (44), Сараќино (46), Милетино (47), Челопек (48), Тумчевиште (49), Волковија (50), Пожаране (51), Печково (52), Куново (54), Маврово (57), Жерноница (58), Ростуше (60), Галичник (61), Г. Косоврасти (64), Гари (68), Ефловец (71), Џепиште (73), Модрич (75), Луково (78), Ржаново (79), Боровец (80), Глобочица (82), Струга (85), Радожда (86), Волино (87), Ботун (88), Оровник (93), Рамне (95), Којнско (95а), Пештани (96), Трпејца (99), Стење (102), Љубојно (103), Арвати (106), Претор (107), Царев Двор (108), Ѓавато (110), Крушје (113), Речица (114), Смилево (115), Дихово (116), Драгош (117), Буково (120), Кукуречани (121), Живојно (122), Скочивир (123), Паралово (124), Путурос (127), Тополчани (128), Крушовјани (129), Слечче (130), Д. Дивјаци (131), Вранешница (135), Тајмиште (141), Букојчани (142), Туин (143), Светорача (144), Г. Белица (149), Здуње (150), Н. Брезница (151), Нерези (152), Ракотинци (155), Драчево (156), Зелениково (157), Држилово (158), Катланово (159), Лугунци (162), Башино Село (163), Карабуниште (164), Црквино (166), Извор (170), Стровија (172), Слечче (173), Богомила (176), Никодин (177), Тројаци (178), Прилепец (180), Дуње (183), Подлес (184), Градско (185), Праведник (186), Витолишта (187), Старавина (190), Рожден (191), Конопиште (192), Барово (193), Марена (197), Миравци (199), Конско (200), Фурка (203), Пирава (205), Николич (206), Дојран (207), Костурино (208), Смоларе (213), Стинек (214), Робово (216), Дукатино (222), Дедино (225), Радовиш (226), Љуботен (227), Никоман (228), Долни Балван (229), Судик (232), Лезово (234), Спанчево (235), Соколарци (235а), Лесново (237), Древено (238), Припечани (239), Гратче (240), Костин Дол (243), Саса (246), Каменица (247), Калиманци (248), Олашец (249), Лаки (250), Киселица (253), Тработевиште (255), Ст. Истевник (256), Г. Белица (267а), Мутилово (311), Крецово (314), Градобор (316), Кулакија (318), С'ботско (326), Црнешево (328), Струпино (342), Попадија (344), Зеленич (352), Пјателе (353), Поп'лжани (355), Д. Котари (356), Буф (357), Тиолишта (362), Хрупишта (365),

Марковени (367), Добролишча (368), Езерец (369), Крчишта (376), В'мбел (377), Ошчима (383), Гломбочани (385), Леска (386), Пустец (386а), Л'к (387), Граждено (390), Бобошчица (391), Слимница (392).

Паралелна појава на лексемата *йланина* со лексемата *гора* се среќава во следниве пунктови: *йланина//гора* (гора со значење дрво), (9) Псача, (11) Шлегово, (18) Четирце, (19) Младо Нагоричане, (22) Клечовце и (24а) Бујковци, *йланина//гора* (гора со значење шума) (32) Дивле, (74) Клење, (81) Вевчани, *йланина//гора* (гора зашумена планина) (100) Љубаништа, (101) Лескавец, (109) Ресен, (134) Прострање, (136) Кнежино, (137) Попоец, (138) Лешница, (198) Клисуре, (210) Ново Село, (210) Габрово, (218) Нивичино, (219) Подареш, (220) Вељуса, (221) Конче, (230) Штип, (233) Богословец, (236) Злетово, (242) Винаца, (257) Мачево, (260) Пехчево, (261) Берово, (262) Двориште, (267) Раздол, (313) Паратос, (315) Амар Ќој, (341) Чеган, (361) Горенци, (388) Нивици, (389) Шулин. Двојните форми *планина//гора* се среќаваат во (194) Ваташа, и (201) Стојаково, во Муртино (209) *гора//планина*, во село Тресино пункт (340) ги среќаваме формите *планина//горѝ*, во Неврокоп (284) имаме *планина/гѝрето/гѝора*. Во пункт број (13) Страцин се среќаваат *планина//корија*, а во пунктот со број (74а) село Стеблево ги сретнавме формите *планина//орман*. И *корија* (kōgī) и *орман* (orman) претставуваат заемки од турскиот јазик (сп. Видоески 1999: 76, 101).

Лексемата *планина* се среќава во следните пунктови (307) Негован, (316) Градобор, (325) Тушин, (347) Ранци, (348а) Липинци, (349) Емборе. Во пунктот со реден број 323 во село Гуменце се среќава формата *планина*. Називот *планина* се среќава во пунктот (205) Пирава, (337) Луковец, (343) Г. Пожарско, (348) Тречно, додека пак формата *плайна* ја сретнавме во пункт (65) во село Баништа. Во сите овие основната форма *йланина* се јавува со некаква редукција на вокалите. Во селото Голем Папрадник (72) се среќава само формата *пла"на*, со испуштање на интервокалното *н*.

Лексемата *гора* се среќава во (300) Савек, додека пак во село Сухо (305) и село Висока (306) се јавува формата *гурушка* <гура <гора.

Лексемата **гора** во црковнословенските споменици од македонска редакција

Во РЦЈМ, е обработена лексемата **гора**, којашто се јавува со две значења. Првото значење е: *ѿланина, ѿпредел, шума*: оуѣрѣвъже народы възиде на **горѣ** εις τὸ ὄρος Mt5,1 Rad; •ѿ• локотѣ врѣхотѣ възнесе са вода и покрѣи вѣса **горѣ** πάντα τὰ ὄρη Gn7,20 Grig; **гора** бо сѣа таа гѣсподѣнѣ голѣгоѣа естѣ ѿко на неи спѣсѣниѣ вѣсемотѣ мироу сѣдѣа са ὄρος γὰρ ἅγιον comPs3,5 Rog; пастѣше ѡвѣж на **горѣ** εν τῷ ὄρει 92v26 Stan.

Во рамките на ова значење, во Речникот се издвоени неколку синтагми во кои партиципира именката **гора**, како составен дел од топоним: **Дивнаѣа гора**, Дивна Гора, планина меѓу градовите Антихонија Сирииска, Селеквија и Роса, на која се подвизувал и изградил манастир и црква на преп. Симеон Столпик Помладиот, наречен Дивногорец: марѣа маѣти бѣше сѣвѣтѣаго сѣмѣшна иже на **Дивѣнѣгорѣ** εν τῷ θαυμαστῷ ὄρει 161b15 Vtš, потоа: **ѣлеонѣскаѣа гора**, **маслиѣуѣнаѣа гора**: сѣдаѡуѣ емоу на **горѣ** ѣлеонстѣ εις τὸ ὄρος τῶν ἔλαιῶν Mc13,3 Dbm; придѣте вѣо възидѣмѣ вѣрни на вышнаѣ **горѣ** **маслиѣуѣнѣ** ἐπὶ τὸ μετέωρον ὄρος τῶν ἔλαιῶν 235d29 Orb; сѣдаѡуѣ емоу на **горѣ** ѣлеонстѣ εις τὸ ὄρος τῶν ἔλαιῶν Mc13,3 Dbm, потоа: **кармиѣльскаѣа гора** – ὄρος *Кармиѣлион*: **гора** же *кармиѣлскаѣа* бѣ сѣвыше и ѿ наѣаѣа имѣновѣаѣна пророкѣ илѣютѣ ὄρος δὲ τὸ Кармиѣлион 151r10 Km, **сиѣанскаѣа гора**, **сиѣа**, **сиѣаа**, **сиѣан гора**, **сиѣандѣскаѣа гора** – *Сѣнѣа ὄρος*, *Сѣнѣаѣион ὄρος*, **хорѣвѣскаѣа гора**, **гора хорѣвѣ** – ὄρος *Хорѣѣѣ*: сиѣа бо еста два заѣѣта ѣдинѣ оуѣо ѿ **горѣ** *сиѣанскѣѣѣ* ἀπὸ ὄρους Сѣнѣа G4,24; **сиѣоѣва**, **сиѣонѣскаѣа гора** – *Сѣѣѣѣ ὄρος*: нѣ пристѣпите вѣо вѣ *сиѣѣѣѣѣѣ* **горѣ** и кѣ градоу вѣога живѣ ѣроуѣсѣалима кѣѣѣѣсѣаго Сѣѣѣѣ ὄρει Hb12,22 Karp; **таѣворѣскаѣа гора**: *ѣаѣворѣскаѣа гора* сѣѣѣѣѣѣѣѣѣ сѣ 209a20 Vtš. Како синоними на лексемата **гора** во Речникот се посочени именките **врѣдо**, **хлѣмѣ**.

Второто значење на лексемата **гора**, е адвербијално, каде што оваа именка се јавува во состави со предлог: **отз горзи до дола, до долз, до низоу, до низз**, со значење: од горе до долу; и опона црковна раздара са двоє *отъ горыи до дола* ἂπ' ἄνωθεν ἕως κάτω Mc15,38 Dbm; *ѿ горѣ до низоу* Mc15,38 Dbj; *хризмъ наричетъ крѣщеніа ежже помазаетъ са вѣрзнии* *отъ горзи до низоу* ἂπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω comPs132,2 Bop; *ѿ горыи до доль* comPs132,2 Pog. Во ова значење, во Речникот се издвоени следниве синоними: **горѣ** (отз ~ до низоу), **отзвзише** (~ до низоу), **сзвзише** (~ до ниже, до низоу, до низз).

Лексемата **ѡра** покрај тоа што се среќава во Речникот, неа ја среќаваме и во Тиквешкиот зборник од 16 век, пр: **гора**: *изиде из горе* 56 (Пандев 2000: 42).

Етимолошка анализа на лексемата **ѡра**

Што се однесува до потеклото на лексемата **ѡра**, овој збор е прасловенски, сесловенски и балтословенски. Според Скок оваа лексема се употребува со три значења: 1 брег, рид, 2 голема шума [...], 3 лозје (Скок 1 : 589). Скок ги посочува и сите позначајни изведени зборови од оваа лексема. Според Сној потеклото е од стцслов. *gora*, хрв., срп. *gòra*, рус. *gorá*, чеш. *hora* 'gora'. Прасловенското *gorá е изведенка од индоевропскиот корен **gʷerH-* 'гора', од којшто е добиено истинд. *giri-*, ав. *gairi-* 'гора', лит. *girià*, лет. *dziņa* 'шума', лит. *pugarà* 'планински венец?', алб. *gur* 'камен, карпа', гр. *deirós* 'височина', *boréas* 'северен ветар', [...] истароирски. *bairenn*, бретонски. *brennik* < келтски. *barinā 'карпа, карпесто тло' < **gʷerH-*ino- (Rus. Matasović, ustno)².

Семантика на лексемата **ѡра** во современиот македонски јазик

Во современиот македонски јазик лексемата *гора* се среќава во Толковниот речник на македонскиот јазик, и тоа со две значења. Првото значење на лексемата *гора* е *месѡо обраснаѡо со дрвја*;

²<https://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4286555/gora?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=gora>

шума. Пр. *Јаворова гора. Гора зелена.* Додека пак второ значење го среќаваме во архаична функција со значење на *џланина*. Пример: Скопска Црна Гора. (ТРМЈ, том I, 2003: 100).

Од погореизнесеното можеме да дојдеме до заклучок дека лексемата **гора** и во РЦЈМ и во ТРМЈ се среќава со две значења. Во *Речникој на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* првото значење на оваа лексема се јавува како *џланина, џредел, шума*, а пак второто адвербијално значење е во состави со предлог. Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* првото значење е *место обраснато со дрвја; шума*, што е покриено со дел од значењето број 1. во црковнословенскиот, додека значењето на планина (исто под бр. 1. Во РЦЈМ) овде се смета за второ значење и за архаично. Адвербијалното значење е сосем изгубено во современiot јазик. Од ова може да заклучиме дека лексемата **гора** е стар прасловенски збор којшто континуирано се јавува од црковнословенскиот период до денес, со тоа што неговата семантика е видливо стеснета само на значење ‘место обраснато со шума’.

Дијалектолошка анализа на лексемата *џора*

Во обработката на лексемата *гора*, како посебна единица во картотеката на *Македонскиот дијалектен атлас*, за разлика од другите досегашни лексеми коишто ги обработувавме каде што сретнавме повеќе форми и каде што се јавуваа на различни пунктови, за оваа лексема не најдовме материјал.

Единствен материјал за лексемата **гора** на кој најдовме е во селото Тајмиште пункт број (141). Но, мора да истакнеме дека има вкупно 45 пунктови во коишто лексемата *гора* се јавува паралелно со *џланина*, што значи дека значењето на *џланина* сè уште е живо во македонските дијалекти, но не на целата територија.

Лексемата *џумба* во црковнословенските споменици од македонска редакција

Во корпусот на Речникот на Црковнословенскиот јазик од македонска редакција лексемата **џумба** не се среќава со оглед на тоа што овој корпус на лексика е строго канонски, но не се исклучува фактот дека лексемата се употребувала во тој период.

Етимолошка анализа на лексемата *тумба*

Според Фасмер (IV:120), лексемата *тумба* (*tumbe*) е со значење на ‘гроб, јама, ковчег’. Во народнолат. се јавува како *tumba* со значење ‘ковчег’, заснован на незасведочено значење ‘гробен споменик’ (Фасмер 1973: 120).

Според Скок, лексемата *тумба* со значење ‘гроб’ е од италијанското *tomba* < lat. *tumba* < гр. *τύμβος, τύμβα*, која, исто така, е и балкански збор, и се среќава во: буг. *тумба* »1° количина, куп, зголемување, 2° рид, мегл. *tumbă*, арб. *tumbe* (Скок 1971: 523).

Оваа лексема на дијалектната територија се јавува и како топоним на овие простори, но топонимите не се предмет на обработка во овој труд, нив ќе ги обработуваме во некоја следна прилика.

Според Видоески, лексемата *тумба* означува ‘возвишение’ лат. *tumululus* ‘могилка’, герм. *tumbe*, аз. *domba, tomba*, ерм. *tumg*, сх. *тумба*, буг. *тумба*, аром. *tumbă*, алб. *tumbë*; се јавува и како топоним *Тумба* ‘село’, *Тумба Маџари* (Видоески 1999: 162).

Според Аргировски, лексемата *тумба* се среќава во македонскиот јазик со значење ‘возвишение, рид’, со примерите: ‘беше излегол на една *тумба* баиџи висока’ (Кичевско), ‘сив сокол по гола *тумба* лета’ (гатанка) (Костурско)... Аргировски оваа лексема ја толкува како грцизам, сп. стгр. *τύμβος* < лат. *tumululus*, аром. *tumbă*. Овој апелатив често се среќава топономизиран (Аргировски 1998: 277).

Семантика на лексемата *тумба* во современиот македонски јазик

Во Толковниот речник на македонскиот јазик, лексемата *тумба* се среќава со следниве значења:

1. Возвишение. *Песочна тумба. Висока тумба. Замина сонцето зад тумбиите.*

2. Нерамен дел од пат, нива и сл. *Тумби на патот. Нивата не е добро изорана, тумби, тумби по неа.*

Тумба, тумбаат несв. Превртува нешто наопаку. Дејше, не тумбај го ситолой! (ТРМЈ, 2014: 136).

Ако се споредат значењата на оваа лексема што ги има во *Толковниот речник* и во РЦЈМ, може да се заклучи дека лексемата *тумба* во *Толковниот речник на македонскиот јазик* има значење

на некакво *воздиџнување*, *нерамнини*, *исѿакнаѿи нешѿа*, додека пак во РЦЈМ оваа форма не се среќава, но се јавува во подоцнежниот период во народниот говор, односно во дијалектите на македонскиот јазик, додека во дел од балканските јазици оваа лексема се јавува како супстратна форма.

Дијалектолошка анализа на лексемата *ѿумба*

Лексемата *ѿумба* во Картотеката на МДА како основна лексема се среќава во следниве пунктови: Жедилово (1), Огут (6), Псача (9), Кратово (10), Шлегово (11), Четирице (18), Мл. Нагоричане (19), Клецово (22), Бујковци (24а), Дивле (32), Белимбегово (33), Црешово (36), Бардовци (38), Кучково (39), Вратница (40), Лешок (41), Теарце (43), Ротинце (44), Сараќино (46), Милетино (47), Челопек (48), Тумчевиште (49), Волковија (50), Пожаране (51), Печково (52), Куново (54), Маврово (57), Жерноница (58), Ростуше (60), Галичник (61), Г. Косоврасти (64), Баништа (65), Горенци (67), Гари (68), Ефловец (71), Голем Папрадник (72), Џепиште (73), Клење (74), Стеблево (74а), Модрич (75), Луково (78), Ржаново (79), Боровец (80), Вевчани (81), Глобочица (82), Струга (85), Радожда (86), Волино (87), Ботун (88), Оровник (93), Рамне (95), Пештани (96), Трпејца (99), Љубаништа (100), Лескоец (101), Стење (102), Љубојно (103), Арвати (106), Претор (107), Царев Двор (108), Ресен (109), Ѓавато (110), Крушје (113), Речица (114), Смилево (115), Дихово (116), Драгош (117), Буково (120), Кукуречани (121), Живојно (122), Скорчивир (123), Паралово (124), Путурос (127), Тополчани (128), Крушовјани (129), Слепче (130), Д. Дивјаци (131), Прострање (134), Вранешница (135), Кнежино (136), Попоец (137), Лешница (138), Тајмиште (141), Букојчани (142), Туин (143), Светорача (144), Г. Белица (149), Здуње (150), Н. Брезница (151), Нерези (152), Ракотинци (155), Драчево (156), Зелениково (157), Држилово (158), Катланово (159), Лугунци (162), Башино Село (163), Карабуниште (164), Црквино (166), Извор (170), Стровија (172), Слепче (173), Богомила (176), Никодин (177), Тројаци (178), Прилепец (180), Дуње (183), Подлес (184), Градско (185), Праведник (186), Витолишта (187), Старавина (190), Рожден (191), Конопиште (192), Барово (193), Ваташа (194), Марена (197), Клиусура (198), Миравци (199), Конско (200), Стојаково (201), Фурка (203), Пирава (205), Николич (206), Дојран

(207), Костурино (208), Ново Село (210), Габрово (211), Смоларе (213), Стинек (214), Робово (216), Нивичино (218), Подареш (219), Вељуса (220), Конче (221), Дукадино (222), Дедино (225), Радовиш (226), Љуботен (227), Никоман (228), Долни Балван (229), Штип (230), Судик (232), Богословец (233), Лезово (234), Спанчево (235), Соколарци (235а), Злетово (236), Лесново (237), Древено (238), Припечани (239), Гратче (240), Винаца (242), Костин Дол (243), Калиманци (248), Блатец (249), Лаки (250), Киселица (253), Тработевиште (255), Стар Истревник (256), Мачево (257), Пехчево (260), Берово (261), Двориште (262), Беласица (264), Раздол (267), Г. Белица (267а), Брежани (269), Осеново (271), Белица (274), Банско (276), Стожа (277), Осиково (282), Пирин (285), Савек (300), Мутилово (311), Патарос (313), Крецово (314), Амбар Кој (315), С'ботско (326), Црнешево (328), Луковец (337), Тресино (340), Чеган (341), Струпино (342), Г. Пожарско (343), Попадија (344), Ранци (347), Тречно (348), Липинци (348а), Емборе (349), Зеленич (352), Пјателе (353), Поп'лжани (355), Д. Котари (356), Буф (357), Хрупишта (365), Марковени (367), Добролишча (368), Езерец (369), Гломбочани (385), Леска (386), Пустец (386а), Л'к (387), Шулин (389), Граждено (390), Бобошчица (391), Слимница (392).

При обработка на лексемата *џумба*, во материјалите од Картотеката на *Македонскиот дијалектотен ајлас* сретнавме различни форми во однос на оваа лексема. Во дел од пунктовите место основната лексема *џумба* се среќава лексемата *џумбарка*, и тоа во следните пунктови: (2) Д. Река, (8) Ранковце, (12) Д. Стубол, (24) Романовце, (31) Превој, (208) Костурино, (216) Робово, (233) Богословец, (242) Винаца, (243) Костин Дол, (247) Камерица, (253) Киселица, (253) Киселица, (255) Тработевиште, (256) Ст. Истевник, (257) Мачево, (260) Пехчево, (261) Берово.

При обработка на материјалите сретнавме еден дел на пунктови каде што лексемата *џумба* не се среќава, и тоа: (4) Габер, (5) Луке, (13) Страцин, (15) Ш. Рударе, (17) Жегњане, (25) Орашац, (26) Павлешенци, (29) Немањинци, (30) Кнежје, (229) Долни Балван, (232) Судик, (234) Лезово, (235а) Соколарци, (240) Гратче, (248) Калиманца.

Во пункт (227) во Љуботен лексемата *џумба* се среќава само како топоним, додека пак во Саса со број (246) ја сретнавме формата *џумбесио*.

При обработка на оваа лексема, во дел од пунктовите, покрај лексемата *ѿумба* се среќаваат двојни форми, па во село Стеблево (74а) покрај *тумба*, ја среќаваме и лексемата *кроста* (ако има камења и е суво). Двојните форми *тумбе//тумбарка* ги среќаваме во Спанчево (235). Во пункт со број (341) во село Чеган се среќаваат формите *тумба//тумбал'ка* (високо место, а околу рамнина), додека пак во Ново Село (210) среќаваме *ѿумба//ѿумбичка*, исто така и во Думановце (23) се среќаваат формите *ѿумба//ѿумбарка* (со значење помала ритка). Во пункт 343 во Г. Пожарско ги среќаваме паралелно сите три лексеми *ѿумба//ѿумбичка//ѿумбарка*.

Со значење на удошно место, стајрно место, лексемата *ѿумба* се среќава во пункт (96) во селото Пештани. Во Витолишта (187) ја сретнавме формата *тумбаре*, додека пак лексемата *тумба* се јавува во (Савек) 300, и (316) Градобор, а лексемата *тумба* во (323) Гуменце и (340) Тресино.

Кај дел од пунктовите место основната форма *ѿумба* се среќаваат други форми, па така во пунктот Фурка (203) среќаваме форма *лукар*, во пунктовите (237) Лесново, (238) Древено имаме форма *чука*. Во село Ваташа (194) (со значење *тумба*), ја среќаваме формата *риѿче*.

Во пунктот со број 326 во село С'ботско ја среќаваме формата *тумбичка*, додека пак формата *тумбе* се среќава во пункт (357) во селото Буф.

Заклучок

При обработката на материјалот којшто го работевме можеме да констатираме дека лексемите *ѿланина* и *гора* се стари словенски лексеми, додека пак лексемата *ѿумба* е балканизам. Во ексцерпцијата на лексемите увидовме дека формите *ѿланина* и *гора* дијакрониски се регистрирани од периодот на црковнословенскиот јазик па сè до денес, додека пак лексемата *ѿумба* како таква не ја среќаваме во црковнословенските ракописи со македонска редакција, туку таа се среќава во дијалектниот народен јазик, па сè до денес на современ план. Нејзиното балканско потекло и нејзиното постоење во топонимијата сведочат за нејзината старост на оваа територија како резултат на влијание на супстратот и на балканските несловенски јазици.

Користена литература

- Андријевска Наталија 2003: *Преводот на грчкиот привативно алфа во сџариите македонски шексџови*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Аргировски Мито 1998: *Грцизмиите во македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Богдановиќ Недељко 2008: *Земљојисна и сродна лексика Југоисточне Србије*, САНУ, Београд.
- Видоески Божидар 1999: *Географска терминологија на дијалектите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје.
- Влаић-Поповић Јасна 2002: *Историјска семантика глагола ударања у српском језику - преко етимологије до модела семасиолошког речника*, Библиотека Јужнословенског филолога, Н.с. књ. 21, уредник Милка Ивић, Београд.
- Десподова Вангелија 1977: *Лексиката на Добромировото евангелие, Македонистика I*, Скопје, 5–96.
- Десподова Вангелија 1997: *Студии за македонската средновековна лексика*, Скопје–Прилеп.
- Десподова Вангелија, Рибарова Зденка 1985: *Методите за обработка на лексичката граѓа*, Македонистика 4, ИМЈ, Скопје, 3–20.
- Десподова Вангелија, Рибарова Зденка; Аргировски Мито, Бицевска Кита, Георгиевски Георги 1985: *Индекс на Речникот на македонските библиски ракописи*, Македонистика 4, ИМЈ, Скопје.
- Илиевски Петар 1972: *Криниски дамаскин*, Стари текстови III, ИМЈ, Скопје.
- Конески Блаже 1975: *Јазикот на Евангелието на њој Јована*, Македонски јазик 26, Скопје, 11–31.
- Конески Блаже 1975: *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, Скопје.
- Конески Блаже 1983: *Руското јазично влијание врз македонските шексџови од XII–XIV век*, Реферати на македонските слависти за IX меѓународен славистички конгрес во Киев, Скопје, 25–28.
- Конески Блаже 1996: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

- Конески Блаже 1999: *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.
- Костовска Весна 1997: Лингвистичка анализа на *Македонското четвороевангелие*, (ракопис), Скопје.
- Лаброска Веселинка 2016: „Согледувања за етимолошкиот речник на македонскиот јазик (врз примери од лексичкиот материјал од Македонскиот дијалектен атлас)“ *Зборник од конференции „Денови на Благоја Корубин“*, 28.2.–2.3.2014 година на Пелистер, Битола, Скопје 2016, стр. 131–138.
- Лаброска Веселинка 2018: „Лексемите вистина и лага во македонските дијалекти“, *Денови на Благоја Корубин На ѝочейокоѝ беше зборѝ* (9-10 мај 2017, Струга), Скопје, с. 125–135.
- Макаријоска Лилјана 1997: *Радомиров ѝсалѝир*, Стари текстови кн. V, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Макаријоска Лилјана 2003: *Лексикаѝа на маѝеријалнаѝа кулѝура во македонскиѝе црковнословенски ракоѝиси*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје. <https://www.academia.edu/72610819>
- Макаријоска Лилјана, Павлеска Бисера 2021: *Лексикаѝа на средновековниѝе молиѝвеници*, Скопје.
- Пандев Димитар 2000: *Тиквешкиѝ зборник – лингвисѝичка анализа*, Македонистика 6, ИМЈ, Скопје, 3–90.
- Рибарова Зденка 1997: *Црковнословенскиѝе ѝтексѝови како извори за исѝорија на македонскиѝ јазик*, Педесет години на македонската наука за јазикот, Скопје, 51–56.
- Рибарова Зденка 1998: *Лексикаѝа на ѝроѝариѝе во Григоровичевиѝоѝ ѝаримејник*, Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin profesora Leszka Mowzyńskiego, Gransk, 180–186.
- Рибарова Зденка 2005: *Јазикѝ на македонскиѝе црковнословенски ѝтексѝови*, МАНУ, Скопје.
- Трајкова Катица 2002: *Лексикаѝа на Сѝаниславовиѝоѝ ѝролог*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Трајкова Катица 2008: *Номина инсѝруменѝи во македонскиѝе црковнословенски ѝтексѝови*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Угринова–Скаловска Радмила 1977: *Лексикаѝа на црковнословенскиѝе ракоѝиси во Македонија, Предавање на X семнар за Македонски јазик, лиѝература и кулѝура*, Скопје 22–28.

- Цветановски Гоце 2023а.: „Етимолошки речници на македонскиот јазик – од концепција до реализација (врз примери на фитонимни, орнитонимни и зоонимни одредници)“, *Меѓународен научен собир: Од збор до речник*, ИМЈ, Скопје.
- Цветановски Гоце 2023г.: Македонски етимолошки речник, *Etymologica Macedonica* 1, 2023, 107–174.
- Цветановски Гоце 2015: Кон етимологијата на неколку лексеми од занаетчиството во македонските и српските дијалекти, *Дијалектѝи срѝског језика: исѝраживања, насѝава, књижевносѝи*, Лесковац.
- Црвенковска Емилија 1999: *Загребски ѝриод*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Црвенковска Емилија 2006: *Јазикѝи и сѝилоѝи на ѝриодѝи*, Менора, Скопје.
- Цубалевска Мери 1988: *Лексичкоѝио богатѝсѝиво на коменѝарѝи кон ѝогодиновѝио и Болоњскиѝио ѝралѝиѝир*, Македонски јазик 42–44 (1991–1993), Скопје, 371–378.
- Толстој Никита Илич 1969: *Славянская географическая терминология*, Академия наука СССР, Москва.

Речници:

- Аргировски Мито, Андријевска Наталија, Ѓуркова Александра 2003: *Речник на грчко-црковнословенски ѝпаралели*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Boryś Wiesław 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Krakow.
- Derksen Rick 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden, Brill, Boston.
- Matasović Ranko, PronkTijmen, Ivšić Dubravka, Brozović Rončević Dunja 1997: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. 1. svezak. A – Nj., Institut za hrvatski jezik I jezikoslovlje, 2016, Zagreb.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 7: kuditi – luna, hlavní red. Adolf Erhart, Nakladatelství Akademie věd České Republiky, Praha.
- Skok Petar 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I, JAZU, Zagreb.
- Skok Petar 1972: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga II, JAZU, Zagreb.

- Snoj Marko 2009: *Slovenski etimološki slovar*, Založba Modrijan, Ljubljana.
- Sławski Franciszek 1979: *Słownik prasłowiański*, III, PAN, Wrocław.
- Георгиев Иванов Владимир 1979: *Български етимологичен речник*, III, ред., БАН, София.
- Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање дијалектѝен материјал за Македонскиот дијалектѝен атлас*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Мургоски Зозе 2011: *Толковен речник на современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Конески Блаже 1961–1966: *Речник на македонскиот јазик*, I–III, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, I–VI, 2003–2014. гл. ред. К. Конески, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Трубачев Олег Николаевич 1962: *Славянские этимологии* 29–39, Этимологические исследования по русскому языку, вып. 2 (под редакцией П. С. Кузнецова), Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, Москва, 26–43.
- Трубачев Олег Николаевич 1977: *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 4., ред., Издательство «Наука», Москва.
- Трубачев Олег Николаевич 1978: *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 5., ред, Издательство «Наука», Москва.
- Трубачев Олег Николаевич 1983: *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 10, ред, Издательство «Наука», Москва.
- Трубачев Олег Николаевич 1987: *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 14., ред, Издательство «Наука», Москва.
- Трубачев Олег Николаевич 1988: *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 15., ред, Издательство «Наука», Москва.
- Трубачев Олег Николаевич 1990: *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 17., ред, Издательство «Наука», Москва.
- Трубачев Олег Николаевич 1990: *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 25., ред, Издательство «Наука», Москва.

**ЛИТЕРАТУРНО-КУЛТУРОЛОШКА
СЕСИЈА**

ГАНЕВОТО МАКЕДОНСТВУВАЊЕ

Ганевото *суштинско и квалитетно македонствување*, е не само *поетска*, туку и *научна, уметничка, културолошка и истражителска мисија*. Оти само поетот Тодоровски пее за „Македонска Македонија“.

Таквата *поетичка и најмакедонската*, ја сфаќам не само како *индивидуална животно мисија*, туку и како *епохален влог во своето и во своите*.

Но, како се *македонствува* во неговата поезија? – Не се македонствува: „со драматика, занес или глорификација“, туку: „Низ восклиции и прашалници и обвини и самоосуди.“ Отворената и строга самокритичност и автополемика, ја поддржува интонативната совест, која ги „храни“ горчливите, болни, но сурово реални дијагнози за нашето *немакедонствување*.

Гласен, беспопштен „Македонски монолог“, и тоа во името на сите нас, може да поведе само великиот *македонствувач*, кој одамна расчистил со сите непотребни фрази, демагогии, дипломатии и угодувања. Потресно искрен и критичен кон нашиот историски „недорек“ е, оти: „Во крвта ни остана нашето недоречување“. Така е покровителски потресно загрижен за нашето распарчување, но и отрезнувачки самокритичен за нашето „себепремолчување“, оти нè соочува и со актуелните облици на *размакедонствување*: „Толку се страхувам, некоја јанса ме јаде / да не би одново да Те раздадеме!“

Затоа и храбро, без пардон, отвора голема деликатна тема – нашето *немакедонствување*. Стратешката, визионерска мисла *над* Македонија, кај величието Тодоровски има вонсериска и вонкатегоријална вредност, оти македонството „се крвави“ и „мати“ преку *размакедончување*, кое води кон – *немакедонствување*. И затоа е сосем наместо и навреме да се праша: до кога со *омакедонствување*?

Та има ли *педијагноза* на вечно оспоруваниот *идентитет на македонството*? Има ли по, во „нерв“ погодена лексема од поимот „домакедончине“, и тоа сосем јасно, во прво лице множина, *ние*, да токму *ние*, ред е преку песна громно да се запрашаме: „Уште колку?...“ Навистина, секој извик, секое обраќање кон

Македонија, секое прашање – е визија на врвен стратег-мислител, на мудрец-македонствувач со трансисториска (само)свест, пред кого поимот *македонствување* неповратно ја губи декларативната и обесчестена, излитена „слика“ за „сликаџиџа Македонија“. Кај него таа никогаш не била апстракција, кај него *и се шиио* е во поезијата – е живо, та преживо! – опипливо, со повеќе димензии - оти не е слика! Кога поезијата одамна не е слика, не е артизам, не е непотребна драматика, туку од неа изворно „истекува“ - сè, и живот, и смрт и бол и страдање, и солза, тогаш нема поискрена „најадреса“ од поезијата, која е толку *живојина*, (и е меѓу нас) што дури и поетот свој го поведува под рака. Така како двајца умници, кои одамна го поставиле на највисоко дијалогот свој, одат кон нас, со она што најмногу ги боли (или радува), со јасна визија, појасна и од визијата на историјата за Македонија. Затоа е разорно прецизен и беспопштеден кон *суштината на суштинството* за Македонија, онаа, само нему позната и блиска, со која е на „ти“, онаа, која ја тера „во очи“ да му погледне.

* * *

Така некогаш, томови и томови историска аргументација, не можат да се рамнат со поетовата пресилна, а спокојна вистина. „Земјата“ – вели – „Која со векови си ја викаат Македонија!“ Така кажа Гане во стих, наспроти сите душмани, пред векот, пред вистината!

Но, тоа е и земјата на најдолговечните „живи мртвци“, на која овој пат, полисемично (и со притивната иронија, но и со почит), вака и се обраќа: „Блазе ти мртвите што си ги имаш за живи –“. Парадоксот важи и судбината на Христо Матов, кој: „А беше приживе умрен“.

Ганевите стихови со историско ехо - се „токмузборни“ (ќе позајиме негов збор), но и *најтокмузборни* јавни дијагнози и проценки за Македонија. Секогаш најгласен, најјасен, историски најразговетен е Ганевиот стрела-стих, кој и пред времето ќе грмне со непремолк, оти нè учи дека е грев да молчиме, но и да се *себе*премолчиме!

И сета таа грижа кон неа, кон Македонија, во суштина се води од семејна, речиси интимна поезија. Високата интима на поетот со Македонија доживува најдлабинска драматична исповедна „ерупција“, од која низ вулкан сознаен - потекуваат стиховите-лава од вонвременската и *себе-и-серастолкувачка* „Старечка песна“, која поентира со стиховите: „Бидејќи, слушнавте, нели, јас м а к е д о н с т в у в а м.“

Е токму тука реши поетот да ни растајни носечка, клучна тајна на својата мисија. И затоа, зрачи поезијата со невидена и недоживена личносна, интимна, дури галовна симпатија кон – Македонија, и тоа не со поимот Македонија, туку со – *најмакедонската* Македонија. Онаа од Бит-пазар, од амалите – па сè до недостижниците на историската епоха. Така **песни-идентитетници и паметници** се песните, почнувајќи од „Гоце Делчев“, па сè до „Секало, кремен и трат“, и понатаму.

И нема *и*облагопожелба кон Македонија, од здравицата наречена „Нашата мала големина – Македонија“, оти за таа: „неод-врвица“, која „Нам ни е галидуша“, поетот молитви од Москва!

Сепак, да си признаеме - најмакедонското поетско македонствување ни се случи со Ганевите **татковински** и **нашински** песни. Томови и томови истории се згуснуваат и кристализираат во стиховите, татковински и нашински.

Оригинален, „татко“ на јазикот

Монументален е влогот на поетот Гане Тодоровски во јазичниот фон. Тој неуморник-оригинален, жеден и страстен насладувач на јазични „вкусови“, тој рафиниран дегустатор и искусен заводник на речта, примамник на мудроносното игрозборие, виртуоз на „изработката“ на јазик-музика! - Таков оригинален на речта е Гане, таков покровител и „татко“ на цел *јазик во јазикот* *наш*, таков непресушен, деноноќен трагач по нови искуства на речта е тој. Од неговиот поетски океан, одамна може да се состави цел **речник на новороденчиња-зборови**.

Етиди, сонатини, оди, симфонии, химни на јазичните „слави“ – се неговите маестрални еуфониски ремек-дела! Кога стихот се извишува до недостижна музика, кога се рамни со небесни **иг-**

розвучја, тогаш „се распукуваат“ *новиите неба над небои* и звукот се слева со севселенската тишина. Генијалниот осет и вроден инстинкт за *душата на поезијата*, го извива поетот кон нејзините совршени тишини и нетишини...

На таква *музика на стихови* се подготвени и совршено претставителни антологиските **игроборки** и **игромисли**.

Кога поетот е нова *шајковина* за *јазикот*, нов извор негов, тогаш нема поефикасен **подмладувач** на духот, и телото негово... на јазикот свој.

Кон поетите, уметниците

Има поезијата Ганева, чудна сила на разбудувачки живо, директно обраќање, згуснато од интонативна автентика. Во потресното поетско „Послание до сараевскиот летописец Изет Сарајлиќ“, се пробива дури и просторот-песна, оти и повеќе од песна е недемагошкиот, историски апел до Изета: „Издри Изете, друго чаре се нема, / Издри колку до изгрејсонцето над Босна.“

Кога соголено - е сè, сосем... кога и зборот е немоќна пратка, осознавате дека за (и зад) секоја песна од ваков формат, потребен ви е, можеби и цел живот, за да ја сетите и за да ѝ се рамните. А дали е можно „водопади“ заднински поетски „реки“ да протекуваат од „зад“ песните, кон нас? – Ако е така, тогаш колку *живојти* во *живојот* *поетов* има? Колку од нив, ни ги подал само – нам? *Живој-влог* се тие. Таквите песни.

Живот-влог е и песната „Анте“, која е вечно доаѓање, оти Анте му „дојде колку насоне“ на другарот-поет. Со топла, човечка благост, но и природност, кратко го споделува со нас „пресечениот сон“. Анте – сонот.

* * *

Паметници-песни се воспевите за поетите за: Вапцаров, Рацин, Прличев, Жинзифов, Рајко Жинзифов, Џинот..., како и **посветните песни**, за: Георги Божигов и за многу други угледници и уметници.

Животољубни, убавински

Ода на секоја честичка живот, на секој милиметар самосвест и самодоживување негово, се **животољубните** песни, во кои се „вдишува“ радоста.

Песните кои ја слават убавината на просторите и времињата – се **убавински**. Со невидена раскош се „вдишува“ убавината на светот преку генијалната и незаборавна слика за „влечкото“ – раскошницата, реката Нева (во истоимената песна). А восхитот и вознесот од **културните** слоеви се распластува и како **културните препрочити**.

Животољубовно понесени се и: **градските, боемските, делничните, овдешните...** Сегашните и овдешните песни на Тодоровски, се заводни од опоен шарм на тукашното.

Интимни, исповедни

Со најдлабока **интимна**, потресна вредност и антологиски идентитет „оддишуваат“ песните, кои се стихови-искусници-страдници, песни-искреници. Со сугестивна **исповедна** уникатност се, со неодолива автентика, со јасна идентитетна позиција на тонот. Така свечено, торжествено се распостила „Старечка песна“.

Филозофемски, полемички

Филозофемска медовина тече од речиси сите песни на Тодоровски. Но, еминентно задумани над овие разгатки и потраги, се песните на кои допрва треба да им „дорасне“ векот, времето, контекстот.

Како што и самиот вели дека песните му се: **растолкувачки и разбиструвачки**, така во суштина се води и целиот **растајнувачки** процес во неговата мисија. Така, филозофемскиот процес, полемичкиот, немирнички дискурс, растајнувачката енергија, се вечна, неуморна поетова кондиција, која води кон – *освеќување*, кон *себепреосмислување*, кон ново поетско разденување!

Полисемија - интонативна, евокативна, осмислувачка...

Расте **полисемија од интонацијата**, од секое камче, од секоја боја. Како музичар, интерпретатор кој на дувачки инструмент, одеднаш произведува повеќе тона! Така и поетот, прави раскошна полифонија од звуци, но звуци кои „тежат“ од смисла, та така полисемијата „расте“, така „осеменувачки дожд“ ја оплодува почвата-песна, и така се оплодува секое „семе“-поезија, кон крстопатите и водопадите значења, кон умножувањата на идните значења и толкувања...

Речиси секоја оформена поетска порака на поетот, има повеќезначно „читање“ на сите нивоа, од фоносветот – па сè до мислосветот. Нема напразни, самодоволни дволични „празнини“, туку дво, тро или повеќезначни *појолнувања на „празнини“*. Ако *свештој* е локација за појолнување на празнини, тогаш *поезијата Ганева* е врвно **осмислување** на *ише празнини*. На душата, на човекот, на векот, на екот...

Кога наеднаш осмислувате или преосмислувате цели светови, концепти, аксиологии... тогаш е јасно дека поезијата ја има ретката моќ, преку навидум пристапен збор, масовно, како пред најголемиот плоштад на светот, да разгласи: крик, став, страв... Затоа светски плоштад е поезијата! - Поезијата на Гане. Во неа се слеваат булевари, улици, сокачиња, реки мудроносија, преку навидум сосем непретенциозни „портали“... Затоа, поезијата Ганева, својата свечена светлина ја одблеснува отпосле, преку „постефект“, кој не стига далеку по песната. Зошто е така тој редок феномен? – Затоа што, додека се песнува, во таа состојба на песнување – сме активни, разбудени и ние! Како да се случува *сега* и *овде* – настанот песна, без разлика на тематските „очи“, кои можеби се свртени кон назад или кон напред. Сетилниот настан над настаните!, што кај останатите поети „каска“ зад самата песна, овде, кај Ганевиот стих, се случува тука, пред нас, пред наши очи - како драма во која секоја фонема е актер, каде дијалог и оси-реплики „стрелаат“ брзотечно, каде не само *Ars Poetica*-процесот покажува највисок самодоживувачки триумф, туку и каде сиот тематолошки, но и формален свет на песната, просто „ита“, кон меганастанот на „плоштадот“, кон новото идно „разденување“ на (с)мислата и на нејзината сенка!

Така сенката (формата) и душата (содржина) на поетовината, така телото и душичката на песната – се меркаат, разговараат, се заведуваат, се „гушкаат“ или пак се надитруваат, но разбиструваат... Како поетовите **песните-разбиструвачи**.

Така, фонемите, лексемите, синтагмите, речениците - се само успешна поетска „облека“, која суптилно ја сокрива убавината на природната голотија нејзина. Затоа, нема попрродна „облека“ од Ганевата „гардероба“ на фоно-графо-морфо-синтакто-семанто-логички виртуозности. На ранг на авторски уметнички креации со потпис се тие.

Така, **полисемијата** „расте“ како после оплодувачки дожд, како победоносна симфонија после чинот кој ги вплете: душата и телото на поезијата...!

* * *

И-збор

Ако историјата и сега не гледа, нека знае дека: највозвишено-то *йоејско македонсѝвување*, но и *свейско йоеѝвување* ни се случи со блескавиот културен настан на епохата – Гане Тодоровски! Покренувач на *нов јазик во јазикот*, негувач на семето на зборот, таткото на нови мислечки светови, непресушен и страстен *насладувач*, уживател и дегустатор на речта, неуморник-креатор на централното јавно мнение - светски формат на полиграфски великан, културен мисионер и национална суштина!

И посакувам на поезијата да ѝ биде удобно во *новата дома*, а вам ви посакувам да подотвориме неколку *неба над небесата* на неговото стихородство, од кое одекнува поетовиот апел-крик-благослов „Живеј (песно)!“, оти знам дека: „(...) Смртта е само / најобичен чин на предавство“. За да не сме „приживе умрени“, ете!

Таквите пораки се вистински, топли, позлатени „благопожелби кон потомството“ свое, на кое поетот му благопосакува: „Иднината преку сегашноста да ве довасува вас.“, и „племе живо-тољубно да сме –“: „Сè да се осмислува живородно и брзотечно / И сè што е минливо да се престорува во вечно.“

Та има ли повисоко и поосмислено осмислување живородно од речта Ганева? Има ли *йобрзотечно*, недофатно, секавично муд-

ротечие, има ли подлабока обмисла над сите мисли, има ли попожелба на родот свој - од сонот за вечнување...?

Ова не е само можен *избор на изборои̑*, оти е - и *избор на зборои̑*, а сега да му дадеме - и *збор на изборои̑* поетски...

* * *

Со великанското стихотворство на Гане Тодоровски, Македонија свети како поетска метропола на „мапата“ на светската поезија и култура...

Ерол Туфан,
Истанбул
eroltufan59@hotmail.com

КОМПАРАТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ ВО БИО-БИБЛИОГРАФИИТЕ И ДЕЈНОСТА НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ И ЈАХЈА КЕМАЛ – ФАКТИ И АРГУМЕНТИ

Понесен од Плутарховата книга „Паралелни животи“, во која античкиот историчар, биограф и есеист врши споредба меѓу биографиите на славните војсководители и филозофи на двата столба на античкиот свет: Елада и Рим (на пример, меѓу Александар Велики и Гај Јулиј Цезар), во овој текст ќе се обидам да направам компарација меѓу био-библиографиите на двете клучни национални фигури на македонската и на турската литература и култура воопшто, поетите Гане Тодоровски и Јахја Кемал.

Доколку се анализираат био-библиографиите на двајцата поети кои живеат во временска разлика од 50 години, но и двајцата се симболи на матичните национални култури во 20 век, ќе се востанови дека имаат исти или многу слични допирни точки во нивните бурни животи. Тие слични или истоветни пунктови можеме да ги сведеме на подолу наведените 9 точки:

- 1. Скопјани по раѓање**
- 2. Скопје како град на опсервација и предмет на поетовото дело**
- 3. Поет како вокација и духовна ориентација**
- 4. Универзитетот како професионална определба**
- 5. Политиката како акција за промена на нештата во општеството**
- 6. Дипломатијата како начин на учество во изградбата на државноста**
- 7. Боемската природа на двајцата големи поети**
- 8. Луѓе институции**
- 9. Наследници**

Градот како areas studies со својата постојност е податлив за истражување на разни профилирани интересенти: археолози, историчари, социолози, архитекти урбанисти, психолози итн. Градот како збир од природни елементи, површини и човечки објекти ги

разнебитува литератите, синеастите, музичарите, пластичните (сликари, вајари) и други уметници и ги извлекува од нив личните стории низ нивните дела. Уметниците чинат новуми давајќи им изразна форма на личните креативни немири. Во случајот на Скопје, во поезијата тоа веројатно на најдобар начин го прават двајца скопјани по раѓање – Гане Тодоровски и Јахја Кемал Бејатли.

1. Скопјани по раѓање

Неоспорниот факт дека двајцата поети по раѓање се од Скопје (погледнато како градска заедница, а не стриктно само како градско јадро) зборува во прилог на тоа дека нивното пеење за овој централен град на Балканскиот Полуостров е оригинално. Тие не го доживувале овој град на Вардар отпосле (да речеме, дошле на школување и останале во овој град како многу други поети, писатели, научници, политичари или дипломати), туку се изворно скопјани.

Гане Тодоровски е роден во село **Кожле, Скопско**, во 1929 година, во Вардарска Бановина, која е во состав на исто така одвеаното Кралство Југославија. Целиот живот (освен некои времени студиски или дипломатски престои вон земјата Македонија), континуирано го поминува во Скопје, во сите стадиуми на граѓанин: од непризнавање, преку федерална единица, па долг статус на измислени кованици, сè до свој на своето. Погребан е во родното Кожле и неговиот гроб е место на своевиден ацилак за македонските писатели. Во еден број на „**Стожер**“ беше објавена и фотографија на тогашниот актуелен претседател (Веле Смилевски) придружуван од неколку члена на Претседателството на ДПМ и од други љубители на Ганевата реч, собрани околу неговиот гроб, каде што одржуваат помен за великанот. Гане бил визионер кој преку песната „**Завет**“ го опишал својот гроб и човек којшто преку тестамент составен кај адвокат (за кој не знаело ниту неговото семејство) заветил да биде погребан каде што се погребани и дедо му и татко му, во село Кожле, веднаш до црквата „Св. Спас“, под огромниот повеќестолетен даб.

Татко му, кој е именуван во посветата на книгата поезија за градот и неговите жители, е од родот Тодорови и бил учител, а мајка му Флорика Стерју Самарика била домаќинка. Нејзе исто така ѝ е посветена една песна во наведената книга. И нормално е што гледано од овој аспект, неговата стихозбирка го носи токму насло-

вот „Скопјани“, затоа што тој во песните го воспева својот град, своите сограѓани, првенствено Македонци (Луловски, Божиков, Варошлија), иако има една песна посветена и на инородниот кој дошол во Скопје да ѝ служи на филозофијата (онаа за Мухиќ). Неговото активно занимавање со препев и помакедончување на стиховите напишани на други јазици (претежно препејувал директно од другите автори кои пишувале оригинално на славјански јазици, но и индиректно песни од германски, англиски, албански автори) е факт кој го поткрепува старото правило дека само оној кој постојано, условно речено, се дружи со светските поети, само тој може да се надоградува и катадневно учејќи да го чисти баластот од отповеќе зборови во своите песни. Мислам дека тој длабок порив кон препејувањето има свои корени, меѓу другото, и во неговото потекло. Само за пример да наведам дека Ганевиот препев на песната „Гарван“ од Е. А. По е најубавиот препев на македонски јазик на оваа многу позната песна во светот, препев кој ги **натпеал** дури и оние директни препеви од англискиот оригинал на еден од словенските јазици.

Употребата на многу турцизми во Ганевата поезија, некаде со адекватноста на зборот како и во секојдневната употреба на турски јазик, некаде во подруга смисла која е изразена во македонскиот јазик, зборува само за големината на овој автентичен автор кој не се воздржува да употребува позајмици или туѓи зборови одомаќени во неговиот македонски јазик, со единствена цел да го изрази егзактно чувството што го носи како човек во одредена состојба на неговиот бурен живот, состојба која ја опева со стих. На пример, чаршијузлија, фазла, белки, сач, сал, капаче, сунѓер, копук, бег, коркач, инат, мегдан, алал, адет, дудук итн. Овие факти се доволни за едно посебно проучување на Ганевата поезија од страна на лингвистите.

Споредено со него, Јахја Кемал е роден во 1884 година, блиску до Саат-кулата во општина Чаир, во рамките на веќе дотраената Османлиска Империја. Мајка му починала кога тој бил многу мал и погребана е во дворот на Исабеговата џамија во Општина Чаир, Скопје. Поетот физички го напушта Скопје на 18-годишна возраст и никогаш не враќајќи се во својот роден град, каде и да оди по светот го носи во себе како жива рана и пее за него. Класичен пример е песната „**Изгубениот град**“, во која има стих „**ја закопавме мајка ми во таа почва**“. Тој е Турчин од исламска вероисповед,

неговиот татко е еден од последните градоначалници и управници на извршното одделение на Скопје пред 1912 година, кога Османлиите го губат градот пред српската војска после битката кај Куманово. Долги години престојува во Париз, каде што го прифаќа историскиот поглед во уметничкиот израз – теза што ја промовира францускиот историчар Албер Сорел, се напојува со свеста за битноста на националните идеи и по враќањето во поразената земја, во Истанбул, кој е последното собиралиште на бегалците од Балканот, пишува по тогашните весници колумни и статии за националното битие кое треба да се освести и да застане на свои нозе, битие кое треба да се ослободи од патериците на оние кои се прават пријатели. За време на Националната војна (1919 – 1923) активно се залага со перо на страната на борците за национално ослободување на чело со солунчанецот Мустафа Кемал. Починал во Турција, во 1958 година, и закопан е во Истанбул, покрај неколку други врвни поети, на гробиштата Ашијан, со поглед на Босфорот. Улицата каде што се гробиштата го носи неговото име. Во една своја песна овие сегменти од животот – раѓањето и смртта – ги има опеано со децидно претскажување дека **„роден во Скопје, долго живеел и лежи во Истанбул!“**

2. Скопје како град на опсервација и предмет на поетовото дело

Двајцата поети живеат и творат во ист век, но во различни периоди. Двајцата гледаат на Скопје со сосема подруги очи, можам да речам дури и дијаметрално спротивно.

Скопје за Гане е симбол на македонската моќ, капитален град кој треба да ја отслика како урбана творба таа посебност и вековното тежнение за самобитност и самосвојност на својот напатен македонски народ. Со еден збор, поезијата на Гане посветена на Скопје е израз на надеж и верба (иако во многу песни можат да се забележат мали дози на иронија). За него Скопје се, пред сè и над сè, **скопјаните уметници**: сликари, оперски дејци, глумци, писатели, поети – луѓе од културата, но има и неколку песни посветени на маркантните градски ликови каков што беше, на пример, чистачот на чевли Панта или, пак, премиерот Попов.

Спротивно од него, Скопје за Јахја Кемал е изгубен град, само еден продолжеток на зелената Бурса под планината Шара, град кој

го потсетува на загуба, град кој за него е само фатаморгана, град во кој поетот веќе не живее физички, но кој живее во неговата душа. Но Јахја Кемал сета љубов која ја носи во себе како човек и сета умешност на голем поет ја посветува на Истанбул, неговиот нов град на живеење, и ги пее најубавите песни кои воопшто ги испеал некој поет за овој велеград распослан на два континента. Типичен пример е песната „Aziz İstanbul“ („Свет Истанбул“).

3. Поети по вокација и ориентација во книжевниот исказ

Двајцата уметници уште од рана возраст се определиле за искажување на чувствата, но и на мислите со поезија, оти се длабоко свесни дека по музиката, поезијата е таа којашто најдиректно допира до човековото срце. Или, како што вели самиот Гане парафразирајќи го Пол Валери: **песната е симбиоза на звук и на мисла**. Македонската национална поезија не може да се замисли без Ганевите песни – еклатантен пример е песната **НАШИНСКА**, како што ни турската модерна поезија не може да се замисли без песните на Јахја. Двајцата се типично национални поети кои не само што го изразуваат националниот бит низ песните туку одат и потаму – со чинот на творење поезија тие се агитатори на своите национални каузи, оти свесно дејствувајќи низ поетското, тие допираат до клучните јазли на историите на своите народи, точно посочувајќи ги стремежите на родот свој. Јахја Кемал тоа децидно го вели со исказот дека за време на студиите во Париз го прифатил т.н. историски приод во уметничкото дело. За тоа можат да се наведе целиот серијал од неговите песни посветени на **Акинџиите (коњаниците претходници и продорници)**.

4. Универзитетот како професионална определба

Двајцата поети својата професионална кариера ја градат на клучните универзитети на своите земји. Гане Тодоровски еден период во младоста се занимава со новинарство, работи во „Млад борец“, „Студентски збор“, потем се вработува на **УКИМ во Скопје**, каде што ги поминува сите стадиуми од асистент до редовен професор, каде што и магистрирал и докторирал во втората половина на 20 век, па сè до пензионирањето. За научната активност на професор доктор Гане Тодоровски нема да говорам од проста причи-

на што тоа е друга сфера за која денес ќе говорат покомпетенти од мене, неговите ученици и колеги. Тоа што е предмет на мојот денешен говор е Ганевото книжевно творештво, неговата боемска приода, улогата на национален деец и двигател на културните движења во Скопје и во Македонија.

По деветгодишниот престој во Париз и студиите на Факултетот за политички науки, на почетокот на 20 век Јахја Кемал Бејатли прво работи како професор по литература во неколку гимназии во Истанбул, потем предава историја на цивилизациите, па историја на светската книжевност, а на крај турска литература на **Истанбулскиот универзитет**.

Од записите на Ахмет Хамди Танпинар и на другите млади соработници на Јахја Кемал, дознаваме дека неговите часови биле посетувани од студенти и од другите групи на Факултетот за книжевност, бидејќи тоа не биле само строго определени предавања од класичен тип екскатедра, и тоа стриктно за одредени правци и автори на светската, а пред сè на француската поезија, туку биле часови за западната цивилизација. Студентите просто биле пленети од овој маг на зборот, кој условно речено, ги зашеметувал пренесувајќи ги нивните духови во убавината не само на поетските градини на Бодлер, Иго, Нервал и на другите француски поети, туку низ предавањата им нудел и енциклопедиски знаења, како да се во светот на Дидро и Д'аламбер. Овие предавање не завршувале во универзитетските аули, продолжувале и во кафулињата на централната улица на престолот (Диванјолу) во Истанбул, како и во националните клубови на турските оџаци (симболичен назив за местата каде што се собирала младината жедна за национално освестување, слично како што постојат руски домови). Во говорите на Јахја Кемал не биле ретки споредбите меѓу големите лидери или, пак, автори творци од западна провиниенција со оние од Османлиската Империја, се вршела анализа на различноста на нивоата на растот на неколкуте империи (француската, великобританската, австроунгарската со источните), се зборувало за кодовите на цивилизациите, за улогата на мислечката индивидуа, или писателот, во општествените процеси итн. Овде е битно за одбележување што повеќето дневни весници објавувале карикатури и мисли од големиот поет кои тој ги изговарал при овие сеанси со младите слушатели на почетокот на 20 век.

5. Политиката како акција за промена на нештата во општеството

Од друга страна, во 90-тите години на 20 век идеите кои стојат во Програмата на МА-АК, напишани од основачите на таа не само политичка македонска акција, двајцата строго национално определени поети Гане Тодоровски и Анте Поповски, во тогашните турбулентни времиња на осамостојувањето на Македонија се остварија благодарение на свесните национални кадри во тој период, кои беа во првотворната власт на младата самостојна држава (Кљусев, Ристовски и др.).

Јавните настапи на тандемот Тодоровски како прв претседател и Поповски како втор претседател на МА-АК, беа изразито национални и говореа во прилог на отцепување и осамостојување во сите сфери на Република Македонија од која било федерална или конфедерална опција, за продолжување на државата по рушењето на Берлинскиот сид во 1989 г. и распадот на СССР, што доведе до домино реакција и растурање на Титова Југославија. Идеите на идеологот и македонски деец Гане Тодоровски беа прифатени од многу граѓани кои се залагаа за целосна еманципација на националното битие и еманација во самостоен политички организам, т. е. држава за себе, кадра да биде субјект во меѓународните односи.

Трибините што се организираа во просториите на МА-АК, сместени на третиот кат во зградата на ул. „Максим Горки“ (повторно не случајно име на голем руски писател) бр. 18, над просториите на ДПМ, беа многу посетени и профилираните идеи оттаму насочуваа стотици граѓани на Скопје. Но истите тие идеи за Македонија во преломните години на почетокот на 90-тите беа „попластични и фатливи со гола рака“ токму кога беа пропагирани од една друга партија со најадекватното име продолжеток на организираната дејност на апостолите на македонската кауза од 19 век, мислам на ВМРО-ДПМНЕ. Овие факти само говорат во прилог на тоа дека *учиџелиџе, даскалџе, џе. е. лиџаџа* вклучени во образовниот процес се директни осмислувачи, пропалагандори и остварувачи на идеите за самостојност на македонскиот народ: *од Гоце Делчев до Гане Тодоровски*. Говорам за чувствата во тој бурен период на 90-тите години на минатиот век, не говорам за сегашно вреднување на некои постапки на одделни тогашни лидери, оти

темата ми е за Гане Тодоровски. Овде клучен е аспектот на даскал, поет, идеолог и културен деец.

Во врска со политичката активност на Јахја Кемал, можам да спомнам дека тој по враќањето од Мировната конференција во Лозана, во 1923 година, е избран за народен пратеник во Големото националното собрание на новоформираната Република Турција во новиот главен град Анкара, ставен на листа по директната интервенција на лидерот Мустафа Кемал, кој во внатрешните џебови на сакото долго време ги носел исечоците од „огнените“ текстови на Јахја Кемал објавени по весниците во Истанбул.

6. Дипломатијата како начин на учество во изградбата на државноста

Именувањето на проф. д-р Гане Тодоровски во 1994 г. за прв амбасадор на независна Република Македонија во Москва – еден од клучните стратешки центри на светот, во т. н. Трет Рим, од страна на претседателот Киро Глигоров, не ги изненади тогашните посматрачи на збиднувањата по прогласувањето на независноста на Македонија во септември 1991 г. и перипетиите со името и статусот во ООН. Потребата за балансирање меѓу генералната надворешна политика, која имаше устрем кон западната демократија, и либералното општество со желби за влез во НАТО (што потоа и се оствари) и во ЕУ (кое сè уште не е остварено) од една страна, со Москва – центарот на православието и славјанството, како духовен центар на огромното мнозинство Македонци, од друга страна, ќе предодреди именување на човек кој е симбол на интелектуалец кој ги инкорпорира во себе токму тие одлики на духовноста, националната самосвест и самосвојност, како и одличен познавач на книжевното благо на Русија. Ако на тоа се додаде дека тој првоименуван амбасадор плус е и поет и врвен препејувач на тоа руско книжевно благо (а знаеме дека поетите нештата ги чувствуваат изворно, или уште во зародиш, и имаат изострен мирис за текот на настаните), тогаш Гане Тодоровски беше идеален корпус врз кого ќе се стави амбасадорската тога. Од друга страна, како да се повторуваше 19 век, бидејќи како што е познато, Книжевниот кружок од Петербург одигрува една од клучните улоги во националното освестување на Македонците на Балканот (уште една неслучајност, зашто Професорот во подоцнежниот свој работен век во четврта-

та деценија на 20 век почнува да предава Македонска книжевност на 19 век). Сите овие поединости (дури и повеќе) претпоставувам стоеле како аргументи во предлогот за именување на Тодоровски за прв амбасадор на Република Македонија во Руската Федерација.

Во врска со дипломатската активност на поетот Јахја Кемал, клучна е неговата улога како член на делегацијата на новосоздадената Република Турција на Мировната конференција во Лозана, каде што во повеќемесечна дебата со англиските, француските, италијанските и грчките делегати конечно се признаваат физичките граници на новосоздадената Република Турција во јули 1923 г., граници кои важат и ден-денес. Иако не е во првите редови, неговото познавање до пикантерии на францускиот јазик, како и на правно-политиколошката терминологија на тогаш доминантниот дипломатски јазик во Европа, тој ги увидувал, укажувал и коригирал сите евентуални „замки“ кои биле или би можело да бидат предметни од другите преговарачи при составувањето на записниците, заклучоците, протоколите, меморандумите и другите акти од меѓународната мировна конференција. Потем е именуван за конзул прво во Турската амбасада во Мадрид (која, покрај Шпанија, ја покрива и Португалија), па во Варшава. Својата дипломатска кариера ја завршува како прв и ополномоштен амбасадор на Република Турција во новосоздадената држава Пакистан, во 1948 година. Зошто е тоа битно да се спомене? Добрите познавачи на меѓународните односи знаат дека една од клучните улици на главниот град Анкара го носи името на основачот на Пакистан, лидерот кој се отцепи од Индија, претседателот Мухамед Али Џина. Во овој веќе остарен свет во којшто секој ден сè повеќе се загрозува мирот, Пакистан е еден од клучните сојузници на Турција. Со други зборови, улогата што ја има Руската Федерација за Македонија во 90-тите години на 20 век, па и денес, во добра мера може да се спореди со улогата што Пакистан (кој поседува нуклеарно оружје во средината на 20 век) и денес ја има во однос на Турција. И воопшто не е случајно што прв и ополномоштен турски амбасадор во Пакистан е токму поетот Јахја Кемал, додека, пак, повторно поетот Гане Тодоровски е првиот ополномоштен амбасадор на Македонија во Руската Федерација.

7. Боемската природа на двајцата големи поети

Индивидуалноста, борбата против малограѓанштината, како и битките со перо против ограничување на слободата на мислата и на говорот, се основни карактеристики на боемскиот револт како инспирација за ангажираност во општествените односи. Таа ангажираност за слободата првенствено преку текст и писмо, е очевидна како во писанијата на Гане Тодоровски во социјализмот, особено во периодот по чистката со либералите на почетокот на седумдесеттите, така и во неговиот ангажман на страна на оние „гледачи“ кои во отворената расправа за укинување или за оставање на сцената на Драмски театар на „Хамлет од Долно Гаштани“ (адаптација на Шекспировата трагедија од страна на Иво Брешан, т. е. македонската верзија на Петре М. Андреевски), кога тој отворено станува против еден свој „догматски“ расположен колега од истиот факултет кој го брани официјалниот став на тогашната монопартииска мисла за забрана на уметничкото творештво, т. е. укинување на претставата. Гане Тодоровски останува првиот кој од сета поетска фела, заедно со Поповски, Андреевски, Котевски, се залагаат исклучително за македонското национално пеење, теза која со време се покажа дека кореспондира со народната волја, оти идеите на либералистите од социјализмот на 70-тите се остварија на почетокот на 90-тите, по Референдумот. И воопшто не е случајно што токму штипјанецот Киро Глигоров – прв соработник на лидерот на либералистите, прилепчанецот Крсте Црвенковски, негов сопартиец и колега Македонец од Претседателството на ЦК на СКЈ во 70-тите – беше избран за прв претседател на современата држава Македонија. Дејноста на Гане Тодоровски може да се разгледува осветлена и од овој аспект, сè со цел да покажеме дека во животот ништо не треба да се остави да се случува само по себе. Напротив, потребна е свесна и делотворна активност. Најочигледен пример за тоа е културниот деец Гане Тодоровски.

Секој кој имал прилика да биде поканет и да седи на масата на Гане во култната кафеана „Јоле“ на крушевчанецот Јоле Новаковиќ под просториите на ДПМ, во која на времето, во 80-тите години, доаѓаа, на пример, тогашниот премиер, вицепремиерот и многу министри, а во 90-тите и клучната интелектуална бојмија во Македонија, знаат дека тие ѓезмиња и пијанки не беа само „убивање на времето со алкохол“. Напротив, тоа беше школа

за нешто што не можеше да се научи на факултет – а тоа е употребата на интелигенцијата, знаењето и културата во една битка на разнородни индивидуалци, каде што нема пардон во разговорот кој ќе започнеш прво млако, лежерно, со излагање на овој или оној факт, аргумент или само хипотеза и поглед на нештата, а потоа ќе се разгореше во бучна полемика, која не ретко завршуваше и со караница. Но тоа што го издвојуваше тој возвишен разговор од многу други приземни разговори кои се водеа на другите маси во кафеаните во Скопје, е самиот проток на различни врutoци од слободарско настроени типови кои умно и точно ги квалификуваа одредените состојби во интелектуалниот, уметничкиот, политичкиот или најопшто културниот живот во Скопје. Како во француската изрека дека **само во конфронтација на идеите може да се дојде до светлината на вистината**, тие разговори служеа да се дојде до расветлување на причините за одредени актуелни состојби во тој даден миг или, пак, период. Истите тие боемски дружења се одвиваа и на културните Струшки вечери на поезијата, особено на големата маса на неделниот излет на „Свети Наум“, каде што секој август клучно место заземаше токму Гане. И воопшто не е случајно што на масата кај „Јоле“ често се наоѓаа поети, писатели кои беа актуелни или идни претседатели на ДПМ или на УО на СВП. И нормално, на масата секогаш имаше неколку издавачи или неколку спонзори, новопечени богаташи кои потем се перчеа дека ете, тој и тој ден седеле на масата со Гане. На масата на Гане често беше и Божидар Тодоровски-Бодле, кој правеше скици на портрети и карикатури на присутните (најчесто Ганеви скици со молив), но беше често присутен и Славко Нинов – артист од МНТ, кој беше главен најавувач и говорник на стихови на културните СВП. Што сакам да речам? Со спомнувањето на присутните во оваа боемска братија, сакам да укажам на еден уметнички синкретизам кој го доживувавме во тие вехементни мигови (времиња) кога на крајот на таа средба или Нинов ќе почнеш да рецитира стихови за гордите луѓе уметници скопјани или ќе се запееше некоја песна. Зборувам за радоста на живеењето! А таков најгорд меѓу другите горди на масата беше токму Гане, кој сам за себе пееше **ГАНЕ УРАГАНЕ и ГАНЕ ОГАНЕ!**

Поетот Гане беше како **пчела матица** што собира околу себе многу други разнородни летачи кои се заразиле од интелектуално-боемската болест. Денес живееме во друг свет, свет на компју-

тери и интернет, а ќе дојде ден и кога роботите ќе нè заменат во многу сфери на дејствувањето, па боемијата за која говорам е тешко сфатлива за младината.

Од друга страна, Јахја Кемал цел живот престојува во хотели, никогаш не се женел, имал неколку љубовници, од која најпозната е сликарката Целиле, мајката на неговиот ученик Назим Хикмет. За неговата боемштина ќе наведам само два примера. Тој секоја вечер седел во одредени кафеани во Бејоглу и на Таксим, и околу него секогаш имало неколку писатели, новинари или луѓе од универзитетот. Секоја вечер им раскажувал по нешто за својот долг престој во Париз, вршел компарации меѓу источните и авторите на францускиот книжевен 19 век и новумите кои доаѓале од Запад. Сето тоа што го раскажувал, по неколку дена било предмет на карикатурите по весниците, каде бил прикажуван често во фрак и со куфер в рака како шета од една книга на Бодлер до друга на Нервал, или од едно кафе до друго на просторот меѓу Монмартр и Монпарнас или во стариот Латински кварт. Друг пример е неговото трошење на 2.000 златника од државната каса како конзул во Мадрид при крајот на дваесеттите години на 20 век, неговиот неколкудневен престој и друштвата со Ромите номади од шпанските ливади и гори, дружба која вродила со една од најубавите негови песни, насловена „Endülüs'te raks“ („Танц во Андалузија“) и посветена на танчарките со прегорен тен, врела крв и разнобојни шамии. За тоа каква слика создава оваа песна во мојата глава секогаш кога ја читам одново, можеби треба да ја споредам со истата слика што попластично се создаваше во мојата глава гледајќи ја играта со ножеви на двајца млади момци околу една девојка, одлично доловена слика во постановката на „Неверни жени“ во Драмскиот театар во Скопје, во осумдесеттите години на минатиот век, драма што се одвива во Лоркината Гранада, драма напишана во слично време како и „Танцот во Андалузија“. Или можеби истото чувство на вознесеност најрелјефно го доживувам кога го гледам танцот на холивудската глумица Ава Гарднер во филмот „Босоногата контеса“. Уметностите (поезијата, драмата, филмот) со различни средства ја играат истата улога: да го вознесат човека и да му ја покажат естетската смисла на битисувањето.

8. Луѓе институции

Фактот што токму Гане Тодоровски е автор на предговорот на информативниот прирачник на ДПМ насловен како „**Македонски писатели**“, и тоа на првото издание од 1987, на второто издание од 2000, како и на третото издание од 2004 година, говори во прилог на тезата дека Гане е **клучниот арбитер еден вид pontifex maximus** кој кажува што е тоа писател, а уште повеќе одредува кој и каков треба да биде македонскиот писател. Во прилог на тезава е дека редакциите на публикациите во наведените години се менуваат, но оној кој одредува што е што во македонската литература останува ист. Во тој контекст може да се наведе уште еден релевантен факт: двете книги од Константин Миладинов со преводи на неговата култна песна „**Т’га за југ**“ на десетици светски јазици со ист поднаслов **полиглот**, кои се објавени во различни години на 20 век од две различни реномирани издавачки куќи, имаат посебни поговори, но напишани од ист автор: Гане Тодоровски. Со други зборови, поетот не само за внатрешни прилики, ами и за меѓународната поетско-книжевна и културна јавност одредува што е тоа писател и зошто „**Т’га за југ**“ е **химната на македонската литература**, па дури може да се рече и химна и на севкупната македонска култура.

Сите што малку од малку го познаваа Гане увидувавме дека тој е **човек институција**, предводник кој, кога ќе тргнеш, на пример, накај кафеаната „Јоле“, со него секогаш одеа неколку издавачи (најчесто Штрковски), неколку поети и претседатели или на УО на СВП или на ДПМ (на пр., Гилевски или Чаловски). Чест беше да се седне на неговата маса во наведената кафеана или, пак, на главната маса на излетот на „Свети Наум“ во рамките на СВП. На тие маси ние помладите секогаш ќе научевме нешто што го нема во книгите, во библиотеките или на предавања на факултет. Во тој контекст само да го напоменам она што се нарекува прецизно поставување на достатната граница, на пример, во книжевните полемики (само да потсетам на полемиката Вангелов – Стојчевски што се одвиваше во писмена форма со последователни објави во неколку броја на списанието „**АКТ**“, книжевна полемика во тогаш многу влијателното списание која ја прекина токму Гане на едни СВП, во холот на хотел „Дрим“ кога гласно рече дека после репликите и дупликите на двајцата книжевници, доволно е полемизирање по весници и јавни гласила). Таа полемика, според него, беше добра

за книжевната историја во македонската култура, но убавиот вкус на полемиката ќе остане само ако се има мера, ако не се претера.

Освен тоа, Гане Тодоровски е еден од клучните иницијатори за културната активност на поранешната издавачка куќа „Детска радост“, која секоја година носеше бардаци – стомни со вода од Охридското Езеро земени пред хотел „Дрим“, каде што се одржуваат културните Струшки вечери на поезијата, и ги носеше во Истанбул. Таму таа езерска вода ја мешаше со водите на Мраморното Море токму во делот на Босфор пред занданите наречени Седум кули, во Општината Зејтинбурну, каде што се претпоставува дека се посмртните останки на браќата Димитар и Константин Миладинови. И затоа во право е новинарот, есеист, драмски автор и театролог Гоце Ристовски кога за Гане вели: *„Тој е вонсериска, водечка и развивувачка творечка фигура на македонската литература во втората половина на дваесеттиот век чијшто дела суверено и супериорно се простираат во областа на литературната уметност и литературната наука.“*

И затоа, дозволете ми да кажам една своја претпоставка. Понекогаш судбината знае да си поигра со нас смртните и да не дозволи да се остварат човековите планови и желби. Во 2011 година „Златниот венец“ на СВП по вторпат во историјата го доби еден македонски поет. Често сум размислувал, да не умреше Гане Тодоровски една година пред тоа, дали после авторот на „Везилка“ и оној грандиозен поет кој кажуваше како треба да се отпее „проста и строга македонска песна“, значи после Блаже Конески, тој највисок орден на светската поезија ќе го добиеше авторот на „Езеро“, т. е. Матеја Матевски? Толку засега со прашањата од овој тип! И ова ве молам сфатете го во Ганев стил, и во стил на неговата песна „ПРАШАЊА“.

Од друга страна, интересно е што во срцето на Истанбул, на империјалната улица веднаш пред Капали-чаршијата и Истанбулскиот универзитет, на левата страна од трамвајот, токму наспроти дворот и огромното здание на Турскиот дом, се наоѓа зградата на Институтот „Јахја Кемал Бејатли“. Зошто Институтот е формиран токму на тој простор? Затоа што Ј. К. Бејатли беше професор по светска литература на Истанбулскиот универзитет, но секој петок или сабота држеше популарни предавања пред народот токму во Турскиот дом. Овој институт се занимава со проучување на делото на големиот поет, ги усогласува и актуализира изданија-

та со модернизацијата на турскиот јазик и видоизменувањата во азбуката, ги следи странските изданија на поетот, во зградата се одржуваат конференции, симпозиуми и други видови активности кои се посветени на животот и делото на поетот. Од основањето до денес, членови на управата, вклучително и директорот на Институтот, се професори од Истанбулскиот универзитет кои оваа должност ја извршуваат волонтерски. Сегашниот директор, проф. д-р Мехмет Самсакчи, е познат на македонската јавност како поранешен продекан на Факултетот за книжевност одговорен за меѓународна соработка, кој ги воспостави односите на тој факултет со Институтот за македонска литература при УКИМ, па во тие рамки еднаш на 4 години се одржува симпозиум во Истанбул токму на темата македонско-турски книжевни релации. Самсакчи е еден од поранешните директори на Културниот центар „Јунус Емре“ во Скопје.

Оваа паралела што ја правам во овој сегмент од моето излагање говори во прилог на основната теза дека двајцата врвни поети се еден вид **книжевни татковци на нациите** не само со напишаниот збор – иако пред и над сè е неговата светост зборот, ами и со практичната дејност, насочувајќи го културниот живот на својот народ. И двајцата никогаш, па ни тогаш не се одвојувале од секојдневните случки на своите народи туку напротив, нивното секојдневие, покрај работата на универзитетот и миговите на само-тија кога твореле, било исполнето со дејствија на културен план.

9. За наследниците на двата мага на пишаниот збор

Гане, како и секој вонсериски творец и деец, беше свесен дека секој голем интелект и човек институција по смртта живее преку правните наследници – значи, физичките лица од семејството Тодоровски, но можеби исто толку, па дури и повеќе, преку своите живи духовни и интелектуални наследници. На Катедрата за јужнословенска книжевност на Филолошкиот факултет на УКИМ во Скопје, на предметите по хрватска книжевност, каде што му помина целиот работен век, за наследници одбра двајца оригинални ликови. Воопшто не е случајно што неговиот прв наследник, проф. д-р Атанас Вангелов беше научен истражувач, добар теоретичар на литературата, опасен полемичар, но и поет, политичар – пратеник во Парламентот, директор на Државен архив, потем и дипломат –

амбасадор во Унгарија, значи повеќестрана личност. Значи, поседувааше елементи на личноста кои му беа својствени на Гане.

Вториот наследник на Гане е исто така добар теоретичар на литературата, автор кој во младоста прво се проба како поет, а потоа расчисти со поетското во себе и во текот на три децении стана клучен жив романсиер којшто твори на македонски јазик, наградуван на ниво на Балканот, но и на светско ниво. Вториот наследник, т. е. проф. д-р Венко Андоновски, во една учебна година беше прогласен за најдобар професор предавач пред студентите во сите единици кои се во состав на УКИМ. Истиот тој помлад соработник на Гане денес е на пат да се смести во работната соба на својот професор во МАНУ (исто како што ја користи токму Ганевата работна просторија на матичниот факултет). Ете колку бил далекувид и прецизен во одбирот на своите интелектуални наследници покојниот професор Гане Тодоровски.

Од друга страна, Јахја Кемал Бејатли на почетокот на 20 век, по долгогодишниот престој во Париз, се враќа во Истанбул и по кратки работни искуства по средните училишта, преминува на Факултетот за литература на Истанбулскиот универзитет, каде што предава прво историја на цивилизациите, па историја на светската литература, а потоа држи и часови по современа турска литература. По неговото активирање во работата на механизмите на ново-создадената Турска Република и долгогодишното службување во политичко-дипломатските државни води како пратеник, конзул и амбасадор, на негово место на Универзитетот доаѓа неговиот асистент Ахмед Хамди Танпинар, кој денес се смета за еден од клучните романсиери во турската литература, кој подоцна исто така станува пратеник во турскиот парламент. Овде е интересно да се спомене дека неколку романи од Танпинар се објавени во Скопје, дури и некои македонски научници го имаат обработувано неговото дело и поднеле реферати на таа тема на меѓународни симпозиуми – додека, пак, во Македонија сè уште не постои интегрално дело на македонски јазик од или за Јахја Кемал Бејатли, ниту, пак, во пошироката јавност е познат како поет скопјанец.

Еден од помладите наследници на Ј. К. Бејатли, кој е по потекло од Бугарија, е споменатиот проф. д-р Мехмет Самсакчи, кој денес е сместен токму во канцеларијата на Танпинар на Факултетот за книжевност на Истанбулскиот универзитет, а воедно е и директор на Институтот за проучување на делото на Јахја Кемал

Бејатли. Како што рековме, тој има две директни заслуги во врска со Македонија. Прво, еден период беше директор на Културниот центар „Јунус Емре“ во Скопје и ги удри темелите на непосредната соработка во сферата на пишуваниот збор, која со неговото пододцнежно поставување за продекан на Факултетот за книжевност на Истанбулскиот универзитет задолжен за меѓународни активности, резултираше со потпишување на протокол меѓу тој факултет и Институтот за македонска литература при УКИМ, врз основа на кој на секои четири години во Истанбул се одржува Меѓународен симпозиум за македонско-турските книжевни и културни релации.

И уште нешто за крајот на овој оддел за наследниците на двата мага на националните литератури кои ги перципираме денес и овде. Имено, наследниците на Бејатли – професорите и литерати Танпинар и Самсакчи – напишаа по една книга биографија за големиот поет, книги кои се движат околу реалните факти за животот на поетот и фикциите на авторите. Јас не знам дали спомнатите наследници на Гане напишале по еден ваков роман биографија за својот професор, освен што сакам да потенцирам дека книга за Ганевиот опус има објавено поранешниот шеф на наведената Катедра за македонска книжевност и култура, актуелниот директор на МСМЈЛК при УКИМ проф. д-р Кристина Николовска, која може да се смета за трет наследник на професорот Гане Тодоровски. Ова го спомнувам бидејќи сите ганељупци во оваа книга монографија која произлегла после сериозно занимавање со огромниот Ганев опус, можат да најдат многу детали кои не се видливи при обичните читања на парцијални дела од академикот Тодоровски.

Наместо заклучок

Од сето горенаведено може да се утврди дека Гане Тодоровски и Јахја Кемал Бејатли се национални бардови во македонската и во турската литература, култура, па и политичко-државна опстојност. Во време на националната битка која се одвива по Првата светска војна во периодот 1919 – 1923, Јахја Кемал пишува огнени патриотски текстови и песни и ги објавува во тогашните водечки истанбулски весници. Ататурк и раководните кадри на Револуцијата кои водат битки во Анадолија во внатрешните цевови на униформите ги носат исечоците со неговите патриотско ориентираните писанија по дневниот печат, одвреме-навреме ги читаат тие написи пред вој-

ниците, со цел да им го поттикнат борбениот морал пред битките против непријателите. Во овој контекст значајно е да се нагласи следниот факт: Министерството за национално образование на Република Турција, со управен акт бр. 3126 донесен на 19.8.2004 година, препорачува до сите средни училишта во своите програми да вградат 100 клучни дела од светската и од турската литература. Интересно е што во оваа препорака се застапени дури две книги од Јахја Кемал: „**Eğil dağlar**“ („Планини, наведнете се“) и „**Kendi gök kubbemiz**“ („Нашето кубе од небесата“). Мислам дека не може да се наведе поголем аргумент од горесцитираниот за тоа дека поетот од Скопје е еден од клучните национални поети во турската литература на 20 век, исто како што Гане Тодоровски е еден од клучните поети на македонскиот 20 век. Во прилог наведувам дека Гане Тодоровски е воедно коавтор на книгата „**Македонски јазик и литература**“ за III година во реформираното гимназиско образование. Заклучно речено, бидејќи има многу слични елементи меѓу нивните био-библиографии и нивната дејност, затоа двајцата можат да се споредуваат.

Од друга страна, во 90-тите години на 20 век идеите кои стоеја во Програмата на МА-АК, а кои ги беа напишале основачите на таа не само политичка македонска акција, двајцата строго национално определени поети Гане Тодоровски и Анте Поповски, во тогашните турбулентни времиња на осамостојувањето на Македонија се остварија.

Јавните настапи на тандемот Тодоровски и Поповски беа изразито национални и говореа во прилог на отцепување и осамостојување во сите сфери на Република Македонија од која било федерална или конфедерална опција за продолжување на државата по уривањето на Берлинскиот сид во 1989 и распадот на СССР, кој доведе до домино реакција и растурање на федеративна Титова Југославија. Идеите на идеологот и македонски деец Гане Тодоровски беа прифатливи од многу граѓани кои се залагаа за целосна еманципација на националното битие и еманација во самостоен политички организам, т. е. држава за себе, кадра да биде субјект во меѓународните односи.

Трибините што се организираа во просториите на МА-АК на ул. „Максим Горки“ беа многу посетени и профилираните идеи оттаму насочуваа стотици граѓани на Скопје и на Македонија. По поразот на МА-АК на изборите, Гане Тодоровски беше во најтес-

ниот круг на идејните советници на првиот претседател и основоположник на модерната и самостојна македонска држава Киро Глигоров. И воопшто не е случајно што Гане беше именуван за прв и ополномоштен амбасадор на РМ во Москва. Иако кормилото на Македонија беше свртено и сè уште е свртено кон Запад, сепак, само поет од калибар на Гане можеше да изгради (а мислам и дека успеа во тоа) одлични односи со културните дејци во Русија и преку таа своја дипломатско-литерарна дејност да воспостави колку-толку баланс во меѓународната позиција на РМ, поаѓајќи од фактот дека народот што го претставуваше надворешно можеби е облечен и сака да живее по западни теркови и стандарди, но длабоко во душата е 100 насто православен христијанин и Славјанин. А кој можеше подобро од еден таков поет – кој има експлицитен стих *„Ој, Македонијо, колку ли уштии ни ѝ треба за да ѝе домакедончиме!“* и еден национален деец кој има уште појасен став *„Јас МАКЕДОНИЈАВА ја ѝрогласив за вера и за храм“* – да го воспостави тој баланс меѓу Москва, т.н. Трет Рим – центар на славјанството и православието, и Скопје како град кој и во стихозбирката *„Скопјани“* е именуван како **град на исправени луѓе, каков што себе се сметаше Гане Тодоровски!**

Двајцата поети, Гане Тодоровски и Јахја Кемал, се вонсериски и доминантни ликови во своите национални литератури. Или, ако може така да се изразиме, повеќедимензионални типови какви што денес има многу ретко, или воопшто нема. Двајцата се своевиден продолжеток на оние големи идејни дејци какви што имаше во Европа стотици години пред нив, какви што беа, на пример, Јохан Волфганг фон Гете – генијален поет и драматург (неговата верзија на нордискиот мит за Фауст има примордијално место во светската книжевност, иако и други пред него напишале драма за пактот меѓу човекот и ѓаволот, на пр., англискиот ренесансен драматург Малро), но исто така и клучен советник и министер во Владата на Вајмар; потем Мишел Монтењ како основач на родот есеј (иако е многу поедноставено и еднозначно прераскажувано тоа равенство меѓу правникот од Бордо и есејот како книжевна форма), но и како советник и активен учесник на страната на едната династија во битката за францускиот трон во 16 век. Во овој контекст улогата на Гане условно можеме да ја сметаме како продолжеток на еден свеж пример на Балканот во втората половина на 20 век, кога левоориентираниот автор на *„Дијалектички антибарбарус“* драматур-

гот Мирослав Крлежа беше долгогодишен близок и клучен неформален советник на лидерот Јосип Броз Тито по неговиот раскин со Сталин во 1948 и отворањето кон Запад. Така и Гане Тодоровски беше неформален советник на Киро Глигоров по неговото отцепување од Белград, во настаните кои уследија 10 години по смртта на Тито.

Ако еден ден одделно во рамките на Катедрата за македонска книжевност и култура на Филолошки факултет, или одделно во Институтот за македонска литература или, пак, во нивно заедничко содејство се направи истражувачки неколкугодишен проект за животот, делото и значењето на проф. д-р Гане Тодоровски за македонската кауза, мислам дека ќе се дојде до генералниот заклучок дека постапките во неговиот живот не биле воопшто случајни, туку сите биле однапред длабоко испланирани, оти големите времиња раѓаат големи *човеци* кои користат големи средства – едно од тие културолошко влијателни средства е стихозбирката „Скопјани“.

Можеби еден ден државата Македонија ќе стори напор да формира Институт за проучување на Ганевото дело, каков што постои во Истанбул исклучиво за животот и делото на Јахја Кемал. Или, во најмала рака, во веќе постојниот Институт за македонска литература да се формира посебно одделение за проучување на делото на академик Тодоровски.

Ви благодарам за вниманието.

Истанбул – Скопје – Охрид

Август 2024 година

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Кирилска:

АНДОНОВСКИ, Венко: „Една реченица за мојата генерација“, текст преобјавен во книгата „Најчитаните и најнечитаните КОЛУМНИ (2018 – 2020)“. Три, Скопје, 2020.

ВАНГЕЛОВ, Атанас: „Поезијата на Гане Тодоровски“, списание АКТ бр. 35, Скопје, 2009.

ИЛИЌ, д-р Милош: „Социологија на културе и уметности“, ИДН, Београд, 1966.

ЈАЧЕВ, Ристо Ѓ.: „Антологија на македонската поезија дваесетти век“, Меѓународни литературни средби Илинден, Скопје, 2009.

- Колективен труд: „Македонски писатели“, Друштво на писатели на Македонија, Скопје, 1987.
- Колективен труд: „Македонски писатели“, Друштво на писатели на Македонија, Скопје, 2004.
- МИЛАДИНОВ, Константин: „Тага за југ – poliglotta“, Мисла, Скопје, 1986.
- МИЛАДИНОВ, Константин: „Тага за југ – poliglotta“, Детска радост, Скопје, 1994.
- НИКОЛОВСКА, Кристина: „Опус великан: книга за Гане Тодоровски“, Macedonia prima, Охрид, 2009.
- РИСТОВСКИ, Гоце: „50 години СВП – поетска престолнина на светот“ – оддели за 1963, 1974, 1975, 1981 година, Зборници, СВП, Струга–Скопје, 2011.
- ТОДОРОВСКИ, Гане: „СКОПЈАНИ“ (второ, проширено издание), Наша книга, Скопје, 1987.
- ТОДОРОВСКИ, Гане: „Влогот на Русија во сестраното расветлување на македонското прашање во XIX и XX век (факти и коментари)“, реферат поднесен на научниот собир „Етнокултурните и политичките аспекти на формирањето на македонската нација во балканскиот културно-историски контекст“ (Москва, 17-19 јуни 1999), објавен во книгата „Македонија – прашања од историјата и културата“, МАНУ, Скопје, 1999.
- ТОДОРОВСКИ, Гане: „Со збор кон зборот“, Наша книга, Скопје, 1985.
- ТОДОРОВСКИ, Гане и други автори: „Македонски јазик и литература“ за III година за реформираното гимназиско образование, Просветно дело, Скопје, 2003.
- ТУФАН, Музафер: „Јахја Кемал и Мустафа Кемал“, текст преобјавен во книгата „Компаративни поетики“, ПНВ публикации, Скопје, 2019.
- ТУФАН, Ерол: „Собирање на сенките на душата“, текст преобјавен во книгата „Книгољубецот“, Феникс, Скопје, 2011.
- ЦОНЕВ, Благој: „Македонија и Балканот – либерален поглед на национализмот и идентитетите“, Арс Ламина, Скопје, 2018.

Латинична:

ALTINKAYA, Hikmet: „100 temel eser“ („100 клучни дела“), Milliyet, İstanbul, 2004.

- İSEN, Mustafa DURMUŞ, Tuba: „Üsküp“ maddesi – „Balkanlarda Türk edebiyatı tarihi“ (одредница „Скопје“ во „Историја на турската литература на Балканот“), Türk maarif vakfı, İstanbul, 2023.
- KEMAL, Yahya: ‘Kendi Gök Kubbemiz’ („Нашето кубе од небесата“), T. C. MEB 100 Temel Eser, İstanbul Fetih Cemiyeti, 50. baskı, İstanbul, 2021.
- SAMSAKÇI, Mehmet: „Yahya Kemal’le“ („Со Јахја Кемал“), Erdem Yayınları, İstanbul, 2019.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi: „Edebiyat üzerine makaleler“ („Написи за литературата“), Dergah yayınları, İstanbul, 2018.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi: „Yahya Kemal“ („Јахја Кемал“), Yarı Kredi yayınları, İstanbul, 2001.
- TUFAN, Muzaffer: „Balkanlarda Türk kültürü bütünlüğü“ („Целовитост на турската култура на Балканот“), Dahi yayıncılık, İstanbul, 2010.

проф. д-р Ана Мартиноска
Институт за македонска литература при УКИМ
martinoskaana@gmail.com

ВЛОГОТ НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ ВО МАКЕДОНСКАТА ФОЛКЛОРИСТИКА

Апстракт: Овој труд има за цел да ги сумира достигнувањата на Гане Тодоровски во областа на македонската фолклористика. Уште од своето прво вработување како асистент по народна литература и првите објавени фолклористички трудови во 1955 година, Тодоровски покажува особен интерес за нашето народно творештво. Тој негов интерес има фокус во неколку клучни точки, првенствено во интересот за Цепенков и браќата Миладиновци, подоцна за Веда Словена, детскиот фолклор, илинденските и некои други теми за различни фолклорни мотиви. Ваквиот интерес, иако не е примарна професионална определба на Тодоровски, го следи до крајот на животот и последниот објавен текст на фолклористичка тема во 2009 година. Трудот нуди прецизен попис и опис на овие триесетина научни трудови на проф. Тодоровски, но и нивно вреднување во однос на неговата македонистичка мисија, како и на македонската фолклористика генерално.

Клучни зборови: Гане Тодоровски, фолклористика, Миладиновци, Цепенков, Пенушлиски, македонистичка мисија.

Гане Тодоровски (Скопје, 11.V 1929 – Скопје, 22.V 2010) е еден од великаните кој со своето дело ја задолжи и македонската литература, и македонската наука, и македонската култура воопшто. Неговата официјална биографија на веб-страницата на МАНУ го одредува „Како вонсериска, водечка и раздвижувачка творечка фигура на македонската литература од втората половина на XX век, чии дела суверено и супериорно се простираат во областа на литературната уметност и литературната наука, тој е појава со непроценлив и мисионерски придонес во современата културна историја на Македонија, со повеќестран опсег на креативни, научни и културолошки интереси; културен двигател на важни процеси на современата литературна, културна, научна и национална афирмација на Македонија.“ (<https://manu.edu.mk/pochinati-redovni-idopisni/#member-22382-info>) Овие суперлативи се поткрепени со импресивен список на активности со кои Тодоровски паралелно се занимавал - поет, преведувач, есеист, литературен критичар и историчар, публицист, антологичар, културолог, редактор, фолкло-

рист, театролог, сценарист, универзитетски професор, академик, амбасадор. Иако во широк дијапазон низ спектарот на хуманистичките науки и уметноста, сепак сите тие се во голема мера во комплементарен однос едни со други и дури можат да се подведат под еден титулар на македонист.

Од сите нив, ние во оваа прилика имаме за цел да ги сумираме неговите достигнувања во областа на македонската фолклористика, тргнувајќи од претпоставка дека тие никогаш не биле прикажани прегледно и систематизирано пред пошироката јавност. Фактите говорат дека почнувајќи од своето прво вработување како асистент по народна литература на проф. Кирил Пенушлиски на Филолошкиот факултет во Скопје и првите објавени фолклористички трудови па до крајот на својот животен и творечки пат, Тодоровски покажува особена наклонетост кон македонското народно творештво. Тој негов интерес, според нашата евиденција, брои најмалку 34 библиографски единици (список во прилог), од кои првата е објавена во 1955 година, а последната во 2009 година (само една година пред неговата смрт). Ваквиот интерес, иако не е примарна професионална определба на Тодоровски, говори за еден забележителен и континуиран влог во толкување на македонската народна традиција и висока свест за фолклорот како израз и чувар на идентитетот на нашиот народ.

При прегледот на овој научен корпус дојдовме до сознанието дека неговиот влог во македонската фолклористика има фокус во неколку клучни точки, за кои ќе говориме подетално во овој труд. Хронолошки, првенствено ќе се задржиме на неговиот интерес за браќата Миладиновци и Цепенков како најголеми имиња на македонската преродба и основоположници на собирачката дејност на македонското народно творештво, подоцна за придонесот на Стефан Верковиќ за македонската фолклористика и особено за Веда Словена како паметник на колективната национална утопија, како и за детскиот фолклор, илинденските народни песни и некои други фолклорни мотиви. Константна е и неговата професионална и пријателска врска со проф. Кирил Пенушлиски, основоположникот на македонската фолклористика, на кого му посветува и научни трудови, но и една исклучителна поетска импресија. Овој труд нема амбиција само да направи прецизен попис и опис на овие триесетина научни трудови на проф. Тодоровски, туку и да понуди нивно вреднување во однос на македонската фолклористика генерално.

Браќа Миладиновци

Официјално првиот објавен труд во кариерата на Гане Тодоровски носи наслов „Трагичниот крај на Браќа Миладиновци : (поглед врз неколку контроверзни мненија), објавен во *Младата литература* во 1955 година. Подоцна, на славните браќа им се навраќа уште неколку пати, најчесто по повод значајни јубилеи, како во текстот „Димитрија Миладинов - предводник на македонската преродба : кон 175-годишнината од неговото раѓање“ кога се обидува да ја утврди и потврди улогата на Димитрија Миладинов како „*nomen gloriosum* (прославно и громко име) на македонската преродба“ (Тодоровски 1990: 57), како предводник на сестрана културна акција кој го понесува првиот стадиум на народносна-та еманципација на Македонија. Повикувајќи се на писма и документи сочувани во заоставнината на семејството Миладиновци, Тодоровски укажува на средбата со Виктор Иванович Григорович како важен пункт во неговата животна повест и на контроверзиите околу процесот на кристализација на неговата национална свест. И ќе рече „Заслугите на Димитрија Миладинов ќе се сведат на изгонот на грцизмот од македонските градови и села. Тие заслуги, врзани како импулс на сестраната културна акција на Димитрија Миладинов како народен учител, општественик, публицист, писател, преведувач, археолог, нумизматичар, историчар, педагог и андрагог, фолклорист и етнограф, воопшто не се мали. Напротив, тие се толкави и такви што можат да се сфатат како првообјава на грандиозен зафат во културната и политичката историја на Македонија.“ (Тодоровски 1990: 63)

Тодоровски застанува во одбрана на честите прослави на националните величини од форматот на Миладиновци подвлекувајќи дека „и ние, Македонците, имаме свештено право на национална суета и право на култ“ (Тодоровски 1990: 68), па нашите сознанија за нив треба да ги обновуваме преку перманентна почит и пиетет. Со таква цел наум, тој потсетува на оние што пред него се осврнувале на оваа тема, но и самиот се навраќа на излегувањето на „златната книга на македонската преродба“ (Тодоровски, 1985a: 11) повеќепати. Зборникот на браќата Миладиновци тој го одредува како „паментник од прв ред, паментник на преродбата, паментник на македонската култура, националната суштина, на битот и јазикот, на самобитноста и народносниот белег, на традицијата

и националната специфика.“ (Тодоровски 1990: 68). Претставата за овој монументум на националната меморија ја гради преку неговите одлики меѓу кои естетската вредност, историската димензија, практичната вредност и инспиративната енергија. Ваквото навраќање кон Миладиновци за него е заеднички долг и прека потреба бидејќи тие се „суверени скалила накај нашата слобода. Беа со нас и се во нас. Затоа ги славиме и им го оддаваме своето признание.“ (Тодоровски 1985б: 26)

Професорот Тодоровски е заслужен и за фокусот на научниот интерес кон Наум Миладинов, братот кој останал во сенка на своите далеку попроучени и прославени браќа, а кој и самиот бил учител, општественик, мелограф и автор на две книги, како и автор на еден труд останат во ракопис со спомени за неговиот живот врзани исклучиво за животот и делото на неговите браќа. Овој труд е исклучително значаен извор за биографијата на Миладиновци, важен за науката „пред сè и над сè поради фактот што изнесува податоци и фрла светлина врз моменти од животот на Димитрија и Константин Миладиновци, кои за чудо, од причини што просто збунуваат и фрапираат, останале или целосно пренебрегнати или сосем бегло и површно користени во студиите и монографиите за Миладиновци досега.“ (Тодоровски 1985г: 33) Укажувајќи на важноста на овој ракопис, Гане Тодоровски го искажува своето мислење дека тој треба наскоро да го согледа светлото на денот во „полза на нашата литературно-историска наука.“ (Тодоровски 1985г: 37)

Марко Цепенков

Покрај браќата Миладиновци, интересот на Тодоровски го привлекува и уште едно од најголемите имиња на македонската фолклористичка актива, тоа на нашиот најплоден и најсестран собирач на народни умотворби - Марко Цепенков. Во неколку текстови Тодоровски се осврнува на поетскиот профил на Цепенков, на неговиот драмски обид и напорите да се пројави и како оригинален творец, како и на севкупноста на неговото дело. Во 1974 година Тодоровски објавува и цела книга „Одбрани творби“ од Марко Цепенков со негов избор и коментар, во која има опсежен предговор за животот и делото на Цепенков. Тодоровски е свесен дека Цепенков „како највозвишена вертикала, никната од народни-

те низини, претставува повеќестран интерес за нашата културна историја.“ (Тодоровски, 1974: 5) Опишувајќи го отежнатиот пат на Цепенков до неговото прераснување во централна фигура на културниот живот во македонскиот 19 век, Тодоровски потсетува дека допрва треба да се зборува за него како литерат и преродбеник. Сепак, Тодоровски е дециден дека неразгатливата амбиција на прилепскиот терзија да остави траг зад себе крие малку вистинска уметност, бидејќи Цепенков е силен во нагонот, но невешт во формата. „...денеска Цепенков, особено во поезијата треба да го прифатиме пред сè како несовршеност, а не како недовршеност, како обид на неподготвен, а не на необдарен писател!“ (Тодоровски, 1974: 6) Истовремено, Тодоровски потсетува на тоа колку ингибиран е Цепенков како собирач, но и за неговата употреба на фонетскиот правопис со означување на акцентот на зборот, кој со својот спонтан чин на употреба на македонскиот јазик во писмената реч, има големо значење и за прашањето на јазикот.

Во овој труд, Тодоровски ја следи биографијата на Цепенков, неговите објавени и необјавени фолклорни материјали, но особено и неговите креативни интервенции при запишувањето на народните приказни. Нив Пенушлиски ги нарекува „уметнички начин, по сопствен вкус и сопствен стил и манир“ (Тодоровски, 1974: 11), Конески „неверство“ во однос на народниот начин на кажување, за Тодоровски да заклучи дека со тие одлики на креативна заложба „Цепенков ни се претставува како еден суров, недоразвиен прозаист, со многу штедар показ на една раскажувачка потенција, за жал останата на рамништето на полурешенија.“ (Тодоровски, 1974: 13).

Повикувајќи се на проф. Пенушлиски, Тодоровски ги систематизира собирачките достигнувања на Цепенков, за потоа детално да се осврне и на драмата „Црне војвода“ како своевиден политички трактат на македонската борба против долговековниот потисник, но и се обидува да ја разгатне загатката околу целината на оваа драма. Тодоровски особено се интересира и за поетската актива на Цепенков, која хронолошки е објавена во истото издание, а пишувани по урнек на народната епска песна. Посебно е истакнат и Цепенковиот афинитет кон жанрот на тажачките песни, чија форма ја прифаќа во своите „Речењето на дедо Марко“ и „Македонско тажејне“.

По сè, Тодоровски објаснува дека „Нам ни е драг Цепенков токму затоа што многушто кај него како непретенциозност и разминување со литературштината доаѓа за да пополни едни грди ва-

кууми во развојот на нашата национална култура. Овој недоучен, ингениозен буден чувар на чистата македонска реч, заборавен со децении, фрлен од присвојувачите на нашето минато на најспоредните колосеци на фолклористиката, денес сè повеќе заслужено станува предмет на повишен интерес на македонската литературна наука. Тој повишен интерес секако е најсигурниот показ на радикалното коригирање на една историска неправда!“ (Тодоровски, 1974: 29) А токму Гане Тодоровски е секако најзаслужниот за тоа!

Стефан Верковиќ и Веда Словена

Во низата на имиња значајни за македонската фолклористика секако се вбројува и Стефан Верковиќ, на кој Тодоровски исто така му се навраќа во неколку прилики, па дури ги следи и најновите изданија на теми кои го интересираат, па во Зборникот „Македонско-хрватски книжевни и културни врски 2“ говори за нова монографија за Верковиќ од Љубиша Доклестик, издание на хрватски јазик во кое авторот го предочува делото на Верковиќ како клуч за разгатување на синцирот на хрватско-македонските културно-историски врски во 19 век.

Сепак, во однос на Верковиќ, неговиот интерес е главно фокусиран на феноменот на Веда Словена, за кој најпродлабочен труд е неговата докторска дисертација „Veda Slovena i nejzinite mistifikatori“, одбранета во 1965 година. „За неа се напишани многубројни трудови низ цела Европа, и не само во славистичката наука, но сепак Гане Тодоровски оправданоста на своето враќање кон ова прашање го видел не само во споменатата недореченост, туку и во потребата од „формулирање и прецизирање на едно македонско, денешно или современо гледиште на нештата.“ (Китевски, 2024: 129). За ова литературно дело поточно мистификација на Верковиќ-Гологанововата колаборација кое широко ја разбранувало научната и уметничка јавност, Тодоровски инсистира дека треба да биде разгледувано во контекстот на нашата преродба и како поглавје на неминовниот романтичарски занес. Тој му придава посебно внимание на селскиот даскал Јован Гологанов како главен актер на мистификацијата, чие име дотогаш било поттурнувано некако поскраја. Тодоровски го објаснува интересот за ова дело и по чинот на демистификација, па ќе рече дека Веда Словена претставува „најизвишен паметник на екстремниот национален

занес, најкусовечната рожба на колективната национална утопија. Ова дело говори за една неминовна фаза низ која скоро секој народ во својот развоток треба да мине: фазата на романтичарската самодопадливост, фазата кога во огледалото на националната суета секој гест и потег, секое движење и присекавање, секоја недоустена реч добиваат грандиозно значење, херојска поза, историски чин. Таа црта, всушност, вткаена е и во традицијата на народниот епос: народот си ги вложил сите копнежи во исковувањето фантастични ликови на херои, бидејќи во животот немало такви, бидејќи стварноста осетила потреба од нив. Тоа е периодот на нужниот премин од создавање и остварување на животните мечти во својот внатрешен свет до појасното определување на идеалот во конкретната стварност. На ајдучката песна претходи историската, на историската - митолошката. Во случајов, 'Веда Словена', како мистификација се воврела некаде меѓу историската и ајдучката песна, се вовлекла во малата пукнатина на дезориентацијата, како мигновен предив, како добивање на време, како пожелна починка пред тешкиот двобој со посилен и повеќеименен непријател.“ (Тодоровски, 1979: 9)

Кирил Пенушлиски

Гане Тодоровски во 1954 година му станал асистент по предметот народна литература на проф. Кирил Пенушлиски и за тоа ќе рече „ми се насмевна среќата преку некаков случаен распоред на претстојното живеење и работење, својот старт во наставно-научната кариера на Филозофскиот (подоцна: Филолошкиот факултет) на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје да го врзам со личност која умееше да помага и да насочува и да осетува и да крепи! Беше тоа Кирил Пенушлиски – човек расудочен, и практичен, и многу до премногу реален, оперативен, експедитивен, иницијативен. Тој ме (и не) поведе и долго не (ме) водеше во истражувачки акции – во Малешевијата, во трите Мариова (битолското, прилепското и кавадарското), нè стимулираше, поттикнуваше, пофалуваше...“ (Тодоровски, 2005). Очигледно овие теренски истражувања на фолклорот¹ и непосредниот контакт со него, кај Тодоровски оставаат голема трага, која го следи до крајот на неговиот животен

---

¹ Двете фотографии во прилог се пронајдени во оставнината на проф. Пенушлиски, без информации за тоа кога и каде се сликани.

пат, и покрај тоа што подоцна професионалниот врв на својата научна кариера го остварува во други области.

Тој го нарекува својот професор и колега Кирил Пенушлиски „угледник на македонската фолклористичка наука, еден од најгласовитите афирматори на современата македонистика воопшто, научник со богат опус и восхитувачки силна и плодна работна енергија кој постојано нè опсипува со нови и нови трудови...“ (Тодоровски, 1992: 5) Следејќи ја неговата опстојна биографија која се протега низ десет децении, Тодоровски го вреднува континуираното научно присуство на Пенушлиски во областа на фолклористиката како „Акција е тоа на своевидно широк приод кон проблемите на повеќе блиски научни дисциплини, кои најчесто ги нарекуваме национални: јазик, литература, историја, фолклор, етнологија и етнографија, културологија... акција на двигател и раздвижувач, иницијативна личност и општественик, професор и педагог со чудесни менторски квалитети и својства на комуникативна личност, иследувач од соило и нерв, атрактивен архивски проучувач кому му се насмевна ретката шанса прев да ги обелодени богатите архивски заоставнини на Стефан Верковиќ и Марко

Цепенков, по кое нашата наука се стекна со поавтентичен глас и драгоценна изворна материја. Пенушлиски ѝ наметна на нашата фолклористика насока на развoтoк и ја задолжи со драгоцености од највисок квалитет. Ја осмисли оваа национална дисциплина низ претензии да се носи во чекор со барањата на новото време. Би се рекло – ја реактуелизира.“ (Тодоровски, 1996: 6) Во продолжение тој ни опишува како Пенушлиски избира актуелни теми, дури и ако се веќе експлоатирани, тој има не само богат и сестран увид, туку и смисла да ги поврзува фактите и да им дава нови објаснувања, притоа проличува во добра и права мера, што несомнено го прави „најкомпететното во мигов име на нашата наука за народознаењето.“ (Тодоровски, 1996: 16)

Она што е дополнителен куриозитет во однос на оваа долгогодишна соработка и вдахновена професионална релација е дека Тодоровски му посветува на својот професор и една песна која овде ја пренесуваме во целост:

Кирил ПЕНУШЛИСКИ
(Идеја за портрет)

Мнозина мислеа дека не умее да гледа!
А тој пак прв нè виде...
Нас, растрчаните ваму-таму, в маѓепсан круг.
Мнозина рекоа дека не изустил,
Но ние чувме, пред нас со порака иде:
Земете одрастажете го својот намрштен Југ.

Мнозина претпоставуваа дека не умее да слуша!
А тој пак прв слушна.
Нашата изворна мелодија. Тој – И никој друг.
И ние, распеаните, сетивме како нè гушна,
Топло, по татковски, како ни гали душа:
Земете разведжете го својот замрачен Југ.

Мнозина беа сигурни дека не умее да вјаса!
А тој пак пред сите други стаса и престаса
Магија да му даде на татковинскиот звук.
И ние, песнољупците, чувме, тој нам ни зборува,

Песната трпезечка ни ја прекорува:
Земете оживотворете го својот задреман Југ.

Го видовме и чувме... Душата си ја исплакнавме...
Мислата чудесна со мисла му ја бакнавме! (Тодоровски, 2003)

Илинденски и други теми

Во една своја статија насловена „Македонската народна песна и Илинден“ Тодоровски укажува на повеќекратното значење на поимот Илинден во македонската политичка, културна и општествена историја, поим на револуционерниот отпор, на свесна борба, прижелкувана победа и горчлив пораз. Фокусирајќи се на тематските релации на револуционерните народни песни за Илинден, Тодоровски ја објаснува нејзината функција не само да ги опишува настаните туку и да ги предизвикува, да носи патриотски и политички белег, но и да значи исказ на револт и гнев, на „сестран бунт, протест на сиромаштијата против експлоататорот.“ (Тодоровски, 1983: 272) Карактеристиките на тие песни Тодоровски со право ги одредува како жив одглас на пресудните историски настани и

конкретната политичка стварност, логичен продолжеток на јуначките и ајдутските песни и припадник на поширокиот жанр на историски песни. Говорејќи подлабоко за духот на времето Тодоровски укажува на креативниот однос на релација литература – општество/идеологија и начинот на кој историската вистина прераснува во уметничка вистина, за што најизразит пример се песните за Гоце Делчев. „Или земете ја и ден-денеска мошне популарната песна за Дончо Штипјанчето, па прочитајте го и она што како коментар за неговиот случај го рекоа Гоце Делчев и Ѓорче Петров. Ќе се убедите пак во истото: имаме потполно поистоветување на идеите на една политичко-револуционерна формула и живиот пример на револуционерен акт, кои народната песна ги обединила во сугестивен уметнички резултат.“ (Тодоровски, 1983: 276)

На истата тема тој се навраќа и во трудот „Ѓорче Петров во нашата народна песна“, каде ги изнесува своите гледишта во однос на застапеноста на историските ликови во фолклорот и вели дека иако највпечатлив е ликот на Гоце Делчев, поскумно ликовите на Даме Груев и Јане Сандански, во нив се опеваат и локалните војводи како пример за саможртва во име на народните интереси. (Питу Гули, Веле Марков, Ордан Пиперката, Леонид Јанков, Ѓорѓи Сугаре, Петре Јурукот, Дончо Штипјанчето итн.)

Посебно сакаме да го потенцираме и трудот посветен на македонскиот детски фолклор, кој Китевски го означил како „еден од најкомпетентните и најзначајните трудови за детскиот фолклор кај нас“ (Китевски, 2024: 127), со оглед на тоа дека овде тој се зафаќа со една, во тој миг, недоволно проучувана проблематика. На тој начин ги поставува темелите за сите идни проучувања на овој фолклорен жанр, поттикнува и се надева на понатамошен научен интерес за македонскиот детски фолклор. Секако за македонската фолклористика заслужува внимание и трудот „Народни песни од овчеполско, најдени во оставнината на Димитар Матов, во кој освен трите песни, Тодоровски дава и „некои податоци за животот и делото на Матов како и некои коментари кон песните кои имаат посебни вредности.“ (Китевски, 2024: 124)

Во оваа листа на фолклористички трудови Китевски го вбројува и трудот „Посегање по митот“ каде Тодоровски се осврнува на фолклорните инспирации во поезијата на неколкумина современи македонски автори од т.н. средна генерација: Јован Котевски,

Александар Христов, Петре Андреевски, Петар Бошковски, Радован Павловски и Трајан Петровски. Притоа тој прави успешни толкувања на „некои позабележителни поетски текстови од споменатите автори низ процесот на свесниот зафат: народната умотворба да се искористи како непосреден повод или богато разгрнат фон за создавање модерна уметничка поезија.“ (Китевски, 2024: 128)

Како последен во низата ќе го впишеме и трудот кој се однесува на книгата „Златна чаша“ од Марко Китевски, во кој Тодоровски ги рецензира овие прилози од фолклорот осврнувајќи се на карактеристиките на книгата, тематските и вредносните приоритети на Китевски и неговиот научно-публицистички пристап кон изворното проучување на фолклорот. Тодоровски не се либи ни од критички став во кој на тогаш младиот автор му укажува дека некои делови од книгата допрва треба да се доразвиваат, што е и очекувано од автор кој почнува да чекори самостојно во една научна дисциплина. Сепак, Тодоровски заклучува дека оваа книга „фрла широка светлина врз просторот на македонската фолклористичка наука.“ (Тодоровски, 1985д: 391)

Заклучок

За крај ќе се обидеме да ги сумираме погореизнесените интереси за научните резултати на проф. Гане Тодоровски во областа на фолклористиката во неколку заклучоци:

- Сите теми на интерес од областа на македонската фолклористика Тодоровски ги става во поширокиот контекст на литературната и културната историја на Македонија, особено во контекст на периодот на нашата преродба.
- Тодоровски има длабоки и суверени мултидисциплинарни познавања на темите за кои пишува, особено оние поврзани за нашите културни дејци, времето во кое дејствувале и општествено-политичката стварност која влијаела на таа дејност.
- Неговиот пасиониран интерес за историјата и традицијата на македонскиот народ е континуиран и поставен во корелација на претходниците и наследниците, каде сведоштвата од минатото активно ја обликуваат и современата национална свест.
- Конечно, влогот на Гане Тодоровски во македонската

фолклористика е значителен, но и неодоив од целокупноста на неговото сестрано литературно-историско и критичко-есеистичко творештво.

Сета анализирана фолклористичка актива само потврдува дека „Гане Тодоровски не македонствува само во поезијата, туку и во науката.“ (Миронска-Христовска, 2013: 252). Во науката тој настапува без задршка, без табу-теми, со поглед фрлен во македонската културна ризница како „врвен трагач по македонската вистина, опстојба, правостоина“ или по она што колешката Миронска-Христовска го нарече „Ганева тема“ – запознавањето со македонската литература и историја, почитувањето на македонската култура, зачувувањето на националниот, македонскиот идентитет. (Миронска-Христовска, 2013: 254) Во тој контекст, овој труд е само извесно надополнување на знаењата за уште еден аспект на Ганевата тема и синтеза на неговиот влог во македонската фолклористика како важен дел од неговата далекосежна македонистичка мисија.

Прилог: Библиографија на трудови на Гане Тодоровски на фолклористички теми

1. Трагичниот крај на Браќа Миладиновци: (поглед врз неколку контроверзни мненија) (1955) *Млада лиџерајџура*, V, бр. 6, стр. 44-51.
2. За македонската народна песна и за еден Зборник народни умотворби од Пиринска Македонија (1955) *Млада лиџерајџура*, V, бр. 7, стр. 84-87.
3. Личноста и делото на Димитрија Миладинов во сеќавањето на Рајко Жинзифов (1962) *Книга за Миладиновци : 1862–1962* : Зборник од студии, статии и прилози. Скопје: „Кочо Рацин“.
4. Поетскиот профил на М. Цепенков (1964) *Кулџурен живој*, IX, бр. 4, стр. 28-29.
5. Стефан Верковиќ и „Веда Словена“ (1966–67) *Разглед*, IX, бр. 6, стр. 595-614.
6. Белешки кон поезијата на Марко Цепенков (1966–67) *Разглед*, IX, бр. 9-10, стр. 924- 932.
7. Македонската народна песна и Илинден (1967) *Кулџурен живој*, XII, бр. 2-3, стр. 22-24.

8. За и против „Веда Словена“ (1967) *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје*, кн. 19, стр. 393-444.
9. Јован Гологанов и „Веда Словена“ (1967) *Современост*, XVII, бр. 1, стр. 60-75.
10. Јован Гологанов и „Веда Словена“ (1967) *Современост*, XVII, бр. 2 (1967), стр. 178-191.

За и против „Веда Словена“ (1967) *Годишен зборник на универзитетот во Скопје*, 19, 1967, стр. 393-444. - *Проект Раско – Македонија*, Електронска библиотека на културата и традицијата на Македонија, <http://makedonija.rastko.net/delo/11724>

Чешката наука и „Веда словена“ (1968) *Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага*. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ.

Марко Цепенков (1829, Крушево – 1920, Софија) (1968) *Литературен збор*, XV, бр. 5, стр. 9-15 ; бр. 6, стр. 9-14.

Народни песни од Овчеполско, најдени во оставнината на Димитар Матов (1968) *Македонски фолклор*, год. I, бр. 1, стр. 179-184.

Ѓорче Петров во нашата народна песна (1968) *Македонски фолклор*, год. I, бр. 2, стр. 84-89.

Македонската народна песна и Илинден (1969) *Книга за Илинден*: зборник на трудови: по повод 65-годишнината од Илинденското востание. Скопје: Институт за национална историја, стр. 327-332.

Посегање по митот (фолклорни инспирации на поезијата на неколкумина современи македонски автори од средната генерација). (1969) *Шести Рацинови средби*, Титов Велес; преобјавен во: Магепсан мегдан. Скопје, „Култура“, 1979, стр. 180-188.

За македонскиот детски фолклор (1969) *Македонски фолклор*, II, бр. 3-4, стр. 165-173.

За драмскиот обид на Марко Цепенков (1972) *Разгледи*, XIV, бр. 2, стр. 174-180.

Повторно раѓање на Марко Цепенков. (1972) *Марко К. Цепенков, Македонски народни умотворби во десет тома*. Институт за фолклор. Редакција: Кирил Пенушлиски, Блаже Ристовски и Томе Саздов. Јазичен редактор: Тодор Димитровски. Издавач: „Македонска книга“, Скопје. преобјавен во *Македонски фолклор*, год. 6, бр. 11 (1973), стр. 131-135.

Одбрани творби/ Марко Цепенков; избор и коментар [и предговор]

Гане Тодоровски. (1974) Скопје: Македонска книга. (Животот и делото на Марко Цепенков : (1829–1920): стр. 5-30).

Вега Словена. (1979) Скопје: Македонска книга.

Македонската народна песна и Илинден (1983) *Гоце Делчев во македонскиот фолклор*/приредиле Кирил Пенушлиски, Танас Вражиновски. Скопје: Мисла, стр. 296-277.

Димитрија Миладинов - предводник на македонската преродба: кон 175-годишнината од неговото раѓање (1985) *Литературен збор*, год. XXXII, кн. 5, стр. 51-57.

Зборникот на браќата Миладиновци и неговото значење за македонската култура: (кон 125-годишнината од неговото излегување) (1986) *Историја*, год. 22, бр. 1, стр. 29-36.

Значајна придобивка на нашата научна мисла. (1987) *Блаже Ристовски: Македонскиот фолклор и националната свес*. I и II книга. „Студентски збор“, Скопје, преобјавено во *Сиектар*, год. 7, бр. 14 (декември 1989), стр. 257-261.

Плодотворна врвца во науката: (кон осумдесетгодишнината на Кирил Пенушлиски (1992) *Фолклорни поетски мотиви*/ Кирил Пенушлиски. Скопје: Матица македонска, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, стр. 5-6.

Научна врвца достојна за почит (1996) *Митот и фолклорот : разгледи на митови* / Кирил Пенушлиски. Скопје: Зумпрес, стр. 5-16.

За македонскиот детски фолклор; Прличев како детски поет; Вапцаров како детски поет (1998) *Фолклорни и книжевни огледи за македонската литература за деца* / приредил Мито Спасевски. Скопје: Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“.

Зборник на Миладиновци. Настан и монумент на македонската култура: (Кон 140- годишнината од излегувањето) (2001) *Зборникот на Миладиновци: свечен собир по повод 140-годишнината од излегувањето на зборникот на браќата Миладиновци*. Скопје, 21. VI 2001. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 9-13.

Пред делото на Миладиновци: 140 години од објавата на „Зборникот народни песни“ 1861–2001 (2001) *Предавања на XXXIV Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Охрид, 6-24 август 2001 година. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, стр. 77-90.

Наум Миладинов: Струга, 1817 - Софија, 1897 (2002) *Димитрија*

и Константијин Миладиновци: (140 години од смртта): зборник на трудови од научниот симпозиум одржан во Домот на АРМ во Скопје, 13 и 14 јуни 2002 година. Скопје: Институт за македонска литература, стр. 28-32.

Нова монографија за Стефан Верковиќ: Љубиша Доклестик: Стјепан Верковиќ (1821– 1894) (2009) *Македонско-хрватски книжевни и културни врски*: Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир Македонско-хрватски книжевни и културни врски одржан во Охрид од 10 до 11 октомври 2007. Кн. 2. Скопје: Институт за македонска литература, стр. 15-22.

Прилози од фолклорот на Марко Китевски. (2003) *Со збор кон зборот*. Скопје: Наша книга, стр. 388-391.

Користена литература:

Китевски, Марко. 2024. „Кон фолклористичките трудови на Гане Тодоровски“. *Книжевност и фолклор; Силале Појов (живот и дело)*. Скопје, стр. 121-132.

Миронска-Христовска, Валентина. 2013. *Преродбата и македонското национално прашање*. Скопје: Институт за македонска литература.

Тодоровски, Гане. 1979. *Веда Словена*. Скопје: Македонска книга.

Тодоровски, Гане. 1985а. „Вечните Миладиновци“, *Со збор кон зборот*. Скопје: Наша книга, стр. 11-16.

Тодоровски, Гане. 1985б. „Двигателите на македонската преродба“. *Со збор кон зборот*. Скопје: Наша книга, стр. 17-26.

Тодоровски, Гане. 1990. „Димитрија Миладинов - предводник на македонската преродба : кон 175-годишнината од неговото раѓање“. *Книга нашинска сиреч славјанска*. Скопје; Македонска книга, стр. 57-66.

Тодоровски, Гане. 1974. „Животот и делото на Марко Цепенков (1829-1920). *Цепенков Марко. Одрани творби*. Избор и коментар Гане Тодоровски. Скопје: Македонска книга, стр. 5-30.

Тодоровски, Гане. 2003. „Кирил Пенушлиски (Идеја за портрет)“. Во *Пенушлиски Кирил. Македонски фолклор – Силудии и прилози*. Скопје: Матица македонска.

Тодоровски, Гане. 1985в. „Миладиновци и македонскиот истрајек“. *Со збор кон зборот*. Скопје: Наша книга, стр. 27-31.

- Тодоровски, Гане. 1985г. „Наум Миладинов како биограф на браќата Димитрија и Константин Миладиновци“. *Со збор кон зборои*. Скопје: Наша книга, стр. 32-37.
- Тодоровски, Гане. 1996. „Научна врвица достојна за почит“. Митот и фолклорот: разгледи на мотиви. Скопје: Зумпрес, стр. 5-16.
- Тодоровски, Гане. 2009. „Нова монографија за Стефан Верковиќ – Љубиша Доклестик: Стефан Верковиќ (1821-1894)“. *Македонско-хрватски книжевни и културни врски, Зборник на трудови 2*. Скопје: Институт за македонска литература, стр.15-22.
- Тодоровски, Гане. 1992. „Плодотворна врвица во науката (Кон осумдесетгодишнината на Кирил Пенушлиски)“. *Фолклорни иоевски мотиви / Кирил Пенушлиски*. Скопје: Матица македонска, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, стр. 5-6.
- Тодоровски, Гане. 1985д. „Прилози од фолклорот на Марко Китевски“. *Со збор кон зборои*. Скопје: Наша книга, стр. 388-391.
- Тодоровски, Гане. 2005. *Реч на промоцијата на Избраниите дела од Кирил Пенушлиски во 10 томови*, одржана на 18.5.2005, Скопје, Дом на АРМ.

проф. д-р Искра Тасевска Хаџи-Бошкова
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ
iskra.tasevska@ffl.ukim.edu.mk

ГАНЕ ТОДОРОВСКИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ 19 ВЕК

Апстракт: Текстот се занимава со осврт кон истражувачката методологија и на доминантните теми кои Гане Тодоровски ги актуализира во своите анализи на македонскиот 19 век. Во неговите трудови, посветени на овој период од развојот на македонската литература, може да се забележи дека фокусот е поставен на клучните автори од 19 век (за што сведочат неговите дела со кои кулминира неговиот истражувачки порив – *Книга за Џиноџи*, *Книга за Прличев*), но и на одделните феномени кои го бележат скоковитиот развој и чест дисконтинуитет на пројавите од македонската литература и култура. Иако на прв поглед изгледа дека неговиот пристап е исклучиво книжевноисториски, деталната анализа покажува дека Тодоровски недвосмислено го применува компаративниот метод, дополнет со суптилно проследување на генетско-контактните врски. Тој го истражува поширокиот јужнословенски контекст и со тоа ја етаблира вредносната и културна позиција на македонската литература, како посебност која бара постојано преиспитување и превреднување.

Клучни зборови: Гане Тодоровски, македонска литература, 19 век, книжевна историја, јужнословенски контекст.

Истражувањата на Гане Тодоровски за македонската литература и култура претставуваат неодминлив показател за развие-носта на македонската литературна историја и критика. Иако на прв поглед изгледа дека неговиот пристап е исклучиво книжевноисториски, внимателниот пристап покажува дека Тодоровски недвосмислено го применува компаративниот метод, дополнет со суптилно проследување на генетско-контактните врски. Тој го истражува поширокиот јужнословенски контекст и со тоа ја етаблира вредносната и културна позиција на македонската литература, како посебност која бара постојано преиспитување и превреднување. За македонскиот 19 век се од посебно значење неговите статии објавени во одделни книги, како што се: *Прејходнициите на Мисирков* (1968), *Трагичкиот на сонцелубивиите* (1974), *Маѓејсан мегдан* (1979), *Веда Словена* (1979), *Подалеку од занесот, поблизу до болот* (1982), *Со збор кон зборови* (1985), *Македонската книжевност во XIX век* (1990), како и подоцнежните избори посветени на Цепенков, Миладиновци, Жинзифов, Џинот, Прличев. Како што забележува Томислав Тодоровски (2007: 388), „Гане Тодоровски

всушност актуализира, доразгатнува или откровенски ѝ презентира на јавноста значајни аспекти сврзани со централното прашање во нашата вековна историска опстојба: борбата за конституирањето на македонската нација.“

Суштински показател за книжевнокритичката дејност на Тодоровски претставува неговата неодминлива статија, посветена на речникот на Даниил од Москополе, под наслов „Белешки за првата печатена македонска книга“. Во неа, Тодоровски прецизно го определува времето и контекстот на појавата на ова дело, сметајќи го за „прва печатена македонска книга“. Тој факт се аргументира со јазикот кој е присутен во речникот, како најблиска форма до денешниот стандарден македонски јазик. Дополнително, анализата се однесува и на азбуката која се употребува, бидејќи иако станува збор за четири различни јазици (македонски, албански, влашки и грчки), нивните карактеристики се одразени преку употребата на грчкиот алфавит. Тука Тодоровски прави неколку интересни забелешки, кои добиваат значење поради специфичното промислување на културните контакти. Првата се однесува на фактот дека употребата на грчкото писмо во тоа време претставува практика којашто се следи во различни споменици од овој вид, а кои на македонска почва се појавуваат уште од 16 век (пр. Костурскиот речник). Второто согледување се однесува на природата на делото и на неговиот карактер. Во суштина, овој речник претставува разговорник, што се потврдува со тоа дека во него цели контексти (за што Тодоровски приложува и извадок) се предадени соодветно на четирите јазици, коишто се вклучени во неговата структура. Тргувајќи од првото издание на речникот (Венеција, 1802 год.), Тодоровски отсликува уште седум други преобјави на ова дело (од Вилијам Мартин Лик, Теодосија Синаитски, Франц Миклошич, Перикле Папахаци, Валериј Погорелов, Јохан Кристофсон и Александар Ничев), со што го илустрира исклучителното значење на овој труд за македонската култура во 19 век. Тој всушност дијалогизира и со поинаквите гледишта за природата и својствата на македонскиот народен јазик, кој е одразен во колоната именувана како „вулгарика“. При отсликувањето на меѓукултурните врски, Тодоровски тргнува од забелешката на Кристофсон дека Даниил не го познавал македонскиот народен јазик, па тоа го засведочува со неговата релација со поп Стефан од Охрид, кој помагал при преведувањето од грчки јазик, а тоа го овозможил дедото на Миладиновци. „(...)

Димитрија Поп-Јоану (Поп-Јованов) не е никој друг туку дедото на Димитрија Миладинов по мајка. Таткото на Султана Миладинова е Влав од Магарево, доселен во Охрид. Се школувал во Москополе кај Даниил. Мајка ѝ е охриѓанка Македонка. За ова има пишувано кај нас во неколку наврати стружанецот Петар Чакар.“ (Тодоровски 2007а: 15–16) Постапувајќи го делото на Даниил во поширокиот јужнословенски контекст, Тодоровски не заборава да посочи дека значењето на ова дело се согледува и преку коментарот на Вук Караџиќ за дејноста на Даниил и за пошироката цел, во која може да се проспе и вистинска политичка стратегија – да се погрчат негрчките народи и со тоа „да станат Грци“.

Показател за необично темелниот и минуциозен пристап на Тодоровски претставува и статијата „Колку сме повеќе – толку сме посилни (Пораките на Ѓурчин Кокалески, 1775 – 1863)“. Тука Тодоровски тргнува од фактот дека една личност од рангот на Кокалески е скоро заборавена во македонското културно паметење, што противречи на тоа што научниот интерес за него во јужнословенската средина е мошне видлив (во делото на Александар Велиќ, во трудовите на Михаило Велиќ, на Томо Смиљаниќ Брадина и др.). На тоа се надоврзува согледувањето за Мијаците како неодминлив дел од македонската култура, чијашто истакната личност, како предводник (коџабашија, односно мухтар на Лазарополе) се пројавува токму Ѓурчин Кокалески. Тој не само што дејствувал на црковно-просветен и на културен план, туку работел и на активното спротивставување на Мијаците кон злосторствата од власта и од одметниците, со што се пројавува и како активна личност во општествениот процес. За Тодоровски е мошне интересен фактот дека Кокалески се појавува како легендарна личност, но и како автор на мемоарска проза, односно на својата автобиографија од 1823 година. При исцртувањето на местото на Кокалески во македонската културна историја, Тодоровски не заборава да потцрта дека неговата автобиографија не е само релевантен извор на спознанија за Македонија од тоа време, туку е „најдобриот зачуван писмен извор за стопанската историја на Македонија, документ кој најрелјефно ни дава податоци за сточарскиот живот во Македонија, хронолошки, летописно, континуирано, за половина век, т.е. за првите децении на XIX век (1775 – 1823)“. (Тодоровски 2007б: 46) Треба да се забележи дека иако Тодоровски ја истакнува важноста на аргументите за исцртување на патот и на развојот на маке-

донската културна историја, тој не заборава да даде и определени втемелени претпоставки за начинот како се одвивал тој процес. Така, тргнувајќи од фактот дека три-четири години пред смртта на Кокалески во Лазарополе престојувал Димитрија Миладинов, заедно со брат му Наум и Партенија Зографски, тој ја посочува претпоставката дека не е исклучено и е, всушност, многу веројатно, дека Димитрија Миладинов и Ѓурчин Кокалески се виделе, а и соработувале. Раниот обид на Кокалески да остави сведоштво за сопствениот живот зборува потврдно за исклучителната важност на оваа разбудена личност од македонската средина, што се согледува и во употребата на мијачкиот дијалект, во контекст на дејноста на раните преродбеници (Крчовски и Пејчиновиќ).

Уште едно сведоштво за темелниот и внимателен пристап на Тодоровски кон македонското културно минато и историја претставува статијата „Пред делото на Миладиновци (140 години од објавата на 'Зборникот народни песни' 1861–2001)“. Во овој текст, кој претставува спој од одредени негови претходни искажувања, детално изложени во неговото дело *Македонската книжевност во XIX век* од 1990 година, тој прави неколку импресивни согледувања за важноста на литературата како културен паметник на народите. Ползувајќи се со искажувањата на Марко Грчиќ за огледот на Борхес, посветен на Кафка, во кој Грчиќ ја истакнува вечноста и сеприсутноста на главните теми на човештвото во неговото дело, како и неможноста да се стигне од точка А до точка Б поради изгубеноста низ лавиринтите на просторот и времето, Тодоровски ја поставува главната теза дека Зборникот на Миладиновци е неодминливо сведоштво за општествената свест, како и за развиеноста на македонската култура од тој период. „Па така, сообразувајќи се со основните претпоставки на теоријата за рецепцијата на гласовитиот современ германски теоретичар на литературата, Ханс Роберт Јаус, ние го лоцираме делото на Миладиновци, исклучиво во просторите на македонската култура историја. Го чиниме тоа од причини што ги спомнавме во мотото на овој наш текст: 'на нивните хоризонти бевме ние'.“ (2007в: 69) Не треба да се занемари фактот дека при исцртувањето на карактерот на делото на Миладиновци, Тодоровски не заборава да подвлече дека се работи за зборник којшто содржи бугарски и македонски песни, нешто што сведочи за неговиот посебен карактер и за заедничката потрага на Македонците и на Бугарите за „растајнување на минатото“,

и покрај различните исходишта и цели на тој пат. Служејќи се со терминот на Константин Миладинов, „македонско новородение“, Тодоровски го поставува делото на Миладиновци како света книга и параметар за духовниот развој и напредок на Македонците.

Тодоровски посветува посебен интерес на истражување на делото на Џинот. Тоа се гледа од неговото дело *Книга за Џиноџи* од 2004 година, каде го определува Џинот како „пример на тврдокорен маж, идеалист, многутрадалник, човек на прека акција и осмислен чин на делување.“ (Тодоровски 2004: 7) За таквата негова оценка сведочат и одделни статии во кои се осврнува на определени аспекти од дејноста на Џинот. Во таа смисла, интересна е статијата „Скопскиот период од животот на Џинот (1848–1857)“. Тука Тодоровски избира еден необичен пристап, тргнувајќи од фактот дека поврзаноста на Џинот со Скопје не е само културно-историска засведоченост, туку дека се работи и за настан којшто е покорисен за самиот град отколку за Џинот. Поместувањето на фокусот на истражувањето, од дејноста на авторот кон неговото значење за културниот процес, сведочи за посебноста и за продлабоченоста на анализата на Тодоровски. „До Џинот Скопје нема свој македонски писател. Пејчиновиќ којшто помина во скопскиот крај речиси две децении во самиот почеток на XIX век, сепак е и како формат и како фактор сведен на маргинално присуство. Доаѓањето на Џинот во Скопје е настан од многутрано значење.“ (2007г: 149) Интересно е да се забележи дека и покрај исцртувањето на состојбите во Македонија во тој период, рамките на анализата на таа етапа од дејноста на Џинот се темелат на неговиот опис на Скопје, од тоа време, кој Тодоровски го оценува како „значајна хронологија“ која ретко кој град од тоа време ја има како придобивка и како засведоченост. Скопје е град преку кој се рефлектираат голем дел од врските меѓу Македонија и Србија од тој период, но и противречностите кои значае конфронтација на напредната македонска интелигенција, чиј исклучителен претставник е Џинот, со останатиот дел од граѓанството, кое е само формално присутно како некаков вид граѓанство. Оттука, Тодоровски заклучува дека „Џинот го разбранува мртвото скопско море“, па и покрај неговите напори да фрли зрак светлина на привидната македонска интелигенција, не дочека да ги види вистинските резултати. Тој нагласува дека времето всушност ја потврди видовитоста на Џинот и неговите напори, кои значае расчистување со оние „чанколизи“ и „лижикотли“, како

што Џинот ги нарекуваше тогашните таканаречени интелектуалци.

И Прличев е еден од македонските преродбеници кој добива посебно место во анализите на Тодоровски. Посебно е интересен неговиот оглед „Големиот подвиг на Григор Прличев (Кон 150-годишнината од неговото раѓање)“, во кој освен истражување на контекстот и на делото на овој преродбеник, Тодоровски ја анализира националната распнатост на Прличев, во условите кои ги наметнува живеењето во македонскиот 19 век. Во тој контекст, фокусот на анализата е поставен врз пресвртот којшто се случува во неговата личност, а кој значи делумно потиснување на писателската дејност во корист на општествената. Таквиот пристап овозможува да се согледа значењето на дел од творбите на Прличев, коишто книжевноисториски се, според Тодоровски, во тоа време сè уште поставени во втор план. Станува збор за Прличевите слова, во кои се отсликува оној негов општествен ангажман, најавен и во неговата автобиографија, односно „народниот подвиг“, којшто го почнуваат со Јаким Сапунџиев во 1861 година. Токму жанрот слово, којшто изгледаше дека ги даде своите последни проблесочи во дејноста на Јоаким Крчовски и на Кирил Пејчиновиќ, Тодоровски смета дека е клучен за да го видиме ликот на Прличев како преродбеник и општествен деец, кој ненаметливо, но секогаш доволно одлучно настапува кон општествените прашања и проблеми. Во словото посветено на светите Кирил и Методиј од Прличев, Тодоровски се осврнува на фактот дека токму тоа дело станува параметар на неговата променета и надградена позиција во однос на националното прашање. „Оваа македонска позиција Прличев ја афирмира некаде по 1882 година, по враќањето од Бугарија. Тогаш, ќе се настани за постојано во Солун, па од таму, во едно писмо до жена си ќе го запише и ова: 'Солун е срцето, а ние вените на Македонија!' Истава, 1882 година, во еден допис до цариградскиот протестантски весник 'Зорница' ќе се застапува за македонските гледишта врз јазикот и правописот на Словените во Европска Турција (...)“ (2007д: 231–232) Сето ова, според Тодоровски, претставува недвосмислен показател за начинот на кој се развива македонската книжевност и култура. И покрај тоа што таа се појавува најпрво во „свештеничко руво“, континуитетот на таа практика се препознава и во делата на подоцнежните преродбеници, со отстапки во однос на кулминацијата на авторската личност и нејзината позиција во општествената динамика. Токму затоа, Тодоровски заклучува дека

„беседите и проповедите на Прличев, создавани во текот на седмата и осмата деценија од минатиот век а пишувани и кажувани на охридско наречје, го затвораат успешно дамаскинарскиот циклус во македонската нова литература, како по карактерот на содржината, така и по јазикот.“ (2007д: 235)

Предмет на анализа за Тодоровски претставува и творештвото на Марко Цепенков, видено низ перспективата на неговата творечка дејност, која е проникната и со собирачката работа, не помалку значајна за него. Тој го сместува Цепенков како меѓник за определување на границите на она што се нарекува македонска 19-вековна литература – со оглед на фактот дека годината на неговата смрт е инструктивна за временско позиционирање на горната граница на тој период. Цепенков е определен како „најизвишена вертикала, никната од народните низини“, чиешто индивидуално творештво и до денес се осмислува и преоценува. Тоа не се разгледува само од аспект на неговата вредност за македонската културна историја, туку и во однос на придонесот на Цепенков за развивање на потенцијалот на народниот јазик во индивидуалното творештво. „Значењето на Цепенков во воведувањето на централните македонски дијалекти во литературата е од пресудна важност за идното нормирање на македонскиот литературен јазик.“ (2007г: 283) На ваков начин, Тодоровски во суштина го определува Цепенков како духовен претходник на Мисирков, кој подоцна ќе ги изрази своите тези за литературниот јазик во програмска форма. Притоа, интересен е неговиот пристап кон драмата на Цепенков, *Црне војвода*, која ја објаснува длабински, односно во рамките на поетиката на авторот, избегнувајќи ја тематската врска меѓу народната песна и драмата. „Пред сè Цепенков мотивот на народната песна го користи само во еден чин (IV) директно, додека во останатите три чина, сè е материја вон содржинските рамки на познатата народна умотворба!“ (2007г: 301) Истовремено, Тодоровски тргнува и од една поинаква претпоставка – дека можеби народната песна е всушност творба на самиот Цепенков, и со тоа се покажува дека Цепенков всушност со своето дело прави револуционерна подготовка на народот пред конкретните револуционерни дејства. Таквиот творечки порив Тодоровски го препознава и во песните, во кои сепак не заборава да забележи дека се исчитуваат и Цепенковите забуди, како што е онаа за идентитетот и постоењето на македонскиот народ и на другите народи, односно за поинаквите религиозни и културни

идентитети. Статијата за Цепенков на Тодоровски е и извесен коректив за несоодветното занемарување на неговата авторска дејност, која паѓа во сенка на неговите фолклористички трудови и напори.

Треба да се забележи дека Тодоровски е меѓу првите критичари и историчари на македонската литература кои го актуализираат прашањето за рецепцијата на делата на македонските дејци од 19 век. Тоа не значи само поставување на феномените во соодветен контекст, туку и разгледување на начинот како тие одгласуваат низ вековите, во содејство со новонастанатите услови на книжевната и културната сцена. За тоа е мошне евидентно истражувањето на Тодоровски по повод стогодишнината од смртта на Рајко Жинзифов, во кое се осврнува и на неговата поетска дејност. Тука се инсистира на врските меѓу Жинзифов и Миладиновци, како во однос на подготовката на Рајко да се интегрира во руската средина, така и во поглед на заедничкиот духовен и поетски хоризонт, кој го споделуваат Рајко Жинзифов и Константин Миладинов. Определувајќи го Жинзифов како „лирик и мислител“, Тодоровски всушност го потенцира значењето на неговата лирика, која може соодветно да се вреднува само ако се постави во определен контекст, односно во корелација со поетите од тоа време. Тој зборува за јасноста и отворената лиричност на поетското творештво на Миладинов, поради што поезијата на Жинзифов се става често во втор план. На степенот на приемливост и рецепција на поезијата на Жинзифов влијаат и други фактори, а според Тодоровски, еден од првите и клучни аспекти во тој контекст е прашањето за употребата на поетскиот јазик. „Додека поетскиот јазик на Миладинов е говорниот народен јазик од неговиот роден крај – Струшко, јазикот од поезијата на Жинзифов, макар што е изграден врз основата на неговиот роден дијалект – велешкиот, има силни примеси од бугарскиот и од рускиот јазик, а и не малку архаизми. Токму таа мешовитост на јазикот, а при наличноста на отклонување од говорниот јазик на народот, беше основна причина, што овој надарен поет не успеа да постигне потрајни уметнички елементи во својата поезија.“ (Тодоровски 2007е: 270) Јазикот како медуим за поетското доживување влијае на начинот на поимање на поезијата на Жинзифов, како во неговата актуелност, односно во условите додека тој твори и дејствува, така и подоцна, што покажува дека македонските 19-вековни творци во голема мера се обележени со знакот на неприпадноста токму поради тоа што се исклучително хибридни и повлијаени од

различните културни сфери. Присвојувајќи различни јазични облици и комбинирајќи ги со својот роден дијалект, македонските творци од овој период многу видливо ја покажуваат флуидноста на различните идентитетски концепти, во време кое инсистираше на јасно и прецизно исцртани граници меѓу различните ентитети.

Како внимателен истражувач на македонскиот 19 век, Тодоровски не избегнува да се занимава и со творечките појави и процеси од крајот на 19 и почетокот на 20 век. Во неговата анализа посветена на лозарите, тој поконкретно се занимава со преглед на книжевната периодика во која се вклучени македонските дејци, со посебен акцент на влијанието коешто го врши списанието „Лоза“. Тоа се доведува во директна корелација со „Книжници за прочит“, списание кое претходи на творечките и културни пориви и напори на подоцнежните основачи на кружокот. Мошне темелно и внимателно, Тодоровски се движи низ културно-историските околности кои одредуваат списанието „Лоза“ да биде определено како гласило со сепаратистички тенденции, поради што набргу ќе биде и забрането. Тој тоа го следи преку книгата на Петар Поп-Арсов за стамболовштината во Македонија, сакајќи да ги расветли бугарско-македонските односи и противречностите кои се случуваат на политички, економски и културен план. „Лоза“ во контекстот на бројните настојувања на Македонците од последната деценија на минатиот век да дојдат до сопствени гласила, низ кои ќе проговорат македонски гледишта, во предмисирковиот период, е мошне значајна етапа во разјаснувањето на улогата и значењето на литературата како функција на народната борба.“ (Тодоровски 2007ж: 375) Тој мошне внимателно ги следи реакциите кои се појавуваат во бугарската средина по објавувањето на првиот број на списанието, што потврдува дека се работи за поткопување на стратегијата на македонските дејци за јазично и национално осамостојување од бугарскиот центар на моќ. За тоа се мошне илустративни написите кои се појавуваат во официјалниот орган на бугарската влада на Стефан Стамболов, весникот „Свобода“, во кој детално се коментираат желбите на македонските емигранти за „литературен и политички сепаратизам“. Во тој контекст, Тодоровски ја проследува и дејноста на Коста Шахов и на Спиро Гулапчев, кои во својата дејност преточуваа дел од напорите на лозарите. Затоа и Мисирков подоцна ќе го потцрта нивното визионерство, коешто значеше прв исчекор во напорите за самостојност и независност на

Македонците. Би требало посебно да се потцрта научната објективност на Тодоровски во овој контекст, кој не заборава да посочи дека определени македонски дејци, работејќи во бугарската средина во определен период, беа недвосмислено осудени да го платат данокот на приклонувањето кон пробугарската теза (еден таков пример е Трајко Китанчев). Сепак, и во таа насока, објективноста и бистрината на мислата на Тодоровски е неизбежен показател на неговиот сосема правилен пристап кон овие прашања. „Ќе му дозволиме на Китанчев да ѝ припаѓа и на Бугарија и на Македонија и на сето прогресивно човештво, бидејќи неговите погледи и концепции се совпаѓаат со најнапредните идеи на неговото време а неговите животни акции се илустрација на алтруизам, морална цврстина и чистота, револуционерна етика, самопрегорност и самоодречување.“ (2007з: 319)

Трудовите на Гане Тодоровски, посветени на деталното истражување на македонскиот 19 век, потврдуваат дека се работи за исклучителна и несекојдневна појава на македонската научна сцена. Тие се неодминлив дел од објективното и прецизно истражување на овој период, и тоа не само во македонската културна средина. Соочувајќи се мошне храбро со горливите прашања, коишто се дел од овој период од македонската историја, Тодоровски стреми да исцрта насока на движење која ги мотивира и идните научници да се посветат самопрегорно на истражувањето на културно-историските и политички околности во кои е поставен македонскиот народ во тоа време. Тоа значи свесно отворање на прашањата кои оставаат неизбришлива трага во македонската историја, но бараат и подетална анализа. Гане Тодоровски, посветувајќи го својот животен век на растајнувањето на македонската литература и култура, претставува извонреден пример и предводник за сите истражувачи кои се подготвени несебично да се нурнат во длабочините и пононите на македонското минато и сегашност, откривајќи и толкувајќи мноштво недоволно разјаснети места и прашања.

Користена литература

- Тодоровски Гане 2004: *Книга за Џиноџи*, Матица македонска, Скопје.
- Тодоровски Гане 2007а: „Белешки за првата печатена македонска книга (*Кон „Речничкоџи од четири јазика“ на Даниил Московџи*)“, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 5–30.
- Тодоровски Гане 2007б: „Колку сме повеќе – толку сме посиљни (*Поракиџе на Ѓурчин Кокалески, 1775 – 1863*)“, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 31–55.
- Тодоровски Гане 2007в: „Пред делото на Миладиновци (140 години од објавата на *’Зборникот народни песни’ 1861–2001*)“, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 67–83.
- Тодоровски Гане 2007г: „Скопскиот период од животот на Џинот (1848 – 1857)“, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 148–174.
- Тодоровски Гане 2007д: „Големиот подвиг на Григор Прличев (*Кон 150-годишнината од неговоџо раѓање*)“, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 206–239.
- Тодоровски Гане 2007ѓ: „Марко Цепенков“, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 278–316.
- Тодоровски Гане 2007е: „Поетот на македонските неволи (нафрлоци кон стогодишнината од смртта на Рајко Жинзифов)“, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 254–277.
- Тодоровски Гане 2007ж: „За *’Лоза’*, за *’лозарите’* и за *’лозарството’*“, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 364–382.
- Тодоровски Гане 2007з: „Трајко Китанчев“, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 317–343.
- Тодоровски Томислав 2007: „Неуморник во трагањето по вистината“, Гане Тодоровски, *Македонскаџи лиџература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 385–396.

проф. д-р Марија Ѓорѓиева -Димова
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ
marija.gorgieva@flf.ukim.edu.mk

МЕТАЛИРСКИТЕ ВАРИЈАЦИИ ВО ПОЕЗИЈАТА НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ

Апстракт: Поаѓајќи од актуелните тенденции во книжевната практика, теоријата на книжевноста го промовира поимот металирика, како една варијанта на метакнижевноста што, во поширока смисла, означува: книжевност која говори за книжевноста, за процесот на пишување или, пак, реферира на книжевни дела, чијашто тема е процесот на нивното создавање. Врз фонот на постојните теориски концепции за металириката и за авторефлексивноста во лирската поезија (Цетелман, Калер, Јуван), интерпретативниот фокус на овој текст е поставен врз металирските варијации во поезијата на Гане Тодоровски. Толкувањето ги следи варијантите на примарна и на секундарна металирика во неговата поезија, како и импликациите што ги има металириката врз жанровскиот статус на лириката и врз нејзината рецепција.

Клучни зборови: металирика, саморефлексивност, жанровска хибридизација, Гане Тодоровски.

Теориски контекстуализации

Следејќи ги тенденциите во книжевната практика, теоријата на книжевност го промовира поимот метакнижевност кој, во широка смисла, означува: книжевност која говори за книжевноста, односно за процесот на пишување или, пак, се однесува на книжевните дела чијшто предмет е процесот на нивно сочинување, било да станува збор за метапроза, за метадрама, за метатеатар или за металирика/метапоезија. Наспроти интензивната метафикциска практика од 60-тите години на XX век и нејзините бројни теориски елаборации, саморефлексивноста и металириката се термилошко-кото покрите за сите задоцнети проучувања на адекватната лирска практика.

Теоријата на лириката ја познава термилошката дистинкција автореференцијалност - авторефлексивност. Имено, една од конститутивните одлики на лирската песна е фокусираноста врз јазичната организација, а токму свртувањето внимание врз сопствениот јазик е одлика што ја одредува лириката како автореференцијален жанр. Авторефлексивноста/саморефлексивноста, пак,

е вид автореференцијалност што ги подразбира сите релации со кои текстот оперира внатре во системот на кој му припаѓа – било да се работи за жанрот, за книжевноста, за идеологијата или за некој друг контекст. Џонатан Калер ја разгледува авторефлексивноста како дел од третата конвенција на лириката, која на структурно рамниште се артикулира преку категоријата лирски објект, а ги опфаќа песните што „може да се читаат како рефлексивност за самата поезија или како истражување на проблемот на поезијата“ (1990: 264). Алфред Вебер ја поврзува саморефлексивната поезија со фокусирањето на барем еден аспект на авторската поетика, вклучувајќи ги: песните што се занимаваат со поетот (неговата позиција и функцијата во културата и во општеството на неговото време), со пишувањето на поезијата (креативниот процес и проблемите на јазикот), и/или на песната (нејзината структура) (1997:19-20). Дороти З. Бејкер ги има предвид саморефлексивните песни што рефлектираат врз естетиката на поезијата, т.е. кои ја земаат поетиката како примарна и, понекогаш, единствена тема (1997: 1). Ана Балакијан рестриктивно го поврзува лирскиот модус на саморефлексивност со песните што ги претставуваат естетските и структурните прашања, поставувајќи ги на преден план. „Мојата дефиниција на независна или саморефлексивна песна е ограничена на рефлексивност врз ‘себе’, кое ја означува песната, а не поетот. Ако се мисли на рефлексивност на поетот тогаш ја нарекувам само-експресија“ (Balakian 1997: 300). Андреас Јегар типологизира три вида саморефлексивност, иако нивното практично разграничување, во одредена смисла, е проблематично: 1. саморефлексивноста како пишување „за поезијата и за поетите,“ т.е. поетолошката поезија во поширока смисла (аспектот на предметот); 2. саморефлексивноста како квалитет на поетскиот јазик што ја истакнува текстуалноста на песната наместо нејзината референцијалност (низ употребата на алузии, цитати, епиграфи); 3. саморефлексивноста како резултат на свеста на поетот за неговиот сопствен статус во општеството што може да се анализира на текстуално ниво како стилска самосвест или како иронија (1996: 8). Ева Милер Цетелман ја дефинира металириката како „естетски самореференцијален лирски метадискурс кој не реферира на екстралингвистичката или на екстрали-терарната стварност, туку за свој предмет ги има книжевниот или лирскиот жанр со сите негови аспекти“ (2005: 132). Според неа металирските песни реферираат на инспирацијата, на поетскиот

креативен процес, на социјалната задача на книжевната креација или на интендираната читателска рецепција, вклучувајќи ги и лирските референции кон другите типови уметности (Zettelmann 2005: 133). Таа типологизира два модела на металирика: примарна, која се однесува на песните што директно се занимаваат со елементи од сопствената структура и секундарна металирика која се однесува на песните што не реферираат директно на аспектите на книжевната комуникација што може да се поврзат со примарниот текст. Секундарната металирика има бројни варијации во зависност од тоа на кои елементи од книжевната комуникација се однесува: на авторот, на другите текстови, на реципиентот, на теми од општа естетска природа или на други аспекти на контекстот, било да се однесуваат на историската, на идеолошката, на економската или на политичката позадина на книжевната комуникација (Zettelmann 2005: 137).

Во поширока смисла, металириката може да се посматра и врз фонот на теориите на жанровска хибридизација. Алистер Фаулер ја означува хибридизацијата како постапка на „најочигледни жанровски мешавини“, каде што еквивалентно се комбинираат два жанровски репертоара, така што во конечниот исход не превладува ниту еден, а одликите на нивните надворешни форми се рамноправно измешани (1982: 183). Поаѓајќи од премисата дека книжевноста, мислењето и искуството конститутивно се проникнуваат, Марко Јуван ги посочува метапоезијата, есејот и автобиографијата како примери за хибридни жанрови во кои „сингуларноста на книжевноста интердискурзивно се вкрстува со дискурсите на мислењето (филозофијата, теоријата, науката) и со оние видови некнижевно пишување што се обидуваат да ја зафатат флуидноста на искуството на секојдневниот свет (од автобиографијата до новинарството)“ (2019: 12). Основната теза на Јуван е дека хибридите меѓу книжевноста и теоријата подразбираат вкрстување на хетерогени вистини во еден текст, а типичен облик на нивна интеракција се теориско-книжевните хибриди. „Логиката на поезијата е автопоетска, па значењето на поетското дело не е тесно поврзано за референцијалното поле на поединечните дисциплини (вештини), туку со преплетувањето на разнородни знаења гради своја сопствена, самостојна, фрагментарна и имагинарна слика на доживување на светот. Мислењето, напротив, е рефлексивно оддалечување од личното доживување и искуство. Тоа од субјектот бара

говор од позиција на посматрач кој се придржува до рационалната појмовност. Своето сознајно насочување кон светот мислењето го изразува со апстрахирање на конкретното во поделени подрачја на знаење во чишто рамки искуствата се ослободуваат од трагите на телото (т.е. нагоните, афектите и сл.) и се трансформираат во општи модели. Мислењето се стреми кон воспоставување на системи за акумулирање и за проверување на знаењето што ја надминуваат еднократноста на поединечната формулација“ (Juvan 2019: 26-27). Тој говори за пет облици на интеракција меѓу мислењето и поезијата: мислење по поезијата, мислење пред поезијата, мислење во позадината на поезијата, мислење во поезијата, поетско во мислењето, со тоа што само последните два вида се пример за хибридни жанрови, т.е. за текстови во кои се вкрстуваат различните жанровски структури и дискурси. „Мислењето во поезијата е првиот тип содејство меѓу два дискурса внатре во еден тек“, кој се јавува во бројни облици, вклучувајќи ја и металитерарноста што се однесува на случаите кога книжевноста „сама себе се промислува со помош на сопствените средства“ (Juvan 2019: 28). Оттаму, метапоезијата, или поезијата за поезијата, е „хибриден жанр во кој поетот појмовно ја промислува поезијата со поетски средства“ (Juvan 2019: 110).

Интерпретативни контекстуализации

Заокружениот поетски корпус на Гане Тодоровски е илустративен во однос на двата металирски модела. Дел од песните што припаѓаат на моделот примарна металирика, паратекстуално, преку (под)насловите упатуваат на сопствениот лирски/поетски статус, односно метајазично ја разоткриваат жанровската припадност, потврдувајќи дека „паратекстуалноста е еден металирски индикатор“ (Zettelmann 2005: 141). Станува збор песните насловени: *Песнајџа шџо џреба да ја најџшам*, *Мојџџа џесна*, *Песна за наџзусџ*, *Малодуџна џесна*, *Песна за робоџоџ*, *Црна џесна*, *Сџраоџно јасна џесна*, *Сџаречка џесна*, *Воведна џесна*, *Песна за мојџџа џесна*, *Горда џесна*, *Обична џесна*, *Сџо збора само една џесна*, *Песнајџа небидникова*, *Песни за женајџа*, *Песна за Загорка*, *Чудна џесна*, *Паџеџична џесна*, *Малодуџна џесна*, *Речиси никаква џесна*, *Песна со џризвук на резиме*, *Песна јасна*, *џесна сџрасна*, *џесна моџне безојасна*, *Песна за несреџнајџоџоџ веќе дру-*

гар, *Песна за поминувањето на Лудевик Ново низ Македонија* и за неговите зборови на сочувство искажани во еден весник во Којенхаген 1903, *Јавна исповед* 1987 или: во едно зборосокривалиште сѐпаровременско наречено *јесна*, *Ненајмишан некролог за пријателот* или *јесна* за Душко Томовски, *Разгајка на префиксот* или *јесна* за Димитар Солев, *Карта на Македонија* или *јесна* за Танас Луиловски, *Мајка Тереза* или *јесна* за вечната скопјанка, *Песна за Ферид Мухиќ*, *Песна за Методија Фотиќ*, *Песна за Богомил Ѓузел*, *Песна за Пантиќ Димовски*, *Полноќ* или *јесна* за Бранко Варошлија, *Заедничка јесна* за Димитар Гешовски и Ацо Јовановски, *Песна за Шар Планина*, *Безнадежна јесна* за Рајко Жинзифов, *Нашинска* или *јесна* за Димитар Мишиќ, *Најкрајка јесна* за Скопје, *Просирна јесна* за човекој со просирна кожа, *Песна за ајо Ајдар*, *Песна за Георги Божиќ*, *Исповед* 1979 или: *јесна* за Флорика Самарина, *Циној* (*јесна прва*), *Циној* (*јесна втора*). Посебна варијанта сочинуваат песните чишто наслови се редуцирани само на супстантивизирана придавска атрибуција (*Патетична*, *Актуелна*, *Љубовна-најобична*, *двисторонна*, *Ненасловена*, *Народна*, *Нашинска*, *Прејпролетна*, *Октомвриска*, *Македонска*), така што отсуството на именската форма (*песна*) на која тие се однесуваат е обезбедено контекстуално – било преку конкретниот текст, т.е. неговите содржински аспекти, било преку циклусот на којшто му припаѓа.

Дел од овие песни тематизираат конкретни лирски и поетички прашања, додека во дел од нив (како, на пример, во *Песна за роботот*, *Песни за жената*, *Најкрајка јесна за Скопје*, *Сепаречка јесна*, *Песна за Загорка*, *Обична јесна*) лирски се опејува одреден феномен, предмет, ситуација, личност со што се илустрира онаа димензија на лириката што Калер ја именува како прекумерност или екстравагантност: „не само што лирските песни делуваат како подготвени да говорат за/да се обратат на речиси сето она што е важно во однос на вистинската публика туку тие го изведуваат тоа со хиперболичен акцент“ (2012: 118). Посебна група металирски индицирани песни се оние чишто (под)наслов има метајазично-паратекстуална функција во однос на нагласување на жанровската припадност на текстовите: *Балада*, *Балада за наднајмишан другар*, *Балада за главата*, *Ноемвриска балада*, *Балада за прецртаниот и доиманиот*, *Епиграф*, *Сонет*, *Сонет за Марко Цепенков*, *Шејот во молски звук* (*сонет на Божин Павловски*), *Безнадежна јесна за*

Рајко Жинзифов (сонети за сѝрасѝа кон осама), Акросѝих за ѝаѝ-ковинаѝа, Тажаленка, Тажачка за Кирче Пеѝров. Тие не само што ја најавуваат својата лиричност, туку и ја насочуваат сопствената рецепција, сугерирајќи му го на читателот архитектсуалниот однос кон извесен архитект, т.е. жанровски модел како интерпретативен фон, било да станува збор за афирмативно следење на архитектот или, пак, за негово креативно изневерување. На пример, песната *Сонети* од збирката *Во уѝриниѝе* го следи строго кодираниот сонетен модел, кој пак е изневерен во песните *Шеѝоѝ во молски звук (сонети на Божин Павловски), Бунѝоѝ на боиѝе (сонетен крик ѝо Пеѝар Мазев), Сонети за Марко Цеѝенков*, каде што „минус по-стапката“ (Лотман 2005: 87) во однос на архитектот, строго кодираниот сонетен жанр, е манифестирана било преку безримието, било преку интервенција во катренската строфична организација. Несомнено, овие насловни варијации што ја сигнализираат примарната металирика во песните на Тодоровски ја потврдуваат теориската премиса на Јосип Ужаревик за композициско-структурната функција на насловите во лирската песна, преку коишто се нагласува „хоризонтално-вертикалната просторност“ како нејзина жанровска специфика: „Насловот е структурно релевантен елемент на песната, било да ја најавува темата, било да има форма на насловување, било да упатува на просторно-временските координати, на жанровската припадност на песната или на стихотворната форма, секогаш се работи за воведување во светот на песната“ (1991: 53).

Моделот примарна металирика е илустриран и преку песните што на структурно-композициско или на јазично-стилско рамниште упатуваат на својот (мета)лирски статус, потврдувајќи дека метапоезијата „самата себе се промислува со помош на сопствени-те средства“ (Juvan 2019: 28). „Дојдов до тема а немам при рака по-саглам збор“ (*Умогледби*); „Колку е збунет овој недовршен стих/ Песно, ко најверен пес што ме пазеше“ (*Скица за ѝрвоѝо ѝисмо до Ема Гермова*). Во песната *Шеѝајќи низ Тоѝаана*, автореференцијалниот ефект е обезбеден на структурно рамниште: трите дела од кои е сочинета песната се премостуваат со парентетично-подна-словните најави на исказниот модус на лирското јас: „I (Молчелив, студен како објектив), II (Прв обид за коментар), III (Лирско интер-вју со еден скопски амал)“. Автореференцијалното оголување на поетскиот/лирскиот статус на конкретниот текст кој е во процес на настанување го следиме и во песната под наслов *Букви*: „И ‘Б’ и

‘О’ и ‘Л’ во БОЛ/, два консонанта, еден вокал,/се оној гон во познат тоll/црн звук на стихов што му дал./И ‘Б’ и ‘О’ и ‘Г’ во БОГ,/ се збир што не знам да го зберам./ Кога на овој најпрост слог/ќе смог-нам да му најдам мера? “

Дел од песните, пак, автореференцијалноста ја индицираат преку фигуративниот склоп, како, на пример, *Балада за главата, Горда ѝесна, Народна (на Загорка)*:¹ преку алитеративно-асонантните, мултисонантните, парономастичките, полисиндентонските, неологистичките склопови е нагласена фonomорфолошката доминантa на текстот, обезбедувајќи ги очудувачките ефекти кои се во функција на отежнување на перцепцијата на текстот, но и на илустрација на една од конститутивните одлики на лирската песна - фокусираноста врз јазичната организација, а токму свртувањето внимание врз сопствениот јазик е одлика што ја одредува лириката како автореференцијален жанр. Песната *Сѐто збора а само една ѝесна* има посебен композициски ефект: преку наизменичната комбинација на зборови и бројки (од еден до сто) се нагласува графичката страна на текстот, којашто, според Ужаревик е еден од важните индикатори на „визуелната перцептибилност“ (1991: 45) на лирскиот текст, честопати сугерирајќи ја и ритмичката сегментираност на текстот, стиховната интонација, односно имплицирајќи и врз рецепцијата која следи одредено изговорно темпо во песната. Кусата песна *Две илрозборки*, низ петте стиха распоредени во две строфи, ја илустрира насловната најава за збороиграњето како облик на лирско стихување со посредство на парономастичкиот гласовен механизам кој го ефектуира „асоцијативниот ритам“ на лириката (Фрај 2007:272):

I

Ех тој Гане, ех тој Гане...

Ураган е -

У р а Г а н е!

II

О, Гане, Гане!

О г а н е Г а н е!

¹ Литераризацијата во оваа песна е ефектуирана преку парономастичните склопови кои ја имитираат народната клетва („бигор да се збигоросаш“).

На оваа металирска варијанта се придружува и *Песна за наизуст* (на П. А.): најавата во насловот, структурно и јазично артикулирана низ текстот, ритмизиран преку елиптично-римуваните стихови, ја илустрира токму неговата намена за усна изведба. Овие металирски модалитети се артикулација на теориските премиси за поетската функција како лирска доминанта: Јакобсон ја дефинира поетската функција како „проекција на принципот на еквиваленција од оската на селекција врз оската на комбинација“, така што „еквиваленцијата се издигнува до конститутивно начело на секвенцата... Само во поезијата, со редовните повторувања на еквивалентни единици коишто ѝ се својствени, се доживува тактот на говорниот тек“ (1966: 296-297). Следствено, секвенцата втемелена врз комбинација вклучува елементи кои го интензивираат ритмот на повторување со варијација, притоа илустрирајќи го звуковно-значенскиот паралелизам како лирска иманенција. Од друга страна, повторувањето според фонички принцип ја интензивира и емотивната функција на лирската порака, нагласувајќи ја афективната вовлеченост на лирскиот субјект, видлива низ/во неговите искази.

Примарната металирика е илустрирана и во песните што упатуваат на творечкото/ авторското искуство на поетот, на неговото поимање на песната, на поезијата, на сопствената поетика. Првата, ненасловена песна од збирката *Ајоџеоза на делникој* во завршното тристишје ја оголува позицијата на лирското јас како творец кој го споделува сопственото доживување на катарзичниот ефект од создавањето песни и нивната лечебна моќ: „В некакви свои песни се занесувам/И тогаш толку точно знам/Дека во душата нешто олеснува, олеснува.“ Во песната со индикативен наслов *Јавна исјовед 1987 или: во едно зборосокривалииџе сјаровременско наречено јесна*, лирското јас ја коментира метричко-ритмичката организација на својата песна чие настанување го споредува со чинот на ковање.

Претчувствувам дека
Иднината ќе се граба
По моите нововработени дактили
И распенети анапести-

Песната што ја ковав
Со чеканот на предизвикот
Јачеше демонски
Налик на јавна исповед.

Во триделната песна *Морничав монолог* ги следиме рефлексите на лирското јас за песната/поезијата: обраќањето до песната е емотивно импрегнирано со разгранети атрибутивни епитетски, метафорични, компарациски низи во кои се исцртува поетовото доживување и поимање на песната, поентирајќи со отворената творечка дилема, текстуализирана како реторско прашање: „Кој треба да си заминеш? Кој треба да се жртвува?/Еден да биде спасен? Ти или јас?“ Апострофичниот модус е употребен и во песните *Приказна во бело* („Молк и студ и крик се буди од мислите, кај си песно?“) и во *Мојата песна* („Се раѓаш песно моја“), демонстрирајќи ја теориската премиса на Калер за апострофата како иманентно лирска одлика.² „Апострофата го вклучува обраќањето до личности, но посебно означува обраќање до она кое не е вистинскиот/присутниот слушател: апстракции, неживи објекти, односно отсутни или мртви личности“ (Culler 2015: 212). Според Калер, комплексниот исказен апарат и чинот на адресирање или инвоцирање на другиот и саморефлексивното сместување во исказниот контекст нудат бројни можности за пренасочување, за индиректно адресирање, а хиперболичниот карактер на оваа инвокација, „ја прави песната обид самата да е настан“ (Culler 2015: 8). Адресирањето отсутни или неживи нешта има дополнителен ефект бидејќи го фокусира вниманието врз моментот на адресирање, врз лирскиот презент, врз лирскиот дискурс и во тоа Калер ја согледува уникатноста на реторичките стратегии на лириката. „Апострофата се стреми да воспостави однос меѓу јас и другиот, но може да се чита и како акт на радикална интериоризација и солипсизам... апострофата го третира односот на субјектот кон светот, рефлексивниот однос, односот меѓу субјектите и има високооптативен карактер, изразувајќи желби, барања“ (Culler 2017: 225). Конечната функција на поставувањето примач во лирската песна е начин да се ефектуира т.н. „триангуларен адресат“: „адресирање на публиката преку адресирање или претворање дека адресира некогаш или нешто дру-

---

² Апострофата е многу често присутна во поезијата на Тодоровски, но во рамки на ова истражување се посочени само апострофите кои се дел од неговата металирика.

го, љубовник, бог, природна сила, персонифицирана апстракција“ (Culler 2015: 8). Тоа, според Калер, е суштински елемент на ритуалистичката димензија на лириката што особено доаѓа до израз кога се работи за необични адресати: „Заедно со ритмичките и со звуковните обрасци, триангуларното обраќање – обраќањето до читателот преку адресирањето некого/нешто друго – ја чинат основата на ритуалистичката димензија на лириката“ (Culler 2015: 186). Во таа смисла, Ганевото апострофирање на песната во рамки на лирскиот текст е облик на соопштување на читателот на сопствените поетички принципи, паралелно илустрирајќи ги преку песната. Ако апострофата „најчесто се реализира како реплика на лирскиот субјект вообличена во збогување, молба, љубовен исказ, исповед, доверување тајна или молитва“ (Bagić 2012: 64), тогаш таа ја истакнува и искажувачката сила на лирскиот глас, односно емотивната функција на поетската порака која, според Роман Јакобсон, е во тесна врска со поетската функција. „Во споредба со референцијалниот јазик, емотивниот јазик - чија примарна функција е експресивна – по правило е поблизок до поетскиот јазик. Поетскиот јазик и емотивниот јазик честопати се допираат“ (Jakobson 1978: 123). „Таканаречената емотивна или ‘експресивна’ функција, насочена врз испраќачот, има за цел директно изразување на ставот на говорникот за она за што говори. Таа покажува тенденција за произведување впечаток за одредена емоција било да е вистинска, било да е симулирана“ (Jakobson 1966: 290). Оттаму, и Калер ги посочува апострофите како „засилувачи“, како „слики на вложена страст“, сигнализирајќи „интензивна вовлеченост во ситуацијата што ја опишуваат“ (Culler 2001: 153), со оглед на тоа дека лирскиот субјект се обраќа до отсутното, со цел да ги изрази на непосреден начин своите чувства и својот став низ интензивираниот емотивен, острастен говор. Следствено, апострофичната реторика во песните на Тодоровски учествува во создавањето на еден интензивиран емотивен, емфатичен говор на лирскиот субјект низ којшто го артикулира своето поимање на лириката.

Металирската парадигматичност во Ганевиот опус, секако, ја понесуваат *Песнаџа шџо џреба да ја најџишам* (*Ars poetica* или *Mea Culpa*), *Песна за мојџа џесна* и *Мојџа џесна*. Во првата, во еден лиризирано-емотивен манир лирското јас го изнесува сопственото поимање на песната, како поетски одговор на прашањето „Што треба таа песна да содржи во себе?“, која, пак, е доживу-

вана како „песна-плесница, песна-олесница“ низ призма на нејзините тематски аспекти, нејзината референцијална отвореност кон екстратекстуалните контексти, вовлеченоста во комуникацискиот процес со читателите, со преведувачите, со издавачите. Вториот дел, во Хоратиевски манир, е советодавно обраќање до оној кој „тргна да станува поет“. Во втората метапесна, лирското јас, од авторска позиција, во разгранети метафорични и компарациски описи, ја претставува суштината на „мојата песна“: нејзините мотивско-тематски, содржински аспекти, референцијалната отвореност кон историски и општествени теми и прашања, изложувајќи му го на читателот поетичкото кредо втемелено во сопствената поезија: „ПЕСНАТА МОЈА е налик на сончевион блесок/Кој мигум ги растајнува новоникнатите лаги/ПЕСНАТА МОЈА... налик на највешто длето/Реже ко реч на многуумник токмузборен!/ПЕСНАТА МОЈА- силовита и крепка-/Прогонувач е на неправините што в бег се вдале;/ПЕСНАТА МИ е стаменита, поначесто строга,/На мојот народец в душа некаков ред ќе сложи-/“. Процесот на создавање на песната, персонифициран како чин на раѓање е изложен во *Мојата песна*: „Се раѓаш песно моја, сè уште неизградена/ намрштена и матна, натажена и болна/ ти рожба си на чувства што в срцето нареале/и плод си ти на ноки во кои не се мига/ Понекогаш ко тешко бреме во мене си натежала/и тогаш лесно мигот врз листот ќе те стави;/ти слика си на оној што има едно лице“.

Металирската структура на стихозбирката *Орач и воин* е повеќекратно сигнализирана низ бројните парациратни назнаки. Првиот парацират се воведните белешки во кои поетот се обраќа до читателите, најавувајќи им ги суштината и функцијата на собраните „песнарии-мераклии“, но и смислата на творештвото во актуелниот контекст: „Да ви припомолам сакам дека пишувањето не е никаква мистерија, дека му е човеку сè уште и нужност и полза и законитост!... Овие мои триесетина песноградби и згора уште толку прертавки и преиначувања на песни-урнеци од светската поетска ризница, прифатени фигуративно како сеници на зборот, стреи на зборот, колиби на зборот, палати на зборот, многукатници на зборот се настојба за едно јавно заортачување, со учесништво во градбата на светот што настоиме да го видиме како наш. Занес ли е ова, заблуда ли е ова, илузија ли е ова или само допадлива прелага дека и дотераниот збор успева да крепи. Зарем е малку да си му акушер, да си му вардач на азното, да си му верен заштитник?...

Да се пишува поезија денес и овде безбела ќе да е и ризик и грев и вина и самообвина и прекршок и донкихотерија и предрасуда и будалаштина, бидејќи секако дека секогаш постои и нешто поумно, и попрактично. Но, зарем животот ќе беше тоа што е ако немаше и приврзаници на едно инакумисли, познати низ протоколот на денот како поети!?“ Понатаму, парадигматичните траги за металирската димензија се дадени во двојната, пролошко-епилошка враменост на збирката, како и во насловите на циклусите: *Песни разбиструвачи*, *Песни ѝрагачи*, *Песни од ѝлочничкој на делничкој*.

Моделот секундарна металирика е илустриран во песните што ги тематизираат или ги коментираат статусот, улогата, природата на поезијата/книжевноста, статусот на поетот, рецепцијата, можностите на јазичниот медиум во лирски контекст, вклучително и интертекстуално структурираните песни. „Песната, сеедно долга или кратка/Вовед мал е во разгатката/Сеедно, дали и колку/моментално ќе ти значи/Таа е твое одбранбено средство, таа е начин/Како да си го совладаш денот/“ (*Сѝраојно јасна ѝесна*); „Има ли смисла, навистина/Уште да се пишува/Кога е веќе толку и толку изнапишано?“ (*За ѝочкајѝа*).

Во теориските дескрипции на металириката не само што се зема предвид саморефлексивната поезија која третира барем еден аспект на својата поетика, како свој примарен тематски интерес, туку и песните што се занимаваат со поетот – со неговата позиција и со улогата во поширокиот општествено-културен контекст на неговото време. Во опусот на Тодоровски, таквата „поетолошка поезија“ (Jaeger 1996: 8) е илустрирана во песните *Прв ден аѝрил 1968* („Злочест поету, лечи си ги сите рани/Оти сѐ што ќе внесеш в песна/Ќе живее со векови/“) и песната *Посѝ скриѝѝум* („Кој да смогне да го каже /Болот светов што го кине?/Зар поетот! Та тој е маж/Што се раѓа и што гине/Не е ничие тој знаме/В раце секој да го валка./Молчалив и често сам е./Како ветрогон се талка.“/). Посебна варијанта се песните што како своја метатема ја имаат социјалната функција на поезијата и поширокиот општествен ангажман на поетот, како, на пример, песните посветени на македонските поети: *Кон македонској ѝворец*, *Мечѝанојѝ враќање на Жинзифов во ѝаѝковинајѝа*, *Џинојѝ (ѝесна ѝрва)*, *Џинојѝ во 1856 (ѝесна вѝора)*, *Жинзифов*, *Смрѝѝа на ѝоејѝојѝ*, *Поејѝојѝ (на Никола Ј. Вайцаров)*, *На Вайцаров*, *Крсѝе Мисирков ѝо 1903 година*. Нивниот заеднички содржател е истакнувањето на творечкиот и на личниот, револуцио-

нерниот ангажман, на чинот на саможртвата на дел од македонските поети, а што претставува една од спецификите на македонската литература и на нејзиното создавање во корелација со историските и со политичките контексти. Од овој микроциклус индикативна е песната *Нокно ѝознансѝво (на Кочо Рацин)* (објавена во збирката *Во уѝриниѝе* од 1951-ва година), чијашто металиричност е и интертекстуално дополнета. Лирското јас говори од позиција на читател на *Бели мугри* преку којашто го запознава и неговиот автор: „Го минам последниот ред/на книвчето/мало за мугрите створено/од незнаен, сакан поет“. И потоа, низ стиховите се навраќа на тематските и на содржинските слоеви на стихозбирката, за да заврши, на крајот, со признанието „Со Рацин се запознав јас“. Евокацијата на Рациновата стихозбирка е присутна низ целата песна, реализирана на различни начини: преку упатување на насловите на одделните песни во збирката, преку упатување на доминантните мотиви, преку цитирањето одделни стихови: „За Ленка и Татунчо тажен, за раните/што печат по селскиот пат.../за сите тутунари ноква осетени/за нивната солена пот,/за сите гурбетчи в маките сплетени/под туѓиот далечен свод“. Првата и последната строфа содржат уште една алузивна нишка: лирскиот субјект, како читател на *Бели мугри*, го поврзува читачкиот чин, на ниво на атмосфера, со атмосферата во којашто се одвива творечкиот / читачкиот чин на Рацин: „Во глумата полноќ крај ламба преморена, / го минам последниот ред... / крај ламбата бледа / низ книвчето посивено“. Притоа, низ целата песна, лирското јас ги нагласува и својата емотивна реакција, но и читателското доживување на мотивско-тематскиот склоп во *Бели мугри*. Последниот стих „Со Рацин се запознав јас“ претставува своевиден корелат на поднасловната посвета (на Кочо Рацин), имплицирајќи ја тесната поврзаност на поетот со неговото книжевно и револуционерно дело. Оттаму, Тодоровски метонимиски си играва со замените меѓу авторот и неговото дело, сугерирајќи ги можните релации меѓу нив, но, во поширока смисла, ги сугерира и релациите меѓу текстот и контекстот во којшто тој настанува – и книжевно-уметничкиот, но и поширокиот, општествено-политичкиот и историско-културниот.

Дел од моделот секундарна металирика се песните чијашто метатема е јазикот во неговата книжевна, поетска употреба, како на пример, песните *Јавна исѝовед 1987 или: во едно зборосокривалиѝиѝе сѝаровремско наречено ѝесна* („Со зборови ние поетите

постоиме/Зборот нам ни е во стапалките/Во погледот и занесот/
Во сите илјада сетила/Низ зборовите ние се разликуваме/Делејќи
се на/Зборлести и заборени/Надзборени и озборени“), *За зборови-
виџе на ѝеснаџа* („Пред да влезат/Во широкиот двор на песната/
Зборовите прилегаат/На ненабрани капинки/“).

Секундарната металирика е демонстрирана и преку интер-
текстуално структурираните песни кои ја „истакнуваат текстуал-
носта на песната наместо нејзината референцијалност“ (Jaeger
1996: 8). Поезијата на Тодоровски води дијалог со книжевни и со
некнижевни предлошки. Дел од интертекстуалните релации се ци-
татно воспоставени преку фрагменти преземени од (не)книжевни
извори кои во песните добиваат различна позиција. Мотоцитатната
поставеност е присутна во неколку песни: Дел од нив се мото-
цитати: „Зборовите ни се дадени за да си ги сокриваме мислите
(Мудрец од 20 век)“ (*Јавна исјовев 1987 или: во едно зборосокри-
валивиџе сџаровремско наречено ѝесна*); „U svakoj pjesmi počeli
/vlastiti grob svoj kopati - Tužaljka nad mrtvim tijelom A.G.Matoša,
M. Krleža“ (*Морничав монолог*); „Да сум бистра вода, мамо/јас
знам кај да течам (народна песна)“ (*За водаџа за бисџринаџа за
џечењеџо*); „Не полнат трло рогушки,/туку го полнат многуш-
ки, *Луњинци* од Цветко Мартиновски“ (*За силаџа и за славаџа*);
„Таму има камен мерџанлија,/од среброто до три аспри поскап;/
да го носиш, тешко-не се носи,/да го кршиш, тврдо-не се крши/
македонска народна песна за В. Дечани“ (*Високи Дечани, декември
1957*). Дел од песните, во различен обем, ги интерполираат цита-
тите од првенствено книжевните предлошки: во песната *Зимска
џриказна* во четири строфи во руски оригинал се вметнати стихо-
ви од Лермонтовата песна *Выхожу один я на дорогу*; во песната
Поеџоџи (на Н. Ј. Вапцаров) во деветтата строфа цитатно е вмет-
ната последната строфа од песната *Романиџика* на Вапцаров на
бугарски јазик, додека во песната *Последниџи сон на џоеџоџи* во
втората строфа се цитирани три стиха од Жинџифовата песна *На
чужбина. Ноемвриска балада* (*фрагменти од едно џоследно џис-
мо*) цитатно упатува на песната *The Daemon Of The World* на Шели
(„How wonderful is Death,/Death and his brother Sleep! - си спомну-
ваше некој на Шели“), а цитатниот извор е откриен и во песни-
те *Шџо сџорив шџо се закуџрив?!* („Но како некое далечно ехо/
Долета смирувачката мисла на Чехов:/*К чорџу!* Матната нека те
носи/“) и во *Сџокоен чекор* (на *Јонче Наумов*) („Напати кога земам/

Сандберга да го читам/Не попусти подзапирам на оној стих/Во кој старецов вели/Смртта е спокоен чекор во блага ведре полноќ“). Цитатна структура во помал обем има и во песните *На К. К. Низ рускајта шир, Насијан одбран за шроа радување* кои комуницираат со поезијата на Гете, на Есенин, со народната песна (Дејгиди лу-ди-млади години/нека, нека, нека).

Комплексот интертекстуални релации воспоставени преку алузии, реминисценции, парафрази, е илустриран во неколку песни: песната *На Бранко Миљковиќ* која алудира на антологискиот стих *Уби ме прејака реч* на српскиот поет, но и на неговата биографија („Те уби прејак збор. Збор злогрд, кобен, поган!/Бесилката е сепак умирачка на нозе“), *Морничав монолог* алузивно упатува на Рилке и на По („Rielkes Gedichten и вие Poe’s Songs“), *Спокоен чекор* на Волт Витман, *Пејерушка* е мотивска евокација на Ремарковиот роман *На зајад нишито ново*, а песната *Транскрипција на тема: Констијантиновајта џага* алудира на биографијата и поезијата на македонскиот поет. Бајроновиот *Манфред* е евоциран во песната *Асијарта*, Гетеовиот *Фауст* во песната *Желба*, Пастернак во песната *Прилог кон синонимијата на Ема Гермова*, додека песната *Појлагне* ги реминисцира Хјустоновиот филм *Чесја на Прицееви* и романот *Весја Аусја* на Божин Павловски. Во оваа смисла, особено е илустративна *Песнајта небидникова* која воспоставува комплексна интертекстуална релација (на мотивско-тематско, на лексичко и на структурно рамниште преку варијации на одделни стихови) со поемата *Сиражилово* на Милош Црњански: Ганевите стихови „Лунсам без зошто, потулен, сам,/Часови немо кај чекорам-/Заборав ли е кога бев вит/И свеж и ведар и уште млад!/Лунсам без зошто, севзден в молк/“, недвосмислено резонираат со оне на српскиот поет: „Скитам уште, вит, и сребрен лак носам,/И така без зборови/духот мој ги залечи сите траги“ (Црњански 2013:114).

Комплексната интертекстуална структура нуди песната *Така за југ*, објавена во стихозбирката *Секало, кремен и шрај*, во петтиот циклус со симптоматичен наслов *Звуци шрелеани во шугозборје*.³ И покрај параномастичната интервенција во насловот, недвосмислена е реминесценцијата на Константиновата песна *Т’га за југ*, која потоа низ стиховите е варирана преку постапките на мистификација⁴ и на стилизација: „А ако до крилја орелски дојдев/накај род-

³ Овој циклус е сочинет и од препевите на песната *Т’га за југ* на српски, на бугарски и на руски јазик.

⁴ На крајот е дадена информацијата за времето и местото на настанување на песната (Во Москва,

нокрајот јас да појдев... Душата песна да ми ја штрека/А јас на зајдисонце да мреам полека/“ . Стилизацијата, која учествува во интертекстуалното обликување на песнава е вид дијалошка реч што Михаил Бахтин ја типологизира како „индиректна двогласна реч“: стилот на претходниот говорник/текст е присвоен како погоден за намерата на актуелниот говорник/текст. Иако целта е индиректна, стилизацијата е двогласна бидејќи стилот е усвоен со оглед на тоа дека говорникот/ текстот е во дијалошки однос на прифаќање на другиот и посакува таа релација да е видлива (1967: 261). Оној кој стилизира се користи со туѓата реч како со туѓа, бидејќи нему му е важна севкупноста на постапки на туѓиот говор токму како израз на посебна гледна точка, така што стилизацијата означува минимална трансформација на извесен текст/оригинал што го препознаваме преку дадениот текст. Интертекстуалните релации во поезијата на Тодоровски се дополнети и со интермедиијалните релации, првенствено со музиката, за што сведочат песните со индикативни наслови *Канџајџа во црвено и црно*, *Нокџурно*, *Сонајина*, *На овој мал и сџуден век* (рондо за *Хрисџо Полјански*).

Жанровската хибридизација, како вид секундарна металирика, во песните на Тодоровски е ефектуирана низ миксот од различни жанровски кодови и конвенции, обединети функционално во нова поетска целина. Впрочем, Тодоровски покажува творечки интерес за оние поетски видови што се резултат на амалгамирањето меѓу епските, лирските и драмските елементи, како што се поемата и баладата, жанрови во кои се напишани еден дел од неговите песни. Но овој жанровски амалгам ги надминува книжевните рамки, за што сведочат песните: *Писмо*, *Ненајџијано џисмо*, *Скиџа за џрвојџо џисмо до Ема Гермова*, *Послание до сараевскиој лејџо-џисец Изеј Сарајлиџ*, *Прилог кон синонимијајџа на Ема Гермова*, *Песна со џризвук на резиме*, *Пофалба на гревојџ*, *Исџовед* (*Низ црнозборјејџо на расџенејџијџе анајесџи*), *Декларација*, *Ејџилог*, *Биографија*, *Приказна во бело*, *Зимска џприказна*, *Пролејџна сказна*, *Акросџиџ за џајџковинајџа* (налик на сџаровремска молиџџва), *Сџиџхувани зајџиси од Бојџкинската болница* (*На Славко Нинов за да му се најдајџ џри усџа*), *Свејџа Гора* (*сенџименијален зајџис*), *Во џојџрага џо одмрзнувач* (*обид за необврзно слободомислие*), *Ненајџијан некролог за џријајџелојџ или џесна за Дуџико Томовски*, *Неда* (*божемно џолкување на еден огнен џоим*). Песните ги илу-

---

1860), која е очигледно хипертекстуално трансформирана.

стрираат можните преплетувања на различните жанровски кодови и конвенции во примарната металирска рамка, имплицирајќи ја притоа можноста од лиризација на различните исказни модуси, односно можноста лириката да се вкрстува интердискурзивно со „дискурсите на мислењето и со оние видови некнижевно пишување што се обидуваат да ја зафатат флуидноста на искуството на секојдневниот свет“ (Juvan 2019: 12).

Заклучок

Металирските варијации во поезијата на Гане Тодоровски имаат комплексни импликации не само во однос на структурата на лирската песна, главно, во однос на базичната структурна релација лирски субјект – лирски објект, туку и пошироко. Имено, тематизациите на текстуалната продукција и рецепција, коментарите и илустрациите на поетските постапки и нивните ефекти ги демонстрираат трансценденциите на лирскиот жанр како имплицитно преиспитување на жанровските граници и хиерархии. Тоа, пак, подразбира и имплицитен однос кон книжевната традиција и коментар на нејзините одделни текстови, конвенции и постапки. Понатаму, металириката имплицира и врз процесите на рецепција на поезијата. Металириката е видена како обележана форма на себефокусирање што го принудува читателот свесно да се соочи со различните аспекти на текстот, до степен што го надминува она што е вообичаено за жанрот. Тоа, секако, ја подразбира инстанцата компетентен читател кој ќе умее да се ориентира во комплексниот поттекст на песните. Конечно, металириката не само што ја демонстрира спрегата книжевна практика - теорија, туку, преку своите интертекстуални варијанти, ја илустрира и конверзијата автор-читател, во смисла дека секој поет/писател е првенствено читател на туѓите (книжевни и некнижевни) текстови кои потоа, свесно или несвесно, поттикнуваат и се преточуваат во сопствена авторска креација.

Библиографија

- Димова-Ѓорѓиева Марија: 2020. *Инџерџреџограми: сџудио за македонската книжевносџ*, Три, Скопје.
- Калер Џонатан 1990: *Сџрукџуралисџичка џоеџика*, Српска книжевна задруга, Београд.

- Лотман Михаиллович Јуриј 2005: *Структура на уметничкиот текст*, Македонска реч, Скопје.
- Тодоровски Гане 1951: *Во утриније*, Државно книгоиздателство за уметничка литература, Скопје.
- Тодоровски Гане 1953: *Тревожни звуци*, Кочо Рацин, Скопје.
- Тодоровски Гане 1960: *Божилак*, Кочо Рацин, Скопје.
- Тодоровски Гане 1964: *Ајотеога на делничкиот*, Култура, Скопје.
- Тодоровски Гане 1970: *Горчливи голџики нејремолк*, Мисла, Скопје.
- Тодоровски Гане 1971: *Скокоен чекор*, Македонска книга, Скопје.
- Тодоровски Гане 1974: *Снеубавен ден*, Македонска книга, Скопје.
- Тодоровски Гане 1987: *Неволицы, неверицы, несоницы*, Македонска книга, Скопје.
- Тодоровски Гане 2003: *Орач или Воин*, АЕА, Скопје.
- Тодоровски Гане 2005: *Секало, кремен и итрај*, Матица македонска, Скопје.
- Тодоровски Гане 2008: *Живеј јесно!*, Микена, Битола.
- Тодоровски Гане 2020: *Скојјани*, Арс Ламина – публикации: Арс Либрис, Скопје.
- Црњански Милош 2013: *Дневник за Чарноевик/Поезија*, Магор, Скопје.

*****

- Bagić Krunoslav 2012: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bahtin, Mihail 1967: *Problem poetike Dostojevskog*. Nolit, Beograd.
- Culler, Jonathan 2017: *Theory of the Lyric*. Harvard University Press.
- Jaeger, Andreas 1996: „Self-Referentiality in Twentieth-Century Poetry: Some Critical Approaches“. *Self-Referentiality in 20th Century British and American Poetry*. Lang, Frankfurt, 7-21.
- Juvan. Marko 2019: *Hibridni žanrovi*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad.
- Riffaterre, Michael. 1978: *Semiotics of Poetry*. Indiana university Press, Bloomington/London.
- Weber, Alfred 1997: „Toward a Definition of Self-Reflexive Poetry.“ *Poetics in the Poem. Critical Essays on American Self-Reflexive Poetry*. Lang, New York, 9-23.
- Zettelmann - Müller, Eva 2005: „A Frenzied Oscillation: Auto-Reflexivity in the Lyric“, *Theory into Poetry: New Approaches to the Lyric*. Rodopi, Amsterdam, New York, 125-145.

Metalyric Variatons in Gane Todorovski's Poetry

Following the current tendencies in literary practice, the theory of literature promotes the term meta-literature which, in a broad sense, means: literature that speaks of literature, or of the process of writing, or refers to the literary works whose subject is the process of their composition. Starting from the existing theoretical conceptions of metalyric and self-reflexivity in the lyric, elaborated by Jonathan Culler, Eva Müller-Zetzelmann, Marko Juvan, our focus is on the meta-lyrical variants in the poetry of Macedonian poet Gane Todorovski. Our interpretation follows the variations of the primary and secondary metalyric and the genre hybridization in his poems, as well as the meta-lyrical implications on the genre status of the lyric and on its reception.

Keywords: metaliterature, metalyric, self-reflexivity, genre hybridization

проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ
vesnamojsova@hotmail.com

ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ КАКО СОВРЕМЕН „ЗАПИШУВАЧ“ НА ТАЖАЛЕНКИ

Апстракт: Тажачките (Тажаленките) како специфичен вид песни се смета дека се **прастари лирски песни со епски елементи**, но и дека се карактеризираат со **импровизација** како една од повеќето нивни специфичности. Затоа се поставува и прашањето колку тажачката песна е народна, а колку авторизирана, особено онаа во која доаѓа до поголем израз токму импровизацијата? Факт е дека **тажачките песни како граничен жанр** меѓу лириката и епиката и меѓу установениот модел и импровизацијата на/во пеењето (тажењето/жалењето) во новиов цивилизациски век исчезнуваат. Во тој контекст е особено од значење да се сочуваат. Трудот ќе се обиде да покаже како тоа го прави Петре М. Андреевски преку/во својата поетика (особено во збирките „Вечна кука“ и „Лакримариј“) со која се открива како еден современ „запишувач на тажаленки“. Ова Петрево искуство се надврзува на македонските тажачки песни собрани од сите македонски собирачи и фолклорист заедно (М. Цепенков, К. Шапкарев и Е. Спространов па сè до Љ. Ристески и Васил Хаџиманов). Ова искуство ја издигаат на пиедестал токму тажачката песна, тажаленката како песна за од онаа страна на животот, зад границата на животот.

Клучни зборови: тажачка песна (тажаленка), импровизација, народна-авторизирана.

Во македонското народно творештво посебно и значајно место заземаат тажачките песни. Иако не се бројни (само околу стотина регистрирани), тие се сведоштво за творечките дарби на македонскиот човек. Истражувачите на овој специфичен вид песни посочуваат дека се работи за прастари лирски песни со епски елементи, но и дека се карактеризираат со импровизација како една од повеќето нивни специфичности. Всушност импровизацијата игра главна улога при нивното создавање со оглед на фактот дека овие песни се оплакувања и поради тоа немаат установена содржина и текст (К. Пенушлиски, Т. Саздов, В. Латковиќ). За разлика од другите, тие никогаш не се повторуваат, не се пренесуваат, туку настануваат, како што веќе посочивме, со импровизација и се однесуваат на определена личност и на определен момент. Притоа

важно место во нивното создавање има единката, творецот – создавач на песната¹.

Тажачката песна се гради врз една општа поетика – поетиката на народната песна, но и врз една специфична – поетиката на народната тажачка песна. *Добивајќи ојределена задача да го истражи умрениот, тажачката е исправена пред обврската*, вели Марко Китевски, *да создаде нова творба во која задолжително треба да вгради ојределени елементи поврзани со живојната судбина на покојникот* (Китевски 1999: 62) Во тој контекст се поставува прашањето колку тажачката песна е народна, а колку авторизирана, особено онаа во која доаѓа до поголем израз импровизацијата²? Од друга страна важно е и прашањето за личната интервенција што се случува од страна на самите запишувачи или регистратори. Познато е дека Марко Цепенков своите 35 тажачки песни не ги забележал на местото на тажењето, туку подоцна, по сеќавање самиот ги реконструирал внесувајќи во нив бројни елементи од своето творечко искуство. Тоа е очигледно ако се направи едно компаративно проследување на од него забележаните народни тажачки песни и неговите лични творби (*Речењето на дедо Марко Цепенков и Македонско тажење*). И други автори од негово време ја прифаќале формата на народната тажачка, а најилустративен е примерот на Ефтим Спространов и неговата поема *Ойлакувањето на Мара*.

Во овој контекст значајно е да се спомене и најновата книга (монографија) на Ана Мартиновска и Жарко Иванов *Тажачките песни од скопскиот земјопрес во 1963 г. (од архивските материјали на Васил Хаџиманов)*. Самото тоа што авторите Мартиновска и Иванов се нафатиле да направат **исклучително научно издание од областа на фолклористиката** со обработувањето на жанрот на тажачките песни што се проблематични и за собирање (слушање, запишување), но и за толкување и нивно исчитување и тоа и во контекстот кога настанале и кога се регистрирале, но и во современиот, денешен

¹ Кога станува збор за креативните способности на жените-тажачки т.е. за нивниот талент и искуство, интересен е записот на Марко Цепенков, кој говори за големата дарба на некоја жена што доаѓала до израз при тажењето кое *од камен срце ако имало у некој, ѝа се омекнувало од збориште*. (Цепенков 1972: 203).

² Во врска со импровизацијата при создавањето на тажачките песни се наметнува и прашањето: колку интерпретаторот во моментот на исполнувањето на самата тажаленка е создавач на нова творба? Притоа постојат два типа творци – професионалци и непрофесионалци.

контекст (имајќи ја предвид самата морничавост на содржината), тие на научната фела ѝ понудија извонредна студија од областа на македонската фолклористика која треба да биде високо рангирана и во рамките на јужнословенската и воопшто словенската, но и балканската фолклористика (еден од показателите за едно такво вреднување и наградата „Гоце Делчев“ за 2024). Автори укажуваат дека овие песни во новиот век на цивилизацијата исчезнуваат и во тој контекст е особено од значење да се сочуваат. При крајот на 19 век тажачки песни се негувани кај Русите, кај Западните, но и кај Јужните Словени кон кои припаѓаат и Македонците, потоа во Литванија, Финска, Романија, Албанија, делумно во Италија. Но, тажењето како појава се задржува сè до најново време во Црна Гора, Херцеговина, Косово, Далматинско Загорје, во делови на југоисточна Србија, како и во Македонија, читаме во предговорот кон оваа монографија.

Ако се тргне од фактот за тежината на самото регистрирање на овој жанр – на тажачките песни, и ако се има предвид дека севкупниот фонд на македонските тажачки песни собрани од сите македонски собирачи и фолклорист заедно (веќе споменатите Цепенков, Шапкарев и Спространов па сè до Ристески), како што веќе се спомена, се едвај стотина, оваа книга на Мартиноска и Иванов нуди повеќе од двесте тажаленки (дупло повеќе). За разлика од Цепенков, Хаџиманов постојано следел и регистрирал тажачки песни на лице место. Записите што Васил Хаџиманов ги снимал на скопските гробишта во период од една година по стратотниот земјотрес во специфични околности на колективна траума се со голема систематичност подредени и презентирани, но и толкувани од страна на авторите. Но тие говорат и за пејачките т.е. редалките (жените што оплакувале т.е. тажеле), истакнувајќи ги импровизациите што настануваат при самото оплакување, како и толкувањата на смртта како табу-тема, но и спецификите на овие тажачки песни посветени на жртвите од земјотресот во однос на генералните карактеристики на самиот жанр.

Од сето ова произлегува дека поради користењето на *принципиот на ојевање*³ во збирката *Вечна кука*, Андреевски условно

³ Во поезијата на П. М. Андреевски се забележува еден нов тип на пеење кој, според Атанас Вангелов, може да се доближи до *принципиот на ојевањето*. Овој поетски принцип, на кој инсистира нашиот поет, се најавува уште во првата збирка *Јазли* преку оние песни во кои тој не говори, туку говори непосредно во прво лице неговиот поетски свет. Поетот допушта место него да говорат:

може да се третира како еден **современ запишувач на тажаленки**, кој при нивната реконструкција истите наполно ги прилагодил на својот творечки сензибилитет. Иако целата збирка *Вечна кука* (според самиот автор) се темели исклучително врз тажаленката, овој вид песна е присутна и во претходните негови збирки, како и во последната. Нејзиното присуство тој го најавува уште со песната на слепиот пеач од збирката *Јазли*, за потаму преку синтагмите:

- **задоцнеиџа џаженка* (*Задоцнеиџа џаженка*, J⁴);
- *весела џаженка (*Доголки*, ИНИЗ);
- **џажниџе и уџлаканиџе* (*Уџиџе едни џогатиџи за Дениџија*, Д);
- **гласоџ од селскиџе џажачки* (*Чеџврџио џисмо*, Д) и
- *лелек џврџ (1903, ДН)

варџиите со варта (*Варџи*); гајдата (*Гајда*) и свирката (*Свирка*); орманџијата (*Орманџија*) и кумурџијата (*Кумурџија*); лебот (*Леб*). Во сите овие песни Андреевски се јавува само како посредник, а тоа негово посредништво се засилува почнувајќи од збирката *Дални наковални* (особено во песните *Иџар Пејо на смрџина џосџела* и *Последноџо џисмо до џаџиковинаџа*), за во збирката *Пофалби и џоџлаки* да оствари доминантна позиџија. Во џаквиоџи џоеџски џоџфаџи, нагласува Вангелов, *односно во сџремеџоџи да се оџејува, важна улоџа иџра моменџоџи на коџденџификаџија (...)* *Да се џовори како џоџи* или џак *како џаа*, *џред сџ значи да се може да се создаде илуџијаџа на џоџи и џаа*, *за да биде убедливо џоа џоворење. Таа моџ на внесување на џовориџелоџи-субџекџи во самиоџи обџекџи или џак џриблиџување на обџекџоџи до субџекџоџи се чини за една од состиавкиџе на Пеџре М. Андреевски* (Вангелов 1984: 351). Но ние сме склони во овој потфат на поетот да препознаеме повторно влијание од самиот фолклор, еден вид на запишувачка постапка. Поетот како субџект остварува однос на согласје со обџектот на кој му го позаџмил својот глас, зашто тој едноставно го запишува говорот на тој обџект. Во тој контекст тој ја игра улогата на запишувач или регистратор на песната место: мајката (*Болесџа на Јаџлика Шврџоска*) и старите девоџки (*Наџиџе Очи*); печалбарот (*Печал*), калемарот (*Тоа беше*), сидарот (*Поџлака на сидароџи*), грнчарот (*Дуле задуџиниче*), дрводелецот (*Имелно дрво*), јагленарот (*Оџноџ не знае џеџелџа не знае*), полџакот (*Пуџио џоле*); стариот воџник (*Незнаен јунак*); русалијаџа (*Недоумиџа*), епитропот (*Ќе умрам и јас*), свонарот (*Камбанаџа клеџа камбанаџа свони*), Исидор Мегленоски (*Проџиџавање со дуџаџа на Исидор Меџленоски*), сите од збирката *Пофалби и џоџлаки*. Види Моџсова-Чепишевска Весна 2004: „Фолклорниот и митолошкиот материјал во поетското творештво на Пеџре М. Андреевски“. *Лицеџо на зборовиџе*, Култура, Скопје, 177-244.

⁴Кратенките ги означуваат збирките од кои е земен примерот или стихот. Така збирката *Јазли* е означена со J, *И на небо и на земја* со ИНИЗ, *Дениџија* до Д, *Дални наковални* со ДН, *Пофалби и џоџлаки* со ПИП.

тажаленката скоро секогаш да ја спротивстави на песната и свирката.

Но овој вид песна тој ја гради и преку развиените слики на:

*секавицата на која поетот ѝ прорекува *смртјѝѝа своја сама да ја ѝѝажиѝи* (Секајца, ДН);

*лелекот на мајката по мртвото дете (*Селска ѝѝажаленка*, ДН) или на поплаката на мајката по болната ќерка (*Болесѝѝа на Јаглика Швргоска*, ПИП);

*лелекањето на полјакот (*Пусѝѝо ѝѝоле*, ПИП);

*кукањето на ранетиот востаник во посмртна постела (*Пред биѝѝкаѝѝа на ножоѝѝ*, Л);

*роненето солзи на оставените жени (*Лакримариј*, Л);

*тажаленката за поетот (*Намесѝѝо ѝѝажаленка на гробоѝѝ од Наум Манивилов - Пресѝѝански*, ДН) и

*тажачката за сопствената смрт (*Иѝѝар Пејо на смртѝѝна ѝѝо-сѝѝела*, ДН).

Со кукањето и лелекањето Андреевски постигнува и еден звучен ефект во својата збирка *Вечна кука*. Тоа е најевидентно во песната *Кукавица*, во која глаголскиот облик *кукам* е употребен девет пати, а глаголската именка *кукање* дури единаесет пати и сето тоа е засилено со присуството на именските облици: *кукавица*, *кукавичини јајца* и *куковден*. Во некои песни кукањето или лелекањето е присутно во репетирањето на синтагмата *ѝѝешко мене* (*Тешко мене*) или само во споменувањето на лелекот (*Ти најѝѝрави едно ѝѝѝо се ѝѝрави само еднаш, Не беше за вака, Леле море*).

Исто така Андреевски на тажењето го придодава и плачењето, пеејќи: *Еве, сега ѝѝак ѝѝе ѝѝажам и ѝѝлачам* (*Ораде и оѝѝаде*) или: *моиве очи се само за ѝѝлачење; / ѝѝешка ми е жалѝѝа, ѝѝомагајѝѝе, / ѝѝоземѝѝе малку од ѝѝешкоѝѝо* (*Никој ниѝѝѝо*). Но плачењето може да го замени и самото тажење (овие два поима се однесуваат како синоними) во стиховите од песната *Не беше за вака*:

*И којзнае дали сега јас ѝѝе ѝѝлачам
дека ѝѝи не можеш да ѝѝлачеш,
да ми ѝѝоѝлачеш;*

или во стихот-повик на жената на покојниот од песната *Никој ниѝѝѝо: Помагајѝѝе, жени, да ѝѝлачеме*.

Понекогаш Андреевски во самото тажење гледа и некаква смисла на постоење, како во песната *Одаге и ошјаге*:

*Еве, сега ѝаќ ѝе ѝајам и ѝлачам
и, ѝросѝи дека ѝоа ѝолека
ми сѝанува и радосѝи, единсѝивена свеченосѝи;
или во песната *Тешко мене*:
*Тешко кому жалѝа му е обврска,
ѝешко кому не му ѝежи ѝешкоѝо.**

Во рамките на погребниот обред, покрај тажачката песна, како негова специфика се јавува и т.н. **посмртно оро** кое е присутно и во песните на Андреевски. *Оѝкако ѝокојникоѝ ќе го ѝодигнаѝ за закоѝ*, вели Љупчо С. Ристески, *се расѝѝура одароѝи и на исѝоѝо месѝо ѝри вдовици од селоѝо заигрувааѝ оро. Ороѝо го играаѝ во обраѝна насока од вообичаеноѝо – „наоѝаку, ѝеејќи (или изговарајќи) ги зборовиѝе, ѝриѝаѝи: “ „... ќе заиграм, ќе заѝеам, / оро на срамоѝа, / до ѝѝа да е лошоѝо ... “* (Ристевски 1999: 80). Едно вакво наопачно оро поетот поместува во истоимената песна од последната збирка *Лакримариј*.⁵

Култот кон мртвите произлегува од човековата немоќ да си ги објасни феномените живот и смрт. Според анимистичкото сфаќање секое човечко суштество се состои од тело, како материјален и допирлив дел, и од нематеријална душа која на телото му дава живот. Самата смрт се случува кога душата ќе го напушти телото, па така тоа останува без живот и едноставно умира. Според ваквото сфаќање душата живее вечно. А по телесната смрт таа се населува на разни места или заминува на другиот свет. Од ова сфаќање произлегува некогаш многу раширеното верување во задгробниот живот т.е. во животот по смртта. Посмртните обичаи и ритуали, како остаток од паганското време, се вклопуваат и во христијанската концепција за животот по смртта за што говори и книгата на Слободан Зечевиќ „Култот на мртвите кај Србите“ („Култ мртвих код Срба“). Оплакувањето на мртовецот кај сите народи претставува еден вид утеха и единствен контакт на живиот човек со својата

⁵ И во романот *Пиреј* среќаваме една необична сцена. Имено, заради епидемијата на чума, откако на Велика ѝ умираат неколку деца, поучена од јатрвата Уља, но и во согласност со традицијата, изигрува обредно оро околу гробчињата на своите починати деца, со цел да ги заштити живите. Самиот автор за овој феномен ги искористува кажувањата на својата баба и на своите тетки, за играње на вакво обредно оро кога настанувало масовно умирање на луѓе. (Ристески 1999: 82)

потсвест т.е. на живите со мртвите. Него особено го има развиено Андреевски во збирката *Вечна куќа*.

При споредувањето на албанската и македонската тажачка песна Зекирија Незири укажува на постоење на два вида тажачки текста. Првиот е *vaje* (*ligje*) и се поистоветува со македонското женско тажење, а вториот е *gjamë* (*të qarët me botë*), кој се идентификува со македонското машко пеење. Од овие два вида тажења до денес е зачуван само првиот вид, иако Т. Ѓорѓевиќ, па и М. Китевски тврдат дека мажите трпат и тивко плачат т.е. дека има случаи во кои и мажите тажат. Ова машко тажење повеќе се поврзува со лелекот на Црногорците, кај кои во една бледа форма на изведба тоа се задржувало до втората половина на 20 век, додека во некои предели на Албанија форма на машкото тажење е застапена до втората половина на 20 век. Но, како и да е, тажаленката навлегува и во усната и во писмената литература на многу народи, вели Новак Килибарда. Некогаш таа го задржува својот ритам, а некогаш се прилагодува на ритмот на делото со кое се преплетува. Со продирањето во другите книжевни видови, таа го манифестира не само својот книжевен, туку и морален авторитет. Од плачот на Гилгамеш за Енкиду, од Ахиловата тажаленка за Патрокло, до плачот на Вук Мандушиќ во *Горскиот венец*, вели Килибарда, хе-роите во литература ја олеснуваат надојдената тага со гласно плачење и со тажна песна. Оваа дистинкција ја спазува и Андреевски. Затоа тој во своите песни, освен женското, го застапува и машкото тажење, па така покрај него тажи и слепиот пеач, полјакот, востаникот, предавникот.

Специфично за тажаленката е *редењето на стихови*. Откако ќе изговори неколку стиха, вели Родна Олевска, кои се доживуваат како еден вид речитативно набројување, тажачката ја обзема плач и таа пак го продолжува редењето на зборовите сè додека е способна да тажи. Една таква бескрајна тажаленка Андреевски компонира преку наизменичните редења на мајката за синот и на сестрата за братот во песната *Зар да мене*. Во повеќето примери метриката на тажачката песна е нерамномерна. Таа, иако најчесто се јавува како осмерец и десетерец, преку удвоените интерполации (како *леле*, *море*) кои најчесто се врзуваат со името на покојниот, доаѓа до нарушување на рамномерноста на метриката како резултат на душевната и емотивна возбуда на исполнителката. Оваа карактеристика се забележува во песната *Леле јас* на Андреевски во која

беспрекорниот осмерец е нарушен повремено со шестерецот: *леле јас, леле ѿи*.

Размислувањата на Незири за специфичноста на тажачките песни се движат и во правец на поврзување на овие текстови со театарско-сценските игри или изведби. Самите записи укажуваат дека овие народни песни се изведуваат групно, но не е доволно објаснето од страна на истражувачите дали тоа групно тажење има некои поединечни т.е. индивидуални аспекти, освен што се истакнува дека корифејот ја води тажаленката. *Меѓуѿиоа, самиѿе ѿексѿови зборувааѿ дека ѿи се индивидуални ѿворби, дека нив ги сосѿавува еден ѿединец и дека ѿоа се ѿогледи, афиниѿеѿи и ѿоеѿска дарба на една исѿа личносѿ. Но, улогатѿа на ѿаа личносѿ е зоружена со улогатѿа на другиѿе личносѿи – соучесници во обре- доѿ на ѿажењеѿо* (Незири 1999: 108). Во тој контекст корифејот се доживува како актерот, а соучесниците во обредот како хорот во античката драма. Ваквата распределба произлегува и од разликата помеѓу групното и поединечното тажење. Имено поединецот ја понесува главната или водечката улога не само како корифеј, туку и како составувач на тажечкиот текст. Секој текст претставува поединечна творба, а групното исполнување се сведува на заедничко гласно артикулирање на исти зборови, строфи, секвенци, сцени и на други описни структурно-композициски елементи. *Груѿноѿо е ѿоврзано со низа други ѿогребни обреди ѿ.е. со ѿреѿѿогребнатѿа, односно доѿогребнатѿа свеченосѿ или рѿѿуал* (Незири 1999: 108-109). Сето ова укажува дека тажењето се врши според некој редослед (кој потврдува дека се работи за индивидуална творба) и дека колективното се исполнува само во определен и во пракса установен процес на погребниот ритуал, сведувајќи се само на т.н. рефрени.

Ова кај Андреевски особено е манифестирано во песната *Тој ѿоа* од збирката *Вечна куќа* преку повторувањето на стиховите: *Тој ѿоа ѿѿо ѿи го најрави, / ѿој овдека, на ова ѿѿо ѿе доведе*, кои добиваат обележје на колективното во оваа тажаленка. Истото се забележува и во песната *Леле јас*, во која стихот: *леле јас, леле ѿи* го презема групното исполнување. Таков ефект произведува и повторувањето на стихови кои се градени според иста матрица, како во песната *Пусѿ ко магла*. Имено, по долгиот говор или по долго- то тажење на поединецот, по секоја строфа следува тристишје во кое е вградена споредбата и контрастот. Ова тристишје, доживеано

како варијација на иста тема, кореспондира со колективното. Така покојникот или оној по кој се тажи во групното тажење најпрвин е: *гол ко игла, ѝусѝ ко магла, / колку беа жешики днийѝе, / а колку во срцеѝо сѝуѝ!*, потоа е: *Гол ко веѝка, сам ко уѝка, / колку беа ведри днийѝе, / а колку на лицеѝо мрак*, за на крај да е: *Гол ко змија, ѝусѝ ко зима, / колку беа долги днийѝе, / а колку живоѝоѝ кус!*

Во својата генеза тажачките текстови поминале низ три фази сè додека не се трансформирале во денешните поетски облици. Најпрвин тие се јавуваат како колективни творби што исполнуваат определени сценско-ритуални аспекти. Во рамките на првата фаза нивниот текст се доживувал повеќе како ритуална формула отколку како поетски исказ. Во втората фаза тие стануваат поетски состави, кои се градат според одредени клишеа и кои го засилуваат аспектот на поединечното тажење. Додека во третата фаза, кога доаѓа до нивно осамостојување, тие се јавуваат со целосно запоставување на ритуално-обедните процеси. Значи во првиот и вториот период улогата на колективот е на прв план и тој решава за постоењето на поетскиот текст, а во третиот, како што се потиснува неговата улога, така се зајакнува улогата на поединецот. Во овој контекст современите тажаленки на Андреевски се доживуваат како тажачките песни од последната фаза.

Користена литература

Апликативна:

Андреевски М. Петре 1960: *Јазли*, Кочо Рацин, Скопје.

Андреевски М. Петре 1962: *И на небо и на земја*, Кочо Рацин, Скопје.

Андреевски М. Петре 1968: *Дениција*, Култура, Скопје.

Андреевски М. Петре 1971: *Дални наковални*, Мисла, Скопје.

Андреевски М. Петре 1977: *Пофалби и ѝоѝлаки*, Мисла, Скопје.

Андреевски М. Петре 1984: *Собрани дела*, Наша книга, Скопје.

Андреевски М. Петре 1987: *Вечна куќа*, Наша куќа, Скопје.

Андреевски М. Петре 1994: *Тоа ѝаму*, Гоце Делчев, Скопје.

Андреевски М. Петре 1999: *Лакримариј*, ЗУМПРЕС, Скопје.

Книжевно-теориска (кирилична):

Вангелов Атанас 1984: „Убавината, на веќе, далеките нешта“,

Андреевски М. Петре: *Собрани дела*, Скопје, 349-354.

- Китевски Марко 1999: „Тажачките песни меѓу народна умотворба и мистификација“. *Македонски фолклор*, Институт за фолклор, XXVII, бр. 54, Скопје, 61-65.
- Мариновска Ана, Иванов Жарко 2023: *Тажачките песни од скопскиот земјопрес во 1963 г. (од архивските материјали на Васил Хаџиманов)*, ИМЛ, Скопје.
- Мојсова-Чепишевска Весна 2004: *Лицејо на зборовите*, Култура, Скопје.
- Незири Зекирија 1999: „Албанските и македонските тажачки“. *Македонски фолклор*. Институт за фолклор, XXVII, бр. 54, Скопје.
- Ристевски С. Љупчо 1999: „Посмртно оро во традицијата на балканските Словени“. *Македонски фолклор*. Институт за фолклор, XXVII, бр. 54, Скопје.
- Цепенков Марко 1972: *Народни песни* (редактирал Кирил Пенушлиски). Скопје.
- Книжевно-теориска (латинична):
- Zečević Slobodan 1982: *Kult mrtvih kod Srba*, Vuk Karadžić, Etnografski muzej, Beograd.

проф. д-р Славица Србиновска
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ
srbinovskas@gmail.com

ПИРЕЈ НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ ВО КОНТЕКСТ НА ПОЛИТИКАТА НА РЕЦЕПЦИЈА И ЕТИКАТА НА СОВРЕМЕНАТА КУЛТУРА

Апстракт: Студијата се занимава со структурата на романот *Пиреј* во духот на културата во која живееме денес и настојува да ги определи вредностите кои низ децениите се читаат во толкувањата на овој роман за да бидат споредени со вредностите од современата култура и читања денес. Постапките на структурирање на делото *Пиреј* и етиката на современоста се истражуваат со цел да се утврди повеќеслојноста и семантиката на делото кое има голема историја на читања и поттикнува нови аспекти на разбирање, ревизија на старите и рекреација на нови критички ставови. Херменевтичкиот пристап настојува да ги соочи разликите во разбирањата и толкувањата според вредносните критериуми на пазарот зависни од моќта манифестирана во стеснетото поле на хуманистиката каде канонот на т.н. „големи литератури и култури“ се преиспитува преку односот со маргиналните јазици и култури и нивниот вредносен систем преку примерот на романот *Пиреј*.

Клучни зборови: етика, историја, современост, херменевтика.

Романот *Пиреј* го поттикнува толкувањето на тоа како историографијата се инскрибира во романот како книжевен жанр и притоа како го поттикнува дијалогот во полето на хуманистиката меѓу два различни дискурси. Паралелно со тоа врз основа на истражувањето на Т. Адорно настојуваме да го актуализираме дијалогот воспоставен меѓу нарацијата во домен на историографијата, од едната страна и романот, од другата страна (Adorno 1986: 114-29). Во двата вида дискурси се развиваат прашањата и методите кои тежнеат кон трансцендирање на колективните и индивидуални трауматични настани кои низ призма на книжевноста, па и на другите уметнички дискурси се поврзуваат со меморијата, но и со доживувањето искажано со фикционален дискурс произведен од авторот, во романескна форма, тој раскажува за историски настани и притоа поттикнува толкувања и на романот и на историјата во политички и во социолошки контекст, но во исто време историските прашања се актуелни и во историографијата во научни цели.

Ако се појде од раните студии од првите децении на 20 век, од теориите за романот на Ѓерѓ Лукач може да се констатира дека уметноста на овој жанр е навистина во голем број примери поврзана како со реалноста, така и со историјата. Прашањата актуелни во романескната нарација за историјата остануваат отворени и неодговорени, паралелно со можноста историските настани од секојдневјето искажани со традиционалните форми на јазикот на еден регион или рурална средина да се толкуваат преку романите (Lukács 1971: 9). Дискурсите на историографијата се испреплетуваат со дискурсот на романот, а самите настани се ревитализираат, потоа критички се преиспитуваат во креираната структура на романот која користи една сосема нова и поинаква перспектива на нивно прикажување, на приближено и низ индивидуална перспектива на имажинарните ликови изведено спознавање на историските трауми.

Низ расправите за војните и колонијалните практики, Оливије Лекур Грандмезон ги проследува врските меѓу историските периоди на насилно однесување во рамките на колонијалните освојувања, односот кон колонизираниите народи и последиците од Втората светска војна во која централно место има холокаустот (Olivier Le Cour Grandmaison 2005: 39). Петре М. Андреевски во сопствената романескна нарација низ паралелното следење на настаните кои се ретроспективно претставени низ две гледни точки, онаа на Јон, мажот во семејството и на Велика, неговата сопруга, започнувајќи го романот со погребот на Велика во присуство на нејзиното единствено преживеано дете Роден Мегленоски, го прикажува историскиот период на Првата светска војна и на Балканските војни со зголемување на сликата на страдањето опишана низ индивидуална перспектива како случување во кое овие ликови учествуваат „тука“ и „сега“ и со имплицитно инскрибирање на убедувањата за тоа колку сурови можат да бидат војните и како во нив луѓето се разделуваат, а нивните животи се разоруваат среде времето кое незапирливо тече без витална енергија и смисла. Ако се потпреме на разбирањето на интерференциите на историографијата и книжевноста, според Грандмезон, романот се смета за посигурна историја на емпириските процеси отколку што се вистинските истории, во случајот на романот на Андреевски тоа е времето на Балканските војни и начинот на кој тие влијаеле врз животите на луѓето на територијата на Македонија (2005: 332).

Последователните истории се разобличуваат како наративи под влијание на идеологиите на оние кои победуваат и имаат напредок во развојот, нивната империјална позиција на моќ и „цивилизирачка мисија“ го условува начинот на кој се етаблираат историографиите кои ги пишуваат победниците и притоа раскажуваат за тоа како биле поттикнати и како завршиле воените настани, но низ сопствена перспектива, односно перспектива на оние кои се победници. Големите сили, Англија, Франција, а потоа и балканските држави во зародиш и развој на почетокот на дваесеттиот век како Србија и Бугарија, се учесници во војните кои се случуваат и на теренот на Македонија, а во центарот на овие судири се обичните луѓе кои гладуваат или се регрутирани во различни војски и со тоа се жртвуваат во за нив нејасни цели на војувањето.

Гранмезон заклучува дека книжевноста го привлекува вниманието заради сопствениот радикален и брутален пристап покажувајќи ги сите разочарувања (2005: 319). Романот на Петре М. Андреевски, половина век по војните, преку драматичните наративи на два лика, настојува да поттикне еден бунтовен однос против сите воени длабоки и неизлечиви трауми произлезени од суровоста и страдањата во текот на водењето на овие „туѓи“ одлуки за војување и нивни цели; романот поттикнува субверзивен пристап кон војните и човековите жртвувања без смисла и цел, тој пренесува такви идеи во времето кога е публикуван во 1980 година, а таков вид пораки ни остава и нам кои живееме во дваесет и првиот век. Тој дозволува да се изгради романескна слика за тоа што значеле и што значат освојувањата и страдањата на населението на територијата на Македонија и што значат ужасите на војните на државите кои се судираат. И покрај користењето на жестоки формулации и остри анализи, низ призма на теоријата за романот и историографијата, Андреевски успева да ја транспонира трагедијата на страдањата во почетокот на дваесеттиот век која во романот живо е претставена и моќно дејствува и врз современите читатели, бидејќи авторот не ги сведува наратиите на Јон и на Велика на симптоми за страдања од војни кои се ситуирани само во конкретните историски контексти, тој успева вешто да транспонира вистини и препознавања, да практикува претерувања и зголемувања на описите, и со тоа да дејствува со критичка провокација на свеста на читателите од сите генерации. Така, авторот на романот влијае на својот читател пристапувајќи му со длабоко разбирање

и побудувајќи кај него страв од катастрофата на војните. Тој не ги разложува или не се распрашува за внатрешните тензии или само-испитувања и судири, на пример, оној помеѓу насилниот, понекогаш и истребувачки говор на оние кои раководат со војната, како на пример Марковиќ и на оние кои во неа војуваат и гинат како Јон, на војските на Бугарите и на Србите. Поттикнат од реалистичката и фактичка димензија на историографијата како наука, Андреевски пред сè има потреба во роман да ги покаже суштинските човечки потреби и откажувањето од нив, тој го поставува прашањето кое се однесува на тоа како под закрила на демократскиот либерализам кој е резервиран за „цивилизираните“ народи, овие креирани ликови во нивниот приватен живот „се насилно преместувани“ на теренот на пустите предели или воените борбени судири, а нивните животи, тела се злоупотребени, понижени и отугени со примена на насилство од нивното иманентно човечко битисување (Sewell 2005: 225).

Андреевски и денес, во почетокот на дваесет и првиот век, со својот роман *Пиреј* повикува да се погледнат различните, ако не и дивергентни движења во самото срце на темнината на Балканските војни кога Македонија е со мировниот договор расцепкана, а луѓето разделени во сржта на семејствата како непријатели и доушници едни на други. Текстот на романот *Пиреј* е радикална осуда и fascinира со насилните ексцеси персонифицирани во страдањата на Јон и на Велика, тој подеднакво fascinантно ја прикажува широчината на поривите за повредување и елиминација, а болката што го погодува ликот, директно го поразува и читателот како неименуван соучесник кој со емпатија ги толкува и ги апсорбира сликите за гладувањата, на боледување, на жестоки војувања. Извесно е дека постои дури и имплицираниот автор зад нарацијата на едниот или другиот член на семејството, Јон или Велика и нивните нарации во кои читателот е посредно, односно преку нив вовлечен со оглед на начинот на кој трагичкиот наратив речиси постепено го разоткрива својот предмет. Тревата на „пирејот“ со амбивалентна привлечност која се провлекува среде сувите и пусти земјени предели и расте под зраците кои понекогаш ќе засветат и среде пустите предели е во сржта на симболиката за издржливоста на човекот кој нужно бара патишта за да го преживее ужасот. Во нарацијата на Петре М. Андреевски, се случува и во сонот да се појавува вистината, па, иако оној кој сонува знае дека тоа е само сон, тој подоцна го живее

она што сонот му го покажал, тој го живее тоа како страдање во реалноста. Покрај сè, животите се секогаш исполнети со надеж, иако реалноста ќе го потврди настанот од сонот и дури ќе ги надмине стравовите и болките кои во него се откриваат и брзо се потиснуваат, бидејќи се исполнети со ужас и се дел од сонувањето. Велика го сонува Јон и не верува дека се венчава со човек кој ќе стане војник, бидејќи во времето за запознавањето и пред венчавањето, тој е за неа само селанец:

„Вистина е дека во сонот ќе видиш човек, ама во кој сон не ќе сретнеш човек. Треба само под перница да се кладе чешел, огледалце и пшеница украдена од жена што се враќа од црква. Е клавира сите, па и јас кладов. И за големо чудење не го сонив Јона, туку сонив непознат човек, непознат војник. Гледав само војски, војски, колони војски гледав, забрзани кон некаде. Главите им се покриени со железо, со некакви шлемови, што им светкаат ко тикви видимки, ко црпки. Одат и очи не можеш да им видиш. А лицето без очи не го познаваш, не знаеш што ти мисли. Јас одам крај нив, им мавтам со рака, тие само одат и не се обзираат. Им го гледам само тилот. Ама одејќи така, еден од крајот на редот се сопна и, паѓајќи така ме погледна в очи. Ме погледна, се насмеа и со смеење се исправи. Сигурно со себеси се смееше војникот од сонот. А еве Јон не е војник и се било мижи да ти лажам, ветар во вреќа биле соништата. Кога ѝ го кажав сонот на мајка ми таа викна:

-Леле ќерко, ти ќе земеш војник, вели.

-Дај боже да е генерал, ѝ велам јас на мајка, се пресмевам, оти имав чуено за генерали. Си го прераскажувам така сонот, трчајќи кон село. А низ село, кокошки разбегуваат околу мене, подлетуваат, кракаат и пердуви им се креваат наугоре и прав се крева наугоре, а јас само трчам и си мислам дека соништата не кажуваат ништо. Кажуваат само луѓето си мислам. И тоа што ќе им текне кажуваат. Еве со Јон си дадовме збор, а Јон не е војник. Така си мислев, ама не било така“ (Пиреј, 1986: 93).

Со користење на народен говор, со користење на дијалектот на централните говори, Андреевски ги транспонира обредите на средба, на запознавање на двајцата млади, а девојката, која го изведува ритуалот за сонување во кое треба да го препознае оној со кој ќе се венча, не верува во сонот, бидејќи нејзиното момче го нема во сонот, таа без да биде свесна, сепак, добива едно претскажување на случувањата од иднината, односно тоа е пролепса во која, како што извадокот покажува, се појавува непознат човек, Јон таа не успева да го види. Таа не верува во сонот и смета на тоа дека соочувањето со Јон никогаш не може да се оствари како во сонот, меѓутоа реалноста се совпаѓа со сонот, и Јон, голем дел од бракот со Велика го минува на фронт, оној меѓу војските кои војуваат во Првата светска војна и во Балканските војни. А таа, останува во селото страдајќи, додека нејзините деца добиени во бракот со Јон умираат од глад и од колера, едно по друго. Единствен кој ќе остане жив ќе биде Роден Мегленоски кој ги слуша раскажувањата на Дуко Вендија за тоа како за себе и својот живот му говореле Велика, и Јон.

Во овој роман, Андреевски настојува да ги обликува наративните прикази низ прекршување на искажувањата низ неколку рамништа, имено во воведниот дел од романот, тој посочува дека нарацијата на Дуко Вендија до Роден Мегленоски е изведена со прекажување на она што Дуко Вендија го има чуено и разбрано од раскажувањата на Велика и на Јон. Тој започнувајќи со раскажувањето, по спуштањето на сандакот на Велика во гробот на нејзините деца, бидејќи не сакала да биде погребана со нејзиниот сопруг, по нејзина желба, ќе му се обрати на Роден Мегленоски и ќе му објасни како ќе раскажува:

„Ќе ти кажам, рече Дуко Вендија, ама ќе ти кажам како што кажуваше мајка ти Велика, и како што ми кажуваше татко ти Јон, и како што ми се кажуваше мене.“ (7)

Романот на Андреевски не се потпира врз автономни книжевни форми на изведување на нарацијата, тој раскажува низ свеста на ликовите и со нивниот јазик со цел да ја презема празнината која ја отвора траумата која во воените околности во кои се бори Јон одразува состојби кои авторот успева да ги издигне над индивидуалното преживување и да им даде форма на трајно обележје карактеристично за сите војни, за сите луѓе впрегнати со оружје да се борат против непознат, а често и познат непријател, препознаен

во бунилата на несреќите на војувањето и како брат, само различно униформиран:

„Станувам и трчам кон трнот магарешки. (...) Одам, а една граната над мене свири, а дали свири. Уште оддалеку. Јас трчам кон трнот, а гранатата трча над мене, па прелетува и гровнува. Јас удирам во тронот и во дрезга удирам, а зад мене удира гранатата. Се крева земја, камења, пушки, човечки партали и сè паѓа наоколу. Паѓа и на мене. Се свртувам, а окопата зад мене ја нема. Има само една голема дупка како за вар гаснење. Ништо нема во дупката, околу дупката. Блескаат ракети, ја осветлуваат празната дупка. Наалкувам една пушка со крената цевка кон небото. Кундакот ѝ е закачен в земја. Си мислам: дали сум разбуден или сега почнувам да сонувам. Ништо не разбирам, ги барам војниците, го барам Гошета Љубин. Првин на него се сетив, оти тој беше до мене. Сакам да го прашам кај отидоа војниците, да го прашам за мене. Само да ме штипне, за да знам дали уште сонувам. Ништо нема, никој не се освива. Од окопата наалкувам и еден војник. Со главата е во калта, како да назира колку е длабоко надолу. Му ја поткревам главата и тогаш светнува ракета. Го превртувам, не го познавам. Лицето му е со кал, со крв, со вода. Мислам дека е Гоше Љубин, ама не им верувам на очите. Не беше таков Гоше, не стоеше толку мирен. Го оставам, се вртam, викам. Пак никој од никаде не ми се освива. (...) Ги забирам нозете под мене и трчам. Не знам кон кај трчам, ама трчам. Ноќта е насекаде, секаде се удираш со неа“ (160).

Овој фрагмент од воените дејствија во кои е вклучен Јон го открива напорот на авторот на романот да го прикаже ужасот низ кој минува Јон, а како него поминуваат и многу други селани учесници во бесмислени и сурови воени судири каде нема излез, а ниту индивидуална цел. Како што во современиот свет, бесцелноста на воените судири и нивниот апсурд го открива и отчовечува секој поединец, така романот ја издигнува до рамниште на општо место сликата на талкање, на удари на воени оружја, на мртви тела и на потреба на свеста на читателот кој минува низ пеколните дејствија заедно со ликовите да развие емпатија и да спознае што значи

безумното убивање, особено кога ниту една причина поврзана со земјата каде живеат не стои во однос со овој вид воени дејствија, освен потребата на другите држави да освојат дел од Македонија или да го злоупотребат локалното население во свои воени цели.

Романот функционира како жанр кој настојува на формален план да ги соедини Јон и Велика, а нивните разделени животи исполнети со глад, смрт и воени ужаси да ги обликува во слики на страшни порази кои можат да бидат споделени со оние кои читајќи го разбираат страдањето и развиваат емпатија кон овие ликови. Тоа значи дека нарацијата овозможува низ чекањето кое не значи и очекување, како што вели Дерида, да се оформи единство и да се продуцира тоталитет кој животот не можел да го досегне, бидејќи сите облици на цели се распаѓаат и се уништуваат како прашина (Derrida 1990: 990-1045).

Токму со моќта на книжевноста и на нејзината специфична структура, Андреевски настојува да ги инскрибира сеќавањата за сите оние заборавени индивидуални живеења кои биле исполнети со страдање, а кои и денес, во воени околности го живеат истиот вид страдање: од глад, од болести и од насилства. Оваа книжевност им е посветена на заробените во историјата од настани кои гаснат сред пустите урнатини на некогашните градби, среде некогашните ливади, ниви или градини. Романот на Андреевски насловен според растителната метафора на пирејот е создаден врз убедувањето дека единствено со него може да се издржи низ пустошот на времето и историските промени, а притоа кревањето на жилавото диво растение кое живее меѓу пукнатините ги потврдува надежите и напорите да не се откажуваме од животот.

Романот е убаво уредена победничка градина, тој е литература која може да се толкува како постсекуларна, како постапокалиптична форма која е надежно ориентирана кон трансценденција, по катастрофалните ужаси, романот покажува како може да се издигне возвишен вител на живот среде црните дупки на војните кои сеопфатно се закануваат и непрекинато одземаат од животите на луѓето. Тој вител на животот е способен и да се сврти кон сите луѓе и со помош на нарацијата да ги оживее нивните светови и да оствари привид на нивно враќање, односно нивно оживување. Писмото на романот ги отелотворува и метафорички ги оживува сите оние попусто загубени животи на луѓе во сегашноста на времето на читање. Романот овозможува вртоглаво движење низ наративните

верзии на Јон и на Велика предадени од Дуко Вендија до Роден Мегленоски како трага за тоа што значи војната, а што животот, бидејќи како литературен вид, тој изразува грижа и интензивно се залага низ непросирни, маскирани, искривени, дури и отежнати начини да го издигне секуларното во нешто кое го избегнува распаѓањето, а може да добие значење единствено ако се обликува предизвикувајќи нè да се соочиме со него како со лошо дефиниран постсекуларизам, како еден вид религиозен атеизам или како она што Дерида го нарекува месијанство без месија.

Романот кој е посветен на блиски роднини, во исто време е привилегиран да ги именува неименуваните, тој се поврзува со трауматизирањето и со настаните среде кои се затекнати токму двата лика, и многу еднакви на нив, осудени на ограничувања, на исклучувања од тековите на обичните семејни живеења, стегнати од прангите на гладувањето, разделени и осудени на смрт, како тие, така и нивното опкружување и нивното потомство. Со овој вид постапки на приближено следење на траумата, Андреевски покажува можност за вкрстување на историјата со фикцијата и со тоа можност за подведување на настаните под трансисториските територии на опис на жестоки нарушувања или дезориентации, односно нивно приближување до идеологијата на ненадминливи, речиси митски парадигми на грев, на преминување од природа кон култура, на одвојувањето од мајката, на влегување во јазикот или симболниот поредок, на воочување на абјектот што им претходи и ги вознемирува субјектот и објектот, или на средба со трауматичното „реално“.

Во друга смисла, книжевниот текст или романот *Пупеј* ја губи божемната автономија на текст кој е само литература и станува радикално отворен и непредвидлив на многу начини. Овој роман станува текст кој навидум нема надворешни гестови на поврзување со сосема други дискурси. Меѓутоа, во овој роман, историјата е проблематизирана и актуелна низ привремена реконфигурација, низ специфичен модалитет на меморирање и на повторување преку промена, затоа што изобилува со ужасни серии од трауматични трансформации кои ликовите ги носат во себе како длабоки црни дупки, како празнини.

Според одредени теоретичари, овој роман како и други книжевните текстови што се вкрстуваат со историографијата и третираат трауматични настани, успехот го откриваат во можноста

историјата да се преобрази во литературна тропа или ослободен означител кој може да биде толкуван во чисто литературна или теоретска смисла. Не е точно дека директната комуникација е супериорна во однос на индиректната комуникација, романот го покажува сосема спротивниот карактер на текстот.

Конструкцијата на самата литература, како што е овој роман од Андреевски, се разоткрива како радикална алтернатива, како една форма на вишок без дно, покажува и разобличува бескрајна негативност, но активира и разновидни асиметрични процеси на отсуство на дијалогизам. Романот како литература покажува како функционира квазитрансценденталната „надворешност“, меѓутоа тој е литературата која има дијалог со историјата и остварува меѓусебно поврзување на двата дискурси преку прашања, затоа што двете сфери во него се приближуваат и двете се консумираат едната со другата, при што се доаѓа до ситуација која е сосема различна од онаа до која доаѓа контекстуалниот редукционизам кој смета на автономија на литературата и автономија на историографијата. Очигледното прашање кое се наметнува е до кој степен може да се препознаат настаните од историјата, па дури и да се учествува во чудните, понекогаш привлечни движења на самоиспитување кои ги изведуваме ние како читатели на литературата преиспитувајќи го историски контекст, толкувајќи ја посредуваната историја во модусите на книжевно- историографско искажување или на вкрстеното меѓусебно обраќања на едната кон другата сфера, на романот кон историографијата и на историографијата кон романот, бидејќи овие дијалогизирања сепак не се редуктивни и предизвикуваат размислувања. Односот меѓу историографијата и книжевноста, или конкретно романот *Пиреј* од П. М. Андреевски, не се сведува на структурирање со вклучување на историографијата во функција на контекст на настаните во животите на Јон и Велика. Андреевски, според нашите согледувања во улога на читатели од периодот на дваесет и првиот век, настојува да оствари многу повеќе од редуктивно објаснување, од поттик кај читателот да направи рефлексивна, да се задлабочи во интерните односи на една воена доба, да изведе асоцијации без рефлексивна за издржливоста метафорично насликана во провлекувањата на растението пиреј низ пукнатините на епохите, тој не настојува да документира, ниту само книжевно да експериментира со прашањата за македонската историографија.

Андреевски навлегува длабоко во сложеното прашање за врската меѓу етиката и естетиката. Тој не говори толку за феноменот на трансисториското и улогата на структурната траума произведена од војните, од Првата светска војна, од Балканските војни, односно од раните ајдучки неуспешни обиди за ослободување од Османлиите, со цел да говори само за жртвувањето на населението, за низата од акции кои упатуваат на растурање на Македонија, на нејзината историја и нејзините повоени можности и ограничувања во едно автономно книжевно дело заокружено во жанрот на историските романи. Романот, иако останува книжевно дело, тој моќно покажува и решава значајни проблеми. Во *Пулеј*, важноста на конкретно историските настани е она на што авторот инсистира, меѓутоа со примена на многу специфичен пристап. Изобилството од креативно претставени проблематични случувања е изведено низ перцепција и со толкување кое потврдува дека станува збор само за ликови во роман. Во повикувањето на времињата со незапирливи војувања, на времињата на неосвестен етнички и политички идентитет, Андреевски го прикажува човекот преку метафората на жилавата трева која никнува и покрај сите газења (метафоричен апел и традиционалниот пример на радикалното зло) на кои е изложен Македонецот, при што прекршените нарации кои се такви затоа што нив ги започнуваат Јон и Велика, а ги продолжува нивниот слушател Дуко Вендија, Андреевски во романот како последен слушател на раскажаните настани според тоа како се меморирани и како се разбрани, го поставува единствениот преживеан потомок на семејството Мегленски, а тоа е Роден Мегленски. По него, како последна инстанција во овој ред од наратори и слушатели ситуирани во различни времиња, е современиот читател за кого наративите се во една важна смисла проекција и олицетворение на „внатрешно дијалогизирање“ и самоиспрашување на авторот за тоа кој е неговиот идентитет и колкава празнина создава траумата наследена од колективот и семејството изложено на страдањата. Затоа, сметаме дека романот *Пулеј* не е само дел од традицијата на македонската книжевност, тој е дел и од современоста оптоварена од самоиспитувања и сомневања, особено кога во центарот на нарацијата ги има ликовите како Јон и Велика кои со приближено опишување на живеењето на „гол живот“ и на фрленоста во тешки времиња во кои никогаш нема да стекнат моќ и да освестат

отпор кон насилството, туку ја живеат болката, смртта и празнината како натурализирана состојба (Agamben 2004: 157-162).

„Пријателот ти е роднина кого сам го одбираш’, велеше Лазар Ночевски, а војниците чекаат со пушки пред нас, и ете го дојде, тој офицерот и оддалеку мириса на ракија, барем сега можете да ми кажете чији шпиуни сте, вели, не оставајте и товар на душата дури ќе го барате патот кон небото, кога ќе ја качувате кон господа душата, вели, на правина не земате на душа, велиме ние едно за друго, на праскакулица нѝ одат зборовите, ние сме сиромашни луѓе, печалбари, сиромашни луѓе, ебати небото, ебати господ, сичките сте од Македонија, сите велиме, сичките, вели, сите, по зборот сте оттаму, и моите се оттаму, ама вие немате пашапорти, верувајте нѝ господине, ние сме селани и не знаеме да лажеме, јас ви верувам, вели офицерот, ама другите не веруваат, моли господине, прави еден голем манастир, тој ја фатил главата и со дланката ја потпира под брадата, потоа се мисли, се двоуми, па потоа се враќа назад, ние чекаме, си шепотиме молби и молитви до господа... (...) Дали сте биле војници, прашува, не не сме биле, кажуваме, смртната казна ви ја заменувам со казна на прва борбена линија, вели, ќе потпишете дека доброволно се јавувате, ќе потпишеме, велиме, таму може и ќе преживеете, вели, е ти благодариме, господине, велиме од сега си ни господ, велиме, и одиме му ги бацуваме, рацете, колената, чизмите... (...) Одиме на фронт во Турција или во Македонија. (...) Се сетив дека кај нас е центарот на светот, дека секој чекор ме носи подалеку од господа, понакрај од земјата: кон работ нејзин, кон нејзината провалија и си мислев ако одам уште потаму ќе паднам и ќе паѓам, само ќе паѓам и никаде не ќе запрам...”(195-196).

Егзодусот на оние кои тргнале и се враќаат од печалба од Америка, оние кои се насилно регрутирани или стрелани од Бугарите или од Србите, во една сцена од романот е моќно прикажан, во таа сцена на бојното поле се соочуваат двата брата како припадници на различни војски, Јон на српската, а Мирче на бугарската војска. Произволноста на случувањата низ кои овие луѓе

се заробени и се осудени се отсликува во метафората за постојаното паѓање, во урнисувањето на телото и на духот, на семејството, на децата, на имотот и на сè што го одржува еден човечки живот. Вителот на разнебитеното постоење и честите умирања на поколенијата единствено се стабилизира во говорот на нараторот, кој може да биде Јон или Велика, но и Лазар Ночески, Дуко Вендија, Уља, сите нивни кажувања се интегрирани како туѓи кажувања во единствениот тек на нарациите на романот. Во неговата структура клучни и постојано заменливи се двете доминантни наративни позиции, онаа на Јон и нарацијата на Велика. Полифоното обединување на исказите на различните субјекти на исказот, Јон и Велика, онака како што наизменично се редат искажувањата обезбедува ткаење на текстурата на целината на романот. Говорот на бугарскиот војник кој треба да ги казни со стрелање заробените селани-печалбари, бидејќи немаат пасоши, е најавен со глаголот „вели тој“, додека пак заробените селани-печалбари истовремено говорат и бараат излез да не бидат стрелани, за нив одговорот е дека ќе бидат префрлени во првите воени редови, нивните говорења се коментирани со глаголот „велат тие“, меѓутоа сите овие директни искази слеани со глаголите кои го обележуваат субјектот на исказот и во него инскрибираниот дијалект на кој говорат селаните, а тоа е дијалект на централните говори во Македонија, исто како што бугарскиот војник кој треба да одлучи за нивната судбина го користи бугарскиот јазик, а повремено тоа го прават и тие во искажувањето, е впишан во долга реченица на говорење на Јон кој е наратор на овие настани. Двајцата учесници во дијалогот, со повторувањето, „ние веламе“ или „тој вели“ се претставени низ вкрстено изразување на два гласа во полифон говор. Авторот во романот интервенирал со намера да го наруши граматичкото правило, а со тоа да покаже како автентично говори еден селанец како Јон или Велика, а потоа како нивното кажување може да биде запишано со сите обележја на нивниот говор со цел да ги меморира и нивните гласови пренесени во писмо на начин како говореле. Тоа е постапка која објаснува како етиката влијае на естетиката, односно како во нарацијата се формирани долги искази и во нив се нижат говорите на различните страни, на сите учесници во траумата произлезена од војната за која сведочи еден или друг лик, Јон или Велика.

Андреевски го зема предвид начинот на кој сложените формални односи во романот, особено помеѓу имплицитен автор, ин-

терполираниот наратор Јон, Велика, Дуко Вендија и други наратори кои се споменуваат во нарацијата и читателите од овој современ период, поттикнуваат потреба за толкување и освестување на други перспективи на разбирање на сложеноста на претставените настани. Тој не се спротивставува на секаква непосредувана идентификација од страна на читателот со ликовите во настаните и наместо директно еднодимензионално и критички коментирано раскажување отвора различни можности на читање низ кои се прави само обид за досегање на значењето на историографските настани преку личните индивидуални перспективи на селаните. Во трауматски средби на Јон и Велика, на Јон и неговиот брат Мирче, на други соборци или соселани од Македонија на теренот на фронтите и борбите меѓу туѓи држави, изведбата на естетскиот модел на структурирање на нарацијата имплицира инскрипција која го вклучува и читателот, бидејќи тој во долгите низи на исказите на двата субјекти во дијалогот остварува и посредувана идентификација и во исто време покажува критичка рецепција на разновидните и различни јазици, бугарскиот, српскиот, македонскиот јазик користен во дијалектна форма. Овој вид наративни модалитети се основа на нарацијата која сведочи за структурата на трансториските или дури и на универзалните трауми кои ниту една од државите учеснички во Првата светска војна или во Балканските војни не ги опишува во етаблираниот историографски текст. Андреевски со романескниот полифон дискурс го инскрибира планот за реакција на оној кој чита, независно од епохата, за рецепција на сликите на траумата која авторот како посттрагичен сведок на настаните кои ги преживеало неговото семејство, односно македонски народ настојува посредно да ги раскаже. Со крајот обележан со раѓањето на последното дете на Јон и Велика, Роден Мегленски и со смртта во пијанство на Јон се манифестира менталното и физичко пропаѓање, рушењето или растројството на сите индивидуи. Трауматичните настани и ликовите кои ги преживуваат овие искуства се доведени до имплозивна граница каде не се откажуваат од својата желба за живот, бидејќи настојуваат да говорат, да раскажуваат.

Низ нарацијата со која започнува романот се пробива фантазијата за селскиот крајолик во бои и светлина по кој врви поворката со ковчегот на Велика, зад него чекори последниот потомок на семејството Мегленски, крајоликот е убав, тој некогаш бил терен кој претставувал самоубиствена бездна, еден вид егзистенцијален

mise en abyme и сликата потврдува дека времето тече и дека трансформации се случуваат и тие можат да обезбедат излез некаде „далеку“. Нарацијата не открива ниту свест, ниту отпор или погречување на волјата на оние кои господарат и имаат моќ, таа го соголува животот на селанецот до точка на безизлез, на пропаст и смрт.

Идејата на овој роман на Андреевски не е фантазија, ниту е надвор од допир со историски и политички проблеми. Овој роман не ги заобикољува специфичните историски прашања за војните, за страдањата на населението во Македонија. Настаните се прикажуваат со „верност“ кон структурната димензија на траумата, а според Лакан, тоа е реалното, односно тоа е траума која е поврзана со вишок, престап, ризик и возвишеност, случувањата во текот на војните се откриваат со повторување на сцените на виктимизација и на насилство (Dean 1992: 17).

Опишувањето на денот на погребот на Велика го вклучува гласот на нараторот, како и описот на лицето на Велика која треба да биде погребана. Овие описи се разликуваат од начинот на кој Велика и Јон ги перципираат случувањата:

„Над главите на луѓето, сонцето грееше преоблечено и чисто и ништо не можеше да го извалка во допирот со земјата. Од тоа го поткреваше и земјата, ко слабина од стелна крава. Всушност, ја поткреваа некои попови прасиња и кртици, некои повратени семиња и притаени треви. И сè беше во некакво движење: говедата се митареа чешајќи се од дрвјата, младото ветерче скришно се задеваше со овошките, и овошките крцкаа од цут, од пеперуги и од пчели.

И беше мачно, о боже, колку беше мачно, да се повлекува тажна линија меѓу сите тие мириси и струи, меѓу окца и младици, меѓу свирки и светлини.

Мачно е да си тажен во еден олку убав ден, рече Роден Мегеленоски, и ваков ден не е за погреб.

Мајка ти заслужува повеќе од еден убав ден, рече Дуко Вендија, иако добриот ден завршува како добриот човек.

Мајка ми цел живот беше добра, рече Роден Мегленоски, но за татко ми никогаш не сакаше да зборува.

Како што прекршува денот, рече Дуко Вендија, така прекршува и човекот. И ништо не би почнале, кога би знаеле дека лошо ќе заврши, рече.

Кога излегоа пред гробиштата луѓето се видоа цели. Се виде и сандакот на Велика Мегленоска. Таа лежеше мирно и со прекрстени раце на градите. Како да криеше нешто под дланките. Меѓу прстите и стоеше угасената свеќа. Очите ѝ беа пропаднати под длабките под веѓите и беше многу видливо дека со сила ѝ ги затворише. Всушност, едната клепка ѝ беше сè уште подотворена и од белката ѝ излегуваше една студена светлина во која се гледаше сиот грешен свет со кој се беше сретнала. На стиснатата уста смртта ѝ стоеше како незарасната лузна, како трага од долго целивање со неа. Од ушите и од ноздринките и се подаваше црно пасменце волна “ (7-8).

Издадокот упатува на тоа дека авторот успева со помош на формалните процедури на нарација во која деталите и описите добиваат емотивни конотации да го скроти суровиот историографски исказ на реалноста во која смртта, траумата и анксиозноста неморно ги притискаат ликовите, а со нив и современиот читател. Вкрстените постапки на фактот на историографијата и нејзиниот дискурс е без цел кога се истакнува како трансцендентален, станува збор за исказ со смисла во романескна форма кој се извлекува под дејство на толкувањето изведено од различни агли како што е наложено секогаш кога станува збор за фикција. Токму заради романот во кој е инскрибиран историографскиот дискурс, историјата е неопределана, потенцијално различна, додека пак нејзиното вградување во уметноста на фикционалниот дискурс го обликува антиципираното сознание кое не мора да е резултат на лично искуство, туку е кажување кое е слушнато, раскажување кое е личен агол на разбирање сведено дури преку обидите за толкување по слушањето на нарацијата на туѓите дискурси на ликовите, но тоа е нарација која антиципира индивидуално гледање и разбирање на настаните кое понатаму се пренесува до слушателот на приказните на родителите (до синот Роден Мегленски), меѓутоа и до читателот кој е афициран од реалноста на случувањата и нивните описи.

Еден психоаналитички флексибилен концепт што се појавува кога толкуваме роман како *Пиреј* низ современа перспектива е концептот кој ги опфаќа претставувањата на екстремните гранични настани или концептот на трауматата претставена со реализам, и тој претставува начин на реалистично раскажување кој не е подложен на анализа преку ниту една од конвенционалните техники на претставување или преку анализа на автономната формалистичка

димензија на конципирање на романот. Пошироко кажано, литературата и уметноста може да се прифатат на нередуктивен начин како обезбедување на релативно безбедно, но притоа и ризично засолниште за истражување на проблеми како што се разновидните модуляции на компулсивно повторување и до одреден степен на работа и врз траумата и врз нејзините симптоми. Односот на читателот со самиот текст и посттрауматските симптоми упатуваат на обид да се развијат или дури и да се разработат во еден вид сложена игра состојбите на страдањето кога е тоа зголемено до рабовите на издржливоста. Еден начин на читање на Андреевски од оваа перспектива се однесува на аналогите меѓу обезвластените или жртвите и нивните прогонители. Со тоа, романот обезбедува приближување до границата на маките на учесниците во војна, на оние кои гладуваат и сведочат на смртта на децата. Предлог што предизвикува размислување, што произлегува, на пример, од работата на Валтер Бенјамин, е дека дисконтинуитетите и паратактичките уреди на модернизмот резонираат со трауматските и посттрауматските шокови на модерниот живот. Тие се актуелни во романот *Пуреј*, тие се откриваат преку големите нарушувања, смртните случаи, осакатувањата и „лудилата“ кај преживеаните од Првата светска војна, катастрофална војна чии ефекти се потврдија во зголемена верзија или како влошени верзии во злосторствата што следуваат во Втората светска војна. Одговорите за ваквите случувања и нивните последици одиграа евидентна улога во пишувањата на автори како Петре М. Андреевски, а пред него и други. Но, особено тежок „книжевен“ случај е овој на романот *Пуреј* во кој познатата употреба на елипсите и приближените следења на страдањето се обид да се изрази „непосредноста“ и висцералниот нерелективен квалитет на народниот говор, особено во повторливи ситуации на криза. Овој роман ги вклучува процесите на трансфер кои исто така се поврзуваат со проблеми во општеството и историјата. Згора на тоа, од перспектива на реализмот на трауматичните случувања од романот, обичната реалност е претставена како преобразена под дејството на дезориентирачки, дури и разбивачки сили, особено потврдени со вклучување на сцени на насилство и злоупотреба.

Овој роман е обид за реакција на она што Андреевски го сметаше како претерано церебрално, дегенерирано, ефектно молчење за природата на воените настани кои довеле до расцепување на животите на семејствата по Првата светска војна и по

Балканските војни. Општеството во тоа време е дисфункционално и поседува комплицирани начини на елиминација на идентитетот, на сметка на променливите и застрашувачки регрутации на луѓето на територијата на Македонија во име на овие војни, без цел и интерес за нив или за земјата. Можеби некој може да ги загрози наративните искажувања на Јон или Велика, меѓутоа токму во настаните кои се случуваат во празнините или тишините на нивните запрени животи, понекогаш елиптично прикажани, ние како читатели на симболично и „симптоматско“ ниво, во сферата на „неискажаното“ или директно неименуваното го разбираме туѓото возбудено, воодушевувачко уништување на жителите на територијата на Македонија. Необичниот квалитет на книжевноста е веројатно поврзан со формата дури и ако некој мисли дека книжевноста не може да се идентификува чисто на формален начин или да се дефинира на начин што повеќе не би отворал прашања. Овде, меѓу другото, се поставува прашање и за проблемот со времето, понекогаш значително потиснато за сметка на хибридизирање и интеракција меѓу текстовите и жанровите како што е романот и историографијата. Треба да стане очигледно дека значајните романи како *Пиреј* не е едноставно да се сведат на жанр, но романот е успешен во тестирање на границите на жанрот и понекогаш во нивно прекршување.

Користена литература:

- Agamben, Giorgio. 2004. “History in Transit: Experience, Identity”, *Critical Theory*, Ithaca: Cornell University Press.
- Adorno, Theodor, “What Does Coming to Terms with the Past Mean?.”1986. In *Bitburg in Moral and Political Perspective*, ed. and intro. Geoffrey Hartman, trans. by Timothy Bahti and Geoffrey Hartman. Bloomington: Indiana University Press.
- Dean, Carolyn J. 1992. *The Self and Its Pleasures: Bataille, Lacan, and the History of the Decentered Subject*. Ithaca: Cornell University Press.
- Grandmaison, Olivier Le Cour. 2005. *Coloniser, Exterminer: Sur la guerre et l’État colonial*. Paris: Fayard.
- Lukács, Georg. 1971. *Theory of the Novel: A Historico-Philosophical Essay on the Form of Epic Literatur*, trans. Anna Bostock (1920). Cambridge: MIT Press.

Sewell, William H. 2005. *Logics of History: Social Theory and Social Transformation*. Chicago: University of Chicago Press.

Derrida, Jacques. 1990. "The Force of Law: The 'Mystical' Foundation of Authority," *Cardozo Law Review* 11: 920–1045.

Кирилица:

Андреевски, Петре. 1980. *Пурег*. Скопје: Мисла.

проф. д-р Ана Витанова-Рингачева
Филолошки факултет
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
ana.ringaceva@ugd.edu.mk

МИТСКО-РИТУАЛНИТЕ ПРЕТСТАВИ ВО ПРОЗНИОТ ГОВОР НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ (ВРЗ ПРИМЕРИ ОД РОМАНОТ *ПОСЛЕДНИТЕ СЕЛАНИ*)

Апстракт: Романот *Последните селани* на Петре М. Андреевски претставува жива слика на традиционалната македонска култура којашто во себе инкорпорирала обрасци од древната митска мисла. Народните верувања, обредната практика, табузираните обрасци на однесување, се илустрираат во нарацијата на самиот роман, како и во градењето на неговите ликови. Со својот единствен и препознатлив израз, Петре М. Андреевски ги поставува во корелација, книжевниот говор и напластеното колективно фолклорно наследство, притоа создавајќи текст во кој се препознаваат постапки на реактуализација на митолошкото. Илустрирањето на романот низ призмата на митско-ритуалниот код, ја вади на површина доминантната митологема на злото во сите негови облици (смрт, болест, глад, војна, неплодност, помор, иселување), но и злото како космички принцип. Органски сраснат со македонскиот фолклор, романот во кој секој од ликовите гради свој микросвет, а сите заедно обединети во примордијалната паганска свест, ги слепа во една заедничка наративна патека, двата паралелни света на сакралното и профаното, на рационалното и ирационалното.

Клучни зборови: мит, ритуал, фолклор, Петре М. Андреевски, „Последните селани“.

*Златоусниите раскажувачи ми беа првите учители од кои научив
како треба да се каже и она што не е за кажување.*

Петре М. Андреевски

Во науката е целосно прифатена тезата дека митот и ритуалот¹ како двата најзначајни елементи на религиозниот феномен,

¹ За митот и ритуалот, за примарноста на едниот наспроти другиот феномен, во науката има многу научни тези: Lucien Levy-Bruhl, *La mentalité primitive*, Paris, PUF, 1922, „Les classiques des sciences sociales”, Université du Québec à Chicoutimi, 2002; Bronislaw Malinowski, *Magic, Science and Religion*, Glencoe, The Free Press, 1948; Ernst Cassirer, *Myth of the State*, Yale University Press, New Haven, 1946; Ernst Cassirer, *Philosophy of Symbolic Forms*, trans. Ralph Manheim, New Haven, Yale University Press, 1955; C. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, Paris, Plon, 1962, p. 25; C. Lévi-Strauss, *Myth and Meaning*, London-New York, Routledge, 2005; Пропп, В.Я., *Исторические корни Волшебной Сказки*, Лабиринт, Москва 1998;

всушност се двата стожери околу кој се развиле скоро сите толкувања во дисциплините коишто ја проучуваат религијата. Древниот човек го спознавал светот преку митот, всушност, во суштината на митот бил одговорот на прашањата кои постојано си ги поставувал: за настанокот на светот, за настанокот на човекот, за бесмртноста на душата и нејзиниот пат по смртта. Со верувањето дека митот е света приказна, човекот создал перцепција дека она што митот го претставува е всушност една реактуализација на светото, што за човекот е недостижно и восхитувачко. Ритуалот пак како определено, предвидено и контролирано дејство, некаква изведба на претходно утврдени постапки, изворно со религиозно-церемонијална функција (Тодоровска 2014: 79), всушност претставува првата социјална активност на човекот. Верувањето во светото како феномен на натприродното е карактеристика на човекот, од неговите примордијални религиозни сфаќања, па до денес. Најсуштинската човекова потреба што религијата ја задоволува е потребата за комуникација со Бог, со самиот себе, со другите луѓе, со природата, со другите народи и култури, со мртвите предци. Од анимистичкиот поглед на светот (верувањето во одухотвореноста на природата), преку натурализмот (персонификација на астрономските феномени), до тотемизмот (тотемите како свети предци) и верувањето во божества, човекот како *homo religiosus* постојано се движи по една воспоставена константа – феноменот на светото како универзална категорија. Во контекст на ваквата констатација, истражувајќи ги начините на религиозното искуство на човекот, науката доаѓа до заклучокот дека светото е во јадрото на сите религии и дека како такво има посебна вредност и значење. Неговите карактеристики ја прават религијата жива, светото е најсуштинскиот елемент на религиската емоција. Религијата се заснова на односот на човекот со апсолутните и мистични сили, односно емоционално-доживувачката релација што се воспоставува меѓу нив. Ваквата констатација оди во прилог на мислењето дека, религијата пред да стане предмет на рационално мислење и расудување, била единствено предмет на лично доживување. Да се дефинира феноменот на човековото религиозно искуство е комплексна и тешка задача, но во основа се

Пропп, Владимир, *Морфологија сказки*, Academia, Ленинград, 1928; Frejzer Dzejms Dzordz. *Zlatna grana*, Beograd, BIGZ, 1992; Dirkem, Emil. *Elementarni oblici religijskog života*, Totemistički sistem u Australiji, Beograd, Prosveta, 1982; Boas, Franc. *Um primitivnog čoveka*, Beograd, Prosveta, 1982; Елијаде, М., *Аспекти на митот*, прев. Елена Никодиновска, Скопје, Култура, 1992...

работи за остварување комуникациска врска на субјектот и натприродната стварност. Човекот го доживува религиозното искуство секогаш кога допушта на него како субјект да дејствуваат различни форми кои имаат религиско значење (Витанова-Рингачева 2019: 21). Фактот дека преживелици од ритуалната практика постојат и денес во монотеистичките религии, говори за жилавоста на овој феномен во одржувањето на кохезијата во една општествена заедница. Митско-ритуалните претстави коишто останале во традицијата на една заедница, всушност се значаен дел од културното наследство на истата. Митот како вербален и обредот како практичен дел од митско обредната целост (Анастасова-Шкрињариќ 2008: 52), неминовно се вградиле во митофолклорната традиција на сите народи. Митот е суштествен елемент на човечката култура, тој е жива стварност кон која непрестајно се прибегнува: тој воопшто не е апстрактна теорија или речење на слики, туку вистинско утврдување на старата народна религија и на практичната мудрост (Вражиновски 1998: 10).

Митот отсекогаш бил и е дел од книжевноста (Fraj 1991: 36) и негови елементи се пресликуваат во раскошните фолклорни традиции на современите култури, се транспонираат во високо функционални елементи на книжевното дело. Прашањето за поврзаноста на митот и фолклорот со уметничката литература е едно од важните прашања кога се работи за делата на современата македонска книжевност. „Со фолклорот, вели Старделов (1993: 67) и преку него се создаваше не само духовното единство на нашиот народ, туку и естетското единство на нашата литература. Враќајќи се на него, литературата се враќаше на своите сопствени извори, зашто ништо толку не ги определува специфичноста и националната природа на една литература од нејзиниот фолклор.“ „Според Виолета Пирузе-Тасевска (1994: 4), духот на митското и фолклорното е перманентно присутен во еволутивниот прозен тек на нашата литература, пред сè како онтолошка референца без оглед на глобалната тематика кон која се свртуваат авторите - проблемите на минатото или современите проблеми, (било како чисто фолклорни пренесувања или рефлексивни, критички, лирски, драмски, па дури и хумористичко-пародиски тенденции).“ Синтезата помеѓу архетипското кое се исчитува низ пасажите на митското и фолклорното и новите современи форми на творење (поезија, проза, драма), создава книжевни дела со повеќеслојна структура. Оваа појава „според Милан

Ѓурчинов, (2000: 180) не е нова и не е само наша. Ја наоѓаме во мугрите на светските цивилизации секоја од кои во тој поглед даде огромен придонес; присутна е и денес ширум светот, особено во земјите и кај народите кои заостанале во својот историски развој, но кај кои фолклорното творештво продолжило да се развива и огласува како подземна незапирлива духовна енергија и творечка потенција, како неуништлива колективна меморија“. Ѓурчинов, за фолклорот зборува како за своевидна меѓу-алка или посредничка алка помеѓу митот и уметничката литература. Петре М. Андреевски заедно со Живко Чинго се македонските писатели коишто со своето појавување во 60-те години на минатиот век, „според Ѓурчинов (2000: 194) со своите непосредни, сугестивни белетристички сведоштва донесоа богати сокровишта на народните легенди и преданија, приказни и архетипски облици на фолклорот, честопати се на границата помеѓу реалното и фантастичното“. Генерацијата писатели во која се вбројуваат: Блаже Конески, Славко Јаневски, Живко Чинго, Петре М. Андреевски, Влада Урошевиќ, Митко Маџунков всушност направи своевидно „насочување на прозниот говор кон фантастичниот и симболичкиот исказ воведувајќи нови погледи на светот во кој митското и исконското заземаат значајна улога“ (Георгиевски 1985: 9). Литературата и фолклорот проникнувајќи заедно, „се воспроизведуваат еден од и со друг“ (Старделов 1993: 67), а како резултат на таквиот процес се создадени и најдобрите македонски романи во осумдесеттите години на минатиот век. Македонското село, животот во него и сите општествено-историски промени што ќе ги доживее, стануваат стожерни теми во делата на повоените македонски романописци, меѓу нив, секако и Петре М. Андреевски.

Митско-ритуалните обрасци во неговиот прозен говор се во функција на артикулација на психолошкиот профил на македонскиот селанец којшто, егзистенцијално загрозен, се бори да преживее. Роман на една мината сегашност, така можеби можеме по лично убедување, се разбира, да го категоризираме романот „Последните селани“ на Петре М. Андреевски. Авторот како голем ерудит ја разоткрива филозофијата на едно не толку далечно македонско минато, во кое еден скроман народ живее во согласност во битовото доживување на светот околу себе. Андреевски влегува во светот на едно изолирано место, во кое селаните си создале свој микрокосмос, во кој пак владеат посебни правила на живеење и прежи-

вување. Текот на нарацијата е така поставен да може читателот да ги следи животните врвици на ликовите, секој со својата приказна, тегобна и трагична. Во еден мал омеѓен простор над кој како постојано да лебди некаква мрачна уништувачка сила, едноставно, се брише границата меѓу литературното и реалното, меѓу она што е издигнато на ниво на книжевен говор и она што е вистинскиот живот на селаните. Вчудоневидува продорноста на мислата на авторот кој со визионерски поглед ги слика ликовите на последните селани. Отпишани од книгата на живите, на жешката омарнина, чиниш полуживи, селаните го чекаат комбето коешто им носи леб, единствената надеж за живот. „А бре, уишће сѐе живи? – ги йрашува возачоѝ. Чекав да умреѝе!“ Дијалогот на возачот и селаните е почетната секвенца којашто укажува на основниот мотив, чекањето на смртта како единствен спас од агонијата во која западнале последните селани. Андреевски со Бекетовски пристап ги поставува ликовите во позиција постојано да чекаат некого и нешто. Сите селани заедно го чекаат лебот како единствен извор на животот, на едно место во кое секој ден е само нов свртен круг, безличен и бесцелен. Единствените чиешто чекање има некаква смисла се Варвара и Теофил Жешкови. Тие двајца осаменици го чекаат доаѓањето на децата.

Од романот извираат слики, симболи, метафори пресликани од македонскиот фолклор. Поетиката на митологијазација подразбира употреба на архетипски слики како и алузија на симболи од колективната меморија. Романот претставува жива слика на традиционалната македонска култура, којашто во себе инкорпорирала обрасци од древната митска мисла. Неспорен е фактот дека во прозата на Петре М. Андреевски македонската фолклорна традиција е најживиот дел, најсложениот лик насликан по теркот на фолклорниот образец на Македонецот. Многумина истражувачи на македонската уметничка литература пишувале за јазично-стилската, идејно-тематска и книжевна спрега на прозниот говор на Андреевски со македонската фолклорна традиција². А за тоа све-

² Вангелов, Атанас, 1980. „Првата војна и македонското прашање“ (поговор), Петре М. Андреевски: „Пиреј“, Скопје: Мисла, 295–306; Солев, Д. 1990. „Петре М. Андреевски како раскажувач и романсиер“, *Литературен збор*, год. XXX-VII, бр. 3–4, 61–67. Аврамовска, Наташа, 1999. *Травестија на усната историја – раскажувачкиот криптограм на Петре. М. Андреевски*, Скопје: Институт за македонска литература; Смилевски, Веле, 2008. „Високи естетски вредности“ (предговор), Петре М. Андреевски. Дениција. Пиреј. Битола: Микена.

дочи и самиот автор: „Јас многупати сум се прикрадувал до некој добар народен раскажувач за да научам нешто од неговото вдахновено речење на зборовите: како ги одбира и како им го одредува вистинското место во својот сликовит и сложен состав. И со колкаво мајсторство ги оживува и подгорените корени на некои заборавени зборови наоѓајќи им ново место и значење. Настрпливо сум заслитувал со каков потег ќе го ефектуира неочекуваниот пресврт со кој треба да нè изненади. И особено како го контролира времето на неговите дигресији. Ете, тие златоусни раскажувачи ми беа првите учители од кои научив како треба да се каже и она што не е за кажување. Така ја открив прасликата на зборовите и дека токму зборовите се нашите први споменици и нашите клучни сведоци за првата осознаена вистина за нас.“³

Со својот единствен и препознатлив израз, Петре М. Андреевски ги поставува во корелација книжевниот говор и напластеното колективно фолклорно наследство, притоа создавајќи текст во кој се препознаваат постапки на реактуализација на митолошкото. Народните верувања, обредната практика (со магиско-религиовен предзнак), табузираните обрасци на однесување, се исчитуваат во нарацијата на романот „Последните селани“, како и во градењето на неговите ликови. Анализата на романот низ призмата на митско-ритуалниот код, ја вади на површина доминантната митологема на злото во сите негови облици (смрт, болест, глад, војна, неплодност, помор, иселување), но и злото како космички принцип. Сраснат со македонскиот фолклор, романот во кој секој од ликовите гради свој микросвет, а сите заедно обединети во примордијалната паганска свест, ги слева во една заедничка наративна патека, двата паралелни света на сакралното и профаното, на рационалното и ирационалното. Митско-ритуалната парадигма функционира како своевиден метајазик којшто го издигнува делото до ниво на многузачна метафора. Егзистенцијалниот код низ

Караниколова Луси, 2013. *Деталот во „Ана Каренина“ и „Пиреј“*. Скопје: Феникс; Тасевски, Атанас, 2020. *Фолклорната традиција (и модерното) во прозата на Петре М. Андреевски*, Прилеп: Астрал Проект. Смилевски, Веле, 2023. *Аспекти на творештвото на Петре М. Андреевски*, Скопје: Дијалог; Макаријоска, Лилјана, 2024. „Јазично-стилските особености во прозата на Петре М. Андреевски (по повод 90-годишнината од раѓањето)“, Институт за македонска литература, Скопје, *Спектар*, год. XLII, бр.84, 49-66.

³ Петре М. Андреевски 2004: <https://www.youtube.com/watch?v=MrHok2xCEWs> (Пристапено на 16.7.2024)

кој се исчитува животната филозофија на ликовите во романот, го подразбира единствено семејството и децата како семе на (не)заборавот. Копнежот по децата, нивното (не)присуство и оддалеченост од родното огниште ја прави приказната длабоко трагична, не само како лична, туку и како колективна трагедија. Децата се иселиле, заминале далеку од дома, родителите останале сами и заборавени, чекајќи го денот на умирачката. Овој роман како роман-претсказание за судбината на малите македонски села, денес ние Македонците го сведочиме како слика на нашата сурова македонска реалност. Опустошените села, обезлугени, „како по чума – поморија“ (Гане Тодоровски), заборавените старци и обраснатите полиња, се насекаде околу нас. Копнежот по децата, нивното (не)присуство и оддалеченост од родното огниште, ја прави приказната длабоко трагична, слика за една лична, но и за една колективна трагедија. Целиот светоглед на Андреевски како да е свртен кон една идеја, идејата за тивкото умирање на еден народ кој ги поминал и преживеал најтешките трауми (војни, прогонства, нови граници, етничкиот геноцид на Егејот), но останува немоќен пред најстрашната сила: иселувањето.

Повлекувањето паралела меѓу фолклорот и битот честопати води до просторно ограничување единствено со топосот на селото и селската традиција, којашто подразбира доминација на руралниот пејзаж. Токму таквиот рурален пејзаж е доминантната слика на романот „Последните селани“ од Петре М. Андреевски. Првата слика со која како читатели се соочуваме е сликата на селаните кои со подзамижани очи полека излегуваат секој од својата кука, за да земат леб од комбето коешто доаѓа во селото секој понеделник, среда и петок. Сликата на нивното појавување наликува на некаков привид на појавување на сенки од подземните дамари на светот. Се појавуваат, земаат што им треба и пак се враќаат: *Ним им е судено да не можат да го заменат месингот, како и дрвото што не го менува* - вели Андреевски. Очигледна е алузијата на дрвото и неговата симболика која повлекува линија на сличност со гумното. Како метафора за оската на светот, гумното всушност е и вертикалата која го држи светот во едно, подземниот, земниот и небесниот. Авторот ги сместува своите ликови во една рурална, од светот заборавена средина, налик на митско место надвор од реалниот свет. Во еден таков географско-митолошки простор живее една шака луѓе. Романот е пребогат со епизоди во кои авторот

сосема природно ги вметнува обредно-обичајните елементи од македонската народна традиција.

Но Теофил Жешков веќе го сметнал илугото од колајта и, пред да образди, ја пошкрева кајата и се прекрстува свртиен кон сонцето. Ај, боже, поможми, ќе рече и ќе ги удри воловиите што ги пове-дува Варвара. [...] Овај ја пушта првата бразда во која ќе иштури светиена вода за да се исчисти од сите легла на глојни болести. Тој секогаш го прави тоа така и со голема прилежност. Дури и кога го коли првото јagne во годината. Ќе го одере на некое родно дрво и ќе го исече, пак со родни дрва. Ќе исече неколку гранки од некоја јаболкница што не знае да зајди во раѓањето. Теофил Жешков сè уште верува во она што го правеле луѓето пред него.

Ликовите на Андреевски се враќаат во примордијалните, примитивни доживувања на светот, длабоко суеверни со посебен личносен однос кон религијата. Во романот, селото и селаните има/ат функција на колективен лик кој е длабоко суеверен, со свои сфаќања и заблуди, но отпорен на промени. Атанас Вангелов (1980: 296–297) произнесувајќи се за романот „Пиреј“ ќе подвлече дека „јунаците на романот во ниеден момент не го запоставуваат речиси напишаното правило да судат и да опсудуваат, како за појави, така и за луѓе, само од гледна точка на сопственото искуство ...“. Истата слика се реплицира и врз ликовите во романот „Последните селани“. Сликата за Македонецот заробен во малото село надвор од сите цивилизациски текови е трагична. Селото како колективен лик ги дефинира трите доминантни релации поставени опозитно, низ кои се остварува дејството, како три паралелни наративни текови:

- Алексо Жешков наспроти селото
- Варвара Жешкова наспроти селото
- Солунка Зенговска наспроти селото

Селото е колективниот лик во романот, изграден врз темелите на паганскиот поглед на свет. Селото е суеверно, живее во еден и единствен круг на ритуалното и митското поимање на светот, а се буди само тогаш кога треба да се случи нешто навидум големо и значајно, потрагата по Алексо Жешков осуден за двојно убиство. Токму потрагата по Алексо го оживува селото, го раздвижува и ја отсликува неговата мрачна страна. Како противтежа на селото е

ликтот на Варвара Жешкова, мајката на Алексо Жешков. Таа, иако е дел од селото како целина, сепак е ликот рацио којшто се обидува да ги рационализира постапките на колективот. Слична на Велика од „Пиреј“, таа е распната меѓу личната борба (да си ги види децата) и борбата со селото (да ја одбрани честа на Солунка, Алексо и внуците), таа е „ситуирана меѓу сеењето и ‘ртењето, раѓањето и смртта и нивната вечна повторливост“ (Аврамовска 1999: 153). Единствената којашто наликува на неа и претставува светлата надеж дека селото (родот) нема да исчезне е Солунка Зенговска, мајката на трите деца, внуците на Варвара и Теофил Жешкови. Алексо и Солунка се единствените млади во селото од чијашто љубов треба да се изроди потомството, што треба да го обнови животот на селото и да почне новиот животен циклус. Солунка е претставена како убава митска убавица, потопена во длабоката вода на еротското, а Алексо, силниот и здрав маж, закрилник на жената која го носи новиот поредок на светот.

Појдоа ќе седнеше со задената фурка во појасот и ќе врти со врењеното меѓу прстите. Ќе појргнува од појасот и ќе ја пушти и собира жицата. Ќе си појевнува и целото лице ќе ѝ се смее. И погаш мисли дека сè ѝе заедно со неа. И пишцие и превата. И уште си мисли дека и сите миризби застанале до неа: и од млечката и од слачејот и од чубриката и од зравејот и од дивото нане и враќајката. А си мисли дека и сонцето застанало да ја гледа. Тој миг како да беше од некое друго време кое никаде не поминало. И погаш, не луѓето што успеале да го видаат поа, и очите и устата им остануваа широм отворени.. (Андреевски 2007: 34-35).

Описот на Солунка асоцира на фигурите на митската женскост, таа е и нимфа и русалка и самовила, со нагласена еротска фигура, обвиткана со аура на мистичност и недостижност: *А таа убава, небаре зрела бавча. Да не знаеш од која страна да влезеш и што да скинеш побргу* (Андреевски 2007: 3). Недвосмислена е асоцијацијата на жената со природата и со сета нејзина убавина и совршеност. Весна Мојсова-Чепишевска (2007: 219) пишувајќи за Велика како своевидна рушителка на патријархалниот мит, подвлекува дека „во митологијата скоро секогаш како по правило природата, поконкретно растителната природа, добива симболички облик

на жена, т.е. мајка чија плодност создава сè живо“. Единствено олицетворена во најсовршениот женски облик, Солунка го заслужува атрибутот на мајката којашто треба да го одржи во живот селото што е пред изумирање. Солунка, таа *diva triformis*, божица со троен облик, т.е. божица на раѓањето, смртта и обновата (Fraj 1985: 100), силно наликува на Велика, жената страдална, но и жената којашто го роди Роден, но претходно на земјата ѝ ги принесе за жртва своите пет рожби. Митологемата за жртвата како неминовност за да се случи обновата е тема којашто недвосмислено упатува на прозниот говор на Петре М. Андреевски. Алексо Жешков има статус на митски јунак со голема сила, јунак во кој се претопуваат и мрачните и животворните сили на светот. Алексо е јунакот осуден на вечно бегство, сè дури смртта не го пресретне. „Моделот на мажот посебно се врзува со моделот фолклорно-епски јунак“ (Вангелов 1983: 111), со тоа што Андреевски ликот на Алексо го замаглува со доза на мистичност. И самиот Петре М. Андреевски вели: „Мене повеќе ме интересираат темните страни на мојот човек, на мојот јунак, и воопшто ако сакате, на мојот народ. ...Јас и кога пишувам за смртта, практично пишувам за животот. Смртта е само еден рационален дел од животот“. ⁴ Мрачната страна за која говори Андреевски, својот зачеток го има во митско-магиското поимање на светот, што секако претставува најстариот образец во кој се препознаваат рационалните и ирационалните перцепции на човекот за околината што го опкружува. Длабокото суеверие во коешто живеат селаните, всушност ги дефинира нив како ликови прототипови на македонскиот човек од некое не толку далечно време. Но, она што треба да се потенцира е фактот дека не станува збор само за обрасци на однесување на една мала локална средина, туку станува збор за зачувани форми на народната култура со универзален предзнак. Најдобар пример за тоа е симболиката на волкот како животно коешто селаните го поврзуваат со младата Солунка и нејзините три деца (за кои мислат дека се плод на нејзината врска со животното). Сексуалната врска на млада жена со демонско суштество е секако тема позната во многу култури, меѓу кои и во словенската. Волкот во многу култури се појавува како заштитник, закрилник. Волкот има способност да гледа ноќе, тогаш тој станува симбол на светлината, соларен воен херој митски предок: *Само несреќнаџа Солунка*

⁴ Петре М. Андреевски 2004: <https://www.youtube.com/watch?v=MrHok2xCEWs> (Пристапено на 16.7.2024)

*Зенговска, иако никогаш не се омажи, деца сèјак изроди. И луѓето почнаа да измислуваат дека кај неа оди некој волк на синење. Да видиш, да не веруваш, би рекол Теофил Жешков... Така ја завикаа Солунка – волчицата. Неодминлива е споредбата со волчицата, но не како соларна и небесна, туку земна, оттаму и хтонска. Тоа животно се поврзува со култот на плодноста. (Кај алтајските народи до денес се чуваат жива обредноста во која неплодната жена се поврзува со волкот). Во македонската народна традиција волкот како оплодувач и неговата врска со млада жена е типичен тотемистички остаток. Од длабочините на богатата орална традиција, авторот црпи приказни, легенди, верувања, обичаи, клетви, благослови, поговорки, ги актуализира и оживува преку нарацијата на ликовите. На тој начин древните пагански и митски обрасци се пресликуваат и сраснуваат со текстот. *Да видиш да не веруваш* – постојано повторува Теофил Жешков. Како читатели често останувате неми пред дилемата за виталноста на ваквите древни слики и нивната предиспонираност за поврзување со современите книжевни и воопшто уметнички контексти. Нарацијата на романите на Андреевски го подражава усменоконстелациското раскажување во рамки на заедничкиот комуникациски (и општествен) контекст на авторот и читателот. (Аврамовска 1998: 118). „Според Ќулавкова (2001: 103-104) интертекстуалниот афинитет кој постои и ден-денес во македонската книжевност меѓу оралниот и текстуализираниот дискурс, не е маргинална појава, туку продуктивен чинител во моделирањето нови наративни форми. Таа го употребува терминот „орализација“ на текстот во современата македонска проза и смета дека како дополнителна конструктивна и наративна постапка е толку фреквентна што може да се чита (и) како нова, неотрадиционална и постмодернистичка индикација, а можеби и доминанта на актуелниот раскажувачки корпус во Македонија.*

Романот во својата основа има еден длабоко вграден митски супстрат. Митско-магичното разбирање на реалноста е во целосна пропорција со потребата на човекот преку зборови да им го отвори патот на натприродните сили од кои очекува некаква помош. Човекот верува дека во одржувањето на балансот меѓу светото и профаното, најголемата улога ја има зборот како магиско средство. Транспонирањето на митско-ритуалните претстави во книжевен говор, претставува своевидно откривање на една длабока мистичност што во себе ја носи народниот говор. Ритуално-магичните

формули на зборовите, всушност претставуваат магично средство за постигнување цел. Покрај длабоко вкоренетата магиско-обредна практика во македонската традиција особено колоритни се обредно-магиските формули во чија основа е зборот, чија употреба е насочена кон реализирање на одмазда и казнување. Во романот „Последните селани“ има повеќе места на коишто се среќаваат клетвите како силно сраснат елемент на зборојазичната народна култура на македонскиот народ. Поврзаноста на клетвата со обредот всушност претставува израз на првобитната свест за постоењето на натприродните сили и потребата тие да се омилостват со помош на зборот. Во најтесна врска со обредот и клетвата е имитативната магија која всушност е во функција на магиската моќ на зборот. Проклетството, како народна креација заснована на верувањето во магичната моќ на зборовите, е особено честа појава во народните обреди кои ги вклучуваат кумството, родителството и бракот. Клетвата како најдлабок израз на тага, очај, безнадежност или беспомошност, се поврзува со гревот. „Според Цветановска (2012: 32-33) народната концепција за гревот може да се рече дека е сложено преплетување на религиозни (христијански), митолошки (пагански) претстави, елементи на усната и книжевната култура, постулати на народното право и на традицискиот систем на вредности“. Во фолклорот на балканските народи познат е обичајот на правење камени грамади коишто всушност претставуваат купишта од фрлени камења со обредно-магиска цел. Имено, доколку колективот одлучи дека некоја личност треба да биде казнета заради сторен грев, сите заедно учествуваат во обредната активност на фрлање камења и формирање камени грамади. Во недела или на празник луѓето се собираат на местото каде е направена штетата, или пак на раскрсница, на незнаен гроб, запис или на некое друго место на кое забодуваат колец или дрвен крст, а секој од присутните ја изрекува клетвата: „Проклет да биде оној кој запали, уби, ограби“ и секој од присутните фрла камен. Клетвената грамада никој не смее да ја растури, туку кој како поминува, фрла камен на неа. Се верува дека со практикувањето на овој обичај на колективна клетва, правдата ќе биде задоволена, а исто така се претпоставува дека стравот од таквата повеќеслојна и кондензирана клетва ќе ги одврати идните потенцијални чинители на злодела (Ѓаповић 2009: 12). Во романот „Последните селани“, Андреевски дава опис на стариот обичај со фрлање камења којшто се практикувал кога

колективот сакал да го казни непознатиот сторител на убиство, кражба или слично. Петре М. Андреевски распластувајќи ја обредно-магиската традиција на македонскиот народ, всушност доаѓа до длабоките митски слоеви во коишто се напластени онтолошките симболи во кои верувал архаичниот човек.

*Имено, веднаш ѝо изродувањето на децата од Солунка
Зенговска, некој се сејти за примена на еден сѝар, веќе заборавен
обичај. Сигање на гревот... И тогаш селанието одбираат едно ме-
сто, обично раскрсница, и при секое поминување оштетука, првин ќе
проколнат, а потоа ќе фрлат камен. И тоа можеше да трае со
недели, со месеци, а многуте и со години. Појраво се додека тие
камења не му дојдежнеа толку многу на виновниот што да мора
самиот да се јави и со тоа да си ја ослободи душата. (Андреевски
2007: 98).*

Обичајот фрлање камења е познат и во исламската религија, постои обичај да се фрли камен во купот камења за да се истераат духовите, душата на умрениот и сл. Овие купови камења може да имаат различни значења: понекогаш се едноставни знаци кои означуваат некој пат, бунар, гроб итн; некогаш потсетуваат на некој настан. Се подигнуваат на место на некое убиство или на местото на кое некој умрел, на гробовите и гробиштата, односно на места кои алудираат на натприродното. Каменот во свеста на првобитниот религиозен човек предизвикувал страв и почит. Во преданијата каменот зазема посебно место. Постои многу тесна врска меѓу душата и каменот. Камењата собрани на куп, исто така имаат симболична вредност. На бреговите на перуанските Анди, како и во Сибир, обичај е патниците да додадат камен на купот со камења, кои со времето добиваат облик на пирамида. Жан Пол Ру во оваа традиција гледа пример на колективната душа. (Шевалие и Гербран 2005: 441- 446). Каменот, односно карпата која се извишувала високо, покажувала на некој повисок начин на опстанок, кој не е подложен на некакви промени, давал чувство на вечно постоење, наспроти крвката човечка егзистенција. Стравот на човекот, сепак, не се однесува на каменот како таков, туку на реалноста која се крие зад материјалната појава, кон она што е „друго“, кое му припаѓа на повисокиот свет. Инвестирајќи ги своите религиозни чувства во каменот, архаичниот човек го поврзува каменот со натприродното

(го доживува како „фетиш“ или „седиште на духот“ (Анастасова-Шкрињариќ 2011: 226). Последните селани го користат каменот како средство за казна на грешната Солунка. Авторот преку својот наратор укажува на тоа дека станува збор за лага којашто ја креирале селаните, а некои од нив не ни знаеле зошто го прават тоа, едноставно се приклонуваат кон однесувањето на колективот.

*Така беше некогаш, ама така го правела сега и за Солунка
Зенговска. А тоа беше и најголемиот прозрена бесмислица.
Зашто ваквиот проклејство се однесуваше за некој непознат
арамејца, убиец или калугар...А што имаше направено Солунка
Зенговска за да биде изложена на ваков заговор? Тие се знаеја за
неа. Единствено не знаеја кој е таткото на нејзините три деца.
Нејзиниот грев, значи, произлегуваше од недоведените приказни
дека таа се дружела со некаков волк, сиреч со нечиста сила. Лаги
со скорни. (Андреевски 2007:99).*

Сликата за Македонецот заробен во малото село надвор од сите цивилизациски текови, е трагична. Надвор од реалниот свет живее и дише светот на последните селани, кои живеат во место налик на болен израсок на земјиното тело кој во секој миг треба да се откине. Читателот е соочен со највоочливите дамки на балканскиот менталитет, веќе речиси исушени и длабоко навлезени во ткаенината од паганско платно. Длабоко архаична е епската наративна нишка која се провејува низ целиот роман, од првата до последната мисла. Но, од друга страна и неверојатно реална, актуелна како никогаш досега болна и отрезнувачка. Романот на Андреевски ги надраснува и просторот и времето во кои се случува дејството, оти тој простор може да биде секоја една точка од Македонија, а времето нема своја точна одредница. Третирајќи ги ликовите и темите во романот на Петре М. Андреевски можеме да ги подвлечеме двете доминантни релации: *иселување-смрт* и *пород-живот* коишто би можеле да се перципираат како двете страни на егзистенцијалниот код. Селаните коишто се во постојано исчекување на нешто за што веруваат дека ќе дојде, затворени во кожурокот на суеверието, ја плетат сопствената мрежа од која не можат да излезат. Селото како опустошена долина во која живеат исклучиво старци е осудено на пропаст, бидејќи нема млади коишто би му го вратиле животот. Единствената светла точка за надеж се децата на Солунка

и Алексо, младиот пород за кој селаните веруваат дека е плод на недозволената и страшна врска на жена со животно.

Синтезата помеѓу архетипското, кое се исчитува низ пасажите на митското и фолклорното, и новите современи форми на творење (поезија, проза, драма) создава книжевни дела со повеќеслојна структура. Романот како повеќеслојна наративна структура го содржи митскиот супстрат. Митотворечките претстави во делото на Андреевски се исцртуваат низ легендите, кажувањата, верувањата (суеверието), магиско-ритуалните сцени, кратките фолклорни жанрови, соновите. Сета таа негова проза е исткаена од стварноста и од вистината, сета е исткаена од преданието, од приказната, од сонот, од фантазијата. На тој начин тој ткае, гради, искрева, еден богат белетристички опус полн со сензибилитетот и јазикот на вистински значаен и голем автор, велеше академик Матеја Матевски.⁵ Романот „Последните селани“ на Петре М. Андреевски е роман-опомена, една вистина којашто како народ ни се измолкна и стана закана за нашата тешкопредвидлива иднина. Метафората *последниџе селани* афектира своевидна апокалиптична слика за тоа, како се суши коренот и гасне животот на еден древен народ. Солунка и Алексо, симболот на животодарниот машко-женски принцип спасен во Ноевата арка е единствената надеж дека по потопот животот одново ќе се роди.

Користена литература:

Кирилична

Аврамовска Наташа 1999: *Травесиџа на уснаџа исџориџа – раскажувачкиот криџиограм на Пеџре. М. Андреевски*, Институт за македонска литература, Скопје.

Анастасова-Шкрињариќ, Нина 2011: *Фолклорни социјални фосили*, Македоника литера, Скопје.

Вангелов Атанас 1983: *Решетџо*, Наша книга, Скопје.

Вражиновски Танас 1998: *Народна митџологиџа на Македонџиџе*, Матица македонска, Скопје.

Ѓурчинов Милан 2000: *Облик и смисла (нови криџиџики и есеи)*, МАНУ, Скопје.

Макаријоска Лилјана 2024: „Јазично-стилските особености во

---

⁵ Петре М. Андреевски . <https://www.youtube.com/watch?v=MrHok2xCEWs> (Пристапено на 16.7.2024)

- прозата на Петре М. Андреевски (по повод 90-годишнината од раѓањето), Институт за македонска литература, Скопје, *Сѝекѝар*, год. XLII, бр. 84, 49-66.
- Мојсова-Чепишевска Весна 2007: *Мал книжевен ѝесѝаменѝ*, Македонска реч, Скопје.
- Ѓаповић Ласта 2009: *Смрѝ и оносѝраносѝ у клейвама*, Етнографски институт САНУ, Београд.
- Пирузе-Тасевска Виолета 1995: „Митски и фолклорни елементи во македонската современа проза“, Скопје, *Лѝѝератѝурен збор*, год. XLII, бр. 5-6, 3-8.
- Старделов Георги 1993: *Анѝеј ја доѝира земјатѝа*, Мисла, Скопје.
- Тодоровска Марија 2014: „Позициите за примарноста на митот или за примарноста на ритуалот во теориите за светото“, *Филозофска ѝрибина* 37, бр. 16, 77-104.
- Цветановска Јелена 2012: *Гревотѝ и казнаѝа. Во народнатѝа кулѝура на Македонѝѝе*, Скопје.
- Шевалие, Ж и Гербран, А 2005: *Речник на симболиѝе, Миѝови, сонѝѝѝа, обичаи, гесѝови, облици, ликови, бои, броеви*, Табернакул, Скопје.

Латинична:

- Fraj Nortrop 1985: *Veliki kod(eks). Biblija i književnost*, Beograd.
- Fraj, Nortrop 1991: *Mit i struktura*, Svjetlost, Sarajevo.

Електронски извори:

- Петре М. Андреевски 2004: <https://www.youtube.com/watch?v=MrHok2xCEWs> (Пристапено на 16.7.2024)

Апликативна литература:

- Петре М. Андреевски 2006. *Последниѝе селани*, Табернакул, Скопје.

проф. д-р Биљана Рајчинова-Николова
Институт за македонска литература при УКИМ
b_rajcinova@yahoo.com

ИДЕНТИТЕТОТ И ВРЕДНОСТИТЕ УСЛОВЕНИ ОД ВЛАДЕЈАЧКИОТ ДИСКУРС НА МОЌ (ПРЕКУ РОМАНИТЕ *ПИРЕЈ* И *СКАКУЛЦИ* ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

Апстракт: Петре М. Андреевски како класик на македонската современа книжевност и значајна творечка фигура во 20 век, во целокупното свое творештво е преокупиран со темите за човековото опстојување, за потрагата по стабилни идентитетски основи, како и борбата за вистинските вредности, имајќи ги предвид историските случувања и актуелните состојби на македонско тло. Во истражувањето се поаѓа од размислувањето на Шелева дека „идентитетот има двоен карактер – идентитетот како потекло (идеално јас), тоа што некогаш сме биле, во минатото, низ историјата во дослук со традиционалните вредности, и идентитетот како проект (доживеано јас), нешто што се конструира на флексибилен начин и е во дослук со т.н. доминантни вредности и со сегашноста“ (Шелева, 2017: 54). Развивајќи ја оваа мисла се повикуваме на Георгиевска-Јаковлева дека „за да може да функционира како заедница, секоја група на луѓе, договора и преговора, воспоставува заеднички систем на вредности, кој во голема мера, е задолжителен за сите членови на заедницата, а од успешноста на процесот на преговарање и договарање за тоа кои вредносни системи ќе важат во една заедница, зависи успешниот соживот и стабилизацијата на идентитетот“ (Георгиевска-Јаковлева, 1997: 54). Во трудот станува збор за два вредносни системи (индивидуални човечки вредности), кои паралелно опстојуваат во конкретен хронотоп, а тоа се традиционалниот (морал, маалски дух, солидарност, алтруизам) и доминантниот (обездушувачкото, насилството, предавството, искоренувањето). Оттука, сакаме да испитаме дали и како владејачкиот дискурс на моќ ги условува идентитетот и вредностите во конкретен хронотоп, што таа условеност предизвикува и кај идентитетот и кај вредностите односно ефектите и последиците од релацијата идентитет – вредност – владејачки дискурс на моќ. Истражувањето треба да одговори на прашањата: каде понатаму со мене? и зошто владејачкиот дискурс на моќ условува? и да ја потврди тезата дека владејачкиот дискурс на моќ условувајќи го ‘идентитетот - потекло’ и традиционалните вредности предизвикува предзначување на егзистенцијата на индивидуата, која преку конформизам кон владејачкиот дискурс на моќ вклучена во системот како ‘идентитет – проект’ си ја обезбедува својата заштита и опстојување, а преку отпор кон владејачкиот дискурс на моќ исклучена од системот како ‘идентитет – потекло’ се себеидентификува и себепотврдува. За одговор на прашањата и за испитувањето на тезата се применува компаративната анализа на два романа од современата македонска романсиерска продукција *Пиреј* (1980) и *Скакулци* (1983) од Петре М. Андреевски, користејќи ги сознанијата од имагологијата,

постколонијалната теорија и студиите за идентитетот оние кои го објаснуваат преку есенцијалистичкиот и конструктивистичкиот концепт на идентитет.

Клучни зборови: идентитет, вредности, владејачки дискурс на моќ, *Пиреј, Скакулци*.

Вовед

Петре М. Андреевски како творец со несомнена дарба, со изразита морална и хуманистичка чувствителност кон општествени-те и социјалните неправди своето прозно творештво го посветил на судбината и на страдањата на македонскиот човек, предизвикани од разните угнетувачи во минатото. Оттука, големиот јубилеј 90. години од неговото раѓање, кој меѓу другото ја одбележа 2024 година, е вистински и голем предизвик, а и исклучителен повод да се проговори за суштината на Андреевското прозно творештво, кое според својата естетска вредност и тематско-мотивска определба, спаѓа во најоригиналните остварувања во македонската книжевност и како такво ја означи втората половина на 20 век. Земајќи предвид дека во рамките на нашата национална литература и култура, а и пошироко, прозното творештво на Андреевски никогаш докрај не е истражено, убедени сме дека има нешто кое сè уште не е истражено / кажано за неговото прозно творештво. Следствено, од денешна перспектива сметаме дека еден можен пристап не е истражен: дали може да се говори за специфично моќна компонента / константа на влијание врз човековиот идентитет и вредности, која укажува на континуитетот на неговите најзнаменити романи.

Повикувајќи се на Бити дека „вредностите го оформуваат идентитетот, и обратно, идентитетот влијае врз формирањето на вредносните претстави“ (Biti, 2006: 76), и прифаќајќи го размислувањето на Баба дека „идентитетот и вредностите можат да бидат условени од владејачкиот дискурс на моќ“ (Baba, 2004: 78), сметаме дека, покрај користењето на фолклорот, ‘условувањето на идентитетот и вредностите од владејачкиот дискурс на моќ може да биде онаа специфично моќна компонента / константа на влијание врз човековиот идентитет и вредности, која го манифестира континуитетот на неговите романи пишувани во втората половина на 20 век. Во истражувањето се поаѓа од тврдењето на Шелева дека „идентитетот има двоен карактер – идентитетот како потекло (идеално јас), тоа што некогаш сме биле во минатото, низ историја-

та и егзистира согласно традиционалниот систем на вредности, и идентитетот како проект (доживеано јас), нешто што се конструира на флексибилен начин и егзистира согласно доминантниот систем на вредности и е насочен кон иднината“ (Шелева, 2017: 54). Развивајќи ја оваа мисла и повикувајќи се на Георгиевска-Јаковлева дека „за да може да функционира како заедница, секоја група на луѓе, договора и преговора, воспоставува заеднички систем на вредности, кој во голема мера, е задолжителен за сите членови на заедницата, а од успешноста на процесот на преговарање и договарање за тоа кои вредносни системи ќе важат во една заедница, зависи успешниот соживот и стабилизацијата на идентитетот“ (Георгиевска-Јаковлева, 1997: 54), можеме да кажеме дека во трудот станува збор за двоен карактер на идентитетот и за два вредносни система на човечки вредности (традиционалниот - морал, маалски дух, солидарност, почитување, алтруизам и доминантниот - обездушјување, насилство, предавство, искоренување), кои паралелно опстојуваат во конкретен хронотоп и во најголема мера се условени од владејачкиот дискурс на моќ. Следејќи го Баба дека „идентитет не може да се оддели од вредностите, тие егзистираат во некој чуден паралелизам и во најголема мера се условени од владејачкиот дискурс на моќ“ (Баба, 2004: 56), кој произлезен од Центарот на моќ како „масивен феномен на доминацијата“ според Фуко претставува „уметност на управување со луѓе и техника на социјална контрола“ (Фуко, 2004: 76), сакаме да испитаме како владејачкиот дискурс на моќ ги условува идентитетот и вредностите во конкретен хронотоп, односно како таа условеност се рефлектира кај идентитетот и кај вредностите. Оттука, следејќи ја, пак, Бановиќ-Марковска дека: „владеечкиот дискурс на моќ и неговото условување на идентитетот и вредностите ги диктира условите и начинот на постоењето на индивидуата и на една заедница“ (Бановиќ-Марковска 2007: 388, *Курзив Б.Р.*), која согласно конформизмот се самозаштити и самоопределува, а согласно отпорот се самопотврдува и самоидентификува во општеството трпејќи одредени последици и ефекти, следствено ќе се испитаат и последиците и ефектите врз идентитетот и вредностите со што се отвора релацијата идентитет-вредности – владејачки дискурс на моќ како и прашањето за односите кои ги воспоставува Моќниот Друг со асиметричните други / субалтерните.

Хипотезата е дека условувањето на идентитетот и вредностите од владејачкиот дискурс на моќ иницира идентитетски конформизам (‘идентитет-проект’) односно отпор – (‘идентитет – потекло’), кон владејачкиот дискурс на моќ поради самозаштита, самопотврда и самоидентификација на индивидуата. Оттука, истражувањето треба да го даде одговорот на прашањата каде понатаму со мене?, и зошто владејачкиот дискурс на моќ? и да ја потврди тезата дека владејачкиот дискурс на моќ условувајќи го ‘идентитетот - потекло’ и традиционалните вредности предизвикува предзначување на егзистенцијата на индивидуата, која преку конформизам кон владејачкиот дискурс на моќ вклучена во системот како ‘идентитет – проект’ си ја обезбедува својата заштита и опстојување, а преку отпор кон владејачкиот дискурс на моќ исклучена од системот како ‘идентитет – потекло’ се себеидентификува и себепотврдува. За одговор на прашањата и за испитувањето на тезата се применува компаративна анализа на два романа од современата македонска романсиерска продукција *Пиреј* (1980) и *Скакулци* (1983) од Петре М. Андреевски, користејќи ги сознанијата од имагологијата, постколонијалната теорија и студиите за идентитетот оние кои го објаснуваат преку есенцијалистичкиот и конструктивистичкиот концепт на идентитет.

Носечки поим во текстот е ‘владејачки дискурс на моќ’ кој е погоден да се анализира и проблематизира условувањето на идентитетот и на вредностите, кои според Бити се дефинираат како „обележје што личноста го добива во чинот на вреднување“. Но, за вреднување не може да се смета секое дејствие на обележување, туку само она кое е соочено со избор. Тоа значи дека припишаното обележје го одвојува едниот ентитет од другите, со оглед на мерилото воведено заради неговата споредливост. Додека нема освесени мерила, нема ни избор помеѓу вредностите. Дури откако ќе дојде до судир помеѓу мерилата, обележјата се одвојуваат од тие ентитети, се преместуваат во чинот на нивната проценка – и стануваат вредност. Вредноста, значи, е релативна величина зависна од одредниците на чинот на атрибуција... и го оформува идентитетот“ (Biti, 2000: 123). Идентитетот зависно од тоа и во кој контекст се аплицира, може да ја нагласува индивидуалноста, единственоста и чувството на континуитет, затоа што „постојат непроменливи, често вродени основи на идентитетот кои се искажуваат како објективни општествени факти“ (Djordjevič, 2008: 134), што укажува

на есенцијалистичкиот концепт на идентитет. Понатаму може да е подложен на криза, сомнеж, оспорување, преиспитување, конструирање и може да се менува низ бројните компоненти - идентитет за другиот, општествено јас, чувство за сопствен (дис)континуитет, зошто, според Хол „идентитетот подлежи на постојана трансформација, тој е предмет на континуирана игра на историјата, културата и моќта“ (Hall, 1990: 225), што укажува на конструктивистичкиот концепт на идентитет. Идентитетот и вредностите според Крамарик „не остануваат на страна од условиувањето, кој како социокултурен феномен се јавува како одговор на загрозен опстанок на нечија волја за моќ“ (Крамарик, 2010: 65), и во општествениот систем е во дослук со владејачкиот дискурс на моќ, на кој пак „му е доделена водечка улога во општеството, и од него се бара да го артикулира односот ‘доминација-потчинетост’ и ‘заповед-послушност’“ (Ратковиќ, 1976: 69), и според Кастелс „владеечкиот дискурс на моќ може да биде извор на конформизам, но и на отпор“ (Castells, 2002: 95).

Вредностите дефинирани според Бити и идентитетот дефиниран според есенцијалистичкиот и конструктивистичкиот концепт на идентитет, своите рефлексии ги наоѓаат и во романите на Андреевски согласно она што го вели Бенет дека „вредноста и идентитетот на еден човек се израз на некоја внатрешна суштина, која може да биде означувана по пат на знаци поврзани со стремежите (Пиреј), животните стилови (Скакулци) и верувањата“ (Bennett, 2005: 173, Курзив Б. Р.), како континуирано самоопределување, самозаштита, самопотврдување и самоидентификување на човековиот идентитет и вредности во хронотопот. Имено, Андреевски се стреми да го достигне непроменливиот (есенцијалистичкиот) идентитет и традиционалните вредности (Велика, Стрезо), но притоа не губејќи го чувството на идентитетско разнообразие и движење, и актуализирање на доминантните вредности со што го допира и принципот на условиување и конструирање на идентитетот и вредностите од владејачкиот дискурс на моќ (Јон, Богоја). Доколку во романите го антиципираме учењето на Алтисер и Грамши и нивните поими државен идеолошки апарат и хегемонија, можеме да кажеме дека во романите „функционира актуелната типологија на класите на власт – Елита (која ја претставуваат официјалните претставници на владејачката хегемонија) и онаа социјалната (народната - единката)“ (Георгиевска-Јаковлева, 2012: 87), односно

во романите функционираат два значенски слоја на Центар на моќ (Власта и единката), од кои и преку кои владејачкиот дискурс на моќ условува и два тека на последици и ефекти врз идентитет и вредностите на ликовите во романите, кои не се еднодимензионално означени односно еднаш носат карактеристики на субалтерни – асиметричен друг, кои се етикетираани, а друг пат носат карактеристики на субјекти – Моќниот Друг, кои ги воспоставуваат нормите.

Авторот - романите - другиот¹: асиметричниот друг², **субалтерниот**³ и моќниот Друг⁴

Андреевски како вонредно инвентивен и имагинативен мајстор на прозниот збор во кој се крши и бори архаиката и современоста, примитивизмот и цивилизацијата, во своите романи, кои може да се подведат под одредниците ‘идентитет – проект’ и ‘идентитет – потекло’, ни ги доближува продорните приказни за егзистенцијалната катастрофа, траумите, болките и дилемите на луѓето од демирхисарскиот крај. Луѓе со свој менталитет и со свест за својата национално-политичка и социјална состојба, различно изградена, обликувана и експонирана во различните услови што ги диктираат различните временски раздобја (Балканските војни, Првата светска војна, **повоениот период и по него - Пиреј**) и (периодот по ослободувањето – колективизацијата – *Скакулци*). Земајќи предвид дека владејачкиот дискурс на моќ е специфично моќна компонента / константа на влијание врз идентитетот и вредностите во романите, а условувањето на идентитетот и вредности-

---

¹ Другиот не е еднаш засекогаш зададена категорија туку менлива категорија низ историјата, која зависно од историските околности и вредносни системи, секогаш исторично се-рекреира, се пре-создава или како што вели Саид „секогаш општество си ги ре-креира своите Други“ (Саид, 2003: 313).

² Асиметричниот друг е дефиниран секогаш во споредба / во спротивност со она што се верувало (почитувало) дека е отсутна доблест и вредност на доминантниот свет.

³ Терминот субалтерност прв пат е употребен од италијанскиот марксист Антонио Грамши, означувајќи со него социјална група подредена на хегемонијата на владејачката класа, како група без автономија, без своја хегемониска положба, подложна на влијание и хегемонија на другите општествени групи, група што не може да се генерализира и нема пристап до социјалната мобилност на државата.

⁴ Кога треба да се критикуваат пороците и недостатоците на светот моќниот Друг се сфаќа како депозитар на доброто и на идеалното општество, има позитивни конотации што го означуваат „привилигирианиот – оној што е префериран“ (Шелева, 2005: 65).

те е 'рбетот низ кој се протегаат прикриените стратегии на моќта, конвенциите, социјалната неправда, репресијата, кои на површина го вадат конформизмот и отпорот кон владејачкиот дискурс на моќ може да се каже дека Андреевски во романите и низ романите, фокусиран кон чувството на вина, самоиспитувањето и испитувањето на околината дејствата ги гради врз контурите на условувањето на владејачкиот дискурс на моќ, конформизам и отпор. Имено, Андреевски се усредоточува кон борбата помеѓу две јас (ликовите Јон во романот *Пиреј* и Благоја во романот *Скакулци*), и кон моралните принципи на човекот (ликовите Велика во романот *Пиреј* и Стрезо во романот *Скакулци*), односно кон улогите кои личноста ги игра во животот наметнати (од владејачкиот дискурс на моќ) или избрани, сеедно. Следствено, намерата на Андреевски е настаните да бидат покажани од аспект на индивидуата осудена на живот во „несигурна и полна со условувања и притисок средина“ (Бановиќ-Марковска 1997: 56), па во романите настапува со доза на емпатија во третманот на животните стории на ликовите, кои потврдуваат дека токму субалтерниот е најблиску изложен на учинокот на условувањето. Со тоа (низ романите) авторот овозможува да се идентификуваат последиците и ефектите од условувањето на владејачкиот дискурс на моќ, кои пак го даваат одговорот⁵ на прашањата каде понатаму со мене? и зошто владејачкиот дискурс на моќ условува? и тоа од позиција на Центар на моќ, вииден преку два слоја – Власта и личниот – единката (Јон, Богоја). За потврда на констатацијата и за одговорите на прашањата, ќе се задржиме на

---

⁵ Во барањето на одговорите низ трудот ќе укажеме на нешто што нам ни е познато од постколонијалните студии, а исказано преку размислувањето на Јон кој вели: „не ти даваат ни друго да бидеш“ (Андреевски, 2007: 54), на Велика: „Мори јас сум, и вела, ме загледува со левата рака се крсти, и се чуди. И што не ќе се чуди – фустанот како да не стои на мене, како да е наврен на прачка. Веѓите ми се искубале.“ (Андреевски, 2007:195), и на Стрезо: „Ја урнаа куќата Ѓенеска, ја урнаа плевната Петреска, го исекоа овоштарникот Шврговски и почнаа да копаат темели. Ја заборава меаната од Биковски, И меаната ја урнаа“ (Андреевски, 2007: 67). Овие мисли на Јон, Велика и Стрезо склони сме да ги поврземе со она што во постколонијалната теорија се нарекува состојба на субалтерност. И ако субалтерниот (асиметричниот друг) нема право на глас видливо во репликата на војводата во *Пиреј*: „Не говори у строју“ (Андреевски, 2007: 54), на Велика: „Жената после мажењето станува нива“ (Андреевски, 2007: 187), и на Стрезо во *Скакулци*: „Да ти ебам новото“ (Андреевски, 2007: 265), неговиот / нејзиниот јазик остава трага во колективната меморија или уште повеќе кај владејачкиот дискурс на моќ.

содржината на романите (со фокус кон условувањето на владејачкиот дискурс на моќ), и може да се каже дека прашањата што ги покренуваат романите се врзани и со нашата современост и тие се составки на комплексната опстојба на еден поробуван народ чии историски трауми предизвикуваат низа рефлексии како во општата општествено-политичка, економска, културна и социјална слика на современоста, така и во свеста на современикот.

Сржта на романите, кои длабоко понираат во сферата на владејачкиот дискурс на моќ, во себе го содржат искуството на условувањето на идентитетот и вредностите од владејачкиот дискурс на моќ и кои се парадигма за индивидуалниот конформизам и за отпор кон Центарот на моќ, е субалтерниот - македонски селанец. Нивните животни судбини (зависно од тоа кој каде се нашол) и егзистенции согласно конформизмот и отпорот (како идентитетско и вредносно дејствување), кон условувањето на владејачкиот дискурс на моќ имаат различно упориште и се разгледуваат (елаборираат) во две насоки:

Романот *Пиреј* е афирматор на минатото, на националниот и индивидуалниот идентитет, на традиционалните и доминантните вредности. Во романот (каде егзистенцијалната судбина на колективот е разгрната преку судбината на единката, преку семејната и личната судбина на Јон и Велика), дејствијата се случуваат на фронтот и во едно демирхисарско село за време на Првата светска војна, повоениот период и по него, и елаборирана е човековата обесправеност, непризнаеност, страдања, трагедии и судбината на Јон (кој е мобилизиран како српски војник и испратен на фронтот), чиј конформизам (виден како неповлекување на гранична линија помеѓу себе и новата и својата околина), кон Центарот на моќ – Власта произлегува од индивидуалниот однос на прифаќањето на условувањето на владејачкиот дискурс на моќ, како и судбината на Велика (која останува дома да се грижи за своите пет деца кои едноподруго ѝ умираат), чиј тивок отпор (виден преку напорот кој е насочен кон повлекувањето на граничната линија помеѓу себе и својата околина, односно во напорот да се зачува недеградираниот лик во околината), кон Центарот на моќ – единката, произлегува од индивидуалниот однос на неприфаќањето на условувањето на владејачкиот дискурс на моќ.

Романот *Скакулци* е сугестивно сведоштво за контроверзните патишта на колективизацијата / социјализмот во една зафрле-

на и патријархална средина – село кое е отсечено од светот каде што под декорот на ‘вишите интереси’, владејачкиот дискурс на моќ на централната власт / локалната бирократија со бездушност и демагогија се обидува да го разурне и уништи најдрагоценото кај луѓето: идентитетот, вредностите и човечноста. Во романот (каде магистрална тема е борбата со скакулците⁶ штеточините коишто треба да се истребат, и во којашто акција треба да се препознае чистката од 1948-ма година, период на Информбирото), дејствијата се случуваат во демирхисарското село Иштица, за време⁷ по ослободувањето – колективизацијата на селото и елаборирана е обезглавеноста на човекот, на колективот од новото време и од промените што доаѓаат од надвор, и внатре само се елаборираат од власта, која е причина и за исчезнувањата, за смртта, за убиствата, за метаморфозите во скакулец. Во една таква атмосфера влегувањето во задругата е онаа оска која во романот ќе биде катализатор на новите односи што ги носи новото време, една понесеност во новиот живот, која ќе ја прикаже и сета трагедија на недоразбирањата и неразбирањата и во новото и за новото време, најдобро претставен преку елаборирањето на судбината на Богоја Чавкаровски. Тој е тој кој прв се запишал во задругата и чиј конформизам (виден како бунт против соселанската обичност, баналност, стереотипност, кукавичлак, и како напор кој е насочен кон повлекувањето на граничната линија помеѓу себе и својата околина), произлегува од индивидуалниот однос на прифаќањето на условување на владејачкиот дискурс на моќ, како и судбината на Стрезо Деспотовски, кој не сака да се запише во задругата и чиј отпор (виден преку напорот кој е насочен кон повлекувањето на граничната линија помеѓу старото и новото), произлегува од индивидуалниот однос кон неприфаќањето на условувањето на вла-

---

⁶ Мотивот на преобразбата (метаморфозите на луѓето во животни), е искористен за да се означи необјасливоста на ‘преку ноќ’ исчезнатите луѓе во селото кои како да ги имаат очите на скакулците - штетниците што треба да се истребат.

⁷ Во романот опфатено е времето на големите промени во првите години по Втората светска војна низ еден тек што опфаќа седум-осум години, од првите повоени ломови настанати во селото, од тие години исполнети со ентузијазам поттикнат од големите промени што се случуваат околу селото и во самото село, ентузијазам кој натаму ќе ја продолжи и поттикне синцирната реакција на промените. Општествено-политичкиот статус е јасно одреден и сè што излегува од општиот тек на процесот што тој го иницира се подразбира под одредниците ненароден и контрареволуција.

дејачкиот дискурс на моќ, кон новото и кон силите што се стремат да го понижат, деградираат и дестабилизираат неговиот идентитет. Двајцата пријатели ќе ги раздели задругата (новото и владејачкиот дискурс на моќ), но реперкусиите од новото за двајцата ќе има трагичен белег. Имено, Богоја ќе доживее тешки тортури за двата килограми сало подјарени во Задругата, и ќе го напушти селото без трага зад себе, а Стрезо ќе биде сместен во новата лудница со поглед кон изгрејсонцето, првин изградена со намера да биде училиште и долго време ќе го има натписот ‘Земјоделско училиште’. Таму тој и умира, но не од она што боледува.

Следствено најголем дел од дејствијата и случувањата Андреевски ги лоцира во димирхисарско каде е невозможно големите искушенија со кои македонскиот човек бил принуден да се соочи, како на национално-политички, така и на социјално-егзистенцијален економски план да се разберат вон историскиот контекст во кој владејачкиот дискурс на моќ непосредно и неумоливо условува. Имено, условувањето кај Јон и Богоја предизвикува конформизам кон владејачкиот дискурс на моќ што води кон егзистенцијално жигосување: ‘идентитет – проект’, губење на самобитноста, за подоцна и двајцата да станат синоними за Центар на моќ во животот на Велика и Стрезо, кои пак манифестираат уверлив однос кон ‘идентитетот – потекло’, и морална отпорност кон условувањето од владејачкиот дискурс на моќ. Имено, случувањата на настаните и дејствијата во Демирхисарско овозможуваат да се детектираат идентитетските и егзистенцијалните последици и ефекти предизвикани од условувањето на владејачкиот дискурс на моќ и од воспоставените сложени односи во општеството (помеѓу Моќниот Друг и асиметричниот друг: Власта и единката). За ова потребно е да се дефинираат кој е (моќниот, а кој е асиметричниот) Друг во романите како и сложените односи кои ги воспоставува моќниот Друг / асиметричниот друг.

Разликата или другоста го изделува ‘асиметричниот друг’⁸ како поинаков, опасен, инфериорен, субалтерен, кој е детерминиран од дискурзивниот режим на моќта⁹ – моќниот Друг – Центарот на моќ (претставен преку Власта, и преку единката – Јон и Богоја), и идеолошки условува воспоставувајќи ја дополнителната дискриминациска граница видена во мрежата на егзистенцијално-идентитетските односи. Ликовите во романите (Јон, Богоја) согласно тоа дали го прифаќаат условувањето на владејачкиот дискурс на моќ или пак тие го манифестираат, еднаш се асиметрични други и согласно својата инфериорна позиција, конформистички за самозаштита го прифаќаат условот ‘идентитет – проект’, а друг пат преку сопственото самоопределување како Моќен друг, ја користат својата супериорност во процесот на условување на асиметричните други – субалтерните Велика и Стрезо. Земајќи предвид дека „субалтерноста под маската на потиснатост и немост, успевала да произведе криза во идентитетот, па од позиција на ‘воинствена другост’ да даде отпор кон ароганцијата на дисциплината (кон условување), и да ја мистифицира дури и актуелната стварност“ (Бановиќ-Марковска 2007: 12), следува дека Велика и Стрезо својата субалтерност, давајќи отпор на условувањето на владејачкиот дискурс на моќ, ја користат како клучна за самопотврдување, за самоидентификување и за зачувување на ‘идентитет-потекло’. Имено, Центарот на моќ - Власта употребува различни методи за идентитетско девалвирање, деградација и криза на идентитетот и

---

⁸ Во романите асиметричниот друг е „детерминиран од дискурзивниот режим на моќта, односно од онаа моќ што идеолошки ја воспоставува дополнителната дискриминациска граница, видена во мрежата на општествено-политичките, националните, социјално-класните, и други односи“ (Шелева, 2000: 87). Асиметричниот друг е оној што се измолкнува на нашата свест и знаење и она што престојува вон ‘нашата’ култура и заедница. Тој е не-јас, не-ние. Односот кон асиметричниот друг е секогаш амбивалентен: од една страна предизвикува страв и анксиозност, често омраза, со пропратните ставови на обезвреднување и исклучување, засновани на логиката на радикална поларизација (Велика и Стрезо). Од друга страна, асиметричниот друг е извор на можностите за потенцијално општествено збогатување и обнова, предизвик и повик за ширење на границите и содржините на сопствената реалност. Во таа смисла, другиот може да стане активен принцип на трансформација, да ја активира имажинацијата, афектите, претставите со кои се усложнува, тој може да го кине стариот и повторно да сложи нов идентитет (Јон и Богоја).

⁹ Моќта не треба да се сфати како поединечна институција или способност која ја поседуваат одредени поединци, туку „таа е име за сложена стратедиска ситуација во дадено општество“ (Крамарик, 2010: 131).

успева во намерата, додека пак Центарот на моќ - единката, иако употребува различни методи за идентитетско девалвирање деградација и криза на идентитетот, сепак не успева во намерата да го дестабилизира идентитет, со што условирањето на владејачкиот дискурс на моќ самото себе однатре се разјадува. За потврда на оваа констатација ќе се задржиме на последиците и ефектите, кои произлегуваат од условирањето на владејачкиот дискурс на моќ.

Конформизмот и отпорот на ликовите кон условирањето на владејачкиот дискурс на моќ: последици и ефекти

Владејачкиот дискурс на моќ како моќен инструмент за наметнување на доминантно (предодредено) мислење врз индивидуата за одредена појава, процес или актуелен проблем, на еден организиран и структуриран начин артикулирајќи го односот: ‘доминација – потчинетост’, ‘заповед – (не)послушност’, ги условира идентитетот и вредностите, предизвикувајќи идентитетски конформизам, односно отпор кон владејачкиот дискурс на моќ. Имено во романите станува збор за традиционален (морал, маалски дух, солидарност, алтруизам) и доминантен (обездушувачето, насилството, предавството, искоренувањето) вредносно обоен општествен контекст во кој ликовите манифестираат конформизам односно отпор како индивидуален модел на идејно ангажиран однос кон два значенски слоја на владејачкиот дискурс на моќ – Власта и единката, како и за два тека на судбинско-егзистенцијални последици и ефекти врз индивидуата (врз нејзиниот идентитет и вредности).

Конформизмот на Јон и Богоја кон условирањето на владејачкиот дискурс на моќ: последици и ефекти

Првиот индивидуален идејно ангажиран однос кон условирањето на владејачкиот дискурс на моќ се огледува во конформизмот (поради самозаштита и самоопределување) на Јон (во романот *Пиреј*) и на Богоја (во романот *Скакули*), кон првиот слој на владејачкиот дискурс на моќ - Власта, која плетејќи перфидни мрежи за да го лиши поединецот од своето потекло и од каква било можност на избор и артикулирајќи го односот ‘доминација – потчинетост’ и функционирајќи како „уметност на управување со луѓе“ (Фуко, 2004: 67), условира при што „фатално ја предзначува сета

егзистенција, идентитет и вредности на индивидуата“ (Шелева, 2005: 63). Свесноста на субалтерните Јон и Богоја кои се „остварен спој на тагата, копнежот и надежта“ (Капушевска-Дракулевска, 2001: 76), дека за да се заштитат и опстанат во средината треба да го прифатат условувањето од Власта, ги води кон ‘манифестирање конформизам’, односно правење компромис со самите себе си – отстапување од ‘идентитетот - потекло’ со што радикално се менува и нивната идентитетско вредносна рамка на самоидентификација, па при односите кои тие ги градат со околината се соочуваат со „чувството на неугодност, но и на абјектност, одбивност“ (Шелева, 2005: 56). Следствено, Јон (чиј живот станува игра во која тој постојано се губи, а војната ќе го интензивира тој процес – процесот на губење на самобитноста, на ‘идентитетот – потекло’, на традиционалните вредности, па со враќањето од војната, дома станува жртва на одредени заблуди, со што ќе се истакне неговиот морален крах - смртта) и Богоја (кој е опфатен со тоталитетот на настаните, судирот со себе си, со силата на немерливото), знаат што сакаат и за да не се доведат до работ на егзистенција, за да не бидат исклучени од системот и за да не го изгубат правото на самозаштита и самоопределување, го прифаќаат односот: ‘доминација – потчинетост’. Имено, како „најжесток и најбрутален атак врз самиот себе си“ (Годар, 1962: 304), Јон ја прифаќа перфидната импутација ‘ик’ (Јон Мегленски, како српски војник е Мегленовиќ), а Богоја Чавкаровски колективизацијата, но на крајот и двајцата осознаваат дека конформизмот значи добивање на статус што никој не ти го признава, снага измачена до болест, поради која завршувањето како продадена душа и под земја (Јон, Богоја), а со тој чин и двајцата се парадигма дека со конформизмот „никој ништо не добива тука само губи“ (Кристева, 2006: 56), за што плаќаат со сопствениот живот.

Непријатните настани во романот *Пиреј* за Јон (иницирани од условувањето на идентитетот и вредностите од владејачкиот дискурс на моќ - власта), започнуваат уште на самиот фронт¹⁰,

---

¹⁰ Во романот *Пиреј*, на фронтот се одвива првиот дел на приказната, кој има димензија на целина, и во него се остваруваат средишните тенденции (сликата на војната, македонското прашање, неповторливоста на човековата единка), завршува со растурањето на фронтот и враќањето на Јон во своето село, каде подреден на условувањето на ВДМ и контрадикторноста што извира од длабочините на неговата сушност, израснува во сложена личност чија животна историја има нагласено драматичен но логичен епилог. Тој секогаш речиси исклучу-

каде преку репликата на Јон: „Кога ја скашкаа во Сараево едни нè носат на австриска граница, други на Едрење“ (Андреевски, 2007: 87), е покажан односот кон националниот статус на Македонецот. Имено, Јон како Македонец војник / учесник во Првата светска војна е свесен дека се води војна во која не е признаен идентитетот на Македонецот, видливо во репликата на Јон: „Сите туѓа мајка ти пцујат ... Ќе се разневидни племето наше, ќе се угасне, ќе се сотре“ (Андреевски, 2007: 89), а свесноста за непризнавањето на својот идентитет ‘идентитетот – потекло’ го потврдува преку репликата: „Народ ли сме, бре или што, а? Па и тоа да бевме пак ќе знаевме чиј сме, ќе си го знаевме стопанот“ (Андреевски, 2007: 76). Јон функционира согласно условувањето на владејачкиот дискурс на моќ, па под притисок на новите околности, а во согласност со тоа дека „затекнатото и новото секогаш и секаде носат егзистенцијален и идентитетски немир“ (Малуф, 2001: 87), поради подобар живот и сопствена заштита прави компромис со самиот себе си, еден радикален пресврт и како сопствена, ја прифаќа импутацијата на „иќ“ (додадена на неговото презиме заради компензација на сопствениот страв, страв од моќниот Друг), што води кон последицата: конформизам - вклученост и ефектот ‘идентитет – проект’ во дослук со доминантните вредности, видливо во репликата на Јон: „Оф, девам мајче, си мислам, веќе сум станал Србин, сум напреднал. А може и да сум станал“ (Андреевски, 2007: 79). Јон не ја игнорира верзијата на таканаречениот ‘идентитет - проект’, во кој настојува да го вклопи владејачкиот дискурс на моќ, а воедно не се одвојува од рестриктивните условувања, кои ја одредуваат неговата сопствена (субалтерна) позиција и идентитет, што укажува на тоа дека Јон во зацртаната просторна координата: ‘фронт’ согласно својот емоционален трепнеж: заштита и самоопределување егзистира како ‘идентитет – проект’ и дејствува согласно конструктивистичкиот концепт на идентитет.

Непријатните настани во романот *Скакулци* за колективот, во случајот претставен преку Богоја, кој е поставен во центарот на остриите морални и социјални и егзистенцијални дилеми, започнуваат

чиво несвесно, ќе биде исправен пред неразгатливото прашање за тоа колку во констелацијата во која суштествува, целта го оправдува чинот (промената на идентитетот) и токму на остриот раб на реалноста (во која е насилник врз единката, предавник за колективот), над кој ќе биде извишено ова прашање, ќе згасне неговиот живот. Јон ќе заврши како негативец – како соработник на поробувачот разјаден во коренот на своето битие, извитоперен, свртен против себе.

со самата колективизација на селото. Непријатностите се иницирани од „силата од центарот кој од надвор може да раздава наредби и заповеди, на одреден дел од периферијата“ (Касабова, 2023: 76), која преку својата заповедничка моќ на условување врши притисок врз / го условува колективот / Богоја да ја прифати колективизацијата, видливо во репликата: „од денеска сонцето веќе не е на небото, сонцето ќе биде во нашите куќи. Умре назадната ноќ, ќе умрат и сите ненародни елементи...“ (Андреевски 2007: 43). Богоја од една страна знае дека настојувањето за прифаќањето на колективизацијата значи обид „за вградување на фундаментална пукнатинка во неговиот идентитет и дека со тоа тој би требало да го прими генот на инфериорноста како трајно национално обележје“ (Бановиќ-Марковска, 2007: 87). Од друга страна, пак, сметајќи дека во колективизацијата ќе најде утеха и утока за својот неспокој како и за подобар живот, а да не биде обележан како предавник / продадена душа, функционира согласно условувањето на владејачкиот дискурс на моќ, па под притисок на новите околности, а во согласност со тоа дека „Ќе биде подобро, новото секогаш и секаде победува“ (Малуф, 2001: 87), прави компромис со самиот себе си и еден радикален пресврт - како сопствена, ја прифаќа колективизацијата како клучен и исполнет услов за подобар живот што води кон последицата: конформизам - вклученост и ефектот ‘идентитет – проект’ во дослух со доминантните вредности, видливо во репликата: „Тој Богоја го поебав, тој Богоја веќе го нема. Се скарав со тој Богоја, се разделивме со него“ (Андреевски, 2007: 203) и бесмислено исчезнува. Богоја не ја игнорира верзијата на таканаречениот ‘идентитет - проект’, во кој настојува да го вклопи владејачкиот дискурс на моќ, а воедно не се одвојува од рестриктивните условувања, кои ја одредуваат неговата сопствена (субалтерна) позиција и идентитет што укажува на тоа дека Богоја во зацртаната просторна координата – ‘селото’ согласно својот емоционален трепнеж: самозаштита и самоопределување „изнаоѓа алтернативни начини да учествува во одлучувањето и во донесувањето на сопствена пресуда за своето дејствување“ (Кристева 2006: 98), кој како жртва на крупните промени доживува лична трагика, егзистира како ‘идентитет – проект’ и дејствува согласно конструктивистичкиот концепт на идентитет.

Следствено Јон (чија функција е во личниот простор, во распнатоста меѓу себе и светот да ги потврди деталите и природата на националната драма) и Богоја (чија функцијата е во фактот поеди-

нечната драма да ја надополни со семејната и со драмата на целото село), чии животи се постојано во судир со моралните и идеолошко-политичките фактори, на одреден начин го репрезентираат колективот, а и личната драма (судбина и трагедија). Како субалтерни ликови тие се и објекти на набљудување (од Власта) и субјекти на дејствување (кон Власта), кои како нестабилни инфериорни феномени во континуитет трагаат по самозаштита, па одлуките што ги носат се согласно конформизмот кон Власта што е пресудно за идентитарната конструкција ‘идентитет – проект’. Јон и Богоја свесно или несвесно ја напуштаат тезата за неможноста за чисти идентитети (и вечно останување во рамки на традиционалните вредности), па согласно конформизмот кон владејачкиот дискурс на моќ видливо во репликата на Јон: „Толку време помина откако сум српски војник, и сигурно сум станал“ (Андреевски, 2007: 234), и во репликата на Богоја: „во комунизмот и смртта ќе биде минато, а болеста само непозната лузна во развитокот на човештвото“ (Андреевски, 2007:189), ‘отстапувајќи од светите норми на потеклото’, не ја подриваат ‘тиранијата на доминацијата’ на владејачкиот дискурс на моќ, кој создава вредносна разлика помеѓу субалтерните и Власта, која пак одржувањето на односот ‘доминација – потчинетост’ го манифестира преку тивка експлоатација на идентитетот. Имено, Јон и Богоја чувствуваат дека во просторот ги гонат непомирливи сили што им ја одзема сета автономија на дејствување, во кој губејќи ја рефлексивната контрола над животните околности се фатени во вителот на настаните - судир со самите себе си (изразено и потврдено преку дилемата: дали треба да останат верни на себе си и на своите идеали или пак да се откажат од она што тие вистински се?). Имено, дејствувајќи согласно компромисот со самите себе си – честопати водени по туѓите наредби и условувањата, што последично иницира „трансфигурација на нивниот идентитет, за виталното совладување и воздигнување над драмата на човековиот живот и на индивидуалното искуство“ (Капушевска-Дракулевска, 2006: 78), си го осмислуваат сопствениот живот (Јон како српски војник, Богоја како продадена душа). Следствено Јон и Богоја, кои го поддржуваат, но и служат како ресурси за ширење на условувањето на владејачкиот дискурс на моќ не трагаат по решенија против експлоатацијата, маргинализацијата, угнетувањето, ги прифаќаат новите односи кои настануваат во согласност со времето, па дејствуваат низ компонентите идентитет

за друг и чувство на сопствен (дис)континуитет на самозаштита, и на самоопределување како доживеано и општествено јас со доминантни вредности, чија рефлексивност е видлива во прифаќањето на условувањето: ‘идентитет – проект’, како одговор на прашањето каде ‘понатаму со мене’? Следствено конформизмот кој е синоним за потполна субалтерност на индивидуата води кон иницирање на нови односи, кои се огледуваат низ една внатрешна атмосфера среде која се одигруваат тегобни и мачни веродостојни и автентични настани, кои согласно ‘принципот на жртва’ и условувањето на владејачкиот дискурс на моќ го иницираат ‘егзистенцијалното жигосување – идентитетско обезличување како одговор на прашањето зошто владејачкиот дискурс на моќ го условува човековитот идентитет и вредностите?

Имено станува збор за една вткаеност на ‘идентитетот-потекло’ во пошироките наметнати национални, идентитетски, вредносно доминантни координати во просторот па од тие ткаења и меѓусебни проткајувања и условувања се кристализира (конструктивистичкиот) идентитетот. Оттука релацијата идентитет – вредности – владејачки дискурс на моќ реферира на тоа дека поединецот (Јон и Богоја) презема различни идентитети во различни времиња, и во просторот поединецот не е заокружена и самосвесна единка, туку се формира во односите со другите, врз основа на одредени процеси, се врзува за одредена општествена група – класата (во конкретниот случај – со Центарот на моќ - Власта), на чија основа се создава нејзиниот ‘идентитет - проект’. Имено „идентитетот на поединецот се вшива во таа поширока структура, со што се стабилизира нејзиниот свет, а на чија основа и поединецот и пошироката општествена структура – стануваат единствени и предвидливи“ (Хол 1992: 16). Што ќе рече дека и самата креација на ‘идентитетот – проект’ на Јон и Богоја нужно е во дослух со конформизмот кон дадената реалност – условувањето на владејачкиот дискурс на моќ, кој актуализирајќи го односот ‘доминација - потчинетост’ има моќ да ја детерминира судбината, егзистенцијата и идентитетот на Јон и Богоја, кој е препознаен, рефлектиран, самозаштитен и самоопределен како еден спознавачки пробив во смислата на животот и суштината на минливоста и траењето.

Отпорот на Велика и Стрезо кон условувањето на владајачкиот дискурс на моќ: последици и ефекти

Вториот индивидуален идејно ангажиран однос кон условувањето на владејачкиот дискурс на моќ се огледува во отпорот (поради себепотврдување и себеидентификување) на Велика (во романот *Пиреј*) и на Стрезо (во романот *Скакулци*), кој е испровоциран од „нивниот фундаментален проблем - укинувањето на нивните желби и разрешувањето од битисувањето“ (Кристева, 2006: 76), кон вториот слој на владејачкиот дискурс на моќ – Единката (Јон и Богоја), која артикулирајќи го односот ‘заповед – (не)послушност’ и функционирајќи како „техника на социјална контрола“ (Фуко, 2004: 98), условува, но не успева „фатално да ја предзначувајќи сета егзистенција, идентитет и вредности на индивидуата“ (Шелева, 2005: 63). Тоа е слој кој е очигледен иницијатор за судирот меѓу два непомирливи света – светот на безумното насилство (Јон и Богоја) и светот на умната човечност (Велика и Стрезо), слој каде што „нема место за ниту најформалното и најобичното право на субјективитет“ (Жижек, цитиран според Крамарик, 2010: 124), слој кој ќе се соочи како со актуелната потреба да се докаже сопственото Јас и чувањето на ‘идентитетот – потекло’, така и со нешто на кое не сметал – субалтерните Велика и Стрезо пред моќниот владејачки дискурс на условување (Велика пред лицето на моќниот маж – Јон и Стрезо пред лицето на довчерашниот пријател Богоја), гласно да проговорат со што покажуваат една исправеност. Свесноста на Велика и Стрезо кои се „остварен спој на тагата, копнежот, надежта и самосвесна дисциплина“ (Капушевска-Дракулевска, 2001: 76), дека за да се потврдат и опстанат во средината како свои треба да не го прифатат условувањето од владејачкиот дискурс на моќ - единката (Јон и Богоја), што води кон ‘манифестирање отпор’ односно кон неправењето компромис со самите себе си – идентитски не отстапуваат од ‘идентитетот - потекло’ што значи не се менува и нивната идентитетско вредносна рамка на самоидентификација, па при односите кои тие ги градат со околината се соочуваат со „присутната решителноста да не се поткликне пред препреката“ (Шелева, 2005: 56). Следствено Велика и Стрезо, кои се „зависни од контекстот на традицијата во кој се појавуваат и чиј каузалитет докрај ја детерминира нивната позитивност“ (Сартр цитиран од Шелева, 2014 :76), свесни се

дека со прифаќањето на условувањето голема е веројатноста да „ја изгубат моќта на говорот“ (Георгиевска-Јаковлева 2012: 98), да се соочат со „чувството на абјектност - одбивност, неугодност, срам“ (Шелева, 2005: 56), да бидат дезинтегрирани и збунети. Оттука, за да не бидат идентитетски обезличени и за да не го изгубат правото на себепотврдување и себеидентификување (без разлика на тоа дали ќе бидат исклучени од системот или не), не го прифаќаат односот ‘заповед – послушност’. Имено, сметајќи го како „најжесток и најбрутален атак врз човекот“ (Годар, 1962: 304), Велика не прифаќа да биде идентитетски обезличена, како и Стрезо, кој не ја прифаќа колективизацијата со што и двајцата преку отпорот покажуваат една освестеност за самопотврда, самоидентификација и самоодбрана, а со тој чин се парадигма за тоа дека преку отпорот „ништо не се губи, туку се добива“ (Бановиќ, 2007:87), односно може да се зачувува и потврди ‘идентитетот – потекло’.

Непријатните настани во романот *Пуреј*¹¹ за Велика (иницирани од условувањето на идентитетот и вредностите од владејачкиот дискурс на моќ - Единката - Јон), започнуваат со самото враќањето на Јон од фронтот Дома каде како стремеж за престиж над асиметричниот друг од една страна олошен и пропиен, манифестира репресивен однос кон Велика видливо во репликата на Лазар Ночески: „Што е мори Велико, што ти стана, кој те удри?“ (Андревски, 2007: 265). Јон кој на својот грб ја чувствува тежината на пеколното време (колективната трагедија) и на неизлечивите рани нанесени со смртта на петте деца (личната и семејната трагедија) видливо во репликата: „Каде ти се децата, сега јас владеам“ (Андревски, 2007: 265), прави напори да завладее со идентитетот на Велика, а според Георгиевска-Јаковлева „употребата на глаголот ‘владее’ воопшто не е случајна – таа упатува на нешто што на Јон му било одземено (додека бил на фронтот), а со враќањето дома небаре му се враќа во владеењето“ (Георгиевска-Јаковлева, 2014: 74). Следствено Јон преку својот владејачки дискурс на моќ пред Велика сака да пласира едно победничко чувство на заземање

¹¹ Во романот *Пуреј* вториот дел во кој се раскажува за животот на Јон и Велика без нивните деца чија трагедија сосема го менува поведението и карактерот на Јон се надоврзува и го надополнува уводното поглавје и има епилошка функција. Приказната трае до смртта на Јон, кој умира за времето на бугарската окупација на Македонија во Втората светска војна. Тогаш Роден, кого Велика го раѓа во моментот кога неговиот татко Јон умира), од Дуко Вендија ќе го слушне сè она што го чини животот на нивните родители.

и владеење на своето, т. е. на она што тој смета дека било, е и ќе остане негово, но не успева во замислата, видливо во репликата на Велика: „И човекот, часот побеле во косата. Некој укруп му застапа во градите, укруп и мене ми застапа за него. Господе, како можеше толку наеднаш да оветви Јон во лицето. Побеле, ко да наврна снег, ко да му падна сињак на косата. Така дури стоеше и пред мене. (Андреевски, 2007: 214). Од друга страна, пак, Јон на родното тло како најблизок соработник на српските џандари, се соочува со нова перфидна импутација ‘предавник / продадена душа’ потврдена преку репликата на ковачот Мисајло: „Многу си плитко посаден затоа се ти се ниша. На стрмно си посаден“ (Андреевски, 2007: 56), која како знак на една колективна свест, се разминува со свеста на Јон видено во репликата: „Мене ми се лутат, а не знаат дека само јас ги бранам“ (Андреевски, 2007: 59). Велика речиси цел живот го жртвувала личното на сметка на колективното (честа на семејството) и страдала без вина непрестано, затоа што функционираше во склад со условувањето на владејачкиот дискурс на моќ (заради компензација на сопствениот страв, страв од Другиот), како исполнет услов за подобар живот, видливо во репликата на Велика: „сега сум дрво без гранки, искастрено“ (Андреевски, 2007: 76), а и ги прифаќала затоа што „кога се работи за статусот на жената, нејзиното чувство дека е жртва произлегува, и од чинот на перманентно изостанување од социо-симболичкиот договор, т.е. од моќта и јазикот“ (Кристева 2006: 87). Но, нејзината свесност оди до таму што таа веќе (со самото враќање на Јон дома), почнува да го брани своето право и интегритет, наспроти студениот разум и грубите интереси, како и достоинството на традиционалните вредности, видливо во репликата на Велика: „човекот бил амбар, сè можел да собере“ (Андреевски, 2007: 98). Следствено, Велика не функционира во согласност со условувањето односно не го прифаќа притисокот на новите околности наметнати од Јон, па во согласност со тоа дека „затекнатото и новото секогаш и секаде носат егзистенцијален и идентитетски немир“ (Малуф, 2001: 87), поради самопотврда и самоидентификација прави еден радикален пресврт - како сопствена, не ја прифаќа импутацијата на негрижлива (добиена од Јон во смисла дека таа не му ја сочувала и не му обезбедила продолжување на лозата), што води кон последицата: отпор – исклученост и ефект ‘идентитет – потекло’ во дослук со традиционалните вредности видливо во репликата на Велика: „Жална

мајка и на мртво дете се радува“ (Андреевски, 2007: 98). Велика не правејќи компромис со самата себе си, ја игнорира верзијата на т.н. ‘негрижлива’, во која настојува да ја вклопи ‘владајачкиот дискурс на моќ - Јон, а воедно и се одвојува од рестриктивните услови, кои пак ја одредуваат нејзината (субалтерна) позиција и идентитет, и дава отпор (морална отпорност спрема несреќите кои се свалуваат врз нејзиниот чемерен живот), со што владејачкиот дискурс на моќ самиот себе си се подгризува. Ваквиот став на Велика укажува на тоа дека Велика во зацртаната просторна координата: ‘Дом’ во кој „жената повеќе не е исклучена од можноста за лично влијание во сферата и текот на историското, т.е. развојното, дејствителното, пресвртувачкото еволуцијата“ (Кристева, 2006: 88), согласно својот емоционален трепнеж: себепотврдување и себеидентификување егзистира како ‘идентитет – потекло’ и дејствува согласно есенцијалистичкиот концепт на идентитет.

Непријатните настани во романот *Скакулци* за Стрезо, кој во новите и изменети услови е поставен во центарот на острите морални и социјални и егзистенцијални дилеми, кои го распнуваат, започнуваат со самата колективизација на селото. Непријатностите се иницирани од „силата од центарот на моќ – *личниот - Богоја* кој раздава наоколу наредби и заповеди, на одреден дел од периферијата“ (Касабова, 2023: 76, *Курзив Б.Р.*), и кој преку својата заповедничка моќ на условивање врши притисок врз / го условива Стрезо да ја прифати колективизацијата видливо во репликата: „ќе се пишиш, нели... Оти претстоеше голема изградба на бескласното општество, големата преобразба на светот. Не беше така? Беше и така, беше и инаку“ (Андреевски, 2007: 43). Стрезо од една страна е свесен дека настојувањето за прифаќањето на колективизацијата значи обид „за вградување на фундаментална пукнатинка во неговиот идентитет и дека со тоа тој би требало да го прими генот на инфериорноста како трајно национално обележје“ (Бановиќ-Марковска, 2007: 87), па воден од времето во кое е израснат и од човековиот стремеж да се потврди и да остави трага зад себе, не може да воспостави корелација со новите состојби, средината и времето. Од друга страна, пак, не смета дека во колективизацијата ќе најде утеха и утока за својот неспокој како и за подобар живот, па без разлика на цената што треба да ја плати (да биде исклучен од системот или пак да биде обележан како предавник / продадена душа), тој не функционира во согласност со условивањето однос-

но не го прифаќа притисокот на новите околности наметнати од Богоја и во согласност со тоа дека „Нема да биде подобро, новото не секогаш и секаде победува“ (Малуф, 2001: 87), не прави компромис со самиот себе си и прави еден радикален пресврт - како сопствена, не ја прифаќа импутацијата предавник / продадена душа како и колективизацијата што води кон последицата: отпор – исклученост и ефект ‘идентитет – потекло’ во дослук со традиционалните вредности, видливо во репликата: „Ебати шума без дрвари, без козари и без комити“ (Андреевски, 2007: 295) и бесмислено ќе западне во беспаке и ќе доживее лична трагика - завршува во лудница. Стрезо ја игнорира и верзијата на таканаречен предавник / продадена душа, и колективизацијата во кои настојува да го вклопи ‘владајачкиот дискурс на моќ - Богоја, а воедно се одвојува од рестриктивните условувања, кои ја одредуваат неговата сопствена (субалтерна) позиција и идентитет и дава отпор преку што владејачкиот дискурс на моќ самиот себе се подгризува. Ваквиот став на Стрезо е резултат на ‘идентитет – потекло’, кој укажува на тоа дека Стрезо во зацртаната просторна координата – ‘селото’ согласно својот емоционален трепнеж: себепотврдување и самоидентификување „изнаоѓа алтернативни начини да учествува во одлучувањето и во донесувањето на сопствена пресуда за своето дејствување“ (Кристева, 2006: 98), и егзистира како ‘идентитет – потекло’ и дејствува согласно есенцијалистичкиот концепт на идентитет.

Следствено Велика (чиј лик можеме да го поистоветиме со кажувањето на Ѓурчинов: „индивидуалноста е секогаш несогласување со она што постои како грдо и непоправливо, неприфаќање на реалноста како даденост без алтернатива, судир со етаблираното и фасадното, движење по остриците на новото и натамошното“ (Ѓурчинов, 2008: 56), и Стрезо (чиј лик добива димензии на античка трагика изразена преку длабокото недоразбирање на еднката со колективот, преку судирот на човечката чесност и достоинство со неправедноста и насилството односно судир и отпор со / кон ВДМ и отпор кон новото), чии животи се постојано во судир со моралните и идеолошко-политички фактори на одреден начин ја репрезентираат личната драма за зачувување на ‘идентитетот-потекло’. Како субалтерни ликови, со нагласена желба за идентитетот да се чува во интегрален облик (и да се остане во рамки на традиционалните вредности), не го прифаќаат условувањето на владејачкиот дис-

курс на моќ, и се и објекти на набљудување (од центрите на моќ – единката Јон и Богоја) и субјекти на дејствување, кои како фундаментално динамични феномени во континуитет трагаат по себепотврда и себеидентификување па одлуките што ги носат се во согласност со отпорот кон Единката (владајачкиот дискурс на моќ), што е пресудно за идентитарната потвдра како ‘идентитет – потекло’. Велика и Стрезо свесно не ја напуштаат тезата за неможноста за чисти идентитети (и вечното останување во рамки на традиционалните вредности), па согласно отпорот видливо во репликата на Велика: „И остана така подзинат. Нешто веднаш го жегна, го прободe и го одзеде. Му ги одзеде и рацете и нозете, го улогави“ (Андреевски 2007: 234), и во репликата на Стрезо: „Не потпишувам, се расипа колективот и се пушти патот, се отвори селото“ (2007: 158) и ‘не отстапувајќи од светите норми на потеклото’, ја подриваат тиранијата на доминацијата на владејачкиот дискурс на моќ, кој создава вредносна разлика помеѓу безгласните / невидливите и Единката, која пак не успева во одржувањето на односот ‘заповед – послушност’ и во експлоатацијата на идентитетот. Велика и Стрезо чувствуваат дека во просторот се фатени во вителот на настаните: притисок – поднесување - безгласност во кои тие (вечно) се вртат — една состојба која води кон „самозапрашаност на самоидентитетот, за себепотврдување и за себеидентификување: ‘кој е овде?... јас или некој што личи на мене?’ (Шелева, 2008: 67). Следствено, наспроти нивното доскорешно поднесување и пасивност, сега не го прифаќаат дискурсот и моделите на дејствување во просторот видливо во репликата на Велика: „И после и очите му пропаднаа, му ги снема. И нозете му се истанчија, му се затресоа и го испуштија човекот одозгора. На земја го испуштија неговите нозе. Јона, човекот мој“ (Андреевски, 2007: 176). Имено, дејствувајќи согласно неправедното компромис со самите себе си – што последично иницира „зачувување на идентитет - потекло, витално совладување и воздигнување над драмата на човековиот живот и на индивидуалното искуство“ (Капушевска-Дракулевска, 2006: 78), не губејќи ја рефлексивната контрола над животните околности си го осмислуваат сопствениот живот (Велика како мајка на Роден, како модел на истрајност, опстојба, Стрезо како чесен селанец кој се спротивставува или едноставно не се вклопува во новиот процес). Следствено Велика (како олицетворение на добрината, љубовта и храброста во сите искушенија што ги донесува

војната), и Стрезо (како селанец кој реагира на „декларативниот монолитизам на новата стварност“), во потрагата по решенија против експлоатацијата, маргинализацијата, угнетувањето, држејќи се до својот идеал: ‘идентитет – потекло’ иницираат нови општествени односи во согласност со времето во кое настануваат. Така дотогаш невидливите, онеправданите и безгласните со Велика и Стрезо го добиле својот глас, и согласно Грамши „Тоа е сериозна работа која сериозно треба да се сфати“ (1987: 72). Оттука, Велика и Стрезо, кои не го прифаќаат условиувањето на владејачкиот дискурс на моќ, трагаат по решенија против експлоатацијата, маргинализацијата, угнетувањето, и не ги прифаќаат новите односи кои настануваат во согласност со времето, дејствуваат низ компонентите идентитет за себе и чувство на сопствен континуитет на самопотврдување и себеидентификување како ‘идеално јас’ со традиционални вредности чија рефлексија е видлива во неприфаќањето на условиувањето: ‘идентитет – проект’, и во зачувувањето на ‘идентитет – потекло’ како одговор на прашањето ‘каде понатаму со мене’? Следствено ваквиот отпор кој е синоним за специфична ментална освестеност на индивидуата води кон иницирање на нови односи, кои се огледуваат низ гротескната стварност и настаните кои во неа предизвикуваат спонтан човеков хуманистички револт и кои согласно ‘принципот на реалноста’ и не прифаќањето на условиувањето на владејачкиот дискурс на моќ го иницираат ‘егзистенцијалното жигосување – исклучување како одговор на прашањето ‘зошто владејачкиот дискурс на моќ го условиува човековиот идентитет и вредностите?’.

Имено идентитетот на човекот е вткаен во просторот на традиционалните вредности па од тие ткаења и меѓусебни проткајувања се кристализира (есенцијалистичкиот) идентитетот: ‘идентитетот – потекло’ кој дава отпор на условиувањето на владејачкиот дискурс на моќ. Релацијата идентитет – вредности – владејачки дискурс на моќ реферира на тоа дека секој поединец поседува внатрешна срж, различен е и има свој идентитет кој не може да се разложува, односно „идентитетот е вграден во темелите на личноста и не може да се менува“ (Barker 2000: 166). Што ќе рече дека и ‘идентитетот – потекло’ на Велика и Стрезо нужно е во дослук со отпорот кон дадена реалност - условиувањето на владејачкиот дискурс на моќ, кој актуализирајќи го односот ‘заповед – (не)послушност’ иако има моќ да ја детерминира судбината и егзистенцијата

на Велика и Стрезо, сепак нема моќ да влијае врз нивниот изворен ‘идентитет – потекло’ препознаен, рефлектиран, самопотврден и самоидентификуван како емоционален внатрешен трепнеж и немир за нов живот.

Од досега приложеното она што може да се констатира дека романите не се само национално-политички и социјален феномен, туку еден вид фатумско отуѓување меѓу луѓето, феномени кои влијаат врз човековите судбини, нивните меѓусебни односи, исполнети со „битките кои траат непрекинато“ и ја искажуваат идентитетската, вредносната и егзистенцијалната човекова опстојба преку конформизам односно отпор кон владејачкиот дискурс на моќ. Идентитет и вредностите во една општествена средина во која приматот го има условувањето на владејачкиот дискурс на моќ од една страна се во дослук - конформизам со реалноста како даденост без алтернатива (Јон, Богоја), а од друга страна, пак, се во судир – отпор кон етаблираното и фасадното (Велика), кон она што постои како ново и непоправливо (Стрезо), па при конформизмот идентитетот „нема можност за слобода на самопотврдување, која е поврзана и со автономијата“ (Фуко, 2004: 78). Додека пак во процесите на отпор идентитетот „добива исклучително, скоро магично значење, тој потврдува, сочувува, открива, развива свои посебни обележја и се спротивставува на безличноста, на наметнувањето на туѓото и на отуѓувањето и може да биде трошка надеж за иднината“ (Георгиевска-Јаковлева, 2007: 55). Следствено, условувањето на идентитетот и вредностите од владејачкиот дискурс на моќ како „заповед на класата на власт“ (Фуко, 2004: 56), е клучен механизам за самозаштита и конформистичко самоопределување во ‘идентитет – проект’ со што се потврдува конструктивистичкиот идентитетски опстанок во просторот (Јон, Богоја). Додека пак владејачкиот дискурс на моќ како „феномен на доминација и поле поделено на непомирливи страни“ (Фуко, 2004: 65), кој прераснува во општ симбол на поделеност и непомирливост на светот, е клучен механизам за актуализација на инфериорната позиција на ‘идентитетот – потекло’, но и клучна провокација во градењето на сопственото чувство на самопочит и во зачувувањето на ‘идентитетот – потекло’ со што се потврдува есенцијалистичкиот идентитетски опстанок во просторот, констатација што ја потврдија и самите предметни романи низ кои покажавме дека владејачкиот дискурс на моќ е онаа специфично моќна компонента / константа

на влијание (условување), врз човековиот идентитет и вредности, која го манифестира континуитетот на романите пишувани во втората половина на 20 век.

Заклучок

Разгледувањето на темата „Идентитетот и вредностите условени од владејачкиот дискурс на моќ“ овозможи да се изведат следниве заклучоци:

Андреевски во романите нурнува во најскриените пластови на човековата егзистенција, идентитет и вредности со што ни доловува една драма на несфатениот човек, трагика на неговата осаменост и судир со околината. Во двата романа се огледуваат две различни сфаќања во однос на решавањето на проблемот со идентитетот и со вредностите условени од владејачкиот дискурс на моќ (од Власта и од единката), трансформирајќи ги во приказна за ‘конформизам – вклученост’ (Власта – Јон – Богоја) и во приказна за ‘отпор – исклученост’ (Единката – Велика - Стрезо). И во двата романа Јон, Велика, Богоја и Стрезо се насочени кон локалното, но Велика и Стрезо ја застапуваат тезата за зачувувањето на посебноста на својот идентитет, ‘идентитет-потекло’ во дослук со традиционалните вредности, самопотврдувајќи се и самоидентификувајќи се преку отпор кон владејачкиот дискурс на моќ, додека пак Јон и Богоја ја застапуваат тезата дека инфериорната позиција на потеклото и субалтерноста може да се надмине со прифаќањето на условувањето на владејачкиот дискурс на моќ: ‘идентитет – проект’ во дослук со доминантните вредности, самозаштитивајќи се и самоопределувајќи се преку конформизам кон владејачкиот дискурс на моќ.

Кај Андреевски видлива е желбата да даде свое видување на егзистенцијалните, идентитетските и вредносните проблеми кои ја засегаат индивидуата и заедницата / колективот, а се поврзани со условувањето на владејачкиот дискурс на моќ. Вечната македонска кауза за сопствен идентитет и самостојност е видена и од агол на строгата индивидуалност, и од агол на колективизацијата, но ниту индивидуалниот ниту пак колективниот идентитет се лишени од каква било идеологизација. Во романите се загатнати прашањата за: кризата на индивидуалниот и на колективниот идентитет, од една страна ставени во контекст на поделбата Ние - Вие, а од друга

- Касабова, Капка 2025: *Граница*, Или-Или, Скопје.
- Крамариќ, Златко. 2010: *Иденитетот, шекот, нација*. Табернакул, Скопје.
- Крестева, Јулија 2006: *Токаити и фуѓи за друѓосиџа*. Темплум, Скопје.
- Малуф, Амин 2001: *Поѓубни иденитетот*. Матица македонска, Скопје.
- Мојсова-Чепишевска, Весна 2008: „Балканизмот како мажествен дискурс“. *Балканска слика на светот*. Кулавакова, К. (ур.), 439-447. МАНУ, Скопје.
- Рајчинова-Николова, Биљана. 2019: *Иденитетот и медиумите*. МИ-АН, Скопје.
- Ратковиќ, Радослав. 1976: *Идеологија и политика*. Институт за политички студии, Белград
- Саид, Едваед. 2003: *Ориентализам*. Магор, Скопје.
- Фуко, Мишел. 2004: *Надзор и казна*. Слово, Скопје.
- Чакраворти Спивак, Гајатри 2003: *Постколонијална кријтика*, Темплум, Скопје.
- Ђорђевиќ- Милошевиќ, Јасна 2008: *Човек о нацији. Схваќање националног иденитетот у Србији*, Институт за политички студии: Белград.
- Шелева, Елизабета 2005: *Дом/иденитетот*. Магор, Скопје.
- Шелева, Елизабета 2014: *Хетерогеност на идентитетот*. Магор, Скопје.
- Baba, Homi 2004: *Smestanje kulture*. Beogradski krug, Beograd.
- Barker, Chris. 1999: *Culture studies theory and practice*. Open Univ. Press, Buclingham.
- Biti, Vladimir 1997: *Pojmovnik suvremene književne teorije* (A Vocabulary of Contemporary Literary Theory), Matica Hrvatska, Zagreb.
- Castells, Manuel. 2002: *Moć identiteta*. Golden marketing, Zagreb.
- Cerutti, Federico. 2006: „Identitet i politika“, *Identitet i politika*. 56-77. Politička kultura, Zagreb.
- Hall, Stuart 2006: „Kome treba identitet“, U. D. Duda (ур.), *Politika teorije*, Disput, Zagreb.
- Mauer, H. Alfred 1981: *Autsajderi*. Disput, Zagreb.
- Moren, E.Ricard 1979: *Duh vremena* Nolit, Beograd.

д-р Габриела Ивановска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Истанбулски универзитет – Факултет за литература – Истанбул
gabriela.ivanovska@istanbul.edu.tr

КАКО СЕ САКА ТАТКОВИНАТА – За Петре М. Андреевски, национализмот и патриотизмот во женски род –

Апстракт: Во есејот „Љубов, идолатрија и патриотизам“ филозофот И. Калан укажува на комплексноста на релациите што може да се развиваат и поддржуваат на индивидуално и колективно ниво, во насока на љубов кон татковината (едно основно чувство на патриотизам, припадност и поврзаност со еден народ или нација) и многу поопасните идолатриски мутации на една „патриотска“ идентификација со татковината, во насока на национализам и шовинизам. Во тој контекст, во овој есеј имаме за цел да го анализираме концептот на патриотизам низ една етичка, афективна и интимна призма преку осврт на романот *Небеска Тимјановна* на Петре М. Андреевски, осврнувајќи се на прашањата што ги поставува и Калан: како се сака татковината, што е тоа што е вредно за сакање, која е разликата помеѓу полезната и штетната љубов и колку сме подготвени да жртвуваме за татковината (за колективното добро) на сметка на личните придобивки и слободи.

Клучни зборови: Небеска Тимјановна, патриотизам, субверзивни национални идентитети.

„Луѓето те прашуваат кај да одат, а ти не знаеш што да им кажеш. Некогаш си мислел дека можеш повеќе отколку што можеш, а сега не можеш ни колку што си можел. Човек што се држи само за една вистина или малку знае или многу лаже.“ (Андреевски 2007: 152)

Петре М. Андреевски, еден од капиталните писатели на македонската литература од 20 век, кој е подеднакво успешен и исклучителен како поет, драматург и прозен автор, во образовните курикулуми и во македонската колективна меморија, доминантно се памети и изучува како автор кој патриотската љубов на македонскиот народ, неговиот непокор, жилавост и опстојба пред сите налети на судбината, маестрално ја прикажува во романот *Пиреј*. Дури и стихозбирката *Дениција* (која покрај романот *Пиреј* најчесто е вклучена во задолжителната лектира на дела од овој автор)

многу вешто ја релативизира лирската жанровска класификација, па може да се чита и како една од најубавите љубовни лирски збирки на македонски јазик, но и како патриотска лирика. Односно, во колективната меморија на современиот Македонец, образован во македонскиот образовен систем, верувам нема многу да погрешиме ако кажеме дека Андреевски е еден од најталентираните современи македонски автори што пишувал за љубовта на македонскиот народ кон својата татковина, за чувствата на патриотизам и национална припадност и за неговата борба за сопствена татковина. Сепак комплексноста на патриотизмот како лајтмотив и прашањата за националната припадност и (само)чувството за при/по/врзаност со одредена држава, татковина, но и „дом“ (таму каде што веруваш или чувствуваш дека си „свој на свое“), веруваме дека Андреевски најдобро го прикажува во неговиот неправедно запоставен роман *Небеска Тимјановна*.

Романот *Небеска Тимјановна*¹, Андреевски го објавува за првпат во 1988 година и претставува фикционализирана биографија на Уранија Јурукова (с. Изглибе, Костурско, 1926 – Скопје, 2012), неверојатна жена борец за слободата и правата на Македонците во Егејска Македонија, преку чија животна приказна Андреевски ги доловува политичките превирања и пресврти во однос на „егејското прашање“ пред и за време на Втората светска војна, Грчката граѓанска војна и повоениот период. Јурукова е етничка Македонка од Костурско, која потекнува од револуционерно семејство со комунистички убедувања, којашто ќе се бори во Втората светска војна, а подоцна и во Грчката граѓанска војна, секогаш водена од поривот за конечното ослободување и признавање на македонскиот национален идентитет и правото на јавна употреба и образование на мајчиниот (македонски) јазик на етничките Македонци од Егејска Македонија/Северна Грција. Таа ќе биде една од најистакнатите членки првично на СНОФ (Славомакедонски ослободителен фронт - антифашистичка организација на македонското население од Леринско и Костурско во рамките на ЕЛАС), па на НОФ (Народноослободителен фронт во кој дејствува и АФЖ - Антифашистички фронт на жените), негов околиски секретар и организациски секретар на АФЖ, како и една од двете Македонки

---

¹ Името на романот и главниот лик, Андреевски го изведува од словенизираната верзија на Уранија – Небеска, а презимето Тимјановна е изведено од името на дедото на Јурукова – Тимјан/ Евтимиос.

во Сегрчкиот демократски сојуз на жените, сè до нејзиното апсење во 1949 год. кога е однесена во Албанија. Таму неколкупати е изведувана да биде стрелана, за на крај да биде обвинета (со уште неколку Македонци од редовите на НОФ) како агент на Југославија и на меѓународниот империјализам.

Следуваат 13 години најтешка робија и принудна работа во неколку руски затвори (Љубљанка, Бутирскаја, Лефортово) и во логорот Тајшет во Сибир, за по смртта на Сталин и промената на политичката клима и односите меѓу СССР и Југославија, да биде депортирана во Казахстан (Алма Ата), од каде што дури по интервенцијата на Хрушчов, заедно со уште неколкумина од преживеаните егејски Македонци ѝ биде дозволено да се врати во татковината. Но, концептот за татковина на етничките Македонци од егејскиот дел е прилично проблематичен.

Токму преку наративизацијата на животот на Уранија Јурукова преку ликот на Небеска Тимјановна и останатите впечатливи (споредни) ликови од романот, Андреевски ја прикажува агонијата на националните идентитетски определби, концептите на дом и татковина и чувството на припадност и поврзаност со одредена нација или држава.

Уште на самиот почеток и авторот, како мото на романот, го загатнува прашањето на вистината (вистината за нечиј живот, животни избори, убедувања, соништа и копнежи), izdelувајќи го фрагментот: „Ова е само една вистина, зошто вистини има стопати по толку, којзнае колкупати по толку. Вистини има колку што има и луѓе. И живи и мртви.“ (Андреевски 2007: 338) - размислување на Небеска Тимјановна соочена со прашањата: која е вистинската/прогресивната страна и во што човекот може или мора да верува за да (пре)живее. На што претходат нејзиниот коментар дека колку што има луѓе, толку има и истории и нејзините размисли за капацитетот на човекот да истрпи сенешто и пак да о(п)стане неговата потреба да верува во нешто или некого зашто без верба и доверба никаде не се живее. (ибид.) Односно, со самиот избор на мотото, а и одлуката да се раскажува за толку болно и комплексно прашање од историјата на македонскиот народ (преку животот, изборите и борбата на една жена), Андреевски прилично субверзивно му приоѓа на историскиот наратив и веднаш укажува, не само на релативната природа на сфаќањето на историјата, туку и на најчесто изземениот аспект на човечката и афективна димензија во

историските прегледи и толкувања. Како што забележува и ликот на Небеска на едно место во романот:

„Знам дека политиката има некои општи цели и задачи, но зошто од нив е изоставена поединечната човечка болка? Јас болката ја ставам пред политиката... И одам, барам, се бунам. (Андреевски 2007: 430)

Во тој контекст, во есејот „Љубов, идолатрија и патриотизам“, филозофот И. Калан укажува на комплексноста на релациите што може да се развиваат и поддржуваат на индивидуално и колективно ниво, во насока на љубов кон татковината (едно основно чувство на патриотизам, припадност и поврзаност со еден народ, нација или држава) и многу поопасните идолатриски мутации на една „патриотска“ идентификација со татковината, во насока на национализам и шовинизам.

Оттаму, во продолжение сакаме да го анализираме концептот на патриотизам низ етичката, афективна и интимна призма на романот *Небеска Тимјановна*, осврнувајќи се на прашањата што ги поставува и Калан: како се сака татковината, што е тоа што е вредно за сакање, која е разликата помеѓу полезната и штетната љубов и колку сме подготвени да жртвуваме за татковината (за колективното добро) на сметка на личните придобивки и слободи.

Романот *Небеска Тимјановна*, иако жанровски е историска метафикција, во суштина го подрива концептот за големите историски (доминантно машки) херојски наративи и е историски роман, во кој низ индивидуалните човечки болки и судбини се проблематизираат клучните прашања за вистината во историските (државни и национални) наративи и стабилните национални идентитетски определби.

Дополнително, во романот се преиспитуваат и чувствата на патриотизам и припадност или отуѓеност од одредена национална заедница од една страна и државата како општествено-политичка заедница и формација, од друга страна. Тоа не значи дека во овој роман отсуствува херојската димензија. Напротив, во ликот на Небеска Тимјановна (а и во реалниот живот на Уранија Јурукова) хероизмот е поголем отколку што може да се замисли за еден човечки живот, но е соодветно прикажан со сета негова агонија, болка, сомнежи, жртви и саможртви, загуби, разочарувања и преиспитувања. Иако *Небеска Тимјановна* е роман што ги прикажува патриотските чувства и борбата за зачувување на сопствениот на-

ционален идентитет и определба на една жена, во суштина е роман што го проблематизира поедноставеното сфаќање на концептите: татковина, национална припадност, мајчин јазик, дом и вдоменост.

Во романот читаме дека во периодот по завршувањето на Втората светска војна, пред почетокот на Грчката граѓанска војна, дел од етничките Македонци од редовите на НОФ се пратени во Скопје на дошколување, каде што ја учат сесојузната идеологија на Комунистичката партија на Болшевиците. Високи функционери им држат предавања на српски што предизвикува немир кај Небеска и кај нејзината сонародничка и соборка Оливера Поточка, па тие се прашуваат:

„Небеска, да не нè школуваат за Срби? Молчи ѝ велам, можеби е партиска задача. Море, каква задача, вели Оливера, имаме ли ние некаде своја? Се буни нешто во нас, а не ти е јасно против кого.“ (Андреевски 2014: 85)

Немирот кај Македонците од Егејска Македонија е постојано присутен и чувството на недоверба оправдано затоа што нивните очекувања за признавање на македонскиот национален идентитет и слободата на самоопределување се во континуитет изневерувани и злоупотребувани. Сојузниците стануваат непријатели, непријателите - навидум сојузници, но во суштина, сите ги гледаат само личните интереси и манипулираат со националните чувства на егејските Македонци. Па, така за време на борбите во Втората светска војна и забелешките на Михајло Горачинов (нивен соборец, а подоцна и сопруг на Небеска) дека судбината одредила да живеат заедно со Грците, дека борбата е заедничка и време е да се исфрли омразата, Небеска оправдано со горчина забележува:

„Но луѓето паметат колку сите наши соседи се единствени дека нема македонски народ и колку не се единствени - чиј е тој народ, кому му припаѓа. (...) што да се прави со очајната непостојаност на народот?! Никако да ја издржи потребата за независност. (...) Кај нас сите идат како ослободители, никој да нè ослободи од наши-те ослободители.“ (Андреевски 2014: 27-28)

Кај Македонците од Егејска Македонија, како што напати укажува и Андреевски, не постои сомнеж за нивната национална припадност. Тие имаат долго паметење за теророт што им се врши и насилните асимилаторски политики и практики во Грција токму по-

ради македонската национална припадност, но и покрај сè тие продолжуваат да го негуваат мајчиниот јазик и национална определба. Сепак, со политички поигрувања и континуирана злоупотреба на подготвеноста на егејските Македонци да се одделат дури и од најсаканите (во случајот на Небеска од тукушто родениот син) и да го жртвуваат сиот свој живот за ослободување и обединување, нивната идентификација со одредена држава и патриотска припадност се постојано подривани и изневерувани. Оттаму, откако ќе бидат предадени од нивните довчерашни соборци и сограѓани од редовите на ЕЛАС, со кои заеднички се борат против фашизмот и веруваат дека интересите идеолошки им се совпаѓаат (за конечно признавање на македонскиот идентитет и јазик во рамките на грчката држава), со право се чувствуваат како откорнати од татковината и како апатриди.

Дополнително, подоцна, додека чекаат дозвола од СССР да го напуштат Казахстан и да се вратат дома (иако тука се поставува прашањето каде е домот за секој од нив?!), егејските Македонци добиваат известување дека се рехабилитирани од грчката партија и дека можат да се вратат на старите функции, што предизвикува огромен револт и болка. Сите се единствени дека не можат да им веруваат на нивните грчки сограѓани и довчерашни соборци, кои првично ги праќаат на робија, за потоа да ги рехабилитираат, па со право се чувствуваат како „пресадени дрвца“ како што забележува и ликот на Небеска:

„Ова не го измени нашиот живот, но многу измени во нашата душа. Од корен нè растрои, што се вели, ги поткопа и нашиот карактер и нашите навики. Нè преполни со некој бес, почна да нè нагризува, да ни го зема сонот.“ (ибид 387)

За тие 13 години робија повеќето од егејските Македонци ги губат ближните (сопрузи, деца, роднини), кои или настрадуваат во граѓанската војна или се протерани и раселени во Полска, Чехословачка, насекаде по светот, па природно се поставува прашањето за што и за кого се бореле. Ова чувство на бес, но пред сè на неизмерна болка и немоќ пред политичките игри со нивните животи, дополнително се засилува и кога ќе им биде дозволено да се вратат во Југославија/Македонија. Како што огорчено забележува ликот на Филип Хациевски:

„Бришиш делници, празници и пак не знаеш кога ќе си одиш дома. Нашиот календар не врви. (...) Нема кај да си одам. (...) Гледам на исток, гледам на Запад, не знам која страна е моја страна.“ (410)

За тоа да добие уште подраматични димензии кога дел од егејските Македонци одбиваат да се вратат и во Грција и во Југославија/ Македонија. Во препирката меѓу нив за враќање во Југославија, ликот на Паун Радевски објаснува:

„Јас веќе се навикнав на своите порази ... и сега не можам без нив. Поради Југославија бев на робија и пак ли да одам во Југославија? Ќе ми се извини ли ако појдам?! (...)

Којзнае колку ноќи пробдеавме фатени така во кавга?! (...) Татковината може да се сака отсекаде, ќе вели Паун Радевски. Борбата за Егејска Македонија останува отворена, вели Филип Хациевски, и дури има жив Македонец, не може да се затвора. Зар од Алма Ата ќе ја ослободуваме, вели, зар од Казахстан ќе пукаме? Куката е падната, вели Ристо Коларов, а ти уште ја бараш вратата. (Андреевски 2014: 420-421)

Како да се објаснат и опишат чувствата на крајна разочараност, немоќ и изгубеност пред игрите со поединечните човечки животи? Како да се помири човек со сознанието дека идеалите за кои се борел и народот за кој се жртвувал, го предале, го изневериле?! Дали тоа значи дека живеел залуден живот, дека сите жртви и загуби биле залудни и на крај останува само чувството на пораз и празнина, на болка што никаде и ништо не може да ја залечи?!

На почетоците од борбите, кога се сè уште водени од идеалите и од копнежот за слобода и за подобра иднина, Небеска и во моментите на најстрашните измачувања размислува дека сè е под клуч, целиот свет се држи заклучен, но неа умот ѝ е слободен, на којзнае кој кораб ѝ е качен (ибид. 48). Но, подоцна, соочена со постојаните измами, предавства и загуби, не е за изненадување што истата Небеска, претходно полна со љубов и соништа за слобода и подобра иднина за нејзиниот народ, изјавува: „сè ми е празно. И однатре и однадвор ми е празно (...), празна сум целата...“ (Андреевски 2014:74). Оттаму забелешката на ликот на Коларов дека кука-

та е падната и бесмислено е да се бара/брани вратата, можеби е клучна, на ниво на метафора, за сфаќањето на бездомноста и доминантното чувство на пораз и изневереност (пред сè на чувствата за патриотизам и национална припадност) кај егејските Македонци. Тие постојано се соочени со прашањето за која „куќа“ се борат, чиј е домот, каде е нивниот дом? Дали е тој територијално или идеолошки одреден? Дали домот ти е таму каде што си роден, каде што ти е потеклото и предците или таму каде што можеш слободно да живееш и да бидеш тоа што си? И има ли воопшто место каде што тие ќе може да бидат Македонци, а и да се дома, да се чувствуваат како во своја татковина?!

За Небеска (како и за повеќето егејски Македонци), првично концептот за дом и татковина ѝ е Костурско, Егејска Македонија каде што чувствува дека и „камењата ја познаваат и тревките ѝ се пријателки“ (Андреевски 2014: 86). Но, чувството на припадност поврзано со одредена територија на потекло, може да биде во судир со чувството на припадност и љубов кон одредена држава и нација како политички и идеолошки концепт. Често, особено во периоди на војни, кризи или оспорувања на одредени национални определби и припадност, патриотизмот може да се поистовети со национализам и тие дополнително да се врзуваат за одредена територија или држава. Односно, вистинскиот патриотизам или љубов кон татковината да биде погрешно сфатен и пропагиран како национална и територијална исклучивост, а не како граѓански концепт. Оттаму, ваквите поедноставувања, нужно водат кон конфликти (на индивидуално и на колективно ниво) и кон шовинистички и дискриминаторски практики.

Џ. Орвел во „Белешки за национализмот“ објаснува дека патриотизмот и национализмот се заемно исклучиви категории. Ако патриотизмот подразбира убедување дека твојата земја е најдобрата, без притоа да инсистираш и другите да го прифатат твоето убедување, национализмот е поврзан со желбата за моќ и превласт, па сонот на секој националист е да осигура сè поголема моќ и престиж за нацијата со која ја поистоветува својата индивидуа. (Орвел 1968: 362)

Сепак, како што забележува и М. Вироли во *За љубовта кон татковината*, патриотизмот и национализмот влегуваат во сферата на афективното, водени од силните чувства за национална идентификација, припадност и потекло, па, иако постои, често тешко

е да се направи јасно разграничување. Особено во периоди на загроза и оспорување, како во случајот со Егејците, националната идентификација е силно врзана со основното и општо чувство на (себе)вреднување и смисла на еден живот, па сите други пориви и потреби се ставени во заден план.

Оттаму и подготвеноста на Небеска да го остави тукушто родениот син, да ги потисне своите мајчински чувства и пориви и да се врати на воените задачи. Иако вели: „детето ме трга ваму, војната ме влечка онаму. Не знаеш кому му припаѓа твојот живот, што е поголемо за тебе. И после цел пат си плачев. (...) Тој миг уште долго време, и во најтешкото потешко ќе ми паѓа.“ (Андреевски 2014: 134-135) сепак, таа верува, како и другите Егејци, дека националната борба за ослободување и обединување на Македонците е поважна и дека индивидуалните жртви се нужни за идната слобода и за колективно добро. Но, како да се помири со човечката непостојаност и со сознанието дека можеби нејзините жртви биле залудни? По тринаесетгодишната робија враќањето во Грција ѝ е забрането и таа се враќа во Југославија, во Македонија, каде што почнува одново да го гради животот и се обидува да си го поврати синот од Романија. Но, поради интервенциите на грчките власти, од Романија неколкупати одбиваат да ѝ го вратат. Страдањето и чувството на личен пораз, немоќ и безнадежност кај Небеска се многу поголеми во тие први години по враќањето од робија, околку и во најмрачните моменти на нејзината сооченост со смртта, кога е неколкупати тешко ранувана во борбите, изведувана пред стрелачки одред или во најсуровите самици во руските затвори и во сибирски логори. Затоа што физичката болка, па и смртта, не се пострашни од животот во кој ти ги убиле сите идеали и ти ја уништиле секоја надеж за подобра иднина. Во романот за Небеска читаме:

„Моето дете е пак прецртано на списокот. Секогаш исто, а може и од иста рака. И јас ќе гледам така и ќе си ги јадам солзите, ќе си ги голтам. (...) Па уште кога ќе чујам зад мене: аман, од овие Егејчишта, нигде не ги собира! Не се гибам со луѓето, не се кажувам, туку само подголгнувам како човек што си ја загубил адресата за дома. Се колнам себеси и малку ми е: ја барам најлошата клетва. (...) Што е ова, мори Оливеро, ќе ѝ велам, и

овде не нè сакаат...Дали е ова наш народ...или и народот сме го згрешиле?

-Народ, ко народ, вели Оливера. Денес не знаеш што останало и на нас наше (...)

-Не знам, вела, ама зар и овде ќе бидеме туѓинци? (...)
Не сум за ништо, вела, ко да сум надвор исфрлена. Ко да сум од сите истерана..." (428-429)

Да бидеш изневерен од оние за кои веруваш дека се твој народ, од заедницата со која претходно си се идентификувал и на која си мислел дека ѝ припаѓаш, е сознание и чувство што од корен ја подрива и разнебитува една индивидуа.

Вироли, повикувајќи се на размислите на Симон Веј, објаснува дека патриотизмот подразбира духовна и културна позрзаност (заеднички корени - rootedness) со одредена нација или народ, и таква потреба на припадност и национална идентификација е својствена за повеќето луѓе. (Вироли 2003: 163) Но, оваа потреба не смее да се развива како слепа идентификација или неоснована горделивост за единственоста или посебноста на националната заедница на која припаѓаме. Да, патриотизмот подразбира љубов кон земјата и народот со кои се идентификуваш и ги чувствува како свои, како и подготвеност да се бориш и да го штитиш она и оние кои ги сакаш и се дел од твојата заедница. Но, тука се поставува и клучното прашање за полезната и за штетната љубов (на индивидуално и колективно ниво) и (не)потребните жртви во името на таа љубов, кои ги анализира и Калан кога патриотизмот го анализира како афективна реакција, а не како граѓански концепт. Патриотизмот во афективни рамки како чувство на љубов, иако честопати надвор од рационалните параметри, сепак подразбира и треба да подразбира преиспитување. Како и со секоја љубов, за да биде полезна и долготрајна треба да биде оправдана и да не ѝ штети или да ја разнебитува индивидуата која ја сака. Во случајот со Егејците, и низ животот на Небеска, безусловната патриотска љубов и национална пожртвуваност се покажуваат, не само како автодеструктивни, туку и поразителни на суштинско, идентитетско ниво. Како што објаснува и ликот на Небеска, не е проблем само чувството дека не припаѓаш никаде, како да си истеран од сите, туку општото чувство на празнина и пораз. Како да се сака

и што/кој да се сака после такво изневерување на нечија љубов?! Небеска ја наоѓа смислата за својот живот во борбата за својот син и љубовта кон него, велејќи:

„Зошто човекот цел живот се мачи за еден ден да се радува, госпoде? Веќе не знам од кај сум и каде? За каде накаде? Дали е ова мојот крај или само еден нов почеток? Не знам што оплакувам од тие две крајности (...) И така, во гушкањето на детето, се заборавам. Ништо не останува зад мене, на ништо не се сеќавам. Како сето време да сум била мртва. Само детето ми е доказ дека сум живеела. Од него потаму ништо не гледам, не ми се гледа.“ (Андреевски 2014: 434)

Но, голем дел од Егејците никогаш не ќе можат да „гледаат потаму“, нема да можат да се соземат и да почнат одново. Ниту ќе можат да си го најдат и препознаат својот дом и народ, ни во Грција, ни во Македонија, па цел живот ќе живеат со чувството на суштински пораз, изневереност и отуѓеност.

Тоа, сепак, не значи дека патриотизмот како концепт е неоправдан и дека не треба да се негуваат или да се стимулираат патриотските и националните чувства на индивидуално и колективно ниво. Тие колку што може да бидат благородни и сплотувачки, толку може да бидат и деструктивни и разнебитувачки. За почеток патриотизмот не смее да се поистоветува со национализмот, особено не со националната исклучивост. Љубовта кон татковината е морален концепт. Во афективна смисла вистинската љубов кон татковината и национализмот се разликуваат, како што се разликува „нежната љубов кон другите луѓе и бестијалната страст и болните и себични хирови“ (Вироли 2003: 168).

Патриотизмот подразбира одговорност и грижа за народот и земјата со кои се идентификуваме, со тоа што ќе ги согледуваме заедничките успеси и доблести, но и грешки и недоследности, за колективно и индивидуално да работиме на заемно унапредување. Патриотизмот е оправдан само како морален, граѓански концепт што стимулира љубов, емпатија и слобода на определба на сите негови граѓани. Искрената љубов кон татковината подразбира препознавање и штитење на културните и историски вредности на еден народ, но за разлика од голиот национализам не ги гледа само победите, големината и посебноста на една нација, а сите промени или критики да ги доживува како напад или чин на предавство.

Напротив, како што објаснува Вироли:

„Патриотот гледа една разнолика слика составена од моменти на минлива величина и слава, минати и сегашни криминали и скандали, минати и актуелни страдања и понижувања. Тие сите се негови, но тој не бега од нив, ниту сака да заборави. Тој ги прифаќа сите, но сите немаат иста вредност ниту подеднакво му припаѓаат. Некои моменти од националната историја носат радост, други иднигнација, трети срам – можеби највпечатливото чувство на патриотската љубов.“ (166)

Односно, патриотизмот не смее да биде слепа љубов и идеализирање на државата и народот на кои припаѓаме, туку заемна поддршка, емпатија и постојан стремеж и борба за добробит на сите членови на нашата заедница. А, како и во историјата на секој поединечен живот, така и во историјата на една нација, има моменти за радост и гордост, но и порази, постапки и избори од кои треба да се срамиме. Со сите треба да се соочиме и да ги прифатиме затоа што сите се наши. Само таквата љубов е долгорочна и одржлива. Ако колективно не се грижиме едни за други, заедно се радуваме и гордееме со нашите успеси, но и учиме од сопствените и од туѓите грешки, нема да опстоиме како народ. Љубовта (кон татковината) дури и кога се дава безусловно, треба да се негува, да се одржува и да се заслужи, во спротивно води кон уништување и разнебитување и на индивидуално и на колективно ниво.

Користена литература

- Андреевски Петре М. 2007: *Небеска Тимјановна*, Табернакул, Скопје.
- Андреевски Петре М. 2007: *Тоа штогаш*, Табернакул, Скопје.
- Benhabib Seyla 2018: *Exile, Statelessness, and Migration_Playing Chess with History from Hannah Arendt to Isaiah Berlin*, Princeton University Press, New Jersey.
- Callan Eamonn 2006: “Love, Idolatry, and Patriotism” in *Social Theory and Practice*, Special Issue: *Cosmopolitanism and the State*, Florida State University-Department of Philosophy, Vol. 32, No. 4, (October 2006), 525-546.
- Димитрова Калиа 2019: „Не бев воспитувана да молчам, туку да говорам гласно и да се спротиставам на неправдите: Интервју

- со Уранија Пировска“, *Медуза*, <https://meduza.mk/?s=%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0+%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0> (пристапено на 13.8.2024)
- Косиџовски Љубомир 2012: „Уранија Јуркова: Колку љаџи ќе умираме?“, Глобус, бр. 284, 2.10.2012, Скопје.
- Orwell George 1968: “Notes on Nationalism”, in *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell – Vol.3*, Harcourt, New York.
- Ramet Sabrina P., Listhaug Ola, Simkus Albert (Eds.) 2013: *Civic and Uncivic Values in Macedonia_ Value Transformation, Education and Media*, Palgrave Macmillan, New York.
- Viroli Maurizio 2003: *For Love of Country_ An Essay on Patriotism and Nationalism*, Clarendon Press, Oxford.
- Weil Simone 2001: *The Need for Roots_ Prelude to a Declaration of Duties towards Mankind*, Routledge, London.

д-р Ана Јовковска
Институт за македонска литература при УКИМ
ana_jovkovska@yahoo.com

ЖЕНСКИ ПЕРСПЕКТИВИ НА ТРАУМАТА И НАСИЛСТВОТО ВО МАКЕДОНСКИОТ РОМАН *ПИРЕЈ* ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

Апстракт: Текстот ги проблематизира женските и феминистичките перспективи на траумата и насилството во романот *Пиреј* од Петре М. Андреевски. Предмет на истражувачкиот труд е жената во македонскиот роман низ естетиката на трагичното, односно ликот на Велика преку кој се анализираат телото како мапа на болката, дискриминацијата, импликациите на траумата и условеноста на менталното здравје, адресирајќи ги прашањата за патријархатот и тоталитараната контрола на војната. Социокултурната конструкција на женственоста, различните видови на насилство, психолошко, физичко, економско и сексуално насилство, како и односот кон болеста и смртта се главните истражувачки прашања на овој труд. Главната теза се однесува на патријархалната култура како поттикнувач или поддржувач на насилството, а насилството како катализатор за женската траума. Клучно е да се прикаже причинско-последичниот однос меѓу трауматското и идентитетското на повеќе различни рамништа, метафорично искажан низ познатата народна поговорка „кога се раѓа женско и стреите плачат“, што неколкупати се провлекува низ романескното ткиво на *Пиреј*.

Клучни зборови: траума, насилство, жена, Велика, *Пиреј*.

Вовед

*„Пиреј е ѝпроскојѝна ѝпрева, а некои ја викааѝ и ко-
шѝпрева. Ама ѝѝи колку сакаш кошкај ја, корни ја, куби
ја, ѝѝаа ѝѝак не умира. Само малку да се доѝре до земја-
ѝѝа и ѝѝак да се фаѝѝи, ќе оживи, ќе ѝоѝѝера. Ниѝѝѝо не
ја ниѝѝѝи ѝѝаа ѝпрева“* (Андреевски 2019: 7).

Ова се првите симболички референци во романот *Пиреј* од Петре М. Андреевски, објавен во 1980 година, којшто критичарите го нарекоа роман-меѓник во македонската белетристика, темел на македонскиот модернизирани реализам, култна книга во чие јадро се страдањата на македонскиот народ околу Првата светска војна, во која се препознава колективната голгота од нашата историска меморија, што преку овој текст имаме мотив да ја анализираме низ родова диоптрија. Текстот ги проблематизира женските и фемини-

стичките перспективи на траумата и насилството во романот, лоциран во демирхисарско село. Дали женскиот принцип е распнат меѓу патријархалноста, сиромаштијата и војната? Дали женственоста е социокултурна конструкција? Како различните видови на насилство, психолошко, физичко, економско и сексуално насилство водат до траума? Каков е односот на женските ликови во романот *Пуреј* кон болеста и смртта? Ова се главните истражувачки прашања на трудот, низ кои, нотирајќи ги психолошките импликации од родовата нееднаквост, сексистичката култура и бруталното кршење на човековите права, ќе се обидеме да ја пронајдеме врската помеѓу родот и траумата и да ја докажеме условеноста на менталното здравје на жените. Оттука, главната теза се однесува на патријархалната култура како поттикнувач или поддржувач на насилството, а насилството како катализатор за женската траума.

Женското писмо е дел од мајсторијата на Андреевски и во романот *Небеска Тимјановна*, каде раскажувачот е – жена. Венко Андоновски пишува дека „неговата популарност токму се должи на тоа што читателот станува *слушател*, како во народните раскажувања, кога најстариот им раскажува на помладите некоја приказна, насобрани околу огнот. И што слушаме? Слушаме жив дијалект на селанецот од Демирхисарско, како да сме таму, или како да слушаме тонски запис“ (Андреевски 2019: 257). Болката неретко е извор на женското искуство и катализатор на менталното здравје, и тоа не само физичката болка низ корпусот на воените злосторства и страдања, родово базираното насилство, туку и емоционалната траума која се вгнездува во менталниот сколоп на личноста.

Истражувајќи за темата, во книгата *Игенитијет(и)* од Лорета Георгиевска-Јаковлева во текстот за „Родовите претстави во македонскиот и во албанскиот наратив“, наидовме на цитат од драмскиот писател Горан Стефановски од интервју во *Форум* каде вели: „Нашата православна ортодоксија е една колективистичка вертикала, една машка оска во којашто живеат, истовремено, сите чукундедовци, прадедовци, дедовци, татковци и синови. Во темните одаи на нашата свест, како и во целата наша литература, се случуваат само меѓугенерациски битки меѓу поколенијата и секогаш кога ќе отворите плакар, меѓу мевливите јамболии клечат сенките на заборавените предци. Во ваквиот свет нема ниту простор, ниту потреба од женски права, толеранција и демократија“ (Георгиевска-Јаковлева 2012:154). Имено, покрај бројните книжевни квалитети

и заслуги, романот *Пуреј* е толку значаен поради тоа што е првиот што го воведува женскиот глас. Централната приказна се врти помеѓу машкиот глас на Јон и женскиот глас на Велика, помеѓу митското и историското, реалистичното и магиското, или меѓу борбата со архетипскиот лик на војната - сиромаштијата и болеста, и архетипскиот лик на моќта и мажественоста. Оттука, целта на овој текст е да се обидеме да ги продлабочиме женските перспективи на траумата во романот *Пуреј*, синтетизирајќи ги различните видови на родова дискриминација.

Стапиците на телесноста за женскиот и машкиот субјективитет

„Нашето тело го бара доказот за своето постоење и своето траење. Се погрчевито се бори да осигура трага во временската дујка на случувањата како небаре тоа да е виновно што го нема одговорот за бесмисленоста за неговата болест, за неснајденоста во (пост)модерните релации, за промовоста, за загубеното секавање на своите основни потреби – да се оправда своето постоење во релација со својата внатрешност и во релација со Другиот“ (Гешоска 2000: 146).

Клучно за романот *Пуреј* е разбирањето на издржливоста и адаптирањето на телото во културно-политичкиот дискурс, доминацијата на идеологијата врз формирањето на родовите претстави, трагите од традицијата, односите на моќта, разните конструкции на родовите идентитети низ политичките и воените режими и бројни други фактори што ја испишуваат менталната картографија на телото и на телесноста. Ропството на женското тело се детектира низ сите слоеви на приказната на Велика, а традиционалниот модел на женската најубедливо се создава преку улогата на мајка и домаќинка. Се смета дека жената, по мажењето, станува нива, дека нејзината репродуктивна улога е единствената можна, дека таа е должна да му служи на мажот, да му готви, да го пере, да му ги мие нозете, да му служи како робинка, да гувее и да му оди по бесот. Патријархалната култура често пати е (в)градена низ клетките на традицијата во општеството, некогаш експлицитно изразена, некогаш перфидно маскирана, но секогаш играјќи на картата на „природноста“ и „склоноста“. „Склоноста на жените кон домот и

мајчинството на пример, со векови се сметало како инстинктивно, но, кон крајот на осумнаесеттиот век Мери Волстоункрафт (Mary Wollstonecraft) ја започнува феминистичката традиција на спорење со биолошките теории за женската природа. Феминистките тврдат дека домаќинството и мајчинството се научени улоги и дека женската и машката се ефекти на културата, а не на природата. И таму каде што се работи за моќ, како сексуална политика, дефинициите за „природата“ на мажите и жените се постојан извор на борба“ (Џордан и Ведон 1999: 166). Имено, и денес, родовите улоги и идентитети се создаваат низ социјалните конструкти, почнувајќи од семејството, преку образовниот систем, популарната култура, медиумите, филмот, литературата, адвертајзингот и социјалните мрежи. Низ овие културни практики се формираат родовите стереотипи како едни од најконзервативните форми, па, често сме изложени на наративот дека жените се „понежниот пол“, дека тие се емотивни, пасивни, ранливи и субмисивни, додека мажите се силни, бескомпромисни, рационални, храбри и независни. Станува збор за „природна“ или „нормална“ женскост и машкост кои ги учат жените дека треба да бидат покорни, а мажите лидери. Имено, таквата родова нормираност Андреевски вешто ја деконструира во романот *Пиреј*. Отворајќи ги прашањата за телото, болеста, мајчинството, болката, војната и смртта, романот длабоко задира во темата за траумата. Приказната на Јон започнува од неговото детство во кое ја детектираме токсичната маскулиност на таткото, патријархална фигура којашто го загубила човечкото во него. Првата голема траума со која се соочува малиот Јон е кога неговата мајка се разболува, па таткото бесчувствително ги тера децата да се простат со мајка си за да ја врати назад во семејството од селото од кое ја земал, објаснувајќи им дека од болна жена нема корист. Потресителна е сцената во која болната мајка едвај ја поткрева раката за да ги погали своите чеда, сакајќи за последен пат да ги бакне пред разделба. „Ние тогаш уште посилено заплакавме со Мирчета и татко се сврти, се приповрати и не удри со прачката за да се вратиме дома. И ние се вративме. Се враќаме и се вртиме, гледаме по колата што се одалечува надолу. И така, татко беше ја вратил мајка во Боишта, откај што беше земена. – Мене не ми треба болен човек дома, беше му рекол на вујка, и ја оставил мајка. После си умре жената, таму“ (Андреевски 2019: 18). Смртта продолжува да демне од секоја наративна плетка на романот, од

убиствата и крвопролевањата на војниците, па сè до болестите и умирањето на децата, најсилно процедена низ мајчинското сито на Велика, кога таа, едно по едно, ги губи сите пет деца. За Јон, пак, ова е првата емоционална стапица во која паѓа едно младо момче, присвојувајќи го концептот на уталитарноста, што ја фаворизира користа и добивката, за потоа на таков начин да се одвива и одбирањето на сопруга која треба да работи, да биде корисна за заедницата, да раѓа деца и да биде робинка во домот. Ова е, всушност, првиот дискриминациски пункт, кога жената се изедначува со стока и се вреднува исклучиво според тоа колку е работлива и јака, како некоја од која и работата се плаши. Дијалогот помеѓу браќата Мирче и Јон при изборот на сопруга се одвива токму преку издигнувањето на телесноста на пиедестал, афирмирањето на женската снага, односно низ споредбата на жената со ламја, со сверка, со архетипската слика за родилка и чуварка на домот, што експлицитно го покажува продолжувањето на родот и цикличноста на животот, а сублиминално го означува чувањето на културниот идентитет.

Прочистувајќи го ова исчитување на романот од сублиминалните значења за културниот идентитет, а анализирајќи го преку родовите кодови доаѓаме до заклучок дека низ целата наративна структура се привлекува болката, дискриминацијата и експлоатацијата на женскиот труд. Истовремено, диктатот на патријархатот е немилосрден и кон момчињата кои од мали се учат на поведение на крутост. Имено, во детството кога Јон и неговиот брат Мирче се простуваат со својата болна мајка не смеат да покажат емоции и ранливост. Ваквите инхибиции подоцна во животот резултираат со (авто)агресија и деструкција, а патријархално конструираната решетка на мажот станува одлична подлога за пукање еден во друг, војување и крвопролевање. Во една реченица, всушност, може да се види целата деконструкција на светите вредности за кои се бореле, како и амбивалентноста кон смислата на војната и религијата. „Војникот наеднаш запре со крстењето и му врза една тешка шлаканица на момчето. Со истата рака со која се крстеше“ (Андреевски 2019: 10). И додека од една страна се демистифицира херојството на војувањето, се расклинува епската машкост, од друга страна се покажува силната женска страна да се биде мајка, да се води грижа за сите во домот, да се преживува во сиромаштија, болест и војна. Надминувајќи го биолошкиот детерминизам и раѓањето како најголема сила во универзумот, на жената

и се атрибуира една исто толку важна социјална улога, а тоа е да биде столб на семејството. Евидентна е супериорноста на жената во борбата да се грижи за сите околу неа, па како кула од карти се руши привидот дека мажите се оние кои го прехрануваат и на тој начин го одржуваат семејството и домот. Оттука, приказната за страдањето на Велика отвора една нова феминистичка перспектива која црпи од митскиот и социјален лик на жената, или како што пишува Наташа Аврамовска во текстот „Противставеноста усно-писмено рамништето на прикажаното како противставеност на женско-машкиот свет“ во нејзината книга *Травестија на усната историја – раскажувачкиот криптограм на Петре М. Андреевски*: „Сите атрибути на женското со кои во патријархалниот аксиолошки универзум се означувала инфериорноста на жените, а кои во Велика се отелотворени на архетипски начин, во романот *Пиреј* се покажуваат како нејзина предност. Велика не соучествува на планот на историските случувања, но нејзината перспектива е втемелена во исконскиот начин на бидување, кој му го одрекува правото на Јоновитиот начин на легитимација на сопственото постоење та води кон спознанието на неговите избори и дејствувања: во бракот, општеството и историјата (Аврамовска 1999: 156). Имено, на едниот фронт ја имаме борбата за државност, територија и нација, под капата на слободата, додека на другиот, женскиот фронт, се одвива борбата за вистинското духовно ослободување.

Тоталитарната контрола на војната, болеста и насилиството

„Пушката никогу не му родила дете“
(Андреевски 2019: 40).

По заминувањето на Јон на воениот фронт, Велика останува сама да се бори со сиромаштијата за опстанокот на своите пет деца, но прва во низата трауми е изненадната смрт на синот Ангеле. Играјќи си со своите другари тој пронаоѓа залутан куршум што пукнува по грешка. Во војна и децата си играат војна. Во ливадата Велика го наоѓа мртвиот син кој не успеал да избега кога другите деца се разбегале од експлозијата. Потопен во сопствената крв, Ангеле лежи ничкум плеснат на земјата, а до него кучето Чако квичи и завива од тага. „Како да бацувам некој студен камен, некоја мраморна гробница. И јас мрамор се мрамора, си ја тедам главата,

а солзите само ми врнат. Олкави вака солзи, ко лешници ми капат в уста и на лицето од Ангелета мој. Го молам да се опули, да ми проговори, а тој молчи. Ни клепка му клепнува, ни прсте му мрднува. Лицето му е крпа и уште помазно. Не дочека, убавиот, и да се забричи. Ноктите помодрени, никаде нема живот, запрена воденицата. А живо сребро беше, в раце што не се држи. Му викам, а тој не ми се освива, не го слуша кукањето мое. Гледам нагоре, барам помош од небото, се молам“ (Андреевски 2019: 62). По оваа трогателна сцена, брзо потоа Велика повторно ќе се најде очи в очи со смртта, губејќи ги сите пет деца едно по друго за краток временски период. Книжевниот опис на Андреевски на мајчината мака и душевна болка при смртта на ќерката Капинка е маестрален. Мајката сама го крева тешкото мртво тело на својата ќерка, ја носи на магаре, сама копа гроб и се простува од Капинка, додека очајно го моли Господ да не ѝ го зема истиот ден и болниот син Свездан. Средбите на Велика со смртта стануваат сè почести, исцедувајќи ја од неа и последна капка исконската сила. Желбата за својата смрт, односно суицидалноста е неизбежна состојба за една жена која губи пет чедра.

Паралелно со умирањето на децата, во Јоновата приказна, пак, се надоврзува едно поинакво трауматско искуство. Во вртлогот на војната, врвејќи низ буките, засмрдени од барут и од раскопана земја, на една ледина тој здогледува силувана мртва жена. Жената е млада и гола и за миг си помислува колку е убава за гледање, иако мртва. Психолошката комплексност на ситуацијата во која се нагласува естетската фасцинација од мртва жена се засилува со исповедта на Јон дека тој, всушност, првпат гледа гола жена. Во оваа сцена на голотија и силување, суптилно се буричкаат смртта и сексуалноста, искривувајќи го ликот на еротското и хуманото. Бруталните воени искуства со пукања, силувања и убивања како црн талог се напластуваат во душата на Јон, дотолку што тој еден ден се враќа дома како друг, непознатлив човек, полн со гнев и омраза. Личната бездна на Јон уште повеќе се продлабочува кога Јон ќе ја слушне информацијата дека сите пет деца му се мртви. Андреевски одлично го портретира мажот кој војувајќи се губи себе си, притоа губејќи ги и најблиските околу него. Поствоената ментална дезориентираност, чувството на немоќ и неуспех, како и очајот од загубеното Јон го проектира врз својата сопруга Велика, при што честопати е насилан со неа. Сцените со родово базираното

насилство се извонредно тешки книжевни експликации во романот на Андреевски. Конкретно, станува збор за пострауматски синдром на мажот кој војувал, што отвора цел спектар на состојби поврзани со менталното здравје. Психологизацијата на ликовите во *Пиреј* е толку силна што на моменти не знаеме дали да ги мразиме и судиме или да ги сожалуваме и да им простуваме. „А има секаков народ: и подобри и полоши и којзнае какви. Некои офицери ќе се опијанат и ќе одат по селата со војниците, ќе крадат, ќе земаат и ќе напастуваат жени. Жените ќе се дрaskaат со војниците, ќе припискуваат. Ќе се молат и ќе колнат со исто зинување на устите. Ќе се кинат жените со војниците и само ќе дробат со очите. Некои ќе ги наденат, некои ќе ги остават улогави“ (Андреевски 2019: 137). Силувањата и разните други видови на сексуално насилство се само уште една од формите на насилство во романот. Бројни се описите во кои Велика по цели ноќи го чека Јон да се врати од кафеана, а тој пијан и садистички настроен брутално ја претепува. Истерувајќи ја со клоци и тупаници од дома, таа ноќите ги минува стуткана на скалите пред врата. „Оти не спиеш, ми вели Јон. — Ами, тебе те чекам, му велеам. — А мене ме чекаш, мајчето твое, вели, којзнае кај ќе ме удри. И јас со пиштење му се откинувам и се измолкнувам надвор. И ноќта пак ќе ја преседам на скали. Ќе седам и ќе се пофакам по нозете, по ребрата, по слабините. Да видам да не имам нешто скршено, шинато, скинато. И таму, на скали ја предремувам ноќта, ја измеризувам. Некогаш ќе ми дојде да ја земам секирата и да му ја расцепам главата. Така, дури спие, дури се порева ко истурена комина. После ќе ми дојде самата себе да се удирам по глава“ (Андреевски 2019: 238). Нејзината тага незначително е ублажена од золвата Уља, која ја вика да преноќи кај неа, што го покажува односот на женската солидарност и препознавање, но не и директно спротивставување на родовата опресија. Антрополошката осаменост е уште една од важните линии во романот, што се препознава и преку желбата на Велика по смртта да биде закопана сама, никако до нејзиниот сопруг. „Единствениот завет на Велика е дека таа, и покрај силната традиција која ја симболизира светоста на бракот, и по смртта не сака да биде закопана со својот маж, туку со коските на своите пет деца загубени за време на војната. Велика всушност го осудува својот сопруг на вечен молк, на потполн заборав и со тоа сака да ја избрише трагата на неговото постоење. Остатокот од романот е приказна за причините за ваквото однесување, приказна што прет-

ставува остар протест на традиционалниот модел на женскоста кој во балканските простори може да се синтетизира во синтагмата „трпи и молчи“ (Георгиевска-Јаковлева 2012: 158). Во тој бунт, на моменти гласен, на моменти тивок, очигледни се преиспитувањата на жените за тоа како минал нивниот живот, апострофирани во разговорот помеѓу Велика и поранешната пријателка Стојна Ресулоска. „Ами, кога помина она време, вели Стојна Ресулоска, кога помина нашето време? – Било-поминало, вела, живот брз: на една врата влезе, на друга излезе. Толку има живот, вела, толку. И кога ќе те прашаат : - Која беше? – Никоја. – Кај си била? – Никаде. – Што направи? – Ништо. – Толку е животот (Андреевски 2019: 215). Во овие навидум едноставни дијалогски форми го откриваме целото каење за загубеното време, за потрошената младост, за нереализираните соништа и идеали на секоја жена која морала да се прилагодува на наметнатата улога во општеството – да биде домаќинка и мајка, заробена во сферата на приватниот простор, во кафезот на домот, исполнувајќи ги зададените родови норми на тогашното воено општество.

Заклучок

„Животијот е една голема угорница, а уштите ѝ голема удолница по која ѝрчам. Цел животиј ѝрчаме за да го откриеме нејзиниот крај, нејзиниот газер. Пред малку само ѝрчавме еден кон друг: и од едната страна има наши луѓе и од другата страна има наши луѓе. А и сите луѓе на светот се наши луѓе. А навалуваме еден на друг. Околу нас само кушуми цивкаат, ама ниеден не ме ѝогага“ (Андреевски 2019: 66).

Патријархалната култура е, всушност, заедничкиот именител на стравот, болката, насилството и траумата. Би можеле да заклучиме дека Андреевски со својот култен роман *Пиреј*, чие прво издание е објавено во 1980 година, уште пред четриесетина години бил пионер во антиципирањето на интерсекционалноста како теоретска рамка за разбирање на начините на кои некои аспекти од општествените и политичките идентитети, како род, раса, класа, сексуалност можат меѓусебно да се комбинираат во создавањето на разни модалитети на дискриминација. Следствено, структурното и психолошкото насилство во *Пиреј* се детектираат на голем

број страници, покрај економското насилство кое се комбинира со сексуалното, вербалното со физичкото. Сепак, сопоставувајќи ја приказната на Велика преку која се легитимираат болките и страдањата на сите мајки во воениот период, со приказната на Јон, која е всушност наративот на војната, доаѓаме до чувство дека „машката“ приказана на историјата се губи во трагикомичност и бесцелност, за разлика од цикличната женска струја која раѓа, создава, чува, негува и опстојува. Историските случувања стануваат банални во споредба со човечките предизвици да се опстане при глад и болест и да се умее да се љуби покрај толку омраза насекаде.

Конечно, ткивото на реалниот, секојдневен живот со сите страдања во него е инспирација за голем број книжевни и уметнички дела, но, дали Андреевски со приказната на Велика во *Пуреј* сака да ни каже дека индивидуалните болки и трауми честопати се подлабоки од колективните подруми на историјата? Или, пак, колективното лудило на војната, корумпирачката стапица на моќта, насилството, полтронскиот однос кон системот и власта, како и инхерентната машка доминација во патријархалните политички услови се нераскинливо поврзани со родовата опресија, женската траума и нарушувањето на менталното здравје. Деконструирањето на женското искуство преку ликот на Велика во *Пуреј* на Андреевски е манифест на болката и издржливоста, што ја демистифицира епската машкост и линеарниот прогрес на историјата, воздигнувајќи ја женската цикличност на животот – раѓањето, обновата и смртта.

Користена литература

- Аврамовска Наташа 1999: *Травесџија на уснајта историја – раскажувачки кривограм на Петре М. Андреевски*, Институт за македонска литература, Скопје.
- Андреевски Петре 2019: *Пуреј*, Три, Скопје.
- Георгиевска-Јаковлева Лорета 2012: *Идентифицирање(и)*, Институт за македонска литература, Скопје.
- Гешоска Искра 2000: „Другост, тело, љубов“ во *Маргина бр. 50*. Темплум, Скопје.
- Мојсова-Чепишевска Весна 2007: *Мал книжевен шестаменик*, Македонска реч, Скопје. Џордан Глен и Ведон Крис 2000: *Културна политика – Класа, род, раса и постмодерниот свет*, Темплум, Скопје.

проф. д-р Елизабета Шелева
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ

НИКОЛА МАЦИРОВ ВО КОНТЕКСТ НА ПОЕТИКАТА НА (НЕ)ВДОМЕНОСТА

„Помеѓу бегството и приближувањето
има еден **камен голем колку сон**
Тој не приоѓа,
Тој не бега

А јас сум туѓинец

Засекогаш туѓинец.“

- Махмуд Дарвиш -

Вовед

Книжевноста, уметноста, науката за некои луѓе не се нешто многу повеќе (или поразлично) од идеална можност и згодна прилика за сопствено напредување, пробив во медиумите и јавниот простор, самозадоволство и опортунистички избор (и опција на „незамерување“ со било кого).

За мене лично, како и за оние интелектуалци, писатели, уметници, кои ги ценам – книжевноста и уметноста се кауза, доживотен предизвик за себе-осознавање, духовен раст и инспирација.

Да се занимава човек со ваква дејност, како што е нашата во денешно време безмалу значи вистински **подвиг** – наспроти се’општата врева на политиката и војната, (пост)пандемиската криза и апологија на поседовноста, но и глобалниот заговор на површноста. Придобивките од оваа кауза се меѓутоа лековити – оти вистинската и длабока литература е илјач од се’присутната грдотија и баналноста.

Мојот интерес и засегнатост од поетиката на (не)вдоменоста има долготраен карактер и егзистенцијално (а не само академски) поткрепено постоење. За мене таа беше и останува „отворено дело“, изведба во тек (work in progress).

Со оглед на тековниот (бирокуратски) терор, кој завладеа во книжевната наука и критика, водејќи сметка примарно за техничкото средување на текстот (односно, фетишизација на библиографските техникалии и деталите од втор ред) - стануваме робови на фуснотите, наместо да трагаме по креативните предизвици и вредности на писмото.

Во современата култура, покрај останатото, може да се забележи уште еден феномен: постоењето на перверзна радост, што владее околу или по „смртта на авторот“. Смртта (колку и да делува тоа парадоксално) како да ја покачува неговата вредност и популарност, или пак (од есхатолошки причини) како да го оживува интересот (љубопитството) за неговите дела (или, макар, за пикантериите од неговиот животопис). Хрватскиот филозоф на културата Борис Буден овој феномен го формулира и разобличува на брутално циничен начин, во следната реченица: „Кој и кога и да те закопа („сахрани“, државата засекогаш ќе те зачува, „похрани“). (B. Buden, *Uvod u prošlost*, Kuda.org, Novi Sad, 2013:48). Не секојпат треба да се чека, аурата на смртта да го надомести недостигот од талент и харизма на авторот во неговото дело.

Оти, за среќа, постојат такви дела и автори кои ниту една теориска или методолошка поткованост, ерудиција, херменевтика не може трајно и до крај задоволително да ги потчини, разоружа, или докосне (дешифрира).

Таква е имено поезијата на Мациров со својот парадоксален спој и опасен коктел на убавина и оладена болка, привидната едноставност и транспарентност во спрега со вртоглавата, мисловна усвитеност и болезлива мудрост.

Во песните на Мациров во континуитет одсвонува своевидна „**етика на одраснувањето**“ - низ економијата на болката, придушената и модифицирана до ниво на егзистенцијална аксиома, универзален предзнак на човекувањето, душа неизлечлива од сопствените, луцидно изострени, но се’едно тегобни прашалници. Ниту нокта не нуди прибежиште од нив, напротив, во долгите и темни предели на нокта се извива целата остроумна спирала на една непресушна инсомнија на духот, што ги насетува невидливите и нечујни довикувања на предметите, просторите и времињата, распослани меѓу луѓето уште од памтивек.

Топосот на домот во парадоксална спрега со егзистенцијалната **невдоменост, изместеност и прашална припадност** како

непогрешлив маркер ја бележи и уште на прв поглед ја прави препознатлива лириката на Никола Мадиров. Со невидена леснотија и висок степен на уваженост вклопен во тековите на современата поезија во светот, движејќи се и остварувајќи соработка со елитните книжевни кругови и афирмирани авторски имиња – Никола Мадиров е еден од малкуте автори кај нас, кои делотворно оствариле своја транснационална валоризација и рецепција.

По објавата на неговите собрани песни (и дела), под заеднички наслов *“Шестарој на времето”* во 2024 год – во оваа прилика ќе ги елаборираме специфичните контури и епохалниот контекст на ткн. поетиката на (не)вдоменоста, како точка, што природно ги обединува критичко-теориските афинитети и преокупации, со кои подолго време наназад и самата се занимавам – а кои суштински се допираат и совпаѓаат со поетскиот светоглед и реторичката запрашаност присутна во лириката и есеистиката на Н. Мадиров (за прв пат објавена под заеднички наслов *„Дом во тишина“*, во 2025 год)

Поетиката на невдоменоста – во себе го содржи и вербално го доловува доживотниот расцеп, што владее меѓу Делото како личен жиг (рана) и Потеклото како фетиш.

“Невдоменоста” - е концепт кој пред се’ го оспорува **фетишот на потеклото** - во име на предимството на индивидуалната отстапка, жртва, траума како вистински предуслов на делото!

Исполнување на скапо платената автентичност - наместо триумфалната патрилинеарност и “наследственост”! Или, непотизмот како неприкосновена, во наводници “светла”, но пред се’ - епска „традиција“ на неофеудалните општества!

Оттука, современиот германски философ Петер Слотердијк во својата нова книга “Страшните деца на новиот век” - токму **бастардите**, копилицата (или феудално “невдомените”) ќе ги препознае и признае како носители на прогресот и развитокот!

Како светол пример или некрунисан “родоначелник” на поетиката на невдоменоста во македонската литература во оваа прилика бездруго мора да го споменеме **Радован Павловски**, чии песни екстатично оддишуваат со опиеноста од отворениот простор (а не домот како скучено и оградено трло или огниште), со неуморната раздвиженост и трајна апотеоза на номадството и неприпадноста. Неслучајно, впрочем, меѓу поетите од светот, токму Радован го стекна почесниот титулар „принцот на поезијата“. И самиот

Маџиров впрочем за неговата поезија има исклучително високо мислење и особено ја цени, без разлика на фактот, што нивниот темперамент дијаметрално се разликува и одудира еден од друг (додека лирскиот субјект кај Радован е сиот обземен од освојувачката и заразна динамика на пантеистичкиот оптимизам, дотогаш лирскиот субјект кај Маџиров е будистички притивнат и подготвен на својата космичка осама, носталгична проекција и невдоменичка карма).

При тоа, треба да се подвлече впечатокот, дека, Маџиров наидува на неподелени високи оценки во елитните уметнички и критички кругови ширум светот, како ретко кој друг од нашите (не само) современи поети. Но тој е исто толку омилен и меѓу обичните читатели и љубители на поезијата.

Колку за илустрација, во оваа прилика ќе се навратиме на неколку репрезентативни имиња и наградувани поети лауреати, чие мислење е меродавно и почитувано насекаде во светот.

Така на пример големиот американски поет и носител на Златен венец на СВП во 2017 год, **Чарлс Симик** за него ќе напише: „Н. Маџиров е еден од најдобрите поети во Европа денес“.

Ценетиот полски поет и исто така носител на Златен венец на СВП во 2019 год, **Адам Загаевски** ќе констатира: „Песните на Маџиров се како сликите на експресионистите: исполнети со густ, енергични потези, тие како да изнурнуваат од имажинацијата и веднаш потоа се враќаат во неа, како ноќни животинки, уловени од автомобилските фарови“.

Уште еден од носителите на Златен венец на СВП, **Томаж Шаламун** во една пригода ќе изјави: „Поезијата на Маџиров се отвора како цвет. Тој создаде нежност, милост, громогласна тишина. На силата и’ ги врати просторот и мирот.“

А тука се и пофалните зборови на американскиот автор **Марк Стренд**: „Поезијата на Маџиров е како откривање на нова планета во соларниот систем на имажинацијата.“

Според мислењето на **Пјеро Салабе**, еден од петте уредници и клучна фигура на моќниот германски издавач „Ханзер Ферлаг“:

“Во поезијата на Никола Маџиров чувствувате, дека животот оставил трага во форма на зборови. Неговите песни зборуваат за голема промена на времето во источните земји, тој е од генерацијата родени во седумдесеттите, па можете да ги читате неговите песни и да почувствувате што значи да се биде фрлен, во

период од неколку години, во комплетно различна ментална ориентација, во нов систем. Мислам дека тоа е тешко да се поднесе на нормален, човечки начин. Знаете, луѓето не поднесуваат брзи промени, а целиот регион беше принуден да се смени многу брзо. И тоа може да се испее со меланхолија, мудра и длабока тага како кај Маџиров, или на многу директен, не многу интересен начин. Мислам дека поезијата е љубов на прв поглед, читате песна и знаете дека таа личност е поет. Тој има многу убав начин како да не каже ништо за себе.

Секако дека е автор, секако дека зборува за неговите искуства, но најчесто не го користи зборот “јас”. Мислам дека тоа е фино резбарена и продуховена поезија”. – деликатно ќе посведочи овој внимателен германски читател и издавач за песните на Маџиров.

И не само заради овие созвучја, на кои укажавме погоре, на ова место е потребно да се кажат неколку збора и за **транснационалната димензија** односно квалитет, што е иманентно присутен во поезијата на Маџиров, како и во самата поетика на невдоменоста, чиишто фундаментални аспекти писмото на Маџиров непобитно ги олицетворува и еманира.

Во прилогот на Селма Раљевиќ се укажува на следните аспекти во врска со транснационалноста:

„Транснационализмот/транснационалноста се однесува на многукратните врски и интеракции, што ги поврзуваат луѓето отаде границите, претставени од нацијата/државата, како што едноставно упатува антропологот Стевен Вертовец. Со овој поим всушност е заменет постариот поим на мултикултуралното, како и на мултинационалното и космополитското. Тој ги обединува сите овие поими, во својот значенски опфат. Тој ги преиспитува и повикува на нови, отворени и алтернативни промислувања на просторите на нацијата и националното, како и на се’ што е индивидуално и колективно токму во насока на меѓусебна поврзаност на луѓето и општествата на локално, регионално и/ли глобално ниво, во минатото и сегашноста. Во самото јадро и на националното и на транснационалното се наоѓаат прашањата на идентитетот, кои се клучни и за националното и за транснационалното. Односот на транснационалното кон прашањата на идентитетот е дека ниту индивидуалниот, ниту колективниот идентитет не се исклучиво и единствено „да се биде свој на своите“ (Раљевиќ, 2024).

Кога се говори за номадизмот и странствувањето како поетички признаци, предизвици и теми (и не само во случајот со поезијата на Маџиров), важно е да се земе предвид и фактот, дека тие претставуваат и свесно избрана артистичка/теориска позиција (а не само “гол” биографски факт, што сведочи за нечија физичка преселба другаде).

Самото нивно присуство и постоење оди рака под рака со непостојаноста, **ерозијата на времето**, непрестајната просторна изложеност и ранливоста на човекот, невидливиот (а толку драматичен) судир/вкрстување на внатрешните и надворешните светови, јаства (себности), простори...

Поетиката на невдоменоста во песните на Маџиров (на навидум парадоксален начин) укажува на плуралноста на домовите, но во нејзината темелна болка и суштина се препознава всушност „сонот за една дома“:

„Сите ние имаме повеќе домови, но сонуваме за едно Дома. Дали е тоа чувствена измама на спокојноста, дека ќе умреме таму каде што сме се родиле? Немам одговор.. Поезијата започнала од песната на номадите, но јас трагам по тишината на номад застанат пред прагот на Дома, во кој сè уште нема никој умрено.“

И не само песните, ами (дури) и **есеите** како жанр, подеднакво ја сублимираат лирската креативност и слобода, што толку природно и спонатно му лежи и се поврзува со особено деликатниот сензитивитет на Маџиров.

„Ми треба сè повеќе време за да се сетам, а се секавам на времињата. Времињата убиваат, не часовниците. Времето боли кога духот умира пред срцето, кога заборавот доаѓа пред уништувањето. **Археолозите го бараат времето во вертикалата на земјата, полуверниците во небото.** Како да се избега во заштитничкиот вакуум на безвременоста, во пејзажите на мапите без променливи граници и вулкани што стануваат езера или планини? Бродски неговата затворска **ќелија** ја имаше опишано како **недостаток од простор надоместен со бескрајно многу време**. Тој требаше да му избега на бесконечното време и да ја прифати **далечинаџијата како дом**. Оти секоја далечина го забавува времето: сè што е далеку на небото е бавно - и авионите и погледите на патниците кон домовите. **Велат душата бега 40 дена, но телото цел живот**“.- ќе напише

Маџиров во еден од своите есеи за феноменот на времето, минливоста и бавноста како (денес) малку подзаборавена вредност.

Во врска со тивкоста, нејзината одбрана (апологија) и неоттуѓиво право на постоење – нека посведочи следниот, афористички обликуван исказ на Маџиров:

„Пишувањето поезија е продолжување на архетипскиот копнеж по тишина во време на **историски гласности без** потреба од **надвикување**“.

Оттука, не треба премногу да не' изненади следната констатација на Иван Шопов (автор и критичар од помладата генерација наши писатели), кој укажува на пропедевтичките доблести, што покрај другото ги содржи поетиката на Маџиров.

„Маџиров, како некаков **припитомен Лотреамон**, зема две сосема обични слики од секојдневието, но ги соединува во моќен спој, без претензија за создавање шокантент ефект. И целата негова поетика се темели на такви слики - питоми, а силни. Сугестивни, а непретенциозни. Во поезијата на Никола Маџиров нема фразерство, **нема раздрдореност, нема употреба на излитени зборовни спреги** - сето она што и Орвел препорачува дека не смее никако да се прави во еден книжевен текст. А, за овие доблести, македонската поезија, па и книжевност воопшто, допрва треба многу да учи“ – ќе напише во својот кус критички запис **Иван Шопов** (Окно, 2016).

Поетот Никола Маџиров, уште во раната збирка „Преместен камен“ настапува во духот на една **нео-интимистичка определба, како и штедлива, но универзално приемлива реторичност**. Лирскиот субјект (вешто одбегнувајќи ја замката на првото лице еднина и самољубивото Јас – за сметка на општочовечкото „ние“) токму во самотијата, (не)вдоменоста или невдомливоста на современиот, „мал“ човек гледа како во спасение, уточиште, благослов, уште повеќе, како креативен и духовен аксиом.

Оти, секој поинаку го носи **својот сингуларен**, единствен, **личен багаж на Современоста**, се'едно дали во животот, или во книжевноста.

Стилско-поетското надрастување на простата, физичка амбиенталност на **градот** (во таа смисла, и Скопје како топос) го наоѓаме во творештвото на Никола Маџиров, кое повеќе наметнува симболизација и семантичка надградба на препознатливите урба-

ни детали, воздигнувајќи ги до ниво на **урбаниот егзистенцијализам во кој е фрлен пост-модерниот лирски (анти)херој**.

Суптилните трепети на неговата поетска интонација, така, повеќе се приближуваат кон надреалната де-кириковска морничавост на модерните градови, поаѓајќи во пресрет на феноменологијата на сенката, пеперугестатъ недофатливост на призорот, вендерсовите ангели, своевидната **метафизика на улицата**. Воедно, **урбаниот простор е и просторот на најдлабока лична бездомност** и вплетканост во лавиринтот на недостижната љубов.

Меланхолијата тука се јавува како неотстапна придружничка на животот и љубовта. А условната (нелинеарна) припадност и трајното чувство на органска неприпадност - како онтолошки алат, гаџет, “орудие” макар за виртуелно одлагање и подлажнување на смртта и смртноста.

Оттука, во своите анализи и согледби на поезијата на Мациров, црногорскиот книжевник **Ненад Вујадиновиќ** со полно право ќе забележи: „Ја засакав неговата поезија, штом за првпат ја прочитав. Таа им пркоси на сите мои омилен книжевни теории... Со своето битие тој е потполно втиснат во неговата поезија. Кога ја читате неговата поезија - тоа е исто како да разговарате со него. Никола Мациров е книга во одење, а неговите книги се Никола меѓу кориците“ (2023).

Наместо заклучок

Добро е познат фактот, дека Никола Мациров не објавува често, напротив! Неговите стихови и книги по правило умеат долго да чекаат, да **зреат и долго “отстојуваат”**, се’ додека не „заслужат“ да бидат воспоменичени во книга (како запис). **Квалитетот е пред квантитетот!**

За одмерен и поет како Н.Мациров - голото и често присуство на лајковите по социјалните мрежи не е предизвик, ниту цел - како и трескавичното брзање/итање да се . Тој е останува недопрен и резистентен кон се’присутната логореја во јавноста и напишаниот закон “publish or perish”. И тоа е според мене неговата предност и несомнен квалитет, во морето на опсесивната принуда и издавачката логореја, што почна да владее во нашиот книжевен микро-простор.

Во своето интервју „**Не сум трговец со сопствената болка**“ (дадено во пандемиската 2020 год), како потврда на погоре исказаното мислење, Мациров експлицитно ќе посочи едно секавање, коешто во голема мера помага да се проникне во оваа негова воздржаност („апстиненција“) по однос на (прекубројните) зборови и песни:

„Секогаш кога сакав да ги запишам, баба ми само ќе ми кажеше: „Не ми ги убивај песните.“

Оттука, поетот го споредува и изедначува писмото со убиството како финален чин.

„**Пишувањето беше егзекуција.** Пенкалото — гилотина од којашто истекуваше сина крв“.

Освен што е како чин слично или споредено со егзекуцијата, пишувањето во поетскиот светоглед на Мациров е исто толку осведочување на нашата **ранливост** пред суровиот поход на времето, но и осознавање на темелниот парадокс на враќањето.

„Објавувањето зборови организирани во стихови или прозни редови е како **пуштање ранета птица да му се врати на небото.** Чувствувааш радост дека ослободувааш нешто ранливо кон бескрајот и покрај сета свест за тагата на далечината, како мајка што го испраќа синот во наметната војна, допирајќи ја со дланката празнината на својата утроба... Ова беше заеднички обид **да се преболи шестарот на времето забоден во нашите срца**“ (Мациров, 2025).

Ритуалот на враќањето со оглед на тоа останува во исто време посакуван, колку и застрашувачки за лирскиот субјект во оваа поезија:

„Враќањето е најтешкиот чин од напуштањето“.

Прашалноста, запрашаноста е суштински квалитет на поетската метафизика на Мациров, без кого таа би била секако осиромашена и лишена од својот енигматичен шарм.

„Често се прашувам **колку места на раѓања треба да има еден човек за да побегне од смртта** или од секавањата на градовите во кои загубил некого?

Имам многу места на раѓање; би сакал да имам исто толку места на умирање.“

Песните на Мациров, како впрочем и неговите есеи (па дури и секојдневни пораки, упатени до пријателите) оддаваат вродена

склоност кон навидум едноставни, но крајно необични значенски конструкции, како и несомнена дарба за **апофатичка реторика**:

„Поетот е **археолог на незакопаното**. Див копач на времето. Треперлив лист на семејните стебла.

Поетот стои наспроти наспроти историскиот лик на пророците, зашто поетот не ги вдумува луѓето во потоци и дистопии; тој не е чувар на стравот, туку на будноста, предочувајќи ја ужасната убавина и грдоста на ужасот...”

Овие и вакви облици на **очудена исказност** не се учат, тие само се „испорачуваат“ - како особен и автентичен облик на перцепција и нова формула за дескрипција и реторички „улов“ на виденото.

Се разбира, оваа склоност кон саморефлексија не ја одминува, ниту ја заборава сопствената кривка **мета-јазична позиција** и себе-опсервација на лирскиот субјект.

За разлика од многу поети, познати по нивниот нескриен подбив, презир, уплав или просто (надмена) одбивност кон книжевната критика - за писател како Маџиров таа е само уште еден, нов и возбудиливо стокмен предизвик, примамлив и недоистражен мегдан за творечки подвизи, добредојден повод и уште една прилика за дотогаш негибнато себе - истражување и себе-одмерување во поинакво искуствено поле. Небаре скок со падобран во вртоглавата бездна на насобраните букви.

Оттука, не само песните, туку и есеите на Маџиров се читаат со креативна возбуда, поради богатите и несекојдневни асоцијативни споеви и продлабочени рефлексии за болката на животот, неизбежноста на носталгијата, отровниот микс од каење и болка по отсутното. Зрелоста и сериозноста, со која Маџиров му пристапува на есејот како жанр на виделина ја изнесува богатата и раскошна одора што есејот може поетски да ја „износи“ - доколку неговиот потписник е доволно смел, имагинативен, но, пред се’ – меланхоличен по сензибилитет.

Песните и есеите на Маџиров (во подеднаква мера) ги доживуваме како приемчиви лекции/уроци за стоичко соочување (помирување) со минливоста на постоењето и траумата на минатото („Остаток од друг век сме ние./Како волци, пред нишанот на вечната вина/во пејсажите на питома самост/се повлекуваме“); со отсуството како болна константа и тивко, репетитивно умирање на

Другиот во времето („Моето срце собира се’ повеќе луѓе, зашто нив веќе ги нема“) и, можеби, најмногу, соочување со бегалството како доживотен кондиционал („Сега крвта ми е бегалец што припаѓа/на неколку души и отворени рани“) – а пред се’, со Домот како (за)секогаш загубена дестинација.

Поетиката на невдоменоста со оглед на сето тоа, нуди повеќеслојна и мокна метафора за поетскиот светоглед, кому не му било судено да ја запознае и трајно да ја задржи **утехата на вкоренетоста**, спокојот на историската вгнезденост, **линеарната врска меѓу корените и сопствениот гроб!** Оти, суштинскиот осаменик (каков што е лирскиот субјект на Мациров) секако е подготвен и на најсуровиот завет:

„Ќе ги избришам границата помеѓу мојот гроб и корените
помеѓу крвавите вени на војните и недокажаните зборови.“

Во современата македонска литература името на Мациров е синоним за автентична и од бога дадена формула на се’проникнувачката едноставност и (неверојатна стилска) леснотија.

Меѓутоа, зад оваа и ваква, „питко“ обликувана лиричност, зад привидната транспарентност на стиховите и непретенциозните наслови на песните (книгите) - значи сета метафизичност на еден зачуден свет на секојдневието и (пантемпоралната) сегашност. Поетските слики на Мациров сами по себе се извонредни поенти, што ги краси необична длабочина, (доживотната) етика на растењето, благоста на прошката кон суровиот и неправеден човек/човештво, и сетп тоа во време кое е оковано од невидливото насилство на празнотија во изобилството од бесмисла. Мациров е тивок поет: кој трпеливо ја наслушнува и (достоинствено умее да) ја со-чека Песната, неговата лирска интонација е блага, мека, питома, при тоа внимателно сведувајќи ги најнужните детали од амбиенталната лирска „сценографија“, одн. Самата економија на болката и бездомноста, заедно со лаконски искажаните и впечатливи „маркери“ на неправдата, минливоста, осаменоста, припитомената егзистенцијална горчина.

Домот како поим, како состојба, како метафора останува трајна и нерешлива загатка на самото постоење, но и најсилното оправдание (алиби) на писмото. Во своите дела и лирски рефлексии, Никола Мациров загатнува не само еден, ами повеќе **контроверзни аспекти**, врзани со домот и домувањето, како што се: вна-

трешниот (или како што го нарекува самиот “всиданиот”) егзил, стравот од поседувањето на домот, домот како (несакано) наследство, домот како суштина.

“Како и повеќето од нас, го живеам **внатрешниот всидан „егзил“** обидувајќи се од домот-наследство да направам дом-суштина.

Понекогаш **стравот од „поседување на домот“** поттикнува постојано **разместување** на масите, рамките на сидот, чашите во витрините, како физичко и календарско **одложување на мигот кога домот ќе почне да те поседува.**

Секој праг е почеток на нечие движење, **секој покрив е почеток на нечие небо.** Ние ги купуваме домовите, што стојат како тег на ногата, за да се убедиме дека нема да ги напуштиме. Но, не случајно во говорот на стварноста конструкцијата **„вечен дом“** означува продолжување на животот само во смртта, а токму тој страв среде пандеиската стварност е чуварот на нашата трајна вдоменост. Токму тој страв е аларм што се вклучува и при најмало движење, аларм што не прави разлика од тело до тело, што **не разликува бегство од прошетка.** Во таквите домови на припадноста почнуваме да наликуваме едни на други и без маски врз лицето.” - ќе заклучи Маџиров.

Оттука и поетската траекторија – што се оцртува од бегството се’ до домот, од враќањето се’ до императивот за некое идно напуштање како болна судбина и завет на вечниот „скитник“ во песните (како и есеите) на Маџиров одвнатре како да се довикува со фигурата на „вечниот туѓинец“ на Махмуд Дарвиш (чији „сојузнички“ стихови беа неслучајно посочени на почетокот од овој прилог), како потсетник на тројниот завет, што владее помеѓу каменот, бегството и странствувањето.

Користена литература

Никола Маџиров: Не сум трговец на сопствената болка (интервју), 2020

<https://hybrid.mk/nikola-madjirov-ne-sum-trgovec-na-sopstvenata-bolka-prv-del/>

Никола Маџиров: *Шестароџи на времето*, Арс Ламина, Скопје, 2024

Никола Маџиров: *Дом во џиџина*, Арс Ламина, Скопје, 2025

Елизабета Шелева: *Дом/и ден и нощи*, Магор, Скопје, 2005
Елизабета Шелева: Есејот како сираче, *Слободен печат*, 16 февруари 2025
<https://www.slobodenpecat.mk/esejot-kako-sirache-i-princ-na-knizhevnata-darba/>

Латиница

Buden Boris: *Uvod u prošlost*, Kuda.org, Novi Sad, 2013
Marković Tomislav: *Čiji su naši velikani*, *Aljazeera*. 5 јул 2020
<https://balkans.aljazeera.net/opinions/2020/7/5/nacionalisticka-otimacina-ciji-su-nasi-velikani>

“Провинцијалниот националистички грабеж што би сакал да ги сведе великаните на националната припадност и цуцеста мерка е комична во својата кутрост... Книжевните дела не се нешто живо што се однесува и на нас, писателите не се луѓе со кои може да се разговара ... - **тие се добри само како национални тотеми, како фетиши на кои ќе им се поклонувате.** Затоа е важно некој великан да ѝ припаѓа на нашата национална група, зашто **ни ја крева цената**, сите останати припадници на нацијата ги прави повредни, небаре и тие имаат учество во неговото дело.

Национализмот тврди дека човека го одредуваат крвта, тлото, потеклото - **она што е дадено**, а не зададеното. Националистичкиот катехезис вели дека човекот го одредува **националноста која не може дури ни да ја избира, а не неговите дела.**“ (предупредува Т. Марковиќ на опасноста од редукционизам во националистичкиот приод кон книжевноста како тотем, наместо како естетска вредност).

Raljević Selma: *Željela sam ostvariti knjigu bez granica*, <https://www.urbanmagazin.ba/selma-raljevic-zeljela-sam-ostvariti-knjigu-bez-granica/>

„Компаративистката Ребека Валковиц укажува, дека замислата на книгите повеќе не е таква што нивната опстојност да засега само еден книжевен систем, туку тие индивидуално постојат во разни и различни книжевни системи во светот. Современата книжевност е на многу начини „Компаративна книжевност: делата истовремено се наоѓаат во оптек во неколку книжевни системи, и можат (а некои би рекле, треба)

да се читаат во неколку национални традиции“. Во потполност се согласувам со неа и тоа видување, оти тоа е и факт“. (појаснува С. Раљевиќ во врска со актуелниот феномен, познат под името „транснационална литература“).

Sloterdijk Peter: *Strašna djeca novog vijeka*, Sandorf, Zagreb, 2017

Šleva Elizabeta: Priklešteni u tri zida, *Tekstura*, Beograd, 2012

Šleva Elizabeta: Kome je i kakva pesma oporuka , *Sarajevske sveske*, Sarajevo, br. 15-16, 2007

Vujadinović Nenad: Život je u toj crtici koja povezuje crno i bijelo, *Pobjeda*, Podgorica, 2023

<https://www.pobjeda.me/clanak/zivot-je-u-toj-crtici-koja-povezuje-crno-i-bijelo>

А п с т р а к т

Топосот на домот во парадоксална спрега со егзистенцијалната невдоменост, изместеност и прашална припадност како непогрешлив маркер ја бележи и уште на прв поглед ја прави препознатлива лириката на Никола Маџиров. Со невидена леснотија и висок степен на уваженост вклопен во тековите на современата поезија во светот, движејќи се и остварувајќи соработка со елитните книжевни кругови и афирмирани авторски имиња – Никола Маџиров е еден од малкуте автори кај нас, кои делотворно оствариле своја транснационална валоризација и рецепција. По објавата на неговите собрани дела, под наслов “Шестарот на времето” во тековната, 2024 год – во оваа прилика ќе ги елаборирам специфичните контури и епохалниот контекст на ткн. поетиката на (не)вдоменоста, како точка, што природно ги обединува критичко-теориските афинитети и преокупации, со кои подолго време наназад и самата се занимавам – а кои суштински се допираат и совпаѓаат со поетскиот светоглед и реторичката запрашаност присутна во лириката и есеистиката на Н. Маџиров.

Клучни зборови: поетика на невдоменоста, егзил, номадизам, (не)припадност, транснационална книжевност

проф. д-р Зона Мркаљ
Филолошки факултет Универзитета у Београду
zonamrkalj61@gmail.com

д-р Ивана Ковачевић
ОШ „Др Драган Херцог” у Београду
ivanakovacevic980@gmail.com

ПИСМО У НАСТАВИ СЛОВЕНСКИХ КЊИЖЕВНОСТИ

Апстракт: Во овој труд главното внимание ќе биде посветено на писмото и неговата улога во текот на наставата при изучувањето на словенската книжевност. Ќе ги разгледаме формата, содржината и улогата на писмото од аспектот на традиционалната и на современата настава. Ќе анализираме одредени писма од избрани книжевни дела од следните словенски автори: Гане Тодоровски, Петре М. Андреевски, Игор Коларов, Данило Киш, Антон Павлович Чехов, Свети Сава, Александар Сергејевич Пушкин, Иван Цанкар и други. Изучуваните книжевни дела кои содржат елементи на писмо ќе се согледаат во контекст на наставни и на воннаставни активности. За реализирање на работилници за пишување на писма за сите ученици во трудот ќе бидат претставени одредени планови, активности и задачи. Се очекува дека резултатите на истражувањето ќе ја покажат важната улога на писмото во однос на збогатувањето на јазикот и негувањето на јазичната култура кај сите ученици, без разлика дали се однесува на писмото во минатото или во современите тенденции и дигиталната форма на писмото.

Клучни зборови: писмо; традиционална и современа настава; словенска книжевност.

Увод

У овом раду главна пажња посвећује се писму у настави словенских книжевности. У уводном делу рада разматрају се форма, садржај и улога писма из угла традиционалне и савремене наставе. Одабрана тема веома је обимна, а поља проучавања могу се усмеравати, између осталог, на книжевнотеоријски, книжевноисторијски или наставни контекст, који у овом раду добија истакнути истраживачки значај јер на конкретним примерима приближава важност ове теме. На тај начин се ствара могућност за писање нових истраживања која би била усмерена на терминолошко, појмовно, наставно и друга сагледавања писма у настави словенских книжевности.

У централном делу рада анализирају се писма у одабраним делима словенских книжевности различитих аутора (Гане

Тодоровски, Петре М. Андреевски, Игор Коларов, Данило Киш, Антон Павлович Чехов, Свети Сава, Доситеј Обрадовић, Александар Сергејевич Пушкин, Иван Цанкар и други). Одабрана писма, узета у разматрање, заступљена су у програмима наставе и учења, а даје се и предлог писама која могу да се уврсте у програм одабраних слободних наставних активности, секција, радионица, истраживачких пројеката, тематских часова или тематских недеља итд. Проучавана књижевна дела у форми писма или са елементима писма сагледана су у контексту традиционалне парадигме и савремених тенденција, а односе се на: писма која су уткана у одређена књижевна дела, писма која представљају сведочанство о историјским догађајима, личностима и ишчезлим епохама, као и писма која се јављају у знацима у другим књижевним врстама и покрећу даљи ток радње у одабраним делима.

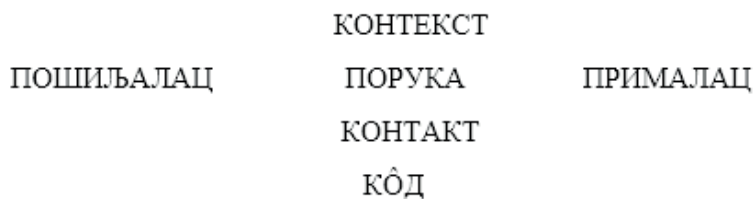
Када је реч о наставном контексту, представљени су одабрани планови, активности и задаци за реализовање радионица писања писама за све ученике путем којих наставници могу да уоче и прате како ученици пишу, на који начин се изражавају, да ли су мотивисани за рад, колико су заинтересовани за проучавање ове теме с обзиром на то да стасају окружени дигиталним технологијама и најчешће се писмено изражавају у виртуелном окружењу. Дигиталне технологије и друштвене мреже омогућавају брзо ширење порука, информација, слика, аудио и видео материјала итд. Проток информација, који се некада просторно и временски могао одвијати веома дуго, сада се обавља у трену када се пошаље, па је и форма писма добила своје ново обличе, „модификована и прилагођена духу новог времена, његовим захтевима” (Пилетић 2013: 82). Узимајући у обзир ове чињенице, у осмишљеним наставним активностима може се успоставити релација *некад* и *сада*, као и разматрање: писма у рукопису, штампаног писма и електронског или виртуелног писма.

Очекује се да ће резултати истраживања показати значај проучавања писма у настави словенских књижевности за богаћење језика и неговање језичке културе ученика, било да се односе на писмо у прошлости, или на савремене тенденције и дигиталну форму писма.

Писмо у теоријском, књижевноисторијском и наставном контексту – појам и врсте

Настанак форме писма условљен је почетком развоја писмености „што је значило улазак у писану културу, а одувијек је било знак међусобне комуникације, потреба узајамне повезаности, која је била различите природе” (Пилетић 2013: 82), али увек са циљем да се међу људима створе везе разменом мишљења, информација, осећања итд. Када је о усменом изражавању реч, оно је непосредно и условљено физичком близином учесника у комуникацији, а када је реч о писаном изражавању, оно се одвија посредно, путем писане речи, а сада и у виртуелном простору, помоћу интернета и друштвених мрежа, у писаном, усменом, аудио или видео формату.

Поруке које се размењују међу људима могу имати емотивну, личну или експресивну, креативну или естетску, императивну, информативну и друге конотације, али све полазе од пошilhaоца и различитим каналима долазе примаоцу поруке, а комуникација може бити једносмерна или двосмерна, у зависности од *међајезичке функције* (Јакобсон 1966) коју обавља говор. Свака порука која се преноси, тј. сваки чин вербалног општења има своје чиниоце. Јакобсон дефинише шест чинилаца сваког комуникацијског процеса (Слика 1), а то су: *пошilhaолац* (шаље неку поруку и изражава свој став према ономе о чему говори или пише), *прималац* (онај који прима поруку и одлучује о томе да ли ће општење да се настави проверавањем исправности канала), *порука* и *контекст* (да би порука била адекватна, захтева контекст за пошilhaоца и примаоца), *код* (који је заједнички пошilhaоцу и примаоцу) и *канал* (канал или веза која омогућава да се комуницира) и за све чиниоце одређује једну функцију језика (уп. Јакобсон 1966).

Слика 1. Схематски приказ чинилаца (Бајић, Павловић, Мркаљ 2019: 52).

Од пошиљаоца зависи каква ће порука путем писма бити послата, са којим разлогом и у ком контексту, а од примаоца зависи како ће се преписка даље одвијати. Улога писама се кроз векове мењала, као и његов значај. Писмо у данашње време у свакодневном „општењу људи опстаје као чин административног општења или као застарео (несавремени вид) комуницирања, који је углавном заменило комуницирање посредством имејла и компјутерске мреже” (Ђорђевић 2017: 452). У претходним вековима, неговала се култура писања писама, поготово ако се узме у обзир чињеница да једном написано писмо не може да се исправи и да остаје као траг у времену.

У говору писма, сем класично реторичко-логичких модела, требало је уградити моделе обраћања и ословљавања, али и моделе етикеције (чини нам се да су људи минулих векова у поређењу са нашим савременицима веома много држали до етикеције и бонтона). Но, како је онда реч о кодексима, то је било најбоље да такви кодекси буду прописани и ауторизовани од стране учених ретора (Ђорђевић 2017: 449).

Још од античких времена познато је да су постојали приручници за писање писама. У *Речнику књижевних ѿ термина* наилази се на објашњења термина *ѿисменик*, *ѿисмовник* (у касновизантијској и словенској књижевности средњег века) и *еѿисѿолар*. Може се рећи да су ови термини синоними јер представљају збирку „упутстава за писање приватних писама, која садржи и низ образаца за писање таквих писама” (РКТ 2001: 602). Ове збирке нудиле су готова решења за писама различитог садржаја и намене (уп. РКТ 2001: 602). Уз поменуте термине, важно је поменути и термине *ѿосланица* или *еѿисѿола*, који у најширем смислу значе *ѿисмо*. Од Хорација па до данашњих времена, постојале су различите врсте посланица, а то су: елегичне, сатиричне, дидактичке и друге (уп. РКТ 2001: 626). Посланице имају и друго значење и „њима се називају и прозна дела у облику писма која имају важан, обично религиозни садржај” (РКТ 2001: 626). У уџбеницима за основну школу наилази се на Савину „Посланицу игуману Спиридону”, која представља најстарије сачувано приватно писмо са изразитом литерарном вредношћу. Из ове посланице ученици могу да сазнају одакле је Сава послао писмо игуману Спиридону и да додатно истраже мапе Савиних путовања, као и да уче о томе како се тада путовало.

Сава је послао у писму благослове Студеници и монасима. У делу се приказује Савин однос према игуману Спиридону, монасима и целом српском народу. Ово писмо им може послужити за упоређивање комуникације међу људима некад и сад, начинима изражавања и разликама у писаној комуникацији, а погодно је и за језичко-стилску анализу и може бити занимљиво за разговор о писаној комуникацији у средњем веку, о писмима и порукама у данашње време путем дигиталних технологија итд.

Као средство комуникације, писмо омогућава да се различите поруке преносе писаним путем на просторно удаљена места. „Писмо служи за изношење мисли, жеља и осећања, као и за преношење обавештења и порука, одговара потребама друштвене комуникације и првобитно нема никаквих књижевних претензија” (РКТ 2001: 603), али касније добија књижевноуметничку вредност, у зависности од квалитета композиције, стила итд. Када говори о приватном писму које добија статус књижевног жанра, Стојнић се позива на гледиште Тићанова:

У писмима су пронађене најеластичније, најлакше и најнеопходније појаве, које чудесном снагом покрећу нове принципе конструкције: недореченост, фрагментарност, алузије, ’породична’ мала форма. Писма су мотивисала увођење ’ситница’ и стилских поступака. [...] Тај неопходни материјал налазио се ван књижевности у свакодневици. И од свакодневног документа писмо се издиже у жижу књижевности (Стојнић 2000: 7).

Не може се са сигурношћу утврдити када је писмо постало књижевни жанр, али се најчешће везује за епистоларну форму. Наилази се на податке да је „епистоларна форма доживљавала свој преображај у оквиру епистоларног романа који је [...] особито био популаран у XVIII веку” (Ђорђевић 2017: 452), али се може запазити да се књижевном жанру, ако се узме у обзир најчешћа тематика епистоларних романа, најпре приближило љубавно писмо.

Оно се отргло класичним реторичким узусима и на подручју стила и језика створило праве књижевне креације. О томе нам најречитије говоре они епистоларни романи у којима је љубав основна тематска нит, а писмо простор за необуздана осећања и песничку имажинацију. Ту пре свега мислимо на Ричардсонову *Памелу*, Русоову

Нову Елоизу и Гетеов роман Јади младога Вертера"
(Ђорђевић 2017: 451).

Примера ради, први епистоларни роман у 19. веку у руској књижевности било је дело „Бедни људи” (уп. Бабовић 2007: 251). Као модел приповедања, писмо је веома погодно за разоткривање душевних стања јунака, као и за остваривање динамике радње представљањем различитих гледишта о многим темама јунака који се у делу дописују. У поменутом делу Достојевског, путем писама полази се од дескрипције „кутка” и долази до расправа о књижевности и великим животним питањима која се тичу људске судбине и среће. Писма у овом делу су временски одређена и изазивају утисак протицања времена и кретања радње ка расплету. Последње писмо остављено је без датума што има психолошку мотивацију.

У српској књижевности, издвајају се књижевно најзначајније преписке Доситеја, Вука, Његоша, које имају историјску, архивску и литерарну вредност, а „највећи уметник у епистоларном жанру 19. века је Лаза Лазаревић” (РКТ 2001: 604), док модерно доба, такође, има обиље својих представника. У програму наставе и учења налази се „Писмо Харалампију” Доситеја Обрадовића, у којем се разматрају проблеми књижевног језика и верске толеранције. У овом делу Доситеј износи своје ставове о значају наука и просвећивања народа, залаже се за писање на народном језику, као и за верску једнакост. Такође, када говори о људској природи, дубоко је уверен да је сваки човек по рођењу добар, али да се касније човек приклања злу под утицајем неадекватног васпитања итд. Доминантна форма писама присутна је и у другом делу инверзног Доситејевог житија „Живот и прикљученија”, које је састављено од дванаест писама, намењених анонимном пријатељу. Ученици на овај начин стичу увид у структуру, садржај и циљеве писама у делима.

У наставном контексту словенских књижевности, у раду се разматрају приватно, пословно и књижевно писмо у рукописном, штампаном и електронском облику. У уџбеничкој литератури, ученици се најпре сусрећу са појмом *писмо* у оквиру предметне области Језичка култура, а ова лекција се успешно може повезати са обрадом књижевних текстова као репрезентативних образаца изражавања и са наставом граматике и правописа, поготово када се учи писање личне заменице другог лица множине великим или малим словом. Ученици се упознају са појмом писмо, врстама пис-

ма, правилима за писање писма и примерима различитих писама, којима се илуструје како писмо треба да изгледа визуелно и садржајно. Ученици од петог разреда основне школе уче да се у горњем десном углу пишу датум и место. Испод тога следи ословљавање, иза кога се пише узвичник или запета. Великим словом у следећем реду почиње садржај писма, а на крају следи поздрав и потпис (уп. Ломпар 2018: 102). Ученици се обавештавају да таква правила важе и за писање писма у електронском облику или имејла, са чиме ће се највероватније много чешће сусрети у пословним и приватним приликама у животу. У програмима наставе и учења словенских књижевности и језика, писмо се као наставна јединица обрађује када ученици савладају вештине читања и писања. Наставници би требало да, сходно узрасту ученика, објасне различите врсте писама, као што су лична и формална писма. Ученици могу да вежбају писање различитих врста писама, укључујући писање писма члановима породице, својим друговима и другарицама, омиљеним познатим или историјским личностима у оквиру писмених састава, као и формална писма упућена директору школе, наставницима и другим одраслим особама итд. Посебна пажња треба бити посвећена адресирању писма, а оно се може упоредити са адресирањем имејла, који се, за разлику од приватног писма, увек адресира латиницом (уп. Слијепчевић, Станковић Шошо и др. 2019: 184). Напоследку се могу изводити закључци о писмима некад и сад.

Ученици се могу лако обучити да удовољавају захтевима административног и конвенционалног општења, да пишу писма, честитке, поздраве, телеграме, молбе и жалбе, да попуњавају поштанске уплатнице и друге формуларе, али права писменост није у тим практицистичким формама, већ је она само услов за њихову ваљану примену (Николић 2009: 715).

Овакви часови ученицима могу бити веома занимљиви и погодни за неговање писане културе, поготово ако се изводе у корелацији наставе матерњег језика, ликовне културе, оригами секције, техничког и информатичког образовања итд. У оквиру области Књижевност, читањем дела у форми писма или дела у чији састав улазе писма, поспешује се неговање писменог изражавања и језичке културе ученика на различитим узрастним нивоима.

Писмо у делима српске, македонске, руске и словеначке књижевности

Читањем одабраних дела српске, македонске, руске и словеначке књижевности продубљују се знања о појму, структури, значају и улози писама која улазе у састав књижевних дела. Сва писма, која су предмет анализе у раду, могу бити саставни део наставних и ваннаставних активности за ученике који наставу прате по редовном и индивидуалном образовном плану¹ и програму наставе и учења.

У петом разреду основне школе ученици читају одабрану причу „Дечак и пас” из збирке прича *Рани јади* Данила Киша. У овом делу се о необичном пријатељству дечака Андреаса Сама и пса Динга сазнаје од пса, који у првом лицу говори о сусрету са дечаком, њиховим заједничким особинама, проведеном времену и дружењу, љубави и повезаности, али и од дечака, који шаље писмо господину Беркију. Писац користи форму писма „да би доказао истинитост приповедања о пријатељству дечака и његовог пса” (Станковић Шошо, Сувајџић 2018: 120). Дечак у писму описује растанак са псом, огромну тугу и патњу због тога што му недостаје Динго, бригу за његова осећања и здравље и многа друга питања која се тичу омиљеног пса. Уз писмо, дечак шаље и новац од уштеђевине да би господин Берки псу купио омиљену храну. Анализом писма отвара се могућност да се додатно проучавају приказане особине и емоције јунака који приповеда у првом лицу, да се ученици упознају са особеностима овог облика приповедања и да се размисли какав квалитет прича добија на овај начин. Ученици могу да закључе да се за писање писама употребљава овај облик приповедања, а писмо се „у књижевним делима користи као покретачки елемент неопходан да се приповедање учини вероватним, истинитим и могућим” (Станковић Шошо, Сувајџић 2018: 120). Анализирајући писмо и одговор ученици могу да закључе да су одлике писама непосредност, емотивност и субјективност, што се читањем овог књижевног текста може уочити. Анализом овог дела може се остварити успешна унутарпредметна корелација об-

---

¹ У Правилнику о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање наведени су различити индивидуални образовни планови: ИОП 1 – прилагођени програм наставе и учења; ИОП 2 – измењени програм наставе и учења; ИОП 3 – проширен и продубљен програм наставе и учења (2018: 4).

ласти Језика, Књижевности и Језиче културе, са циљем што бољег разумевања писма, богаћења језика и језичке културе ученика, као и стварање добре основе за анализирање писама у току школовања.

Читањем романа *Аги и Ема* Игора Коларова (уп. Мркаљ, Несторовић 2018: 107), ученици могу да запазе како се комуникација међу јунацима остварује и путем писама, а њихово пријатељство добија дубљи смисао материјализовањем дијалога путем писане речи, које представљају веродостојно сведочанство њихових мисли, емоција, шала, истинског разумевања итд. Овај роман износи причу о усамљеном деветогодишњем дечаку који се стално сели и не успева да оствари пријатељство у свом окружењу. Деца из школе не прихватају Агија, веома су сурова и насилна, па он остаје усамљен у разним животним околностима. Прибегава свету маште, а једини истински пријатељ постаје му старица Ема, која за њега има стрпљења и времена. Један од начина њихове комуникације остварује се путем писама, а репрезентативна писма за приказивање природе њиховог пријатељства, налазе се у уџбеницима за пети разред основне школе. У тим писмима, на шаљив начин, остварује се комуникација међу поменутих ликова језиком који на први поглед може бити само њима разумљив, а доказ је међусобног схватања у суштинском смислу и неговања пријатељства међу сродним душама. Конкретном дописивању, које је предмет анализе, претходи дијалог Агија са мајком. Он покушава да јој објасни да је видео мачку са два тела, али мајка се не упушта у овај дијалог констатујући да је њему рано почео да „попушта вид” (Мркаљ, Несторовић 2018: 109). У писаном дијалогу са Емом, Аги наилази на сасвим другачији одговор о овој појави. Ема закључује да би оваква мачка била веома успешна у хватању „миша са два тела” (Мркаљ, Несторовић 2018: 109). Оваквим шаљивим дијалогом остварује се верна слика искреног разумевања међу пријатељима, којима је допуштено да се шале, фантазирају и стварају свој мали свет, особен и својствен само њима. Ученици радо читају овај роман и схватају овакво пријатељство, као и њихове игре, авантуре и необично дружење.

У шестом разреду основне школе ученици читају измишљено писмо писца Владе Стојиљковића, текст под називом „Писмописац”. Ово духовито и интересно писмо упућено је Бранку Ћопићу, познатом српском књижевнику, са чијим се делим

„Поход на Мјесец” и „Чудесна справа” ученици упознају у току школовања. У писму аутор истиче да би волео да живи у свету лептирова и медведа и описује на хумористички начин све невоље кроз које пролази због такве жеље. Ученици могу да анализирају реч писмописац, разговарају о томе како је настала та реч, да ли постоји у Речнику српског језика итд. Такође, могу издвојити занимљива места у тексту и објаснити шта им је било посебно забавно. По угледу на ово писмо, могу написати имагинарно писмо некој познатој личности, којој се диве, било да је та особа савременик или припада историји.

Новела „Вањка” Антона Павловича Чехова Вањка уврштена је у програм предмета Македонски језик и књижевност за седми разред основне школе и у програм предмета Српски језик и књижевност за шести разред основне школе. У македонској учебничкој литератури (уп. Димковска, Цветковиќ 2021: 55), као и у српској (уп. Мркаљ, Несторовић 2022: 101), запажа се садржајно приближно сличан одломак, у чији састав улази писмо Вањке Жукова, јунака новеле. Овај деветогодишњи дечак налази се код обућара Аљахина, где изучава занат. Три месеца је одвојен од свог деде, са којим је живео у селу, док му је мајка била жива. Дечак је веома несрећан у новом окружењу, где доживљава велику неправду и болне тренутке. Он пише писмо свом деди. „А синоћ сам добио батине. Газда ме је ухватио за косу и извукао у двориште, истукао обућарским ременом зато што сам љуљао њихово детенце у колевци и нехотице заспао” (Мркаљ, Несторовић 2022: 101). Дечак се сећа дивних тренутака проведених са дедом, сећа се Олге Игњатјевне, која је била веома пажљива према њему – научила га је да пише, чита, рачуна и да игра једну окретну игру, а често му је давала и киселе бомбоне. У новели је доминантно ретроспективно приповедање, којим се сећање на пријатне тренутке из прошлости везује за садашњи тренутак, када јунак пише писмо на Бадње вече. У делу се гради однос *некад* и *сад* помоћу сећања у паузама од писања. „Вањка грчевито уздахну и поново се загледа у прозор. Он се сети: по јелку за господу у шуму је ишао увек деда и водио унука са собом. Беху то срећна времена!” (Мркаљ, Несторовић 2022: 101). Поред описа лепих и тешких тренутака, коме је писмо намењено, како се осећа дечак док пише писмо, оно што ученици запажају читајући ово дело је то да писмо није потпуно адресирано и да неће стићи деди. У делу је описан и поступак писања писма,

као и прибор који је дечак користио. Из ормана је узео бочицу са мастилом, писао је на хартији која је лежала на клупи, а он је кле-чао пред клупом. „Вањка начетворо пресави исписани лист и стави га у коверат који је претходног дана купио за копејку!” (Мркаљ, Несторовић 2022: 102). На крају је писмо ставио у поштанско сан-дуче. „Дотрча до првото поштенско сандаче и врз пликот напиша: ’До мојот дедо на село’. И го пушти драгоценото писмо во отворот од сандачето. Залулаан од слатка надеж, час подоцна, веќе спие-ше цврсто...” (Димковска, Цветковиќ 2021: 55). Ученици се могу подсетили како се пише писмо, који прибор се користи, какав при-бор за писање се користио у давна времена, како се исправно адре-сира писмо и опробати у писању и слању писма својим друговима из разреда или на неки други начин.

Од дела из програма за средњошколски узраст, одабран је Пушкинов роман *Евгеније Оњегин*, који се обрађује на часовима српског језика и књижевности и на часовима македонског језика и књижевности. Једно од најпознатијих љубавних писама свет-ске књижевности је Татјанино писмо Оњегину, које улази у сас-тав уџбеничких садржаја. Анализирајући дело у целости, ученици се упознају са особеностима епохе романтизма, *романом у стиху*, прожетим песниковим личним доживљајима и изразитом лирично-шћу, *оњеговином сѣрофом* од 14 стихова која се може рашчла-нити на три катрена и један дистих, појмом *сувишан човек*, који оз-начава посебан тип романтичарског јунака пуног противречности итд. (уп. Миловановић, Живковић 2014: 81), какав је био Оњегин, коме Татјана одлучује да напише писмо и призна му своју љубав. Њеним ликом је дочарана права руска девојка, изразито повуче-не, загонетне, осећајне и лирске природе, која је „страсно читала Русоа и Ричардсона, али је за њено образовање била пресудна ус-мена књижевност њеног народа ’навике миле старине’ и патријар-хална блискост са народом и његовим обичајима” (Стефановић, Станисављевић 1977: 189). На почетку писма, она Оњегину пер-сира, али како се њена осећања разбуктавају у писму, она престаје да му персира, што ученицима може бити занимљив предмет раз-матрања и анализе. Ученици из писма сазнају о њеним осећањима која се градијски представљају – о љубави, стрепњи, чежњи и надању.

Предмет интересовања ученика и теме за различите наставне и ваннаставне активности, поготово као део проширеног и про-

дубљеног програма наставе и учења који се примењује за ученике са изузетним способностима, могу бити и дела у чији састав не улазе писма, али се помињу у назнакама у насловима дела или у самим делима са различитим циљем. Љубавно писмо, које се најпре приближило књижевном жанру, дочарава емоције аутора писма вољеној особи. Посредним путем, служећи се формом писма, осећања према драгој особи могу се исказати на различите начине. Међутим, писмо некада није лако написати зато што емоције треба именовати правим речима. У песми „Скица за прво писмо Еми Гемовој”, на љубавно писмо се алудира у наслову песме, чија скица може да се назре у стиховима који говоре о љубави. Гане Тодоровски је песник чија поезија има посебно место у македонском литерарном простору и уврштена је у програм Македонског језика и књижевности за четврту годину (уп. Бошковиќ, Илиевска 2011: 76), а поменута песма се може анализирати у оквиру проширеног програма или ваннаставних активности. У овој песми лирски субјект исказује љубав вољеном бићу и пита се како још да јој каже да је воли, а већ је у једном стиху исказао љубав на руском, енглеском и немачком језику. Он је прижељкује, болује реч и говор, а стихови остају збуњени пред ћутњом вољене, пред питалицом. „Основна поетска преокупација на Гане Тодоровски се човекот и зборот, и на тие два феномена поетот им остана верен до крајот на својот живот. Како изразит лиричар, тој беше еден од првите кој ги внесе интимните акорди во македонската повоена поезија” (Бошковиќ, Илиевска 2011: 77).

У делу „Десетица” Ивана Цанкара не приказује се садржај писма, већ се приказује оно што писмо у датом тренутку представља, а то је љубав и брига мајке према детету. Сиромаштво, беда, оскудица и тежак материјални положај, описани су из перспективе књижевног лика, дечака који приповеда у првом лицу. Дечак се налази на школовању далеко од своје породице. Школа је за њега представљала *храм нейријатџеља*, а пред њом се осећао као *џросјак џред дворцем*. „У срцу ме је пекло што сам сâм, сасвим сâм. Најрадије бих узвикнуо, мада сам био дете: ’Боже, дај да умрем!’ Приђе ми друг и рече: ’Хеј, имаш писмо!’ Заиста, на табли је било написано моје име” (Мркаљ, Несторовић 2018: 217). Емотивни преокрет у делу пружа моменат када стиже писмо и када дечак препознаје драг, невешт и крупан рукопис своје мајке. У писму је била и сребрна десетица. Дечак је бризнуо у плач, али је касније

био веома срећан јер је схватио да мајка мисли на њега чак и кад су далеко. Писмо у делу, али и у животу, има функцију да приближи просторно и временски удаљене чланове породице и пријатеље.

Када писмо у делу дође јунацима у право време, оно може да донесе радост, срећу, растерећење и нову светлост у живот, али када закасни, може да отвори старе ране и продуби апсурдност живљења, већ одавно посрнулих јунака. У роману „Пиреј”, једном од најпознатијих романа македонске књижевности и делу које се у настави македонске књижевности проучава у четвртој години гимназија и средњих школа, управо је присутан мотив закаснелог писма. Петре М. Андревски, објавио је роман „Пиреј” 1980. године. Роман је посвећен страдањима у Балканским ратовима и Првом светском рату, али и уопштено страдању невиног народа, војника који не знају за кога и против кога ратују, страдању жена и деце – роман је патње, трагедије и страдања (уп. Бошковиќ, Илиевска 2011: 100). У роману се наизменично смењују исповести Велике и Јона. Поред свих недаћа које су их снашле у ратна времена, они су изгубили децу, што је за родитеље најболнији догађај који их може задесити. Апсурдност ратовања и деградација у сваком смислу, приказани су поступно у роману, праћењем јунака Јона од почетка до краја. Када је, после свега, дошао кући, Јон „почнува да носи длабоки бразди и крвави рани на душата” (Бошковиќ, Илиевска 2011: 101). Мотив закаснелог писма има функцију у роману да се „још дубље зарије у крваве ране јунака”, да га узнемири и да му живот потпуно обесмисли. „Задоцнетото писмо ги отвора свежите рани, го врака назад во уредно напишаните поздрави до децата” (Бошковиќ, Илиевска 2011: 101).

Радионице писања писама у оквиру наставе и ваннаставних активности

У раду је дат сажет преглед одабраних писама, која могу бити погодна за анализу и дубље промишљање о функцији писма у књижевном делу. Ученици се током школовања сусрећу са много већим бројем књижевних писама различитих аутора светске књижевности, па се очекује да на основу овог прегледа и анализе, ученици стекну знања о појму, форми, садржају, структури и значају писама. Различите активности, у чијем центру пажње је писмо, могу бити подстицајне за рад са ученицима различитог узраста, а

неке од њих биће представљене као потка за организовање *радионица*, које се могу „остварити и на часу српског језика и књижевности, што захтева посебну врсту припреме и везује се, најчешће за групни облик рада или рад у паровима у оквиру редовне наставе, као и за реализацију *тематских часова*² и *пројектне наставе*”³ (Мркаљ 2022:30).

1. Израда коверти, писање писма, украшавање писма, адресирање писма – ученици извлаче из шешира име друга или другарице из одељења, којима ће писати писмо.
2. Израда шематског приказа компоненти писма и имејла: датум и место, ословљавање, садржај писма, потпис – истраживање емотикона, правила персирања, разлике између писма и имејла.
3. Писмо некад и сад: разлике и сличности – врсте писама, технике писања писама, прибор за писање, веза са настанком писмености, појава штампарије, појава дигиталних технологија итд.
4. Прикупљање, објашњавање и представљање појмова: *писмо*, *писменик*, *еписмола*, *еписмолар*, *писмовник*, *послианица*, *роман у писму* итд.
5. Писање писама на основу прочитаних дела – измишљени одговори Константина Макарича Вањки и господина Беркија Андију.
6. Писање писма у стиховима – по угледу на роман *Евгеније Оњегин*.

Закључак

Из свега се може закључити да сажет преглед одабраних писама може бити погодан за анализу и дубље промишљање о функцији писма у књижевном делу. Током школовања ученици се сусрећу са

---

² „Тематски часови могу обухватити разматрање разних моралних и етичких питања, естетских проблема, психолошких недоумица, значаја здравог начина живота, ситуација из школског живота, што може бити повезано са садржајима предмета Српски језик и књижевност у једном разреду, али и не мора. Тематски часови доприносе умрежавању наставних предмета и подстичу функционализацију знања” (Мркаљ 2022: 31).

³ „Пројектна настава представља начин подучавања у којем ученици стичу многа знања и развијају вештине бавећи се одређеним, задатим проблемом током дужег временског периода” (Мркаљ 2022:31).

много већим бројем књижевних писама различитих аутора светске књижевности, па се очекује да на основу овог прегледа и анализе, ученици стекну знања о појму, форми, садржају, структури и значају писама. Анализирана су писма у одабраним делима словенских књижевности различитих аутора (Гане Тодоровски, Петре М. Андреевски, Игор Коларов, Данило Киш, Антон Павлович Чехов, Свети Сава, Доситеј Обрадовић, Александар Сергејевич Пушкин, Цанкар и други). Проучавана књижевна дела у форми писма или са елементима писма сагледана су у контексту савремене наставе и ваннаставних активности и представљени одабрани планови, активности и задаци за реализовање радионица писања писама за све ученике. Очекује се да ће резултати истраживања показати значај писама у настави словенских књижевности за богаћење језика и неговање језичке културе ученика, било да се односе на писмо у прошлости, или на савремене тенденције и дигиталну форму писма.

Литература

- Бабовић Милосав 2007: *Доситојевски*, ЛЕНТО, Београд.
- Бажич Љиљана, Павловић Миодраг и Мркаљ Зона 2019: *Читанка – Уџбеник за четврти разред гимназија и средњих стручних школа*, Клет, Београд.
- Бошковић Костадинка, Илиевска Сузана 2011: *Македонски јазик и литература за IV година: средно стручно образование*, Министерство за образование и наука на Република Северна Македонија, Скопје.
- Димковска Билјана, Цветковић Сузана 2021: *Македонски јазик за VII одделение основно образование*, Министерство за образование и наука на Република Северна Македонија, Скопје.
- Ђорђевић Марко 2017: „Епистолографија као реторички и књижевни жанр”, *Црквене студије*, Ниш.
- Jakobson Roman 1966: *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd.
- Ломпар Весна 2018: *Грамаџика – Српски језик и књижевност за петти разред основне школе*, Клет, Београд.
- Лазаревић Емилија 2018: *Специфичне стешње у учењу*, Београд: Едука.
- Мркаљ Зона 2013: „Рецепција руске књижевности у наставном контексту”, *Књижевност и језик*, LX/2, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.

- Мркаљ Зона 2022: *Изазови савремене наставе Српског језика и књижевности и традиционалне вредности*, Клет, Београд.
- Мркаљ Зона 2023: „Научно-популарни, информативни и књижевнонаучни текстови у старијим разредима основне школе некад и сад”, *Књижевност и језик*, LXX, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Мркаљ Зона, Несторовић Зорица 2018: З. Несторовић, *Расковник – Читајка за петти разред основне школе*, Клет, Београд.
- Мркаљ Зона, Несторовић Зорица 2022: З. Несторовић, *Извор – Читајка за шестти разред основне школе*, Клет, Београд.
- Несторовић Зорица, Грушановић Златко 2019: *Речи мудрости – Читајка за осми разред основне школе*, Клет, Београд.
- Николић Милија 2009: *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- РКТ 2001: *Речник књижевних термина*, Институт за књижевност и уметност у Београду, Бања Лука.
- Слијепчевић Светлана, Станковић Шошо Наташа, Сувајџић Бошко 2019: *Језичко благо – Грамајка српског језика за петти разред основне школе*, Нови Логос, Београд.
- Станковић Шошо Наташа, Сувајџић Бошко 2018: *Чаролија стварања, читајка за петти разред основне школе*, Нови Логос, Београд.
- Совиљ Бранислава 2013: „Значење пушкинско-љермонтовљевских реминисценција у две посланице ’Госпођици Н.’ Војислава Ј. Илића”, *Наука и свет* (Књига 3), Филозофски факултет, Ниш.
- Стефановић Драгутин, Станисављевић Вукашин 1977: *Основи историје књижевности југословенских народа и народности и светске књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ АНА, ЖИВКОВИЋ ВУКОСАВА 2014: *Читајка за други разред гимназија и средњих школа*, Едука, Београд.
- СТОЈНИЋ МИЛА 2000: „Писмо као жанр у руској средњовековној књижевности”, *Зборник Мајнице српске за славистику (Свеска 56—57)*, Нови Сад.
- ПИЛЕТИЋ ТАМАРА 2013: „Књижевно писмо некад и сад (осврт на епистоларну форму у српској књижевности XVIII и XIX вијека)”, *Наука и свет* (Књига 3), Филозофски факултет, Ниш.
- Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање, Службени гласник РС, бр. 74, 2018.

д-р Ема Лакинска

Институт за македонска литература при УКИМ

e.lakinska@iml.ukim.edu.mk

БОГОМИЛСКАТА ДУАЛИСТИЧКА МИСЛА КАКО ПРЕДВЕСНИК ЗА ПОЈАВАТА НА МАКЕДОНСКИОТ РОМАН

Апстракт: Наспроти размислувањата дека првиот македонски испечатен роман се појавува во 20 век *ex nihilo*, а потпирајќи се на тврдењата на Венко Андоновски во студијата *Makedonska proza izmedu bogomilskih impulse i teodiceje* (Македонската проза помеѓу богомилскиите импулси и теодеџии, 2010), во овој труд ќе се осврнеме на почетоците на богомилската дуалистичка мисла, која ги исполнила условите за негова појава на македонско тло. За таа цел, најпрво ќе ги изложиме ставовите на Андоновски, накратко ќе го дефинираме жанрот на романот, за подоцна да навлеземе подетално во македонската средновековна книжевност, или поточно богомилската доктрина. Овој труд се стреми да даде појасен поглед кон сознанијата поврзани со македонската романескна мисла како и периодот и околностите во кои настанала и еволуирала.

Клучни зборови: богомилска мисла, роман, македонски роман.

Еволуцијата на македонската книжевност, особено на полето на прозаичното и прашањата поврзани со периодот на појавата на македонските прозаични жанрови, во некои книжевно-критички текстови е опишана како процес кој започнал во деветнаесеттиот век и траел до првата половина на дваесеттиот век. Една ваква студија, која воедно беше инспирација за овој труд е онаа на Венко Андоновски *Makedonska proza izmedu bogomilskih impulse i teodiceje* (Македонската проза помеѓу богомилскиите импулси и теодеџии, 2010). Во неа впечатливо е тврдењето дека романот, како литературен жанр, не постоел во македонската литература до средината на 20 век. Технички земено, точно е дека првиот современ роман испечатен на македонски литературен јазик е *Селото зад седумте јасени* на Славко Јаневски, објавено во 1952 година. Но доколку е така, нужно се наметнува согледбата дека во македонската книжевност постои доцнење во споредба со другите јужнословенски литератури и воопшто во однос на европските литератури, што е констатирано и од самиот автор. Евидентирано е дека во средновековната литература постојат средновековни романи, како белетристички форми, од кои особено популарни биле

романите *Александрида*, *Романоџ за Троја*, *Трисџан* и *Изолда* и други дела присутни во препишувачката практика. Затоа се наметнува прашањето блиско на она што го поставува и самиот автор: Дали е можно која било литература во светот да започне директно со социјален роман? Дали е можен развој на литература *ex nihilo*, без да се помине низ песната, раскажувањето, театарот и сите облици на еволуција на мислата кои се и книжевни форми?

Дел од одговорите на овие прашања ги најдовме во студијата на Венко Андоновски, но друг дел останаа неодговорени. Уште на самиот почеток авторот ни потврдува дека причината за задоцнувањето на објавувањето на македонскиот роман би требало да се бара пред сè во општествено-културните услови, како и во големото доцнење на кодификацијата на македонскиот литературен јазик. Кога на 5 мај 1945 година, врз основа на јазични, дијалектни, правописни и граматички принципи, првично претставени од Крсте Петков Мисирков во *За македонскиот јазик* (1903) се случила кодификацијата на македонскиот јазик, Македонците конечно се стекнале со независна држава во границите на Федерацијата Југославија. Но она што е поважно за нас е дека со оваа независност тие ги добиле и сите атрибути на национална култура: културни институции, театри, печатници, училишта, национална уметност итн.

Тргувајќи од проблематиката на „очигледниот дисконтинуитет“ (Андоновски, 2010:42) на македонската книжевност, во оваа студија, која инспирација влече токму од студијата на Андоновски, ќе го прошириме опсегот на интерес, особено во делот на македонската средновековна книжевност. Она што во нас разбуди најголем интерес е токму дуалистичкиот двоец во средновековното учење на богомилите: религиозните текстови наспроти богомилските и апокрифните, кое се провлекува сè до современата македонска книжевност. Бидејќи во фокусот на трудот го ставаме жанрот на романот, најпрво ќе го дефинираме и ќе понудиме сознанија за неговите почетоци и развој. По ова прашање, Андоновски се осврнува на теоријата на Михаил Бахтин дека „романот никогаш не го познавал правото“ (Андоновски, 2010:42) како и на самото разбирање на Бахтин на карнивализацијата.

Мишел Рајмонд во делото *Le roman* (мк: *Романоџ*, 2015) нуди дефиниција и објаснување за потеклото на романот како литературен жанр. Тој објаснува дека „на почетокот на 12 век романот го

означувал вулгарниот јазик наспроти латинскиот. Оттука и второто значење на романот: тој е текст на вулгарен јазик кој е превод или распоред на латински текст. *Romancier* е глагол кој, некое време подоцна, значи *да се каже на француски*“ (Raimond, 2015:27). Тој продолжува: „Зборот роман се прошири за да го означи секое дело напишано на вулгарен јазик, а особено, фантастичните дела кои целосно се разликуваат од шансон-де-жест (*chansons de geste*). Додека шансон-де-жест беше испеана песна, романот беше прочитана песна“ (ибид.). Романот во оваа смисла е дериват на епот; од друга страна, сказничната наратива била предизвик за многу романиери. Како што пишува Рејмонд, од причина што романот како литературен вид е замислен спонтано, дури и денес постои неизвесност во неговото поимање. Другите прозаични видови како сказната или расказот имаат дејства кои содржат некоја впечатливо необична, исклучителна ситуација, додека романот бара време за да ги оживее ликовите во неговиот тек. Во сказната, раскажувачот доброволно ѝ се обраќа на публиката, а текстот задржува траги од усната наратива. Расказот се обидува да содржи ефекти на олеснување и интензитет, но во веродостојни или историски епизоди. Како и сказната, тој е краток, и се одвива во една епизода, додека романот претставува сукцесија од епизоди.

Без оглед на неговата форма, романот е приказна, наратива која нè повикува да го осознаеме животот на еден или на повеќе ликови. Во светот е познато златното доба (*L'age d'or*) на романот кое, како што пишува Рајмонд, несомнено се наоѓа во деветнаесеттиот век, започнува со Оноре де Балзак, а завршува со Емил Зола. Жанрот на романот во овој период претставува огледало на целата ера, каде романиерот бил историчар на сегашноста, и се доживувал како доктор по општествени науки. Алберт Тибодет во *Réflexions sur le roman* (*Рефлексии за романот*, 1938) за романот пишува: „...Но, понекогаш, и од 1912 година, неговата географија стануваше повеќе аналитичка отколку описна кога, на пример, го разликуваше „суровиот“ роман кој прикажува една ера и „пасивниот“ роман што го расплетува животот, од „активниот“ роман во кој се развива криза. И кога романот се дефинираше како трајна уметност, тој беше поблиску до суштината на жанрот отколку до номенклатурата на неговите форми“ (Thibaudet, 1938: 28). Несомнено, во своето златно доба, романот претставува омилен литературен жанр на писателите, благодарение и на фактот што целиот деветнаесетти

век е исполнет со драматични конфликти, кои отвориле многу теми за пишување на роман, како што се конфликтите на буржоазијата и аристократијата, јазот помеѓу сиромаштијата и богатството, малата трговија наспроти големо банкарство, капитал и работна сила. За ова пишува и Милан Кундера во *L'art du roman* (*Уметноста на романот*, 1995): „Романот еден по еден ги откриваше, на свој начин, по своја логика, различните аспекти на своето постоење: со современите на Сервантес се прашува што е авантура; со Семјуел Ричардсон почна да испитува „што се случува внатре“, да го открие тајниот живот на чувствата: со Балзак ги открива корените на човекот во историјата, со Флобер, ја истражува дотогашната *incognita terra* на секојдневниот живот; со Толстој гледа на интервенцијата на ирационалното во човековите одлуки и однесување. Романот го истражува времето: недостижниот поминат момент со Марсел Пруст; недостижниот сегашен момент со Џејмс Џојс. Со Томас Ман, тој ја доведува во прашање улогата на митовите, кои доаѓаат од длабочините на времето, оддалеку ги водат нашите чекори.“ (Кундера, 1995: 19)

На македонско тло, во услови на отсуство на кодифициран македонски јазик, па и на самостојна држава, пред 19 век македонската литература е сведена на канонизирана литература, со хагиографии, слова, со морализаторско-поучни тенденции, т.н. духовно-просветни текстови. Сепак, би сакале да ставиме акцент на примерите за стилско пишување, кои сепак постоеле и во најраните почетоци на македонската книжевност. Еден подоцнежен ваков пример кој е попознат е оној на Кирил Пејчиновиќ, кој во своите текстови користи народни јазични и дијалектни форми, кои ја нарушуваат нормата на црковниот литературен стил. Вакви примери за стилска литература наоѓаме и во македонската народна усна книжевност, која, токму поради непостоењето на пишана македонска литература на македонски јазик, е многу богата, пред сè претставена со народни песни и приказни. Во текот на деветнаесеттиот век, со посредство на театарот се случува и преминот од усната кон писмената литература. Непостоењето на романот како литературен жанр во генеалогичката на македонската литература до средината на дваесеттиот век, може да се објасни како последица на дисконтинуитетот во внатрешните правила на секој жанр посебно, а не како дисконтинуитет во целосната македонска литература.

Ако е така, тогаш не се работи за појава на македонскиот роман *ex nihilo* во дваесеттиот век, особено земајќи ги предвид и останатите прозаични литературни видови кои постојат во македонската литература пред дваесеттиот век, како патеписот *Прошеѓба* (1870) на Рајко Жинзифов. Ова дело е една морфолошки поинаква новела, која реално има повеќе карактеристики на реалистичен расказ со социјална тематика, отколку романескна наративна структура. Друго вакво дело кое би можело да има нарација поблиска до романескна форма е *Ойиум* (1933) од Кочо Рацин, кое за жал било речиси целосно уништено од српските власти по излегувањето од печат, а денес постојат само неколку страници, кои се и единствените извори достапни за негово проучување.

Во Македонија постојат тешкотии во рецепцијата и создавањето на жанрот на романот, поради отсуството на училишта, како и општо отсуството на стабилна култура, во која би се создале условите за постоење на еден комплетен читател, кој има општа култура и е подготвен да ги прифати сите одлики на романот како литературен жанр. Како што пишува и Венко Андоновски: „Таков читател не може да се најде кај неписмениот македонски селанец од тоа време, кој, во најдобар случај, оди во црква и ја слуша проповедта на Кирил Пејчиновиќ или народните усни приказни. Ниту, пак, можеме да очекуваме од него да прифати едно од најфундаменталните правила на жанрот на романот: дијалогизмот. Михаил Бахтин покажа дека романот е книжевна форма која е незаменлива по својот капацитет да прикаже дијалогска интеранимација на социо-идеолошките јазици“ (Андоновски, 2010:43). Андоновски го дава примерот на Филип Рајс и Патриша Во, кога објаснуваат дека „за Бахтин дијалогизмот е поврзан со неговото сопствено разбирање на поимот карневализација, односно со популарните форми кои го попречуваат и релативизираат општото значење со официјалниот говор“ (ибид.)

Токму во рамките на тој Бахтинов дијалогизам, а водејќи сметка дека македонската книжевност се развива во овој период во рамките на православниот христијански канон, потребно е да се разликуваат неговите спротивставени и субверзивни гласови. Поради тоа што во овој период на македонско тло не постои развиена буржоаска класа, слична на оние буржоазии од западните земји, Венко Андоновски се сложува со мислењата на Вера Антиќ и на Драгољуб Драгојловиќ кога вели дека „овој конкретен дискурс

може и мора да се бара во книжевната вежба на тогашните македонски еретици – Богомилите“ (Андоновски, 2010: 44-45).

За тоа дека навистина постојат спротивставени и субверзивни гласови во богомилското творештво, пишуваале многу книжевни критичари на средниот век во книжевноста, меѓу кои се и Илија Велев и Маја Јакимовска-Тошиќ. На нивните дела ќе се навратиме во следниот наслов, кога ќе навлеземе подлабински во богомилското движење и догма, а засега само би сакале да дадеме еден краток пример за овој дијалогизам. Примерот го извадивме од една од најзначајните збирки на неканонски текстови во средновековната македонска литература *Тиквешки зборник* (Конески, 1987). Се работи за дело кое од старословенски јазик го превел и уредил Блаже Конески, и кое содржи текстови од анонимни писатели кои собирале народни текстови од религиозна и често апокрифна природа. Како илустрација наведуваме кратка одломка од еден од текстовите кој го скицира почетокот на дуалистичкиот двоец:

„Одговорот на сите прашања:

Прашање: Како Бог го создал ѓаволот?

Одговор: Кога Бог ги создал небото и земјата, тој ја погледнал својата сенка во водата и рекол: „Брате мој – излези и придружи ми се“. Тогаш еден човек излегол од водата и го нарекол Сатанил.“ (Конески, 1987: 33)

Оваа одломка покажува дека просечниот Македонец во овој период, сепак имал повисоко ниво на свест. Ова е евидентно бидејќи се работи за текст кој се обидува да го доближи христијанското учење до секојдневното реално живеење и поимањето на луѓето. Сакајќи да го направи разбирливо за народните маси, писателот на оваа одломка внесува хуманизам во светиот свет, со тоа што на Бог му дава човечки карактер. „Од гледна точка на црковниот догматизам, ова е еретички обид да се уништи веродостојноста на Бога. Од уметничка гледна точка, тоа е најдлабокиот гест на хуманизам и обид да се приближи до знаењето на населението, да се обиде да го разбере животот овде, на Земјата“ (Андоновски, 2010: 45).

Овој богомилски дуализам се провлекува низ сите текстови кои следат подоцна. Мотиви од богомилските текстови се корис-

тени и од македонските книжевни дејци, за подоцна истите, или слични мотиви да преминат во народните приказни. Пример за ова се сказните собрани од Марко Цепенков, а особено се издвојува начинот на кој во нив е претставен ѓаволот. Тој е буквално хуманизиран или како што подвлекува Андоновски: „Ѓаволот на Цепенков е целосно конкретен, од крв и месо, го зборува неговиот дијалект (од Прилеп од каде што потекнува Цепенков); неговиот ѓавол зборува ист дијалект како и неговите жртви! Истиот дијалект го зборува и Бог: црковнословенскиот е целосно занемарен како стилска варијанта и не го наоѓаме ни како идиолект.“ (ибид.)

Земајќи предвид дека сказните се иманентни на голем број книжевни видови, не можеме да ја занемариме теоретската можност дека „идниот македонски роман веќе ја има подготвено својата „полифонија“, односно својот дијалог, токму со оваа транспарентна процесна конфронтација меѓу книжевната норма на Православната црква и дисидентскиот дискурс на апокрифната литература. Од оваа гледна точка, и првиот впечаток дека македонскиот роман настанал во текот на 20 век, речиси *ex nihilo*, останува токму тоа - впечаток. И впечатоците можат да бидат погрешни затоа што не се предмет на научно истражување, што значи дека не се дел од аргумент.“ (Андоновски, 2010: 45)

Земајќи предвид дека дијалогизмот во македонската колективна свест се создава токму во средниот век, сметавме дека е соодветно во овој труд да се осврнеме на случувањата и условите кои влијаеле на овој процес во овој даден период. За таа цел, во продолжение накратко ќе ја разгледаме улогата на богомилската доктрина, текстовите кои произлегле од неа како и нејзиното значење. Потоа, накратко ќе се осврнеме на апокрифите и на Тајната книга, кои произлегуваат од богомилското учење. Секако, периодите во македонската книжевност кои следуваат по средновековието, и развојот на дуалистичката мисла и дијалогизмот во нив, заслужуваат засебно внимание и ќе ги анализираме во некој нареден труд.

Богомилската доктрина, нејзините свети списи и нејзината улога во книжевноста

Богомилската доктрина спаѓа во групата средновековни еретички движења, благодарение на кои македонскиот народ го из-

разува својот револт против општествените класи како и својата борба за ослободување. Ова богомилско движење се појавило во текот на 10 век во Македонија како антифеудално движење на народот, се проширило во текот на 11 и 12 век во Бугарија, Србија, Босна, Албанија, Византиската Империја, па сè до северна Италија и јужна Франција.

Според неговата доктрина, богомилството било општествено движење, насочено против владеењето на феудалната класа и нејзината економска и политичка експлоатација на народот. Благодарение на богомилството, сиромашните граѓани кои не припаѓале на феудалните класи можеле да ги искажат своите streмежи и размислувања. Со оглед на својата форма, оваа богомилска доктрина била еретичка, бидејќи ги отфрлала официјалните верувања на Црквата и учењето што го давале свештениците. Од општествена гледна точка, во овој период Црквата била средство преку кое државата ги бранела феудалните интереси. Бидејќи и самата имала феудален посед, Црквата се трудела да го заштити она што ѝ припаѓа. Даноците што ги собирала завршувале во џебовите на „Божјите луѓе“ или свештениците кои биле на повисоки ешалони во црковната хиерархија. Поради оваа улога на Црквата, која се сметала за нечиста во општеството, нападите на богомилите морале да добијат религиозна форма, за да можат да се борат против Црквата.

Постојат повеќе причини за појавата на Богомилите во Македонија. Еден од најважните бил фактот дека по населувањето на Словените во Македонија, словенските македонски племиња морале да водат долги битки со Византиската Империја од една страна, и со бугарската држава од друга. Подоцна, еден дел од словенско-македонското население било обврзано да се потчини на врховната византиска власт. Во текот на 9 век и почетокот на 10 век, македонските провинции постепено биле ставени под управа на бугарската држава. На овој начин до средината на 10 век, кога се појавило богомилството, поголемиот дел од Македонија, до периферијата на Солун, бил управуван од бугарската држава, а другиот дел, кој бил помал, вклучувајќи го и градот Солун ѝ припаѓал на Византиската Империја. Од политички аспект, Македонија била под бугарска и византиска власт, причина поради која богомилството од чисто религиозно движење преминало во народно и социјално движење, со карактер на ослободително движење.

Друга причина за појавата на ова движење во Македонија, е тоа што за време на бугарското и византиското владение на македонска територија, феудалната структура зазела значителни размери. Со тоа многу територии со мнозинско селско население ја изгубиле слободата и станале државна сопственост. Така, селаните како најсиромашен слој станале закрепостени и работеле на своите земји за да го даваат својот профит или на државата или на црквата. Откако станале народ зависен од феудалците, селаните се повеќе се бунтувале, а богомилското движење на тој начин добивало антифеудален и ослободителен карактер.

Ова го потврдува и Илија Велев во делото *Историја на македонската книжевност. Том 1. Средновековна книжевност (IX-XIV век)* кога вели: „За појавата на богомилството придонеле последиците од политичките и духовните процеси што се одвивале од Византија и од Бугарија во Македонија. Затоа неговото проникнување треба да се поврзува и како посреден резултат од дејноста на Охридската духовна и книжевна школа на св. Климент и Наум Охридски, која се развивала независно од актуелната бугарска црковна хиерархија – па дури и во однос на патријаршијата во Константинопол и на општите развојни насоки на самата Византија.“ (Велев, 2014:201)

Земајќи предвид дека во овој период Охридската духовна и книжевна школа се здобила со автономија, ова отворило простор за нови случувања. Велев пишува: „Автономниот статус на Охридската духовна и книжевна школа му овозможил на св. Климент да применува поослободени форми при образовното издигнување на идното духовништво, но и при составувањето на неговото оригинално ораторско-прозно книжевно дело.“ (Велев, 2014:202) Овие форми на извесно послободно пишување, наспроти строгите правила на христијанскиот канон, секако може да се сфатат како еден вид на поддршка на македонското население кое се наоѓало во незавидна состојба, како и одредена порака до тогашните власти. Велев појаснува дека св. Климент подучил до 3500 ученици со тоа што „оставал простор дел од нив да не се ограничат само на пасивно восприемање и произнесување на догмите на христијанството. Тоа значи дека некои од нив во улога на егзегети активирале сопствен критички однос при толкувањата на библиските и патристичките текстови, при што веројатно доаѓале до израз и влијанијата од веќе познатите содржини на апокрифните

состави. Дури и за самиот Климент се претпоставува дека ги користел содржините на византиската апокрифна книжнина и од нив црпел посредни тематски инспирации при пишувањата на неговите пофални и поучни слова. Секако дека на тој начин св. Климент немал намера да ги прокламира антиканонските содржински слоеви во своите оригинални дела, туку само вршел творечка постапка за збогатување на проповедно-поучните или пофалните претстави кои требало да предизвикаат поилустративна импресија кај читателот или слушателот.“ (ибид.) Вакви примери се *Слово за Пасха* како и *Пофалното слово за архангелиите Михаил и Гаврил*. Во првото го има мотивот на симнување на Исус во пеколот, а во второто мотивот за падот на Ѓаволот и победата на архангелот Михаил.

Според историските извори со кои располагаме денес, богомилското движење првпат се појавило за време на владеењето на бугарскиот крал Петар (927-979), иако има знаци за неговото постоење и пред овој датум. Бидејќи се работело за еретичко движење, документите или текстовите напишани од богомилите биле масовно уништувани и спалувани. Па затоа не нè зачудува и фактот што денес богомилското движење е познато во светот благодарение на непријателите на богомилите, а не на самите богомили. Некои вакви книжевни споменици против богомилите се: *Беседа ѿрошѣв богомилиите* на Презвитер Козма, *Борилевиот синодик* и др.

Денешните истражувачи сметаат дека основоположник на богомилското движење бил попот Богомил, чија дејност се одвивала на подрачјето помеѓу Велес и Прилеп, и била насочена кон Охридскиот книжевен и духовен центар. Но, за оваа негова дејност, ние повторно добиваме информации најмногу од непријателите на богомилите. Во таа смисла, Бранко Панов, историчар и истражувач на Богомилите, во делото *Средновековна Македонија* пишува: „Од XX век е зачуван таков еден паметник. Тој му припаѓа на перото на еден од служителите на бугарската црква – презвитерот Козма, кој подробно ги изложил не само религиозните туку и социјалните погледи на богомилското учење, а исто така ја означил и земјата во која тоа изникнало. Овој паметник, односно *Беседа на Презвиѣер Козма ѿрошѣв Богомилиите* – требало да служи со цел да се негира богомилското учење. Во својата Беседа против богомилите Козма не запозна дека прв проповедник и распространувач на богомилството бил попот Богомил. Во врска со тоа тој вели: „... се случи во

годините на правоверниот цар Петар, во бугарска земја (т.е. во потчинета Македонија, б. м.) да се појави поп на име Богомил, а поточно кажано Богонемил којшто прв почна да проповедува ерес... и за чијашто заблуда понатаму ќе раскажам.“ (Панов, 1985:249-250).

Токму оваа *Беседа ѿроѿив богомилиѿе* на Презвитер Козма е инспирација за едно од делата на Илија Велев, каде ѿ се посветува централно внимание. Во негово друго дело, посветено на беседата на Презвитер Козма, кој живеел и работел во првата половина на 9 век во Охридскиот духовен и книжевен центар Илија Велев пишува: „Трајните вредности на овој обемен полемички состав се должат на директните интерпретации на богомилските догми, коишто Козма ги пренесувал и ги критикувал како стекнати сознанија од непосредното читање на оригиналните богомилски книги, но и директните информации и сознанија преку личните контакти со покајаните богомили, кои духовно се вратиле во православие-то.“ (Велев, 2014: 212) Велев вели: „*Беседаѿѿа ѿроѿив богомилиѿе* на Презвитер Козма претставува оригинална полемичко-поучна книжевна творба, напишана против појавата и ширењето на богомилското еретичко движење и учење. Нејзината содржина го истакнува критичкиот однос кон моралните, духовните и секојдневните однесувања на духовништвото и на мирјаните како последици на влијанието на богомилската идеологија и начинот на живеење. Полемичкото критичко упатување јасно е насочено во самиот наслов на *Беседаѿѿа*, а како таква таа претставува еден од главните извори за проучувањето на богомилството од индиректен аспект, зашто изворните богомилски текстови се уништувале, не се сочувале или се презентирале под затскриени форми.“ (Велев, 2014:219) Сепак Велев го потврдува мислењето со Панов кога пишува дека „наоѓајќи се во позиција на поразена идеологија и трпејќи ги притисоците на казнена творечка манифестација, богомилските текстови биле масовно уништувани, а дел од нив биле принудени да се прикриваат како народни или апокрифни творби.“ (Велев, 2014:207) Оваа беседа е подеднакво важна и за другите западно-европски земји каде се ширело богомилството, бидејќи избобилува со информации за самото движење, иако истите се окарактеризирани со дијабололизам. Еден ваков пример е делото на францускиот истражувач Андре Вајан кој го обработува овој текст во неговото дело *Le traité contre les Bogomiles du prêtre Cosmas (Тракиѿѿѿ ѿроѿив богомилиѿе на презвиѿѿер Козма, 1944).*

Доколку ги погледнеме топонимите во современа Македонија, за присуството на богомилската доктрина на македонска територија сведочат имињата на селата кои до денес останале непроменети, како што се Богомила, Бабуна, Котугери, Богослов итн. Се смета дека самото име „Богомили“ доаѓа од два извора: првиот е дека го носи името на основоположникот на оваа доктрина, попот Богомил, а вториот е фактот што неговите следбеници биле убедени дека се „мили на Бога“. За неговата појава пишува и Панов кога вели: „Дека богомилското движење се појавило за прв пат во X век во Македонија, сведочат и кратките сведоштва од Житието на Климент Охридски, што го напишал охридскиот архиепископ Теофилакт. Во тие сведоштва се дознава дека по смртта на Кирил, се поттикнувал Климент како светец да ја избрка лошата ерес од Македонија, која се распространувала меѓу народот.“ (Панов, 1987:250)

Бугарското царство и Византиската Империја насетувале опасност во богомилското движење и доктрина, па затоа Петар, тогашниот бугарски крал, побарал помош од Византиската Империја за да го уништи. Но, неговите обиди биле залудни бидејќи богомилската филозофија веќе била навлезена во секоја клетка на општеството. Поради ваквата општествена состојба, постојаните палења и убивања ги принудиле богомилите да избегаат од родните краишта. Но сепак, благодарение на нивното бегство, богомилското движење се проширило во балканските земји, а потоа и во европските.

До крајот на 12 век богомилството било широко распространето и веќе длабоко навлегло во општествените системи на балканските држави. Имено, во овој период ова движење станало многу силно и во Србија. Од Србија, движењето се проширило во Босна каде што неговите следбеници се нарекуваат патарини. Во текот на 13 век, богомилското движење навлегло во пооддалечените европски земји, како Италија и Франција. Богомилите од Италија се нарекувале катарис, што значи „чист“, а богомилите од Франција се Албигенци или Катари кои го добиле своето име од градот Алби. Социорелигиозната доктрина на италијанските катари и француските албигенци го поттикнале првото движење на овие народи против владеењето на Католичката црква.

И покрај тоа што богомилското движење во основа претставува еретичко движење кое се спротивставува на црквата, од

книжевно-критички аспект е многу важно, бидејќи тоа го носи субверзивниот или спротивствен глас кој дава еден различен поглед на културните прилики. Како што пишува и Велев: „Сепак, од современа дистанца на критичко оценување на богомилското движење и учење мора да се отстапи од доскорешните атеистички претстави за карактеризирање на неговата периферна улога во феудалниот развој на општеството, па самото богомилство треба постепено да се разоткрива како своевидна опозициска цивилизациска определба за духовно живеење и културно доживување.“ (Велев, 2014: 205)

Кон апокрифната книжевност и *Тајната книга* на богомилите

Еретичките движења кои му претходеа на богомилството, како и текстовите кои настанале во нивните рамки, извршиле големо влијание на самото богомилско движење, па затоа во продолжение ќе направиме краток преглед на најважната апокрифна литература. Богомилството, како идеологија се обидело да се разликува од еретичките движења кои му претходеа, како монотелитството и иконоборството, за да избегне да биде забрането, но сепак во ова не успеало. За таа цел, богомилството изградило сопствена идеологија, која од една страна, суштински се потпираа на христијанската идеологија, но од друга страна, гасела критички однос кон нејзината форма, или канон.

Во почетокот, богомилската книжевност, како и самото богомилско движење, имала антифеудален стремеж, и како и другите средновековни идеологии, била покриена со превезот на религијата. Книжевните творби на богомилите биле главно наменети за народот, и се стремеле да ги подучат нивните следбеници да се борат за изградба на нов морален кодекс и нов однос со животот, природата, општеството и човекот воопшто.

Останатите еретички движења не биле толку распространети и не извршиле толку големо влијание на современата македонска книжевност како богомилското. Но сепак, како што подвлекуваат научниците на средновековната книжевност, освен што се разликувало од другите еретички движења, богомилството на некој начин и ги наследило. Зборувајќи за еретичките движења во средниот век, Маја Јакимовска-Тошиќ во *Книжевни и културни модели во ма-*

кедонската средновековна литература (2013) вели: „На Балканот нив ги следиме низ суштината на богомилското движење, кое во своите основни постулати може да се согледа како своевидна синтеза на постаро еретичко наследство (манихејско, масилијанско, павликанско). Во принцип тие негуваат антагонистички став кон канонското учење на официјалната црква и феудалниот поредок воопшто, изразувајќи го, преку веќе востановени теолошко – догматски начела, своето религиозно-дуалистичко учење, според кое се што е создадено од материја се идентификува со дијабелизмот.“ (Јакимовска-Тошиќ, 2013:117)

Овие еретички движења на македонско тло имале и свои пишани текстови кои ги нарекуваме апокрифи. За нивната улога пишува Илија Велев: „Неканонските текстови ја оживувале конкретната стварност на стандардниот канонски свет и преку нив книжевниот процес отворал простор за проширување на хоризонтот на човековата фантазија. (...) Овој дел од средновековната книжевност во научното проследување се назначува како *неофицијална, демократска, одречна, неканонска* итн. Во основата на ваквите неофицијални, одречно-неканонски текстови треба да се препознава своевидна книжевна ренесанса, која повеќе се манифестирала преку народниот устен творечки механизам и стекнала стандард на народно творештво.“ (Велев, 2014:363)

Апокрифите како неканонска книжевност подразбираат 4 поттипови. „Поопстојните проучувања на нивната текстолошка структура изнудува посебна поджанровска класификација: *Апокрифни раскази, Разумник, Суеверно-гајачки книги* и др.“ (Велев, 2014:364) Апокрифите имаат вонканонска и неофицијална содржина, и како такви се позиционираат надвор од црковниот канон, иако имаат функција да дообјаснат или дополнат одредени канонски текстови. И самото име *Апокриф* означува текст кој е лажен, таен или скриен. „Развојниот степен на апокрифите во македонската книжевност бил применуван во повеќе творечки форми – преку превод и прераскажување, дополнување со епизоди од други извори, разни компилации и скратувања, приклучување на оригинални описи и претстави, создавање нови содржини и сл. Распространувачите на апокрифите биле пред сè свештениците, дијаконите и граматичите (писците).“ (Велев, 2014:365) Апокрифите имале појасни стандарди во мигот на нивното ширење од народното творештво. „Влијанието се насочило кон до-

полнување на народната фантазија, при што го поттикнале народот да размислува со сопствен начин на сфаќање, но истовремено и да ги проширува суеверните погледи. Тие се пренесувале по устен пат преку раскажување, при што настанала мотивска трансформација меѓу нивната содржина и фолклорните творби.“ (ибид.) Овие текстови најбројното читателско тело го нашле кај богомилите. Па затоа, „некои истражувачи квалификуваа еден дел од апокрифните книжевни текстови. Станува збор за т.н. *йсевдобогомилска книжевност*.“ (Велев, 2014:366) Овој термин означува текстови кои биле користени од богомилите, но не претставуваат нивна творба, па затоа и суштински се разликуваат од нив.

Апокрифните раскази се делат на *Старозаветни* и *Новозаветни* според поврзаноста на нивната содржина со Стариот или со Новиот завет од Библијата. Еден пример за Старозаветен апокрифен расказ за создавањето на светот е *Сказанијата за ѝрвиџе луѓе Адам и Ева* од *Книгата Адамова* кој го проследува нивното настанување, живот и смрт. Од Новозаветните апокалиптични апокрифи само накратко би ја посочиле дуалистичката природа на расказот *Одење на Богородица ѝо макиџе* каде слично како и во *Божесѝвенаџа комедија* на Данте Алигери, постои дијалогска сопоставеност на рајот и пеколот додека Богородица поминува низ гревовите или „маките“ на луѓето.

Важен апокрифен текст со научни особености напишан во прашално – одговорна форма е и разумникот, кој во книжевноста го наоѓаме под два назива: *Беседа на ѝројџаџа свѝиџели* (каде во фокусот се светителите Јоан Златоуст, Григориј Богослов и Василиј Велики) и *Прашања и одговори*. Како што пишува Велев: „Во втората насловна определба спаѓа *Разумникоѝ – указ* (Слово) на наш Господ Исус Христос. Според содржината на составите се врши потесна поделба на *разумникоѝ*: Прашања и одговори со богословско- филозофски карактер, со библиско историска тематика, со алегорично-толковна содржина, со културно-историска претстава и со мешовита содржина.“ (Велев, 2014:374) Прашално – одговорната форма во која биле напишани апокрифите помагала да се избистри претставата кај народниот човек во однос на догмата која постоела во верската идеологија, и на тој начин да се добијат јасни претстави за објаснувањата на појавите кои таа ги опфаќала. Како што објаснува Велев, еден ваков текст на разумникот кој потекнува од македонско тло е преписот во *Тиквешкиот зборник* кој датира

од 15 век, кој во основата на својата содржина ја носи *Беседаѿа на ѿројцаѿа свеѿиѿиѿели*.

Суеверно-гатачките книги, кои биле уште еден тип на апокрифна литература, имале за цел да ги откријат или одгатнат тајните на животот или природата. Овие книги се специфични бидејќи нивната содржина не само што излегува од црковниот канон, туку излегува и од религиозните верувања на дадениот миг. Па така разликуваме: гатања според природните појави (како *Грмник*, *Молњаник*), гатања според календарски или астролошки признаци (*Коледник*, *Луник*), гатања според состојбите на телото (Трепетник, Соновник), и гатања според книги и писмо.

Богомилското книжевно творештво, кое било присутно (од втората половина на 10 век до почетокот на 15 век) во феудална Европа и во азиските предели под византиска власт, уште на самиот почеток извршило влијание на целокупната литература и на усната традиција. Иако, за жал денес постојат многу малку текстови од овој период, тие, заедно со текстовите на противниците, ни даваат доволен увид во нивната содржина, филозофија и идеологија. Од литературен аспект, богомилската книжевност е блиска до апокрифите, а некои научници ја сметаат дури и за еден вид апокрифна литература. Терминот „апокриф“, преведен од грчки, значи „скриен“, „таен“, а некои од овие текстови биле вклучени во книгите на богомилите. Богомилските автори често биле инспирирани од библиски дела, но и од апокрифни книги.

Првите дела на Богомилите потекнуваат од 10 век. Се претпоставува дека основач на богомилската литература е самиот поп Богомил, основачот на богомилското движење. Во индексите на *Тајнаѿа книга*, како најзначајно богомилско книжевно дело, тој е означен како писател на „еретички книги“, исто како и папите Еремија, Сидор Фрјазин и Јаков Ценчал. Ова е најпознатата богомилска книга, која претставува забрането апокрифно дело. Како што пишува Маја Јакимовска-Тошиќ: „Токму *Тајнаѿа книга* како продукт на средновековната теозофија, во литературата позната како *Јованово* или *Лажно евангелие*, припаѓа кон космогиниската апокрифна книжнина со апокалиптична и визионерска содржина.“ (Јакимовска-Тошиќ, 2013:118) Оригиналниот текст на *Тајнаѿа книга* не е зачуван до денес. Се смета дека е напишана во текот на 11 или 12 век, и дека првично била наменета за Богомилите на

Балканот. Со раселувањето на богомилите од Балканот, *Тајнаџа книга* била пренесена во Западна Европа.

Македонските средновековни научници во богомилската литература го вбројуваат *Каџарскиот џребник* кој е сочуван во *Лионскиот ракопис* кој датира од 13 век. Во него е сочувана молитвата *Оче наш* која била составен дел и на богомилска книжнина. Секако, најважната книга за богомилите била *Тајнаџа книга на богомилиџе* која била позната и како *Јоаново евангелие*. Денес постојат само два ракописи од оваа книга: *Виенски* бидејќи се чува во Виена, а произлегува од босански текст и датира од 12 век; и *Каркасонски* кој се чува во Каркасон во Франција и датира од 14 век.

Анонимниот автор на *Тајнаџа книга* ги упатува богомилиите и нивните ученици кон нов начин на разбирање на потеклото на светот, животот, општеството и човекот. Резимето на оваа богомилска книга ни кажува дека авторот на читателите им го понудил одговорот на прашањето за потеклото на светот, создавањето на материјалниот живот и човекот, за борбата меѓу Исус Христос и Ѓаволот итн. На крајот, тој нагласува дека за време на второто доаѓање на Исус Христос на Земјата, Ѓаволот ќе биде поразен и дека доблесните луѓе, кои страдале од глад и жед или други работи, ќе ги уживаат сите благодати на небото, а оние кои ги искористувале другите ќе бидат осудени да страдаат вечно во пеколот.

И покрај длабоко религиозната содржина на текстовите на ова дело, во нив ја наоѓаме доктрината на богомилите, но и нивните размислувањата за феудализмот. Преовладува идејата дека човештвото не е одржливо и дека е создадено од Ѓаволот за да го воспостави своето владеење над сите „злобни“. Ѓаволот сака дефинитивна победа над доблесните низ целата Земја. Материјалниот свет, изграден од него, ги има истите одлики како феудализмот и неговата хиерархија, составена од феудалните водачи и нивните господари. Општествената вистина која е претставена во ова богомилско дело се одликува со филозофија која вели дека доблесните луѓе ќе триумфираат по исчезнувањето на животот на Земјата создадена од Ѓаволот, бидејќи токму овие луѓе се оние кои претрпеле суровата експлоатација на феудалните владетели, феудалната држава и кралот.

Од книжевен аспект, Маја Јакимовска-Тошиќ ја дефинира *Тајнаџа книга* на следниот начин: „*Тајнаџа книга* во содржински

поглед може да се определи како вид компилативна творба оформена со посредство на постарата апокрифна традиција и еретичките компоненти својствени за богомилското движење, веројатно настаната за потребите на богомилите во периодот од крајот на 11 и почетокот на 12 век.“ (Јакимовска-Тошиќ, 2013:121) Во однос на тематиката на *Тајнаџа книга* таа вели: „Во неа доминира темата за седумвековното владеење на Сатаната над човечкиот род, потенцирањето на докетистичката природа на Исус Христос, молитвата *Оче наш* како симбол на тајната евхаристија, истакнато е крштевањето со посредство на Светиот дух, а патот кон небесното царство водел преку ужасни земјени и космички катаклизми, кои означуваат крај на еден космички циклус и почеток на нов.“ (Јакимовска-Тошиќ, 2013:122).

Јакимовска-Тошиќ дава детален опис на двата латински преписи на *Тајнаџа книга*, парискиот или Каркасонски, и Виенскиот а во однос на оригиналниот јазик на кој била напишана таа вели: „Досегашните истражувања во науката ја актуализираат претпоставката дека оригиналниот состав најнапред бил напишан на старословенски јазик на јужнословенски простор, или на византискогрчки јазик, а дека латинскиот превод произлегол од две преводни предлошки. Не се исклучува ни претпоставката дека *Тајнаџа книга* била напишана првовремено на двата споменати јазици, во периодот од крајот на 11 век и почетокот на 12 век.“ (Јакимовска-Тошиќ, 2013:126) Кога станува збор за оригиналниот јазик на кој е напишана *Тајнаџа книга*, тој од научниците често се поврзува со јазикот кој се говорел на јужнословенските земји, особено на теренот на Македонија и Бугарија, кои го претставуваат и просторот каде изворно се појавило богомилското учење. Патот на ширење на ова учење, слично како и во случајот на останатите еретички движења поминувал низ Босна, Србија и Хрватска, па сè до Италија и Франција. Јакимовска-Тошиќ изнесува и согледби на странски научници на оваа тематика: „Е. Бозоки (Bozokey, 1980), во својата книга посветена на *Тајнаџа книга* го изнесува мислењето дека нејзиниот пат почнува во 1096-тата година кога е изгорен градот на преспанскиот остров Голем Град.“ (Јакимовска-Тошиќ, 2013:129) Па затоа и Велев запишува дека „Постојат сериозни претпоставки дека *Тајнаџа книга* настанала во Македонија, од каде изворно се ширело богомилството.“ (Велев, 2014: 209-210)

Би сакале да посочиме и дека, покрај *Тајната книга*, богомилското движење оставило и други текстови како свои траги на македонска територија. *Тајната книга* ни нуди сознанија за нивното место на создавање, па во таа смисла, анализите кои опишуваат дека телото на Исаија се наоѓа во манастирот Свети Јоаким Осоговски, исто така откриваат дека *Видението Исаево* за првпат била запишано во Осоговскиот Регион. Во апокрифот за Исаија, анонимниот автор обработува неколку сосема оригинални теми. Во вториот дел од грчката компилација за *Видението Исаево*, има елементи слични на верувањата на богомилите за потеклото на светот. Поради тоа, се верува дека овој апокриф е богомилски текст кој сакал да наликува на *Тајната книга*. Резимето на *Видението Исаево* покажува дека текстот вклучува многу елементи кои ја опишуваат посетата на пророкот Исаија на јудаизираниот цар Езекиј. Целта на пророкот е да му ја предвиди иднината. Додека го прави тоа, паѓа во екстаза и има интересна визија за седумте небеса. Оваа визија се однесува на борбата меѓу Ѓаволот и неговите ученици против Божјите слуги. Главната цел на описот на оваа борба на доброто против злото е да покаже дека постои иста борба и на небото и на земјата, односно тест на богомилското дуалистичко верување.

Друго апокрифно богомилско дело е приказната за *Тиверијадскојто Море*, текст зачуван во две верзии: македонска и руска верзија. Македонската верзија е откриена во 1845 година од познатиот патник, рускиот славист Виктор Григорович во манастирот Слепче кај Прилеп, и таа се смета за постара верзија. Во ова дело, авторот опишува оригинална дуалистичка концепција за односот и борбата меѓу Бога и ѓаволот, борба во која е многу присутен Архангел Михаил. Архангелот бил испратен од Бога да го симне сатаната од небото. Затоа тој го прави тоа анонимно, менувајќи го името на Мише во Михаел и на Сатанаил во Сатана. Иако овој апокриф кај одредени научници се смета за „псевдобогомилски“, сепак е важен бидејќи во него е истакнат дуализмот, иако не е надградена библиската космогонија.

За нас она што е важно е дека „Во книжевно-творечката презентација основата на богомилското учење се рефлектира преку дуализмот – постоењето на две божества, кои претставуваат омилологизирање на двата принципа: доброто и злото (Господ и ѓаволот). Ваквиот дуалистички принцип го открива и постоењето на два света: невидлив (духовен) и видлив (чувствен).“ (Велев,

2014:207) Дуализмот на еретиците од средниот век претставува една филозофска еклектичка синтеза на христијанството, од една страна, и источните верски идеологии од друга. Во него гледаме и траги од грчките антички филозофии како што се Емпедокловата, Питагорината, Платоновата, неоплатоновата и стоичката филозофија.

Гледано пошироко, „Прашањето за влијанието на богомилството врз еретичките движења во Западна Европа, согледано во облиците на патаренство, катарство, албигојство во науката е поставувано уште од најраните проучувања до денес, и заклучоците во голема мера се аргументирани.“ (Јакимовска-Тошиќ, 2013:118) Како текст со нагласена дуалистичка концепција, *Тајната книга* е доказ за пренесувањето на овие мисловни идеи и текови од Исток кон Запад. И покрај залезот на богомилите во 14 век, нивното учење, и дуалистички импулс оставил доволен простор, за и денес да биде можно да ги препознаеме неговите специфични обележја.

Наместо заклучок

Целокупната литература која ја консултиравме за изработката на овој труд оди во правец на тврдењето дека навистина богомилското движење се развило во Македонија, и дека неговите оригинални списи се пишувани токму овде. За жал, од сите списи, денес постојат само два преписи на *Тајната книга* кои се чуваат во Каркасон и во Виена. Но, дури и да се единствените извори, сметаме дека се сосема доволни за да се покаже развојот на романескната мисла во македонската литература.

Проследувајќи ја содржината на *Тајната книга* се наметна прашањето: дали по својата форма и содржина, како и по својата нарација, ова дело може да биде третирано како едно од првите белетристички формации на македонско тло? Одговорот би бил потврден доколку се повикаме на делото *Романој за Тајната книга* (2016) каде авторите Јордан Плевнеш и Маја Јакимовска-Тошиќ го аргументираат тврдењето дека за прв пат таа е напишана во Голем Град, остров во Преспанското Езеро. Самата *Тајна книга* го внесува светогледот на средновековниот човек кој го поттикнува на размислувањето помеѓу божественото и земното низ дијаболски аспект. Таа ја пренесува живата драма која го отелотворува дијалогизмот помеѓу божествените и земните сили вметнувајќи секвенци од размислите и поимањата на обичниот човек.

Имено, иако оваа мисла почнува да се развива во средновековието, за време на богомилското движење, таа продолжува да еволуира и понатаму во наредните развојни епохи на белетристичката литературата. Иако на почетокот е изразена преку дијалогизмот на прашално одговорните апокрифи, нејзината форма еволуира, но до денес од неа се останати две компоненти: првата - изразениот дуализам, присутен и во современото творештво; и втората компонента - хуманизацијата на Бог и ѓаволот кои денес ги наоѓаме во најразлични развиени форми, уште од запишаното творештво на Марко Цепенков па до денес.

Користена литература:

Кирилична:

Велев, Илија. 2014. *Историја на македонската книжевност. Том I. Средновековна книжевност (IX-XIV век)*, Скопје: Гирланда.

Драгојловиќ, Драгољуб; Антиќ, Вера. 2003. *Богомилското движење во Македонија*, Скопје: Три.

Јакимовска-Тошиќ, Маја. 2013. *Книжевни и културни модели во македонската средновековна литература*, Скопје: М. Јакимовска-Тошиќ.

Панов, Бранко. 1985. *Средновековна Македонија*, том 3, Скопје: Мисла.

Плевнеш, Јордан, Јакимовска-Тошиќ, Маја. 2016. *Романот за Тајната книга*, Скопје: Магор

1987. *Тиквешки зборник*, прир. и предговор Блаже Конески, Скопје: Мисла.

Латинична:

Andonovski, Venko. 2010. *Makedonska proza između bogomilskih impulse I teodiceje*, IN Krleza, Miroslav, Kaleb, Vjekoslav, Horvat, Joza, *Republika: mesecnik knizevnost, umetnost I javni život*, Narodna knizica Petar Preradovic, Bjelovar, god. 66, br.10, pp. 42-65

Bakhtine, Mikhail. 2013. *Esthétique et théorie du roman*, Paris : Gallimard

Kundera, Milan. 1995. *L'art du roman*, Paris : Folio Poche

- Pejoska-Bouchereau, Frosa. 2015. « Krste Petkov Misirkov et les prémices de la standardisation de la langue macédonienne », *INZa makedonskite raboti : Imeto Makedonija i makedonskiot jazik*, Ministerstvo za obrazovanje i nauka, Skopje, pp.119-134.
- Raimond, Michel.2015.*Le roman*, 3e édition,Paris:Armand Colin
- Rice, Philip; Waugh, Patricia, *Modern literary theory*, Oxford university press, New York, 1996
- Thibaudet, Albert, *Réflexions sur le roman*, Collection Blanche, Gallimard, Paris, 1938
- Vaillant, Andre, «Le traité contre les Bogomiles du prêtre Cosmas », in *Revue des études slaves*, volume 21, numéro 1, Paris, 1944, pp. 46-89, http://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1944_num_21_1_1415

d-r Kristýna Dufková,
Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská univerzita v Opavě, kristyna.
dufkova@seznam.cz

НАРАТИВ НА МАКЕДОНСКИОТ ИДЕНТИТЕТ И ПРИКАЖУВАЊЕ НА „ЈАС“ И „ДРУГИОТ“ ВО ИЗБРАНИ МАКЕДОНСКИ ФИЛМОВИ

Апстракт: Во статијата се разгледуваат аспектите на мултикултурното општество кои македонските филмови ги истакнуваат, како и методите што ги користат за изградба на наративот за „јас“ и „другиот“. Преку анализа на избрани филмови, се покажува дека македонскиот народ е прикажан како храбра и издржлива социолингвистичка заедница која доживеала угнетување, додека истовремено се нагласуваат исклучителните квалитети и универзалните вредности на македонското општество (на пример, во филмовите *Трејшо йолувреме* и делумно во *До балчак*). Спротивно на ова, некои филмации ги прикажуваат различните општества за да го истакнат заедничкиот напор и достигнувања на човештвото, нагласувајќи ја важноста на изградбата на позитивна и обединета слика за себе (како во филмот *Година на мајмуној*). Овој принцип, особено прикажан во историски контекст, останува актуелен и денес, бидејќи продолжува да биде клучен елемент во процесот на национална преродба. Од анализата се заклучува дека постои постојана потреба за потврдување на *raison d'être* (Renan 1882) како основа за постоењето на македонското „јас“. Оваа статија произлегува од дисертација за Преводни студии, која ја напишав на Универзитетот во Глазгов, под раководство на Џонатан Еванс и Мирна Шолиќ.

Клучни зборови: идентитет, дихотомија јас/друг, македонски филм, наратив на нација, мултикултурно општество.

Во оваа статија се фокусирам на аспектите на мултикултурното општество кои македонските филмови ги истакнуваат, со посебен акцент на начините на кои тие го користат филмскиот наратив за да создадат контексти на „јас“ и „другиот“. Во рамките на оваа анализа, се истражува како филмските приказни ја претставуваат динамиката помеѓу различните културни, етнички и социјални групи во Македонија, како и начините на кои динамиката влијае на конструкцијата на идентитет во самото општество. Избрани филмови се: *До балчак!* (2014, Столе Попов), *Трејшо йолувреме* (2012, Дарко Митревски), *Ослободување на Скопје* (2016, Данило Шербеџија, Раде Шербеџија), *Година на мајмуној* (2018, Владимир Блажевски).

Јас, друг и нација

Мултикултурниот аспект е клучен за разбирањето на процесите на идентификација во филмовите, особено кога станува збор за концептите на „јас“ и „друг“. Бинарната теорија за „јас/друг“ тврди дека постоењето на „другиот“ е клучно за препознавање и дефинирање на „јас“. Оваа теорија подразбира дека идентичноста на поединците или на групите не се гради само врз основа на тоа што тие се, туку и врз основа на тоа што тие не се. (Schalk 2011; Beller, Leerssen 2007; Todorova 2009). Овој начин на дефинирање на идентичноста се однесува не само на личниот идентитет, туку и на идентитетите на етничките и социјалните групи во општеството. Кога се размислува за „јас“, важно е да се разјасни дека тој поим не е апсолутен, туку се формира во контекст на разликите кои ги дефинираат односите со другите / другите групи. Во оваа смисла, процесот на дефинирање на „јас“ е истовремено процес на социјална и културна изолација од „другиот“, што често води до создавање на контрастни слики за самите себе и за останатите.

Еден од клучните аспекти на оваа статија е истражувањето на колективниот идентитет, кој има централна улога во формирањето и поддршката на националноста.

Нацијата, како голема социјална и политичка организација, се карактеризира со заеднички елементи кои го дефинираат нејзиниот колективен идентитет – како што се јазикот, историјата, етничката припадност, културата, територијата и општествените вредности. Во оваа статија, разгледувам како македонските филмови ја претставуваат националната припадност, особено како клучен елемент на саморазбирањето на народот и како тоа влијае на неговата проекција во светот.

Во историски контекст, дефиницијата на нацијата, особено во смисла на нејзиното постоење и обликот на колективниот идентитет, потекнува од теоријата на Ернест Ренан (1882), кој ја опишал нацијата како „душа, духовен принцип“ („Une nation est une âme, un principe spirituel.“). Според Ренан, за да се дефинира нацијата, не е доволно само да се земат предвид географските, воените или културните аспекти. Важен аспект е и *raison d'être* – внатрешната потреба и желба за опстанок, која ја дефинира нацијата и ја создава врската помеѓу поединците кои ѝ припаѓаат. Овој концепт на национална свест, втемелен во колективното искуство, продолжува

да биде клучен и денес, посебно во контекстот на мултикултурните наративи во македонските филмови.

Во својата дисертација, тоа го демонстрирам во повеќе детали преку анализа на индивидуалните говорни чинови на ликовите во филмовите, кои прикажуваат различни слики за различни социјални или национални групи.

Истражувачки прашања

Во оваа статија, презентирам како пристапив во потрагата по одговори на прашањето како македонските филмски творци ги претставуваат Македонците и „другите“ пред пошироката публика и како со тоа го градат наративот за македонскиот идентитет.

Социолингвистичките ситуации

Првично, ја опишав социолингвистичката ситуација која владеела во периодот кога се случува дејството на избраните филмови, користејќи го постојниот теоретски материјал и литература за тоа време. Целта беше да се укаже на социолингвистичките групи кои можеме да ги сретнеме во фиктивниот свет на филмовите. Овие социолингвистички групи не се само културно или етнички дефинирани, туку исто така и на базата на нивната јазична употреба, образование, и социјален статус, што понекогаш во филмовите се претставува како начин на разграничување помеѓу „себе“ и „другиот“.

Примерот на пописот на социолингвистичката ситуација е на пример тој, што го демонстрира Фридман (1991) во следна табела

ethnic group	SOURCE							
	Bulgarian	%	Serbian	%	Greek	%	Turkish	%
Bulgarians	1,181,336	52.31	57,600	2.01	332,162	19.26	896,497	30.8
Serbians	700	0.03	2,048,320	71.35	0	0	100,000	3.4
Greeks	228,702	10.13	201,140	7.01	652,795	37.85	307,000	10.6
Albanians	128,711	5.70	165,620	5.77	0	0	0	0
Turks	499,204	22.11	231,400	8.06	634,017	36.76	1,508,507	51.8
Other*	219,571	9.72	166,540	13.86	105,844	6.13	99,000	3.4
Total	2,258,224	100.00	2,870,620	100.00	1,724,818	100.00	2,911,004	100.00

*Vlahs, Roms (Gypsies), Jews, Circassians, etc.

Table Two
Conflicting Census Figures for Macedonia: 1889-1905
 Sources: d'Estournelles de Constant (1914:28-30) and Saral (1975:75)

Се покажува како етничките групи се категоризираат на различни начини во зависност од перспективата на набљудувачот, со значење, дека во контекстот на почетокот на 20 век, бројот на различните етнички групи во одредена територија е силно зависен од тоа кој е тој што ги брои и какви критериуми ги користи.

Во првиот случај, колоната што ги прикажува етничките припадности, може да се толкува како религиозна припадност, како што тоа го прават грчките и турските автори. Тие често го третираат етничкиот идентитет преку религиозни ленти, каде што Албанците, на пример, може да бидат класифицирани како Турци, Грци или други, зависно од тоа дали се муслимани, православни или католици. Овој пристап укажува на тоа дека етничката припадност, во некои случаи, може да биде флуидна и променлива, дефинирана од религиозниот идентитет, а не од јасни етнички ознаки.

Фридман исто така напоменува дека бугарските и српските автори, во своите трудови, често се раководеле со различни критериуми при одредувањето на етничките групи. Тие го користеле јазикот или традицијата како клучни параметри, понекогаш селективно толкувајќи ги изгосите помеѓу дијалектите за да ги поткрепат своите претпоставки или да го оправдаат постоењето на одредени етнички идентитети. На овој начин, се поставува прашањето за релативноста на етничките категории, кои не се универзални, туку се социјално конструирани и зависат од политичките и од културните контексти во кои се дефинирани.

Овој пример, појаснет од Фридман, ја илустрира комплексноста на социолингвистичките категории и покажува како во истото време може да постојат различни толкувања на истата етничка група, зависно од гледиштето и од методологијата што се користи.

Анализата на пописите на населението и нивната интерпретација ја направив за сите временски периоди што беа прикажани во избраните филмови, со посебен акцент на начините на кои различните автори, како што покажува Фридман, ги дефинирале и категоризирале етничките и верските групи во зависност од нивните сопствени перспективи и интереси. Во овој контекст, социолингвистичките податоци и пописите се не само статистички инструменти, туку и културни и политички конструкции што се обликуваат според социјалните и историските околности на даденото време.

Социолингвистичките ситуации во филмови

Следствено ги анализирав социолингвистичките ситуации како што се прикажани во самите филмови, разгледувајќи ги различните социјални групи и нивните меѓусебни интеракции, како и јазичните стратегии што се користат за да се истакнат различните социокултурни и политички контексти. Не се фокусирав само на поединечни етнички, јазични или социјални групи, туку исто така разгледав комплексни карактери и ситуации кои ги обединуваат овие групи, за да покажам како тие се одразуваат во филмската нарација. Јазичните разлики и културните тензии се прикажуваат како клучни за разликите помеѓу „себе“ и „другиот“. Во овие анализи, се фокусирав на тоа како филмациите ги прикажуваат конфликтните аспекти на различните групи преку нивните јазични избори, поведење и изрази на културна припадност.

На пример филмот *До балчак* го прикажува турбулентниот период по Илинденското востание, кога Македонија се наоѓа во пресек на политички и социјални промени. Угнетувањето што следува по неуспешното востание доведува до сериозни последици за македонското движење, кое се расцепува на повеќе фракции, од кои секоја има свои цели и стратегии за борба против османлиската власт. По потпишувањето на договорот помеѓу Софија и Константинопол, различните политички интереси и влијанија ја разгоруваат поделбата на македонскиот народ, што доведува до чести вооружени конфликти и меѓусебни судири.

Токму оваа динамика на политички раздори е прикажана низ целокупниот филм, каде што различни социјални групи се поставени во контекст на историските и општествените дејства на тоа време. Првата социјална група што се прикажува се македонските востаници, предводени од Крсте, кои се храбри и решителни, но истовремено и подложни на конфликти помеѓу себе. Оваа група е емблематична за македонската борба за слобода, но и за внатрешните разлики кои се јавуваат помеѓу различните фракции кои не можат да се усогласат околу заедничката цел.

Во втората група се прикажани османлиските Турци, особено ликот на Музафер, кој ги симболизира авторитарниот режим и угнетувачката моќ што ја практикува османлиската власт во Македонија. Тој не само што е опонент на востаниците, туку и претставува дел од структурата која ја одржува и продлабочува

социјалната нееднаквост и поделеноста меѓу различните групи во општеството.

Следно, филмот ги прикажува патниците во возот кој пристигнува во Македонија, при што овие ликови се претставени како припадници на повисок социјален статус, кои пристигнуваат од надвор и се оддалечени од реалноста на обичниот народ. Тие ја рефлектираат надменоста на оние што доаѓаат од европските центри на моќ и кои не ги разбираат и не ја почитуваат реалноста на луѓето кои се борат за својата слобода.

Конечно, филмот го прикажува и ликот на рекрутерот од американската агенција за вработување, кој има свој уникатен социјален статус и кој ја претставува економската и социјалната динамика на времето. Неговото присуство го демонстрира влијанието на странските сили и економски интереси на територијата на Македонија, која е во конфликт и подложена на различни надворешни влијанија. Овој лик е репрезентант на прагматичноста и интересот за лична добивка, кој го става општествениот интерес во сенка и ја покажува незаинтересираноста на надворешните сили за вистинската борба на народот.

Така, филмот ги прикажува различните социјални и етнички групи во контекст на нивната борба за идентичност и опстанок, а истовремено ги осветлува и внатрешните конфликти, интереси и разлики што постојат меѓу нив.

На сличен начин ги анализирав сите избрани филмови, во кои се појавуваа понекогаш и многу интересни групи или индивидуи, чие однесување и јазична адаптација исто така даваат важни социјалингвистички индикации. На пример, се среќаваат ликови кои „се прекројувале“ – тие луѓе, во зависност од ситуацијата и потребите, во еден момент користеле македонски јазик, а во друг момент преминуваат на друг јазик, како српски, германски или бугарски, со цел да го постигнат својот интерес, било да е во прашање социјален, политички или економски интерес. Оваа флексибилност во јазичната употреба може да се толкува како манифестација на сложеноста на општествените односи и на општествените групи во контекст на политичките и социјалните проблематики.

Повеќејазични дијалози

Понатаму, ја анализирав конкретната употреба на дијалозите, со фокус на тоа како тие не само што го откриваат јазичниот код, туку и пренесуваат важни индикации за социјалниот статус на поединечните ликови или на социолингвистичките групи кои тие ги претставуваат. Оваа анализа вклучува истражување на начинот на кој изборот на јазик, дијалект и специфични говорни стилови се користат за да се формираат и изразат социјални и културни идентификации, и како тие ја рефлектираат социјалната улога на ликовите во рамките на фиктивниот свет на филмот. Анализата на дијалозите не само што ги истакнува јазичните варијации, туку и ги осветлува односите меѓу различните социолингвистички групи и нивната интеграција. Во некои филмови, употребата на јазикот од страна на ликовите е длабоко поврзана со нивната социјална позиција, при што разликите во говорот не само што ја илустрираат друштвената нееднаквост, туку и служат како алатка за нагласување на културните конфликти. Јазичниот код во овие филмови не функционира само како алатка за комуникација, туку и како симбол на социјалните разлики и културните напнатости меѓу различните групи во општеството. Овие социолингвистички разлики се прикажуваат не само преку јазичната компонента, туку и преку визуелните елементи, како што се стилот на облекување, физичката појава и социјалниот контекст во кој се наоѓаат ликовите. Преку оваа интеграција на јазикот и визуелните симболи, филмовите ја претставуваат сложеноста на социјалната хиерархија.

На пример, во сцената каде што Музафер, Тереза и Филип се во возот, Музафер првично ѝ се обраќа на Тереза на француски. Филип се обидува да ја разјасни ситуацијата на својот мајчин јазик, македонски, иако одлично владее и со францускиот. Музафер, меѓутоа, остро му одговара на македонски, игнорирајќи ги обидите на Филип да комуницира. Потоа, Музафер продолжува да разговара со Тереза исклучиво на француски, што ја нагласува неговата упорност да одржи одредена дистанца преку изборот на јазикот.

Музафер: *Où allez vous ?*

Филип: Господицата Тереза Ламберт е Англичанка. Татко ѝ во Солун има

претставништво на банка и осигурителна фирма. Оди да го посети.

Музафер (кон Филип): Вас ве прашав нешто?
(кон Тереза): Où allez vous ?
Тереза: À Salonique.

Во следниот пример, зад употреба на друг јазик се крие во тоа што едниот лик не сака да каже нешто непријатно на својот мајчин јазик, како што се гледа во следната сцена. Бунтовниците, со Тереза и Филип на чамец, поминуваат покрај другите македонски востаници. Двете групи се набљудуваат една со друга. Еден од востаниците на брегот произведува звук на свонче.

Тереза: Кој е тој? Како да се моли.
Востаник: Се моли. За љубов.
Тереза: Баш романтично!
Востаник: Нам не ни е романтично. Тој се моли за мир, да можеме да си веруваме едни на други. Во Македонија без единство нема живот.
Тереза: Каква патетика. Животот е шареноликост, единството е еднолично а едноличноста е смрт.
Крсте: Каква е таа шареноликост без смрт?
Тереза: Monsieur Krsto, soit vous êtes un philosophe, soit vous êtes un pauvre idiot analphabète. Du (sic) jeune Monsieur Rimbaud, pour un exemplaire si rare comme vous, aurait même congédié Monsieur Verlaine. Monsieur Philippe, traduisez cela, s'il vous plaît.
Крсте: Што?
Филип: Ништо.

Клучните сцени во кои јазичните кодови се менуваат поради различни причини (некои од нив посериозни, а други помалку значајни), или каде што се разгледува перспективата на „другиот“, ги идентификував во четири избрани филмови, вкупно 45 сцени.

Контрасти и сличности

Следствено, после анализата на социолингвистичките ситуации и на поединечни дијалози се фокусирав на начинот на кој визуелните и јазичните разлики во филмовите создаваат контрасти и сличности помеѓу различните социолингвистички групи, при што овие контрасти не се ограничуваат само на етничките и на

јазичните разлики, туку вклучуваат и широк спектар на социјални, економски и културни димензии. Во текот на анализата на овие аспекти, посветив посебно внимание на улогата која ја играат визуелните аспекти на претставувањето на ликови. Меѓу нив спаѓаат на пример боите, облеката, начинот на кој ликовите се поставени во просторот, физичката појава, или позицијата на ликовите на екранот итн., што ја открива длабоката поврзаност помеѓу статусот на лик или ликови и нивното најчесто стереотипно претставување. Таков начин често е користен за да се истакне нееднаквоста или различните културни перспективи на „другиот“. Затоа, визуелните и јазичните контрасти во филмовите се не само средства за изразување на идентитетот, туку и алатки за креирање на социјални и културни наративи кои обликуваат и репрезентираат различни социјални групи.

Резултати од анализата

Користениот јазичен код, јазична акомодација, но и визуелните симболи играат клучна улога во конструкцијата на националниот идентитет и наративите за „себе“ и „другиот“ во современи македонски филмови. Разликите во начинот на кој различните ликови се прикажуваат во филмовите носат пораки кои се важни за разбирање на друштвените и културните конфликти што постојат во рамките на мултикултурното општество.

Кога се разгледува прикажувањето на различните социјалингвистички групи во современите македонски филмови, заклучувам дека избраните филмови ги прикажуваат овие групи како јасно одвоени. Овие групи се разликуваат по нивниот јазик и социјален статус на членовите, што резултира со јасна поделба помеѓу „нас“ и „нив“. Преку употребата на различни јазични кодови и социјални различности, филмовите ја засилуваат оваа подела, создавајќи наратив за идентитет и припадност. Разликите во употреба на јазичниот код и социјалниот статус на ликовите во филмот се користат за утврдување на границите помеѓу народите и културите, со што се покажува како социјалните и културните разлики во македонското општество продолжуваат да постојат. Со други зборови, јазикот и статусот на ликовите помагаат да се дефинираат разликите помеѓу различни групи и покажуваат дека овие разлики сè уште постојат и влијаат на социјалната структура и идентитет во

Македонија. Во рамките на филмските нарации, „јас“ и „другиот“ се изградуваат преку контрасти кои не само што ги осветлуваат социолингвистичките карактеристики на различните групи, туку и нивната улога во формирањето на националниот идентитет и културната припадност.

Ова е демонстрирано во анализата на филмот *До балчак*, кој се осврнува на сложеноста на социолингвистичката ситуација, со посебен фокус на македонските и турските заедници. Преку визуелните и јазичните средства, филмот го истакнува постоењето на две различни и контрастни групи, секоја со својот уникатен идентитет. Еден значаен аспект на овој филм е неговото прикажување на дихотомијата помеѓу нациите и различните социјални групи, особено оние на Балканот кои директно се погодени од конфликтите (вклучувајќи Македонци и Турци) и европските посматрачи кои се само гледачи на насилниот спектакл.

Она што е интересно овде, сепак, е дека илузорната „Европа“ или „европскиот човек“ исто така е претставен. Тој пристигнува во метежот за да го гледа, можеби да го разбере (но на свој начин – само површински) и наскоро да го игнорира и да заміне без интерес. Во овој филм, Европа е симболизирана со ликот на Тереза. Таа е прикажана како фигура која се обидува да се поврзе со локалните конфликти, но на крајот останува дистанцирана, оставајќи ги конфликтите и разликите меѓу социолингвистичките групи непроменети. Оваа претстава ја рефлектира пасивната улога на Европа во балканските конфликти, како и нејзината тенденција да ги гледа, но не и да се инволвира во нив.

Слично на тоа, различните социолингвистички групи се прикажани и во филмот *Третиот полувреме*, што им овозможува на гледачите да ја добијат јазичната и културната разновидност на фиктивен свет, со ликови кои зборуваат различни јазици, како што се македонски, српски, бугарски, јудео-шпански, германски, англиски и ромски. Овој филм ја истакнува мултикултурната атмосфера и покажува како различните јазични и етнички групи коегзистираат, но исто така и како нивните разлики влијаат на нивните односи и интеракции.

Малку различен пристап за прикажување на индивидуалните социолингвистички групи има филмот *Ослободувањето на Скопје*, кој прикажува група ликови како Македонци, од кои две Македонки исто така зборуваат германски за да можат да кому-

низираат со германските офицери. Социолингвистичките групи прикажани во филмот вклучуваат германски фашистички трупи, војници и офицери кои комуницираат на германски помеѓу себе и со жителите на Скопје, како и шпански ликови со еврејско потекло. Интересно е што уште една социолингвистичка група се состои од двајца луѓе: фашистички офицер Милер и мајката на Зоран, Лица, кои се повлекуваат во своето балонче, зборувајќи исклучиво на германски. Во овој филм, употребата на германскиот јазик без директна идентификација на бинарната диференцијација помеѓу „јас“ и „другиот“ покажува дека јазикот не мора секогаш да биде јасно водич за идентификација на различните социолингвистички групи во мултикултурни контексти.

Филмациите на филмот *Година на мајмуноѝ* користат сесема различен пристап при прикажувањето на социолингвистичките групи. Филмот ги истражува националните тензии помеѓу Македонците, Албанците, Бугарите и други, во разновидно и многујазично општество. Користејќи хумор, филмот ја истакнува тенденцијата на општеството да ги приоритизира националните симболи, додека истовремено се однесува некултурно. Различните групи во филмот се прикажани како припадници на различни националности, но тие се дел од истата социјална група. Ова е јасно видно во главната група на ликови, која се состои од македонски зоолог кој зборува македонски, Македонец кој главно зборува на скопско-велешки дијалект, Албанец кој владее со македонскиот и со албанскиот јазик, Хрватка која ги меша двата јазици, момче кое воопшто не зборува и мајмун Коко. Филмот, на тој начин, прикажува социјални групи кои не се дефинирани од јазикот или од националноста. Во овој контекст, јазикот што се зборува или социјалниот статус на групата не се клучни. Пример за ова во филмот може да биде исто и групата луѓе поврзана со користење на социјалните медиуми, која може да биде дефинирана повеќе преку своите заеднички интереси во пропаганда отколку преку други критериуми.

Заклучоци

Набљудувам дека одредени филмации ја одразуваат приказната на македонскиот народ како храбра социолингвистичка група која се соочува со потисок. Избраните филмови ги истакнуваат единството, уникатноста и универзалноста на македонското

општество. Во моето сфаќање, основната цел на овие прикажувања е да се воспостави и легитимизира македонската нација и јазикот, и тоа не само во рамките на домашната публика, туку и пред странските гледачи. Овој процес е сосема природен и во контекст на историските текови, може да се гледа како продолжение на националната преродба, која останува од суштинско значење и во современите времиња. Се работи за процес на „верификација“, кој има за цел да ја потврди легитимноста на социолингвистичката група да постои како нација, со што се обезбедува не само нејзиното признавање, туку и нејзиното место во глобалниот контекст.

Од друга страна, некои филмации ги прикажуваат различните општества со цел да ја истакнат заедничката борба и достигнувања на човештвото, фокусирајќи се на идејата дека сликата што ја проектираме за себе е она што на крајот има вистинско значење за нас како луѓе. Овие филмови ги нагласуваат универзалните вредности кои ги поврзуваат различните нации и култури, како што се солидарноста, хуманизмот и почитувањето на основните човечки права. Со прикажување на социјалните и политичките предизвици со кои се соочуваат различни групи, филмските творци не само што ја истражуваат човечката состојба, туку и поттикнуваат размислување за нашето место во светот и за тоа што нè дефинира како индивидуи и колективи. Оваа перспектива ги нагласува можностите за дијалог и соработка помеѓу различните култури, претставувајќи ја разликата не како пречка, туку како можност за заедничко напредување и разбирање. Секоја група и секоја индивидуа има своја уникатна приказна, но на крајот, тоа што навистина има значење е начинот на кој се поврзуваме едни со други и како ги делиме нашите искуства, вредности и стремежи во потрага по подобар и поеднаков свет.

Важно е да се освестиме како се гледаме себеси и како ги перципираме „другите“, не само во контекстот на реалниот свет, туку и во контекстот на фиктивниот свет, било да станува збор за литература или филм. Овие перспективи не само што го обликуваат нашиот идентитет, туку и нашето разбирање за светот и нашето место во него. Нарации што ги создаваат филмовите и литературата имаат моќ да влијаат на нашите ставови и меѓусебни односи, но истовремено откриваат и длабоко вкоренети предрасуди, стереотипи и културни вредности што се дел од нашето општество. Разбирањето на оваа динамика е клучно за нашето критичко себе-

разбирање и за деконструирањето на идентитетите што ги носиме, бидејќи ни помага да ги преиспитаеме основите на нашето постоење и да разбереме како се дефинираме како индивидуи и како дел од колективи. Во оваа смисла, како што вели Кундера (1991), „човекот е ништо освен својата слика“, и токму преку овие слики, наративи и претстави, ние ги обликуваме и преиспитуваме своите идентитети и начинот на кој го доживуваме светот околу нас.

Користена литература

- Beller Manfred, Leerssen Joep 2007: *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters : a critical study*, Rodopi, Amsterdam.
- Friedman Victor 1999: *Linguistic Emblems and Emblematic Languages: On Language as Flag in the Balkans*. The Ohio State University.
- Kundera Milan 1991: *Immortality*. Faber & Faber, London.
- Renan Ernest 1882: *Qu'est-ce qu'une nation ?*. https://fr.wikisource.org/w/index.php?title=Qu%E2%80%99est-ce_qu%E2%80%99une_nation_%3F&oldid=10735193 (пристапено на: 15.3.2024)
- Todorova Maria 2009: *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, New York

д-р Милан Д. Вурдеља
 проф. д-р Наташа Б. Станковић Шошо
 Филолошки факултет Универзитета у Београду
 milan.vurdelja93@gmail.com
 natasoso06@gmail.com

ТРИ „БАЛКАНСКА КАБАРЕА”: ПОЕТИЧКА ОГЛЕДАЊА ИЗМЕЂУ *БУРЕТА БАРУТА* Д. ДУКОВСКОГ, ИСТОИМЕНОГ ФИЛМА Г. ПАСКАЉЕВИЋА И ПОЗОРИШНЕ ПРЕДСТАВЕ С. УНКОВСКОГ

Апстракт: Уз уважавање конституишуће поетике драмског текста *Буре баруџа* Дејана Дуковског, у раду се разматрају и вреднују његове модификације – на плану стилских и концепцијских решења, преобразбе или потврђивања изворног уметничког наратива – у истоменом филму Горана Паскаљевића и позоришној представи Слободана Унковског. Налазећи утемељење у семиотичким/семиолошким полазиштима и теорији адаптације Линде Хачион, аутори рада испитују трансмедијацију литерарних поступака и најрелевантније аспекте филмског, односно сценског језика/израза, а за које су горепоменуте ауторске визије *Бурета баруџа* репрезентативне. У средишту пажње је, према томе, не тек драмски сиже у својој сценаристичкој – поред Паскаљевићевог филма на сценарију су радили сâм Дуковски, Филип Давид и Зоран Андрић – или драматуршкој, односно театарској „егзекуцији”, него и кратки историјат рецепције дела Дуковског на говорном подручју српског језика. Последично, у раду ће на темељу описаног разматрања бити обликован и краћи коментар о међукултуралној компоненти стваралачке размене између Дуковског, Паскаљевића и Унковског.

Кључне речи: *Буре баруџа*, Дејан Дуковски, Горан Паскаљевић, Слободан Унковски, адаптација, трансмедијација.

Откако је 1998. године екранизована под режисерском палицом Горана Паскаљевића, у Србији је драма *Буре баруџа* по правилу главна асоцијација на стваралаштво њеног аутора – Дејана Дуковског. То је, опште узев, повољан исход када је реч о рецепцијској траси за подробније истраживање опуса овог значајног савременог македонског драматурга и сценаристе. Наиме, иако га је Дуковски објавио као двадесетпетогодишњак, *Буре баруџа* вишеструко репрезентује његов ауторски рукопис, *credo* и прекупације читљиве како у ранијим драмама (*Балканска гроиџеска*, *Последњи балкански вампир*, *Балкан није мртв*), тако и у неким доцнијим, такође запаженим остварењима, са бројним инкарна-

цијама у театру, попут оног под насловом *Маму му јебем ко је њрви љочео* (1996). У извесном смислу, управо *Буре баруџа* сведочи о континуаном присуству специфичне мотивике и тематике, везане за балкански друштвено-историјски, али и архетипски миље, у досадашњем имагинаријуму Дуковског, који се изграђивао сад већ кроз четири деценије.

Буре баруџа (1994) кратка је и у многим деоницама црнотуморна драма, као каква збирка камерних једночинки, у ствари једанаест индикативно насловљених сцена. У њој доминантна осећајност карактеристична је за савремену, по неколиким критеријумима постмодернистичку трагикомедију – постмодернистичку пре због изостанка стабилне аксиологије у драмском свету, него због циничнке оријентације ауторске инстанце или таквог заснивања идеолошког слоја драмског текста. Типолошки се ова драма да везати и за позоришне тенденције из 90-их година прошлог века које се подводе под појам Нове европске драме¹, делимично проистекле из искуства *in-yer-face* театра у Великој Британији, а укорене у песимистичкој осећајности, дезилузији у стварању, па и поетици шока.

Компоновано у уланчане вињете, *Буре баруџа* говори о оном што је, да се послужимо насловном синтагмом Бекима Фехмијуа, *блисџаво и сџираино*² у друштвеном искуству балканског човека. Лако читљив декор девете деценије прошлог века, која на простор бивше СФРЈ доноси рат, а онда и нове, драстичније облике друштвене нестабилности која ће означити неминовност транзиционог периода, придаје *Буреџу баруџа* актуелност – драма носи тзв. печат времена у ком је настала.

Аутентично конципована, ова тежња ка актуелности оно је што – како то бива – парадоксално, драми Дуковског обезбеђује универзалност. Томе је разлог умесно проналажење актуелног у ономе што је везано за категорије менталитетског (имаголошким речником израженог кроз *еџиноџије* и *имаже*), или архетипског –

---

¹ „Ако постоји Нова еуропска драма као чињеница коју је могуће тако означити и пратити у другој половини деведесетих, она настаје паралелно, не линеарно, извозом драматуршких идеја и поготово не осјећаја свијета. Више него икад ова сценска појава плод је социјалних увјетованости, изравна реакција на еуропску посткомунистичку стварност и утопију о сретном и богатом континенту, посљедица, а не тренд” (Јасен 2002: 163–164).

² Цитираном синтагмом насловљена је код читалаштва и критике веома добро прихваћена аутобиографија поменутог југословенског глумца.

ако бисмо се приклонили традиционалнијим поставкама јунговске психоаналитике. Другим речима, Дуковски кроз укупност изграђеног драмског света у различитим модалитетима тумачи и проблематизује *балкански идентитетски комплекс*, наиме подједнако лични и колективни. У светлу овог питања, више него интересантна је културолошка опаска македонске критичарке и теоретичарке Елизабете Шелеве: „[...] да се рефлектира на идентитетот, денес и овде, тоа првенствено значи, идентитетот да се постулира као *спацио-темпорална категорија*, или, уште подобро, како проблем на спацио-темпоралната местоположба (локација), со оглед на која појдовно се воспоставува и(ли) индивидуално се рефлектира околу дискурсот на идентитетот” (Шелева 2003: 124).

Текст Дуковског могућно одговара *балканистичком* дискурсу, оном који је дуго обликовала, пречесто уз поједностављивања, интелектуална парадигма Запада, али Дуковски спрема тог дискурса доноси у својој драми читав осећајни и значењски дијапазон. Уметник *par excellence*, он се не повинује ниједној идеолошкој предрасуди, већ *тумачи* балканско у судбинама својих лица. Ово је у складу са опаском Марије Тодорове: „балкански творци различитих слика о Балкану од самог почетка су били укључени у сложен и динамичан однос са овим [балканским, прим. М. В.] дискурсом” (Todorova 1999: 111).

Затамњеност драме Дуковског, надаље, произлази из перманентног сукоба, ма како он био вариран комичким механизмима досетке, вица, вулгарног (ауто)коментара и сл. Уводни је сукоб између полицајца Димитрија и злостављаног младића Анђела, затим следи сукоб између Анђела, Свете и Аце око слупаних кола, онда фаталан сукоб између Свете и Симона, чије пријатељство разара поседнички однос према жени из прошлости. Потом се нижу можда и најпотресније вињете, чији су актери по свој прилици декласирани појединци, припадници тзв. полусвета – изнова Симон, али и Андреја са застрашујуће девијантним праведничким гневом, псохопатски разиграни Ђоре лудак и затвореник Топуз, Кирил и Борис чије се појављивање окончава суицидом који се не види на сцени. И друга драмска лица одиста су више емулирани гласови колективних искустава, фигурације нејасних контура. Структура текста Дуковског је „безобална”³, иако Ј. Ћирилов с правом при-

³ Употребом овог епитета указујемо и на вишеструко Дуковскољево опонирање начелима аристотеловске драматургије, првенствено јединству радње (в.

међује важност уплива ланчане драматургије поредиве са *Кругом* Артура Шницлера (Ћирилов 2006: 6–7). Цикличности у прилог говори и ново појављивање Анђела и Димитрија на крају, у краткој размени реплика која има извештајан ефекат закључка захваљујући активацији древне симболике јабуке. Ова и слична места у *Буреји баруџа* подстицајна су за разматрање лирског надахнућа као компоненте стваралачког поступка Дуковског. Насупрот томе, поједине драмске епизоде, попут оне чији су актери Кирил и Борис, претежно су мање лирски „дирљиве”, тј. више су уроњене у конструкционизам колективних идентификација (националних и класних, нпр.), тако да су погодне за опсежнију и имаголошку анализу. Ово кретање кроз различите сензибилитетске регистре, при чему један често не искључује други, тексту Дуковског придаје интересантну поетичку дихотомичност⁴.

Међутим, изостаје класична мотивација на „гроплану” драмске грађе, па се насловљене сцене, налик исечцима, новелама или, како смо их већ назвали, вињетама, смењују као на каквом слајдшоу. Отуда читалац стиче утисак да је драмски писац, налик неком свевиђећем дурбину, бдео закратко над било којим балканским градом из средине 90-их година и кришом покупио делиће његове, често туробне, стварности. Њих је без артифицијелних интервенција разастро пред читаоца задржавши, међутим, есенцијалне, каткад и симболизмом осенчене садржинско-формалне аспекте дијалога. То је условило уклањање пратеће, реалистичке апаратуре у виду значајнијих описних дидаскалија или иоле речитије драмске афише која би указивала на предисторију лица, на односе међу њима и сл. На овај начин је иновативно ресемантизована стварносна подлога, стварносно упориште одабране драмске грађе.

Aristotel 2008: 69–71), а онда и имлицираним јединствима времена и места. Сценаристичка, односно филмска адаптација *Буреји баруџа*, у складу са оним што испоставља омнибус – више као структурни него као жанровски модалитет – почива на управо супротној драматургији: све епизоде-приче деле исто место време и место: једну ноћ у Београду.

⁴ Како примећује Сава Дамјанов у компаративном приказу драме и сценарија Дуковског, у првој „уистину постоји језички дуализам, језик метафизички и филозофски с једне стране, и језик свакодневице с друге стране. Међутим, та два језичка слоја нису раздвојена, не постоји високи и ниски стил – заправо, онај ’виши’ (метафизичко-филозофски) обитава у оном ’нижем’ (језику свакодневице): онострано се исказује у оностраном, идеје се могу спознати у најобичнијим стварима, овоземаљски свет је на неки начин и ехатолошки” (Damjanov 2003: 110).

Слична је и полазна, импресионистички задата опсервација за било какву анализу Паскаљевићевог филма. Свака епизода овог омнибуса одише неупитном, али сусрпрегнутом меланхолијом протканим песимизмом, мање-више као и текст Дуковског. Заједничка овим делима је и, иако миметички укорењена, ишчашена, донекле хиперболисана, искарикирана визија транзиционе, односно ратне и поратне стварности на Балкану. Главна, условно речено, интервенција коју Паскаљевић врши над драмским предлошком јесте изразитија културноисторијска контекстуализација. Посреди је измештање, а заправо иницијално непосредније смештање драмске радње, с обзиром на то да хронотоп у тексту Дуковског веома непостојан.

У филму се приказује Београд из средине 90-их година, за власти Слободана Милошевића – како у једној од верзија сажетог синопсиса стоји: „атмосфера Београда у ноћи уочи потписивања Дејтонског споразума”⁵. Све су прилике да би опсежнија анализа филма са неких од интерпретаривних платформи студија културе, показала како је контекст знатних друштвених немира, у извесном смислу *zeitgeist* чији је главни израз био вишемесечни студентски протест у Београду 1996/1997. године, умногоме предодредио стихијску динамику и тон којим је предочен галиматијас друштвене стварности у Паскаљевићевом филму, иначе снимљеном свега годину дана после поменутог протеста.

Филмски сценарио, који иначе, уз режисера, потписују Дуковски, Филип Давид и Зоран Андрић, умногоме верно прати драмски предлошак, уз извесне измене, уведене чини се, пре свега ради економисања целовечерњом минутажом. Такво је стапање лица Ђорета Лудака и Топуза у једну филмску улогу, коју изнимно успешно остварује Војислав Воја Брајовић, доносећи на платно портрет насилника који је, по свој прилици, обележен двоструком психопатологијом. Она је социјално индукована (припадност криминалном милеу), али и руковођена девијантним поривима из којих стоји нешто примордијално. Незанемарљиву промену филм такође доноси продубљивањем прошлости појединих драмских лица, нпр. Ане, из епизоде у возу, а у мотиву чежње за момком војником, којим је суптилно а ефектно назначена паралелно постојећа

⁵ Филмски центар Србије. Приступљено 16. 9. 2024.

ратна стварност⁶. Делимично је задржан механизам „шетања” лика из приче у причу, из епизоде у епизоду, али то суштински ништа не мења јер су и у драми лица сведена на „идентитет” имена и реплике, на идентитет говора.

Сличан пример неизневеравања интенција Дуковског по питању значења дијалога, односа међу лицима и, може се рећи, појачавања њихових ефеката, види се у постављању одређених сцена. Тако је стихомитијска размена између Свете и Симона потцртана боксерским рингом у ком се одиграва и смрћу окончава њихов сукоб. Надаље, теми избеглиштва, посебно релевантној за српски културни простор током дисолуције СФРЈ, у филму се даје на тежини детаљнијом сликом породице аутобуског возача (Бата Живојиновић). (Чини се, такође, да је улога возачеве супруге и писана само за ненаметљиву глумачку мајсторију Мире Бањац.) У Паскаљивећавај режисерској концепцији се притом нарочито рачуна на глумачки допринос у аутентизацији ионако уверљивог драмског текста. Овде треба издвојити роле Мирјане Јоковић и Сергеја Трифуновића. Трифуновићев Андреја – у филму неословљен именом – остаје оно што је у првом реду у драми Дуковског, али је његов насилнички иступ динамичнији. Овај је лик синегдоха млађе генерације која на хаотичне промене у друштву реагује још хаотичнијим бесом, што ескалира у насиље.

Требало би коментарисати можда и средишњу, иако испрва не најочитију измену спрам текста Дуковског, коју на на укупној естетичкој равни прави Паскаљевић. Ако се не занемари упечатљивост

---

⁶ И у овом елементу сижеа видљива је тенденција да се коментарисана „безобалност” драмског предлошка Дуковског ипак редифинише стављањем филмске фабуле на фон конкретне историјске догађајности. Тако је епизода са „девојком из воза” (Ана Софреновић) и „боксером” (Лазар Ристовски), мада испрва стидљиво, преко мотива фотографије девојчиног партнера који је регрут, проткана историјским референцирањем било ратова у Босни и Херцеговини и Хрватској, било својеврсним антиципирањем сукоба на Косову и Метохији 1998. године. Наиме, овако сугерисан ратни контекст напослетку је у овој епизоди омнибуса потцртан мотивом бомбе. Третман читавог филма кроз назначену метафоричку оптику, наиме као да је реч о разрађеном уметничком коментару косовског сукоба, посебно је био присутан ван граница тадашње СР Југославије. Занимљиво је приметити да приказ Паскаљевићевог филма који је потписао Роџер Еберт, иначе први филмски критичар који је добио Пулицерову награду за критику, и почиње опаском да је филм „врисак агоније због лудила на Косову” (Видети: <https://www.rogerebert.com/reviews/cabaret-balkan-1999>; прев. М. В.). У светлу временског смештања филмске фабуле у синопсису који смо већ цитирали, Ебертова импресија још је интригантнија.

музичке подлоге филма, гудачка оркестрација чији је аутор Зоран Симјановић, као и визуелно апострофирање трагичке димензије неспоразума, трајног неспоразума који је фитиљ Паскаљевићевог *Буреџа баруџа*, може се приметити да се гледалац позива на катартичко искуство⁷. Навешћемо два примера.

Преозначавање широм Балкана популарне песме „Зајди, зајди, јасно сонце” Александра Сариевског – која се и музиком и текстом одговара песмама „на народну” – у сцени Топузовог садистичког наступа, изазива емпатијску, у нечем и еруптивну реакцију гледаоца. (Као лајтмотив, песма је преузета из Дуковсковљеве драме.) Овакво онеобичавање својеврсног македонска *фага*, истовремено потврђује и дезавуише стереотип о осећајним а импулсивним Балканцима, али у оба случаја, пре свега због расплета сцене у којој је певана, „Зајди, зајди...” поприма/задржава функцију катартичког лајтмотива.

Готово библијску амблематичност носи завршна сцена и филму, другачија од завршнице драме Дуковског и тоном и осећајним регистром у ком је дата. Гледалац изнова сведочи трагичним неспоразумом изазваном линчу – каменовању младића криминалца, Топузовог подређеног, који испашта на жичаној огради са неког неприступачног новобеоградског пејзажа. Христолокост његове жртве назанчена је положајем његовог тела, након што се очајнички успе из жицу – придава се раширених руку, као да је разапет на крсту. Његов вапај „Нисам крив!” остаје да лебди као опомињуће сведочанство о оксиморонском постојању читавих генерација, које нису невинне, али невинне пропадају, одумиру или страдају.

За амбициознија истраживања филма и књижевног предлошка упутно је имати на уму сложеније домене адаптације текста у процесу екранизације, а према поставкама Линде Хачион. Напомињемо да нам је, док разматрамо Паскаљевићев филм, позоришну представу Унковског и драму Дуковског као њихов нукле-

---

⁷ Посвећујући, на линији Ингарденових схватања, посебну пажњу категорији естетског доживљаја, чини нам се да Паскаљевићев филм неретко више делује као представа него што је то случај са самим драмским текстом Дуковског. Посебно је такав исход поређења ако се констатује катартички набој у завршници филма, који је свакако другачијег модуса у завршници драме. Тоталитет према ком је оријентисан филмски језик, а донекле супротно тези Ричота Кануса, оца филмске теорије, по којој „визуелна драма [de facto филм, прим. М. В.] не може, дакле, ни на који начин да понови позоришне поступке” (Kanudo 1978: 57), обезбеђује Паскаљевићевом делу снагу театарске катарзе.

ус, посебно важна дистинкција која је за Хачион мисао-водиља у анализи комплексног феномена адаптације. Хачион, наиме, рачуна са двоструким значењем термина *адаптација* – њиме равноправно именује и производ прекодирања одређеног (уметничког) садржаја у нови медиј⁸, и етапни процес чији је резултат поменути производ. Не само када се током реченог процеса мења медиј – када је реч о предмету нашег истраживања, од драмског текста до *мултимедијалне* форме каква је позориште, те, у том смислу још супериорнији медиј филма – него и када се унутар истог медија, овде текстовног (драма и сценарио), обрађује иста прича, она пролази кроз различите степене *реформирања*, али увек бива реформатирана.

Сељењу *Буреџа баруџа* Дуковског на филмско платно претходио је његов богат и успешан живот у београдском театру. Кад је реч о српском говорном подручју, до данас је најзапаженију представу на овај текст, а у преводу Јована Ћирилова, режирао Слободан Унковски⁹. Музику за представу компоновао је чувени композитор Влатко Стефановски.

Премијера ове представе била је у Југословенском драмском позоришту 18. марта 1995. године, дакле за трајања рата у Босни и Херцеговини и Хрватској. На ово скрећемо пажњу јер нам се чини да је и друштвено-политичка клима једног историјског тренутка могла допринети популарности овог позоришног наслова. Не мање речита је чињеница да је ансамбл представе Унковског чинио знатан број глумаца који ће три године касније на исти текст играти пред филмском камером: Воја Брајовић, Небојша Глоговац, Драган Јовановић, Мирјана Карановић. Уз њих, у представи су играли Слободан Нинковић, Бранко Цвејић, Борис Миливојевић, Драган Мићановић, Јосиф Татић, Драган Николић, Слободан Бештић, Цвијета Месић, Војин Ћетковић, Милица Михајловић. Доцнија

---

⁸ Од објављивања студије Линде Хачион, интермедијалност се усталичила као посебно релевантна тема студија културе, антропологије, комуникологије, па и науке о књижевности. У којој мери се искуства бројних хуманистичких дисциплина нужно преплићу у традицији поимања и испитивања феномена и концептуалних итерација интермедијалности, видљиво је у односима између имедијације, хипермедијације и ремедијације (Bolter, Grusin 2000: 21–50).

⁹ Не би се смела занемарити ни представа коју је у Крагујевцу, на сцену Књажевско-српског театра, 5. 11. 2023. године поставио Горчин Стојановић, тим пре јер се поводом ње позитивно огласио и Дуковски. У интервјуу за београдски *Данас* он ће приметити да је Стојановић у својој инсценацији „брехтовски штриховао реализам, али сам текст не” (в. <https://www.danas.rs/kultura/dejan-dukovski-burebaruta/> [приступ: 15. 12. 2024]).

подела укључиће, на пример, и Сергеја Трифуновића, чији ће ангажман бити овећан наградом за најбољег младог глумца на Југословенском позоришном фестивалу у Ужицу 17. 11. 1996. године, а његов значајан глумачки допринос филму смо већ коментарисали. Представа *Буре баруџа* у режији Слободана Унковског проглашена је најбољом представом на поменутом ужичком фестивалу, а награде су добили и Миодраг Табачки за најбољу сценографију и Ангелина Атлагић за најбољу костимографију.

Како је снимак представе Унковског одавно доступан и на YouTube-у, и то снимак из архиве ЈДП-а, на темељу виђеног аргументоваћемо зашто су и публика и критика могле у овој представи пронаћи ауторску визију Дуковског изражену оригиналним сценским језиком и игром. То не значи да занемарујемо и неколике мањкавости укупне поставке овог позоришног извођења. Првенствено мислимо на непотребно редитељско осциловање у приступу тексту – између доминантно реалистичке и доминантно симболичке инсценације – а онда и на не тако учинковита решења када је реч о музичкој подлози представе. Музика је изразито потентан чинилац филмског језика¹⁰, а у савременом театру фигурира на сличан начин, дакле много сугестивније него, примера ради, пре дигиталне револуције у овој продукцијској сфери. С накнадним освртом на музичку подлогу у представи Унковског може се приметити да би уместо помало генеричке композиције, егзистенцијалном „ролеркостеру” између традиције о савремености, а који је у њој упечатљиво дочаран, боље пристајао музички комад који би изразио сличан дуалитет.

У поређењу са три године млађим Паскаљевићевим филмом, представа Унковског задржава ону „безобалност” драмског света Дуковског. Сценографија, костимографија и реквизити делују каткад одмерено сугестивно, а каткад су неинвентивно комбиновани. Увек, међутим, парирају миметичкој сировости драмског језика, или пак уздржаној симболизацији простора и укупне предметности. За ово је примерно играње тениса у епизоди са Светом и Симоном, у ком је видљива буквализација фразеологизма „пребацавање лопте” – што и јесте у основи вербалног сукоба. Сценографија која је

---

¹⁰ Штавише, спрега између две уметности је комплекснија: „Филм, архитектура у покрету, први пут у историји успева да изазове музичка осећања која се окамењују у простору посредством визуелних осећања која се окамењују у времену” (For 1978: 83).

заједничка већини епизода знаковито је огољена – то је један наоко калдрмисани плато, неретко осветљен ноћном расветом, па такав подсећа на насумично одабрани улични ћошак балканске вароши. Ипак, пажљивији поглед открива да су то под и зидови прекривени рецкама у затворској ћелији, наиме зарезима којима затвореници одбројавају дане казне. Премда сасвим читљива, ово је више него примерена семантичка надопуна метафоре бурета барута.

И глумачки манир – у позитивном значењу речи – уједначен је и заснован на захтеву да се реплике пропрате тоном, мимиком и гестикулацијом која ће их учинити живим, тј. учинити примарним средством карактеризације лица које их изговара. Имајући у виду да је стихомитија често у основи говорног успостављања драмских лица, да су остали аспекти карактеризације код Дуковског намерно остављени недефинисани, позоришни редитељ очигледно је умешно упутио глумце у начине карактеризације лица оним што је најбазичније – игром.

Представа Унковског ипак задржава одговарајући сценски идентитет. Њиме се посредује фрагментарност радње, па и извесна репетитивност епизода, посебно када је реч о трагикомичности или трагичности њихових расплета. Такође, неким деоницама ове представе пристајао би наслов под којим је Паскаљевићев филм приказиван у иностраним биоскопима – *Cabaret Balkan* – а такође се у светлу ове, условне жанровске одреднице¹¹ може сагледавати сценска игра са почетка и краја представе. Иначе, оквирне кабаретске сцене у филму, уз једну средишњу и најдужу, представљају режисерску интервенцију (Давид 1999), које иницијално нема у сценарију, свакако ни у драми Дуковског, али која доприноси драмском поентирању, чији је носилац Борис као кабаретски извођач.

Шта нам говори здружени приказ трију остварења под насловом *Буре баруџа* ако држимо на уму необичну пријемчивост српског читалаштва и филмске публике за изворно дело Дејана Дуковског? Вештина у сажимању читавих менталитетских слика, имаголошки говорећи, имажа и метаимажа, уноси у поступке

---

¹¹ Фр. *cabaret* (крчма) примарно означава специфичан порозиршно-извођачки простор за посредовање различитих садржаја (рецитација, пантомима, скеч, виц, плес итд.), обједињених поентираним, увек духовитом, а често сатиричном формом (в. RKT 1986: 306). С бозиром на овде тумачена дела, највише непосредно *кабаретско*, и то у коментарисаним сценама, доноси Паскаљевићев филм, а најмање драма Дуковског.

Дуковског такозвани *slice-of-life* квалитет. Са друге стране, ненаметљиво, али учинковито понирање у психологију појединца у гротескним, бизарним или драматичним тренуцима његовог живота, сценама из тумачене драме даје извесну алегоријску дубину. Њу у јасној мери поседују и филм и представа које смо тумачили, ни једно ни друго не изневеривши у том смислу предложак. Но, алегоријско-параболични досези сва три дела директно су условљени понирањем у „пресну” стварност балканских друштава на истеку другог миленијума. Биће да је захваљујући другом поетичком чиниоцу *Буре баруџа* у свим трансмедијацијама наишло на веома плодан пријем у Србији, такав да је резултовао успешним адаптацијама и на позорници, и на филмском платну. Најзад, томе је морала допринети и критичка мисао однегована на различитим итерацијама реалистичке поетике у XX веку – на пример, од црно-таласне естетике, до стварносно утемељене, али и поетски и сатирички оријентисане „прашке групе” (в. Kuk 2018: 561–566) међу режисерима, а о књижевној и ликовној баштини реализма код нас није потребно посебно говорити.

ЛИТЕРАТУРА

- Aristotel 2008: *O pesničkoj umetnosti*, prevod s originala, predgovor i objašnjenja: Miloš N. Đurić, Dereta, Beograd.
- Boko Jasen 2002: „Nova europska drama u devedesetima: scenski odgovor na neuspjeh utopije 'nova Europa'”, *Kazalište: časopis za kazališnu umjetnost*, V, 9/10, 158–169.
- Bolter David, Richard Grusin 2000: *Remediation: Understanding New Media*, MIT Press, Cambridge.
- Давид Филип 1999: „Читаоцу, неколико речи објашњења”. у: Дејан Дуковски 1999: *Буре баруџа*, Скрипта интернационал, Београд.
- Damjanov Sava 2003: „Bure baruta: drama, roman, scenario...”, *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, XLVIII, 426, 108–117.
- Дуковски Дејан 1999: *Буре баруџа*, прев. Јован Ћирилов, Скрипта интернационал, Београд.
- Ebert Roger 1999: “Cabaret Balkan”, <https://www.rogerebert.com/reviews/cabaret-balkan-1999> (приступ: 15. 12. 2023).
- Eli For 1978: „Mističnost filma”, s francuskog prevela Aiša Frangeš, *Teorija filma*, (prir.) dr Dušan Stojanović, Nolit, Beograd, 80–83.

- Kanudo Ričoto 1978: „Estetika filma”, s italijanskog preveo Srđan Musić, *Teorija filma*, (prir.) dr Dušan Stojanović, Nolit, Beograd, 54–63.
- Kuk Dejvid A. 2018: *Istorija filma II*, Drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje, prev. Jelena Petrović, Clio, Beograd.
- RKT 1986: *Rečnik književnih termina*. (gl. i odgovorni ur.) Dragiša Živković, Nolit, Beograd.
- Todorova Marija 1999: *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Ћирилов Јован 2006. „Моји сусрети са драмама Дејана Дуковског”. у: Дуковски Дејан: *Друга сцѐрана & Буре барута*, Југословенско драмско позориште.
- Hutcheon Linda 2006: *A Theory of Adaptation*, Routledge, New York – London.
- Шелева Елизабета 2003: „Гранични култури / култури на Граница-та”, *Identities: Journal for Politics, Gender and Culture*, Vol. II, No. 1, 123–139.
- <<https://www.danas.rs/kultura/dejan-dukovski-bure-baruta/>>, pristup 15. 12. 2024, intervju Zorana Mišića: „Ljudska priroda se ne menja, a agresivnost je danas vladajući princip: Dejan Dukovski i Gorčin Stojanović o aktuelnosti komada 'Bure baruta'” (11. 11. 2023).

Милан Д. Вурдеља
Наташа Б. Станковић Шошо
Филолошки факултет Универзитета у Београду
milan.vurdelja93@gmail.com
natasoso06@gmail.com

THREE “BALKAN CABARETS”: POETIC COMPARISONS BETWEEN D. DUKOVSKI’S PLAY *THE POWDER KEG*, G. PASKALJEVIĆ’S FILM OF THE SAME NAME AND S. UNKOVSKI’S THEATER PLAY

Summary

While appreciating the constitutive poetics of the dramatic text *The Powder Keg* by Dejan Dukovski, the paper discusses and evaluates its modifications – in terms of stylistic and conceptual solutions, transformations or confirmation of the original artistic narrative – in the film of the same name by Goran Paskaljević and the theatrical play by Slobodan Unkovski. Finding a foundation in the semiotic/semiological ideas and the theory of adaptation by Linda Hutchion, the authors of the paper examine the transmediation of literary procedures and the most relevant aspects of filmic, or stage language/expression, for which the aforementioned authorial visions of *The Powder Keg* are representative. The center of attention is, therefore, not only the dramatic descent in its screenplay – in addition to Paskaljević’s film, Dukovski himself, Filip David and Zoran Andrić worked on the screenplay – or the dramaturgical, i.e. theatrical “execution”, but also a short history of the reception of Dukovski’s work in the spoken word area of the Serbian language. Consequently, on the basis of the described consideration, the paper will also give a brief comment on the intercultural component of the creative exchange between Dukovski, Paskaljević and Unkovski.

Keywords: *The Powder Keg*, Dejan Dukovski, Goran Paskaljević, Slobodan Unkovski, adaptation, transmediation.

проф. д-р Драгана Вукићевић
 Филолошки факултет Универзитет у Београду
 prof.vukicevic.dragana@gmail.com

АПЛИКАТИВНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ВАН ГЕНЕПОВЕ ТЕОРИЈЕ ОБРЕДА ПРЕЛАЗА У ТУМАЧЕЊУ КЊИЖЕВНОГ ТЕКСТА

„Ми нисмо у стању да живимо у свету који би био неразумљив...
 Рађамо се и умиремо сами, али ипак нисмо у стању да опстанемо
 без других људи и мреже симбола и активности које нас спајају“
 Барбара Мајерхов (1986: 18).

Апстракт: У раду ће се проучавати начини примене Ван Генепове теорије обреда прелаза на тумачење књижевног текста. У уводном делу биће изложен дијахронијски увид у досадашњу примену ове теорије, с посебним освртом на избор етнолошких и књижевнонаучних текстова. Други део је посвећен структуралној анализи и примени трипартитне схеме (сепарација, лиминална фаза, агрегација) у тумачењу књижевног јунака (фазе развоја лика, појединца или групног јунака). Завршни део рада се односи на семантички потенцијал ове теорије реализован кроз тумачења лиминалног јунака и хронотопа лимеса. Рад је заснован на интердисциплинарној повезаности етнологије и науке о књижевности.

Клучни зборови: обреди прелаза, Ван Генеп, усмена књижевност, српска књижевност, интердисциплинарност.

Монографија француског антрополога Арнолда Ван Генепа (1873–1957) *Обреди њрелаза* (A. Van Gennep, *Les rites de passage*) објављена први пут 1909. спада у ред монументалних монографија – оних које креирају нов начин мишљења. Сузан Лангер их назива великим идејама (*grand idée*) које експлодирају на интелектуалној сцени, а које осетљиви и активни умови почињу да користе (в. Герц 1998, I: 12).

Реч је о обредима који прате сваку промену места, стања, друштвеног положаја и доба, а који су обележени трима фазама, обредима сепарације, обредима лимена (маргине) и обредима агрегације (инкорпорације или реинкорпорације) – (Тарнер Т. 1986: 57). Трипартитна схема је препозната као новум – као Генепово радикално другачије разумевање обреда у поређењу са уобичајеним поларизацијама заснованим на бинарним схемама.

О рецепцији Ван Генепа у српској науци први су се огласили етнологи и истичући не само иновативност његове теорије већ и њен огроман апликативан потенцијал. У студији индикативног наслова *Пријем структурализма на примеру проучавања обреда прелаза у етнологији и антропологији Србије*, Ана Продановић истиче незаменљив допринос проучавању обреда прелаза који је Арнолд Ван Генеп дао још почетком двадесетог века створивши „најједноставнији, па тиме и најприхватљивији аналитички оквир помоћу кога је наша наука могла да се упозна са структурализмом и помоћу кога је могла да га примени“ (Продановић 2006: 403). Рецепцијски одазив није, међутим, наступио одмах по објављивању првог издања.

У студији *Ван Генеп и други њуј међу Србима – Прилог историји српске етнологије/антропологије у последњој четвртини двадесетог века* (2015)¹ Иван Ковачевић издваја две рецепцијске фазе: у првој, инспирисаној радовима Едмунда Лича, интерпретација домаћег етнографског материјала започиње крајем 1970, да би се, како аутор примећује, распламсала у наредној деценији (Ковачевић 2015: 24). Забележени су пионирски радови Мирјане Прошић из 1978. (*Теоријско-хипотетички оквир за проучавање џо-клада као обреда прелаза*, објављен у *Етнолошким свескама*) као и рад Душана Бандића везан за табуе као “посебне облике обреда прелаза” (Продановић 2006: 406). Осма деценија 20. века дефинисана је као златно доба њиховог проучавања у српској етнологији (Ковачевић 2015: 25)².

На основу каталога радова³ насталих у току прве две деценије могу се издвојити различити предмети етнолошких анализе – од оних који прате развој појединца (од рођења до смрти), обреда прелаза везаних за ширу друштвену заједницу до оних који су засновани на “личној митологији”. Навешћемо неколике ауторе (списак и аутора и тема је много шири) са циљем да табелом укажемо на:

¹ Рад је раније објављен 2006 . у часопису *Етноантрополошки проблеми* н.с. год. 1. св. 1, 91-94.

² У тој деценији, на пример, Иван Ковачевић објављује монографију *Семиологија ритуала* (1985), која је више од апликације, креативна интерпретација и доградња Ван Генепових идеја.

³ Детаљнију библиографију радова видети у Иван Ковачевић *Ван Генеп и други њуј међу Србима - Прилог историји српске етнологије/антропологије у последњој четвртини двадесетог века* у часопису *Етноантрополошки проблеми* н.с. год. 1. св. 1, 91-93.

- А) ширину приступа,
 Б) различитост анализираних обредних пракси,
 Ц) усредсређеност аутора како на старију, тако и на савремену обредну праксу.

Име аутора	Обред прелаза
М. Прошић	Покладе
М. Прошић	Погребни ритуал
И. Ковачевић	Свадба (разбијање предмета)
И. Ковачевић	Ритуал улажења
И. Ковачевић	Додолска поворка
И. Ковачевић	Ивањдан
И. Ковачевић	Путовање и гостопримство
И. Ковачевић	Одлазак у војску
М. Малешевић	Ритуал прве менстурације
М. Малешевић	Пријем у пионирску организацију
М. Малешевић – Д. Братић	Прослављање рођендана
Д. Бандић	Посмртно умирање
Д. Антонијевић	Ритуал пуштања монтажне траке у погон у производњи ‘Југа 55GV’
Д. Братић	Церемонија испраћања радника у пензију
З. Дивац	Адопција као обред прелаза
Б. Јовановић	Camera Obscura svadbenog obreda
Н. Павковић	Крвна освета и умир

После превода на српски језик (2005) настаје друга фаза у којој су радови, прерасли “у увежбани манир и послужили су као педагошко средство у припреми семинарских и дипломских радова од којих се захтева креативност” (Ковачевић 2015: 31).

Етнолошке студије су створиле одличну идејну платформу за примену Генеповог структуралистичког метода и у науци о књижевности. Захваљујући етнолошким и антрополошким истраживањима проучаваоци српске књижевности су затекли: и разрађене

методе анализе⁴ (развијену аналитичку праксу) али и “локализована” истраживања која су обогатила анализиран материјал примерима и са ових подручја. Било би међутим нетачно етнолошке радове сврстати у скупину, условно речено, преводилачких радова. Историчари књижевности су имали пред собом и разрађене научне анализе с критичким освртом на схематичну и неадекватну примену трипартитне схеме. Управо ће ова нијанса опреза (примарно и секундарно значење) бити карактеристична за студије Немање Радуловића у којима се обреди, особито они који су везани за различите типове иницијације, перспективирају у историјском контексту и (не)зависно од Генеповог приступа.⁵ Удаљавања и приближавања и етнолога и историчара књижевности Ван Генеповом структурализму сведочиола су о једном изразито креативном и критичком приступу чиме је опасаност од радикализације једног типа тумачења била избегнута. У студијама Немање Радуловића овај тип приступа активан је у анализама народних приповетки, као и у тумачењима женске иницијације у легендама о судбини.

Интермедијална прожимања фолклористике и етнологије резултирали су радовима у којима се поље анализе са етнодескрипција стварности проширило на фикцијски текст. У српској науци, после етнолошког пробоја у последњим деценијама 20. века, Ван Генепови обреди прелаза почели су интензивно да се аплицирају и у анализи књижевног текста, нарочито почетком 21. века. При томе, треба имати у виду да се фикција врло рано показала као грађа инспиративна и за етнологе. У анализи се стога можемо кретати двосмерним путањама: пратити и проучаваоце књижевности, и етнологе како декодирају књижевни текст.

Библиографија радова коју је саставио Иван Ковачевић подстакла нас је да изаберемо неке од најрепрезентативнијих студија савремених фолклориста инспирисаних Ван Генеповим обредама прелаза. Фокусирајући се на педагошки контекст, грађу смо ограничили на синхронијски пресек искључиво радова факултетских професора. Њихова ангажованост на различитим факултетима (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Косовска Митровица) све-

---

⁴ У нашем раду се може уочити терминолошка неуједначеност која се јавља и у литератури о обредима прелаза – тако се говори о Ван Генеповој теорији, методи, анализи, приступу.

⁵ У *Подземном џоку I* аутор пише о иницијацији код Атанасија Стојковића и Драгутина Илића, у *Подземном џоку II*, у контексту масонерије, о поеми Саше Јеленковића.

дочи о географској распрострањености аплициране методе и присутности у образовном академском школском систему на територији целе Србије⁶.

На Филолошком факултету у Београду, Бошко Сувајџић се обредима прелаза бавио у контексту тумачења косовске епске легенде (*Кључ од Косова*) и песама о смрти хајдука и ускока. На предмету *Поеџика народне књижевности* који држи Соња Петровић, Ван Генепове и Тарнерове интерпретације обреда прелаза укључене су у анализе лирских народних песама везаних за обичаје животног циклуса – рођење, крштење, стрижа, свадба, смрт. Примарну грађу чине збирке *Српских народних њјесама* Вука С. Караџића (књ. 1, Беч 1841, књ. 5, Београд 1898) и одабрани чланци из његове књиге *Живот и обичаји народа српскога* (Беч, 1867). Анализа се употпуњује и другим српским и јужнословенским збиркама да би се уочиле и истакле регионалне разлике. Ван Генепов метод се примењује у анализама епских народних песама о јуначким женидбама и ратничкој иницијацији (песме из Богишићевог и Ерлангенског зборника, збирки В. Караџића, С. Милутиновића и др.), и у анализама свадбених и посмртних обреда у баладама (индикативне су песме о Марку и Андријашу, Секули). Поред свадбених ритуала и иницијација везаних за одрастање, треће јако поље гравитације везано је за погребне ритуале и тему смрти (в. компаративну анализу Бошка Сувајџића песама *Смрт Мајке Југовића* и *Својанка мајка Кнежойолка* Скендера Куленовића). Овај тип истраживања нарочито је био развијен на Филозофском факултету у Нишу у радовима Данијеле Поповић Николић у тумачењима приповедака о захвалном мртвацу.⁷ У броју радова инспирисаних Ван Генеповим обредима прелаза предњаче професори Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Издајамо систематизоване анализе Зоје Карановић обједињене у монографији *Небеска невеста* (ауторка поменути метод примењује у анализама свадбених ритуала, женидбених обичаја, брачних и јуначких иницијација).

Избор текстова на које се аплицирају Ван Генепови обреди прелаза, било у усменој, било у писаној књижевности (нарочито оних који се понављају у радовима различитих истраживача),

⁶ Из нашег избора су изостали радови фолклориста који нису запослени на универзитетима и који не обављају педагошку праксу.

⁷ Темом смрти преко Ван Генеповог модела, бави се и Бошко Сувајџић. Илустративна је његова анализа песама *Смрт Мајке Југовића* и *Својанка мајка Кнежойолка* Скендера Куленовића.

указује на пријемчивост одређених жанрова. Најчешће су аутори радова фолклористи, али корпус текстова захвата и писану књижевност. У студијама Љиљане Пешикан Љуштановић метод се аплицира како на већ поменуте жанрове усмене књижевности (бајке, успаванке, хајдучке песме, епске песме), тако и на жанрове писане књижевности: прозу (приповетке и романи Борисава Станковића, *Пионирска трилогија* Бранка Ћопића, фантастични романи за децу Уроша Петровића), драмску књижевност (*Брод за лушке* Милене Марковић, *Гордана* Лазе Костића) и поезију (поезија Моше Одаловића). Студије Љиљане Пешикан Љуштановић у великој мери су допринеле померању истраживачке грађе, с једне стране према драми, а с друге, према књижевности за децу. Драмска књижевност ће се показати као инспиративно поље за апликацију обреда прелаза и у радовима Бошка Сувајџића, у анализи драме *Наход Симеон* Милене Марковић и њеног односа према усменој и апокрифној традицији, епској поезији и Стеријином драмском стваралаштву. Обреди иницијације који прате одрастање активирани су у разумевању дечијих хорор романа (ослобађање деце од страхова, иницијација у свет одраслих и сазревање)⁸ или у земљорадничким идилама популарним у реализму (илустративно је тумачење Глишићеве приповетке *Прва бразда* у којем Драгољуб Перић и Јасмина Јокић анализирају иницијацију дечака у круг пуноправних чланова аграрне заједнице и пријем у друштво одраслих орача). У Косовској Митровици у кључу Генепових обреда прелаза Валентина Питулић такође анализира сватовске песме и дечији фолклор с Косова и Метохије, али су у њеној библиографији (као и код Љиљане Пешикан Љуштановић) заступљенији радови који се (у контексту ових истраживања) односе на писану књижевност: прозу Петра Кочића, роман Иве Андрића *На Дрини ћуприја*, *Примјере чојства и јунаштва* Марка Миљанова, прозу Григорија Божовића, *Нечистију крв* Боре Станковића, *Пејријин венац* Драгослава Михаиловића... Поред Андрићевих и Кочићевих јунака (*Мусџафа Маџар*, *Мрачајски њрошо*, *Кроз међаву*), каталогу текстова инспирисаних обредима прелаза придружују се (у анализама Бошка Сувајџића) и сатире Радоја Домановића и роман *Корени* Добрице Ћосића. На Крагујевачком универзитету Александра Матић у гравитационо поље Ван Генепових обреда

⁸ Види: Д. Перић, *Синтагме и концептуализације демонских ентитета у савременом српском хорор роману за децу*, обј. 2022:22–33.

смешта бајке, као и текстове: *Нечистију крв* Борисава Станковића, *Мусџафу Маџара* Иве Андрића, *Бурлеску госџодина Перуна бога грома* и *Дан шесџи* Растка Петровића, *Црвени џеџао леџи џрема небу* Миодрага Булатовића.

Наведени примери сведоче о тематској, жанровској, стилскоформацијској разноврсности фикцијске грађе. У наставку рада ћемо покушати да у тој разноврсности ипак препознамо типска места анализа и одговоримо на питање који елементи текста “про-воцирају” активацију обреда прелаза у књижевним анализама.

Прва запажања односе се на мапирање жанра. Ван Генепова схема се најчешће везује за етапе у развоју појединца од рођења до смрти, па су дела у којима је тематски фокус на иницијацијским фазама најзаступљенија (свадбене и погребне церемоније које се често јављају у финалним деловима текста, али и међуфазе – иницијација девојчице у девојку, девојке у жену, дечака у младића и сл.). „Усредсређеност на човека, на праћење појединца у његовим новим животним статусима (новорођенче, дете, инцијант, муж, итд.), у коме се нови статус може сматрати не само „новим“ већ и „другачијим“ (Продановић 2006: 405), карактеристична је за најразличитије жанрове, како усмене књижевности (свадбена и погребна лирика, епске песме, народна приповетка), тако и писане књижевности, особито за дечији, омладински или роман васпитања. Међу прозним врстама посебна пажњу су привукле приповетке о прогоњеној девојци (истраживања Снежане Самарџије), о богаташу и његовом зету (истраживања Немање Радуловића), о захвалном мртвацу (истраживања Данијеле Поповић Николић). Каталог допуњујемо апликацијом обреда прелаза и у тумачењима лирике: поезије Десанке Максимовић, Јована Дучића, Милана Ракића, Милутина Бојића, Васка Попе, Оскара Давича, Милоша Црњанског, Стевана Раичковића, Рајка Петрова Нога, Мирослава Максимовића (в. монографије *Дновиде воде*, *Како уџокојџи и игру* Бошка Суваџића), као и поезије Даринке Јеврић, Моше Одаловића, Ненада Грујичића (в. студије Валентине Питулић). Ван Генепов приступ јавља се и у радовима етномузиколога и етнокореолога, нарочито у оквирима предмета Обредно певање⁹.

Летимичан преглед жанрова сведочи о заступљености сва три рода (и лирског, и драмског, и епског), што додатно потврђује апли-

⁹ Упућивање и на овај тип примене који се јавља у радовима Мирјане Закић, Сање Радиновић, Дуња Њаради дугујемо Соњи Петровић.

кативни потенцијал обреда прелаза. Оно што чини одређену групу текстова пријемчивијом за овај тип анализе су специфични јунаци, појединци или колектив, који су, пролазећи иницијантска искушења, или стигли до фазе агрегације или остали заглављени у лиминалној фази. У писаној књижевности они се највише препознају у делима фолклорних реалиста, потом у прози Боре Станковића, Иве Андрића и Растка Петровића. Упркос стилскоформацијској, поетској различитости наведених писаца, оно што им је заједничко и што је привлачно с аспекта поменутог херменеутичког модела јесте развијеност лиминалних фаза и дескрипција у којима су трансформацијске операције интензивније изражене. Теренс Тарнер: описујући лиминалну фазу (*Трансформација, хијерархија и ѿрансценденција: једна ѿреформулација*), у новом стању иницијанта (породица, друштво) види подизање структуре на виши ниво јер су трансформацијске операције „снажније од простих операција класификације / зато што су у стању да повежу парове или серије узајамно контрадикторних положаја“ (Тарнер 1986: 57). Управо ће присутност ових „операција“ и „серија узајамно контрадикторних положаја“ утицати на боље разумевање драмског интензитета дела „погодних“ за поменути тип анализе.

Још једна специфичност карактеристична за етнолошка истраживања потврђивала се и посредством фикцијских текстова. Фикција је и опонашала и стабилизovala одређен тип церемонија у којима све фазе обреда нису биле подједнако развијене. Тако су обреди агрегације заступљенији били у тумачењима свадбених церемонија (*Сељанка* Јанка Веселиновића, на пример) а сепарациони ритуали у тумачењима погребних (нпр. анализе *Покојникове жене* Боре Станковића).

Парадигматски јунаци обреда пролазе кроз одређене животне фазе, с тим што се фокус не ставља само на фазу пре или после обреда (у бинарним схемама, за разлику од Ван Генепових, анализе прате полове али не и процесе). За фикцију се посебно инспиративном показао избор јунака који нису изашли из лимеса. Стога, као фреквентни подтип издвајамо лиминалне јунаке – оне који обитавају на граници, остају у лимесу: такви су, на пример, Андрићеви становници *Травничке хронике*, “божји људи” Борисава Станковића, или Кочићева копилад. Типски лиминари су и странци који долазе у непознат простор, лекари у лимесу живота и смрти, преводиоци (углављени у различите језике и културе), станов-

ници пограничних места и сл. У прози Црњанског то су ратници у мирнодопским условима, етерични јунаци у натуралистичком амбијенту ратних премештања... Недовршеност обреда у јунацима ствара трајна психичка оштећења – па јунаци остају углављени у неиздиференцираним (не)идентитетским позицијама, “неиздиференцираној људскости” и *и, ни ни* бића. Нарочито су приповетке и романи Борисава Станковића (*Нечисти крв*, на пример) или приповетке Петра Кочића (*Мргуда*) оптимализовале овај аспект проучавања кроз прекинут обред прелаза и последице које појединац или заједница трпе. Драмски интензитет се појачавао прекидом јер се уместо интегративне агрегацијске фазе, која води ка ревитализацији како појединаца тако и целог друштва, отварао простор за драматичност нуминозног.

Осим крупних структурних елемената попут жанра или лика, Ван Генепови обреди прелаза су се показали врло инспиративним у конфигурацији одређеног типа хронотопа (лиминалних јунака у лиминалном простору и лиминалном времену). За контролни пример бирамо хронотоп у роману *Травничка хроника*.

Виктор Тарнер сажето објашњава значење речи лимен из које је изведен назив за средишњу обредну фазу. “Лимен је улаз (почетак), бар у случају развучених обреда посвећивања (иницијације) или главних сезонских фестивала, то је веома дугачак улаз, ходник скоро или тунел који може постати поклоников пут; прелажењем из динамичког у статично, може престати да буде само прелаз и постати утврђен начин живота (стање) пустињака или монаха” (Тарнер Т. 1986: 41). Праг, раскрсница, гробља, топонимске су варијације неиздиференцираних простора кроз које пролазе или у које се трајно смештају иницијанти.

У *Травничкој хроници* лиминалан простор се шири на цео град. Смештен на обод турске империје, Травник код Андрића од симбола Босне, постаје симбол Оријента, перспективираним из угла аустријског и француског конзула (представника Запада) као симбол Хаоса. Процеси иницијације су врло сложени – с једне стране, кроз њу пролазе конзули, као привремени становници, „Хаоса“, с друге стране, Андрић описује Травничане, Левантинце и Јевреје као сталне лиминаре. Описи њиховог положаја кореспондирају са етнодескрипцијама јунака заглављених у лимесу.

Андрићев опис Травничана “Никад нико у Травнику није ни помислио да је то варош створена за обичан живот и свагдашње догађаје.” (Андрић 1962: 28). Андрићев опис Левантинаца	Тарнерова етнодескрипција лиминара
„То су људи са границе, духовне и физичке, са црне и кржаве линије која је услед неког тешког и апсурдног неспоразума потегнута између људи, божјих створења, између којих не треба и не сме да буде граница. То је она ивица између копна и мора, осуђена на вечити покрет и немир. То је трећи свет у који се слегло све проклетство услед подељености земље на два света“ (Андрић 1962: 336–337). Андрићев опис Јевреја „Не знамо је ли нам теже што смо овде или што нисмо тамо [...] Знамо да смо одавно измењени, не памтимо више ни какви смо били, али се сећамо да смо били другачији“ (Андрић 1962: 530).	Они су пола-пола од успостављеног стања политичко правне структуре. Такође измичу уобичајеној когнитивној класификацији, јер нису ни-ово-ни-оно, ни-овде-ни-тамо, ни-онакви-ни-овакви. Гледано из њиховог неземаљског, структуралног контекста, они су на неки начин мртви за овај свет, јер лиминалност има многе симболе смрти [...] Може се рећи да они учествују у процесу где се мрве у прах неке врсте хомогеног друштвеног материјала у којем се могућности диференцијације још увек могу назрети (Тарнер 1986: 41).

Травничани живе у лиминаланом простору у коме не постоје оријентир *све је сирмо и неуједначено, изукришано и испрејлејшано*, у лиминалном *времену-невремену* (Вукићевић 2014: 585-604).

Лиминални простор	Лиминално време
„Њихов град то је у ствари једна тесна и дубока раселина [...] пролаз у ком су се људи задржали да живе стално.“ „Из таме и тишине ове вароши, који још нико није ни видео како треба, [...] изгледало је да се ништа у свету не да средити ни измирити (43).	„То време-невреме које није ни јесен ни зима, киша и блато и снег који се још у ваздуху претвара у кишу а чим падне на земљу у блато, доба године када је травничка долина пуна влаге и промаје, као апсански ходник“ (Андрић 1962: 153).

Истаћи ћемо још један апликативни елемент. Из етнолошког вербалног регистра формираног око Ван Генепових обреда прелаза, проучаваоци књижевности су преузимали врло сложене појмове (комунитас, културни конјунктив, антиструктура) покушавајући да се посредством њих што више приближе значењима текста. Зависно од грађе, мењала се и појмовна апаратура, али се трипратитна схема увек задржавала.

У завршном делу рада, велика примењивост Ван Генепових обреда прелаза у анализи књижевног текста води нас и ка препознавању извесних мена у њиховој примени. Дијахронијски сагледани, обреди прелаза су и у усменој књижевности и у писаној књижевности у оквирима фолклорног реализма углавном били у функцији прокреацијског ероса (цикличног раста природе, појединца и колектива)¹⁰. Међутим, већ у периоду дезинтеграције реализма долази до чешће тематизације секуларизованих обреда. Антрополошкиња Барбара Мајерхов у студији *Обреди ѡрелаза: ѡроцеси и ѡпарадокс* објашњава неговање индивидуалних ритуала у десекарелизованим друштвима у којима: „Ми смо себи мотив за светковину“ (Мајерхоф 1986: 24). Упоређујући ове варијантне моделе апликација обреда прелаза, можемо издвојити два типа текстова:

¹⁰ Иако се прокреацијски ерос стабилизује преко обреда, ипак треба истаћи разлику између обреда прелаза у усменој књижевности и књижевности фолклорних реалиста. Суштинска разлика је у приметнијој деактивизацији мита и фокусираности писаца, у односу на усмене ствараоце, уместо на цикличне, опште елементе обреда – на њихову конкретизацију (у реализму на описе самог обредног чина, венчања на пример, у *Сељанци* Јанка Веселиновића). Ако усмени текст чува дубинску структуру (митска димензија времена и простора и митски јунак), реалистички се “ширио” у хоризонталној равни – типични јунак у типичном времену на типичном месту.

- У једнима је стање лиминалности привремено, део је светковине кроз коју иницијант (појединац или колектив) закупљен календарским, метеоролошким, биолошким или друштвеним ритмовима пролази.
- У другима – уместо лиминалних тематизују се лиминоидне појаве. У интерпретацији Виктора Тарнера, „Лиминоидне појаве нису цикличне, могу бити масовне; могу их производити појединци или групе, котерије. За разлику од лиминалних, оне су плуралне, фрагментарне и експерименталне. Лиминоидне појаве нису реверзибилне већ субверзивне“ – Виктор Тарнер 1986: 45). Књижевности модерне, уместо цикличности, обнове, витализма, била је више у знаку “прекида” насталог избором новог јунака, интроверног и дезинтегрисаног.

Целокупна наша анализа се фокусира на српски научни простор и српску књижевност као фикцијску грађу за апликацију обреда прелаза. Посебна тема би била апликативност обреда у ширем контексту бивших јужнословенских република. У оквирима македонске књижевности Елизабета Селева је у својим радовима фокус ставила на још једну значајну тему обједињујућу за балканске народе – тему изгнанства и нов тип јунака: номада, странаца, егзиланата... У оквирима македонске књижевности, овакав тип радова указује на специфичности савремених апликација обреда прелаза и нов тип литературе која их „провоцира“. Такође нам указују на чињеницу да ни у оквирима македонске науке о књижевности они нису „случајно“ заступљени, већ системски и да имају своју историју која би могла бити тема засебног рада. Актуелност теме потврђује и дисертација Лидије Стојановић Лафазановске *Нотопинитатус, феноменот на иницијацијата во македонската народна книжевност*. Нова грађа и нови научници дописаће нова поглавља изнова читајући Ван Генепа али са другачијим менталним багажом од нас.

Користена литература

- Андрић, Иво 1962: *Травничка хроника*. Просвета, Београд.
- Антонијевић, Драгана 1991: *Значење српских бајки*, Просвета, Ниш.
- Ван, Генеп Арнолд 2005: *Обреди прелаза : систематско изучавање ритуала*, Српска књижевна задруга, Београд.

- Букићевић, Драгана 2014: „Дух негације у Травничкој хроници“ *Andrićeva Hronika = Andrićs Chronik*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz ; Banja Luka : Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske; Beograd : Svet knjige : Nmlibris, 585-604.
- Gerc, Kliford 1998: *Tumačenje kultura*, Čigoja Štampa, Beograd, Biblioteka XX vek, Zemun.
- Ковачевић, Иван 2006: „Ван Генеп по други пут међу Србима - прилог историји српске етнологије/антропологије у последњој четвртини двадесетог века“, *Етноантрополошки проблеми* н.с. год. 1. св. 1, 91-93.
- Ковачевић, Иван 2015: *Историја српске антропологије*, Универзитет у Београду – Филозофски факултет Одељење за етнологију и антропологију Досије студио, Београд, 22-32.
- Мајерхоф, Барбара 1986: “Обреди прелаза: процес и парадокс“, *Градина : часопис за књижевност, уметност и друштвена истраживања*, год XXI, бр. 10 / 86, 18–39.
- Перић, Драгољуб 2022: „Стратегије концептуализације демонских ентитета у савременом српском хорор роману за децу (Александра Јовановић, Црна птица, 2020. и Милка Кнежевић Ивашковић, Таракан, 2021)“, *Детинство, часопис о књижевности за децу* XLVIII (2): 22–33, https://zmajevdecjeigre.org.rs/wp-content/uploads/2022/06/Detinstvo_02_2022_color.pdf (пристапено на: 7. 10. 2024).
- Продановић, Ана 2006: „Пријем структурализма на примеру проучавања обреда прелаза у етнологији и антропологији“, *Гласник Етнографског института САНУ*, Бр. 54 (2006), 403-413 <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/8810>, (пристапено на: 7. 10. 2024).
- Тарнер, Виктор 1986: „Варијације на тему лиминалности“, *Градина : часопис за књижевност, уметност и друштвена истраживања*, год XXI, бр. 10 / 86, 40 – 56.
- Теренс, Тарнер 1986: „Трансформација, хијерархија и трансценденција: једна преформулација Ван Генеповог модела структуре обреда прелаза“, *Градина : часопис за књижевност, уметност и друштвена истраживања*, год XXI, бр. 10 / 86, 57-73.

м-р Жарко Иванов
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
 Институт за македонска литература
 ubanob@gmail.com

КРИТИЧКАТА РЕЦЕПЦИЈА И ВЛИЈАНИЕТО НА ДОКУМЕНТАРНИОТ ФИЛМ МЕДЕНА ЗЕМЈА

Апстракт: Понуденото истражување прави длабинска анализа на критичкиот прием и влијанието на „Медена земја“, документарен филм во режија на Тамара Котевска и Љубомир Стефанов, кој ја следи животната приказна на Атице Муратова, пчеларка од рурална Македонија, адресирајќи теми како што се човековата упорност и отпорност, зачувување и одржливост на животната средина. Преку проследување на критичката рецепција на филмот во различни културни контексти (филмска критика, еокритика, еколошки активизам итн.) трудот се осврнува на улогата и влијанието на документарното филмско творештво во подигањето на свеста за значењето на животната средина и меѓучовечките односи. Преку оваа анализа истражуваме како „Медена земја“ ги надминува традиционалните граници на документарниот филм и придонесува за поширока дискусија за зачувување на животната средина и практиките за одржливост.

Клучни зборови: „Медена земја“, документарен филм, критичка рецепција, животна средина, одржливост.

Вовед

Стилската и тематската посебност на „Медена земја“ (2019), дебитантскиот долгометражен документарен филм на режисерите Тамара Котевска и Љубомир Стефанов, е изграден врз погледот на камерата кон реалноста на животот и врз односот на филмската нарација кон светот на пчелата и оној на човекот. Оваа споредба на „малото“ со „големото“ има долга традиција во книжевниот и философски дискурс. Денес, широко е прифатено мислењето дека пчелата како едно од најчесто набљудуваните суштества е издигната на рамниште на класична метафора за дисциплина и ред во заедницата. Таа е симбол на подготвеноста за саможртва за нејзиното одржување, и, воедно е идеја за општествено уредување како сушт израз на доблеста. За нејзината природна историја постојат детални списи, трактати, па дури и правни дискусии поаѓајќи од делата на Аристотел, Плиниј Постариот и Варон.

Според Иан Робертс, пчелите и медот што тие го произведуваат, се дури и дел од заедничката митолошка приказна за потеклото: хранењето со мед од пчели во детството е алузија на примање божествена инспирација и остроумност, и му се припишува на самиот Вергилиј, заедно со многу други класични поети (Roberts, 2022). Овие алузии се присутни во бројни книжевни и филмски дела, особено во современата филмска документаристика, како на пример: Колонија (2010), филм за Синдром на празна пчелна кошница, Повеќе од мед (2012), Кралица на сонцето (2010), филм за Синдромот и за современиот однос помеѓу пчелите и луѓето, а како најизразен пример меѓу нив се наметнува македонскиот долгометражен документарен филм во режија на Тамара Котевска и Љубомир Стефанов, „Медена земја“ (2019), кој го надмина своето тивко појавување и стана моќен проглас во борбата за одржливост на животната средина, зачувувањето на културата и човечката издржливост. Филмот ја следи приказната на Атице Муратова, самотна пчеларка од рурална Македонија, чиј деликатен начин на живот е нарушен со доаѓањето на нови соседи, а она што следи не е само лична приказна, туку трогателно истражување за крвката рамнотежа помеѓу човекот и природата и човекот и неговата идеја за идеалната заедница.

Понудениот текст се осврнува на критичката рецепција и поширокото влијание на филмот, правејќи пресек на неговата резонанца кај различна публика, неговата улога во дискурсот за животната средина и неговото трајно влијание врз пристапот во продукцијата на документарниот филм.

Од езерска приказна до пчеларска сага

„Медена земја“ не е прва соработка на филм на Котевска и Стефанов на етичко-еколошки теми. Нивниот прв заеднички проект сниман повеќе од една година, триесетминутниот анимиран документарен филм¹ „Езеро на јаболка“ (2017), ги следи промени-

---

¹ Според Анабел Хонес Ро анимиран документарец е „нефикционален филм кој користи анимација како средство за визуелна претстава“, во кој „анимацијата мора да биде интегрирана до тој степен до кој значењето на филмот би станало некохерентно доколку самата анимација би била отстранета.“ ... „Јас би сугерирала дека едно аудиовизуелно дело (дигитално произведено, снимено, или нацртано на целулоид) може да се смета за анимиран документарец доколку: 1) е снимено или создадено кадар по кадар; 2) зборува за светот отколку за свет

те на Преспанското Езеро - едно од најстарите слатководни езера на Земјата, кое обезбедува живеалиште за над 2.000 видови растенија и животни, многу од нив единствени за овој древен екосистем. Филмот следи еден постар рибар како весла преку езерото за да ги провери своите рибарски мрежи, истиот ритуал што го прави секое утро во поголемиот дел од својот живот. Приликите денес за него се сменети: пеликаните и кормораните на езерото веќе не престојуваат во ист број, а во мрежите рибарите сега ловат само алги. Иднината на езерото и на сите животи кои зависат од него се крајно неизвесни. Зоран и Фросина, двајца научници, тргнуваат да ги истражат причините за проблемот, земајќи примероци и анализирајќи ја водата. Додека ги спојуваат парчињата од сложувалката, тие откриваат некои од најдлабоките тајни на езерото, непријатни вистини и човечкиот фактор за загадувањето што го уништува езерото. Меѓутоа, со ова откритие доаѓа надеж, бидејќи сега се прават големи напори за решавање на проблемот.

„Езеро на јаболка“ освои повеќе награди на филмски фестивали, вклучувајќи ги Prix de l'Environnement, Festival International Nature, Namur Белгија, најдобро сценарио и најдобар филм за екологија, Silafest, Србија, најдобар краток филм, Албанија за еколошки филмски фестивал и награда Perseus, T Film Фестивал, Брно, Чешка. Прикажан е на многу еколошки фестивали низ светот, вклучително и во Женева, Швајцарија за Светскиот ден на водата и во Њујорк за време на Неделата на Генералното собрание на Обединетите нации.

Медена земја

Мошне слично на соработката на филмот „Езеро на јаболка“ Котевска и Стефанов го започнуваат проектот „Медена земја“ првично осмислен како кратко филмско истражување на прашања за биолошка разновидност и одржливост како дел од Програмата за зачувување на природата во Македонија – проект на Швајцарската агенција за развој и соработка (SDC). Работејќи на овој проект за промената на текот на реката Брегалница, на теренските посети ќе се сретнат со Атице - пчеларка која живее во напуштено село

целосно измислен од творецот; 3) е презентирano како документарец од неговите продуценти и/или е примено како документарец од публиката, фестивалите или критичарите“ (Хонес Ро, 2013).

грижејќи се за својата болна, слепа и неподвижна мајка – во која ќе видат харизматичен и динамичен лик кој ќе ја отелотвори нивната цел. „Имаше период на истражување, за тоа време ја набљудувавме и следевме“, рече Котевска. „По ова прво истражување, ние [создадовме] список, би рекла еден вид третман со сите активности што таа ги прави само за да има на ум како да го создаде ова, како да го направиме хронолошки и како да има смисла за нејзините активности“ (Котевска, 2020). Работата со Атице Муратова и нејзината фасцинантна пчеларска приказна, која во период од три години, повеќе од сто денови снимање и близу четиристотини часа снимен материјал – ја синтетизираат во деведесетминутно документаристичко ремек-дело.

Од своето премиерно прикажување на фестивалот Санденс и освојувањето на трите најважни награди: Најдобар документарен филм, Најдобра фотографија и Наградата за влијание и промена, „Медена земја“ беше дочекан со силна критичка пофалба, пона-таму освојувајќи бројни награди и влегувајќи во историјата како првиот филм номиниран за Оскар во две категории – Најдобар документарен филм и Најдобар интернационален филм. Овие признанија ја нагласуваат уникатната способност на филмот да комбинира интимно документарно раскажување со универзални теми, нудејќи приказна која е истовремено и длабоко лична и глобално значајна.

Гледачот првпат ја запознава Атице Муратова додека се искачува по опасните и непристапни планински предели, посветено посетувајќи ги дивите пчели во отворите на карпите. Освен за пчелите, со длабока емпатија се грижи и за нејзината 85-годишна мајка Назифе. Според семејната традиција, должноста за грижа кон родителите паднала на најмалата ќерка, поради што Атице останала да живее со мајка си во селото Бекирлија, во изолираниот централен дел на Македонија. Пределот, некогаш населен со турски заедници формирани за време на размената на население-то меѓу Македонија и Турција, со текот на времето постепено опустел, бидејќи младите мигрирале во поголемите градови во потрага по подобри услови за живот. Атице и нејзината неподвижна мајка, останале единствени жители во куќарката во оваа заборавена област. Иако повремено се појавуваат несогласувања меѓу нив, нивната заемна почит и љубов се длабоко впечатливи. Двете жени се соочуваат со каење за судбината која ги ограничила, притоа ли-

шувајќи ја Атице од можноста да создаде сопствено семејство. Атице се грижи и за кошниците диви пчели, најчесто без ракавици или каква било заштитна облека, „што сведочи за некаков уникатен, ненапаѓачки договор меѓу неа и пчелите“ (Ѓелески, 2019, 46), извикувајќи ги, речиси магиски, со продорно високи крици. Додека се ројат околу неа, таа посегнува внатре за да го извлече саќето, секогаш оставајќи половина за пчелите да се хранат со нив во текот на зимата. „И да беше филмот едноставен портрет на жена чија практика е модел за фер споделување помеѓу производителите (пчелите) и корисниците (собирачите), ќе беше секако извонреден, но драмата избувнува со доаѓањето на номадското семејство на Хусеин Сем со седум деца, два камиони и едно стадо добиток, за кои ќе се испостави дека се соседите од пеколот“ (Таубин, 2019). Хусеин, патријархот на поширокото семејство, сака да се занимава со пчеларство, но наместо да го следи методот на Атице, тој го зема целиот мед, оставајќи ги пчелите да гладуваат - а потоа, не успевајќи да ја задоволи квотата и побарувачката, ги ограбува кошниците на Атице, така што ѝ нејзините пчели умираат. Е. О. Скот ќе ја подвлече улогата на Хусеин во филмската приказна: „Присуството на Хусеин и неговото многубројно палаво семејство е среќна околност – подарок од боговите на филмската нарација. Но, извонредниот успех на филмациите не се базира само на среќата. Тие успеваат од тој конфликт да извлечат комедија и патетика. Го претставуваат комплексното искуство со нагласена јаснотија. Нивниот филм е тивок, интимен и интензивен, со нишка на епска величина. Тоа е поема со историја. Ја согледува иднината, истовремено со вознемиреност и со надеж. Атице се чини дека е последната од нејзинот вид. Лакомата експлоатација на Хусеин на ретките и кривки ресурси го претставува правилото, поддржано од сурова и практична причина. Нивната борба се доживува како микрокосмос на тешкотиите на човештвото во време на еколошка катастрофа, а Атице, токму поради нејзината скромност и трпеливост, изгледа како херојска фигура, предупредувајќи и давајќи пример за сите нас, и за нејзините расипнички, неодговорни соседи“ (Scott, 2019). Според филмскиот критичар Златко Ѓелески, може дури и да се повлече „една очигледна паралела меѓу хиерархијата на ликовите и пчелите, поистоветувајќи ја мајката Назифе како матица на ројот пчели во улиштето, Атице една од пчелите што се грижат за својата матица и соседите трутови коишто го напаѓаат соседното

улиште, нарушувајќи ја хармонијата. Филмот содржи една срце-парателна инстанца, која директно го зграпчува во дланка срцето на секој гледач и не го пушта сè додека не се запраша каква ќе биде судбината на овие ликови, чиј живот еднаш засекогаш ќе се промени.“ (Ѓелески, 2019, стр. 47). На крајот, ова впечатливо дело на набљудувачката филмска документаристика прави полн круг, а Атице повторно сама ја продолжува потрагата по нови пчели во пукнатините на карпите.

Режисерски пристап и наративна структура

Особено значаен е режисерскиот пристап и наративната структура на филмот, кој, според Ентони Оливер Скот во критичкиот осврт за Њујорк Тајмс, избегнува традиционални документарни техники како наратија со глас зад камерата и интервјуа, во корист на набљудувачкиот пристап. (Scott, 2019) Овој метод, познат во филмскиот јазик уште и како *cinema verité*, директно кино или, како што овој пристап го нарекуваат Бредбери и Гуадањо, преку метафората “fly-on-the-wall” или мува на сид (Bradbury & Guadagno, 2020, 341), дозволува приказната да се развива органиски, при што режисерите се јавуваат како тивки сведоци наместо активни наратори, а резултатот е приказна која се чувствува автентично и неизнудено, поканувајќи ги гледачите да ги интерпретираат настаните на платното без посредување на надворешен глас. Овој стилски избор е позитивно оценет за својата суптилност и почит кон интелигенцијата и филмското познавање на публиката, нудејќи форма на раскажување што е истовремено и за она што е непроизнесено и за она што е прикажано. „Односот помеѓу набљудувачкиот документарец и гледачот е моќен, бидејќи набљудувачките документарни филмови се потпираат на низа односи меѓу продуцентите, учесниците и гледачите кои можат да послужат како основа за морална рефлексija“ (Nash, 2011, 228), а успешниот документарен филм може го испровоцира гледачот да размислува за општествените настани.

На режисерите ќе им треба речиси цела година за да ја навикнат пчеларката Атице Муратова на присуството на камерата, кон која во текот на снимањето речиси и да не покажува знаци на глума одредувајќи ги сите постапки и дејствија автономно, што е во согласност со првичната намера на самиот документарец да се стре-

ми кон автентичност и да ја покаже вистината. Понатаму, суштинските аспекти на набљудувачкиот документарец се отсуството на филмските автори, избегнувањето на интервјуата и нараторот.

Естетскиот избор на режисерите за „низ очите на гледачот“ стил на снимање, со кој камерата ја заменува публиката и станува „набљудувач од трето лице“ (Brown, 2012, 15), значи дека камерата делува како нем сведок, доловувајќи ги ритмите и рутините на животот на Атице без мешање однадвор. Овој пристап им овозможува на гледачите да се нурнат во околината и да развијат свои врски и интерпретации, наместо да бидат водени од надворешен наративен глас. Трпението и почитта на филмските автори кон нивните субјекти се очигледни во секој кадар, што резултира со документарен филм што се чувствува и интимно и епски. „Режисерите се тргаат од патот на приказната и ја оставаат природата да го тргне својот тек меѓу двете фракции. „Медена земја“ е истовремено извонредно искуство и несомнено прекрасен одраз на нашиот однос кон природата“ (Castillo, 2019).

„Медена земја“ се расплетува низ прецизно структурирана, но сепак органска секвенца на настани, обезбедувајќи беспрекорен наративен тек кој ја подобрува и неговата документарна суштина и монтажната прецизност. Филмот го вовлекува гледачот во длабоко личен ангажман со темата, поттикнувајќи емоционална резонанца и зајакнувајќи ја способноста на набљудувачкиот документарец да пренесе длабоко значење. Естетски, кинематографскиот пристап се усогласува со основниот критериум на правењето документарен филм - автентичноста. Како камен-темелник на жанрот, автентичноста се постигнува преку техники на набљудување кои ја нагласуваат нефилтрираната реалност, доловување на вистински човечки искуства, непречени пејзажи и необработено раскажување приказни. Овие елементи не само што ја зголемуваат наративната комплексност, туку и ја нагласуваат двојноста на човечката природа и сложената интеракција помеѓу неопходноста и алчноста.

Структурно, филмот се придржува до хронолошки редослед, прикажувајќи ги настаните без украсување, што го зајакнува неговиот кредибилитет. Сопоставувањето на раните мирни селски сцени со подоцнежните слики за уништување на животната средина ја нагласува тематската тежина на наративот. Дополнително, стратешката употреба на осветлувањето ја надополнува визуелноста со подлабока симболична резонанца, зголемувајќи го и ес-

тетското влијание на филмот и неговата тематска длабочина. Во својата суштина, документарецот ја користи цврстата посветеност на Атице за одржливо пчеларство како објектив преку кој се испитуваат пошироките еколошки и етички дилеми. Нејзиното придржување до принципот на умереност во потрошувачката на ресурси служи како потресен коментар за одржливоста на животната средина и за егзистенцијалните предизвици со кои се соочува современото општество. Преку овој хуманистички наративен пристап, филмот предизвикува длабока интроспекција, поттикнувајќи ја публиката да размисли за крвката рамнотежа помеѓу човековите амбиции и ограничувањата на природата.

Визуелната моќ на кинематографскиот пристап

Визуелното раскажување на Медна земја е една од нејзините највпечатливи карактеристики. Кинематографијата на Фејми Даут и Самир Љума ја доловува сировата убавина и суровата реалност на рурална Македонија со употреба на природна светлина, прецизно кадрирање и фокусирање на интимните детали од светот на Атице. Изборот за употреба на природна светлина ја потцртува автентичноста и внесувањето на публиката во филмот, овозможувајќи им на гледачите да ја доживеат околината онаква каква што навистина е. Според Бил Николс „употребата на природна светлина во документарното кино го подобрува реализмот и емоционалното влијание на визуелните слики, премостувајќи го јазот помеѓу публиката и темата“ (Nichols, 2016, стр. 103). Различните квалитети на светлината во текот на денот - од мекиот сјај на зората до златните нијанси на зајдисонце - се користат со одличен ефект, создавајќи визуелно богат и динамичен пејзаж. Критичарите забележуваат дека овој пристап не само што ја додава визуелната убавина на филмот, туку и ги нагласува природните ритми и циклуси кои се централни во животот на Атице. Е. О. Скот од „Њујорк тајмс“ го истакнува овој аспект, изјавувајќи: „Употребата на природна светлина во филмот не е ништо помалку од чудесна, трансформирајќи ги обичните моменти во сцените со извонредна убавина и емоционална резонанца“ (Scott, 2019).

Кадрирањето и композицијата во Медна земја се внимателно изработени за да ги привлечат гледачите во светот на нејзиниот протагонист. Кинематографите користат мешавина од широки

кадри кои ги прикажуваат обемните и често пусти пејзажи. Пустите ридови и карпестиот терен на Македонија служат и како позадина и како протагонист во филмот, како одраз на предизвиците и убавината на руралниот живот. Овие широки кадри ја спротивставуваат осамената фигура на Атице со пространоста на природата, нагласувајќи ја нејзината изолација, но сепак истакнувајќи го нејзиното хармонично постоење во околината. Дејвид Бордвел во анализа на кинематографскиот простор ја нагласува улогата на широките кадри во воспоставувањето на еколошки контекст и подобрувањето на наративната длабочина (Bordwell, 2006, 215), додека крупните кадри ги доловуваат сложените детали од интеракциите на Атице со нејзините пчели и нејзината околина. Ова сопоставување создава моќен визуелен наратив кој ја нагласува и величественоста на природата и интимноста на човечкиот живот во неа. Употребата на симетрични композиции и стратешко поставување на Атице во рамката на кадарот често предизвикуваат чувство на рамнотежа и хармонија, одразувајќи ја нејзината симбиотска врска со природниот свет. Атице е често вrameна во вратите или прозорците, визуелно позиционирајќи ја како мост помеѓу внатрешниот свет на нејзиниот дом и надворешниот свет на природата. Оваа двојност ја одразува нејзината улога како негувателка и на нејзината болна мајка и на пчелите. Спротивно на тоа, хаотичните и преполни кадри на сцените на семејството на Хусеин го истакнуваат нивното нарушувачко влијание врз природната рамнотежа. „...човечките субјекти во документарецот не се единствените свезди. Повеќе заслуги треба да имаат кинематограферите на филмот, Фејми Даут и Самир Љума, коишто смело се приближуваат до дивите кошници на нескротливите пчели со стабилна рака. Така го доловуваат чувството на микроскопскиот свет на пчелите додека го собираат остатокот од медот, успеваат да излезат од водата и се обидуваат да поместат некој од нивните кога нема да може да лета. Голем број кадри се обвииени со топли тонови во боја на мед, како во почетната сцена и расправиите под свеќи што Атице ги има со нејзината мајка“ (Castillo, 2019).

Честата употреба на крупни кадри дава интимен поглед на секојдневните рутини и интеракции на Атице, овозможувајќи ѝ на публиката длабоко да се поврзе со нејзините искуства. Крупните кадри на Атице како ракува со пчелите, нејзините исцрпени раце кои се движат нежно и вешто, пренесуваат чувство на нежност и

почит кон нејзиниот занает. Овие интимни моменти се во контраст со широките кадри што ја сместуваат во огромниот груб пејзаж, истакнувајќи ја нејзината издржливост и решителност. „Филмските автори се исто толку снаодливи како и нивната тема кога станува збор за користење на она што природата им го дала. Поголемиот дел од осветлувањето во документарецот е само сонце или свеќа, а назабените движења на камерата ги приспособуваат кинематограферите на нивната ридска околина за да ја направат совршената снимка“ (Castillo, 2019).

Крупните кадри служат и за хуманизирање на Атице, прикажувајќи ја не само како предмет на набљудување, туку како целосно реализирана личност со богат внатрешен живот. Овој пристап се усогласува со пошироките тематски насоки на филмот, нагласувајќи ја важноста на емпатијата и разбирањето во документарното раскажување. Кинематографијата во Медена земја е составен дел од наративната структура, доловувајќи ја сложената интеракција помеѓу ликовите, нивната околина и сеопфатните теми на еластичност и одржливост, истовремено усогласена со принципите на набљудувачкото кино, избегнувајќи исценирани или манипулирани визуелни слики. Овој пристап му овозможува на филмот да остане етички заснован, прикажувајќи го животот на Атице со почит и автентичност.

Звучниот дизајн и музиката во филмот

Покрај своите визуелни и наративни достигнувања, „Медена земја“ е високооценет и за својот прецизен звучен дизајн и музиката, кои играат клучна улога во вовлекувањето на публиката во светот на рурална Македонија. Зад музиката на „Медена земја“ стојат членовите на групата „Фолтин“, а како музички супервизор се јавува Рана Еид од „ДБ Студиос“ (DB Studios) од Бејрут. Амбиенталните звуци на природата, гласното зуење на пчелите и суптилната употреба на музиката, придонесуваат за целосно доживување на атмосферата, што го зголемува емоционалниот ефект на филмот. Ова внимание за звучните детали ја нагласува посветеноста на режисерите за создавање автентично и длабоко нурнувачко доживување на гледачот. Преку својот минималистички и натуралистички пристап, документарецот користи звук и музика за да пренесе теми, да воспостави расположение и да го продла-

бочи емоционалниот ангажман со приказната. Интеракцијата помеѓу диететските и недиететските звуци во Медена земја е пример за тоа како звучните елементи можат да го подигнат нивото на раскажувањето, потопувајќи ги гледачите во светот на Атице Муратова, истовремено засилувајќи ги еколошките и етичките основи на филмот.

Во Медена земја, употребата на диететски звук - звуци кои потекнуваат од околината во филмот - ја заснова нарацијата во автентичност. Зуењето на пчелите, шушкањето на лисјата и чкрипењето на скромниот дом на Атице создаваат аудитивна таписерија која цврсто го сместува гледачот во нејзиното изолирано, рурално постоење. Истакнувањето на овие природни звуци го отсликува набљудувачкиот пристап на филмот, каде што отсуството на гласови или објаснувачки коментари дозволува околината да стане лик сама по себе.

Надополнување на природниот звучен пејзаж е ретката, но трогателна недиететска музика на Фолтин. Минималистичките мелодии на партитурата, често изведени со традиционални инструменти, предизвикуваат чувство на безвременост и универзалност што ги отсликува темите на филмот за опстанок и хармонија. Овие композиции се стратешки поставени, зголемувајќи ги емотивните моменти без да го нарушат натуралистичкиот тон на документарецот.

Документарецот исто така ја користи тишината како моќна наративна алатка. Периодите на тишина, испрекинати само со амбиентални звуци, ја засилуваат изолацијата и тешкотиите во животот на Атице. Овој пристап се усогласува со филозофијата „помалку е повеќе“ разгледувана од филмскиот теоретичар Волтер Мурч, кој тврди дека „стратешката тишина може да го интензивира влијанието на звукот кога тој конечно ќе се појави“ (Murch, 2001, 91). Во тивкото село од никаде се појавува звукот на моторот на камионот и кравите и овците, шум што го претставува и влијанието на модерното земјоделство врз традиционалното.

„Медена земја“ и еколошкиот дискурс

„Медена земја“ стана пресвртна точка во еколошкиот дискурс, особено во дискусиите околу одржливоста и влијанието на човечките активности врз екосистемите. Како што забележува

филмскиот теоретичар Дејвид Мекдугал, „визуелната антропологија обезбедува средство за доживување на светот преку перспективите на оние кои живеат во хармонија со нивната околина“ (MacDougall, 1998, 99). Врската на Атице со дивите пчели служи како моќна метафора за пошироките еколошки предизвици со кои се соочува светот денес, а нејзината практика на земање „половина за нас, половина за нив“ стои во остар контраст со експлоатирачкото однесување на нејзините нови соседи, кои го приоритетизираат непосредниот профит пред долгорочната одржливост. Филмот се употребува како образовна алатка во дискусиите за одржливоста, прикажувајќи како традиционалното знаење и практиките што ги презема Атице, може да понудат значајни лекции за современите предизвици. Понатаму, филмот придонесува и за подигнување на свеста за значењето на биодиверзитетот и улогата на пчелите како витален дел од нашиот екосистем. Приказната на филмот ги охрабри гледачите да размислуваат за своите влијанија врз природниот свет и да размислуваат за потребата од одржливи практики кои ги почитуваат и природата и локалните заедници. Овој аспект на филмот е особено важен во поширокото еколошко движење, зајакнувајќи ја неговата порака за значењето за зачувувањето на природните ресурси и промовирање на одржливоста.

Влијанието на „Медена земја“ врз документарниот филм

Успехот на „Медена земја“ исто така има значајно влијание врз филмската документаристика воопшто, поттикнувајќи ја побарувачката за набљудувачки документарни филмови кои ја почитуваат автономијата на субјектите и ја избегнуваат сензационализацијата. Николс забележува дека „набљудувачките документарци се обидуваат да го доловат животот како што се развива, избегнувајќи директна интервенција на филмациите“ (Nichols, 2010, 34). Стилот на филмот, карактеризиран со долгите сцени и избегнувањето на традиционалните наративни структури, е пофален од критиката како пример за етичко документарно раскажување и чистина во однос на приказот на животот на Атице. Режиерите успеваат да го прикажат нејзиниот живот што е длабоко почитувачки и емпатичен, избегнувајќи „егзотичен“ поглед на нејзината сиромаштија или романтизирање на нејзината борба. Овој пристап го рефлектира поширокиот тренд во документарното кино, каде што авторите

се фокусираат на етичкото прикажување на реалните луѓе и нивните приказни. Понатаму, успехот на „Медена земја“ придонесе за зголемување на интересот на приказни од необични и маргинални заедници, што е особено важно во време кога документарното кино се движи кон поголема инклузивност и репрезентација на различни пораки. Влијанието на филмот може да се забележи во појавата на нови документарци кои ја следат традицијата на набљудувачкото кино, нудејќи интимни и автентични погледи на животите на луѓето што се ретко прикажани на големиот екран. На крај, „Медена земја“ го отвора прашањето за одговорноста на филмациите кон своите субјекти и заедниците што ги документираат, како и улогата на документарците во застапувањето за социјална и еколошка правда.

Влијанието на етичкото претставување врз перцепцијата на публиката

Филмските автори имаат значителна моќ во обликувањето на наративите на нивните субјекти, често контролирајќи како тие се перципирани од публиката. Бил Николс тврди дека „креаторите на документарни филмови мора да ја признаат нерамнотежата на моќта својствена за нивната улога, бидејќи тие конструираат смисла од животите на другите“ (Nichols, 2010, 63). Во „Медена земја“, набљудувачкиот пристап на режисерите го ублажува ризикот од отворена манипулација, овозможувајќи приказната на Атице органски да се расплетува: изборот на монтажа - кој се совпаѓа со нејзините одржливи практики наспрема експлоататорските дејства на нејзините соседи - неизбежно ја вградуваат Атице како морален пример. Иако ова кадрирање ја подобрува еколошката порака на филмот, исто така покренува прашања за тоа дали етичката одговорност на филмациите да избегнуваат валоризирање на една тема на сметка на други е целосно поддржана.

Покрај тоа, чинот на снимање во маргинализирана заедница воведува потенцијални ризици од погрешно претставување. Според Стела Бруци, „етичкото претставување вклучува препознавање на социјалните, културните и економските контексти на субјектите без да се сведат само на симболи“ (Bruzzi, 2006, 78). „Медена земја“ успева да ги прикаже нијансите на животот на Атице, истакнувајќи ја нејзината издржливост, ранливост и хумор.

Сепак, прикажувањето на хаосот и конфликтот на соседното семејство ризикува да ги поедностави нивните борби, потенцијално засилувајќи ги стереотипите за сиромаштијата и неодговорноста.

Документарните филмови имаат потенцијал да ги обликуваат перцепциите на публиката и да влијаат на јавниот дискурс. Во „Медена земја“, Атице се појавува како симбол на грижата за животната средина и човечката издржливост, резонирајќи со гледачите низ светот. Сепак, Николс предупредува дека „таквото симболично претставување може да ризикува да ги комодифицира искуствата на субјектот за да им служи на наративните цели на режисерот“ (Nichols, 2010, 67). Глобалното признание на „Медена земја“ покренува прашања за степенот до кој индивидуалноста на Атице е подведена во пошироки еколошки и етички наративи. Дополнително, етичкото снимање на филмови бара чувствителност на културните контексти и потенцијалните последици од изложувањето на маргинализираните заедници на надворешен надзор. Бруци го нагласува „ризикот од ненамерно наметнување на надворешни вредности во животите на субјектите преку процесот на снимање филм“ (Bruzzi, 2006, 83). Додека „Медена земја“ чувствително го прикажува уникатниот начин на живот на Атице, меѓународниот прием на филмот неизбежно ја филтрира нејзината приказна низ западна призма, потенцијално искривувајќи ги нејзините културолошки нијанси. Балансот помеѓу уметничкото изразување и етичката одговорност е постојан предизвик за документаристите. „Медена земја“ ја постигнува оваа рамнотежа преку својата поетска кинематографија и извонредно раскажаната приказна, кои ги почитуваат искуствата на Атице без прибегнување кон сензационализам. Сепак, естетизацијата на филмот на нејзините тешкотии покренува прашања за етиката на трансформирање на борбите од реалниот живот во филмска уметност.

Академската заедница и филмските теоретичари за „Медена земја“

„Медена земја“ е нашироко дискутиран во академските кругови и меѓу филмските теоретичари поради неговиот уникатен набљудувачки стил, еколошките теми и етичките размислувања. Во продолжение ќе се обидеме да дадеме осврт на повеќе истражувања во кои теоретичарите ја истражуваат наративната структура

на филмот, кинематографијата и неговиот ангажман со итни еколошки и социополитички прашања.

Во текстот „Набљудувачката естетика на Медена земја“ (The Observational Aesthetics of Honeyland) од 2019, авторот Тонгтонг Гуо се осврнува на естетската улога на набљудувањето во документарниот филм „Медена земја“ и како воопшто е разбрана темата на документирање преку набљудување. Трудот на Гуо е поделен на три дела. Првиот дел го користи документарниот филм „Медена земја“ како пример за да покаже што е набљудувачки документарен филм и како тој се разликува од другите документарни филмови. Вториот дел ја анализира естетиката на набљудување на филмот и ја објаснува врската помеѓу филмската тема и набљудувањето преку теоретската литература. Во третиот дел се набљудува критичната улога на документарниот филм Медена земја во развојот на документарниот филм воопшто. За авторот на оваа научна студија „Медена земја“ (2019) е типичен и репрезентативен филм за набљудувачки документарен филм. Но, наративниот стил на овој филм е различен од оној на традиционалниот набљудувачки документарен филм. Неговата приказна има интензивен драмски конфликт, како драмски филм со почеток, развој, кулминација и крај“ (Guo, .2023, 20).

Во зборникот текстови посветен на Медена земја со наслов „Медена земја – Докалог“ (Honeyland – A Docalogue), издание на реномираната издавачка куќа Ратлиц од Њујорк, поместени се вкупно пет текстови. Во текстот со наслов „Спасувањето на пчелите“ (Salvaging the bees) авторот Енди Рајс го испитува оживувањето на парадигмата на спасување (salvage paradigm) во набљудувачките филмови како „Медена земја“, каде што се документирани заедници на работ на исчезнување. Од раните 2000-ти, сетилни етнографски филмски автори, вклучувајќи ги Котевска и Стефанов, ги враќаат техниките на набљудување кои потсетуваат на документарниот филм од 1960-тите. Во дигиталната ера, некои од овие филмови делуваат како поучни приказни, пренесувајќи морални пораки преку едноставно раскажување. За разлика од традиционалните етнографски филмации кои користат дескриптивни наратори, сетилните етнографи избегнуваат дидактицизам, фокусирајќи се наместо тоа на сетилното искуство на присуството. Сепак, „Медена земја“ функционира како „еколошка поучна приказна“ за урбаната публика, и „предава кодирана морализирачка порака која

произлегува од напнатиот импулс да се спаси егзотичното“ (Rice, 2022). Со примена на сопоставување, ексцизија и апстракција, оваа парадоксална „набљудувачка поучна приказна“ ги рedefинира претпоставките за набљудувачкото кино и етиката на спасување во ера на еколошки колапс.

За авторката Селмин Кара (Kara, 2022) на текстот со наслов „Етолошкиот реализам во Медена земја“ (Ethological realism in Honeyland), „Медена земја“ во текот на приказната воспоставува еквивалентност човек-пчела, предизвикувајќи хиерархиски разлики помеѓу човечки и нечовечки субјекти. Текстот истражува како филмот го отелотворува „етолошкиот реализам“, прикажувајќи еколошки свесна перспектива за меѓусебната поврзаност на однесувањето на луѓето и животните, живеалиштата и стратегиите за преживување. Овој пристап ги поткопува екстрактивистичките ставови кон природата, нагласувајќи го соживотот наместо експлоатацијата. Истражувањето во прв ред ги критикува антропоцентричните и антропоморфизираниите интерпретации на филмот пред да предложи онто-етолошка рамка, „на крајот тврдејќи дека еколошкиот облог на филмот лежи во неговиот повик за поправедна еколошка етика, која треба да се постигне преку промена на перспективата: од човеко-центриран пристап кон природниот свет кон рамка која ги истакнува односите човек-животно-живеалиште“ (Kara, 2022).

Текстот со наслов „Во Европа никој не обрнуваше внимание“ (In Europe, no one was paying attention), авторката Илона Хонгисто (Hongisto, 2022) прави осврт на фестивалските учества на Медена земја и потрагата по културна легитимизација. Преплетувајќи се со дебатите за фестивалските мрежи и кругови, есејот ги изнесува на виделина врските и исклучувањата што играат во акумулацијата на вниманието на фестивалските кругови. Во случајот на Медена земја, ова се совпаѓа со номинациите и наградите, хиерархиите помеѓу различни фестивали, прописите за премиерно прикажување на филм кои ја условуваат програмата на еден фестивал, како и поделбата помеѓу северноамериканските и европските фестивалски кругови.

Во „Набљудувачки временски зони“ (Observational time zones), авторката Линеа Хусеин (Hussein, 2022) тврди дека употребата на наративниот дизајн, монтажата, осветлувањето и звукот во „Медена земја“ наметнуваат различни временски рамки на

човечките субјекти што ги набљудува. Атице е прикажана преку стабилизирани, живописни долги кадри, нагласувајќи ја нејзината поврзаност со непроменливиот пејзаж, додека нејзините соседи се доловени со камера од рака, хаотични кадри што потсетуваат на директното кино, засилувајќи ја нивната нарушувачка модерност. И покрај овој контраст, двата субјекти се врамени како постојни надвор од временската перспектива на филмските автори - Атице како безвременски, Хусеин како назаден. Во есејот се тврди дека етичката документарна практика бара од авторите да се позиционираат како присутни со нивните субјекти, наместо како одвоени набљудувачи, за да избегнат засилување на редуктивните временски бинарни точки и занемарување на нивната одговорност кон заедниците што ги прикажуваат.

Во текстот „Чувство за живот“ (Feeling a life), според Маја Манојловиќ (Manojlovic, 2022) „Медена земја“ го евоцира она што Жил Делез го концептуализира како „животот“ како „чиста иманентност“ доловувајќи ја примарната животна сила која ги обединува сите суштества и средини во филмот. Оваа сила пулсира низ Атице, нејзината мајка, нивните номадски соседи, животни и самата природа, распуштајќи ги границите помеѓу човечкото и нечовечкото постоење. Симпоетската естетика на филмот ја нагласува меѓусебната поврзаност надвор од репрезентативните или јазичните структури, наместо да ги изразува релационите заплетки преку афект и гест. Потопувајќи ги гледачите во овие испреплетени животни светови, „Медена земја“ предизвикува чувство на живот во светот, како симпоетски процес на ’создавање’, во друштво на и со другите суштества и другите предмети“ (Manojlovic, 2022).

Заклучок:

„Медена земја“ е остварување што ги надминува традиционалните граници на документарниот филм, нудејќи богато и нијансирано истражување за одржливоста на животната средина, културното наследство и човечката истрајност. Критичкото признание и влијанието на филмот врз публиката, еколошкиот дискурс и документарниот филм воопшто, ја нагласуваат неговата значајност како културен артефакт и моќна алатка за подигнување на свеста за важните глобални прашања. Како уметничко дело, „Медена земја“ е сведоштво за потенцијалот на документарното кино да инспири-

ра промена и да придонесе за пошироките разговори за иднината на нашата планета и нашето културно наследство. Критичката рецепција на „Медена земја“ го рефлектира неговото длабоко влијание и врз гледачите и врз самиот документарен жанр. Неговиот набљудувачки стил, комбиниран со длабока етичка посветеност кон својот субјект, ги предизвикува и рedefинира очекувањата за документарните филмови, покажувајќи дека документарците можат да постигнат и уметнички и комерцијален успех додека остануваат социјално релевантни и етички одговорни. Понатаму, улогата на „Медена земја“ во еколошкиот дискурс го утврди како клучен текст во дискусиите за одржливите практики, илустрирајќи како традиционалното еколошко знаење може да понуди решенија за современите еколошки проблеми. Неговото влијание врз полето на документарното кино сугерира дека сè поголема вредност се дава на набљудувачкото кино и сè поголемо признавање на важноста на етичките размислувања во прикажувањето на реалните субјекти.

Како што филмот продолжува да се изучува, дискутира и почитува, неговото наследство веројатно ќе опстане како основоположно дело што го премостува јазот помеѓу уметноста и активизмот. „Медена земја“ не е само документарец, туку културна пресвртница што ги опфаќа борбите и триумфите на еден начин на живот што е на работ на исчезнување, нудејќи непроценливи лекции за идните генерации за значењето на одржливоста, зачувувањето на културата и моќта на индивидуалното делување.

Библиографија:

- Ѓелески, Златко. 2019. *Модерна бајка за алчност, осаменост и последна илчеларка во Европa*. Скопје. Кинопис.
- Котевска, Тамара. 2020. <https://slobodenpecat.tv/utrinskibriefing/kotевска-и-стефанов-ке-продолжиме-как/> (Пристапено на 15.1.2025.)
- Bordwell, David. 2006. *The Way Hollywood Tells It: Story and Style in Modern Movies*. Berkeley: University of California.
- Bradbury, J. D., и Guadagno, R. E. (2020). *Documentary narrative visualization: Features and modes of documentary film in narrative visualization*. Information Visualization, 19(4).

- Brown, Blain. 2012. *Cinematography: theory and practice image making for cinematographers and directors*. Abingdon-on-Thames. Routledge.
- Bruzzi, Stella. 2006. *New Documentary: A Critical Introduction*. New York: Routledge.
- Castillo, Monica. 2019. <https://www.rogerebert.com/reviews/honeyland-2019> (Пристапено на 12.1.2025.)
- Honess Roe, Annabelle. 2013. *Animated Documentary*. London: Palgrave Macmillan.
- MacDougall, David. 1998. *Transcultural Cinema*. Princeton: Princeton University Press.
- Murch, Walter. 2001. *In the Blink of an Eye: A Perspective on Film Editing*. 2nd ed. Los Angeles: Silman-James Press.
- Nash, Kate. 2011. *Documentary-for-the-other: Relationships, ethics and (observational) documentary*. Journal of Mass Media Ethics, 26(3).
- Nichols, Bill. 2016. *Introduction to Documentary*. 3rd ed. Bloomington: Indiana University Press.
- Press.
- Roberts, Ian. 2022. *Life, Death, and Allegory: Honeybees in Vergilian Poetry*. University of Minnesota. University Digital Conservancy.
- Scott. Anthony Oliver. 2019. <https://www.nytimes.com/2019/07/25/movies/honeyland-review.html> (Пристапено на 12.1.2025.)
- Taubin, Amy. 2019. *The Truth Hurts*. <https://www.filmcomment.com/article/the-truth-hurts/> (Пристапено на 10.1.2025.)

Филмографија:

- Котевска, Тамара, Стефанов Љубо (2017). *Езеро од јаболка*. Apolo Media in cooperation with the United Nations Development Programme (UNDP) and the Swiss Agency for Development & Cooperation.
- Котевска, Тамара, Стефанов Љубо (2019). *Медена земја*. Apolo

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3'42(062)

811.163.3:811(062)

821.163.3.09(062)

398(=163.3)(049.3):930.85

791.3:792.01/.02

МЕЃУНАРОДЕН семинар за македонски јазик, литература и култура.

Меѓународна научна конференција (51 ; 2024 ; Охрид)

51. Меѓународна научна конференција на меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Скопје : Охрид, 30 – 31.8.2024 година / [меѓународен уредувачки одбор Ала Шешкен... и др.]. - Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура., 2025. - 695 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите. - Трудови на повеќе јазици. - Останати автори: Макеј Кавка, Данијела Костадиновиќ, Александар Скепаровски, Кристина Николовска, Веселинка Лаброска, Биљана Рајчинова-Николова, Евдокија Илијевска. - Summary

ISBN 978-9989-43-529-4

а) Македонски јазик -- Текстуална лингвистика -- Собири б) Македонски јазик -- Компарација со други јазици -- Собири в) Македонска книжевност -- Критики и толкувања -- Собири г) Македонско народно книжевно творештво -- Критики и толкувања -- Собири д) Филмска естетика -- Драмска естетика -- Критики и толкувања -- Собири

COBISS.MK-ID 66595077

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
А: Бул. Гоце Делчев бр. 9
1000 Скопје, РСМ
Т: +389 2 3293 293
Ф: +389 2 3293 202
www.ukim.edu.mk

Република Северна Македонија
Министерство за култура

ISBN 998943529-4

9 789989 435294